ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI: 531

DIŞ İLİŞKİLER
ve
TÜRK POLİTİKASI

(1939 dan günümüze kadar)

KÂMURAN GÜRÜN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI: 531

DIŞ İLİŞKİLER
ve
TÜRK POLİTİKASI

(1939 dan günümüze kadar)

KÂMURAN GÜRÜN

Ankara - 1983

A.Ü. S.B.F. VE BASIN - YAYIN YÜKSEK OKULU BASIMEVİ, ANKARA - 1983

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ... V

GİRİŞ ... 1

BİRİNCİ KISIM

İkinci Dünya Savaşı Yılları ... 7

İKİNCİ KISIM

Türk-Rus İlişkileri ... 35

1. 1920-1939 yıllarında Türk-Rus İlişkileri ... 38
2. 1939-1945 yıllarında Türk-Rus İlişkileri ... 55
3. 1945 den bu yana Türk-Rus İlişkileri ... 134

ÜÇÜNCÜ KISIM

Doğu ve Batı Bloklarının Doğuşu ... 209

1. Savaş Sonu Avrupası ... 209
2. Doğu Blokunun Ortaya Çıkışı ... 214

A) Bulgaristan ... 215
B) Romanya ... 218
C) Yugoslavya ... 220
D) Arnavutluk ... 223
E) Macaristan ... 225
F) Çekoslovakya ... 231
G) Polonya ... 235
H) Finlândiya ... 240
İ) Avusturya ... 243
J) Almanya ... 244
K) Rusya ... 246

3. Batı Blokunun Ortaya Çıkışı ... 253
4. Doğu Bloku Karşısında ABD Politikası ... 264

DÖRDÜNCÜ KISIM

Doğu - Batı Çatışma Bölgeleri ... 279

1. Almanya Problemi ... 279
2. Filistin Problemi ve İsrail ... 295
3. İran Sorunu ... 306
4. Mısır ve Orta - Doğu ... 309
5. Kore Sorunu ... 322
6. Vietnam ve Küba ... 325
7. Afganistan Sorunu ... 331
8. Soğuk Savaştan Detant'a ... 334

BEŞİNCİ KISIM

Doğu - Batı Çatışması ve Türkiye ... 343

1. Almanya Problemi ... 343
2. Filistin Problemi ve İsrail ... 344
3. İran Sorunu ... 347
4. Mısır ve Orta-Doğu ... 347
5. Kore Sorunu ... 349
6. Vietnam ve Küba ... 350
7. Afganistan Sorunu ... 351
8. Set Çekme Politikası Tatbikatı ... 352
   A) Balkan Paktı ... 352
   B) Bağdat Paktı ... 354
   C) CENTO ... 360
9. Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri ... 366

ALTINCI KISIM

Türk - Yunan İlişkileri ... 369

1. Kıbrıs Sorunu ... 379
2. Kıbrıs Sorununun Türk Politikasına Etkileri ... 432
3. Yunanistanla Diğer Anlaşmazlık Konuları ... 439
   A) Azınlıklar Konusu ... 440
   B) Yunan Adalarının Silâhlandırılması ... 442
   C) Kıta Sahanlığı ve Kara Suları Sorunu ... 448
   D) Hava Sahası Anlaşmazlığı ... 450
4. Genel Değerlendirme ... 452

Sonuç ... 457

ÖNSÖZ

Türkiye'nin dış politikası konusunda, özellikle içinde yaşamadığım dönemleri kapsayacak bir kitap yazmak aklıma hiç bir zaman gelmeyecek bir hususdu.

Siyasal Bilgiler Fakültesinde verdiğim dersler için hazırladığım notlar, satırbaşları halinde ve sadece izaha çalışacağım konuları bana hatırlatacak şekilde, küçücük bir dosya idi.

Bu ders notlarının bir kitap haline getirilmesi fikri, Fakülte Dekanı Sayın Profesör Necdet Serin'e ait olduğu gibi, bunu behemahal yapmak için beni uzun bir çalışmaya adeta zorla sevkeden de kendisidir. Eğer bu ısrar olmasaydı bu kitap hiç bir zaman ortaya çıkmazdı. Kendisine teşekkür etmeği zevkli bir vazife telâkki ediyorum.

Kitabın dizilip basılmasında yardımlarını esirgememiş olan Fakülte Yayın Müdürü Sayın İdris Yılmaz ve yardımcılarına da ayrıca teşekkür borçluyum.

Bir bakıma Türk Hariciyesinin son 40 yıllık çalışmalarını da özetleyen bu kitabı, kendileriyle bir ömrü beraber geçirdiğim kıymetli meslek arkadaşlarıma ithaf ederken, bugün aramızdan ebediyen ayrılmış olanların hatırası önünde de hürmetle eğiliyorum.

Ankara, 15 Eylül 1983

Kâmuran Gürün

GİRİŞ

Günün birinde kendimi, 36 yıl önce mezun olduğum Siyasal Bilgiler Fakültesinde Türk Dış Politikası dersi verir durumda buldum. Nasıl ve neden oldu, bu ayrı hikâye; ama muhakkak olan bir husus var ki, ne böyle bir şey aklımdan geçmişti, ne de buna hazırdım.

Doğrudur, mezun olduktan sonra Dışişleri Bakanlığına girmiş ve adeta bir ömrü o Bakanlığın çeşitli kademelerinde ve çeşitli hizmetlerinde geçirmiş, belirli bir süreden sonra, gittikçe artan ölçüde, dış politikanın oluşturulmasında rol almış ve nihayet Bakanlığın Genel Sekreterliğine getirildikten sonra da, memur ve teknisyen olarak bu konuda son sözü söyleyecek mevkiye gelmiştim. Ancak ne var ki, dış politikanın nihaî çizgisini çeken Dışişleri Bakanlığı değil, Hükûmettir.

Evet, 1948'den beri bünyesinde yer alıp, 1982'de Genel sekreterlikten emekliliğimi isteyerek ayrıldığım tarihe kadar Bakanlığın ve dış politikanın içinde yaşamış olmama rağmen, dış politika konusunda öğrencilere ne anlatabilecektim? Bana Siyasal Bilgilerde ders vermekliğim hususunda israr edildiği zaman aklıma ilk takılan sual bu oldu.

Bizler, Dışişleri mensupları, daima belirli problemlerin bir cephesiyle uğraşırız veya belirli ülkelerle ilişkilerden mesul oluruz. Dış politikayı bütün cepheleriyle bir kül olarak gözönünde tutmak ve ayrıca iç problemlerle dış meseleler arasındaki karşılıklı tesirleri hesap etmek sadece Genel Sekreterlikte mümkün olur. Ama Genel Sekreter de o derece ağır bir yük altındadır ki, sadece yaşadığı dönemle uğraşabilir. Eski olaylara eğilmesi, ancak bu, o günün meselelerine bir ışık tutacak ise gerekli ve mümkün olur.

Bütün bir meslek hayatını geçirmiş olmasına rağmen, emekli bir Büyükelçinin, sadece yaşadığı olaylara dayanarak Türk Dış Politikası üzerinde ders vermesi mümkün değildi. Dolayısıyle derse başlamadan evvel, hocanın kendisinin bir araştırma ve çalışmaya gir-

mesi gerekiyordu. Neticede bu kitabın esasını teşkil eden ders notları ortaya çıktı.

Hemen bir hususu belirteyim: Meslek hatıraları Türk Dış Politikası değildir. Onlar, bir bütün içinde yerlerini buldukları zaman hakiki değerleri belli olabilecek "puzzle" parçalarıdır. Tek başlarına, bütünün içine girmedikçe, olsa olsa, herhangi bir insanın hayatının sayfalarıdırlar. Enteresan olabilirler, üzücü veya güldürücü olaylarla dolu olabilirler, ama işte o kadar.

Bu kitap genellikle belgelere ve politik hatıralara dayanır. "Ermeni Dosyası"nı yazarken yaptığım şekilde, bulabildiğim ölçüde, Türk, İngiliz, Amerikan ve Rus Belgelerinin içine girdim. Fakat tabiatiyle ağırlık Türk dokümanlarındaydı. Cumhuriyetin 50 nci yıl dönümü münasebetiyle Dışişleri Bakanlığı 50 yılın Dış Politika Belgelerinin en mühimlerini yayınlamıştı, yayınlandıkları için de gizlilikleri kalmamıştı. Batı devletleri ise, esasen belirli süreler geçtikten sonra resmî belgeleri yayınlarlar. İşte bütün bunlardan yararlanarak olayları ve bunlarla ilgili yazışmaları kronolojik sıra içinde tesbit imkânı doğdu. Metinde tırnak içindeki iktibaslar Türk dokümanlarındandır. Diğer iktibaslar ayrıca belirtilmiştir.

Dış Politikayı yeniden çizecek olmadığım için, şu veya bu olay karşısındaki Türk tutumunun değerlendirilmesini yapmağa, yahut tutumun doğru veya yanlış olduğunu isbata kalkışmadım, böyle bir şey aklımdan bile geçmedi. İkinci Dünya Savaşına girmeyişimiz doğru mu oldu, yanlış mı oldu? Her iki istikamette de sayfalar dolusu tez yürütülebilir. Aynen mahir bir avukatın, jüri sisteminde, savunduğu bir suçluyu beraat ettirip, karşı tarafta yer aldığı zaman masum bir kişiyi mahkûm ettirmesi gibi. Olay cereyan ederken ileri sürülecek mütalâa ve tahminlerin bir faydası olabilir. Ama 20 sene, 50 sene evvelki olaylardan bahsederken değerlendirme yapmak neye yarar? Zira olan olmuş, zaman geçmiş, herhangi bir şeyin değişmesi imkânı kalmamıştır.

Şunu unutmamak lâzımdır: Hiç bir ülkenin, yahut genelleştirmek istemiyorsak, Türkiye'nin gelmiş geçmiş hiç bir hükûmeti, bu memlekete, bu millete münhasıran fenalık etmek gayesiyle iktidarı almış değildir. Tasarrufları, yıllarca sonra değerlendirildikte hatalı görülebilir, yanlış oldukları hükmüne varılabilir. Ama onlar bu tasarrufların hatalı olduğunu, yanlış olduğunu bile bile, kasden, memlekete kötülük olsun diye bunları yapmamışlardır. Onlar daima yaptıklarının doğruluğuna inanmışlar, hataları olmuşsa onun vebalini çekmişlerdir.

Bu sebeble dış politikayı tetkik ederken asıl üzerinde durulacak nokta, belirli bir kararın, bir tutumun doğru veya yanlış oluşu değil, bu tutumun takınılmasına veya kararın alınmasına amil olan sebebtir. Başka bir ifade ile kararı, doğurduğu neticelere göre değil, ona vücud veren olaylara göre incelemek gerekir. Çok basit bir misal vereyim: İkinci Dünya Savaşı Almanya'nın mahfına sebeb olmuştur, şu halde Hitler'in savaş kararı yanlıştır diyebiliriz. Ama Hitler'i bu kararı almaya sevkeden sebebleri incelersek, Versailles Andlaşmasıyla başlıyan yanlışlıklar serisini gözden geçirirsek, münhasıran Almanya açısından böyle bir kararın alınmasının kaçınılmaz hale geldiği sonucuna da varabiliriz. Eğer savaşın sevk ve idaresinde çok belirli hatalar yapılmamış olsaydı, belki Almanya bu savaştan, dünyanın tek devleti olarak değil ama, bir ölçüde kârlı da çıkabilirdi.

Zaten dış politikada daima netice mühimdir. Başarıya ulaşan her karar doğru, başarısızlıkla sonuçlanmış olanlar yanlış telâkki edilir. Ne var ki dış politikayı yapanlar, yaşadıkları dönemde şu veya bu istikamette bir karar almak mecburiyetindedirler.

Dış politikada bir de sürükleniş vardır, alınan bir karar, bir ikincisini, bir üçüncüsünü ilah. almak mecburiyetini doğurur, bunların en sonuncusunun başarıya ulaşamaması dahi, senelerin ürünü olan bütün bir binayı yıkıp ortadan kaldırabilir. Böylece bugün için cazip, çok yerinde görünen bir karar, 5 sene, 10 sene, 50 sene sonraki bir felâketin sebebi olabilir. Osmanlı İmparatorluğunun çöküş sebeblerini araştırdığımız zaman bunların büyük kısmının tohumlarının, devletin en kudretli, Avrupada tek söz sahibi bulunduğu zamanlarda atılmış olduğunu görürüz.

İşte bütün bu sebeblerle doğru veya yanlış oldukları üzerinde değil de dış politika kararlarının neden alınmış olduğu üzerinde durmanın isabetine inandığımdan bu kitapta o yolu tercih ettim.

Siyasal Bilgilerdeki dersimin konusu, Türkiye'nin 1945 yılından günümüze kadar olan dış politikasıydı.

Türkiye'nin 1945'den itibaren dış politikasına istikamet veren ana unsur, Türk-Rus münasebetlerinin seyridir.

1950'lerden itibaren buna Kıbrıs anlaşmazlığı ve dolayısiyle Türk-Yunan ilişkileri de eklenmiştir.

Türkiye'nin bugün karşılaştığı bütün politik sorunların cümlesi de doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde bunlardan biriyle veya her ikisiyle ilişkilidir.

Bu sebeble Türkiye'nin 1945 yılından sonraki politikasını anlayabilmek, tahlil etmek, kıymetlendirmek, ancak bu iki konunun ayrıntıları ile, arşivlere dayanarak, şahsî ve hissî değerlendirmelere yer vermeden bilinmesi ile kabildir. Ders notlarımı bu plân çerçevesinde hazırlamıştım.

Ancak bu konulara girebilmek, Türk-Rus ve Türk-Yunan münasebetlerini inceleyebilmek için de 1945 yılından yola çıkmak isabetli değildi. Zira 1945'den sonra bu iki devletle ilişkilerimizde karşılaştığımız sorunların tohumları daha evvelki senelerde atılmıştı.

Bu yüzden, ders notlarımı bir kitap haline getirirken, Cumhuriyetin başından alarak, bitmeyecek bir çalışmanın içine girmemek için, 1939 yılını başlangıç olarak tesbit ettim. Buna rağmen, Türk-Rus münasebetleri bakımından konuya daha gerilerden başlamayı da kaçınılmaz gördüm.

Temennim, bu kitabı okuyacaklara, sadece Türk Dış Politikasının ana çizgilerini değil, özellikle bu iki devletle münasebetlerimizin geçirdiği safhaları da, rahatça takip edebilmeleri imkânını sağlamaktır.

Bu kitabı hazırlarken başvurduğumuz belgelerin hemen tamamı bugünkü gençliğin kolaylıkla ve hatta hiç anlayamayacakları bir dille yazılmıştır. Belgeleri orijinal şekliyle yayınlamak zorunluğu olduğundan kullanılmış dili sadeleştirmek söz konusu olamazdı. Ancak, okuyanlara bir kolaylık olmak üzere, özellikle güç veya yabancı dillerdeki bazı deyimlerin bugün kullanılan dille karşılıklarını parantez içinde yazdım. Ancak bunu aynı kelimenin her geçişinde değil, ilk defasında yaptım. Bu şekilde kitabı okuyacak gençlerin de bir ölçüde eski deyimleri öğrenmelerine imkân sağlayabileceğimi düşündüm. Zira netice itibariyle bizim bütün tarihimiz ve bütün belgelerimiz bu durumdadır. Bunların hepsinin bugünün gençlerinin anladığı dilde yeniden yayınlanacaklarını düşünmek her halde mümkün değildir. Bu sebeble bugünün gençliği de tarihinden, geçmişinden tamamen kopmak istemiyorsa, kendilerine emanet edilmek üzere bulunan bu vatana sahip çıkmak istiyorsa, devletin bütün yazışmalarının yazılmış olduğu bu dili de öğrenmek zorundadırlar. Netice itibariyle bu, yabancıların değil babalarının kullandığı dildir.

Belgeler için bu yaptığımı anlaşmalar için yapmadım. Zaten tam metin olarak verdiğim anlaşmalar gayet sınırlıdır. Bunlardan bazılarının dili ise sadece bazı kelimelerin bugünkü karşılıklarını

vermekle de anlaşılabilir olmaktan uzaktır, onları adeta kelime kelime tercüme etmek gerekir. Söz konusu anlaşmaların bugün kullanılan dille sadeleştirilmiş metinleri, İsmail Soysal'ın "Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları" isimli kitabında bulunabilir. Ben bu kitaba, tarihi birer belge olmaları itibariyle Büyük Millet Meclisince tasdik edilmiş metinleri aldım. Anlaşmaların içeriği ayrıca izah edilmiş olduğu cihetle, maddelerin neden bahsettiğini anlayabilmek mümkündür.

BİRİNCİ KISIM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI

Türkiye Cumhuriyetinin, kurulduğu günden itibaren, dış politikasının dayandığı temel prensip, ülkenin toprak bütünlüğünü ve mutlak bağımsızlığını hiç bir taviz vermeksizin korumak, bütün ülkelerle ve özellikle komşularımızla iyi dostluk münasebetleri tesis etmek ve Türk milletinin refah ve saadetini temin etmektir.

1 Eylül 1939 günü, Almanya'nın Polonya'ya taarruzu ile 2 nci Dünya Savaşı başlarken, Türkiye'nin en büyük problemi, bu savaşın dışında kalabilmek ve yukarda belirttiğim dış politikanın temel prensibini takibe devam edebilmekti.

O tarihte, Türkiye'nin şu veya bu şekilde almış olduğu taahhütler, kronolojik sıraya göre şunlardı:

1 — Sovyet Rusya ile 17/12/1925 tarihinde imzalanan saldırmazlık ve tarafsızlık taahhüdü,

2 — 25 Mayıs 1928'de Afganistan ile imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması çerçevesinde birbirleri aleyhine bir pakta girmemek taahhüdü,

3 — 30 Mayıs 1928'de İtalya ile imzalanan tarafsızlık ve birbirleri aleyhine paktlara girmemek taahhüdü,

4 — 17 Aralık 1929'da Ruslarla imzalanan, diğer devletlerle politik anlaşmalar yapmadan karşı tarafı haberdar edip mutabık kalmak taahhüdü,

5 — 5 Aralık 1932'de İran'la imzalanan anlaşma çerçevesinde, saldırmazlık ve tarafsızlık taahhüdü,

6 — 9 Şubat 1934 tarihli Balkan Paktı çerçevesinde, Pakt üyelerinin bir Balkan devletinin veya bir Balkan devletiyle başka bir devletin saldırısına uğraması halinde savaşa girme taahhüdü,

7 — 8 Temmuz 1937 tarihli Saadabad Paktı ile saldırmazlık taahhüdü,

8 — 12 Mayıs 1939'da İngiltere ve 23 Haziran 1939'da Fransa ile imzalanan Deklarasyonlar çerçevesinde, Akdenizde bir savaş çıkarsa yardımlaşma taahhüdü ve bu maksatla bir anlaşma yapmak hususunda niyet beyanı.

Bu taahhütler içinde sadece Balkan Paktı ile yüklenilmiş olanı Türkiye için belirli şartlarda savaşa katılma mecburiyetini ortaya çıkarıyor, diğer anlaşmalar böyle bir vecibe ihtiva etmediği gibi, üstelik saldırmazlık taahhütleri öngörüyordu.

Türkiye için, belirli şartların bir araya gelmesi halinde, savaşa girmek mecburiyetini öngören Balkan Misakını, bu önemi dolayısiyle kısaca hatırlamakta fayda vardır.

Balkan Paktı, 3 maddeden ibaret olan Balkan Anlaşma Misaki ile buna ilişik ve tamamlayıcı bir protokol ve diğer bazı eklerden ibarettir. Protokol metni gizli olup ilân edilmemiştir ve Akid tarafların ne vecibeler yüklendiği asıl bu protokolde yer almıştır.

Ortaya çıkan ittifak sistemini müteakip şekilde özetlemek kabildir.

Anlaşmayı imzalayan devletler, kendi Balkan hududlarının emniyetini karşılıklı olarak tekeffül ediyorlardı. Balkan hududlarının ne olduğu ayrıca belirlenmişti. Üyelerin, Balkanlı olmayan bir devletle olan hududları sistemin dışında kalıyordu. Sistem bir savunma sistemi olduğu için, âkid taraflardan herhangi birisi, saldırıya kendisi başlamak suretiyle bir savaş çıkaracak olursa, diğer tarafların ona karşı herhangi bir vecibesi olmayacaktı. Buna karşılık âkid taraflardan herhangi birisi Balkan hududlarında bir saldırıya uğrayacak olursa diğer âkidler onun yardımına gideceklerdi. Eğer âkid taraflardan biri, Balkanlı olmayan bir devletin saldırısına uğrar ve bir Balkan devleti de bu saldırganla birlikte hareket ederse, yardımlaşma taahhüdü, saldırgan durumuna girmiş Balkan devletine karşı işleyecekti. Türkiye yaptığı bir deklarasyon ile bu ittifakın, kendisini, Rusya aleyhine yöneltilecek hareketlere iştirak etmesini zorunlu kılacak bir vecibe altına sokamayacağını açıklamış ve bu deklarasyon diğer âkidler tarafından kabul edilmişti.

Balkan Paktının öngördüğü bu yardımlaşmanın askerî yardımı da ihtiva edip etmediği, anlaşma metinlerinde sarahatle belirtilmiş değildir. Ancak metinden çıkan mana askerî yardımın da der-

piş edilebileceği şeklindedir. Bu sebeble, Anlaşmanın imzalandığı tarihte muhalefette bulunan Venizelos, metinleri beğenmemiş, bu anlaşmanın ilerde Yunanistan'ı İtalya ile bir savaşa sürükleyebileceğini, zira İtalya'nın Yugoslavyaya bir saldırısı ve Bulgaristan'ın da İtalya'nın yanında Yugoslavyaya saldırması halinde Yunanistan'ın Bulgaristan'a savaş açması ve dolayısiyle İtalya ile harbe girmesi sonucunu doğuracağını ileri sürmüştür. Bunun neticesi olarak Balkan Paktı Yunan Meclisinde bir kaydı ihtirazî ile tasdik edilmiştir. Bu kaydı ihtirazî şudur:

"Balkan paktının gayesi sadece Balkan hududlarının bir Balkan devletinden gelecek tecavüze karşı teminidir. Bu sebeble Yunanistan Paktla taahhüd ettiği vecibelerin icrası dolayısiyle hiç bir şekilde büyük devletlerden birine karşı harp edemez."

Yunanistan özellikle İtalya'yı hedef tutarak koyduğu bu çekince sebebiyle, Balkan paktı anlaşmalarını tamamlamak üzere hazırlanan askerî konvansiyonları da imzalamamış, bu konvansiyonlar ikili olarak, Türkiye-Yugoslavya, Türkiye-Romanya, Yugoslavya-Romanya arasında imza edilmiştir.

Hepsi aynı şekilde kaleme alınmış olan bu konvansiyonlarda "âkid taraflardan birisi bir Balkanlı devletin veya Balkanlı olmayan bir devletle birlikte hareket eden bir Balkan devletinin tecavüzüne uğradığı takdirde, diğer âkid taraf, tecavüzü kendisine yöneltilmiş sayacak ve müşterek hududları bulunduğu mütecaviz Balkan devletine karşı askerî harekâta geçecektir. Taraflardan biri bu mükellefiyetinin yerine getirilmesi sırasında Balkanlı olmayan bir devletin tecavüzüne uğrarsa, diğer taraf da bu mütecavize karşı savaşa girecektir" hükmü ortaya konuyor, ayrıca Türkiye'nin Sovyet Rusya hakkındaki kaydı ihtirazîsi de kaydediliyordu.

Balkan paktı sisteminin Türkiye için yarattığı vecibeler bunlardı. İngiltere ve Fransa ile imza edilmiş olan Deklarasyonlara da kısaca değinmekte fayda vardır. Avrupanın hızlı adımlarla bir savaşa sürüklendiğinin belli olması üzerine imzalanan bu deklarasyonlar "İki devletin, kendi millî emniyetleri nef'ine olarak karşılıklı taahhütleri tazammun edecek (kapsayacak) nihaî bir anlaşma akdetmeleri kararlaştırılmıştır. Bu nihaî anlaşmanın akdine değin, Türkiye Hükûmeti ile Büyük Britanya (Fransa) Hükûmeti, vuku bulacak mütecaviz hareketinin Akdeniz mıntakasında bir harbe yol açması halinde birbirleriyle bilfiil işbirliği yapmağa ve imkânları dahilinde bulunan bütün yardım ve müzahareti birbirlerine göstermeğe hazır bulunduklarını beyan ederler" hükmünü getirmek-

te idi. Görüleceği üzere bu deklarasyonlar herhangi bir kesin taahhüd doğurmamaktaydı.

İşte 1 Eylül 1939 tarihindeki durum buydu. Gerçi Rusya, 15 Nisan 1939'da Türkiye nezdinde bir teşebbüs yaparak, bir saldırı halinde ne yapılacağının birlikte tetkikini istemiş ve bu maksatla, İkinci Kısımda göreceğimiz şekilde, iki hükûmet arasında temas başlamış, hatta 4 Ağustosta Dışişleri Bakanı Saracoğlu, bir yardımlaşma paktı için Moskovaya davet edilmişti. Ancak daha Saracoğlu hareket etmeden, 24 Ağustos 1939 günü Rusya ile Almanya arasında bir saldırmazlık paktı imza edilmişti.

Bu arada, İngiltere ve Fransa ile de müzakereler devam ediyor ve Deklarasyonlarda öngörülmüş olduğu şekilde bir yardımlaşma anlaşması üzerinde çalışılıyordu. Hatta metinler bile hazırlanmıştı, ancak Rusların teklifi ortaya çıkınca imzası geciktirilmişti.

Türk-Rus ilişkilerini ayrı bir bahisde ele alacağımızdan, 1 Eylül 1939'dan itibaren 1945 yılına kadar cereyan eden olayları, artık Türkiyeyi ilgilendirdikleri ölçüde gözden geçirebiliriz.

Almanya'nın Polonya'ya saldırısı üzerine başlayan II.ci Dünya Savaşı süresince askeri stratejilerini ve politikalarını koordone etmek maksadiyle ve Başbakanlarının da iştiraki ile, Fransa ile İngiltere, bir Yüksek Harp Konseyi toplantısı yaptılar. 12-22 Eylül 1939 tarihleri arasında cereyan eden bu Konsey toplantıları sırasında, bir Balkan Devletleri Bloku kurulması fikri üzerinde duruldu, bu maksatla da Türkiye nezdinde teşebbüsde bulunulmasının prensip itibariyle uygun olacağı görüşüne varıldı.

22 Eylül günü, ayrıntılarını Türk-Rus ilişkileri bahsinde ele alacağımız üzere, Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu Moskovaya hareket ediyordu. 19 Ekim'e kadar Moskova'da kalan Saracoğlu'nun bu ziyareti hiç bir netice vermeden sona erince, İngiltere ve Fransa ile müzakeresi yapılan metinleri hazılanmış olan Üçlü Yardımlaşma Anlaşması, 19 Ekim günü imza edildi. İmzalanan metinler, Ana anlaşma ile 3 protokol, bir özel anlaşma ve bir askeri sözleşme idi.

"Üç Taraflı Yardım Muahedesi" ismini taşıyan asıl anlaşmanın tam metni aynen aşağıdadır:

> "Madde 1 — *Türkiye'ye karşı bir Avrupa Devleti tarafından vaki bir tecavüz neticesinde Türkiye bu Devletle muhasemata giriştiği takdirde Fransa ve Birleşik Krallık Türkiye Hükûmetiyle teşrik-i mesai edecekler ve ona yed-i iktidarların-*

da olan bütün yardım ve bütün müzahareti ifa eyleyeceklerdir.

Madde 2 — 1. *Bir Avrupa Devleti tarafından vaki olup Akdeniz mıntıkasında Fransa ve Birleşik Krallığın karışacakları bir harbe müncer olan bir tecavüz hareketi halinde, Türkiye fiilen Fransa ve Birleşik Krallık ile teşrik-i mesai eyleyecek ve onlara yed-i iktidarında olan bütün yardım ve bütün müzahereti ifa eyleyecektir.*

2 — *Bir Avrupa Devleti tarafından vaki olup Akdeniz mıntıkasında Türkiye'nin karışacağı bir harbe müncer olan bir tecavüz hareketi halinde Fransa ve Birleşik Krallık fiilen Türkiye ile teşriki mesai edecekler ve ona yed-i iktidarlarında olan bütün yardım ve bütün müzahareti ifa eyleyeceklerdir.*

"Madde 3 — *Fransa ve Birleşik Krallık tarafından 13 Nisan 1939 tarihli Beyannameleriyle Yunanistan ve Romanya'ya verilen garantiler mer'iyet mevkiinde kaldığı müddetçe bu iki garantiden biri veya diğeri hasebiyle Fransa ve Birleşik Krallık muhasamata giriştikleri takdirde Türkiye fiilen Fransa ve Birleşik Krallık ile teşrik-i mesai eyleyecek ve onlara yed-i iktidarında olan bütün yardım ve bütün müzahareti ifa eyleyecektir.*

"Madde 4 — Fransa ve Birleşik Krallık, birine veya diğerine karşı ikinci ve üçüncü maddeler hükümleri mahall-i tatbik bulmaksızın bir Avrupa Devleti tarafından vâki bir tecavüz neticesinde, bu Devletle muhasamata giriştikleri takdirde, Yüksek Âkid Taraflar derhal istişarede bulunacaklardır. Ancak şurası mukarrerdir ki, Türkiye böyle bir halde Fransa ve Birleşik Krallık hakkında hiç değilse hayırhane bir bitaraflık muhafaza edecektir.

"Madde 5 — Yukarıdaki üçüncü maddenin hükümlerine halel gelmemek üzere,

"1 — Gerek bir Avrupa Devleti tarafından, Yüksek Âkid Taraflardan biri Hükümetinin, tecavüze karşı, kendi muvafakatiyle istiklâl veya bitaraflığını muhafaza yardımı taahhüd eylediği bir Avrupa Devletine karşı ika edilen tecavüz halinde,

"2 — Gerek hür Avrupa Devleti tarafından ika edilen ve diğer hür Avrupa Devleti aleyhine mütevecih bulunmakla beraber, yüksek Âkid Taraflardan biri Hükûmetinin fikrin-

ce kendi emniyeti için bir tehdit teşkil eden bir tecavüz halinde,

"Yüksek Âkid Taraflar müessir görülecek her müşterek harekete teşebbüs etmek üzere derhal istişarede bulunacaklardır.

"Madde 6 — Bu muahede hiç bir devlet aleyhine müteveccih değildir. Hedefi, tecavüze karşı koymak için, Türkiye'ye Fransa'ya ve Birleşik Krallığa, lüzum hasıl olursa, karşılıklı bir yardım ve müzaheret temin eylemektedir.

"Madde 7 — Bu muahedenin hükümleri Türkiye ile diğer iki Yüksek Âkid Taraftan her biri arasında iki taraflı taahhüt olarak da muteberdir.

"Madde 8 — Yüksek Âkid taraflar bu muahedenin tatbiki neticesi olarak muhasamata girişmiş bulunurlarsa ancak müşterek bir mutabakatla mütareke veya sulh aktedeceklerdir.

"Madde 9 — Bu muahedename tasdik edilecek ve tasdiknameler mümkün olan sür'atle ve ayni zamanda Ankara'da tevdi olunacaktır. Muahede bu tevdi tarihinde mer'iyete girecektir.

"Bu muahede on beş senelik bir müddet için aktedilmiştir. Yüksek Âkid Taraflardan hiç biri muahedeye nihayet vermek arzusunda olduğunu mezkûr müddetin inkızasından altı ay evvel diğer iki tarafa tebliğ etmezse, muahede beş senelik yeni bir müddet için kendiliğinden temdit edilmiş bulunacak ve böylece devam edip gidecektir.

"Aşağıda imzaları bulunan murahhaslar işbu muahedeyi, muhtevi olduğu hükümleri tasdikan, imza etmişler ve mühürlemişlerdir.

"Ankara.da, üç nüsha olarak, 1939 senesi İlkteşrininin on dokuzunda yapılmıştır.

H. M. Knatchbull-Hugessen
R. Massigli
Dr. Refik Saydam"

I No.lu Protokol, Anlaşmanın imzası tarihinden itibaren yürürlüğe konacağına dairdir.

II No.lu Protokol Rus Rezerve'idir, operatif metin şöyledir: "Yukarda adı geçen Muahedename mucibince, Türkiye tarafından alınmış olan taahhütler bu memleketin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadı ile müsellâh bir ihtilâfa sürüklenmesini mucib olacak veya intaç edecek bir harekete onu icbar edemeyecektir."

III No.lu Protokol, Anlaşmanın 5.ci maddesinde öngörülen Türkiye'ye yapılacak yardımın, bir Avrupa devletinin Bulgaristan veya Yunanistan hududuna varan askerî harekâtı anından itibaren başlayacağını öngörmüştür.

Özel anlaşma ile Türkiye'ye açılacak özel krediler, yapılacak acil malzeme yardımları tesbit edilmiş ve Türkiye'nin anlaşma ile üstlendiği taahhütlerin ancak acil malzeme yardımı ve altın ikrazının verilmesinden sonra yürürlüğe gireceği hususu belirtilmiştir.

Askerî sözleşme ile de, askerî konularda yapılacak işbirliğinin esasları düzenlenmiştir.

İlerde göreceğimiz üzere Ruslar bu anlaşmanın imzalanmasından memnun olmamışlardır.

17 Kasım 1939 günü Fransa-İngiltere Yüksek Harp Konseyinin yaptığı toplantıda, Fransa Başbakanı Daladier, Türkiye'de ve Trakyada Cephane depoları tesis edilmesi fikrini ileri sürmüş, İngiltere Başbakanı bu fikri benimsememiş ve dolayısiyle konu unutulmuştur.

19 Aralık 1939 günü, Yüksek Harp Konseyi, Balkan bloku kurulması konusunu yeniden ele almıştır. Konsey, İtalyayı kuşkulandırmamak için, Türkiye nezdinde teşebbüs yapılmadan önce İtalya ile bir ön temas aranmasını kararlaştırmıştır. Kendisiyle temas edildiğinde İtalya, harekât serbestisini muhafaza etmek istediğini belirtince, Türkiye nezdindeki teşebbüsden de, bir zaman için, vazgeçilmiştir.

1940 yılı nisanında, Almanya, Norveç ve Danimarka'ya saldırarak harp sahasını genişletince, aynı konuya tekrar dönülmüş ve bu defa, Balkanlılar arasında bir dayanışma yaratmak maksadıyla Belgrad, Atina, Bükreş ve Ankara'da ayrı ayrı teşebbüs yapılması kararı alınmıştır.

Bu karar çerçevesinde, İngiltere, 15 Nisan 1940 günü, Türk Hariciyesine, İtalya'nın Yugoslavya'ya saldırması halinde takip edilecek politikayı tesbit için görüş teatisinde bulunmak istediğini bildirmiştir.

Türkiye bu teşebbüsü 24 Nisan günü cevaplandırmış, Yugoslavya'nın mülki tamamlığının ihlâline Türkiye'nin lâkayd kalamayacağını, Ancak Almanya ile savaş devam ederken, İtalyaya savaş açılacak olursa, bunun neticesinin Almanya ile İtalya'nın birleşmesi olacağını, böyle böyle bir durumun pek çok bakımlardan incelenip bir değerlendirme yapılması gerektiğini, Türkiye'de böyle bir değerlendirmeyi yapmaya imkân verecek verilerin bulunmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine İngiltere, 29 Nisan günü, bütün bu ihtimalleri tetkik maksadıyla üç ülkenin Genelkurmaylarının bir toplantı yapmasını teklif etmiş; Türkiye, Hükûmetleri ilzam edecek bir karar alınmaması şartıyla teklifi kabul etmiştir.

1940 Mayısında Almanya'nın Belçika, Hollanda ve Fransa'ya saldırıya geçmesinden sonra, 16 Mayıs 1940 günü, Ankaradaki İngiliz, Fransız ve Yugoslav Sefirleri Dışişleri nezdinde teşebbüsde bulunmuşlardır. İngiliz ve Fransız Sefirleri, İtalya'nın savaşa girmesinin gün meselesi olduğunu, bu sebeble Genelkurmay Başkanlarının 20 Mayısdan önce toplanmaları gerekeceğini söylemişler, Yugoslavya sefiri ise, İtalya veya Almanya tarafından saldırıya uğrarsa, Balkan ülkeleri emniyeti için ne yapılabileceği hususunda bilgi istemiştir.

Türkiye bu teşebbüsleri 17 Mayıs günü cevaplandırmıştır. İngiliz ve Fransızlara, Mareşal Fevzi Çakmak'ın 18 Mayıs günü toplantıya katılmaya hazır olduğu bildirilmiş, Yugoslav Sefirine ise, İtalya veya Almanya tarafından vukubulacak bir saldırı halinde ne yapılabileceğini müzakere için Balkan Paktı Genel Kurmay Başkanlarının hemen Atina'da bir toplantı yapmalarının isabetli olacağı, Türkiye'nin buna hazır bulunduğu cevabı verilmiştir.

1 Haziran günü, İngiliz ve Fransız Sefirleri, Dışişleri Bakanı Saracoğlu'yu ziyaretle, İtalya'nın harbe girmesi halinde Türkiye'nin seferberlik ilân etmesini ve aynı şekilde hareket etmeleri için Balkan devletlerine telkinde bulunmasını talep etmişlerdir. Türk Dışişleri Bakanlığı bu talebi Atina, Belgrad ve Bükreş Büyükelçiliklerine intikal ettirerek, bulundukları ülkede teşebbüs yapıp, telkin hakkında ne düşünüldüğünün öğrenilmesini istemiştir.

İtalya, 10 Haziran günü savaşa katılmıştır. 11 Haziran günü, İngiliz ve Fransız Sefirleri Dışişleri nezdinde teşebbüs yaparak, Türkiye'nin, Üçlü Yardım Muahedesi gereğince, İtalya'ya harp ilânını, genel seferberlik ilân etmesini ve deniz ve hava üslerini Müttefiklere açmasını talep etmişlerdir.

Türkiye 13 Haziran günü II No.lu Protokole dayanarak bu tek-

lifleri kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Türkiye'nin cevabı bir muhtıra şeklinde olup, muhtıranın metni aynen şöyledir:

"Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı), İtalya'nın harbe girmesi üzerine, Büyük Britanya ve Fransa Büyükelçileri tarafından, Hükûmetleri namına yapılan teşebbüsü ve telkinleri Hükûmete arza müsaraat etmiştir.

"İşbu teşebbüs ve telkinleri dikkatle tetkik ettikten sonra, Cumhuriyet Hükûmeti, Üçlü Muahedenin ikinci maddesinin bilâkaydışart (şartsız olarak) tatbikinin bugünkü ahvalde Türkiye'yi Sosyalist Sovyetik Cumhuriyetler Birliği ile müsellâh (silâhlı) bir ihtilâfa sevkedebileceği kanaatine varmıştır. Binaenaleyh Hükûmet bu Muahedenamenin aslî cüzünü teşkil eden iki numaralı protokolün hükümlerine istinad etmeğe karar vermiştir."

İngiliz ve Fransız Sefirleri ile konuşması hakkında Dışişleri Bakanı Saracoğlu'nun hazırladığı konuşma tutanağının bazı kısımları cidden enteresandır:

"Üç saat sonra İngiliz Sefiri ziyaretime geldi ve aramızda şu muhavere cereyan etti:

"Bu sabah biraz asabi konuştuk. 2 No.lu Protokoldeki hakkınızı kullanmak tamamen size aittir. Ancak biz bu hakkın kullanılmayacağına o kadar inanmıştık ki, bu sabahki cevap, üzerimizde derin bir tesir yaptı. Onun için daha bir iki sual soracağım. Bize verdiğiniz cevap bugünkü şartların ve hallerin istilzam ettirdiği cevaptır, bu şartlar değişirse Türkiye de kararını değiştirebilir. Binaenaleyh cevabınız bugünkü ahvale uygun muvakkat bir cevaptır değil mi? Ben cevaben: evet tamamen böyledir.

"Cevabınıza rağmen üç dört sınıfı silâh altına almakta olduğunuzu söylüyorsunuz. Bu işi çok aleni yapamaz mısınız? Ben cevap verdim: yaparız.

Ne de olsa cevabınız manevî ve siyasî noktadan ağır bir tesir yapacaktır. Bu tesiri mehmaemken (imkânlar ölçüsünde) izale için muvafık bulacağınız ve mutabık kalacağımız bir beyanname neşredemez miyiz? Ve bu hususta Londra'dan gelecek telkinatı bekleyemez misiniz? Ben cevaben: maalmemnuniye beklerim dedim. Sefir teşekkür ederek ayrıldı. İhtimal ki müttefikler ile mutabık kalacağımız bir beyannameyi bir iki gün içinde ilân edebileceğiz."

22 Haziran günü Fransa mütareke imzalayarak teslim oldu. Başbakan Refik Saydam 26 Haziran günü Meclis'de aşağıki konuşmayı yaptı:

"İtalya'nın harbe girmesi üzerine hadis olan (ortaya çıkan) vaziyeti Cumhuriyeti Hükûmeti etrafıyla tetkik etmiş ve Üçlü Muahedenin cüzü mütemmimi (Tamamlayıcı Parçası) olan 2 numaralı Protokol hükmünü tatbike karar vererek icabeden tebligatı yapmıştır. Buna nazaran Türkiye halihazırdaki gayrı muhariplik vaziyetini muhafaza etmektedir.

"Memleketimizin emniyeti ve müdafaası için bir taraftan askerî hazırlıklarımıza devam etmekle beraber, diğer taraftan her zamankinden fazla uyanık durmak mecburiyetindeyiz.

"Her türlü tahrikten içtinab eden (kaçınan) dikkatli vaziyetimizin memleketimiz için olduğu kadar etrafımız için de sulhün muhafazasına hadim olacağını (hizmet edeceğini) ümid etmekteyiz."

20 Haziran 1940 günü İngiliz Sefiri Sir K. Hugessen yeniden Dışişlerine geliyor, bu defa, İtalya'nın Yunanistan'a saldırması halinde Türkiye'nin ne yapacağı hususunda bilgi istiyordu.

Balkan paktı, yukarda bu konuda verdiğimiz izahattan da açıkca anlaşılacağı üzere, böyle bir durumda Türkiye'nin savaşa girmesi mecburiyetini yaratmıyordu. Bu husus, teşebbüsüne cevaben İngiliz Sefirine izah edilmiştir.

İngiliz Sefiri aynı konuda Saracoğlu ile 5 Eylül günü yeniden konuşmuştur. Bu konuşma zaptının bazı kısımlarını aşağıya alıyoruz :

"İtalyanın harbe girmesi üzerine Muahedenin 2.ci maddesine tevfikan, Fransız Sefiri Massigli ile beraber Türkiye'nin bir sıra tedbirler almasını ve harbe girmesini talep etmiştik. Siz bir kaç gün sonra Türkiye'nin, 2 numaralı Protokolün verdiği hakkı istimal etmek kararında olduğunu bildirdikten sonra Üçlü bir beyanname ile Türkiye'nin harp haricinde kalmasının 3 müttefik tarafından verilmiş kararın icabı olduğunu ilân etmek teklifinde bulunmuş idiniz. Bu teklifiniz Massigli'yi yerinden oynatmış ve ona, münfail ve sert, hayır, hayır cevabını verdirmişti. Ben biraz daha sakin olmakla beraber Massigli'nin söz ve tavrına iltihak etmiştim. Böyle müşterek bir beyanname hakkında o zamanki teklifinizin çok makul olduğunu bilâhare anladık.

"Bugün Hükûmetimin talimatına tevfikan size şimdiden söylerim ki, şayet yeni bir harp çıkar ve Türkiye bu harbe iştirak etmezse, bu ademi iştirakin iki devletin müşterek aldıkları karar icabı olduğunu mutabık kalacağımız şekilde bir müşterek beyanname ile neşir ve ilânına taraftarız."

7 Ekim günü Alman Birlikleri Romanyaya girdiler. 17 Ekim günü, İngiliz Sefiri Dışişlerine gelerek; Almanlar, Türkiye'den geçmek için müsaade isterlerse ne yapacaksınız diye soruyordu. Saracoğlu'nun cevabı kesindir:

"Türkiye üzerinden geçerek Mısır'a karşı hareket yapmak teşebbüsünde bulunulursa, Türkiye'nin ceder etmesi (boyun eğmesi) asla mevzuubahis değildir. Cebren (zorla) böyle bir harekete kıyam ederlerse (kalkışırlarsa), bütün memleket bütün vesaiti ile müdafaa olunacaktır. Böyle bir müdafaada Filistin ile Türkiye arasında karadan da arızasız bir muvasala şarttır. Onun için daha harekâtın bidayetinde Suriye yollarının İngilizler ve Türkler tarafından işgali icab eder.

"Türkiye üzerinden geçecek Alman istilâsına karşı harekâtta hava müdafaası maddeten ve bilhassa manen mühim rol oynayacaktır. Bu sebeble İngiliz hava ordusunun yardımı bilhassa çok kıymetlidir.

"Denizden de, daha seferin ilk gününden itibaren, müşterek harekâta lüzum olacaktır.

"Türkiye'nin harbe girmesiyle, İttifak Muahedesinin icabı olan diğer yardımların İngiltere'ce temin olunacağını tabii addederiz."

28 Ekim günü İtalya Yunanistana taarruz ederek, Yunan-İtalyan harbi başladı. O tarihte henüz İngilizlerin istediği şekilde müşterek bir bildiri metni hazırlanmış değildi. Ancak savaşın başlaması üzerine Türkiye, diplomatik kanaldan, Bulgaristan'a, onların da Yunanistan'a saldırıya geçmeleri halinde Türkiye'nin savaşa katılmak durumunda kalacağını bildirdi.

1 Kasım 1940 günü T.B.M.Meclisinde açılış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı İnönü "son zamanlarda harp harekâtı bazı yeni vesilelerle dikkate şayan inkişaflar gösterdi. Sükun ve selâmeti bizim için çok ehemmiyetli olan emniyet sahamızın içinde dostumuz ve komşumuz Yunanistan maalesef bugün harbe sürüklenmiş bulunuyor. Bundan doğan vaziyeti müttefikimiz İngiltere Hükümetiyle müştereken tetkik ve mütalâa etmekteyiz" diyordu.

Bu arada Rusya'da çok önemli gelişmeler oluyor, Molotof Berlin'e gidiyor, Tuna Komisyonu Genel Sekreteri Subolev Sofyayı ziyaret ediyordu. Bunları Türk-Rus ilişkileri kısmında göreceğiz.

1941 yılına bu hava içinde girildi.

12 Ocak 1941 günü İngiliz Sefiri Hugessen, Saracoğlu'yu ziyaret ediyor ve Almanların Balkanlar üzerindeki tehdidinin gün geçtikçe arttığını belirttikten sonra, Yugoslavların Almanya'dan gelecek geçiş talebine direnmeye kararlı olduklarını ifade ile Türkiye ile Yugoslavya arasında bu konuda işbirliği yapılmasını telkin ediyordu. Saracoğlu'nun, bundan evvel de Yugoslavlarla işbirliği için temaslar yapılmış ama Yugoslavların, bu temasları, nasihat verir şekilde karşılamış olduklarını belirtmesi üzerine de, Hugessen, "Yugoslavların bu kere böyle bir karar ve hareket için daha müsait bulunduklarını" söylüyor ve kendi hükûmeti adına Türkiyeye iki telkinde bulunuyordu. Bu telkinler, Türkiye'nin İtalyaya harp ilân etmesi ve Alman kıtalarının Yugoslavya veya Bulgaristan'dan geçmelerinin harp sebebi sayılacağını açıklaması idi.

Saracoğlu, 19 Ocak günü İngiliz sefirini makamına davet ederek bu son teşebbüsün cevabını vermiştir. Bu cevabı konuşma zaptından takip edelim :

"Tarafınızdan vaki olan iki suale müsbet bir cevap vermek imkânına malik olmadığım için müteessirim. Vaziyeti ve telkinlerinizi inceden inceye mütalâa ve tetkik eden Hükûmet, gerek İtalyaya karşı harbe girmenin ve gerek Almanya'nın, Bulgaristan'dan geçmesini bir harp sebebi addedeceğimizi bildiren beyanat yapmanın halihazırda faideli ve ameli bir hal teşkil etmediğine kani olmuş ve benim size bu yolda bir cevap vermekliğimi kararlaştırmıştır. Buna mukabil Hükûmet İngiliz teklifine tebean Yugoslavlar ile bir karar ve hareket birliği yapmak için teşebbüse geçmek ve çalışmak vazifesini Hariciyeye tevcih etmiştir. Yarından itibaren işe başlanacaktır. Bittabi işin safahatinden haberdar edileceksiniz... Bundan sonra da Moskova Elçimizden almış olduğumuz telgrafı hülâsa ettim. Bu telgrafta Haydar Aktay, Türkiye bir muharebeye tutuştuğu takdirde, harp mesut devam ettiği müddetçe Sovyetler müttefikimiz gibi hareket edeceklerdir, harp kötü bir safhaya girdiği takdirde ise, aynı Ruslar hasmımızın müttefiki gibi hareket edeceklerdir kanaatini ızhar etmektedir. Bunlardan sonra Sefire şunları söyledim : Benim kanaatime göre, son günlerde Mısıra çıkarılmış olan motorize bir fırkanın yepyeni olan malzemesi bize verilecek ve bu malzeme Trakyaya nakledilecek olursa, Türkiye tarafından yapılan herhangi bir beyanatın tesirinden bin kat daha fazla tesir yapacak bir iş yapılmış olur.

"Bundan sonra Sefir söze başlayarak... son iki suali sorduk. Bu sualler de bugün tarafınızdan menfi cevaplarla karşılanıyor. İtiraf

ederim ki bütün bunlar benim vazifemi kolaylaştıran işler değildir. Mesul makamlar ve adamlar nezdinde hiç bir şüphem ve endişem olmamakla beraber, tek tük bazı sesler ve meselâ Atina'daki İngiliz Sefiri, Türk-İngiliz ittifakının İngiltereye ne menfaat temin ettiğini sormaktadır. Ben bugüne kadar tarafınızdan vaki olan redlerin dayandığı sebebleri uzun uzadıya izah ederek bunların makul ve mantıkî olduğunu göstermeğe çalıştım... dedi".

Bu görüşmede üzerinde asıl durulacak husus, Atina'daki İngiliz sefirinin mütalâasıdır. Türk-İngiliz ittifakının İngiltereye bir menfaat temin edip etmediğini takdir etmek, bir diplomat için zor bir iş değildir. Eğer Türkiye, Almanya'nın Türk hududlarına dayandığı tarihte Almanya ile ittifak haline girip Alman askerlerinin Türkiye'den güneye inmelerine müsaade etse idi, henüz hem Rusya'nın, hem de Amerika'nın tarafsızlıklarını muhafaza ettikleri o dönemde, gerek Mısır'ın, gerek Irak ve Suriye'nin çok kolaylıkla ele geçirileceğini, Rusya ile savaş başladıktan sonra da, sadece Batıdan değil, Türkiye üzerinden ve Kafkasyadan açılacak bir cephe ile Rusya'nın çökertilebileceğini düşünmek için büyük bir askeri deha olmaya ihtiyaç yoktur. Eğer Türkiye, İngiltere'nin istediği şekilde Almanya'ya karşı harbe girmiş olsa idi, o takdirde de, gene Rusya ve Amerika henüz tarafsızlıklarını muhafaza etmekte oldukları bir sırada, Almanya'nın çok rahatlıkla Türkiyeyi işgal edebileceği ve aynı neticeye ulaşabileceği de aşikârdı. Almanların kuvvetini İngilizler her halde Türkiye'den çok daha fazla yakından bilmekte idiler. Buna rağmen Türkiyeyi savaşa itmeğe zorlamakla takip ettikleri gayeyi anlamak zordur. Böyle bir durum belki kısa bir süre, Fransa'nın düşmesinden itibaren İngiltere üzerinde çok daha kuvvetle hissedilen Alman baskısını azaltabilir, İngiltereye kısa bir nefes alma imkânı yaratabilir, ama neticede savaşın talihine, İngiltere aleyhinde muhakkak ki tesir icra ederdi. İngilizler bu durumu ilerde itiraf edeceklerdir, ama Türkiye'nin harbe girmesi yolundaki talepleri durmadan devam edecektir.

Temas ettiğimiz bu görüşmede İngiliz Sefiri, İngiliz Askeri Heyeti Reisi General Marshall'ın da iştirakiyle bir toplantı yapılmasını istemiştir. Saracoğlu'nun muvafık bulduğu bu teklif üzerine toplantı 22 Ocak 1941 günü yapılmıştır. İngilizler bu toplantıda da Türkiye'nin harbe girmesi konusu üzerinde durmuşlar, Saracoğlu ise, gene bunun hiç bir amelî fayda sağlamayacağını izah zorunda kalmıştır.

31 Ocak tarihinde, İngiliz Başbakanı Churchill, İnönü'ye bir me-

saj göndermiştir. Bu mesajında Churchill, Almanların Bulgaristandaki vaziyetlerini gün geçtikçe tahkim ettiklerini, bir süre sonra şartlarını Türkiyeye dikte edebileceklerini ve Selânik'i ele geçirebileceklerini belirttikten sonra; Türkiye'de İngiliz hava üsleri kurulmasını talep ediyor, böylelikle hem Türkiye'nin savunmasının kolaylaşacağını, hem Romanya'nın petrol bölgesine hücum imkânları kazanılmış olacağını, ayrıca Bakû da, İngiliz uçaklarının menzili içine gireceğinden, Rusların dolaylı yoldan Almanya'ya yardım yapmaya dahi tereddüd edeceklerini ve Almanların Yunanistana taarruzunun önleneceğini ileri sürüyor ve Türkiye'ye bu maksatla derhal on filoluk bir hava kuvvet ile 100 adet uçaksavar topu vermeyi ve ilk kademeyi teşkil edecek askerî personeli sivil olarak göndermeyi teklif ediyordu.

Bu mesajı vermek üzere, 2 Şubat günü Saracoğlu'yu yeniden ziyaret eden İngiliz Sefiri, "şimdiye kadar her talebimizi red ettiniz, Allah aşkına bu defa olsun topyekûn red cevabı vermeyin" demekteydi. Saracoğlu'nun cevabı enteresandır:

"Filvaki şimdiye kadar bir kaç red cevabı verdik. Bunların hepsi bir tek red cevabı teşkil eder o da şudur: Siz bizim harbe girmemizi veya bizi behemahal harbe sürükleyecek şeyler yapmamızı istiyorsunuz. Biz de aynı mahiyetteki bu taleplere karşı menfi cevaplar veriyoruz. Hakikatte red bir tanedir ve kaç defa sorulursa sorulsun yaptığımız şey aynı cevabın tekrarından ibarettir."

İnönü İngiliz Sefirini 6 Şubat günü kabul etmiş ve kendisiyle yaptığı görüşmede de Türkiye'nin harbe girmesinde bir faide görmediğini, harbe girmedikçe de İngiliz silâhlı kuvvetlerinin Türkiye'ye girmesine müsaade edemeyeceğini, esasen İttifak anlaşmasının buna imkân vermediğini söyledikten sonra; bir taraftan evvelce tesbit edilmiş olan 25 milyon sterlinlik malzemenin teslimatının çabuklaştırılmasını diğer taraftan da, Churchill'in de temas ettiği şekilde Türkiye'nin biran evvel teçhiz edilmesine gayret gösterilmesini istemiştir. Churchill'in mesajına da bu istikamette cevap verilmiştir.

14 Şubat 1941 de Amerikan Sefiri Murray, Başkan Roosevelt'den Başbakan Refik Saydam'a bir mesaj getirmiştir. Bu mesajda, Mihver devletlerinin her hangi bir isteğinin kabul edilmesinin yeni isteklere yol açacağı hatırlatıldıktan sonra, saldırıya karşı direnecek ülkelerin Kiralama ve Ödünç Verme Kanunundan faydalandırılacağı belirtilmekteydi. Bu görüşme sırasında Başbakan Saydam'ın "yeterli askeri malzemesi olmayışından ötürü, bütünü ile bir savunma savaşından başka bir hareket yapamayacak olan Türk ordusunun

muhtemel bir saldırıya karşı bütün gücü ile hazır durumda bulunması ortak amaca en iyi şekilde hizmet etmektedir" dediğini anlıyoruz.

Almanların Bulgaristan'a sızma hareketleri karşısında, Bulgaristan'ın talebi üzerine, bu ülkeyle Türkiye arasında 17 Şubat 1941 günü bir saldırmazlık beyannamesi imza ve ilân edilmiştir.

26 Şubat 1941 günü İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Genelkurmay Başkanı Sir John Dill'i Ankara'da görüyoruz. Başbakan Refik Saydam, Saracoğlu ve Mareşal Çakmak'ın iştirakiyle yapılan toplantıda İngilizler, Almanların, Bulgaristan yolu ile Yunanistan'a saldırmalarının çok kuvvetli bir ihtimal olduğunu bu takdirde kendilerinin bütün imkânlarla Yunanistan'a yardım edeceklerini, Türkiye'nin de bu durumda Almanya'ya harp ilân etmesinin isabetli olacağını ileri sürüyorlardı. Kendilerine verilen cevapta ise Türk tarafı, Almanların Boğazları ele geçirmek için Türkiye'ye saldırmalarının da ayni derecede ihtimal dahilinde bulunduğu ve bir Alman saldırısı halinde, Polonya'da olduğu şekilde, Rusların da Kafkasya'dan Türkiye'ye taarruz edebilecekleri, bu sebeble teçhizat bakımından esasen çok zayıf durumda olan Türkiye'nin bir Alman saldırısını tahrik etmesinde hiç bir mana bulunmadığı hususları üzerinde duruyordu.

İngilizler, Türkiye harbe girmezse bunun, hareketlerini Türkiye'ye göre ayarlayan, Yugoslavya üzerinde kötü tesiri olacağını söylediklerinde ise, kendilerine, İngiltere'nin isteği üzerine Yugoslavya nezdinde yeniden teşebbüse geçilmiş ama aradan bir ay geçmiş olmasına rağmen el'an bir cevap alınamamış olduğu belirtilerek, Yugoslavya ile ortak bir harekete hazır bulunulduğu ifade ediliyordu.

Bu toplantı sonunda, Türk ordusunun desteklenmesine devam olunması ve Kuzey Afrikada ele geçen İtalyan savaş malzemesinin Türk ordusuna verilmesi imkânlarının araştırılması kararlaştırılmış ve 27 Şubat'da yayınlanan ortak bildiri ile de iki Hükûmetin mevcut ittifaka bağlılıkları ve politikalarında tam bir uyuşma gördükleri belirtilmiştir.

1 Mart 1941 günü, Bulgaristan'ın, Almanya-İtalya-Japonya arasındaki Üçlü Pakta katıldığı resmen açıklanıyordu. Böylece Bulgaristan Almanya'nın yanında yer alınca, artık Alman ordularının Bulgaristan üzerinden zorla geçmeleri diye bir konu kalmıyor, Bulgaristan, topraklarını Almanya'ya açmış oluyordu.

4 Mart 1941 günü Alman Sefiri Franz von Papen, İnönü'yü ziyaret ederek, kendisine Hitler'in yazılı bir mesajını takdim ediyordu.

28 Şubat tarihini taşıyan bu mesajında Hitler, Bulgaristan'ın Üçlü Pakta girdiğini ve Alman Birliklerinin Bulgaristan'da İngiltereye karşı bazı güvenlik tedbirleri alacaklarını, Almanya'nın, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve siyasi istiklâline tecavüz niyetini hiç bir şekilde düşünmediğini yazıyordu. İnönü bu görüşme sırasında "Türkiye Hükûmetinin ittifaklarına sadık kalarak müdafaa tertipleri almakta devam etmekle beraber, Almanya ile tutuşmamak için elinden geleni yaptığını ve Almanya Hükûmeti de aynı samimiyetle aynı istikamette çalışacak olursa bu tutuşmanın önüne geçilebileceğini ümid ettiğini" söylüyor, von Papen de "Türkiye'nin hem taahhüdlerine sadık kalması ve hem de Almanlarla dostane münasebet idame etmesinin pek alâ mümkün olduğu kanaatinde bulunduğu" cevabını veriyordu.

Artık hadiseler çok hızlı cereyan etmeğe başlamıştır. 9 Martta Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Vişinski, Türk Sefirine, Türkiye bir saldırıya uğrarsa Rusya tarafsız kalacaktır diyordu. Bu beyanın sebeblerini ve bunun neticesinde ortaya çıkan Türk-Sovyet bildirisini, Türk-Rus ilişkileri kısmında ele alacağız.

8 Mart günü de von Papen, Saracoğlu'yu ziyaret ediyor ve konuşma sırasında Alman birliklerinin Türk sınırına 100 kilometreden daha fazla sokulmayacaklarını söylüyordu.

12 Mart günü, Hitler'in mesajına cevap hazırlanmış ve elden götürülmek üzere Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede'ye gönderilmişti. Büyükelçi Gerede 17 Mart günü Hitler'i ziyaret ederek mesajı tevdi etmiştir. Bu mesajdan bazı kısımları aşağıya almaktayız.

"Yeni Türkiye'nin siyaseti millî Mücadelemizin başında çizilmiş olan şu hattı hareketi daima muhafaza etmiştir: en geniş mefhumu ile Türkiye istiklâlinin muhafazası ve başkalarının haklarına hiç zarar vermeksizin sulh içinde inkişaf...

"Türkiye... millî toprağına vaki olacak her tecavüze karşı koymağa azimlidir...

"Cumhuriyet Hükûmetinin Balkan siyasetinin, hiç bir zaman, yarımadayı harbin tahribatından hariç tutmaktan başka bir gayesi bulunmamıştır.

"Türk ordusunu Alman orduları ile karşı karşıya getirecek hiç bir sebeb mevcut bulunmadığına ve Almanya, Türkiye'nin emniyet ve istiklâlinin zaruretleri muvacehesinde anlayış gösterdiği müddetçe böyle bir felâketin kaydedilemeyeceğine kani idik ve hâlâ da kani bulunmaktayız...

"İşte bunun içindir ki... verilen teminatı büyük bir memnuniyetle sened ittihaz eyledim ve müteyakkızane (büyük dikkatle) nöbetine eskisi gibi devam edecek olan Türk ordusunun; Reich Hükûmeti, Cumhuriyet Hükûmetini bu vaziyetini tebdile (değiştirmeğe) mecbur kılacak kararlar ittihaz etmedikçe, Alman kıtalarına karşı aynı hattı hareketi muhafaza eyleyeceğini ben de Ekselanslarına temin etmek isterim..."

Büyükelçi Gerede, Hitler'e bu mesajı verdikten ve Şansölye mesajı okuduktan sonra yaptıkları konuşmada Hitler'in söylediklerini Bakanlığa bir raporla bildirmiştir. Bu rapordan da bazı kısımları aşağıya almaktayız.

"İtalya ile Yunanistan arasında hasıl olan harpten Almanya mesul değildir, her halde bu harbin mesuliyetini üzerine alan İtalyanın meseleyi halledeceğini ümid ederim... Alman ordusu Romanya'ya girmese idi akıbetlerinin Baltık devletlerine benzeyeceğinden şüphem yoktur... Sovyet Rusya, Üçler Paktına girmek için Karadeniz Boğazında üs talep etti fakat Molotof'a şiddetle red cevabı verdim... Ruslar Bulgaristan'a garnizonlar göndermek istediler hatta buna mukabil Yugoslavya'dan Mekedonyayı Bulgarlara verdirmeği ileri sürdüler, bunu ne Bulgar Kral ve Hükûmeti, ne de ben kabul etmedik... Harbi Umumide felâketi intac eden Selânik vakasının tekerrürüne asla müsaade etmeyeceğim... Türkiye'den hiç bir yardım talebim yoktur, bilâkis karşılıklı emniyetle, itimatla dostane bir siyaset takip olunmasını temenni ederim..."

Berlin'de, Türk Büyükelçisi bu mesajı Hitler'e verirken, Dışişleri Bakanı Saracoğlu'da vaki davet üzerine, Eden ve General Dill ile görüşmek üzere Kıbrıs'a gidiyordu. Ankaradaki görüşmelerin devamı mahiyetinde olarak Kıbrıs'da 18 ve 19 Mart günlerinde yapılan toplantılarda, İngilizler, Almanya'nın Yunanistan'a saldırması halinde, Yugoslavya Almanya'ya harp ilân ederse, Türkiye'nin de aynı şekilde Almanya'ya harp ilân edeceğini bildiren bir mesajın Yugoslav Hükûmetine gönderilmesini istediler. Saracoğlu, eğer Yugoslavya kabul etmeyecek olursa böyle bir mesajın Türkiye için gereksiz riskler yaratacağını izah etti.

Bu toplantıların bitişini takip eden 20 Mart günü Yugoslavya'nın Mihver devletleri ile bir anlaşma imzalamayı kabul ettiği öğrenildi ve hakikaten 25 Mart günü de Yugoslavya Mihver Devletlerine iltihak etti.

27 Mart sabaha karşı Yugoslavya Genel Kurmay Başkanı General Simoviç bir hükûmet darbesi yaparak iktidarı eline aldı. Yeni

Hükûmetin Dışişleri Bakanı Nincic, bu gelişmenin tamamen bir iç olay olduğunu, Yugoslavya'nın tarafsız kalacağını açıkladı. Sovyetlerden gelen teklif üzerine, 5/6 Nisan gecesi Yugoslavya ile Rusya arasında bir saldırmazlık anlaşması imza edildi. 6 Nisan sabahı, Alman orduları Yugoslavya'ya ve Yunanistan'a taarruzu başlattılar. Yugoslavya 17 Nisanda, Yunanistan 24 Nisanda teslim oldular.

9 Nisan günü, Berlin'de Türkiye Sefirini kabul eden Alman Dışişleri Bakanı von Ribbentrop "Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki emellerine engel olan Führer'in kuvvetli bir Türkiye'nin varlığım Alman siyasetinin ana çizgileri içinde gördüğünü, bunu kağıt üzerinde tesbit ve teyide hazır olduklarını ve Türkiye ile dostça siyaset isteklerinin genel siyasetlerinin yüzyıllarca sürecek bir prensibi olduğunu" söylüyordu.

16 Nisan günü de Ankara'da von Papen Saracoğlu'yu ziyaret ediyor, görevle Berlin'e gitmekte olduğunu söyleyerek, Türkiye için faydalı olabilecek herhangi bir telkinde bulunmak isteyip istemediğini Saracoğlu'ya soruyordu. (Bu görüşmede Rusya ile ilgili çok enteresan konuşmalar olmuştur, bunlara Türk-Rus ilişkileri kısmında değinilecektir).

Von Papen, Berlin'den döndükten sonra 12 Mayıs 1941 günü hemen Saracoğlu'yu ziyaret etmiştir. Hitler'den yeni bir mesaj getirmiş olduğunu söyleyen von Papen'le o gün yapılan görüşme zabtına göre, von Papen özellikle aşağıki hususları bildirmiştir:

"1 — Daha evvel vermiş oldukları teminat daima bâkidir ve bâki kalacaktır.

"2 — Bütün Türk menfaat ve emelleri adilane bir şekilde halledilecektir.

"3 — Resmen ve açıkca Türkiye'nin hakimiyet ve istiklâline Almanya'nın yalnız hürmet hissi bulunmaktadır, Türk hakları da aynı hürmeti görecektir. Boğazlardaki Türk hakları, Türkiye isterse, Türkiye'nin istediği istikamette takviye edilecektir.

"4 — Türkiye ile bütün siyasî ve iktisadî meseleleri konuşmaya hazırdırlar ve Türkiye'yi alâkadar ederse, Türkiye'nin emniyet mıntıkalarında Türkiye tamamiyle tatmin edilecektir.

"5 — Edirne civarındaki arazi ve sahillere yakın adalar Türkiye'ye bırakılacaktır.

"6 — Türk topraklarından asla asker geçirmek istemeyecekler, yalnız aradaki Ticaret Mukavelesine tevfikan, icab ederse harp malzemesi geçirmek isteyeceklerdir.

"7 — Aradaki emniyet ve dostluğu ifade eden herhangi bir şey yapılabilirse her çeşit harp malzemesi verebileceklerdir, ancak bunların Almanya'ya karşı kullanılmayacağından emin olmaları lâzımdır.

"8 — Türk taahhütleri ile kabili telif olmayan hiç bir şey istemeyeceklerdir.

"9—Bütün bunlara mukabil gizli veya açık Türk taahhütleri ile kabili telif bir anlaşma yapmak istemektedirler."

Bu görüşmeden itibaren, Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşmasının imzasıyla sonuçlanan olaylar çok hızlı bir seyir takip etmiştir. Bu olayları bir sinema şeridi şeklinde aşağıda tesbit ediyoruz.

14 Mayıs günü von Papen İnönü tarafından kabul ediliyor ve Hitler'in mesajını veriyor. Hitler bu mesajında, İnönü'nün mesajına teşekkür ettikten sonra, Almanya'nın Balkanlarda arzusuna aykırı olarak savaşa girmek mecburiyetinde kaldığını ve barışın iadesine çalışırken Türkiye'nin meşru haklarını da gözününde tutacağını, iki ülke arasında gerçek bir menfaat anlaşmazlığına yol açabilecek hiç bir sorun düşünmediğini yazıyordu.

Aynı 14 Mayıs günü İngiliz Sefiri Saracoğlu'yu ziyaret ediyor ve İngiltere Hükümetinin, Türk-Rus ilişkilerinin iyileştirilmesine verdiği önemi belirterek, bir düzelme çabası için Ankara'daki Rus Sefaretine bir Alman saldırısı halinde ne gibi müşterek güvenlik tedbirleri alınabileceğinin tetkiki yolunda bir teklif yapılabileceğini telkin ediyor.

17 Mayıs günü Saracoğlu, Hitlerin mesajı ve Alman teklifleri hakkında bilgi vermek üzere İngiliz Sefiri Sir Knatchbull-Hugessen'i davet ediyor. Bu görüşmede Saracoğlu, Almanlarla Ruslar arasında görüşmeler yapıldığı veya yapılmak üzere olduğu, bunların savaştan ittifaka kadar her ihtimali kapsayabileceği yolunda haberler alındığını, Rusların bir ittifakı tercih etmelerinin düşünülebileceğini, bu takdirde Türkiye'nin sırtından bir anlaşmanın ortaya çıkabileceğini, bu sebeple Almanlarla temasa geçerek gerekli sondajları yapmayı gerekli gördüğünü, her halde Almanlarla yapılacak konuşmaların birinci şartı olarak Türk-İngiliz ittifakına aykırı düşecek teklifler yapmamalarının isteneceğini, Türkiye'nin bu görüşünün

İngilizlerce uygun karşılanacağını ümid ettiğini söylüyor. Hitler'in mesajı da daha önce kendisine verilmiş olan Büyükelçi "ben makul görüyorum, fakat Hükûmetim ne der bilemem, tek endişem bir Alman oyununa düşmektir" diyor.

20 Mayıs günü İngiliz Sefiri, Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'yu ziyaret ediyor. Londra'dan henüz cevap almamış olmasına rağmen fikir teatisinde bulunmak istediğini belirterek, Almanların verdikleri ile istedikleri arasında dengesizlik gördüğünü, bu sebeble başka bir maksatları olmasından endişe ettiğini söylüyor. Menemencioğlu'nun cevaplarını görüşme zabtından takip edelim :

"Dedim ki : Bu muvazene noksanı zahirîdir (görünüştedir). Meseleyi esasında muhakeme etmek lâzımgelir. Hakikatte Almanlar, Rusya ile bir ihtilâf halinde veya ihtilâf imkânı muvacehesinde Türkiye'yi kendileriyle beraber hareket eder görmek isterler. Halbuki Türkiye'nin serdetmiş olduğu ve kendilerinin kabule mecbur kaldıkları esas şart, Türkiye-İngiltere muahedesinin mahfuziyeti olduğuna göre, Rusya ile ihtilâf halinde Türkiye'nin kendileriyle müttefik olamayacağı bu şartın tabii bir sonucudur. Şu halde Almanya-Rusya münasebatının muhtemel inkişafları karşısında Türkiye durumunu geri kalan iki şekilde muhakeme ızdırarındadırlar (mecburiyetindedirler) : Ya bitaraflık, ya kendi aleyhlerine Rusya ve İngiltere ile teşriki mesai. Asıl istedikleri birinci vaziyeti temin mümkün olmayınca, şüphesiz ki artık gayeleri üçüncü vaziyeti de izale ederek, transition'u (ara dönemi) ikinci vaziyette bulmaktır. Demek isterim ki Türkiye bitaraflığı Almanlar için bir gaye değil, bir merhale olarak muhakeme edilmek lâzımdır. Onlar belki gelecek bahara kadar ,belki daha evvel bu merhaleden hedefe vasıl olmak ümidini beslerler. Binaenaleyh az çok uzak bir âtinin rendement'ını (verimini) hazırlamış olmak isterler. Biz ise İngiltere ittifakına sadık ve binaenaleyh İngiltere'nin mefruz bir müttefikine karşı hareketten mütevakki bir vaziyette, bu merhaleden bu gün tehlikeyi atmış olarak rendement alırız ve böylece bize verdikleri ile istedikleri arasında hem bize göre, hem Almanlara göre muvazene husule gelmiş olur.

"İngiltere Büyükelçisi bu muhakemeyi doğru ve makul gördü. Endişesi bir kere concession (Taviz) yapmaya başlarsak bunun devam etmesi ve bizi ihtiyarımız haricinde beklemediğimiz yerlere sevketmesidir.

"Kendisine önümüze açtığım haritayı göstererek dedim ki : Tür-

kiye'nin lütfen stratejik vaziyetine bir göz atınız. Bulgaristan'dan, garbî Trakya'dan, Karadeniz'den, Ege'den ta Anadolu sahillerine kadar çevrilmiş, güneyinde Suriye ve Iraktaki tehlikeli inkişaflar belirmiş, doğuda Rusya tehdidinden kurtulamamış olan ve karşısında da bütün Avrupayı çiğnemiş Alman orduları bulunan Türkiye bugüne kadar Almanya'ya ne concession (Taviz) yapmıştır?

"Sefir tereddütsüz 'hiç' cevabını verdi.

"O halde Türkiye'nin hayatî menfaati şöyle ifade edilmek lâzımgelir: Evvelâ İngiltere galibiyeti ve saniyen ayakta durabilmek gayesi. Takdir edersiniz ki bu iki hedef birbirinin lâzımı gayrı mürafikidir (ayrılmaz parçasıdır). Şimdi bitaraflık concession'unun fiilî ve ahdî bakımlardan ifade ettiği manayı gözden geçirelim.

"Fiilî bakımdan: Bir Alman-Rus ihtilâfı müsellâhı muvacehesinde Türkiye'nin bitaraf kalmayarak Almanya aleyhine harbe iştiraki ne demektir. Bu iştirak takdirinde sizin Rusya ile muvasalanız mı temin olunacak? Yoksa Almanlar Ruslarla harp ederken biz Bulgaristan'a doğru tecavüze mi geçeceğiz?

"Birinci takdirde bu muvasala nereden ve ne maksat için temin edilecek? Boğazlar açık olacak dersiniz, Burgaz'da, Limni'de, Midilli'de, Dedeağaç'da ve daha geri kavala, Selânik ve oniki adada, hatta Ege'yi kapayan küçük adaların ekserisinde yerleşmiş olan Almanya Boğaz serbestisine imkân mı bırakır? Farz'ı muhal, bu temin olunsa siz Rusya'ya muhimmat ile mi, asker ile mi yardım edeceksiniz? Bilmukabele Rusya da size bunlarla mı ve nereden yardım edecek? O halde muvasala vaziyeti bugün 1914 harbinde gösterdiği manzaradan büsbütün ayrı vaziyet ve şeraitde mümayan oluyor. Ve pratik sahada bir Rus-İngiliz ittifakının zincir halkası olmak imkânında değildir.

"İkinci takdirde ise, Rusya ile muharip olan Almanya'ya karşı biz ne ile ve nasıl bir hareketi tecavüziyede bulunabiliriz?

"Evvelce de muhakeme etmiş olduğumuz veçhile ordumuzun mobilite'si yoktur. (hareket kabiliyeti yoktur).

"İşte fiilî vaziyetin hakikî tetkiki.

"Ahdî vaziyete gelince:

"Almanlar Rusya ile muharip olduğu takdirde iki numaralı protokolumuzun sukût etmesi ihtimali ile endişeli ola-

bilirler. Hakikat bu mudur? Yarın Rusya, Almanya ile muharebeye girişirse siz gelip bize artık iki numaralı protokolü opposer (ileri sürmeğe) *etmeğe imkân kalmadı, muharebeye girin diyebilecek misiniz? Sırf hukukî bakımdan bunun cevabı menfidir. Çünkü o esnada casus foederis yoktur. Balkan meselesi tasfiye edilmiştir. İtalya ihtilâfı inkişaf etmiş, ve aktuel bir vaziyet olmaktan çıkmıştır. Fait nouveau* (yeni olay) *yalnız Rusya'nın tecavüze uğramasıdır. O da bizi engager etmez.* (bağlamaz).

"Demek ki esasen bu ihtimal önünde pratiquement (Pratik olarak) bir kıymeti olmıyan Türkiye müdahalesi ahden de kabili talep değildir.

"Türkiye-İngiltere ittifakı rendement'nını başka hedeflere saklayan, yarının imkânlarını mahfuz tutarak İngiltereyi nazik noktalarında korumaya matuf olan bir ittifak halini almıştır. Onun masuniyeti müemmen olmak şartiyle bir Rus-Alman ihtilâtında Türkiye bitaraflığı ikimiz için de hem tabii, hem faideli bir vaziyet olarak muhakeme edilmek lâzımgelir.

"Büyük Elçi bütün bu sözlerimi dikkatle ve anlayışla dinledi. Bütün bu mülâhazaları kendinin de yapmış olduğunu, delâilimin teşrihinde esaslı noktaları tebessümü ile tebarüz ettirmesinden hissettim.

"Doğrudan doğruya cevap vermeksizin Almanlarla nasıl bir vesika derpiş ettiğimizi sordu.

"Henüz ortada bir şey olmadığını, ve Hükümetce verilmiş bir karar da bulunmadığını söyledikten sonra, *şahsen bir Déclaration commune* (müşterek deklarasyon) *şekline temayül ettiğini bildirdim.*

"Gizli mi, açık mı daha iyi olur, diye sordu?

"Dedim ki: "Açık olması takdirinde Almanya propaganda rendement'nını alır. Bilmukabele de Rusya'yı açıktan açığa tahrik etmiş olur. igan-

"Gizli olması halinde ise bunların ikisi de vukua gelmez.

"Öyle zannederim ki her iki şekilde de menfaat ve mazarrat takabül etmektedir. Faidesi üstün olanı seçmek négociation (müzakere) zamanının işidir.

"Büyük Elçi bundan sonra her halükârda bitaraflık taahhüdünden tevakki etmemizi ve bitaraflığın Rus-Alman ihtilâtına münhasır kalmasını temin edecek bir formül bulmamızı ehemmiyetle şayanı temenni gördüğünü söyledi.

"Henüz *dedim*, ilk temaslar bile yapılmamıştır. Formül hakkında fikir beyan etmek için lâzımgelen anasır elyevm (bugün) mevcut değildir. Şukadar ki *ben şahsen şöyle düşünüyorum:*

"Türkiye-İngiltere ittifakı mahfuz kaldığı hususunda tarafeynin (Tarafların) *mutabakatı mevcut olduğuna göre en iyi formül üçlü paktın formülünü bitaraflık şeklinde tadil ve kabul etmek olur. Yani (Hali hazırda muharebeye iştirak etmemiş olan bir Devletle Almanya arasında müsellah bir ihtilâf zuhur ederse Türkiye her iki tarafa karşı tam bir bitaraflık muhafaza edeceğini taahhüd eder).*

"Buna bir de ademi tecavüz (saldırmazlık) *kaydı ilave olununca maksat hasıl olur zannederim.* Fakat bütün bu söylediklerim à priori sözlerdir, tetkike ve müzakerenin inkişafına göre hareket tarzını tanzim etmek bugünün değil, yarının işidir.

"Büyük Elçi üçlü pakt formülünü bir iki defa tekrar etti. Ve bunu şahsen fena bulmadığını söyledi."

İngiliz Büyükelçisi 22 Mayısda Eden'in görüşlerini Dışişlerine bildiriyordu. Eden, Almanların Türkiye'yi bir tuzağa düşürmek istediklerini, Türkiye için en doğru yolun, Hitler'in mektubundan haber vermek suretiyle Sovyetlerle açık bir fikir teatisinde bulunmak olduğunu, Türkiye'nin Almanya ile görüşmelere başladığını başka bir kaynaktan öğrenmesi halinde Stalin'in Hitler ile hemen bir ittifak imzalayabileceğini bildiriyordu.

23 Mayıs günü von Papen Dışişlerine 5 maddelik bir anlaşma tasarısı getirmekteydi. Birinci maddeye göre Almanya Türkiye'ye saldırmamak taahhüdü alıyor, ikinci maddeye göre Türkiye Alman çıkarları aleyhine hareketlerden kaçınmak ve İngiliz ittifakının kendisini Almanya ile bir çatışmaya sürüklemeyeceğini beyan etmek mükellefiyetini yükleniyor, üçüncü madde, tarafların ortak çıkarları konusunda devamlı temas edeceklerini belirtiyordu. 4.cü ve 5.ci maddeler tasdik ve yürürlülük hakkında idi. Tasarıya 3 tane de protokol eklenmişti. 1 numaralı gizli protokole göre, Almanya Edirne civarında Türkiye lehinde değişiklik yapmayı, Ege denizinde Türkiye

kıyıları yakınındaki adaları Türkiye'ye vermeyi, Boğazlar statüsünde Türkiye lehinde değişiklik yapmayı yükümleniyor, 2 numaralı gizli Protokola göre, Türkiye Almanya'nın savaş malzemesini transit olarak Türkiye'den geçirmesini kabul ediyordu. 3 numaralı protokol iki ülkenin ekonomik ve basın ilişkileri konusunda idi.

24 Mayısda İngiliz Sefiri tekrar Dışişlerine geliyor, bu defa Londra'dan gelmiş tamamen olumsuz bir cevabı bildiriyordu. Saracoğlu, bu görüşmede İngiliz sefirine, "İngiliz Hükûmetinin işleri yalnız İngiliz menfaatleri zaviyesinden tetkik ettiğini, Türkiye'nin içinde bulunduğu tehlikeli şartları nazarı itibare almadıklarını, halbuki Türkiye'nin daima İngiliz menfaatlerini düşünmekte olduğunu" söylemiştir.

26 Mayıs günü Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Von Papen'i davet ederek, kendisine mukabil Türk tasarısını veriyordu. Türk tasarısı Alman tasarısındaki gizli protokolleri ortadan kaldırıyor, ve Almanya'nın, Türkiye'den, Türk-İngiliz ittifakına aykırı düşecek herhangi bir istekte bulunmamasını öngören ve gizli olmayacak bir protokol ihtiva ediyordu. Von Papen'in yeni protokole karşı çıktığı, savaş malzemesinin Türkiye'den geçirilmesine dair anlaşmaya bir madde koyulmasa bile, bunun sözlü vaad olarak yapılmasını istediği anlaşılıyordu.

27 Mayısda Von Papen'i bu defa Saracoğlu davet ediyordu. Yaptıkları görüşmeyi, konuşma zaptından takip edelim:

"Ertesi günü Alman sefirini davet ettim. Daha ziyade kuru ve kesik ifadelerle, iki noktanın Hükûmetçe tetkik edildiğini, bizim talebimizi ihtiva eden maddenin bize bir çok şeyler verdiği halde, Almanya'dan hiç bir şey almadığı ve bu böyle olduğu için Almanya'nın reddini kavramak kabil olmadığı, mamafih kendisi tarafından gösterilen kati red karşısında, bu talebi geri çekmeğe karar verdiğimizi; topraklarımızdan harp malzemesi geçmesi meselesinde de, Türkiye Cumhuriyetinin ne tahrirî, ne de şifahî hiç bir vaidde bulunması imkânını göremediğimi söyledim. Sefir bir gün evvelkinden çok daha az katı ve çok daha az sert idi. Benim cevabıma karşılık olarak şu suali sordu: Acaba sizin maddenizi olduğu gibi kabul edersek, harp malzemesi geçirmek hakkını edinebilir miyiz dedi. Hayır edinemezsiniz, dedim. Biraz müteessir görünmekle beraber meseleyi Berlin'e bildireceğini ve elinden geldiği kadar Berlin'i iknaa çalışacağını söyledi."

29 Mayıs günü İngiliz Sefiri Dışişlerini ziyaretle yeni İngiliz cevabını getiriyordu. Bu cevap şöyleydi:

"M. Eden Almanların hem Sovyetler ile hem de Türkler ile temasa çalıştıkları ve böyle bir zamanda en iyi politikanın, İngiltere hükûmetine göre, Türklerle Sovyetlerin bir an evvel temasa gelerek, siyasî konuşmalarda bulunmaları olduğu kanaatini hâlâ muhafaza etmektedir. Bu kanaati bir kere daha size bildirdikten sonra M. Eden, Türklerin içinde bulundukları şartlar dahilinde, coğrafî ve stratejik bakımdan tecrid edilmiş bulunduklarını ve bu şartlar dahilinde zuhur edecek bir harpte İngiliz yardımının mahdud kalacağını gözönünde tutarak, Türklerin maruz kalacakları tehlikeyi bertaraf etmek için Almanlarla temasa gelmelerini makul ve meşru görmektedir. Şu şartla ki, bu makul ve meşru görmelerinin, daha evvel, yazı ile İngiltereye bildirilen hadler dahilinde kalmaları temin edilsin."

Almanlar 3 Haziranda yeni bir tasarı getiriyorlar aynı gün İngilizler de yeniden teşebbüs yaparak, kendilerine verilen bilgiler muvacehesinde Türkiye'nin böyle bir anlaşmadan bir şey kazanamayacağını, dolayısiyle Sovyetlerle temas edilmesinin faideli olacağı görüşüne yeniden dönüyorlardı.

Yeni Alman teklifine karşı Türkiye de 6 Haziran'da yeni mukabil teklifler ileri sürüyor ve aynı gün İngiliz Sefirine de, halen Almanya ile yürütülen temasların Sovyetlere bildirilebilecek bir nitelik almamış olduğu cevabı veriliyordu.

8 Haziran ile 18 Haziran arasında Von Papen ile Dışişleri arasında hemen devamlı temas halinde anlaşmaya girecek maddelerin yazılışı konusunda görüşmeler cereyan ediyordu. Neticede Türk-Alman saldırmazlık anlaşması 18 Haziran akşamı saat 21'de Ankara'da Dışişleri Bakanlığında imza edilmiştir.

Bu arada cereyan eden enteresan bir olay da, bu anlaşmanın imzalanmasını önlemek için, İngiltere'nin, ABD nezdinde yaptığı teşebbüs ve bunun üzerine ABD'nin işe karışmasıdır. Ancak anlaşılan İngiliz teşebbüsü ile Amerikalıların harekete geçişi arasında bir zaman geçmiş olmalı ki, Ankara'daki ABD sefiri, teşebbüs talimatını alınca, konudan İngiliz sefirini haberdar etmiş ve bunun üzerine de İngiltere Hükümeti, bu teşebbüsün yapılmamasını, sadece anlaşma imzalanınca bunun İngiliz ittifakını zayıflatmadığı yolunda bir açıklama yapılması için teşebbüsde bulunulmasını Amerikalılardan istemiştir. Amerikan Sefiri de bu şekilde bir teşebbüsü 18 Haziran günü Saracoğlu nezdinde yapmıştır. Anlaşmanın imzasından sonra Saracoğlu, basına yaptığı bildiride, anlaşmanın giriş kısmında söz

konusu edilen mevcut taahhütler arasında en başta geleninin Türk-İngiliz ittifakı olduğunu açıklamıştır.

Almanlarla imza edilen anlaşmanın metni şudur:

"Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'ı,

"Aralarındaki münasebetleri mütekabil itimat ve samimî dostluk esasına istinat ettirmek arzusiyle ve her birinin elyevm mevcut taahhütleri kayd-i ihtirazîsi tahtında, bir Muahede aktetmeğe karar vermişler ve bu maksatla murahhaslarını tayin etmişlerdir; şöyle ki:

"Türkiye Reisicumhuru:

"İzmir Mebusu ve Hariciye Vekili Şükrü Saracoğlu'nu;

Almanya Reich Şansölyesi:

"Ankara Büyük Elçisi Ekselâns Franz Von Papen'i.

"Bu murahhaslar usulüne muvafık bulunan salâhiyetnamelerini teati ettikten sonra âtideki ahkâmı kararlaştırmışlardır:

"Madde 1 — *Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'ı arazilerinin masuniyetine ve tamamiyeti mülkiyesine mütekabilen riayet ve doğrudan doğruya veya dolayısıyla yekdiğeri aleyhine müteveccih her türlü harekâttan tevakki etmeği taahhüt ederler.*

"Madde 2 — *Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'ı müşterek menfaatlerine taallûk eden bütün meselelerde, bunların halli için mutabakatı temin etmek üzere, aralarında âtiyen dostane temasta bulunmağı taahhüt ederler.*

"Madde 3 — İmzası günü mer'iyet mevkiine girecek olan bu muahede on sene müddetle muteberdir. Yüksek Âkid Taraflar Muahedenin temdidi hususunu vakti merhununda aralarında kararlaştıracaklardır.

"Bu muahede tasdik olunacak ve tasdiknameler sürat-i mümküne ile Berlin'de teati edilecektir.

"Türkçe ve Almanca lisanlarında, her iki metin de aynı veçhile muteber olmak üzere, iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Ankara, 18 Haziran 1941

Şükrü Saracoğlu — Franz Von Papen"

Almanya 22 Haziran 1941 günü Sovyetler Birliğine saldırıya geçerek Rus-Alman savaşını başlattı. Bu şekilde, o tarihe kadar tarafsız kalmış olan Rusya kendisini savaşın içinde buldu. Savaş başladığı tarihte Rusya ile İngiltere arasında, hiç bir anlaşma mevcut değildi. 1939 yılında, Rusya ile İngiltere ve Fransa arasında bir işbirliği anlaşması için müzakereler başlamıştı. Ancak bunlar devam etmekte iken Rusya, Almanya ile saldırmazlık paktını imzalayınca görüşmeler kesilmiş ve Rusya, Batı devletlerinden daha fazla Almanya'ya mütemayil bir politika takibine başlamıştı.

Şimdi kendisini savaşın içinde bulunca tabiatiyle İngiltere ile tabii bir müttefik haline girmiş oluyordu. İki ülke arasında ilk anlaşma, içinde siyasî konulara yer verilmeyen, Molotof ile Sir Stafford Cripps arasında imzalanan 13 Temmuz 1941 tarihli olandır.

Rus-Alman savaşı başladıktan 3 gün sonra, 25 Haziranda, Moskova'daki Türk Büyükelçisi Haydar Aktay, Sovyet Dışişlerine kısa bir nota vererek, Türkiye'nin savaş karşısında tarafsızlık kararını bildirmiştir.

Bu tarihten itibaren, çeşitli vesilelerle ve çeşitli tarihlerde İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesi için Ankara nezdinde teşebbüslerini devam ettirmiştir. Ancak artık bu teşebbüslerin hepsi Rusyayı da, daha doğrusu Türk-Rus ilişkilerini de ilgilendirir bir mahiyet taşımaya başlamıştır. Bu sebeble, Alman-Rus harbinin başlamasından itibaren cereyan eden olayların artık Türk-Rus ilişkileri içinde tetkik edilmesi, bunların o başlığı taşıyacak kısımda tekrar edilmelerini önlemek bakımından isabetli olacağından bu kısmı burada kapatarak, Türk-Rus ilişkileri konusunu ele alabiliriz.

İKİNCİ KISIM

TÜRK - RUS İLİŞKİLERİ

Atatürk, 1 Kasım 1924 günü, T.B.M.M. 2.ci dönem, 2.ci toplantı yılını açış konuşmasında "Kadim dostumuz Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile münasebatımız dostluk vadisinde her gün daha ziyade inkişaf ve terakki etmektedir. Hükûmeti Cumhuriyetimiz Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile hakikî ve vasi hüsnü münasebatı, mazide olduğu gibi, şiarı siyasî addetmektedir" diyordu.

8 sene sonra, 27 Eylül 1927'de Türk Dil Kurultayı toplantısına gelen General Mc Arthur ile yaptığı konuşma sırasında ise, Atatürk'ün "Bugün Avrupa'nın doğusunda, bütün medeniyeti ve hatta bütün insanlığı tehdid eden yeni bir kuvvet belirmiştir. Bütün maddî ve manevî imkânlarını, topyekûn bir şekilde cihan ihtilâli gayesi uğruna seferber eden bu korkunç kuvvet, üstelik Avrupalılar ve Amerikalılarca henüz malûm olmayan yepyeni siyasî metodlar tatbik etmekte ve rakiplerinin en küçük hatalarından bile mükemmelen faydalanmasını bilmektedir. Avrupa'da çıkabilecek bir savaşın başlıca galibi ne İngiltere, ne Fransa, ne de Almanyadır. Sadece Bolşevizm'dir." dediğini görüyoruz.

Bu iki beyan arasında bir çelişki olduğu veya takip edilen siyasette değişiklik yapıldığı düşünülebilir. Böyle bir durum yoktur. Beyanlardan birincisi Türkiye'nin Rusya'ya karşı takip ettiği ve 1932 de de değişmemiş olan politikayı, ikincisi ise Rusya'nın takip ettiği dünya politikasını tarif etmektedir.

Rusya'nın, Bolşeviklerin iktidarı ele aldıkları günden 1922 yılına kadar takip ettikleri politika, Sovyet ve Bolşevik rejimini ülke içinde yerleştirmeğe çalışmak ve devlet olarak organize olmak siyasetidir. Bu dönem devamlı bir mücadele içinde geçmiş, Sibirya'da Amiral Kolçak, Güney'de Vrangel ve Denikin ile iç savaş yürütülürken, Polonya ile de savaşmak gerekmiş, ayrıca milliyetler beyannamesi ile bağımsızlıklarını ilân etmiş olan toplulukları yeniden ve zorla Birliğe sokmak mücadelesi yapılmıştır.

1922 yılından itibaren, içerdeki bu zorluklar giderildikten sonra, Rusya, kendisini diğer devletlere tanıtmak ve onlarla saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşmaları yapmak politikasını takibe başlamıştır. Rusya birinci dönemde yani 1917 ilâ 1922 arasında imzaladığı anlaşmaları, bir dikta anlaşmaları olarak görmüştür. Bu durumda özellikle 3 Anlaşma vardır.

Brest Litovsk Barış Anlaşması
Türk-Rus Moskova Anlaşması
Rus-Polonya Riga Anlaşması

Rusya bunlardan birincisini 1918 yılı bitmeden denonse (Feshini ihbar) etmiş, üçüncüsünü, İkinci Dünya Savaşı başlayınca ortadan kaldırmıştır. Elan yürürlükte olan ikincisi hakkındaki Rus düşüncesini Molotof'un 7 Haziran 1945 günü Türk Büyükelçisi Selim Sarper'e söylediklerinde bulabiliriz. Molotof'a göre "1921 tarihli Muahede, Sovyetlerin zayıf oldukları bir zamanda akdedilmiş ve bir takım arazi değişiklikleri meydana getirmiştir, evvelemirde bu meseleyi düzeltmek lâzımdır."

Rusya'nın, 1922'de başlayan ikinci dönemde takip ettiği politika çerçevesinde akdettiği anlaşmalara da fazla sadık kalmadığını aşağıdaki listeye bir göz attığımızda rahatlıkla görebiliriz.

Bu ikinci dönem politikasının tatbikatını müteakip listede kronolojik sıra içinde göstermekteyiz.

16 Şubat 1922	Almanya ile Rapallo Anlaşması imzalandı
1 Şubat 1924	İngiltere Rusya'yı tanıdı
7 Şubat 1924	İtalya Rusya'yı tanıdı
25 Şubat 1924	Avusturya Rusya'yı tanıdı
8 Mart 1924	Yunanistan Rusya'yı tanıdı
10 Mart 1924	Norveç Rusya'yı tanıdı
18 Mart 1924	İsveç Rusya'yı tanıdı
31 Mayıs 1924	Çin Rusya'yı tanıdı
18 Haziran 1924	Danimarka Rusya'yı tanıdı
4 Ağustos 1924	Meksika Rusya'yı tanıdı
28 Ekim 1924	Fransa Rusya'yı tanıdı
20 Ocak 1925	Japonya Rusya'yı tanıdı
17 Aralık 1925	Türkiye ile saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşması imzalandı
16 Şubat 1926	Suudi Arabistan Rusya'yı tanıdı

24 Nisan 1926	Almanya ile saldırmazlık anlaşması imzalandı
22 Haziran 1926	İzlânda Rusya'yı tanıdı
21 Ağustos 1926	Uruguay Rusya'yı tanıdı
31 Ağustos 1926	Afganistan ile saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşması imzalandı
1 Ekim 1927	İranla saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşması imzalandı
31 Ağustos 1928	Briand-Kellog paktına giriş
21 Ocak 1932	Finlandiya ile saldırmazlık anlaşması imzalandı
5 Şubat 1932	Letonya ile saldırmazlık anlaşması imzalandı
4 Mayıs 1932	Estonya ile saldırmazlık anlaşması imzalandı
25 Temmuz 1932	Polonya ile saldırmazlık anlaşması imzalandı
29 Kasım 1932	Fransa ile saldırmazlık anlaşması imzalandı
3 Temmuz 1933	Londra Mütecavizin Tarifi Anlaşmasının akdi
28 Temmuz 1933	İspanya Rusya'yı tanıdı
2 Eylül 1933	İtalya ile saldırmazlık anlaşması imzalandı
16 Kasım 1933	ABD Rusya'yı tanıdı
4 Şubat 1934	Macaristan Rusya'yı tanıdı
9 Haziran 1934	Romanya ve Çekoslovakya Rusya'yı tanıdılar
23 Temmuz 1934	Bulgaristan Rusya'yı tanıdı
17 Eylül 1934	Arnavutluk Rusya'yı tanıdı
18 Eylül 1934	Rusya Milletler Cemiyetine girdi
25 Haziran 1935	Kolombiya Rusya'yı tanıdı
26 Ağustos 1935	Lüksemburg Rusya'yı tanıdı

Rusya'da 1928 temizliğinden sonra Stalin tek lider haline geliyordu. Bu tarihten itibaren Rusya, yeni bir dış politika takibine başlıyordu. Üçüncü dönem diyebileceğimiz bu devrin dış politikasının esası, diğer ülkeler komünist partileri üzerinde hakimiyet kurarak dünya ihtilâlini gerçekleştirmeğe çalışmak olacaktır. Rus komünist partisinin bugün de bu politikayı takip ettiği, gizlenen değil devamlı açıklanan bi r husustur. Ancak bugün bunun yolu münhasıran diğer ülkeler komünist partilerini kendi nüfuzuna almak olmaktan çıkmış, çok daha geniş ve pratik metodlar bulunmuştur.

Bu genel girişten sonra Türk-Rus ilişkilerini tetkike başlayabiliriz. Bir kül teşkil eden bu ilişkileri, her iki ülkede yeni rejimlerin kurulduğu dönemden alarak, özet bir şekilde 1939 yılına getirecek, o tarihten itibaren daha derinlemesine konunun içine gireceğiz.

1. *1920-1939 Yılları Arasında Türk-Rus İlişkileri*

23 Nisan 1920 günü Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılıp Ankara Hükûmetinin vücud bulması ile Rusya ile Türkiye arasında temas imkânı ortaya çıkmıştır.

Ankara Hükûmeti adına, Sovyet Rusya ile ilk resmî teması yapacak olan heyet, Dışişleri Bakanı Bekir Sami, İktisat Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk ve Lâzistan Mebusu Osman beyler, 11 Mayıs 1920 de Ankara'dan hareketle, 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya vardılar. Ruslarla ilk toplantı, Hariciye Komiseri Çiçerin ve Hariciye Müsteşarı Karahan ile 24 Temmuz günü oldu. Çeşitli kişilerle yapılan müzakereler sonucu 24 Ağustos günü bir anlaşma tasarısı hazırlandı ve parafe edildi. Bu müzakereler sırasında, Türk heyeti özellikle Rusya ile muvasalatın temini bakımından Ermeniler tarafından kesilmiş olan Tiflis yolunun açılmasını istemekteydi. Bu konu ile ilgili olarak Yusuf Kemal Tengirşenk, "Vatan Hizmetinde" ismi altında yayınlanmış olan hatıratında şunları yazar:

"Bir ara bizi Çiçerin Hariciyeye çağırdı. O günkü gazetelerde yayınlanan bir anlaşmayı bize tercüme etti. Bu anlaşma Federalci Cumhuriyetlerle Taşnak Ermeni Hükûmeti arasında yapılmıştı. Anlaşmanın içinde geçenlerden bizim açılmasını istediğimiz Tiflis yolunun bizim için büsbütün kapanmış olduğunu, iş yalnız bununla kalmayıp o zamana kadar az çok açık olan Şahtahtı yolunun da tamamiyle Ermenilerin eline geçmiş olduğunu öğrendik. Çiçerin'e (Bu nasıl olur, biz buraya geldiğimiz günden beri yolun açılması için çalıştığımız halde böyle bir anlaşmayı nasıl yaptıklarını) sorduk. (Kafkasyadaki mümessillerimiz yapmış) cevabını verdi. (Yolu açın) dedik. (Yapmayız) dedi. (Bırakın biz açalım dedik). (O hiç olmaz) cevabını verdi."

Bu durum üzerine heyet Lenin'den bir randevu alarak ziyarete gider ve durumu anlatır. Tengirşenk, Lenin'in söylediklerini de şöyle naklediyor: "Biz kendisine derdimizi anlattığımız vakit federal hükümetin o zamanki haline imalar yaparak Ermenilerle yapılmış olan bu muahedenin bir zaruret altında yapılmış olacağını anlattı. Sonra bana doğru dönerek, çok hafif bir sesle, adeta kulağıma söyler gibi (biz o muahedeyi yapmakla hata ettiğimizi anladık, düzeltmeğe çalışacağız. Biz düzeltemezsek siz düzeltirsiniz) dedi."

Heyet Başkanı Bekir Sami Beyin daha sonra Çiçerin ile yeniden görüştüğü ve Çiçerin'in kendisinden Ermeniler için Van ve Bitlis'den yer istediği anlaşılıyor. Bunun üzerine görüşmeler kesilmiş ve tali-

mat almak üzere Tengirşenk Ankara'ya hareket etmiş, Bekir Sami Bey talimatın gelmesini beklemek üzere Moskova'da kalmıştır. Bekir Sami Bey tarafından Büyük Millet Meclisine hitaben yazılıp, Tengirşenk ile gönderilen raporun bu konuya müteallik kısmı aynen şöyledir:

"Muhadenet Muahedesinin birinci maddesi Büyük Millet Meclisinin mazharı kabulü olmayacak hiç bir sulh muahedesini ve hiç bir taahhüdü Rusya'nın kabul ve tasdik eylememesi ve Büyük Millet Meclisinin temsil eylediği Türkiye'nin Meclisi Mebusanca bittanzim âleme ilân edilen Misaki Millînin ihtiva eylediği hudut dahilindeki memleket olduğuna dairdi.

"Çiçerin bunun pek ziyade duçarı itiraz olduğunu ve bu maddeyi hududu ırkiyesi (ethnographique) suretiyle tashih etmekliğimizi teklif etti.

"Bittabii Misakı Millinin tebdil ve tagayyuru heyetimizin selâhiyet ve mezuniyeti haricinde olduğunu ve başka bir türlü hududun kabulu bizce mümkün olmadığını etrafıyla izah eyledim. Mumaileyh böyle bir hududun Rusya canibinden tasdiki prensiplerine mugayır olacağını ve prensipleri mucibince her bir kavim ve milletin tayini mukadderatında hür olması icab edeceğini ve Ermenistan'a mutlaka Van ve Bitlis vilâyetlerinden bir yer ifrazı lüzumunu ileri sürdü."

Tengirşenk, 30 Ağustos 1920 tarihini taşıyan bu raporu hamilen Moskova'dan hareketle, Trabzon'a gelmiş ve oradan durumu Ankara'ya telgraf ile 18 Eylül günü bildirmiştir. Daha sonra Ankara'ya giden Tengirşenk durumu hem Bakanlar Kuruluna, hem de Büyük Millet Meclisine arz etmiş ve 17 Ekim 1920 pazar günü Büyük Millet Meclisi, Çiçerin'in tekliflerinin red edilmesini kararlaştırmıştır. Esasen bu tarihte Kâzım Karabekir Paşa, Ermeni harekâtını başlatmıştı.

Bu Ermeni harekâtı ile ilgili bir iki söz söylemekte faide vardır. Brest Litovsk Anlaşması ile Türk-Rus hududunun, 1877/78 savaşından önceki hudud olması kararlaştırılmıştı. Rus ihtilâlinden sonra Kafkasya'da kurulan "Önkafkas Birleşik Sosyalist Cumhuriyeti" bu anlaşmayı tanımadığından, kendileriyle Trabzon'da başlayan barış görüşmeleri de netice vermediğinden ve nihayet Rusların yayınladıkları 13 sayılı kararla bu toprakları Ermenilerin almasını teşvik ettikleri anlaşıldığından Osmanlı ordusu ileri harekâta başlayarak, sadece 1877/78 hududunu değil, Tebriz ve Bakû'ya kadar olan bölgeleri de ele geçirmiş ve Ermenilerle 4 Haziran 1918'de Batum'da barış imzalanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra I.ci Dünya Savaşının kaderi

belli olup Talât Paşa Kabinesi istifa ederek Hükûmeti 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa kurunca ve mütareke talep edince, Brest Litovsk hududlarından fazlasının nasıl olsa Osmanlı Devletine bırakılmayacağı düşüncesiyle Türk ordusuna bu hududların gerisine çekilmek talimatını vermişti. Mütarekenin 11.ci maddesi Batum, Kars, Ardahan ve Kağızman'dan da çekilmemizi icab ettirmiş, Ermeniler Kars'ı, Gürcüler ise Ahıska ve Ardahan'ı işgal etmişlerdi. Özellikle Ermenilerin, işgal ettikleri bölgelerde müslüman halka yaptıkları zulüm ve eziyet sebebiyle Ermenistan'a karşı bir harekât yapılması düşünülüyor ve Kâzım Karabekir Paşa bu düşüncenin öncülüğünü yapıyordu.

16 Mart 1920 günü, İstanbul işgal edilince, Heyeti Temsiliye namına Kâzım Karabekir Paşaya gönderdiği bir telgrafta. Mustafa Kemal Paşa, doğu harekâtının ne zaman başlayabileceği hususunda mütalâa sormuş, Karabekir Paşa da aynı gün verdiği cevapta Nisan ortalarının müsait olacağını bildirmişti. Karabekir Paşa, 26 Nisan 1920'de Ankara'ya gönderdiği bir telgraf ile harekete hazır olduğunu kaydetmiş, ancak, Mustafa Kemal Paşa 10 Mayıs tarihli bir şifre ile "Meclisi Millînin noktai nazarı, esas Bolşeviklerle temas ve maddî ve fiilî bir ahdi müşterek temininden evvel tarafımızdan harekâtı askeriyeye başlanmaması merkezindedir" cevabını vermişti.

Bolşeviklerle temasdan kasdın, Moskova'ya gitmekte olan heyet olduğu da telgrafta ayrıca kaydedilmekteydi. Bu heyet Moskova'da bir netice alamayınca ve belki de Lenin'in, biz düzeltemezsek siz düzeltirsiniz, şeklindeki beyanı da gözönünde tutularak, Karabekir Paşaya Harekâta başlaması için 20 Eylül 1920 günü talimat gelmiştir. Bu hareket sonunda Kars ve Gümrü kurtarılarak 3 Kasım 1920'de Ermenilerle Gümrü Anlaşmasının imzalandığı, sonra harekâtın Gürcülere karşı devam ettirilerek, Ardahan, Ahıska, Batum ve Ahılkelek'in istirdadı ile harekâtın 14 Mart 1921'de tamamlandığı malûmdur.

Rusya ile ikinci temas, Ermeni harekâtı tamamlanıp, Gümrü Anlaşması imzalandıktan sonra olmuştur. Olayların nasıl geliştiğini, gene Tengirşenk'in hatıratından takip edebiliriz:

"Aralık ayının galiba 4.cü günü idi. Ankara Vilâyetinin eski vilâyet binasının köşesindeki İcra Vekilleri odasında Mustafa Kemal Paşa, Kalemi Mahsus Müdürü merhum Hayati'nin bir bir verdiği evrakı okumakta ve icabını yapmakta idi. Bir kâğıdı okuduktan sonra bana uzattı. Ben yanına gittim aldım, yerime çekilerek okudum.

"Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'dan gelmiş bir şifre mahlûlü (çözülmüşü) idi. Kâzım Paşa Rusya Sosyalist Federatif Şuralar Cumhuriyetinin Ankara sefiri Yoldaş Meldivani (o sırada Gümrüde bulunan) nin Gümrüye gelip kendisiyle görüştüğünü ve Lenin ve Stalin'den aldığı bir şifrede Sovyet Rusya'nın Büyük Millet Meclisi Hükûmetiyle siyasî bir ahitname ve bir de askerî ittifakname akdetmek hakkındaki arzusu ve müzakereye memur edilecek heyetimizle, esaslarımız hakkında alınacak malumatın Moskovaya iblağına tavassut edeceğini beyan ettiğini yazıyordu. Reis Paşa bana (ne yapacağız) dedi. Ben (ısıtmakta olduğumuz demir tavına geldi. Demiri tavında döveceğiz. Hemen bir heyet yollayacağız) cevabını verdim. (Kim gidecek) buyurdular. (Müsaade ederseniz ben Paşam) dedim."

Neticede Ruslarla bir anlaşma yapılmasına ve bunun için Yusuf Kemal Başkanlığında, Rıza Nur Bey ve Ali Fuat Paşadan mürekkep bir heyet kurulmasına karar verildi.

Heyet 14 Aralık 1920 günü Ankara'dan hareketle 18 Şubat 1921'de Moskova'ya varmıştır. 26 Şubatta görüşmeler başlamıştır. Rus heyeti Hariciye Komiseri Çiçerin ile Celâl Korkmazof'tan kuruluydu. Tengirşenk'in hatıratından, bu müzakereler sırasında da Ermenistan ve Misakı Milli hududlarının Çiçerin tarafından ileri atıldığını, bunun üzerine Stalin ile görüşülerek Ermenistan meselesinin mevzuubahis edilmemesinin temin edildiğini, ancak bu defa Stalin'in Batum üzerinde israr ettiğini anlıyoruz. Neticede 16 Mart 1921 günü Moskova Muahedesi imza edilmiştir.

Rusya ile bugün dahi münasebatımızın esasını teşkil etmesi itibariyle bu muahedenin orijinal metnini aşağıya aynen alıyoruz. Buna mukabil hudud hattının geçtiği noktaları tesbit eden eklerin metinlerini almaya gerek görmedik.

Moskova Muahedesi 27 Mart günü B.M.M. tarafından tasdik edilmiş, Rusya'nın da tasdikini müteakip tasdiknameler 22 Eylül 1921 de Kars'da teati edilmiştir. Bunu müteakip Kars'da, 26 Eylül'de, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan heyetleri ile, Rus heyetinin de iştirak ettiği, yeni bir müzakere başlamış ve Gümrü Muahedesinin de yerini alan, Kafkas Devletleri ile Türkiye'nin hududunu, Moskova Anlaşmasında belirtildiği şekilde, bir kere de bu devletlerle tesbit eden Kars Anlaşması 13 Ekim 1921 günü imza edilmiştir. Bu Muahedenin metnini ayrıca almaya gerek görmemekteyiz.

"Milletlerin uhuvveti esasını ve akvamın kendi mukadderatını serbestçe tayin etmek hakkını tanımakta müttehit olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Rusya Şûralar Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmeti tevessü ve istilâ siyasetine karşı olan mücadelelerindeki tesanütlerini ve iki milletten birine vaki olan müşkülâtın diğerinin vaziyetini de vahim kılacağını bilmüşahede aralarında daima münasebeti muhadenetkârenin ve her iki milletin menafii mütekabilesine müstenit devamlı revabıtı dostanenin cayigir olmasını görmek arzusu ile mütehassis olarak bir muhadenet ve uhuvvet ahitnamesi akdine karar vermişler ve bu hususta murahhaslarını tayin etmişlerdir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti İktisat Vekili ve Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey, ve

Hükûmeti mezkûre Maarif Vekili ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Bey, ve

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Sefiri Kebiri ve meclisi mezkûrun Ankara âzası Ali Fuat Paşa;

Umuru Hariciye Komiseri ve Umum Rusya Merkez İcra Komitesi âzası Jorj Çiçerin ile Umum Rusya Merkez İcra Komitesi âzasından Celâl Korkmazof;

Murahhasini müşarünileyhim usulüne muvafık bulunan salâhiyetnamelerini badelteati mevadı âtiyeyi kararlaştırmışlardır.

"Madde: 1

Tarafeyni müteâkidinin herbiri tarafeynden birine tahmil olunmak istenilen muahedei sulhiye veya diğer bir beyneldüvel senedi tanımamayı esas olarak kabul eder. Rusya Şûralar Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmeti elyövm Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilmekte olan Türkiye Hükûmeti Millîyesi canibinden tanınmamış Türkiye'ye ait hiçbir beyneldüvel senedi tanımamayı kabul eder. İşbu muahedede mezkûr (Türkiye) tâbiriyle 28 Kânunusani 1336 (1920) de İstanbul'da münakit Meclisi Mebusan tarafından

tanzim ve bilcümle devletlerle matbuata tebliğ olunan Misakı Millînin ihtiva ettiği arazi kastedilmiştir.

Türkiye'nin şimali şarkî hududu Bahri Siyah (Karadeniz) sahilinde kâin Sarp kariyesinden başlıyarak Hadismta dağı - Şavşat dağının hattı taksimi meyahı-Kani dağından geçen —oradan daima Ardahan ve Kars Sancaklarının hududu idariyei şimaliyesini— Arpaçayı ve Aras talveğini takip ederek aşağı Karasu mansabına vasıl olan hat ile tayin olunmuştur. (Hududun tafsilâtı ve buna müteallik mesail için 1 (A) ve 1 (B) zeyillerine ve tarafeyni akidince mümzi haritaya müracaat.)

"Madde : 2

Evvelâ : İşbu maddede tahsis ve tayin olunan mahal ahalisi, bir cemaatin dinî ve harsî hukukunu temin ve mahallî mezkûreye ahalinin arzularına muvafık bir usulü tasarruf arazi ithaline imkân bahşedecek vasi bir muhtariyeti idariyeye nail olmak,

Saniyen Batum limanı tarikiyle Türkiye'ye giden veya gelen bilcümle mevat ile eşyayı ticariyenin gümrük resmine tâbi tutulmıyarak bilâ müşkilât ve mevani ve bilcümle rüsum ve tekâliften muaf olarak serbest bir surette imranı hakkı, her nevi masarifi hususiyeden müstesna olarak Batum limanından istifade hakkiyle birlikte Türkiye'ye temin edilmek şartlariyle işbu muahedenin birinci maddesinde gösterilen hududun şimalinde bulunan ve Batum livasına ait olan arazi ile Batum limanı ve şehri üzerlerindeki hakkı metbuiyeti Gürcistan'a terke rıza gösterir.

"Madde : 3

Tarafeyni âkidin işbu muahedenin 1 (c) işaretli zeylinde tayin ve tasrih olunan hudut dahilindeki Nahcivan kıtasının, hâiz olacağı hakkı himayeyi bir devleti saliseye aslâ terk etmemek şartiyle Azerbaycan himayesinde muhtar bir arazi teşkil eylemesi hususunda itilâf etmişlerdir.

Nahcivan arazisinin, Aras talveğinin şarkı ile Dağna dağı (3829) —Veli dağı (4121) — Bagarsık (6587) - Kömürlü dağı (6930) - hattı arasına sıkışmış müsellesi mıntakasında, arazii mezkûrenin Kömürlü dağ (6930) dan başlayıp Saray

Bulak (8071) - Ararat istasyonundan geçerek Karasuyun Aras'a mansap olduğu noktada nihayet bulan hat hududu Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan murahhaslarından mürekkep bir komisyon marifetiyle tashih olunacaktır.

"Madde : 4

Tarafeyni müteakidin şark milletlerinin harekâtı milliye ve istihlâkâranesi ile Rus erbabı mesaisinin yeni bir nizamı içtimai için olan mücadelesi beynindeki tekarübü bilmüşahede işbu akvamın hürriyet ve istiklâle olan haklarını ve arzu ettikleri şekli hükûmet ile idare olunmak salâhiyetlerini resmen tasdik ve teyit ederler.

"Madde : 5

Boğazların bilcümle akvamın münakalâtı ticariyesine küşadını ve bu hususta serbestii müruru teminen tarafeyni müteakidin Karadeniz ve Boğazların tâbi olacağı nizamnamenin ihzarı kat'isini düveli sahiliye murahhaslarından mürekkep olarak bilâhare teşekkül edecek bir konferansa tevdie muvafakat ederler. Şu kadar ki mezkûr konferanstan sâdir olacak mukarreratın Türkiye'nin hâkimiyeti mutlakasına ve Türkiye ile payitahtı olan İstanbul şehrinin emniyetine bir gûna halel iras etmemesi şarttır.

"Madde : 6

Tarafeyni müteakidin iki memleket arasında şimdiye kadar aktolunan bilcümle muahedatın kendi menafii mütekabileleriyle tetabuk etmediğini tasdik ederler. Binaenaleyh işbu muahedatın keenlemyekûn ve münfesih olduğu hususunda tarafeyni müteakidin müttehittir. Rusya Şûralar Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Hükûmeti Türkiye Hükûmeti ile Çar Hükûmeti arasında evvelce münakit beynelmilel senedata müstenit mali ve sair her nevi taahhüdattan kendisine karşı Türkiye'nin beri olduğunu bilhassa beyan eyler.

"Madde :7

Rusya Şûralar Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Hükûmeti kapitülasyonlar usulünün her memleketin inkişafı millisinin serbestii cereyanı ve hukuku hükümranisinin tamamii icrasiyle kabili telif bir usul olmadığını bittasdik Türkiye'de

bu usul ile herhangi bir suretle münasebettar olan her nevi muamelâtın ve hukukun icra ve istimalini keenlemyekûn ve mülga addeyler.

"Madde : 8

Tarafeyni müteakidin arazileri dahilinde tarafı diğer memleketinin yahut aksamı memalikinden birinin hükûmeti vazifesini deruhte iddiasında bulunan teşkilât ve tecemmuatın teşekkülü veya ikametini ve diğer memlekete karşı mücadele maksadında bulunan tecemmuatın ikametini kabul etmemeyi taahhüt ederler. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetlerine karşı da muamelei mütekabile şartiyle aynı taahhütte bulunurlar.

Şurası mukarrerdir ki işbu maddede mezkûr Türkiye arazisi doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin idarei mülkiye ve askeriyesi tahtında bulunan arazidir.

"Madde : 9

İki memleket arasında münasebatın ademi inkıtaını teminen tarafeyni müteakidin sürati mümküne ile şimendifer, telgraf ve sair münakalâtın muhafaza ve tekemmülü ve iki memleket arasında bilâ müşkilât eşhas ve eşyanın serbestii imrarının temini için tedariki lâzimeyi müttehiden ittihazı taahhüt ederler. Şurası mukarrerdir ki yolcuların ve eşyayı ticariyenin girip çıkmasında memleketeynden her birinde cari kavanin ve nizamat harfiyyen tatbik edilecektir.

"Madde : 11

Tarafeyni müteakidinden birinin tarafı diğer arazisinde memleket arazisinde sakin teb'aları hakkında en ziyade naili müsaade millet muamelesi tatbikine muvafakat ederler. İşbu madde ahkâmı Türkiye'nin müttefiki bulunan müslüman devletleri teb'alariyle Rusya'nın müttefikleri olan Sovyet Cumhuriyetleri teb'alarına ait hukukta tatbik edilmez.

"Madde : 12

1918 senesinden evvel Rusya aksamından iken üzerlerinde Türkiye'nin hakkı hâkimiyeti olduğu Rusya Şûralar Sos-

yalist Federatif Cumhuriyeti hükümeti tarafından işbu muahede ile tasdik olunan aksamı arazi ahalisinden her biri Türkiye'yi serbestçe terkedebilecek ve birlikte eşya ve emvalini veya nukudunu götürebilecektir. İşbu muahede ile Türkiye tarafından hakkı metbuiyeti Gürcistan'a terkedilen Batum arazisi ahalisinden her biri dahi aynı hakkı haizdir.

"Madde : 13

Rusya bilcümle harp esirleriyle sivil üseradan Kafkasya ve Avrupai Rusi'de bulunanları işbu muahedenin imzası tarihinden itibaren üç ay zarfında, Asyayı Rusi'de bulunanları altı ay zarfında masarifi Rusya tarafından tesviye olunmak üzere Türkiye'nin şarkı şimali hududuna kadar sevk ve iadeyi taahhüt eder. El'an Türkiye'de bulunan Rus harp esirleriyle sivil üserası hakkında da Türkiye aynı taahhütte bulunur. Bu sevk ve iadenin tafsilâtı işbu muahedenamenin imzasını müteakip hemen aktedilecek hususî bir mukavele ile temin olunacaktır.

"Madde : 14

Tarafeyni müteakidin mümkün olduğu kadar az bir müddet zarfında bir konsolosluk mukavelenamesiyle işbu muahedenin mukaddemesinde zikrolunup iki memleket arasındaki münasebat ve revabıtın takviyesine hâdim iktisadî malî ve sair mesaili tanzim edici itilâfat akdine muvafakat ederler.

"Madde : 15

İşbu Türk ve Rus muahedesinde Cenubî Kafkas Cumhuriyetlerine ait olarak mezkûr bulunan mevadın Türkiye ile işbu cumhuriyetler arasında akdolunacak muahedatta mecburiyülkabul olması için salifülzikr Cenubî Kafkas cumhuriyetleri nezdinde teşebbüsatı lâzimede bulunmayı Rusya taahhüt eder.

"Madde : 16

İşbu muahede muamelei tasdikiyeye tâbi tutulacaktır. Tasdiknameleri sürati mümkine ile Kars'ta teati olunacaktır. İşbu muahede, 13. maddesi müstesna olmak üzere tasdiknamelerin teatisi tarihinden itibaren mer'î olacaktır.

Tasdiken lilmekel salifüzzikr murahhaslar işbu muahedeyi imza ve tahtim etmişlerdir.

İşbu muahede nüshateyn olarak Moskova'da bin üç yüz otuz yedi (bin dokuz yüz yirmi bir) senesi martının on altıncı günü tanzim olunmuştur.

İmza	İmza
Jorj Çiçerin	Yusuf Kemal
Celâl Korkmazof	Rıza Nur
	Ali Fuat"

Lozan müzakereleri sırasında, Boğazlar Mukavelesi görüşülürken Sovyetler de toplantıya katılmışlar ve Boğazlar üzerinde Türkiye'nin mutlak hak ve söz sahibi olması tezini destekleyerek Türkiye'nin yanında yer almışlardır.

Cumhuriyet döneminde Rusya ile imzalanan ilk anlaşma 17 Aralık 1925 tarihli tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşmasıdır. Rusya tarafından feshedilmiş olduğu için metnini kaydetmeğe gerek görmediğimiz bu anlaşma, iki ülkenin birbirlerine saldırıda bulunmamasını, birbirine karşı ittifak akdetmemesini, taraflardan birisi bir saldırıya uğrarsa diğerinin tarafsız kalmasını öngörmekte olup 3 senelik bir süre için akdedilmişti.

1926 yılının kasım ayında Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Çiçerin Odesa'da bulunmuşlar bir Ticaret ve Seyrisefain (deniz ulaşımı) anlaşması imza edilmesi konusunu müzakere etmişler, Rusya'nın pek çok şehrimizde Ticaret Mümessilliği açmak hususunda direnişi dolayısiyle bir neticeye varamamışlardır. Bununla beraber temaslar ve diplomatik kanaldan görüşmeler devam etmiş ve 11 Mart 1927 de anlaşma imza edilmiştir.

30 Mayıs 1928 tarihinde Türkiye'nin İtalya ile akdettiği tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye anlaşmasını, Rus basını şüphe ile karşılamıştır. Rusya'da, gazetelerde yer alan haberler, genellikle Partinin veya Hükûmetin resmen beyan etmek istemediği hususların gayrı resmî şekilde ifadesi sayılabileceğinden, Rusya'nın bu anlaşmadan büyük bir memnuniyet duymamış olduğu kabul edilebilir. Basında yer alan yazılarda, İtalya siyasetinde mevcut antisovyetik unsurların tesiriyle böyle bir muahededen Rusya aleyhine istifade edilebileceği ihtimali dile getirilerek, Türkiye diplomasisinin buna imkân bırakmayacak dikkati göstermesi gerekeceği üzerinde durulmakta idi.

13 Haziran 1928 de Türkiye, Düyunu Umumiye İdaresi ile, Osmanlı Borçlarının ödenmesi konusunda yeni bir mukavele yaptı. Rus basını bu mukaveleyi de tenkid konusu yaptı. Rusya'nın eski rejime ait borçları tanımamış olduğunu belirterek, Türkiye'nin ayni durumdaki borçları ödemeye devam etmesini yanlış bir politika olarak tarif etti. Bu yazılar üzerine Türk gazetelerinde de, Türkiye'nin borçlarına sadık bir memleket olduğu, buna kimsenin karışamayacağı yolunda yazılar çıktı.

Fransa Hariciye Vekili Briand ile ABD Hariciye Vekili Kellog tarafından hazırlanan, Savaşın Milli siyaset aleti olarak kullanılmasını önlemeyi öngören 27 Ağustos 1928 tarihli Briand-Kellog Paktına, Rusya, 31 Ağustos günü katılmış ve bunu hemen tasdik etmişti. (Türkiye Pakta 8 Eylül 1928 de katılmıştır). Rusya, bu paktın Doğu-Avrupa ülkeleri arasında hemen yürürlüğe girmesini sağlamak maksadıyla 9 Şubat 1929 da, Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya ile bir Protokol tanzim etti. Litvinof Protokolü diye anılan bu vesikayı 1 Nisan 1929 da Türkiye de imzaladı. (Litvinof, Çiçerin'in yerine geçen yeni Rus Hariciye Komiseridir)

1929 yılında, Türkiye'de bir komünist hücresi tesbit ve mensupları tevkif edilerek İzmir'de muhakemelerine başlanmıştı. Bu olay üzerine Pravda gazetesi, Türkiye'de komünizmin inkişaf ettiğini, burjuvaziye karşı muvaffak olacağını belirten bir yazı yayınladı. Türk basınında bu defa sadece Pravda'ya cevap verir mahiyette değil, Rus Hükûmetini de tenkid eder şekilde yazılar çıktı. Bunların Türk Hükûmetinin telkini ile yazıldığında tabiatiyle şüphe yoktu.

17 Aralık 1929 da, Ankara'da, 19 Aralık 1925 anlaşması iki yıl süre ile yeniden uzatılırken, anlaşmaya yeni bir Protokol eklendi. Bu Protokol ile taraflar, diğerinin kara veya deniz hududu bulunan bir devletle hiç bir gizli anlaşması bulunmadığını beyan ediyorlar ve ayrıca , bu durumdaki devletlerle, diğer tarafa haber vermeden politik anlaşmayla sonuçlanacak müzakereye girişmemeyi ve diğer tarafın rızası olmadan anlaşma yapmamayı taahhüd ediyorlardı.

7 Mart 1931 de, 1925 Anlaşmasına ek olmak üzere bir Protokol daha imzalandı. Bununla taraflar, Karadenizdeki ve buna bağlı denizlerdeki donanmalarını arttıracak harp gemileri almadan veya yapmadan diğerini haberdar etmeği taahhüd ediyorlardı.

Türkiye 1931 yılında Milletler Cemiyetine girmeğe karar vermişti. Rusya bu düşünceye karşı idi. Kendisi, özellikle İngiltere ile arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle Milletler Cemiyetine girebilecek

durumda değildi. Dost ülkelerin Cemiyete girmesi halinde Rusya ile münasebetlerinin zamanla gevşeyebileceğini düşündüğünden, onların da Cemiyete girmelerini istemiyor ve bu düşüncesini her fırsatta açığa vuruyordu. Türkiye, Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliğine bir nota tevdi ederek, Milletler Cemiyetinin 16 ve 17.ci maddeleri gereğince tatbik edebileceği müeyyidelere, Türkiye'nin katılmasının, ancak Sovyetler Birliği'nin bir üçüncü devlete tecavüz harbi açması halinde mümkün olabileceğini, bunun dışında herhangi bir tedbire iştirak etmeyeceğini taahhüd etti ve ondan sonra, Cemiyetten kendisine gelmiş olan katılma davetini kabul ettiğini Cemiyet Genel Sekreterliğine bildirerek 18 Temmuz 1932 tarihinde Cemiyetin üyesi oldu.

Balkan Paktının imzasıyla sonuçlanan temaslar başladığı zaman da Rusya bunun karşısına çıkmıştı. Rusya'nın özellikle itiraz ettiği husus, Romanya'nın Besarabya hududlarının tanınması ve hele bunların garanti edilmesi idi. Türkiye, Rusya ile devamlı temas halinde olarak müzakereleri yürütmüş ve Rus endişesini bertaraf etmek için, garanti edilecek hududlar konusunda, bunların Balkan hududları olduğunu gösterir sarih hükümleri anlaşmaya dahil ettirerek ancak bu şekilde 9 Şubat 1934 de anlaşmanın imzasını sağlamıştır.

1935 senesi Avrupa'da barış havasının iyiden iyiye bozulmağa başladığı yıldır. Almanya, 16 Mart 1935 de Versailles Anlaşmasının hükümlerini yok farzederek mecburî askerliği kabul ediyordu. Bundan en fazla rahatsız olan ve fakat önlemek için de bir harekette bulunamayan Fransa, Almanya'ya karşı bir destek temin maksadıyla Rusya ile 2 Mayıs 1935 de Karşılıklı Yardım Paktını imzalıyordu.

1934 de yapılan Faşist Kongresinde söylediği nutuk ile Mussolini'nin, İtalya'nın emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu açıklamasından itibaren, İtalya'nın bir yayılma ve müstemleke politikası takibine başlayacağı aleniyet kazanmıştı. Bu devletin Yugoslavya, Arnavutluk ve Türkiye üzerinde düşünceleri olduğundan endişe ediliyordu. 12 Adada yapılan askeri hazırlıklar bu endişeleri daha da arttırıyordu.

Türkiye bu sebeble 1935 yılı içinde İtalyaya karşı, Fransa ve Rusya ile bir yardımlaşma anlaşması yapmak için çalışmıştır. Fransa, İtalyayı gücendireceği düşüncesiyle böyle bir anlaşmaya yanaşmamış ve Türkiye ile bir saldırmazlık anlaşması yapılabileceği üzerinde durmuştur. Fransa'nın Türkiye saldırması söz konusu olmayacağına

göre, böyle bir anlaşmanın Türkiye'ye kazandıracağı hiç bir husus bulunmayacaktı.

Rusya'ya gelince, 1935 mayısında bu devlet temsilcileriyle, gerek Ankara'da, gerek Moskova'da yapılan temaslarda, genel mahiyette bir yardımlaşma anlaşması akdi Türkiye tarafından telkin olunmuştur. Tevfik Rüştü Aras, Ankara'da, Rus Sefiri Karahan ile konuşurken, İtalya, Almanya ve Polonya'yı aynı şekilde öngörecek bir muahede akdini istediğimizi açıkca ifade etmişti. Moskovada da, Türk Sefiri Zekâi Apaydın, Hariciye Komiser Muavini Krestinski ile konuşurken ve bu şekilde yapılacak genel mahiyette bir anlaşmanın Rusyaya temin edebileceği faydaları anlatırken, açıkca: "Almanya'nın veya Polonya'nın Sovyetler'e vaki olabilecek tecavüzüne karşı Türkiye'nin yapabileceği effektif yardımı ehemmiyetsiz göreceğinizi zannetmem, bundan başka Türkiye'nin Boğazları tutması böyle bir harbin doğurabileceği muhtelif safhalar üzerine ne kadar müessirdir bilirsiniz" demişti.

Ne var ki bütün bu çabalara rağmen, Rusya İtalya'ya karşı Türkiyeyi destekleyeceğini gösterir bir anlaşmaya yanaşmamıştır. Türkiye Büyükelçisi Apaydın, yaptığı temasların sonuçlarını naklederken, kendi şahsî kanaatini de kaydediyor ve "Siyasî Pakta gelince onu da İtalya ve Almanyaya karşı olmak üzere, belki de mahrem olarak yapmayı kabul ederler zannediyorum... Görülüyor ki İtalya'ya karşı bizimle beraber olmaya taraftardırlar fakat İtalya'yı kuşkulandırmamak da başlıca emelleridir... Meselâ 1925 muahedesinin tecdidi (yenilenmesi) vesilesiyle bir mahrem protokolde Bienveillante Neutralité'nin (iyiniyetli tarafsızlık) izahını yapmak ve Almanya'nın Sovyetler'e, İtalya'nın Türkiye'ye vaki olacak bir tecavüzünde tarafeynin yekdiğerine yapacakları yardımı kararlaştırmak mümkün olabilir", diye yazıyordu.

3 Ekim 1935 de İtalya, Habeşistan'a saldırınca, Milletler Cemiyeti İtalya'nın saldırgan ilân edilmesine ve İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri uygulanmasına karar verdi, Türkiye de bu kararlara uyarak İtalya ile ticari ilişkilerini kesti. Tabiatiyle bu durum İtalyan tehlikesini daha da yakın hale getiriyordu. Nitekim İtalya bu sebeble Türkiye'ye 11 Kasım 1935 de vereceği notada, bu kararın, zorlama tedbirlerinin sona ermesinden sonra da iki devlet arasındaki siyasî ilişkilerde vahim sonuçlar doğuracağını bildirerek Türkiye'yi alenen tehdid etmekten çekinmeyecektir.

Rusya ile 1925 anlaşması bu hava içinde, 7 Kasım 1935 günü, 10 senelik yeni bir süre için uzatıldı ama bu uzatma yapılırken Bü-

yükelçi Apaydın'ın bir ihtimal olarak ileri sürdüğü şekilde Rusya, İtalya'ya karşı herhangi bir taahhüdü almadı.

Avrupadaki bu gelişmeler ve özellikle İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Türkiye'yi, Lozanda tesbit edilmiş Boğazlar rejimini değiştirmek gereğine inandırmıştır. Bu maksatla Türkiye, 11 Nisan 1936 da, Lozan'da Boğazlar mukavelesini imzalamış bütün devletlere birer nota göndererek durumun gözden geçirilmesi için bir konferans toplanmasını istemiştir. Konferans 22 Haziran 1936 da toplanmış ve 20 Temmuz 1936 da Montreux Anlaşması imza edilmiştir. Bu konferans sırasında Rusların tutumu Türkiye'nin ileri sürdüğü tezlere karşı olmuş ve Rusya, Türkiye'ye Konferansda yegâne müşkilât çıkaran devlet haline gelmiştir. Rusya'nın özellikle üzerinde durduğu iki husus, Boğazların Karadeniz devletlerinin harp gemilerine, herhangi bir sınırlama olmaksızın açık tutulması ile, muharip devletlerin harp gemilerine kapalı tutulması konuları idi. Bu konularla ilgili olarak Litvinof'un müzakereler sırasında söylediklerini buraya nakletmekte, 1945'lerden sonraki gelişmeler bakımından yarar vardır:

"...Karadeniz'e sahildar memleketlerden biri muharip olduğu takdirde, bu denizin kapanması lâzım gelip gelmediğine karar vermek hakkını Türkiye'ye tevdi etmek... Türk Hükûmetine gayet ağır bir mesuliyet tahmil etmektir (yüklemektedir). Tabii herhangi bir zamanda Boğazların ve Karadeniz'in kapanmasının muhariplerden birine faydası öbürüne zararı dokunabilir ve işte o zaman Türk Hükûmetinin muhariplerden biri nefine (yararına) hareket niyetinde olup olmadığını düşünmesi icab eder... Memleketlerimiz arasındaki büyük dostluğa rağmen, bu kadar büyük ehemmiyeti haiz bu kararı herhangi bir memlekete, en iyi dostumuz bile olsa, terk etmeğe muhalifim".

Neticede Montreux Antlaşması bilinen şekliyle imzalandı.

Montreux müzakereleri sırasında Tevfik Rüştü Aras ile Litvinof arasında, bir Türk-Rus ittifakı yapılması konusunda bazı görüşmeler olmuştur. Daha sonra Ankara ve Moskovada devam eden fakat hiç bir sonuca bağlanmayan bu temaslar, zaman zaman anlaşılması zor ve karışık bir seyir takip etmiştir. Bunlara da kısaca temas edeceğiz.

23 Haziran 1936 günü, Aras, Litvonof ile görüşürken, konu bir ara iki memleket arasında bir ittifak yapılmasına intikal eder ve Litvinof, Boğazların müdafaası için bir ittifak mukavelenamesini na-

sıl telâkki ettiğini Aras'a sorar. Aras'ın cevabı şöyledir: "Umumî ve Cemiyeti Akvam prensipleri dahilinde bir ittifaktan vaktiyle bahsetmiş olduğumu, ancak yalnız Boğazlara ait bir ittifakı kavrayamadığımı söyledim. Biraz daha izahat verdi. Meselâ tahkimat ve teslihata yardım etmek gibi dedi ve derhal Almanları karıştırmamak sözünü ekledi. Bunun üzerine, konuşmayı hemen reddetmiş olmamak için keyfiyeti aramızda cereyan etmiş akademik bir görüşme mahiyetinde olmak üzere Ankara'ya arzedeceğimi söyledim".

Ankara'dan Aras'a gönderilen telgraf bu teklifin nasıl karşılandığını göstermeye yeterlidir: "Boğazların müdafaa ve tahkimine raptedilecek bir ittifak teklifini kavramak mümkün değildir. Sonra bu kadar mühim bir teklifin müzakere yeri de Montreux olamaz... Eğer teklif ciddi ise bunu ancak Ankarada mütalâa edebiliriz."

25 Haziran günü, bu defa Romanya Hariciye Vekili M. Titulescu, Karadeniz sahildarları arasında bir pakt yapmak düşüncesini ortaya atıyor. Litvinof ile de görüştüğünü, onun, keyfiyeti Moskovadan soracağı cevabını verdiğini ilâve ediyor.

Aynı 25 Haziran günü Aras, Litvinof ile tekrar görüşüyor ve Sovyet tekliflerinin mahiyeti hakkında bilgi istiyor. Litvinof'un cevabını ve görüşmenin ondan sonraki kısmını, T.R. Aras'ın Bakanlığa gönderdiği telgraftan okuyalım:

"Cevap olarak sizin teklifinizi kabul ediyorum, daha çok siz bu babda fikir söylemelisiniz dedi. Bu cevap üzerine hayretimi görünce Karahan'dan gelen bir telgrafı getirtti. Bu telgraftan bana okuduğu bir kısımda (Dr. Aras Atatürk ve İnönü ile görüşüp talimatını aldıktan sonra benimle buluştu ve görüşmemizde madem ki Boğazları birlikte müdafaayı kabul etmiyorsunuz dedi) deniliyordu. Litvinof bu telgrafa burada vakıf olmuş ve bana o günkü sözleri söylemiş ve bununla Boğazları birlikte müdafaa etmeyi red etmediklerini göstermiş. Derhal, işin içinde bir yanlışlık olsa gerek dedim. İhtimal, Karahan, aramızda umumi bir asistans (yardımlaşma) olmadığından Boğazları birlikte müdafaa edecek değiliz vadisindeki herhangi bir sözümü yazdığı gibi anlamış olması mümkündür dedim. Karahan'ı en son Numan'ın yanında gördüğüm için aramızda böyle bir söz geçip geçmediğini kendisinden sordum. O da, mükâlemeniz sırasında, aramızda asistans mı var diyerek geçen bir sözü bu surette anlamış olacağını söyledi... Litvinof bu bahis açılmışken Boğazları ne vasıta ile tahkim edeceğimizi sordu ve tahkimatın sırf inşaatına yardım edebileceklerinden bahsetti. Derhal dedim ki; şimdi anlıyorum, gazetelerde bir Alman heyetinin Ankara'da olduğunu okudu-

nuz ve bu tahkimat ile alâkadar olabileceği hatırınıza geldi. Bu konuşmamızdan memnun göründü. Boğaz müdafaasında ittifak meselesi de bu suretle kapanmıştır."

Tevfik Rüştü Aras'ın böyle bir kanaate varmış olmasına rağmen konu kapanmamıştır. Üstelik Ruslar, Türkiyeyi, hem önce bir teklif yapmış, hem de Rusya bunu kabul edince kaçmış duruma sokmaya çalışmışlardır. Nitekim Litvinof, daha Konferansdan dönerken birlikte oldukları Moskova Büyükelçisi Zekâi Apaydın'a, Türkiye'nin takip ettiği siyaseti anlamadığını, Montreux'de pozitif ve yapıcı olarak Karadeniz ve Boğazların emniyeti için iki devlet arasında veyahut Bulgaristan'ın da imzasına açık, Karadeniz devletleri arasında mütekabilen yardım paktı ve Boğazların tahkimine yardım teklif edildiği halde kabul edilmediğini söylemiştir.

Litvinof'un, Tevfik Rüştü ile yaptığı konuşma ile Apaydınla yaptığı konuşma arasında bariz bir fark olduğu görülecektir. Bu görüşmeler Moskova'da devam etmiş ve zamanla Ruslar bunu Almanya'ya karşı bir pakt haline dönüştürmek yolunu da denemişlerdir.

Tesbit edebildiğimiz kadarı ile bu konuda yapılan son görüşme Kasım 1936 sonuna doğru Apaydın ile Litvinof arasındadır. Bu son görüşme biterken Litvinof'un söyledikleri de şudur: "Ne diyeyim, Türkiye'nin bir şey yapmak istemediğini anlıyorum. Bununla teşebbüsünüzü geri almış oluyorsunuz. Biz bundan sonra hiç bir şey demeyiz. Teşebbüsün sizin tarafınızdan gelmesini bekleriz. Mesele malumunuz olduğu üzere iki taraf arasında rejiyonal veya doğrudan doğruya bilateral (ikili) bir yardım paktı yapmak idi. Bunu evire çevire hiç bir şey yapmamak şekline irca ettiniz."

1936 yılı İkinci Dünya Savaşının ilk haberlerini de getirmeğe başladı. Almanya'nın askerden arındırılmış Renanya'ya asker göndermesi, İspanya iç savaşı, Almanya ile Japonya arasında Antikomintern Paktın imzalanması bu yılın olaylarıdır. 1937 de özellikle Akdenizde bir huzursuzluk havası esiyordu. Korsan denizaltılar tarafından çeşitli gemiler batırılıyor, bunu kimin yaptığı anlaşılamıyordu. Kabahat İspanya'nın üzerine atılıyorsa da, asıl şüpheler İtalya üzerinde toplanıyordu. İngiltere ve Fransa bu maksatla Akdeniz devletlerini Nyon'da bir konferansa davet ediyorlar ve Konferans 10 Eylül 1937 günü, İngiliz ve Fransız deniz altı avcı botlarından oluşacak bir kontrol kuvveti kurulmasını, İtalya'nın da tasvibi ile kabul ediyor, bundan sonra da korsan denizaltılar görünmez oluyordu. 6 Kasım 1937 günü de İtalya Antikomintern Pakta katılıyordu.

1938 yılı, 11 Mart 1938 de Almanya'nın Avusturya'yı işgal etmesiyle başladı. Bundan hemen sonra Çekoslovakya krizi ortaya çıktı. Eğer Batı Devletleri, Çekoslovakya ile mevcut anlaşmaları gereğince bir saldırıyı kendileri için de harp sebebi sayacaklarını ilân etselerdi, Almanya Çekoslovakya'ya saldırmağa cesaret edebilir miydi, edemez miydi, münakaşası bugün bile devam eder, harpten sonra ortaya çıkan vesikalar, Alman ordusunun buna cesaret edemeyeceğini ve hatta Hitler'i ortadan kaldırmak için bir suikastın bile hazırlanmış olduğunu ortaya koymaktadır. Oysa özellikle İngiltere Başbakanı Chamberlain'in, barışı kurtarma çabaları sonucu, toplanan Münich Konferansı 15 Eylül 1938 de Südet bölgesini Almanya'ya vermeğe razı oluyor ve Alman orduları 29 Eylül günü Südetlere elini kolunu sallıya sallıya giriyordu.

Münich anlaşması buna rağmen Çekoslovakyayı kurtaramıyor, 15 Mart 1939 da Bohemya ve Morâvya'da Alman protektorası ilân ediliyor, 7 Nisan 1939 da İtalya Arnavutluğu işgal ediyor ve kısa bir süre sonra da Dantzig sorunu ortaya çıkıyordu.

İşte dünyanın adım adım savaşa doğru gittiğinin artık açıkca belli olduğu bu hava içinde, Balkanların durumu da ayrı bir önem kazanmakta idi. Çekoslovakya buhranının ortaya çıkmasından sonra 1938 mayısında, Balkan paktının sadece Balkan devletlerinin Balkan sınırlarını değil, Balkan dışı sınırlarını da güvenlik altına alan bir ittifak haline getirilmesi ve Almanların güneye doğru yayılma arzularına karşı bir engel oluşturulması fikri Sovyetler ve Fransa tarafından ortaya atıldı. Sovyetler Bulgarları da Balkan paktına girmeye teşvik ediyorlardı. Bu hususlar Moskova Büyükelçiliğimizden bildirilince, Tevfik Rüştü Aras, bunun Romanya'nın dış sınırlarının da tanınıp garanti edilmesi manasına geleceği için, Sovyetlere karşı mevcut taahhütlerimiz sebebiyle, şimdiye kadar hiç düşünülmediği belirtilmek suretiyle, Sovyetlerin düşüncesinin öğrenilmesini Moskova Büyükelçimiz Apaydın'dan istedi. Sovyetler, bu teşebbüsleri daha ziyade Bulgarların hakiki niyetlerini öğrenmek için yaptıklarını söylediler. Bulgaristan ise, daha Balkan Paktı hazırlıkları sürerken ortaya atmış olduğu arazi sorunları halledilmeden Pakta katılmamak kararında ısrarlı olduklarını belirtti.

1938 eylülünde Fransız Hariciye Vekili George Bonnet, Paris Büyükelçimiz Suat Davaz'a, Türkiye ile Fransa arasında bir ittifak yapılması teklifini ortaya atıyordu. Bu teklif üzerine başlayan temaslar Üçlü ittifaka müncer olacak, özellikle İtalya'nın Arnavutluğa saldırısından sonra bu görüşmelerin liderliğini İngiltere üstlenecek-

tir. Türkiye bu görüşmeler sırasında da, durumdan muntazaman Rusyayı haberdar ediyor ve İngiltere ile Fransa'ya, yapılması düşünülen Anlaşmada Rusya'nın işbirliğinin de sağlanmasını şart olarak ileri sürüyordu.

İngiltere ve Fransa 1939 başlarından itibaren esasen Rusya ile de temas halinde idiler ve alınan bilgiler, Rusya'nın, Baltıktan Karadenize kadar olan ülkelere, Almanya'ya karşı teminat verilmesini, ayrıca üç devletin Türkiye ile de karşılıklı yardım taahhüdüne girmesini istemekte olduğunu gösteriyordu.

2. *1939-1945 yıllarında Türk-Rus ilişkileri*

15 Nisan 1939 günü, Ankara'daki Sovyet Maslahatgüzarı Olga Nikitnikova, Molotof'dan gelen şahsî bir mesajı tevdi etmek üzere Cumhurbaşkanı İnönü tarafından kabul ediliyordu.

Molotof, bu mesajında, Balkanlar ve Karadeniz bölgesinde ortaya çıkan yeni durum muvacehesinde iki ülke arasında danışma yapılmasını, bir saldırıya karşı alınması gerekli tedbirlerin görüşülmesini ve görüşme yerinin de Tiflis veya Batum olmasını teklif etmekteydi. İnönü, şahsen böyle bir istişarenin faydalı ve lüzumlu olduğunu belirttikten sonra, teklifi Hükûmete tebliğ edeceği cevabını vermiştir.

Hükûmet teklifi kabul, ancak buluşma yerinin Ankara veya İstanbul olmasını istemiş, buna karşılık Molotof, Saracoğlu'nun Moskovaya gelmesini ileri sürmüş, Saracoğlu ise, 20 Nisanda Maslahatgüzarla yaptığı konuşmada, Moskovaya gitmeye bir itirazı olmadığını ancak bu defa vakit kazanmak için Rusların ilk tekliflerine uygun olarak Batum'da buluşulmasını ileri sürmüştür.

21 Nisan'da Maslahatgüzar yeniden Saracoğlu'yu ziyaret etmiş ve Moskovaya gelme vaadini sened ittihaz ettiklerini belirttikten sonra, istişarenin çabuk yapılmasını istedikleri cihetle, şimdilik Hariciye Komiser Muavini Potemkin'i, 28 Nisan'da Ankara'da olacak şekilde göndermeğe karar verdiklerini bildirmiştir.

O tarihte Ankara'da bilinmeyen, ancak bugün vesikalarına sahip olduğumuz bilgiler, Ankara'da ilk teşebbüsün yapıldığının ertesi günü, yani 16 Nisan 1939 da, Rusların, İngiltere ve Fransa'ya, bir karşılıklı yardımlaşma anlaşması imzalamayı teklif ettiklerini göstermektedir. 17 Nisanda ise Berlin'deki Rus Sefiri, Çekoslovakya'nın işgali üzerine, Rusya'nın Skoda firmasına sipariş ettiği silâhların

akıbetinin ne olacağını öğrenmek üzere, Alman Hariciyesi Genel Sekreteri Waizsacker'i ziyaret etmekte idi. Genel Sekreter, içinde bulunulan havada, Rusyaya silâh satışının pek düşünülemeyeceğini ifade edince, Rus sefiri bu havanın düzelebileceğini, iki ülke münasebetlerinin geliştirilebileceğini söylemekteydi.

Çok daha sonraki senelerde Rusya savaşa girdikten sonra, Stalin, Churchill ile yaptığı bir konuşmada, Moskovada aylarca devam eden görüşmelerin hiç bir neticeye varmaması, İngiltere ve Fransa'nın Alman talepleri karşısında daima çekingen davranacakları ve her halde Almanya'ya karşı bir savaşa girmeyecekleri kanaatini kendisinde uyandırmış olduğunu söyleyecektir. Rusya'nın, 16 Nisan tarihinde Batılılara teklifinin, kendileri açısından son bir deneme olarak kabul edildiği ve o tarihten itibaren Almanya ile bir anlaşmaya varmayı da gündemlerine koydukları anlaşılmaktadır.

Nitekim, İngiltere ve Fransa'ya yaptıkları teklife cevap gecikince, Batı ile, Almanyaya karşı bir ittifak sistemi kurmak fikrinin öncüsü olan Litvinof, 3 Mayıs 1939 günü görevden uzaklaştırılıyor ve Başbakan Molotof Hariciye Komiserliğini de üzerine alıyordu.

Ankara'ya gelen Potemkin 28 Nisandan 5 mayısa kadar Saracoğlu ile görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler, sınırlı bir hududu ve mesuliyeti olacak bir askeri yardımlaşma paktı yapılması üzerinde olmuş ve böyle bir anlaşmanın faydalı olacağı üzerinde fikir birliğine varılmıştır. Görüşmeler sonunda Başbakan Refik Saydam'ın T.B.M. Meclisinde yaptığı açıklamada "Büyük komşumuz ve dostumuz Sovyet Rusya ile en sıkı ve en samimi temaslarda devam etmekteyiz. Müşterek gaye ve menfaatlerimiz teşriki mesai (işbirliği) yolunun tamamen açık olduğunu bize isbat etmiş ve sayın misafirimizin Ankara'da geçirdiği günler zarfında aramızda tam bir görüş ve anlayış beraberliği olduğu ve yarınki siyasetimizin de bu esas dairesinde inkişafa (gelişmeye) namzet bulunduğu tesbit edilmiştir" dediğini görüyoruz.

Potemkin Ankara'dan sonra Sofya, Bükreş ve Varşova'ya gitmiş fakat buralarda bir başarı elde edememiştir. Bulgarları Balkan Paktına yaklaştırmak imkânını bulamadığı gibi, Polonyalıları da, Almanyaya karşı Rusya ile bir pakt yapmaya ikna edememiştir.

Potemkin'in bu ziyaretleri devam ederken Moskovada Rus-İngiliz-Fransız görüşmeleri de sürüyor ve İngiltere, Rusya'nın 16 Nisan tekliflerine 8 mayısda cevap veriyordu. İngiltere'nin cevabının, Polonyayı bir müşterek pakt içine sokmaya ikna edemedikleri, bu se-

beble Rusya'nın Polonya'ya tek taraflı olarak garanti vermesi, bu garanti sebebiyle Rusya bir savaşa girecek olursa, İngiltere'nin de Rusya'nın yanında yer alacağı, Polonya bir Alman saldırısına uğrarsa hep birlikte yardımına gidileceği şeklinde olduğunu bugün biliyoruz. Ancak bu cevap dünya kamuoyuna açıklanmamıştı. 9 Mayıs günü Tass ajansı bu teklifin mahiyetini yukarıki şekilde Reuter'den naklen yayınladı. 10 Mayıs günü ise, İzvestiya, Reuter'in verdiği haberin yanlış olduğunu, Rusya'nın tek taraflı garanti vermesi gibi bir hususun kendisinden istenmediğini, sadece Polonya için İngiltere ve Fransa harbe girerse Rusya'nın da harbe girmesinin istendiğini resmi bir bildiri şeklinde yayınlıyor; Rusya vereceği garanti sebebiyle bir savaşa girerse, İngiltere'nin de buna katılacağına dair olan hususa hiç değinmiyordu. Chamberlain, bundan bir hafta kadar sonra kendi tekliflerinin esaslarını Parlâmentoda açıklamıştır. Bu açıklamayı neden daha evvel yapmamış olduğu ve özellikle İzvestiyadaki bildiriyi neden karşılıksız bıraktığı anlaşılabilecek bir husus değildir.

Bu arada devam eden Türk-İngiliz görüşmeleri de sonuçlanıyor ve 23 Haziran 1939 da bir eşi Fransızlarla da imzalanacak olan Türk-İngiliz Deklarasyonu imza ve ilân ediliyordu. Bu deklarasyonlara kitabın I.ci kısmında temas etmiştik. Burada tekrar etmeyeceğiz. Bu deklarasyonun Rusya tarafından memnuniyetle karşılandığını, İzvestiya'da yayınlanan ve deklarasyonu öven bir yazıdan anlamaktayız.

Türkiye'nin bu Deklarasyonu imzalamakla politikasında bir değişiklik yaptığı aşikârdı. Bunun sebebleri, daha müzakerelerin devam etmekte olduğu günlerde Türk Hariciyesi tarafından Dış temsilciliklere yapılmış bir genelgede yer almaktadır. Türkiye'nin harp içinde ve harpten sonraki politikasına ışık tutabilecek mahiyette olan bu genelge metnini aynen almakta fayda vardır.

"Cumhuriyet Hükümeti, Hitler rejiminin bidayetinden beri Almanya'da görülen dinamizmi tam bir bitaraflıkla karşılamış ve bilahare Roma ile Berlin arasında hasıl olan tekarrubu (yakınlığı) da aynı suretle telâkki ederek bu iki devletle ve bilhassa Almanya ile iktisadi bağların tesmiye ettiği dostluk münasebetlerini büyük devletlerle olan ihtilafları, kendilerine bırakarak idame etmekten hali kalmamıştı.

"Almanya'nın ırki ıttısaı (yayılması), Cemiyeti Akvam nazariyesinin iflasından beri teessüs eden yeni konsepsiyonların (kavramların) bir zaruri icabı idi ve Türkiye buna karşı tamamen lâkayd kal-

mış ve fiili ve hukuku vaziyetleri olduğu gibi kabul ederek Almanya'ya dostluğunun müsbet delillerini de vermiştir.

"Hadisatın bu inkişafı Münihe kadar devam etmiş ve Südet menatıkının (bölgesinin) işgali, Münih mukarreratı (kararları) büyük devletler arasında uzlaşma teşebbüsleri tarafımızdan aynı bitaraflıkla takip olunmuştur.

"Almanya siyasetinin bizim için ilk calibi dikkat tezahürü Çek Devletinin ortadan kaldırılmasiyle başlamıştır. Hitler'in ırk nazariyesi, hayati saha nazariyesine inkilâb etmeğe başlamakla mücavir ve daha uzak devletleri; ittısaın hangi yeni nazariyeler altında nereye kadar gideceğini düşünmeğe sevk etmiştir. Bununla beraber Türkiye Çek meselesini de Almanya ile olan münasebatına tesir icra edecek bir unsur telakki etmemiştir.

"Hadisatın endişeye şayan olan inkişafı asıl bundan sonra Almanya'nın Romanya'ya cebren kabul ettirdiği iktisadi anlaşma ve bunu yakında takib eden müttefiki İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ile başlamış ve Axe (mihver) devletlerinin ne vasıtalarla ne hedefe vasıl olmak isteğini nazarımızda tebarüz ettirmiştir.

"Balkan Antantını zayıflatmak ve binnetice, Bulgaristan'ı ümitlere sevk ederek yarımadanın emniyetini bozmak, iktisadi esaretleri tevsio çalışmak ve nihayette ne ırki, ne iktisadi herhangi bir ihtiyaç mevcut olmadığı halde, esasen mevcud bir tahakküm vaziyetini askeri işgale tahvil etmek ve umumi bir kombinezonu çok seri inkişafa müsaid merhalelerini teşkil etmekde bulunmuştur ki bunun önünde emniyet tedabiri almakda gecikmek memleketi telâfisi mümkün olmayan azim tehlikelere ilka etmek (bırakmak) demek olurdu.

"Bugün Türkiye'nin coğrafi mevkii, askeri vaziyeti, alınacak emniyet tedabiri içinde kendisine büyük bir rol verirken, yarının tehlikeleri önünde bu rolün icabını yapmakdan çekinmekle Hükümetimizin millete karşı olan vazifesini hakkiyle yapmamış olması gibi bir netice hasıl olacağı tabiidir.

"Cumhuriyet Hükûmeti, daha ikinci Refik Saydam kabinesinin teşekkülü anında harici siyaset programını tam bir bitaraflığa istinad ettirirken bir aylık gelişmeler bitaraf kalma imkanı kalmadığını ve kurulan emniyet cephesine Türkiye'nin iltihakının bir zaruret olduğunu göstermiştir.

"İngiliz'lerle müzaharatımız ve politikamızın açıkca onların tarafına temayülü esası üzerinde inkişaf ediyor."

Türkiye bu şekilde, gerek Rusya ile, gerek İngiltere ve Fransa ile bir yardımlaşma anlaşması akdi için ön görüşmeleri bitirirken, Moskovadaki Rus-İngiliz-Fransız görüşmelerinde herhangi bir ilerleme görülmüyordu. Bu arada 22 Mayıs 1939 günü İtalya ile Almanya arasında Çelik-Pakt imzalanıyor ve, 30 Mayıs 1939 günü, Alman Dışişleri Bakanı von Ribbentrop, Moskovadaki Alman Sefiri von Schulenburg'a, o güne kadar takip edilmiş politikanın aksine, artık Rusya ile sıkı ve ciddi müzakerelere girişilmesi kararının alındığını bildiriyordu.

Harpten sonra ele geçen Alman dokümanlarından bu kararın sebeblerini anlıyabiliyoruz. Hitler, Polonyaya saldırı kararını almıştı. Bu saldırı sonunda İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya harp açıp açmayacakları kesin olmamakla beraber, eğer bir savaş açılacak olursa bunu tek cepheden yürütmek ve özellikle Rusya'dan gıda ve sair ihtiyaçlarını karşılamak düşüncesindedir. Rusya ile eninde sonunda bir savaşın kaçınılmaz olduğu bilinmektedir. Ancak bunu, Batı ile hesabın tamamlanmasından sonraya ertelemek isabetli bir davranış olarak görülmektedir. Hitler bu sebeble Rusya ile bir anlaşmayı gündemine almıştır. Bu tarihten itibaren Alman basını artık anti-sovyet propagandayı durduracak ve havayı yumuşatmaya çalışacaktır. Rusya'nın düşünceleri de buna benzer bir istikamette yürümektedir. Bir savaşın her gün yaklaştığı belli olmaktadır. Almanya korkunç bir kuvvet olarak ortaya çıkmıştır. Bir savaş halinde bu kuvvet karşısında sadece Fransız ordusu görünmektedir. İngiltere'nin savaşın başlangıcında Avrupaya gönderebileceği kuvvetin 3-4 tümen olduğu anlaşılmıştır. Halbuki Rusya'nın cepheye süreceği tümen sayısı 300 civarındadır. Savaşın hemen başında buna karışmak, Almanya'nın asıl darbesine maruz kalmak demektir. Buna karşılık Batı ile Almanya arasındaki savaş sonu ne olursa olsun, Alman ordularını yıpratacaktır. Ayrıca savaşın başlangıcında tarafsız kalış, Rusya'nın Baltık devletleri, Polonya ve Finlandiya üzerindeki düşüncelerini tahakkuk imkânını da sağlayacaktır. Bu sebeble, devamlı olmayacağı bilinse bile, başlangıçta Almanya ile bir anlaşmaya varmak Rusya'nın menfaatine olacaktır.

İşte bu şekilde Alman ve Rus görüşleri bir noktada birleşir hale gelince ve üstelik Fransa ve İngiltere ile yürütülen görüşmeler sürüncemede kalınca, Rus-Alman anlaşmasının tahakkuk imkânı ortaya çıkmıştır.

Potemkin'in, Ankara'yı ziyaretinden sonra uzun süre Ruslardan bir ses çıkmadı. Şimdi bunun sebebinin, Almanya ile başlamış temaslar olduğunu biliyoruz.

Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi 4 Ağustosda Saracoğlu'yu ziyaret etti. Kendisinin Moskovada beklendiğini bildirdi. Saracoğlu konuyu hükûmete götürdükten sonra 10 Ağustosta Büyükelçi Terentieff'i davet ile, Molotof'un kendisine acele bir ön proje göndermesini, bunu tetkik ettikten sonra Moskovaya gideceğini bildirdi. Terentieff 13 Ağustosda tekrar Saracoğlu'yu ziyaretle, bir ön proje vermeğe hazır olduklarını, ancak bundan önce bazı suallerin Türkiye tarafından cevaplandırılmasını istediklerini belirterek ve sözlü olarak 5 sual sormuştur. Sefir aynı sualleri 24 Ağustosda da yazılı olarak tevdi etmiştir. Türk Dışişleri, sözlü olarak alınan sualler üzerine gerekli incelemelerden sonra hazırlanmış cevapları 25 Ağustosta Rus Sefirine vermiştir.

24 Ağustos günü, Rusya ile Almanya arasında bir saldırmazlık paktı imzalandığını bütün dünya öğrenmekteydi. Rusların suallerini belirtmeden önce bu gelişmeyi kısaca hatırlayalım.

Rusların talebi üzerine 10 Ağustosda İngiliz ve Fransız askerî heyetleri Moskovaya gitmişlerdi. Askeri heyetler, Polonya'nın Rus ordularına geçit hakkı vermeyişi sebebiyle, bir savaş halinde Rus yardımının nasıl gerçekleşebileceği hususunda sonu gelmez müzakerelerle meşgul iken, 22 Ağustos günü Alman Hariciye Vekili von Ribbentrop'un Moskovaya geldiği duyulmuştu. Ribbentrop müzakereye değil, aslında hazırlanmış olan paktı imzalamaya gelmişti ve Pakt 23 Ağustos gecesi imzalanmıştı. Bu paktın imzası ile de, aylardan beri Batı devletleri ile devam eden görüşmeler sona ermiş oluyor, Türkiye ile yapılması düşünülen anlaşmanın ne olacağı ise soru işareti haline geliyordu.

Rusya'nın Türk Hükûmetine sorduğu 5 sual ise şunlardı :

1 — Türk Hükûmeti ikili yardım paktını nasıl telâkki ediyor, sırf tecavüze karşı tedafüi (savunma) bir anlaşma mı, yoksa tedafüi olmayan bir pakt mı?

2 — Türk-Sovyet paktı, muhtemel bir İngiliz-Fransız-Sovyet misakına dayanarak mı, yoksa tamamen mustakil olarak mı akdedilmelidir?

3 — Pakt yalnız denize mi münhasır olacaktır, yoksa karaya da şamil olacak mıdır?

4 — Pakt yalnız taraflardan birine doğrudan doğruya vaki bir saldırıya mı talluk edecek, yoksa taraflardan birinin, saldırgana karşı, mevcut taahhütler mucibince bir komşu devlete yardım neticesinde harbe girmesini de öngörecek midir?

5 — Eğer Pakt komşu devletlere yardımı da gerektirecekse, Türkiye'nin buraya ithal edeceği komşu devletler hangileridir?

Türkiye'nin bu sorulara cevapları da kısaca şunlardır:

1 — Akdedilecek tedafüi misak, tecavüzün geniş bir anlayışına istinad edebilir.

2 — Pakt, halen görüşülmekte olan Rus-Fransız-İngiliz ve Türk-Fransız-İngiliz anlaşmalarının tahakkuku halinde bunlarla ahenk halinde bulunmalıdır.

3 — Yardımlaşma deniz ve kara savaşlarını kapsayabilir.

4 — Pakt, tarafların taahhüdlerinden doğan harplere de teşmil edilebilir.

5 — Tükiye'nin taahhütleri Türk-İngiliz-Fransız beyannameleri ile Balkan Paktına münhasırdır. Bu taahhüdler Türk-Rus paktını harekete geçirmelidir.

Ruslar 13 Ağustosta bu sualleri sorarlarken, Almanlar ile müzakere halinde idiler, özellikle sualleri yazılı olarak tevdi ettikleri 24 Ağustos günü Rus-Alman saldırmazlık paktı imzalanmıştı. Dolayısiyle, Türkiye ile Almanya'ya müteveccih olabilecek bir yardımlaşma paktının artık söz konusu olmayacağını Ruslar biliyorlardı. Buna rağmen neden bu suali sormuşlar ve neden cevabını istemişlerdir? Bunun tek sebebi olabilir, o da Almanlara Türkiye'nin ne istediği hakkında bilgi vermektir. Nitekim olayların böyle cereyan edeceğini göreceğiz.

1 Eylül 1939 günü Almanya Polonya'ya saldırıyor, 3 Eylül günü de İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş ilân ederek II.ci Dünya Savaşı başlıyordu.

4 Eylül günü Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi, son durumları izah eden bir notayı Dışişlerine tevdi ediyordu. Bu notada, İngiltere ve Fransa ile yapılan müzakerelerden olumlu bir sonuç alınamadığından, İngiltere ve Almanya'nın Sovyetler Birliğine karşı muhtemel bir komploya girişmelerini önlemek amacıyla, Almanların bir saldırmazlık paktı tekliflerini kabul etmeyi imkân dahilinde gördükleri belirtiliyor ve "tamamen değişmiş olan milletlerarası durumun, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında mevcut dostane ilişkiler meselesinin bundan iki hafta önce taraflarca belirtilenden daha başka bir tarzda ele alınmasını icab ettirdiği izahtan varestedir" deniyordu.

5 Eylül günü Moskova'da Türk Sefirini kabul eden M. Molotof da ona ayni sözleri tekrarlıyordu.

Sovyetlerin bu notasına verdiğimiz cevapta, Türk-Sovyet ilişkilerini yeni bir esasa dayandırılması ve bunu şekillendirecek ortak bir anlaşma zemini bulunması konusundaki Sovyet Hükûmetinin görüşünün benimsendiği belirtildikten sonra "Boğazlar bölgesine ve Balkanlar üzerine dışardan vaki olacak bir tecavüze karşı Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında karşılıklı yardımlaşmanın, zikri geçen ortak zeminin ifadesini teşkil edeceği noktai nazarını da kezalik paylaştığımız" bildirilmiş ve 4 maddelik bir anlaşma projesi teklif olunmuştur. Bu projenin birinci maddesi, bir Avrupa ülkesi tarafından Karadeniz ve Boğazlar bölgesinde Türkiye'ye veya Rusya'ya karşı bir saldırı hareketi halinde tarafların işbirliği yapmasını ve birbirlerine yardım etmesini; ikinci maddesi, bir Avrupa ülkesi tarafından bölgesinde Türkiye veya Rusya'ya karşı vukubulacak tecavüz hareketi halinde tarafların gene ayni şekilde işbirliği yapması ve yardımlaşmalarını, üçüncü maddesi, Türkiye tarafından alınan bu taahhütlerin Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile silâhlı bir mücadeleye sürüklememesini öngörüyordu. Dördüncü madde, anlaşmanın süresine aitti.

Rus sefiri 15 Eylül günü Saracoğlu'yu yeniden ziyaretle, Molotof'un davetini tekrarladı. Bu durumda Türk heyetinin Rusya'ya gitmesi kaçınılmaz hale geliyordu, ayrıca Ruslarla direkt görüşmelerin karşılıklı durumların anlaşılmasına imkân sağlayacağı da muhakkaktı. Bu sebeble Saracoğlu ve beraberindeki Türk heyeti 22 Eylülde özel bir Rus savaş gemisi ile İstanbul'dan Odesaya hareket ettiler ve 25 Eylülde Moskovaya vardılar.

Saracoğlu heyetinin Moskovaya hareketinden önce, İngiliz ve Fransızlarla Ankara'da yürütülen müzakereler sonuçlanmış ve metni bu kitabın 1.ci kısmında verilen Üçlü Anlaşma imzaya hazır hale gelmişti. Ancak Rusya seyahati ortaya çıkınca, Moskova'daki görüşmelerin sonuçlanmasına değin imza geri bırakılmıştı.

Moskovada 26 Eylül günü yapılan ilk toplantıda Ruslar sadece Türk-İngiliz-Fransız anlaşması hakkında bilgi almakla yetinmişler başka konulara girilmemiştir.

27 Eylülde Ribbentrop yeniden Moskovaya geldiğinden onun ayrılmasına kadar temas olmamıştır. Ribbentrop'un bu gelişinde Ruslarla nüfuz bölgelerini tesbit eden bir gizli anlaşmayı 28 Eylülde imzalamış olduğunu biliyoruz. Bu anlaşma ile Rusya Baltık dev-

letleri üzerinde serbest bırakıldığı gibi, Polonya'daki demarkasyon hattı da tesbit ediliyordu.

Gene savaştan sonra ortaya çıkan belgeler bize başka bir hususu daha öğretiyor. 2 ve 5 Eylül tarihlerinde Moskova'daki Alman Sefiri Schulenburg, aldığı talimat üzerine, Molotof ile görüşerek ondan, Türkiye'nin daimî tarafsızlığını temine çalışmasını istemiş bunun özellikle denizden Romanya'ya gelecek yardımın Boğazlardan geçmesi için şart olduğunu söylemiştir. Alman Sefiri, Molotof'un cevabını şöyle nakletmektedir: "Sovyet Hükûmeti Türkiye üzerinde hatırı sayılır nüfuza sahip olduğunu ve bunu, bizim arzuladığımız bir yönde kullanacaklarını söyledi. Molotof ayrıca, Türkiye ile Sovyetler arasında sadece bir asldırmazlık paktı olduğunu da ilâve etti. Bir karşılıklı yardım paktı için müzakereler bir müddetten beri devam etmekte ise de bir netice vermemiştir".

Schulenburg'un bu telgrafının tarihi 2 Eylüldür. Rusların Ankara'da yaptıkları teşebbüs, bundan iki gün sonra, 4 Eylüldedir. Yukarda naklettiğimiz görüşme, 4 Eylül teşebbüsünün neden yapıldığını ve Saracoğlu'nun hangi maksatla Moskovaya gelmesi için davetin tekrarlandığını açıklar mahiyettedir.

17 Eylül günü de, bu defa Stalin Alman Sefirine, Türkiye'nin verdiği pakt projesinden bilgi veriyor. Türk tekliflerini tatminkâr bulmadıklarını, İngiliz-Fransız reserve'ine karşılık Alman reserve'i koydurmayı düşündüklerini söyleyerek, Türkiye'nin tarafsızlığını temin için böyle bir paktın faydalı olacağını belirtiyordu. Almanlar, buna karşılık, İtalyanlarla da görüşülmesini, onlar kabul ederlerse kendilerinin itirazları olmayacağını ancak Alman rezervine ilâve olarak İtalya ve Bulgar rezervlerinin de pakta ilâve edilmesini istiyorlardı.

Bütün bunlar Saracoğlu'nun Moskovaya gelişinden evvel cereyan eden olaylardır.

Ribbentrop 29 Eylül Cuma günü öğleden sonra Moskova'dan ayrılmış, Türk-Rus görüşmeleri de 1 Ekim pazar günü devam etmiştir. Bu defaki toplantıya Stalin'de katılmıştır.

Türk-Rus ilişkileri bakımından son derece önemli olan bu müzakerelerin havasının tam manasiyle anlaşılabilmesi için, görüşmelerle ilgili olarak Saracoğlu'nun Moskova'dan Ankara'ya yolladığı telgrafların yayınlanmış olan metinlerini aynen buraya almakta büyük fayda vardır.

1 Ekim Pazar günü yapılan toplantı konusunda Saracoğlu'nun gönderdiği telgraf aşağıdadır:

"1. Pazar günü saat onsekizden yirmiüç buçuğa kadar Stalin'in huzuruyla müzakerelere devam olundu. Evvelâ Sovyetler İngilizler'le yapmak üzere olduğumuz yardımlaşma paktının bir çok noktaları üzerinde tevakkuf ettiler (durakladılar) ve benden izahat istediler. Ben kendilerine izahat vermeğe bakmadan aramızda malum olan esas dairesinde bir Pakt yapmanın mümkün görünüp görünmediğini sordum. Cevap müsbet olmamakla beraber menfi de değildi. Onlar daha ziyade herhangi bir vesika imzasıyla işi atlatmak ister görünüyorlardı. İstedikleri izahatı verdim. Karşılıklı konuşma hareketli oldu. En sonra Stalin'in kendi eli ile yazdığı yazılara göre,

"A) İngilizlerle hazırlanan lâyihadaki üçüncü maddede Romanya ve Yunanistan için İngiltere teminatı münasebetiyle almakta olduğumuz taahhüt o maddeden kaldırılır ve bu maddenin hükmü dördüncü ve beşinci consultation (danışma) maddelerinden birine ilâve olunursa,

"B) Kaydı ihtiraziyi ifade eden imza protokolündeki hükmü muhtevi cümle aynen ipka edilmekle beraber sonuna:

"et d'autant plus ces engagements ne peuvent contraindre la Turquie de prêter son appui á la Grande-Bretagne et à la France si ces Etats entrent en guerre avec l'U.R.S.S. Dans ce cas-là, pendant toute la durée de la dite guerre le Traité anglo-turco-français reste sans action." (Ayrıca bu taahhütler, Rusya ile savaşa girerlerse Türkiyeyi İngiltere ve Fransa'ya yardım etmeye mecbur etmez. Bu halde bütün savaş süresince Türk-İngiliz-Fransız anlaşması tatbik edilmeyecektir).

cümlesi ilâve edilirse, mümkün olacağını söyledi.

"Projede herhangi bir tadilât yapılmasını mümkün görmediğimi söyleyince, Stalin, bunun red edilmemesini, Boğazlar meeslesinde Rus-Türk noktai nazar ihtilâfının bizzat Reisi Cumhurumuz İnönü'nün müdahaleleri sayesinde hal edilmiş olduğunu hatırlatarak, ısrar ile talep etti. Ankara'ya sorulmak hususunda bizzat Stalin üç defa ısrar ettiği için, şahsen tadilâtı mümkün görmediğimi ve fakat Stalin gibi bir zatın talebini yerine getirmeği vazife bileceğimi ifade ettim.

"2. Şahsi kanaatime göre, bizzat Stalin bu iki tebeddül (değişiklik) hakkında çok musırdır ve müzakere esnasında bu tadilâtın ehemmiyetinden ziyade şahsi prestige meselesi haline gelmiştir ve

orada tatmin edilmezse, mutasavver Türk-Rus paktının yapılabilmesine imkân görmem, çünkü Başvekil tarafından ortaya atılmış olan bir çok itirazların hemen kâffesini zaman zaman dostane müdahalesiyle Stalin bertaraf etmiştir.

"3. Stalin tarafından ısrar ile talep edilen bu tadilat istihsal olunabilirse, Sovyetler:

"A) Bizimle Boğazlar, Karadeniz ve Avrupa Türkiyesi için karşılıklı yardımlaşma paktı yapacaklarını,

"B) Balkanlar için bir konsültasyon maddesi kabul edeceklerini,

"C) İngiliz ve Fransızlara karşı aynı kaydi ihtirazi maddesini kezalik kabul edeceklerini bildirdiler, bu son kaydi ihtirazi maddesi uzun bir münakaşaya zemin teşkil etti. Onlar da bilmukabele bir Alman rezervi koymak istediler. Münakaşadan sonra Alman-Rus paktının dördüncü maddesine uymak için Rusya'nın Almanya'ya karşı buradaki taahhüdünden dolayı tecavüz yapmıyacağına dair bir kayıtla iktifa edebileceklerini söylediler. Bunun da kaldırılması talebine karşı Stalin'den düşüneceği cevabını aldım.

"Ayrılacağımız sırada bu mevzua bir daha avdet ettik. Almanlar için kaydi ihtirazi koymaktan sarfı nazar ettiğini Stalin bildirdi.

"4. Müzakerenin sonlarına doğru Boğazlar rejiminde yapılmasını istedikleri tadilâtı gösteren bir Protokol projesi verdiler. Bu baptaki hakiki maksatlarını anlayabilmek için mesele etrafında hayli konuşma yaptım. Onlar bu Protokol projesindeki hükümlerin hiç birisinin yeni bir hüküm olmadığını, Montreux Mukavelesinin Türkiye'ye verdiği serbest haklardan (bazılarının) istimal tarzını tesbit eden bir lâhika olduğunu, Boğazlar üzerinde Türkiye'nin mutlak hakimiyetini asla rencide etmek istemediklerini, sesimdeki heyecan ve asabiyetin sebebini anlayamadıklarını söylemek ve tekrar etmekle iktifa ediyorlardı.

"Uzun süren bu müzakereden sonra hakiki teşhis koyabilmem için yapmağı düşündüğümüz yardımlaşma paktiyle, bu teklifin biri birine bağlı olup olmadığını ve biri red edilirse diğerinin düşüp düşmiyeceğini sordum. Birinin diğerine bağlı olduğu cevabını verdiler. O halde dedim, benim için tek bir rica kalıyor, o da Stalin Yoldaş'ın buradan infikakimi teshil etmesi ricasıdır. (ayrılmamı kolaylaştırması ricasıdır)

"Stalin, Saracoğlu gitmek istiyorsa ona karşı her cihetle kolaylık ve yardımda bulunmak bizim vazifemizdir. Mamafih bu iki me-

seleyi burada birbirine bağlı olmıyarak dahi halledebiliriz, cevabını verdi.

"Bir müddet münakaşadan sonra bunun tamamen ortadan kaldırılmasını ve şayet içindeki yazılar, dedikleri gibi Türk hakimiyetini asla rencide etmiyen ve Türkiye'nin elinde istimal serbestisi bulunan haklar ise, bunun Sovyetlere karşı dostane tatbik edileceğinden emin olmalarını ve şayet bu kabil bir talepte bulunmak istiyorlarsa bunun herhalde âtiye bırakılmasına Stalin yoldaşın muvafakat etmesini rica ettim. Stalin Yoldaş elindeki kâğıda bir göz attıktan sonra, "Zaten bu kâğıt berbad ve kaba yazılmış, vaz geçiyorum, bu defa şu paktı imzalayalım" dedi ve ayrıldık."

Bu celse hakkındaki diğer intibalarını Saracoğlu şöyle ifade ediyor:

"1 — Bugünkü konuşmamıza daha ziyade bir boğuşma ismi verilebilir. Stalin'ce Rusya'nın şimdilik memleketimiz hakkında ne bir maksadı vardır, ne de başkalarıyla herhangi bir anlaşmaları.

"2 — Bulgarlar ile tekarrüp etmek (yakınlaşmak) yolunda hayli mesafe almış görünüyorlar.

"3 — Romanya'nın vaziyeti, bu temasdan edindiğim intibaa göre, tehlikeye çok yakındır.

4 — Yunanistan için aynı olmamakla beraber, Romanya'ya müşabih (benzer) bir tehlike hissolunuyor. Hattâ bizzat Stalin Yunan Adalarının Türkiye'ye yakın olanlarının Türklerin eline geçmesi lâzımdır şeklinde bir mütalâa yürüttü.

"5 — İtalya ile hiçbir anlaşmaları olmamakla beraber, Oniki Ada'nın Türkiye'ye bırakılmasının tabii olacağını söyledi ve bu adaları isterseniz Yunanlılarla aranızda uyuşabilirsiniz, dedi ve bu münasebetle şayet benim tavsiye ettiğim gibi İngiliz Mukavelesindeki Yunanistan'a yardım taahhüdünü konsültasyona tahvil ederseniz emin olunuz ki Yunanlıların size olan bağlılık ve muhabbetleri artacaktır, diye ilâve etti.

"6 — İngiliz ve Fransızlara karşı daima emniyetle davranmamakla beraber kullandığı dil daha ihtiyatlıdır. Daha ziyade onların Rusya'ya harp açmalarını mümkün görüyor ve onun için kaydı ihtiraziye son cümleyi hernekadar pahalıya mal olursa olsun, ilâve ettirmek istiyorlar"

Bu bilgiler üzerine, Saracoğluna, Cumhurbaşkanı ve İcra Vekil-

leri Heyetinin de tasvibinden geçen "kararımız" şu şekilde bildiriliyor:

"1 — Muahedenin heyeti umumiyesi, aşağıdaki maddelerde iş'arınızı teyiden bildirdiğim şekilde olmak şartiyle, Stalin'in üzerinde ısrar ettiği a) ve b) teklifleri tarafımızdan kabul olunmuştur.

"Ancak pek doğru ifade buyurduğunuz veçhile hazırlanan metni değiştirmek her üç Hükümete ait bir keyfiyettir. İngiliz ve Fransızlar nezdinde teşebbüsde bulunduk. Yakında muvafık bir cevab alacağımızı ümid ve tahmin etmekteyiz. Binaenaleyh şimdiden Muahedenin aşağıdaki esaslar dahilinde tahririne geçilmesi ve muvafık cevap vürudunda Moskova'da ve Ankara'da iki muahedenin aynı zamanda imza edilebilmesi için hazırlığın ikmali muvafık olur.

"2 — Türkiye ve Sovyet Rusya biribirine Karadeniz, Avrupa Türkiyesi ve Boğazlar üzerinde karşılıklı yardımlaşma verecekler ve bunun tahrir tarzı diğer Muahede maddesine uygun bir şekilde yapılacaktır.

"3 — Türkiye ve Sovyet Rusya Balkanlardan vaki olacak bir taarruz için karşılıklı istişareye girişeceklerdir. Bu istişare İngiliz ve Fransızlarla hazırlanan Muahedenin beşinci maddesindeki şekilde olacaktır.

"4 — Kaydı ihtirazî protokolü her iki Muahedede aynı şekilde olacaktır. Yani Stalin'in teklif ettiği (b) fıkrasındaki ilâve Türk Rus Muahedesine de dercedilecektir (yer alacaktır). Bu suretle İngiliz-Fransız'larla Sovyetler arasında hali harb vukuunda Türkiye'nin vaziyeti her iki yardımlaşma Muahedesinin tatbikatı talik olunmuş bir halde tam bitaraflıktır.

"5 — Muahede esaslarını iş'arınıza müsteniden (bildirinize dayanarak) yukarıdaki üç maddede tasrih ettik. Bu suretle hazırlık için tam bir mutabakat müşahade etmiş oluyoruz, Fransa ve İngiltere Büyükelçilerine etrafiyle teşrih etmiş olduğumuz tadilat taleplerinin Hükümetlerince hüsnü telâkki edilmesi mamulü kavidir. (kuvvetle umulur) Alman mukabil rezervi ve Boğaz rejimi hakkındaki cevaplarınız siyasetimizin esas hatlarına uygun ve tarzı hareketiniz tamamen muvafıktır. Sovyetlerle dostluk bu samimi ve açık görüşlerle yürümüştür. Bundan sonra da öyle yürüyecektir kanaatindeyiz.

"Hazırlanacak metnin mümkünsa aslını, değilse tercümesini bildirmeye gayret buyurmanızı rica eder ve muvaffakiyetlerinizin devamını temenni eylerim."

Saracoğlu, 1 Ekim konuşmaları sonunda, Rusların Montreux ile ilgili tekliflerini geri aldıklarını düşünerek, kendisine verilmiş olan tasarıyı da, Stalin'in bu istikametteki telkini üzerine Terentieff vasıtasıyla Hariciye Komiserliğine geri yollamıştı. Bu sebeble de Ankara'ya çektiği telgrafta bu tasarı metninden bahsetmemişti. Ancak Ruslar, Saracoğlu'nun tahminin aksine konu üzerine müteakip toplantılarda geri gelecek olduklarından aslı fransızca olan söz konusu tasarı metnini de aşağıda aynen veriyoruz.

"Birinci Maddeye göre, Üçüncü Devletlere ait harp gemilerinin, ister sulh, ister harb zamanında olsun, Boğazlara ve Karadeniz'e geçişi konusu ortaya çıktığı her defa, Türkiye'nin muharip veya tarafsız olmasına bakılmaksızın, Türk ve Sovyet Hükümetleri önceden aralarında istişare edecekler ve mesele hakkında müştereken karar vereceklerdi.

"İkinci Maddeye göre, Türkiye, Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin, Konvansiyonun 18 nci maddesinde mezkûr toplam tonaj haddinin beşte birini aşan harp gemilerinin Boğazlardan ve Karadenize geçişine müsade etmeyecektir.

"Dördüncü Maddeye göre, Türkiye, Karadenize sahildar olmayan devletlerin insanî gayelerle gönderecekleri harp gemilerinin Boğazlardan geçişi ancak Sovyetlerin muvafakatlarını Milletler Cemiyetine bildirmeleri halinde mümkün olabilecektir.

"Beşinci Maddeye göre, Konvansiyonun 4 ncü maddesi icabı Boğazlardan geçen Üçüncü Devletlerin ticaret gemileri, harp malzemesi ve askeri birlik taşımaları veya silâhla mücehhez olmaları halinde deniz kuvvetlerine ait yardımcı gemi telâkki edilecekler ve böylelikle Konvansiyonun 10-18 nci maddeleri delâletiyle bu gemilere Konvansiyonun 20 ve 21 nci maddelerinin hükümleri uygulanacaktır.

"Altıncı Maddeye göre, Sovyet denizaltılarının Karadenize giriş ve çıkışları sadece Konvansiyonun 12 nci maddesinde derpiş edilen durumlarda değil, fakat Türkiye ve Rusya'nın menfaatlerinin müdafaasının icabettirdiği her durumda ve Türk-Sovyet Karşılıklı Yardımlaşma Paktında taahhütlerin yerine getirilmesi hallerinde de tatbik olunacaktır.

"Yedinci Maddeye göre, Türk-Sovyet Paktındaki taahhütlerin daha kolay ve müessir bir şekilde yerine getirilebilmesi için, Sovyet harp gemilerinin Boğazlardan geçerken Konvansiyonun 12 inci mad-

desine göre Türk Hükümetine verilen 8 günlük ihbar müddeti icabında 2 güne indirilecektir.

"Sekizinci Maddeye göre, uçuşlar için Konvansiyonun 23 ncü maddesi icabı verilmesi gereken 3 günlük ihbar müddeti icabında 1 güne indirilecektir.

"Dokuzuncu Maddeye göre, Türk-Rus Paktının ruhuna uygun olarak, taraflar her sene 1 Ocak ve 1 Temmuzda Boğazlar ve Karadenizde mevcut deniz kuvvetlerinin toplam tonajını yekdiğerine bildireceklerdir.

"Onuncu Maddeye göre, Türkiye ve Sovyetler Birliği, Boğazlardan geçiş rejimini tek taraflı olarak değiştirmemeyi, Üçüncü Devletlerle bahse konu rejime müteallik herhangi bir müzakereye girişmemeyi ve önceden birbirleriyle istişare etmeden ve diğer tarafın mutabakatını almadan bu mesele ile ilgili hiçbir anlaşma yapmamayı taahhüt ediyorlardı."

İngiliz ve Fransızlarla yapılan görüşmeler sonunda bu iki devlet, Stalin'in istediği değişikliklerin yapılmasına razı olmuşlar, ancak hazırlanacak metnin imzadan önce kendilerine gösterilmesini ve her iki anlaşmanın Ankara ve Moskova'da aynı anda imzalanmasını şart koşmuşlardır.

İngiliz ve Fransızlarla yapılan, bu konudaki müzakereler 10 gün kadar zaman almış ve bu süre zarfında Moskova'da Türk ve Rus heyetleri toplantı yapmamışlardır. Saracoğlu'ya, İngiliz ve Fransızların mutabakatlrının alındığına dair telgrafın gelmesi üzerine, Ruslarla toplantı 13 ekim günü devam etmiştir.

Ne var ki aradan geçen bu 12 günlük süre zarfında, o tarihlerde tabiatiyle Türk heyetinin haberi olmayan, ancak bugün, eldeki dokümanlar sayesinde bilebilmek durumunda olduğumuz bazı yeni gelişmeler vuku bulmuştur.

13 Ekim toplantısına gelmeden bu gelişmeleri de kısaca özetlememiz gerekir.

Ribbentrop, 3 Ekim günü, Moskovadaki Sefirine yolladığı talimatta, Ruslar kuvvetle itiraz ederlerse Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yardımlaşma paktını imzalamaktan vazgeçebileceği yolunda istihbaratları bulunduğunu bildirerek, Molotof'un bu istikamette çalışması için talepde bulunmasını istemiştir. Schulenburg, cevabında, teşebbüsü yaptığını, Molotof'un, esasen bu yolda çalıştıklarını, ancak Türkiye'nin bu bağlantısının çok sıkı olduğunun anlaşıldığını,

şimdilik Türkiye'yi nötralize etmeğe çalıştıklarını söylediğini naklet-miştir.

Ribbentrop, 7 Ekimde yeni bir talimat yollamış ve bu defa, Sovyet Hükümeti Türklerle bir anlaşma yapmaktan kaçınamıyorsa, bu anlaşmaya hiç olmazsa Almanya'ya karşı yardım taahhüdünü sağlayacak bir hüküm konmamasının, zira bunun Alman-Rus paktına aykırı düşeceğinin Molotof'a bildirilmesini istemiştir. Schulenburg'un bu talimata cevabı da şudur: "Molotof, Türk Hariciye Vekiliyle 1 Ekimden beri toplantı yapılmadığını ve müzakerelerin sonucu hakkında şimdiden bir şey söylenemeyeceğini ifade etti. Molotof, görüşüne göre Türkiye ile bir karşılıklı yardım paktının yapılamayacak gibi göründüğünü belirtti. Fakat ne olursa olsun Almanya'nın menfaatlerinin ve Alman-Sovyet bağlantılarının özel mahiyetinin korunacağını söyledi. Molotof, Türkiyeyi tam tarafsızlığa, Boğazları kapatmağa, Balkanlarda barışı temine yanaştırmak gayesini güttüğünü izah etti".

13 Ekim toplantısı başlarken, Saracoğlu tarafından bilinmeyen Rus tutumu bu idi.

Bu toplantıda Saracoğlu, Stalin'in geçen defa ileri sürdüğü taleplerin kabul edildiğini bildirmiştir. Molotof ise, Almanya'nın talebi dolayısiyle, anlaşmaya Alman rezervini koymaya mecbur olduklarını belirtmiştir. Saracoğlu, geçen toplantıda Stalin'in bu rezervden vazgeçtiğini, konuyu yeniden ortaya getirmenin müzakereyi çıkmaza uğratacağını söyleyince, Molotof, bu mütalâanın yerinde olduğunu ancak bunun bir hükûmet kararı olması sebebiyle kendisinin bir şey söyleyemeyeceğini ve durumu hükûmete arzedeceğini bildirmiştir. Bu konu bu şekilde müteakip toplantıya aktarılınca Molotof bu defa Boğazlar sorununu ortaya atmıştır. Boğazlarda Türkiyeye tanınan hakların Rusyaya karşı nasıl kullanılacağının tetkik edilmesini istemiş, Saracoğlu'nun itirazı üzerine, bu konunun ilerde iki tarafca tetkik edileceğine dair bir vesika imzalanmasını ileri sürmüş, bu teklif de reddedilince, sözlü bir vaadda bulunulmasını istemiş, Saracoğlu bunu dahi kabul edemeyeceğini söylemiş ve o günkü toplantı bu hava içinde bitmiştir.

Ruslarla yapılan son toplantı 15 Ekim günüdür. Bu toplantı ile ilgili olarak Saracoğlu'nun Ankara'ya yolladığı telgrafı da aşağıya alıyoruz.

"1 — Müzakereler akamete uğramıştır. (Kesilmiştir)

"2 — İki saat süren bir içtima başlar başlamaz, Sovyetler yine Boğazlar meselesini açtılar ve bu iş için hazırlamış oldukları bir yazıyı verdiler. Müzakerenin tam iki saatı bu mevzu üzerinde dolaştı. Zaman zaman sert ve zaman zaman yumuşak geçen müzakere esnasında benim sert mukabelelerimin kendilerinde şüphe uyandırmış olduğunu, onun için meselenin üzerine bir daha avdet ettiklerini, beynelmilel mukavele ile kabili telif olmayan (uzlaşmaz) bir şey istemediklerini, bu taleplerini red etmeyerek Hükümetten sormaklığımı tekrar ısrarla ileri sürdüler.

"Ben bunun mümkün olmadığını tekrar tekrar ve ısrarla söyledim, en son Başvekil sadece müzakerelere başlayabilmek için bu esasın tesbit edilmesi Hükümetince mukarrer (kararlaştırılmış) olduğunu ifade etti. Ben cevaben: "O halde bize yol göründü, Boğazlar hakkında beynelmilel bir vesikaya temas eden talebinizi ne kadar masum olursa olsun muhabere ile tetkik ve halle imkân yoktur. Tabii bu tekliflerinizi Ankara'ya yaparsınız. Orada tetkik edilir ve size de icap eden cevap verilir," dedim.

"Başvekil, "Başka çare yoksa yapılacak bir şey kalmaz" dedi. Ayrılırken: "Ankara'ya vardığım zaman bu teklifiniz kabul olur ise, yardımlaşma Paktını aynen kabul etmiş olduğunuzu söyleyebilir miyiz" diye sordum. Başvekil, "Hayır. Evvelâ Almanya için kaydı ihtirazi koyacağız" diye yazılı bir kağıt verdi. Bu kağıtta Almanya için derpiş edilen kaydı ihtirazi bizim diğerleri için derpiş ettiğimiz kaydı ihtirazimizin aynıdır. Hattâ bir noktadan daha ağırdır. Bundan sonra Başvekil projemizin birinci maddesinin fazla şümûllü olduğunu söyledi. Bunun üzerine ben Başvekile, "Aşağı yukarı anlaşdığımız hiç bir nokta yoktur. Anlaşamadığımız noktalar ise pek çoktur. Bu şerait altında işimizin bitmesine de imkân yoktur," dedim.

"3 — Bir Aralık Türk-İngiliz paktına Sovyet muvafakatını ileri sürdüler. Ben bunun olmuş bitmiş bir iş olduğunu, muvafakatın mükerrer verildiğini söyledim. Üstünde durmadılar.

"4 — Ayrılırken gördüğüm misafirperverliğe teşekkür ettim. Başvekil de benimle tanıştığına çok memnun olduğunu söyledi ve beni çetin bulunduğu; ancak bu çetin müzakerelerin Türk-Sovyet dostluğunu hiç bir zaman azaltmıyacağını, bilâkis takviye edeceğini ilâve etti. Ben de cevaben müzakerede olduğu kadar dostluklarımda da çetin olduğumu anlıyacaksınız," dedim ve ayrıldık.

"5 — İki tarafın kafasında müzakereler tamamiyle inkitaa uğramıştır, fakat söylenilen sözlere göre müzakerat bir nevi talik ve tehir edilmiş ve Ankara'ya nakledilmiş gibi telakki olunabilir.

"6 — Bir tebliğ neşretmeği düşünüp düşünmediklerini sordum." Siz nasıl isterseniz." cevabını verdiler. "Ben de düşünmedim, siz nasıl isterseniz öyle yaparım," dedim. Ayrılırken; "yarına kadar düşünün, lüzum görür iseniz bir şey yaparım, dedi."

Rusların Boğazlar konusunda bu defa vermiş oldukları teklif, Karadenizde kıyısı olmayan devletlerin savaş veya askerî sayılabilecek yardımcı gemilerinin Karadeniz'e kabul edilmemesi için iki tarafın birlikte hareket edecekleri mealinde bir metindi.

Ruslar ertesi günü ilân edilmek üzere bir bildiri metni de hazırlamışlar ve 16 Ekim akşamı bunu Saracoğlu'ya göstermişlerdir. Saracoğlu'nun aynen kabul ettiği bu bildiride, Türk-Sovyet ilişkileri hakkında yapılan görüş teatisinin dostluk havası içinde geçtiği ve iki ülkeyi ilgilendiren sorunlarda ilerde de temasda bulunmaya devam olunacağı kaydedilmekteydi.

Bildiri metni 18 Ekim günü Moskova ve Ankara'da aynı anda yayınlanmıştır.

Moskova görüşmeleri mutlak bir kesilme olmakla beraber, dünya kamuoyuna karşı ilerde gene müzakere yapılabileceği havası yaratılmak istenmiştir.

Saracoğlu 20 Ekim günü Türkiye'ye dönmüştür. Daha Saracoğlu Türkiye'ye dönmeden, Moskova görüşmelerinin inkıtaa uğradığına dair telgraf alınır alınmaz, metinleri hazırlanmış olan Üçlü Muahede 19 Ekim günü, orijinal şekli ile imzalanarak yürürlüğe girmiştir.

Rus Sefiri Terentief, 25 Ekim günü Saracoğlu'yu ziyaretle, imza ve ilân edilen Üçlü Anlaşmanın 3.cü maddesi ile 2 No.lu Protokolünün nihaî mi olduğunu, Ruslarla bir anlaşmaya varılırsa değişebilip değişmeyeceğini sormuş, Saracoğlu da ilân edilen metnin tabiatiyle nihaî olduğunu, ancak Ruslarla bir anlaşmaya varılabilecek olursa, daha önce muvafakat etmiş oldukları cihetle, Moskovada düşünülen tadilâtın yapılabilmesinin mümkün olabileceği cevabını vermiştir.

Bu Moskova müzakereleri Türk-Sovyet münasebetlerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmek gerekir. O tarihe kadar Türkiye devamlı olarak Rusya ile danışarak hareket etmiş, kendi dış politikasında Rus menfaatlerini daima gözetmiş, Rusya aleyhine hiç bir pakta girmediği gibi, Rusya'ya bilgi vermeden hiç bir anlaşma yapmamağa da itina göstermişti. Bu davranışın Rusyayı, Türkiyeye her istediğini kabul ettirebileceği kanaatine sevketmiş olduğu ortaya çıkmaktaydı. Ayrıca Rusya'nın Türk menfaatleri ile hiç ilgi-

lenmeksizin münhasıran kendi menfaatlerini gözönünde tuttuğu da açıklığa kavuşmaktaydı. Rusya, Potemkin'in ağzı ile Nisan sonunda kendisinin teklif ettiği yardımlaşma paktını, Almanya ile saldırmazlık paktı imzaladıktan sonra artık akdetmeğe gerek görmemesi bir tarafa; sanki yeni esaslar üzerine bir pakt yapılacakmış gibi bir hava yaratarak fakat aslında, bir taraftan kabil olursa Türk-İngiliz-Fransız anlaşmasını bozmak, diğer taraftan Boğazların kontrolünde söz sahibi olmak gayesiyle Saracoğlu'yu ısrarla Moskovaya davet etmiş ve müzakereler sırasında da bu niyetini ve düşüncesini açığa vurmaktan çekinmemiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin, Rusya'nın niyetlerinden daha büyük bir çekingenlik duymaya başlayacak olması normaldir. Türkiye'nin Moskova müzakerelerinden bir kırgınlık duymuş olduğu da, her ne kadar gizlenmeye çalışılmışsa da, bir ölçüde belli olmuştur.

Halk Partisi parlâmento Grubunda 19 Ekim 1939 günü yaptığı konuşmada Başbakan Refik Saydam şöyle demekteydi:

"Saracoğlu Moskova'ya giderken, akdedilecek mukavele hakkında iki Hükûmet, görüşlerini tamamen teati etmişlerdi. Ancak Sovyet Hükûmeti Saracoğlu'ya tamamen yeni teklifler ileri sürdüğünden, bir anlaşmaya varmak mümkün olamamıştır. Bu teklifleri, Türkiye ile Büyük Britanya ve Fransa arasındaki müzakerelerde tesbit edilen ana görüşlerle telif mümkün değildi. Başka bir ifade ile Sovyet Hükûmetinin Türkiye'ye verdiği garantiler, Türkiye'nin yükleneceği vecibeleri karşılamıyordu. Ayrıca Sovyet talepleri Türkiye'nin Boğazlarla ilgili politikasına da uymuyordu. Bununla beraber iki Hükûmet arasındaki münasebetlere herhangi bir zarar ika edilmiş değildir".

21 Ekim günü İzvestia gazetesi, İngiliz ve Fransızların, Türk-Rus dostluğunu kullanarak, Rusya ile Almanya'nın arasını açmağa çalıştıklarını, barış politikasına bağlı Rusya'nın bu oyuna gelmediğini, Türkiye'nin ise bir harbe doğru sürüklenmeğe başladığını yazıyordu.

31 Ekim günü ise Rusya Yüksek Şurasında konuşan Molotof "Türkiye temkinli tarafsızlık politikasını bir yana iterek Avrupa savaş yörüngesine girdi. Sovyetler Birliği ise ellerinin bağlı olmamasını ve tarafsızlık politikasını tercih etti. Türkiye bu kararından dolayı bir gün pişman olacak mı göreceğiz" diyordu.

Rusya'nın sürdürdüğü temkinli tarafsızlık politikası, kendisini 22 Haziran 1941 günü Alman saldırısı ile karşı karşıya bıraktı. Buna mukabil Türkiye harbin sonuna kadar tarafsız kalabilmeyi başardı, ama bu defa da tarafsız kaldığı için Rusya tarafından tenkide uğradı.

Eğer Rusya 1939 Ağustosunda Almanya ile saldırmazlık paktını imzalamak yerine İngiltere ve Fransa ile ve Türkiye ile bir yardımlaşma paktı imzalamış olsaydı, Almanya iki cephede birden harbi başlatmayı göze alabilir miydi? eğer alsaydı dahi, Boğazlar yolu ile devamlı yardım alabilecek olan Rusya uğradığı ölçüde zarar ve kayba uğrar mıydı? Şu anda cevapları spekülasyon olmaktan öteye gitmeyecek olmasına rağmen, bu sualler her şeye rağmen akla gelmektedir.

Churchill'in "garip bir savaş" diye tanımladığı II.ci Dünya Savaşı 1940 yılından itibaren "garip" olmaktan çıkıp feci olmaya başladı.

Almanya 4 Nisan 1940 da Norveç'i istilâ etti. 10 Mayıs da Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un istilâsı başladı. Alman orduları 13 Mayısdan itibaren Fransaya, Belçika üzerinden girdiler, Milyarlar sarfıyla yapılan Magineot müstahkem mevkilerindeki kuvvetlerin gerisine düştüler, 10 Haziran günü İtalya, Almanya'nın yanında savaşa girdi, 14 Haziranda Paris düştü, 17 Haziranda Mareşal Petain mütareke talep etti ve 22 Haziranda Fransa teslim olduktan sonra İngiltere yalnız kaldı. Bu arada Rusya da, hissesini toplamaktaydı. 28 Haziranda Besarabya ve Kuzey-Bukovinayı Romanya'dan alıyor, 3-6 Ağustos tarihleri arasında da Baltık devletlerini Rus İttihadına katıyordu.

Bu arada önemli bir olay da, 25 Haziran 1940 da, Rusların İtalya ile Almanyanınkine benzer bir anlaşma yapmak teşebbüsleridir. Alman sefiri Schulenburg'un, Bakanlığına gönderdiği 26 Haziran 1940 tarihli telgrafından alınan aşağıki pasajlar ilgiyle okunmaya değer. Bu telgrafa göre Molotof İtalyan Sefirine şunları söylemiştir:

"Sovyet Hükümetinin görüşüne göre, Sovyet-İtalyan münasebetleri acele ve kesin olarak tesis edilmeli ve Almanya ile Sovyetler arasındaki münasebetler esasına oturtulmalıdır... Bulgaristanla Sovyetler Birliği iyi komşudurlar. Sovyet Bulgar bağları kuvvetlidir ve daha da kuvvetlendirilebilir. Dobruca üzerindeki ve Egeye mahreç hakkındaki Bulgar taleplerini haklı gören Sovyet Hükûmeti bunları tanımıştır ve gerçekleşmesine bir itirazı yoktur... Sovyet Rusya Besarabya üzerindeki isteklerini harpsiz tahakkuk ettirmeyi tercih eder, fakat Romenlerin inadı yüzünden bu mümkün olmazsa kuvvet kullanmaya kararlıdır... Sovyet hükûmeti Türkiye'ye derin bir kuşku ile bakmaktadır. Bu, Türkiye'nin Rusyaya ve diğer memleketlere dostca olmayan tutumunun bir sonucudur. Sovyetlerin Türkiye'den

kuşkuları Boğazlar konusundaki Türk tutumları sebebiyle daha da yoğunlaşmıştır. Sovyet Hükûmeti Batum'a bir Türk tehdidini azaltmak durumundadır ve buna karşı kendisini güney ve güney-doğuya doğru koruma durumunda kalacaktır. Fakat bu hareketle ilgili olarak Alman ve İtalyan menfaatleri korunacaktır. İtalya Karadeniz'de Sovyet hegemonyasını tanıyacaktır."

Bu konuşmada üzerinde durulabilecek özellikle iki nokta vardır. Birincisi "Türkiye'nin Rusya'ya ve diğer memleketlere dostca olmayan tutumu" ibaresidir. Burada kasdedilen diğer memleketler Almanya ile İtalyadır. Diğeri Batum üzerinde Türk tehdidi sözüdür. Türkiye'nin o tarihlerde Batum üzerinde bir hareket yapabileceğini düşünmenin imkânı olmadığı aşikârdır. Rusya'nın, bir yandan böyle bir tehdidi söz konusu ederek, diğer taraftan Türkiye'nin zaten hem Rusya'ya, hem de İtalya ve Almanya'ya dostca olmayan bir tutum içinde olduğunu belirterek, Batumu korumak bahanesiyle Doğu Türkiye'de bir hareket düşündüğünden haklı olarak şüphelenilebilir. Zaten bu tarih, Rusya'nın, Birinci Dünya Savaşı sonunda kaybetmiş olduğu toprakları geri aldığı günlerin arifesidir. Baltık Devletleri, Polonya, Besarabya gibi, Kars ve Ardahan'ı da geri alıp Rusya'yı 1914 hududlarına ulaştırmayı plânlamış olmaları fazla hayret uyandıracak bir durum olmayabilir. Tabiatıyla bu görüşme metni, savaştan sonra değil de, o tarihte bilinebilse idi, Rusya'nın savaşa girmesinden sonra ileri sürdüğü pek çok tenkid çok daha kolay karşılanabilirdi.

İngiltere'nin Moskova'daki Sefiri, 1 Temmuz 1940 günü Stalin ile bir görüşme yapıyordu. Stalin bu görüşme sırasında, Romanya'dan Besarabya'yı aldıktan sonra Balkanlarda daha fazla ilerlemeğe niyetleri olmadığını, ancak Türkiye'den çekindiklerini ve Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi istikametinde İngiltere'nin yardımını memnuniyetle karşılayacaklarını söylüyordu. İngiliz Sefir Sir Stafford Cripps bu görüşmeyi Londraya naklediyor ve İngiliz Hariciyesi de, Sovyetlerin niyetlerinin ne olduğunun öğrenilmesi için teşebbüsde bulunmalarına Türk Hükûmetinin bir itirazı olup olmadığının öğrenilmesini Ankara Sefirleri Hugessen'den istiyordu.

İngiliz Sefiri Hugessen, 11 Temmuzda Menemencioğlu'yu ziyaretle zemin yokluyor, Menemencioğlu Stalin'in söyledikleri hakkında daha fazla bilgi istiyor, bunun üzerine Sir Knatchbull Hugessen, Stalin'in sözlerini, Cripps'in naklettiği şekilde bir kağıda dökerek 13 Temmuzda Dışişlerine yolluyordu. Buna göre Stalin'in söyledikleri şunlardır:

"Türkiye ile ilişkiler düzeltilebilir. Sovyetler Birliği, İngiltere Hükûmetinin bu amaçla yapacağı yardımı hazla karşılayacaktır. Sovyetlerin ne Karadenizde, ne de Karadeniz Boğazında Türkiye aleyhine düşmanca herhangi bir harekette bulunmak konusunda hiç bir düşünceleri yoktur. Ancak Boğazların kontrolü sorununa bir düzen verilmeli ve bütün Karadeniz devletleri buna katılmalıdır. Bu sorun çözümlenmedikçe Türkiye ile ilişkiler tam manasiyle memnunluk verici olamaz. Sir S. Cripps'in meselenin Türkiye ile yeniden tartışılmasının hayırlı olacağını telkin etmesi üzerine Stalin, İngiliz Hükûmeti bu amaçla harekete geçerse memnun olacağını bildirmiştir."

Eğer Türkiye Rusya'nın Boğazlar üzerindeki düşüncelerini kabul edebilecek olsaydı, Saracoğlu'nun Moskova ziyareti sırasında Ruslarla bir anlaşma yapılması gerçekleşebilirdi. Bunu İngilizler de biliyorlardı. Rusların o tarihte doğrudan doğruya Türkiye'ye kabul ettirtemedikleri bir hususu bu kere İngilizler kanalı ile yeniden ortaya attıkları aşikârdır. Ayrıca İngilizler, Boğazlarla ilgili talep kabul edilirse bu defa sıranın Alman rezervine geleceğini unutmuş görünüyorlardı.

İngiliz Sefiri bir kaç gün sonra Dışişlerine ek bazı bilgiler daha yolluyordu. Buna göre, Stalin Alman ve İtalya'nın bir saldırısı karşısında Balkan devletlerinin direnmekte ortak çıkarları olduğunu kabul ediyor ve böyle bir durumda her şeyin Türkiye'ye bağlı olduğunu, fakat Türkiye'nin hangi istikamete fırlayacağını tahminin güç olduğunu söylüyordu.

Bu bilgileri Hükûmete intikal ettiren Türk Dışişleri, cevabını 19 temmuz günü İngiliz Sefirine yazılı olarak vermiştir. Cevabı aşağıya alıyoruz.

"1 — Türkiye'nin, Türkiye-Sovyet münasebetlerinin inkişafına ve keza Birleşik Krallığın S.S.C.B. ile beslediği münasebetlere büyük bir kıymet vermekte olduğu İngiltere Hükûmetince esasen malumdur.

"2 — Binaenaleyh Türkiye tam hükümranlık, tam siyasî istiklâl ve emniyet endişelerini kâmilen hesaba katmayan bir uzlaşmayı kabule katiyen mütemayil bulunmadığına göre, Cumhuriyet Hükûmeti Sir Stafford'un, mevzua Türkiye Hükûmetini karıştırmamak ve meselenin esası hakkında münakaşalara girişmemek suretiyle Sovyet Hükûmetinin görüş tarzını öğrenmek maksadıyla icabeden sondajlarla bulunmasında mahzur görmemektedir".

İngiliz Hükûmetinin kendi görüşü de, Montreux Anlaşması ile sahip olduğu hakların hiç bir şekilde erozyona uğramaması istikametinde olduğundan, herhangi bir taahhüd sôz konusu olmaksızın Sovyetlerin düşüncelerinin öğrenilmesi, Montreux Rejiminin değiştirilmesi arzu ediliyorsa bunun usulüne uygun şekilde talep edilebileceğinin ifade edilmesi için Moskova Sefaretlerine talimat gönderilmiştir. Bu konuda İngiliz Hariciyesi ile Moskova Sefaretleri arasında daha bir süre yazışmalar devam etmiş, Cripps, Boğazlarda bir taviz verilmeden bir anlaşma yapılamayacağı hususunda ısrar etmiş, sonunda Foreign Office, Sovyetler konuyu bir daha açarlarsa dinlemekle yetinin talimatını vermiştir.

Bu tarihler Yunanistan'a bir İtalyan saldırısının beklenmekte olduğu günlerdi. Böyle bir durumda, Bulgaristan da Yunanistan'a saldırırsa Türkiye'nin de Yunanistan yanında yer alması gerekeceğinden, Trakyada askeri hazırlıklar yapılmaktaydı.

17 Ekimde Türk Sefirini kabul eden Molotof, Türkiye'nin yaptığı hazırlıklar dolayısiyle memnuniyetini belirtiyor, Sovyet Hükûmetinin Türkiye'ye dost ve sadık olduğunu teyid eyliyor, Boğazlar konusuna hiç değinmiyordu.

12 Kasım günü Molotof, Berlini ziyaret etmekteydi. Savaşdan sonra Berlinde ele geçen ve Amerikan Hariciyesince "1939-1941 Nazi-Sovyet Münasebetleri" ismi altında basılan alman vesikalarından, bu ziyaret sırasında yapılan görüşmeleri takip imkânını bulabilmekteyiz.

Molotof, bu ziyaret sırasında özellikle Almanların "Yeni Nizam" ile ne kasdettiklerini ve bu nizam içinde Rusya'ya düşecek rolü öğrenmeye çalışmakla beraber, (Rusya'nın Balkanlarda, Karadenizde, Bulgaristan'da, Romanya'da ve Türkiye'de menfaatleri bulunduğunu, bunların durumlarının açıklığa kavuşturulması gerektiğini de) Hitler ile yaptığı konuşmada ileri sürmüştür. Almanlar 3 gün devam eden görüşmeler boyunca, Rusyaya, Üçlü Pakta katılması takdirinde, Hindistan üzerinden sıcak denizlere çıkmak hakkının tanınabileceğini, Boğazlar konusunda, ancak Montreux rejiminde bir değişiklik öngörülebileceğini söylemişler, Avrupada Rusyaya bir genişleme imkânından bahsetmemişlerdir.

Rusya'nın Üçlü Pakta katılmaya hazır olduğu Molotof'un ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ancak Molotof, bunun için evvelemirde, kendilerine düşecek hisselerin peşinen ve sarih olarak, ayrıca kendi arzularına uygun şekilde tesbitini istemektedir.

Molotof'un Rusyaya dönmesinden sonra kendisiyle Alman Sefiri Schulenburg arasında bir anlaşma projesi üzerinde çalışıldığını da keza yukarda temas ettiğimiz belgelerin yayınlandığı kitaptan anlamaktayız.

Almanların hazırlamış oldukları bir anlaşma projesinde, barış anlaşmasıyla Avrupada yapılacak toprak değişikleri dışında Almanya'nın toprak iddiaları Merkezi Afrikada; İtalya'nın, Kuzey ve Kuzey-Doğu Afrikada; Japonya'nın ise Japon Adaları güneyindeki Doğu Asyada olacaktı. Sovyetler Birliğine, bu ülkeyi Hind Denizinden ayıran topraklar bırakılacaktı.

Rusya bu teklifi tatminkâr bulmamıştır. Yaptığı karşı teklifte, 1939 anlaşmasına göre Rus nufuz sahasına dahil edilmiş olan Finlandiya'dan Alman ordularının hemen geri çekilmesi, Rusya'nın Bulgaristan ile bir yardımlaşma paktı imzalaması ve bu ülkede uzun vadeli kira mukavelesi ile kara ve deniz üssü elde ederek Boğazların emniyetini sağlamasının kabul edilmesi, Batum-Bakû hattının güneyinde İran körfezine uzanan istikametin Rus taleplerinin ana merkezi sayılması ve nihayet Japonya'nın Sakhalin adasının kuzeyindeki kömür ve petrol imtiyazlarından vazgeçmesi gibi hususları ileri sürmekteydi. Bu karşı teklifler Alman Sefiri Schulenburg'un 26 Kasım 1940 tarihinde Bakanlığına gönderdiği telgrafta yer almaktadır. Almanlar buna cevap vermemişlerdir. Hitler'in, Rusya ile anlaşmaya varılamayacağını, dolayısiyle Rusya'ya saldırıya hazır olma emrini verişi bu tarihten sonra 18 Aralık 1940 dadır.

Almanlar, eğer Rusların tekliflerini kabul etmiş olsalardı, Rusya Üçlü Pakta katılmaya hazırdı. Almanya'nın yanında Batılılara karşı harbe de girer miydi, bunun cevabı bilinemez, büyük ihtimalle savaşa girmez, fakat ilerde bir değişiklik olmaması için kendisine tanınan bölgeyi her halde işgal etmeye başlardı, Finlandiya ve Baltık devletlerinin durumu gözönünde tutulursa, bundan şüphe etmeğe yer kalmayacağı aşikârdır.

O kadar aşikârdır ki, Rusya bir yandan Almanya ile bu görüşmeleri sürdürürken, bir taraftan da, Milletlerarası Tuna Komisyonu Genel Sekreteri Sobolev'i, Hükûmet ileri gelenleriyle temas etmek üzere Sofya'ya göndermekte idi. Sobolev'in görevi, Rusya namına Bulgarlara bir karşılıklı yardımlaşma Paktı teklif etmekti. 25 Kasım 1940 tarihinde hem de yazılı olarak yapılan bu teklif metnini, Ankaradaki Bulgar sefiri 3 Ocak 1942 tarihinde Menemencioğlu'ya tevdi etmiştir. Bu metinde Sovyet teklifleri şu şekilde yer almaktadır:

"1 — Sovyetler, Bulgarların Trakya üzerindeki emellerine yardıma hazırdırlar.

"2 — Sovyet-Bulgar çıkar birliği karşısında, yalnızca Batı Trakya değil, Doğu-Trakya üzerindeki emellerine yarayacak bir yardımlaşma paktı yapmaya hazırdırlar.

"3 — Türkiye'den Bulgaristan'a bir tehdid veya saldırı geldiğinde Sovyetler Bulgarlara her türlü vasıta ile yardım edecekler ve Avrupa Türkiyesi üzerinde emellerinin gerçekleşmesine yardım edeceklerdir."

1941 yılının başında, Almanlarla Bulgarların yakınlaşması başlarken, 17 Şubat'da Türk-Bulgar saldırmazlık Paktının imzasından önce, bir Bulgar bakanının kendisine söylediklerini Sofyadaki Türk Elçisi Ocak 1941 tarihli telgrafı ile Ankaraya şöyle bildirmişti: "...Almanlardan ne Bulgaristana, ne de Türkiyeye karşı tehlike geleceğini, zira bunların Boğazlar üzerinde bir emelleri olmadığını ve halbuki Bulgaristan ve Türkiye'nin fazla korkmaları lâzım gelen devletin Rusya olduğunu ifade ile Rusların Bulgaristan'a Midye-Enez hattını teklif ettikleri ve bu tekliften maksatları Bulgaristan ile Türkiyeyi birbirine düşman ederek Boğazlara inmek ve Boğazların Hinterlandı olan Bulgaristanı da Baltık devletlerine çevirmek olduğunu söyledi".

Sofya Elçimizin 1943 nisanında yolladığı bir telgrafta da Bulgar Bayındırlık Bakanının vermiş olduğu bir nutuktan bazı parçalar yer almaktadır. Bulgar Bakanının şunları söylediğini anlıyoruz:

"Bulgaristan Hükûmeti Sobolyev'in tekliflerine kendisini kaptırmış olsaydı, bunun neticesi memleketimiz için meşum olacaktı. Sovyet diplomatının teklifini reddettik. Zira Baltık devletlerinin teşkil ettiği misal gözümüzün önünde durduğu gibi, kendisiyle aramızda dostluk paktı bulunan Türkiye ile harbetmek de istemiyorduk."

Görüldüğü üzere Rusya 1940 kasımında, hem Almanya ile, hem de Bulgaristan ile yaptığı temaslarda Boğazlar üzerinde bir hakimiyet tesis etmek için çeşitli çabalar yürütüyordu. Midye-Enez hattına kadar olan arazi Bulgaristan geçer ve bu hat üzerinde Rusya kendisine askerî bir üs ve hattın denizle birleştiği yerde deniz üssü alacak olursa, Boğazların tamamını ele geçirmiş duruma gelebilirdi.

Türkiye tabiatiyle o tarihte henüz bu pazarlıkları bilmiyor, ama hem Molotof'un, hem de Sobolev'un ziyaretlerini öğreniyordu. Özel-

likle Sobolev'in, Bulgaristana gelişinin Türkiye'nin lehine bir netice elde etmeğe yönelik bulunmadığını düşünmek için fazla zekâya da gerek yoktu.

Moskova Büyükelçimiz Haydar Aktay, 17 Şubat 1941 günü Rus Dışişleri Bakan Yardımcısıyla yaptıkları görüşme sırasında, Sofyaya Sobolev heyeti gibi bir heyetin gönderilip gönderilmediğini de sormuş, Vişinski, "bu söylentilerin doğru olmadığı ve vaziyetin çok karışık olduğu" cevabını vermiştir.

Eden'in 26 Şubat 1941 günü Türkiye'ye gelmiş olduğunu, bundan evvelki kısımda görmüştük. Eden'in heyetine Moskovadaki Sefirleri Cripps de dahildi. Ciripps'in de Türk-Rus münasebetlerini düzeltmek için Moskovada çaba gösterdiğine de daha önce temas etmiştik. İngilizlerle yapılan müzakereler sonuçlandıktan sonra Cripps, 28 Şubat günü Saracoğlu'yu ziyaretle, Sovyetler hakkında ne düşündüğünü ve Sovyetlerin Türkler hakkında ne düşündüklerini tahmin ettiğini öğrenmeye çalışır. Saracoğlu'nun kendisine verdiği izahat şudur:

"...Sovyet Hükûmetinin, uzun sürecek bir muharebenin devamı esnasında ele geçireceği fırsatları bir taraftan istismar etmekle beraber, diğer taraftan da uzun harbin tevlid edeceği ızdıraplardan ve yorgunluklardan kezalik azami derecede istifade etmek için hazırlanmak politikasını takip ettiğini ve zaman zaman kâh sağa, kâh sola temayül göstermek suretiyle politikasını tatbike çalıştığını zannettiğimi ve nihayet Finlândiya harbinin sertliği ve bilhassa Fransız ordusunun yıkılmasından sonra Avrupada yalnızlığını ve zaafını hissetmiş olan Sovyetlerin Almanyaya karşı seslerini yükseltmek imkânını gaip etmiş olduklarını ve Almanya yorgun bir hale düşünceye kadar uysal bir politika takip edeceğine kani bulunduğumu, Almanların Karadenize inmelerine ses çıkarmamış olan Sovyetlerin bundan sonra da Almanların herhangi bir hareketlerine ses çıkarmayacaklarına emin olduğumu söyledikten sonra sualin asıl bize taalluk eden kısmına geçerek, Türkiye harbe girmedikçe Sovyetlerin Türkiyeye karşı bir harekete geçmeye cesaret edemeyeceklerini, şayet Türkiye harbe girer ve harp talii Türkiye için mesut bir inkişaf gösterirse, Sovyet Hükûmetinin bu mesut inkişafla muvazi olarak Türkiyeye karşı dost, bitaraf ve adeta müttefik muamelesi yapacaklarını zannettiğimi, ve fakat harp talihli Türkiye için fena neticeler verecek olursa, Sovyetlerin Polonyaya karşı tutmuş oldukları yolu, Türkiye'ye karşı da tutmaları ihtimalinin çok olduğunu söyledim."

Bugün elimizde mevcut dokümanlardan o tarihte hiç bir bilgisi olmayan Saracoğlu'nun yaptığı tahminlerdeki isabet muhakkak ki şayanı takdirdir.

Cripps'in Moskovaya dönüşünde, Türkiye'nin bu endişelerini Ruslara anlattığı anlaşılıyor. Vişinski, 9 Mart 1941 günü Haydar Aktay'ı davet ederek, yazılı metnini de vermek suretiyle kendisine şu tebliği yapar:

"Bu kere Türkiye'den avdet eden İngiltere Sefiri Cripps'in Hariciye Komiser Muavini Vişinski delâletiyle Sovyet Hükûmetine vaki beyanatından Türkiye'nin herhangi bir yabancı devlet tarafından tecavüze maruz ve topraklarını silâhla müdafaaya mecbur kaldığı takdirde Sovyet Birliğinin de Türkiye'nin işbu müşkil vaziyetinden bilistifade kendisine tecavüz edeceğinden korktuğu anlaşılmaktadır. İşbu rivayetin Sovyet Hükûmetinin vaziyetine tevafuk etmediğini ve bilâkis şayet Türkiye herhangi bir yabancı devlet tarafından hakikaten tecavüze maruz kalır ve mülkî tamamlığını silâhla müdafaaya mecbur olursa Sovyetlerle arada mevcut ademi tecavüz misakına istinaden Türkiye'nin, Sovyetler Birliğinin tam bir anlayış ve bitaraflığına güvenebileceğini Başvekil ve Hariciye Komiseri namına beyana memurum".

Aktay, "işbu deklarasyonun yaşadığımız tarihî anlarda vuku bulmuş olması Hükûmetim nezdinde fevkalâda memnuniyeti mucib olacak ve esasen dostane olan münasebatımızda yeni bir devrenin ilk kademesini teşkil edecektir" demiştir. Aktay'ın beyanı açıkca münasebetlerde daha bir yakınlaşmaya, daha bir samimiyete davettir. Vişinski'nin cevabı ise "Deklarasyon Sovyetler Hükûmetinin komşu Türkiye'ye karşı olan vaziyetini sarahaten göstermektedir" den ibarettir.

Vişinski'nin bu tebliğinin yayınlanması tarafımızdan teklif edilmiş ve bu, 25 Mart günü Ankara ve Moskova'da Türkçe ve Rusca olarak müşterek tebliğ şeklinde yayınlanmıştır.

Müşterek tebliğin metni de şöyledir:

"Türkiye harbe girmeğe mecbur olduğu takdirde Sovyetlerin Türkiye'nin müşkilâtından istifade ederek kendisine hücum edeceklerine dair ecnebi matbuatta çıkan haberler üzerine ve bunlarla alâkadar bir istifsar (soru) dolayısiyle Sovyet Hükûmeti atideki hususatı Türkiye Hükûmetine bildirmiştir:

"1 — Bugibi haberler Sovyet Hükûmeti vaziyetine katiyen tevafuk etmemektedir. (uymamaktadır)

2 — Şayet Türkiye hakikaten duçarı tecavüz olur ve topraklarını müdafaa için harbe girmeğe mecbur kalırsa o zaman Türkiye, Sovyetler ile arasında mevcut ademi tecavüz misakına (Saldırmazlık Paktına) istinaden Sovyetler Birliğinin tam anlayış ve bitaraflığına (Tarafsızlığına) güvenebilir.

"Bu beyanat dolayısiyle Türkiye Hükûmeti Sovyet Hükûmetine samimi teşekkürlerini beyan etmiş ve Sovyet Rusya'nın böyle bir vaziyete duçar olduğu takdirde Türkiye'nin tam anlayış ve bitaraflığına güvenebileceğini bildirmiştir".

Bu tarihler Almanya'nın Türkiye'ye yanaşmaya başladığı dönemlerdir. Von Papen 16 Nisan 1941 günü Saracoğlu'yu ziyaret ettiği sırada Rus politikası hakkındaki düşüncelerini de açıklıyordu. Şüphesiz ki Alman Hükûmetinin görüşlerini aksettiren bu sözleri konuşma tutanağından takip edelim:

"...Stalin, Sovyetlerin menfaatini harbin uzun sürmesinde buluyor. Çünkü Stalin, harbin tevlid edeceği (doğuracağı) içtimaî (sosyal) ve ferdî fecaat ve felâketlerin her yerde doğuracağı komünist cereyan ve isyanların başına geçerek yer yüzünün Allahı olmak davasını takip etmektedir... Takip ettiği politika menfi politikadır ve tekzip politikasıdır. İşler tutulan yolda devam edecek olursa, Stalin'in davasında haklı çıkmasından korkulur. Buna nihayet vermek lâzımdır... Sovyetlerin Boğazlarda istediği üsleri münhasıran (sadece) Türkiye'nin iyiliği için reddetmedik. Reddimizde lâakal (enaz) Türkiye'nin olduğu kadar Almanya'nın da menfaati vardır. Çünkü Rusların Boğazlarda üsleri bulunmasını kabul etmek, ayni zamanda Rusya'nın karadan Boğazlarla iltisak etmesini (Temas etmesini) de kabul etmek demektir. Bunun da manası Rusya'nın Romanya ve Bulgaristan'ın büyük kısımlarını ele geçirmesi olur".

Türkiye Almanya ile olan bu temasları, daha önce belirtilmiş olduğu üzere İngilizlere bildirmekteydi. İngilizler ise bir Rus-Alman çatışması yaklaştıkça, Türkiye ile Rusyayı yanyana getirmeğe uğraşmaktaydılar. Bu çerçevede olmak üzere İngilizlerin 14 Mayısda verdiği muhtıra ile Türkiye'nin 17 Mayıs 1941 tarihli cevabı da okunmağa değer:

Hugessen'in 14 Mayısda verdiği muhtırada, Cripps'den alınan bilgilere göre Türk-Rus ilişkilerinin iyileşmekte olduğu kanısını veren bazı belirtiler sayılmakta ve müteakip fikirler üzerinde durulmaktadır: "Sovyetler bir Alman tecavüzü halinde Türkiye'nin kendilerine müsait davranacaklarından şüphe edebilirler. Bunu önle-

mek için ortak savunma harekatı olanaklarının görüşülmesini teklif etmek yerinde olabilir. Herhalde Sovyetlerin gerçek niyelterinin öğrenilmesi için tek olmasa dahi en iyi çare bu olabilir ve bir sonuç çıkmasa bile hiç bir kayıp da olmaz. Böyle bir işbirliği gerçekleşmese bile bunun başarısızlığının TürkHükûmetine yüklenmeyecek şekilde hareket edilmesine İngiliz Hükûmeti büyük önem vermektedir. İngiltere, Türk-Sovyet yakınlaşmasının gerçekleşmesi için bir aracı olmayı her zaman memnuniyetle karşılamıştır".

İngilizler bu teşebbüsü yaparken, daha 2 ay önce, 9 Martda Türk Büyükelçisinin bir yakınlaşma için sarfettiği sözlerin Vişinski tarafından soğuk bir şekilde karşılandığını unutmuş görünmekteydiler.

Türkiye verdiği cevabında hakikatleri dile getiriyordu:

"Almanlarla Ruslar arasında görüşmeler olduğu veya olmak üzere bulunduğu, ayrıca Rusların Almanlarla anlaşmaya eğilimleri olduğu yolunda haberler ve belirtiler vardır. Böyle bir anlaşma bazı memleketlerin ve bu arada Türkiye'nin sırtından yapılabilir. Bu durumda Türk-İngiliz anlaşmasının dokunulmazlığı şartiyle Türkiye'nin, görüşmeye Sovyetlerden daha hazır olan Almanya ile temasa geçmesi, niyetlerini öğrenmesi ve tehlikeyi atlatmaya çalışması hem Türkiye'nin, hem de İngiltere'nin yararınadır".

Neticede 18 Haziranda Türk-Alman saldırmazlık paktının imzaladığı ve Almanya'nın 22 Haziranda Rusyaya saldırırken Molotof'un yapmış olduğu pazarlıkları da açıkladığı malumdur.

Kabul etmek gerekir ki, bir Alman-Rus savaşını önlemeye çalışanların başında Moskovadaki Alman Sefiri Schulenburg gelmektedir. Hükûmetinin savaş kararı aldığını hissettiği andan itibaren devamlı olarak Rusya'nın iyi niyetleri hakkında raporlar gönderen Schulenburg 7 Mayıs günü, Stalin'in, Molotof'u Başbakanlıktan uzaklaştırarak, o görevi de üstüne alması üzerine yolladığı telgrafta, Almanlarla münasebetlerin soğumasına sebebiyet veren Molotof'un uzaklaştırılması Stalin'in yapılmış hataları düzeltmeğe çalışacağını gösterir diyordu. Hakikaten bu tarihten sonra Rusya, Almanya'yı memnun edebilecek davranışlar içine de girmekteydi. Ruslar, 7 Mayısda Belçika ve Norveç'in diplomatik temsilcilerini hudud dışı ediyorlar, bunu Yugoslavya elçisi ve haziran başında Yunan Elçiliği erkânı takip ediyordu. Almanlara vermekte oldukları çeşitli malların sevkiyatını en intizamlı şekilde yürütüyorlar, hatta savaş ilânından bir gün evvel, uzak doğudan gelen kauçukları, Almanya'nın eline bir an evvel geçsin diye ekspresle sevkediyorlardı. 13 Haziran

günü Tass ajansı, Rus hududunda Almanların asker yığdığına dair çıkan haberleri tekzip ediyor, bunların Rus-Alman münasebetlerini bozmağa yönelik propagandalar olduğunu belirtiyordu. 21 Haziran akşamı Molotof Schulenburg'u bürosuna davet ediyor ve "bir süredir, Alman Hükûmetinin Rus Hükûmetinden memnun olmadığını gösteren emareler var, Sovyet Hükûmeti bu memnuniyetsizliğin sebebini anlayamamaktadır. Eğer bu memnuniyetsizliği bir süre önce cereyan eden Yugoslav olayı doğurmakta ise, Rusya bunu ortadan kaldırmak için gerekeni yapmıştır." diyordu. (Schulenburg'un 22 Haziran saat 01.17'de çektiği telgraf)

Ne var ki Almanya artık kararını vermişti. 22 Haziran sabahı saat 04'de Molotof'u bürosunda ziyaret eden Schulenburg, harp ilânı notasını tevdi ediyordu.

Notayı sessizce okuyan Molotof'un söyledikleri de Schulenburg'un telgrafındadır: Savaş; Uçaklarınız, müdafaasız on küsur köyü bombaladı bile. Bunu hak ettiğimizi düşünüyor musunuz?".

Rus-Alman savaşının başladığı 22 Haziran günü, Churchill saat 21'de BBC radyosunda bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın metni Churchill'in hatıratının 3.cü cildinin birinci kısmının son sayfalarını teşkil eder. Bu konuşmasında Churchill, "Hiç kimse, 25 yıldan beri benim olduğum kadar, Komünizmin en inatçı muhalifi olmamıştır. Onun aleyhinde söylediğim sözlerden bir tanesini bile geri alacak değilim. Ama şu anda kalkan perdenin gerisindeki manzara bütün bunları silmektedir" diyordu. Dışişlerinin neşrettiği dokümanlarda, ayni konuşmada Churchill'in "hatıram yıllar arasında dolaşarak Rus ordularının aynı düşmana karşı müttefikimiz olduğu günlere; o kadar kahramanlıkla çarpıştıkları ve kendi kusurları olmaksızın bir payını dahi alamadıkları zaferin kazanılmasına yardım ettikleri zamana geliyor. Bütün bunlar hafızamdadır. Bu eski hatıraları tazelediğim şu anda hislerimle konuştuğum için beni mazur görünüz" dediği de kayıtlıdır. Hatıratındaki metinde bu cümle yoktur. Bu cümle dolayısiyle Saracoğlu Ankara'daki İngiliz Sefirinin dikkatini çekmiş ve "Umumi Harpte payını alamayan Rusya'nın bu defaki harp dolayısiyle hatırlanması, bu payı Boğazlardan başka bir yerde görmenin mümkün olmadığını belli etmektedir" demiş, İngiliz sefiri de derhal izahat isteyeceği cevabını vermiş olduğu cihetle, her halde Churchill konuşmasını yaparken metinde yer almayan böyle bir cümleyi de kullanmış olacaktır.

Türk Büyükelçisi Haydar Aktay, 25 Haziran 1941 günü, Rus Ha-

riciyesine, başlayan bu savaşta Türkiye'nin tarafsız kalacağını tebliğ etti.

Savaşın başlaması ile de, Almanya ile Saldırmazlık Paktını imzaladığı tarihten o güne kadar Türkiyeye karşı soğuk ve lâkayd davranan Rusya'nın tutumu değişti.

Churchill'in radyo konuşması Pravda ile diğer resmî organlarda kısmen neşredildi, ancak Ruslardan resmi herhangi bir tepki gelmedi. Churchill, Rusların, o güne kadar davranışları dolayısiyle resmî bir müracaat yapmaya yüzlerinin bulunmadığı düşüncesiyle 7 Temmuz 1941 de Stalin'e özel bir mesaj yolladı ve bunda, bir Rus askerî misyonunu kabul etmekten zevk duyacaklarını bildirdi. Bundan sonra iki ülke Dışişleri arasında haberleşme başladı ve bir İngiliz askerî heyeti Moskovaya gitti. Stalin'in ilk şahsî mesajı ise 18 temmuz tarihinde Churchill'e ulaştı. Stalin bu mesajında İngilizlerin bir ikinci cephe açması üzerinde duruyordu. Bu kitapta İngiliz-Rus münasebetlerini tetkik edecek değiliz. Sadece, tabiî müttefik haline geldikten sonra da iki devletin ayni samimiyetle hareket etmediğini göstermek bakımından 4 Eylül günü Londra'daki Rus sefiri M. Maisky'nin, Churchill ile yaptığı bir görüşmeye göz atalım Maisky, Stalin'in şahsî bir mesajını tevdi için Churchill'i ziyaret etmekte idi. Görüşme sırasında, acı bir şekilde, son 11 haftadan beri Rusların Alman saldırılarını karşılamak için pratik olarak tek başına bırakıldığından şikâyet ediyor, Rusya mağlup olursa bu savaşın nasıl kazanılabileceği üzerinde duruyor ve kapalı şekilde tehditkâr bir lisan kullanıyordu. Churchill, hatıratında verdiği cevabı şöyle kaydeder: "Daha dört ay evvel, bizim burada, sizlerin Almanya'nın yanında bize cephe alıp almayacağınızı bilmemekte olduğumuzu hatırlayın. Doğrusunu söylemek lâzımsa bunu oldukça da muhtemel görüyorduk. O zaman bile, biz işin sonunda galip geleceğimize kani idik. Bizim kurtuluşumuzun sizin bir müdahalenize bağlı olduğunu hiç bir zaman aklımızdan geçirmedik. Ne olursa olsun ve ne yaparsanız yapın, bize suç isnad edebilecek en son kimse sizsiniz". Churchill şöyle devam ediyor: "Benim hırslandığımı görünce Büyükelçi, azizim M. Churchill rica ederim sakin olunuz, dedi ve kullandığı lisanın perdesi derhal aşağıya indi".

İngiliz ve Ruslar, birbirleri arasındaki irtibatı daha kolaylıkla temin maksadıyla İran'ı işgal etmek hususunda mutabakata varmışlar, bu maksatla İran Şahının rızasını temin edemediklerinden 25 Ağustosta İran'a asker çıkarmışlar, İran şahını tahttan feragata mecbur ederek İran'ı işgal etmişlerdir. Bu harekete karar vermele-

rinden sonra, daha operasyona başlamadan, Türkiye'yi kuşkulandırmamak maksadiyle, iki Hükûmet, ayni mealde bir notayı 10 Ağustos 1941 günü Ankara'da Hariciyeye tevdi ediyorlardı. Bu notanın operatif kısmı aşağıdadır:

"Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükûmeti Montreux Konvansiyonuna olan sadakatini teyid ve Boğazlar üzerinde ne bir talebi ne de taarruzî niyeti olmadığı hususunda Türk Hükûmetini temin eder. SSCB Hükûmeti ve keza Birleşik Krallığın Majesteleri Hükûmeti Türkiye Cumhuriyetinin toprak bütünlüğüne titizlikle riayet etmeğe hazırdırlar.

"Türk Hükûmetinin harbe sürüklenmemek arzusunu takdirle birlikte, SSCB Hükûmeti ve keza Birleşik Krallığın Majesteleri Hükûmeti bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğradığı takdirde Türkiye'ye her türlü yardım ve müzahareti göstermeğe hazırdırlar".

Bu nota ile ilgili olarak Türk Dışişlerinin, Türkiye'nin dış temsilcilerine gönderdiği tamimde, bu notanın İngilizler bakımından ek bir taahhüd ihtiva etmediği, taahhüdün sadece Ruslar bakımından olduğu belirtildikten sonra şöyle denmektedir: "Notaların hedefi dünya basınında zaman zaman intişar eden Sovyetlerle İngilizlerin Türkiye aleyhine uyuştukları ve konuştukları hissini veren neşriyatın tesirini bertaraf etmeğe matuf olduğu anlaşıldığından mucibi memnuniyettir. Notaların aynı mealde olması ve bazı ahvalde Türkiye'ye yardım edilebileceğinden bahsedilmesi keyfiyeti Sovyet ve Britanya Hükûmetlerinin Türkiye'ye garanti verdikleri manasında asla tefsire mahal verilmemelidir. Cumhuriyet Hükûmetinin bir taraflı bir garanti kabul etmeyeceği derkârdır". (açıktır)

Ruslarla aralarındaki münasebetleri normal bir düzene sokmak maksadıyla Churchill, 1941 yılı sonunda Eden'i Moskova'ya yolladı. Churchill bu maksatla Eden'e, 5 Aralık 1941 tarihini taşıyan yazılı bir talimat hazırlamış ve tevdi etmişti. Bu talimatın ikinci maddesi Türkiye hakkında olup aynen şöyleydi: "Türkiye'nin tutumu hem İngiltere, hem de Sovyetler Birliği için gittikçe önem kazanmaktadır. 50 tümenlik Türk ordusunun hava desteğine ihtiyacı vardır. Tecavüze uğraması halinde Türkiye'ye en az 4, en çok 12 avcı filosu vaad ettik. Bu ihtimalde Rus güney cephesine tahsisini düşündüğümüz filolardan bazılarını çekmek zorunda kalabiliriz. Uçaklarımızın Karadenizin iki sahilini en iyi şekilde nasıl kullanabilecekleri ve uçak tipleri, şartlara göre İngiliz ve Rus Hükûmetleri ile Genelkurmayları arasında danışma ile kararlaştırılmalıdır".

Eden 7 Aralığı 8 Aralığa bağlayan gece Scapa Flow'dan deniz yolu ile Moskovaya hareket ediyor ve daha hareketinden önce Pearl Harbour baskını haber alınıyordu. Bu baskın ile savaş Pasifik'e de sirayet ettiğinden, İngiltere Rusya'ya yapmayı düşündüğü yardımı kısmak zorunda kalabilecekti. Churchill bu durumu açık denizde bulunan Eden'e telsizle bildiriyordu.

Pearl Harbour'dan sonra İngiltere'nin Japonya'ya harp ilân ettiği malumdur. Tabiatiyle Rusya'nın da Japonya'ya harp ilân etmesi şayanı arzu olmaktaydı. Eden'e bu yolda da talimat verilmiştir.

Eden Moskovaya gitmekte iken Churchill de, Amerikaya doğru yola çıkıyordu. Eden'in gönderdiği günlük özet mesajları Churchill denizde almıştır. Dönüşünde Eden, Moskova görüşmelerini bir rapor halinde tesbit etmiş olup, bu raporun bizi ilgilendiren kısımları aşağıdadır:

"...M. Stalin ve Molotov'la 16 Aralık günkü ilk konuşmamızda Başbakan, Avrupadaki hududların harpten sonra ne olması gerektiğini ve özellikle Almanya'ya yapılacak muameleleri ayrıntıları ile anlattı. Avusturya'nın bağımsızlığının verilmesini, Renanya'nın bağımsız bir devlet veya protektorat şeklinde Prusyadan ayrılmasını, belki Bavyerada da bağımsız bir devlet kurulmasını teklif etti. Ona göre, Doğu Prusya Polonya'ya verilmeli, Südetler ise Çekoslovakya'ya ait olmalıdır. Yugoslavya'nın, hatta İtalya'dan alınacak bazı yerlerin de ilâvesi ile ihya edilmesini, Arnavutluğun bağımsızlığının tesisini, Yunanistan için özellikle mühim bazı adalarda ayarlama yapılarak 12 Adaların Türkiye'ye verilmesini telkin etti. Türkiye, Bulgaristan'ın bir kısmı ile belki kuzey Suriye'nin bir kısmını da alabilecekti. Genel olarak halen işgal altındaki devletler, Çekoslovakya ve Yunanistan dahil olmak üzere, harpten evvelki hududlarına döneceklerdi... Rusya'nın kendi menfaatlerine gelince, M. Stalin, Baltık devletlerinde, Finlandiyada ve Besarabyada Alman saldırısından önceki 1941 durumunun ihyasını istemektedir. Müstakbel Rus-Polonya hududunu tesbitte Curzon hattı esas teşkil edecektir. Romanya üsler tesisi için Rusya'ya bazı kolaylıklar tanıyacak buna karşılık halen Macaristan'ın işgal ettiği toprakları alacaktır... 17 Aralıkta cereyan eden ikinci görüşmede M. Stalin, Majesteleri Hükûmetinin Rus hududlarını ve özellikle Baltık Devletlerinin ilhakı ile 1941 Rus-Finlandiya hududunu derhal tanıması hususunda israr etti".

Bu raporda Japonyaya savaş ilânı konusunda da bir kısım vardır. Özellikle bir süre sonra Türkiye'nin savaş dışında kalmak iste-

mesini tenkide başlayacak Rusya'nın, Japonya'ya savaş açmak konusundaki düşüncelerini bilmekte faide vardır. Eden raporunda şöyle yazar:

"Almanyaya karşı savaşı sürdürürken Japonya ile de harbe girişecek kadar kendini kuvvetli görmemektedir. Gelecek ilkbaharda uzak doğu ordularını, batı cephesi için oradan kuvvet çekmek mecburiyetinde kaldığı dönemdeki kuvvetine yeniden çıkartmayı ümid etmektedir. İlk Baharda Japonyaya savaş açmayı taahhüd etmemektedir, sadece o tarihte durumu yeniden gözden geçirmeye söz vermektedir".

İlerde göreceğiz, Türkiye, kendisine belirli bir yardım temin edildiği takdirde harbe girmek için daha sarih taahhüdde bulunacaktır. Rusya ise, bilfiil savaşın içinde olduğu halde, hatta artık Almanya yenildikten sonra bile, Japonya'nın teslim olmasından bir kaç gün evveline kadar Uzak Doğu harbinin dışında kalacak, son dakikada Uzak doğuda belirli bölgeleri işgal edebilmek üzere savaşa katılacaktır. Bunu, Rusyayı tenkid etmek maksadıyla yazmıyoruz. Her devlet, imkân nisbetinde savaşın dışında kalmak, daha az zarar, daha az zayiat vermek ister. Bunu yaptığı için tenkid edilmez. Ama bu durumda olan bir devlet de, kendisi gibi hareket etmekte olan bir başka devleti herhalde tenkid edemez. Türkiye'ye karşı Rus politikasının kabul edilemeyecek tarafı budur.

Rusların, Türkiye'ye 12 Adanın verilmesi yolundaki düşünceleri dışardan da duyulmuştu. Türk Büyükelçisi Aktay, 1942 şubatında Ankaraya yolladığı bir telgrafında "Mevsuken haber alındığına göre Stalin mevzuubahis araziden başka 12 Adanın da behemahal Türkiyeye terki icab ettiği ettiği hususunda israr eylemiş ve Eden bu israr karşısında muvafakat cevabı vermek ızdırarında (zorunda) kalmıştır. Muharebeye girmediğimiz halde Sovyetler tarafından bu derece iltizam edilmekliğimiz (kayırılmamız) hayreti mucib olmakta ve hatta hoşa gitmeyecek şekilde tenkid olunmaktadır" diye yazmaktaydı. Eden, Stalin'in taleplerini kabul etmiş olmadığına göre bu haberin İngiliz Sefaretinden sızmış olması beklenemez. Bu durumda haberi Rusların sızdırmış olmaları imkân dahilindedir. Ruslar kendileri bu konuda Türkiyeye resmen hiç bir şey söylemiş değildirler. Türkiyeyi iltizam etmelerinin ise anlaşılmayacak tarafı yoktur. Türkiye savaşa girecek olursa kendi üzerlerindeki Alman baskısı belirli bir ölçüde azalacaktır. Bulgaristandan Türkiye'ye toprak vermek ise bir ölçüde Almanya ile birlikte hareket eden Bulgaristan'ın cezalandırılması şeklinde telâkki edilebilir.

Eden'in bu Moskova ziyaretinden sonra Türkiye bakımından uzun süren bir durgunluk devresi mevcuttur. İngiltere, hem Pasifikte, hem Afrikada o derece meşguldür ki, Türkiye'ye yardım malzemesi temini üzerinde durulamamakta ve hatta Avrupa cephesi ile meşgul olunamamaktadır. İngilizlerin Türkiye ile yeniden ilgilenmeleri Kazablanka'da Churchill ile Başkan Roosevelt arasında 14-23 Ocak 1943 tarihleri arasında cereyan eden toplantılardan sonradır.

Aslında Churchill daha 18 Kasım 1942 de İngiliz Kuvvetleri kurmay başkanlarına gönderdiği bir servis notunda şunları yazmaktaydı: "Türkiye'nin baharda harbe girmesi için devamlı ve esaslı bir gayret sarfedilmelidir... Benim kanaatim, uygun tedbirler alınırsa Türkiye'nin kazanılacağı istikametindedir... Türkiye bir müttefiktir. Barış Konferansında galipler arasında bir iskemle sahibi olmak isteyecektir... Ordusu iyidir, yegâne istisnası, Almanlar tarafından Bulgarlara temin edilmiş olan modern özel silâhlardır. Türk ordusu 3 yıldan beri seferberlik durumundadır ve savaşa hazırdır. Buna rağmen Türkiye vecibelerini yerine getirememekten korktuğu için çekingen davranmış ve biz de ona yardım imkânsızlığımız dolayısiyle bu politikasını anlayış ile karşılamışızdır. Durum şimdi değişmiştir. Rommel ordularının yok edilmesiyle Mısır ve Sirenaik'de büyük kuvvetler kabili tasarruf hale gelmektedir. Türkiyeye bir Rus-Amerika-İngiliz garantisi verilerek toprak bütünlüğü ve statuko'su teminat altına alınmalıdır. Bunu takiben Türkiye'ye kuvvetli bir İngiliz-Amerikan askeri Misyonu gönderilmelidir. Kış boyunca Türkiye Mısır'dan ve Amerika'dan sevkedilecek tanklar, uçaksavar ve tanksavar toplarıyla teçhiz edilmelidir..."

Churchill bu düşüncelerini 24 Kasım 1942 de Stalin'e de bildiriyordu. Stalin 28 Kasımda verdiği cevapda, Churchill ile tam mutabakat halinde olduğunu kaydettikten sonra "Türkiyeyi bu baharda bizi yanımızda savaşa sokmak için mümkün olan her şeyi yapmak şayanı arzudur. Bu, Hitler ve ortaklarının mağlubiyetini çabuklaştırmak bakımından büyük ehemmiyeti haizdir" diye yazıyordu.

Ancak bu yazışmalar o noktada kalmıştı.

Bu yazışmalardan kısa bir süre sonra, 9 Aralık 1942 günü Türkiye Büyükelçisi Cevad Açıkalın Molotof ile görüşmektedir. Molotof'un kendisine sorduğu soru şudur: "Kuzey Afrika harekâtı ve Akdenizde ortaya çıkan yeni vaziyet dolayısiyle Türkiye'nin siyasetinde bir değişiklik var mıdır? Akdenizde bugün vaziyet eskisi gibi değildir. Türkiye'nin mevkii dolayısiyle Almanlar asabileşiyor. Onun vaziyetine çok ehemmiyet atfediliyor. Acaba Büyükelçi bize bu hususta bir şey söylemek ister mi?".

Açıkalın, Afrika harekâtı bakımından Hükûmetinden henüz bilgi almadığını, bu harekâtı Hükûmetinin siyasetini değiştirecek mahiyette telâkki etmediğini belirttikten sonra "Türkiye'nin kendi millî iradesi hilâfına bir yola sevke matuf herhangi bir tazyik ve bir zora ve özellikle herhangi bir taarruza kendisine has olan şiddetle karşı koyacağı tabiidir. Binaenaleyh Türkiye vasıtasıyla ne müttefikimiz İngiltereye, ne de dostumuz Sovyet Rusyaya bir zarar gelmesi asla mevzuubahis olamaz" demiştir.

Kazablanka Konferansının son günü olan 23 Ocak 1943 de Genelkurmay Başkanlarının 1943 yılında harbin sevki idaresi konusunda takdim ettikleri raporda, Akdeniz bölgesinde yapılacak işler meyanında, (b) alt paragrafı olarak "Türkiye'nin aktif bir müttefik olarak harekete dahil olmasını mümkün kılacak bir durumun ihdası" maddesi yer almış ve bu raporun tamamı Roosevelt ile Churchill tarafından tasvip edilmişti.

Churchill işte bu toplantıdan sonra Türkiye'ye gelmek fikrini kafasına takmıştır. Londra'da Hükûmetin ve askerî şeflerin aksi fikrine rağmen görüşünde ısrar etmiş ve neticede 30 Ocak 1943 günü Adana Konferansı gerçekleşmiştir.

Churchill, Adana Konferansına İnönü'nün Bütün Hükûmet üyeleri ve Mareşal Çakmak ile birlikte geldiğini yazar. Tabiatiyle Bütün kabine üyelerinin gitmiş olması söz konusu değildir. Ancak kimlerin gitmiş olduklarını da tesbit edemedik.

Buna karşılık Churchill'in yanında gelenlerin Dışişleri Genel Sekreteri Lord Cadogan, General Brooks, General Alexander ve General Wilson olduğunu biliyoruz.

Churchill, Adana'ya gelirken İnönü'ye tevdi edilmek üzere bir muhtıra hazılamıştı. Bundan bazı pasajları Churchill'in hatıratından almaktayız :

"Hali hazırda Türkiye'yi kuzeyden tehdid eden tehlike Rusların Almanlar üzerindeki zaferi ile sona ermiştir (Stalingrad kasdedilmektedir). Güney kanattaki tehlike de, Romel'in Kahire'den 1600 mil öteye uzaklaştırılması, ordusunun dörtte üçünün ve malzemesinin onda dokuzunun imha edilmesi ile bertaraf edilmiştir. Bununla beraber Almanların petrol ihtiyacı ve Doğuya Açılma politikaları devam etmektedir, bu sebeble yaz aylarında merkezden bir harekete geçebilirler. Türkiye böyle bir saldırıya silâhla karşı koyacak şekilde en iyi şartlara sahip kılınmalıdır. Buraya, bu ciddi fakat ümitvar konjonktürde müttefikimize en iyi nasıl yardım edeceğimizi tesbite

geldik. Bu maksatla Türk ordusunun maalesef malik olmadığı modern teçhizatın teminini arttırmak ve hızlandırmak azmindeyiz. Amerika Birleşik devletleri Başkanı bu konuya kendi ülkem için olduğu kadar onun adına da müzakere etmemi istedi... Başbakan Stalin'in, Türkiye'nin iyi şekilde silâhlandırılması ve kendisini bir saldırıya karşı koruyabilmesi konusunda ne kadar arzulu olduğunu biliyorum..."

Churchill hatıratında, genel müzakerelerin başlıca iki konu üzerinde cereyan ettiğini kaydeder. Birincisi Harp-Sonrası dünyasının alacağı manzara ile milletlerarası teşekküllerin organizasyonu, ikinci ise Türk-Rus münasebetleridir. Şu cümleler özellikle mühimdir: "Türk Başbakanı, Rusya'nın emperialistik bir tutuma girebileceğini söylediğimi belirterek, bunun Türkiye'yi çok tedbirli olmaya sevkedeceğini ifade etti. Cevaben, Milletler Cemiyetinden çok daha etkili olacak ve barış ve emniyeti sağlayacak milletlerarası bir organizasyon kurulacağını söyledim. Komünizmden korkmadığımı ilâve ettim. Saracoğlu daha elle tutulur bir şeye ihtiyaç olduğuna işaret etti. Bütün Avrupa Slav ve komünist doludur. Eğer Almanya yenilirse bütün mağlup miletlerin slav ve komünist olacaklarını söyledi. Cevaben, olayların her zaman düşünüldüğü kadar kötü tecelli etmediğini, ama böyle tecelli edecek de olsa Türkiye'nin kuvvetli ve İngiltere ile Amerikayla sıkı işbirliği halinde olmasının daha faydalı olacağını belirttim..."

Bu görüşmelerin ikinci gününde, 31 Ocak 1943 günü, General Paulus'un 6.cı Ordusundan sağ kalan 90.000 kişi Stalingrad'da teslim oluyorlar ve Almanlar Rus cephesinin ilk mağlubiyetini tatıyorlardı.

Bu toplantıda İngiltere, Türkiye'ye 25 Uçak filosu ve malzeme verileceğini söylüyor ve bu konuda teknik görüşmeler de yapılıyordu. Bununla beraber Adana'da herhangi bir konuda kesin bir netice alınmış değildir.

Churchill, Adana görüşmeleri sonuçlarını 2 Şubat 1943 tarihli bir mesajı ile Stalin'e bildirmiştir. Stalin'e gönderilen mektuptan bazı pasajları aşağıya alıyoruz:

"...Ayın 30 unda bütün Türk liderlerini Adana'da gördüm ve çok dostane bir görüşme yaptık. Hiç şüphe yok ki bizim istikametimizde büyük bir yol kat etmişlerdir ve Almanya'dan aldıkları haberler de oradaki durumun kötülüğü hakkında onları ikna etmiştir. Yapılacak ilk iş, şimdiye kadar pek cüzi şekilde verebilmiş olduğumuz modern silâhlarla onları teçhiz etmektir. Toros demiryolları ile alabile-

cekleri miktarda her şeyi göndertmeyi ayarladım, ayrıca Mısır'dan malzeme taşımak üzere bazı gemiler de vermekteyim. Çölde elimize geçen bazı alman malzemesini de onlara vereceğim. Ankara'da, silâhların transit ulaştırmasını kolaylaştırmakla görevli bir Türk-İngiliz müşterek Askerî Komisyonu kuruyoruz. Almanlar veya Bulgarlar tarafından saldırıya uğrarlarsa onlara yardım etmek için plânlar yapıyoruz.

"Bizim tarafımızda savaşa girmeleri için sarih politik taahhüd veya vaad talep etmedim, ancak benim kanaatim bu yılın bitmesinden önce ve belki de daha evvel bunu yapacaklardır... Şüphesiz, Sovyet Cumhuriyetinin büyük kudreti dolayısiyle Harp sonrası durumları konusunda endişeleri vardır. Kendilerine, tecrübelerime istinaden, Rusya'nın hiç bir taahhüdü veya muhedeyi ihlâl etmemiş olduğunu, kendileri bakımından iyi bir düzenleme için zamanın şimdi olduğunu, Türkiye için en emin yolun, barış masasında, muharip olarak, galipler arasında bir sandalya edinmesi olacağını söyledim... Rusya tarafından gelecek bir dostluk jestine derhal cevap vereceklerine eminim. Bütün bu hususlarda sizin samimi düşüncenizi öğrenmekten zevk duyacağım..."

Böyle bir telgrafı yollamak zekice ve politik bir davranış mıdır pek bilemiyorum. Ama gelen cevap, Churchill'in kendi ifadesi ile "soğuk"tu.

"...Türklerin, Rusya'dan gelecek bir dostluk jestine aynıyla karşılık vereceğine dair telkininize gelince, Rus-Alman savaşından bir kaç ay evvel ve savaş başladıktan sonra da, dostane karakteri İngiliz Hükûmetince de yakinen bilinen bazı beyanlar yapmış olduğumuzu size hatırlatmak isterim. Ancak Türkler bu girişimlerimize reaksiyon göstermediler. Herhalde Almanların hiddetini celbetmekten korkuyorlardı. Sizin telkin ettiğiniz bir jeste karşı ayni davranışı göstermelerinden korkarım.

"Türkiye'nin enternasyonal pozisyonu çok naziktir. Türkiye bir taraftan Rusya ile tarafsızlık ve dostluk anlaşması ve İngiltere ile karşılıklı yardım anlaşması imzalamıştır, diğer taraftan, Almanların Rusya'ya saldırmasından 3 gün evvel Almanya ile dostluk anlaşması imzalamıştır. Halihazır şartlar içinde Türkiye'nin Rusya ve İngiltere ile Almanya'ya karşı taahhütlerini nasıl telif etmeyi düşündüğü bana pek sarih görünmüyor. Bununla beraber, Türkiye Rusya ile münasebetlerini daha dostane ve daha samimi hale getirmek istiyorsa bunu kendi söylesin. Bu takdirde Sovyetler Birliği Türkiyeyi yarı yolda karşılamaya arzuludur..."

Stalin'in bu cevabı pek çok bakımlardan incelenmeğe değer. Herşeyden evvel Türkiye'nin Almanya ile imzaladığı anlaşma bir saldırmazlık anlaşmasıdır, Rusya'nın 1939 da imzalamış olduğu Saldırmazlık anlaşmasından farkı, bunun müttefiklerin aleyhine değil, lehine işlemekte oluşudur. Ayrıca Türkiye, Almanya ile Müttefikler aleyhine savaşa girmeye müncer olabilecek gizli pazarlıklarla da meşgul değildir.

Diğer taraftan, Rusya'nın yapmış olduğu dostluk beyanları, 9 Mart 1941 de Vişinski'nin ağzından, Türkiye bir saldırıya uğrarsa Rusya'nın tarafsız kalacağı beyanı ile, İran'ın işgalinden önce verilen notadır. Özellikle birinci beyan, Türkiye sırtından Almanya ile pazarlık sırasında yapılmış bir deklarasyondur, içeriği de kendisinin tarafsız kalacağının açıklanmasından ibarettir. Rusya saldırıya uğradığı zaman, Türk Sefiri bu beyanın eşini yapmıştı. İkinci beyanın ise, İran'ın işgalinden korkan Türkiye'nin Almanyaya daha fazla yanaşmasını önlemeğe yönelik olduğu açıktır. Türkiye daha dünya savaşı başlamadan Rusya ile genel bir anlaşma yapmağa çalışmış ve bu Rusya tarafından reddedilmiştir. Stalin bunu tamamen unutmuş görünmektedir.

Nihayet Stalin, Türkiye'nin, Almanya ve Rusya-İngiltere ile olan anlaşmalarını nasıl uzlaştıracağını anlıyamadığını söylüyor. İngiliz-Türk anlaşması bir alman saldırısı halinde işleyecek bir anlaşma değildi, kaldı ki bu konuda tereddüt izhar etmek Rusya'ya değil İngiltereye düşer, İngiltere ise Türkiyeyi hakiki bir müttefik olarak gördüğünü açıkca beyan etmektedir. Rus anlaşmasına gelince, bunun da, Rus-Japon saldırmazlık anlaşmasından farkı yoktur. Rusya İngiltere ve Amerika ile müttefik olarak, Pasifikte pek zor durumda bulunan bu iki devlete yardım etmeyişini ve Japonyaya karşı savaşa girmeyişini nasıl izah ediyorsa, Türkiye de, Rusya ile saldırmazlık paktı muvacehesinde Almanya ile olan anlaşmasını da aynı şekilde ve çok daha rahatlıkla izah edebilir.

Görüleceği üzere Stalin'in cavabının tutar tarafı yoktur ve bunu bir iyi niyet ifadesi olarak tanımlamak dahi mümkün değildir. Türkiye'den bir jest gelirse bunu Rusların yarı yolad karşılayacaklarına dair beyanın ne mana ifade ettiğini anlamak için ise çok zaman geçmesine gerek kalmayacaktır.

Churchill, 2 Mart 1943 günü Stalin'den yeni bir mesaj almakta idi. Bunda Türkiye ile ilgili şu cümleler de vardı: "...Ben de, Türk Dışişleri Bakanının 13 Şubatta, Ankara'daki Sovyet Büyükelçisine, Türk-Rus münasebetlerini iyileştirmek için müzakerelere girişmeyi

istediklerini söylediğini size bildirmek isterim. Sovyet Hükûmeti, Ankara'daki Sefiri kanalı ile, Türk Hükûmetinin bu isteğini memnuniyetle karşıladığını ve böyle bir müzakereye başlamaya arzulu olduğunu bildirmiştir. Halen Türk Büyükelçisinin Ankara'dan dönüşünü beklemekteyiz. Ondan sonra müzakerelere başlamayı düşünmekteyiz".

Bu son mesajın temas ettiği konuyu Türk dokümanlarından takip edelim.

Menemencioğlu, 3 Mart tarihli bir görüşme zaptında aynen şöyle yazar:

"Birkaç gün evvel Sovyetler Birliği Sefiri M. Vinogradov ile yaptığım bir mülâkatda, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin daha ziyade samimileştirilmesi hakkında İngiliz Başvekili Mr. Churchill ile aramızda geçen konuşmayı anlatmış ve Sefirin bu hususda Ruslarla doğrudan doğruya konuşmaya mütemayil olup olmadığımız mealindeki sualine de (Moskova veya Ankara'da konuşmaları doğrudan doğruya yapmaya tamamen hazırız) tarzında mukabelede bulunmuştum. Sefir, verdiğim bu izahat dairesinde Moskovaya telgrafla malumat vereceğini ve alacağı cevabı bana bildireceğini söylemişti. Müteakip günlerden birinde, Sovyetler Sefarethanesinde bir çayda, müzakerelere kendisinin memur edileceğini bana telmih etmiş, ben de bu şekli memnuniyetle kabul ederim mütalâasında bulunmuştum. Mumaileyh dün ziyaretime gelerek bana metni aşağı yukarı şu suretle ifade edebilecek olan bir tebliği okudu: (Sovyetler Birliği Hükûmeti Ankara'daki Sefirinin, Türkiye ile SSCB arasındaki münasebetlerin samimileştirilmesi için müzakere açılması hususunda Türk Hükûmeti tarafından izhar edilen arzuyu bildiren iş'arını almıştır. Sovyetler Birliği Hükûmeti, Türk Hükûmeti tarafından gösterilen arzuyu iyi karşılayıp bu maksadla müzakereler açmağa hazırdır). M. Vinogradov bu tebliği yaptıktan sonra konuşmaların Moskovada vuku bulmasını bizim izhar etmiş olduğumuz arzuya imtisalen (uyarak) kabul ettiklerini ifade etti, reddetmedim".

Görülüyor ki, aslında doğrudan doğruya müzakere düşüncesi Rus sefirinden gelmiş, ayrıca müzakerelerin Moskovada yapılması diye Türkiye tarafından tek taraflı bir tercih ileri sürülmemiştir. Ruslar durumu değiştirmişler, teklifi Türkiye'den gelmiş gibi göstermişler, Moskovada müzakereyi de keza Türkiye'nin istediğini ileri sürmüşlerdir. Yapılacak müzakerelerin neticeye ulaşmayacağının ilk işareti olarak bunu gösterebiliriz. Zira talep kendilerinden gele-

cek olursa müzakerelerde daha uysal davranmaları gerekeceğinden peşinen böyle bir mecburiyetten kaçınmaktadırlar, üstelik müzakerelerde teklif yapmak mecburiyetini Türkiye'ye yüklemek istemektedirler.

Nitekim hadisat böyle cereyan etmiştir. Türkiye Büyükelçisi Açıkalın'ın Moskovaya dönmesinden sonra, Molotof kendisini 12 Martta kabul etmiştir. Molotof bu görüşmede, Ankara'dan gelmekte olan Türk Sefirini dinlemeğe hazırım diyerek susmuştur. Açıkalın'ın söyledikleri ise şudur: "Şahsen benim hususi ve muayyen bir direktifim yoktur. Ancak şu anda Zatı âlinizle görüşmem esnasında bir müşahadede bulundum; o da gerek Sovyet gerek Türkiye devlet adamlarının Türk-Sovyet dostluğunu tarzı telâkkileri aynıdır. Yani her iki taraf buna kıymet atfediyorlar... Bence işte en mükemmel malzeme budur. Bununla meydana çıkarılacak binanın şeklini beraber tesbit edelim. Bu hakikaten müşahade ve tesbiti de kolay ve mucibi memnuniyet olur. Bir komünike mi olur, bir deklarasyon mu olur bunu beraber bulalım... M. Molotof aynen şunları söyledi: Büyükelçinin fikirleri tetkik edilmelidir. Bunun nasıl concrétiser (somutlaştırılacağı) edileceği düşünülmelidir. Ben Hükûmetime raporumu yapacağım. Büyükelçinin de kendisinin bulduğu bir fikir olmak itibariyle bunun nasıl kuvveden fiile geçirilmesi lâzım geleceği hakkında düşünerek bizi tenvir etmesini rica ederiz..."

Bu görüşmeyi Ankaraya nakleden Açıkalın'a Dışişlerinden verilen talimat da şudur: "Aradaki münasebatın daha sıklaşmasını bizim istediğimizi yine israr ile tebarüz ettirmek (belirtmek) istedikleri anlaşılıyor. Vaziyeti biliyorsunuz. Bizim böyle subtilité'lere (inceliklere) ehemmiyet atfettiğimiz yoktur. Yalnız positif teklifin tarafımızdan bir metin halinde yapılması pek mümkün görülmüyor. Bu teklif şöyle olabilir: Sovyetlerle olan münasebatımızın uzun zamandan beri samimi tezahürünün de tam bir hakikatı ifade ettiğini ve arada mevcut dostluğun ifade ve teyidi hususunda bulunacak bir şekli kabule hazır olduğumuzu tekrar bildirelim. İngilizlerle Adana'da neşretmiş olduğumuz komünikeyi arzu ederlerse aramızda da bir müşterek beyanname neşrine esas alarak görüşmeğe amade olduğumuzu söyleyelim. Şayed bunu muvafık görmüyorlarsa telkin edecekleri bir şekli en dostane bir zihniyetle tetkik edeceğimizi ilâve edelim. Şimdiki halde bundan daha ileri bir şey yapmak görüşmenin hüsnü ceryanı (iyi gitmesi) bakımından da muvafık olmaz kanaatindeyim. Esasen M. Molotof da size telkinatınız hakkında ne düşündüğünü henüz bildirmemiştir".

Açıkalın 24 Martta tekrar Molotof ile görüşmektedir. Açıkalın, geçen defa yapmış olduğu telkin üzerinde Sovyet Hükûmetinin bir karar verip vermediğini sorar. Molotof, Stalin'in, eğer Türkler daha sıkı münasebet istiyorlarsa bunu söylesinler demiş olduğunu hatırlatarak, Büyükelçi bize şimdi ne getiriyor diye suali Açıkalın'a yöneltir.

Açıkalın(Ankara'dan aldığı talimat çerçevesinde telkinde bulununca M. Molotof "Bu fikri anlıyorum. Fakat ne kazanacağız, ne elde etmiş olacağız. Adana komünikesinin esas ittihaz edilmesi veya müşterek bir deklarasyon yapılması meselesine gelince... bu memleketlerimize ne temin eder? Ben zannederim ki komünike iki memleket arasında mevcut muahedattan (anlaşmalardan) daha azdır... Şimdi Büyükelçi bir komünike neşrini teklif ettiğine göre beraber atılacak hatvenin henüz hülul (atılacak adımın zamanının henüz gelmediğine) etmediğine belki hükmetmek lâzımdır. Bir komünikenin ehemmiyeti mevcut muahedenamelerimizinkinden daha dun (altında) olacağı kanaatindeyim. Bunun içindir ki buna lüzum görmem, burada zamanı gelince mevzuu müzakere edebiliriz" cevabını verir.

Burada da açık bir tezat vardır. Stalin, Churchill'e yazdığı mektupta Rusların yaptığı iyi niyet jestlerinden bahseder. Bu jestler bir tebliğ veya komünikeden ibarettir. Bu defa Türkiye buna benzer bir teklif ileri sürünce bunun mana ifade etmediği cevabı verilir. O zaman evvelce kendi yaptıkları deklarasyonların da manasız olduğu neticesine varmak gerekir.

Menemencioğlu'nun Rus tutumunu değerlendirişi şöyledir:

"...Ruslar bizi Moskova'da bir İngiliz müttefiki sıfatiyle değil, meseleleri kendileriyle halletmek isteyen bir devlet vaziyetinde görmek arzu ederlerdi... biz Türk-Rus menafiini (çıkarlarını) beraber görüşmeden ve ikimiz arasında bir mutabakat temin etmeden komünike veya deklarasyon yapmakta faide yoktur denmek isteniyor."

Açıkalın 2 Nisan 1943 de Molotof'u tekrar ziyaret ederek, "...bir bildirinin mevcut kıymetli anlaşmaların altında olacağı yolundaki Sovyet düşüncesi karşısında, bunların değerini azaltmayı aklından geçirmeyen Türk Hükûmetinin, iki memleket dostluğunun nazımı olan anlaşmalar çerçevesi dahilinde münasebatımızın en samimi bir şekilde cereyan vetemini sadedinde kendisinin de ifade etmiş olduğu veçhile iki memleket arasında dostane çalışmalarımıza minvali tabii üzere eskisi gibi devam edileceği" görüşünü bildirir. Molotof'un

cevabı şöyledir: "...demek oluyor ki Türkiye Hükûmeti mevcut akitleri takviye değil fakat azaltabilecek mahiyette bir komünike neşrinden içtinab ve gerek Sovyet Hükûmetinin Türkiye Hükûmetine, gerek Türkiye Hükûmetinin Sovyet Hükûmetine teklifler yapmak için zamanın hululünü beklemek hususundaki sovyet noktai nazarı ile mutabıktır. Her iki Hükûmet mevcut akitlerin yüksek kıymetini bihakkın takdir etmekte ve tam bir samimiyetle bu akitler esasına uygun hareket etmek niyetindedirler."

Bu görüşmeler sırasında Ruslardan hiç bir telkin gelmemiş olmasına mukabil, Molotof'un görüşmeleri bağlayan konuşmasında, Rusların zamanı gelince telkinler yapacağını ima eden sözleri tabiatiyle manidardır. Bu sözler, o anda Türk-Sovyet münasebetlerini iyileştirmek istikametinde yapılabilecek bir şey olmadığını da ortaya koymakta ve dolayısiyle Stalin'in, Churchill'e yazdıklarının samimi olmadığını da belli etmektedir.

28 Haziran 1943 günü Açıkalın, kendisinin yerine geçmek üzere Moskovaya tayin edilen Ragıp Baydur için agreman istemek üzere Molotof'u ziyaret ettiği zaman Molotof, "bütün nahoş meselelere rağmen münasebet normaldir" diye bir cümle sarfeder. Açıkalın'ın nahoş meselelerin ne olduğunu sorması üzerine de, Türk-Alman anlaşmasını zikreder, bu anlaşmanın Almanya'nın yararına olduğunu söyler. Açıkalın, anlaşma ile Alman saldırısı arasında bir irtibat göremediği, Türkiye'nin tamamen tek başına kaldığı bir zamanda Alman ordularının önüne bir sed çekmesinin herhalde Sovyetlerin ve müttefiklerin yararına olduğunu belirtir.

Açıkalın Molotof'u son defa, veda etmek üzere 4 Ağustos 1943 günü ziyaret eder. Bu ziyarette Molotof "...Sovyet Rusya'nın mevcudiyetini muhafaza için nasıl cansiperane bir harp yaptığını görüyorsunuz. Siz ise Almanya ile olan dostluk muahedeniz dolayısiyle kendisiyle hüsnü münasebet idame ediyorsunuz. Türkiye'nin bitaraflığından Almanya müstefit olur (yararlanır). Şimdi İtalya yıkılmak üzere, sizin için vaziyet müsait, Almanya da yıkılmak üzere, son darbeyi vurmak için bakalım Türkiye kendi menfaati için pozitif bir karar alacak mı? Bu şekilde alacağı karar tabiatiyle Almanya ile muharip olan Sovyet Rusya ile münasebatında da pozitif bir inkişaf olur" diyor. Açıkalın'ın cevabı şöyle: "...Zatı devletiniz çok iyi bilirsiniz ki, bu dünya harbinin başında Alman tehlikesi, istikameti gayrı muayyen (belirsiz) olarak ortalığı sardığı hengâmede Türkiye'nin medet (yardım) umduğu eller o zaman bizden çekilmemiş olsaydı belki bugün dünya siyasetinin veçhesi (yüzü) büsbütün baş-

ka olurdu... takdir edersiniz ki, bir memleketin mukadderatını başkalarının, mütenevvin (değişen) ve istikrarsız politikalarına tâbi kılmak kabil değildir".

Açıkalın, Ankara'ya naklettiği bu görüşmeye ait telgrafının sonuna, hissiyatını belirten bir cümle eklemiştir, onu da kaydetmeden geçemeyeceğiz: "Bundan dört sene evvel Sovyetlere mütekabil yardım teklif ve talep ettiğimiz sırada bize Alman rezervini kabul ettirmeğe uğraşan aynı zatın bugün aynı odada sarfettiği bu sözler acizlerinde istihza (alay) tesiri yaptı."

19 Ağustos 1943 de Amerika ile İngiltere arasındaki Zirve Konferansı Quebec'de toplandığı vakit, üzerinde durulan konulardan birisi de Rusya'nın da iştirakiyle Üçlü bir zirve toplantısı yapılması olmuştu. Churchill bu maksatla ve daha Quebec toplantısı başlamadan önce, Stalin'e yolladığı bir telgrafta teklifde bulunmuş; 19 Ağustosta, bu defa Roosevelt ve Churchill birlikte yolladıkları bir mesajla Alaskada, Fairbanks'de toplantı teklif etmişler, fakat her seferinde Stalin, cephe durumlarının kendisinin Rusya'dan bir kaç gün için dahi uzaklaşmasına imkân vermediği cevabını göndermişti. Bu yazışmalar sonucunda, bir zirve toplantısı fikri muhafaza edilmekle beraber, daha önce Dışişleri Bakanları arasında bir toplantı yapılması kararlaştırılmış, Stalin, bunun da Rusya dışında yapılmasına rıza göstermediğinden, Toplantının Moskovada olması üzerinde mutabık kalınmıştı.

İşte bu mutabakat çerçevesinde Eden ile Cordel Hull Moskovaya gitmişler ve 19 Ekim 1943 de toplantılar başlamıştır. İngiliz heyetinde, Eden'den başka Moskova Sefiri Sir Archibald Clark Kerr, Mr. Strang ve General Ismay, Amerikan heyetinde Cordel Hull'in yanında Moskova Sefiri Averal Harriman ve Tümgeneral Deana vardı. Rus heyetini ise M. Molotof, Mareşal Voroşilof, Vişinski ve Litvinov oluşturuyordu.

İlk toplantıda Molotof bir gündem teklif etmiştir. Bu gündemin ikinci maddesi "Üç Büyükler Türkiye'nin hemen savaşa katılmasını Türk Hükûmetine telkin etmelidirler" şeklinde idi. Türkiye'nin harbe girmesini temin, İngilizlerin öteden beri üzerinde durdukları bir konu idi ve Churchill, Eden'e verdiği talimatta, Rusların bu konuda ne düşündüklerini, Balkan politikalarının ne olduğunu, Türkiye'ye yapılacak yardımı nasıl karşılayacaklarını öğrenmesini de istemişti.

"Foreign Relations of the United States 1943" ve Churchill'in hatıratından takip ederek bu Moskova görüşmelerinin bir özetini ya-

pabiliriz. Ancak hemen kaydedelim ki, Ruslar tarafından neşredilmiş olan "Sovyet Foreign Policy 1917-1945" isimli resmî kitapta, Moskova Konferansı Rus insiyatifi ile toplanmış gösterildikten başka, Türkiye ile ilgili herhangi bir konunun konuşulduğuna dair bir satır dahi ihtiva etmemektedir.

Rusların ilk toplantıda ortaya attıkları gündemin müzakeresi 21 Ekimde başlar. Türkiye konusunda Eden, Türkiye'ye vaad edilmiş olan yardımın halen yerine getirilemeyeceğini belirtir ve bu Hükûmet nezdinde toptan bir teşebbüs yapılması konusunun görüşülmesi ileriye ertelenir. Bu arada Churchill, Eden'e yolladığı 23 Ekim tarihli talimatında "Türkiye'yi savaşa girmeye zorlarsak hava desteği v.s. isteyecektir. Bunu da İtalyan harekâtının zararına olmadan yapamayız. Fakat Türkiye belki bir süre çarpışma dışı kalarak, kendi teşebbüsü ile savaşa girerse bu mecburiyetten kurtuluruz ve faydaları da büyük olur. Tabiatiyle zamanın seçilmesi son derece önemlidir. Düşmanın Bulgaristan ve Trakyadaki saldırı gücü ile ilgilidir. Böyle bir durumun bize temin edeceği, Rusya'ya ikmal, savaş gemileri ve diğer kuvvetler temini ile Karadeniz'e girmek olacaktır. Türkiye'nin böyle bir davranışı, özellikle Almanlar Balkanlardaki kayıplarını azaltarak Tuna ve Savaya doğru çekilecek olurlarsa, ihtimal dışı değildir... Ben şahsen Türkiye'nin kendi iradesi ile harbe girmesini tercih ederim. Onun işgale uğrayacağını zannetmiyorum, ve her yeni düşman Hitlerin mahvına yardımcı olacaktır..." diye yazmaktaydı.

Amerikan vesikalarından, Churchill'in bu talimatının bir kopyasını da bilgi için Roosevelt'e göndermiş olduğunu anlıyoruz.

25 Ekim günü yapılan toplantılar arasında, Molotof, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunu Cordell Hull'a açar. Cordell Hull, Molotof'un teklifinin, 3 büyükler tarafından bir emir havası taşıdığını söyler ve bu konunun kendilerini değil, Genelkurmayları ilgilendirdiği cevabını verir. Molotof'un mukabelesi, eğer Türkiye savaşa girmeyecekse, Müttefiklerin ve İngiltere'nin onu teçhize çalışmasının bir sebebi kalmayacağı şeklindedir.

26 Ekim günü, bu defa Rooselvelt'den, Cordell Hull'a müteakip talimat gelir "Türkiyeyi şu sırada müttefikler arasında savaşa zorlamak doğru değildir. Zira Türklere, silâh ve çıkarma gemileri dahil verilecek harp malzemesi İtalyan cephesinden ve tasarlanan Overlord harekatından (Fransa'da ikinci cephe açılması) o tarafa kuvvet kaydırma olacaktır. Türkiye'nin, bir tarafsız olarak hava üsleri ve nakliye kolaylıkları vermesi üzerinde durulabilir..."

Molotof ise Rus görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: "Türkiye'nin savaşa girmesi gecikecekse niçin silâh yardımı almaya devam etsin. Üs vermesini istemek kâfi değildir. Türkiye'nin savaşa katılmasına şimdi ihtiyaç vardır, ilerde o kadar lüzumlu olmayabilecektir. Bu sebeble Türkiye'den Üç devletin müştereken talepde bulunmaları teklifi bir kenara itilmemelidir".

Buna karşılık Eden, Türkiye'ye yardım malzemesi verilmesinin kesileceği tehdidi ile savaşa girmesinin istenmesinin bir netice vermeyeceğini beyan eder.

Hull, Roosevelt'den aldığı yeni talimat çerçevesinde bu konunun Zirve toplantısına bırakılmasını ileri sürer.

Eden, Amerika'nın Moskova Büyükelçisi Harriman'ın da katılması ile 1 Kasım günü Molotof ile bu konuda yeni bir görüşme yapar. Uzun münakaşadan sonra bir uzlaşma formülü bulunur. Molotof, İngilizlerin Türkiye'deki hava üslerinin hemen kullanılması için İngiliz Hükûmetince yapılacak talebe itirazını kaldırır, Eden de, kendi Hükûmeti adına, Rusya ile birlikte Türkiye'nin sene sonundan önce savaşa girmesi için talepde bulunmayı kabul eder.

Eden bu mutabakata Hull'in de katılmasını isterse de Hull buna yanaşmaz ve bu ikili mutabakat 3 Kasım gecesi gizli bir protokol şeklinde Rusya ile İngiltere arasında imza edilir.

Bu bilgileri büyük ölçüde Amerikan dokümanlarından alıyoruz. Churchill hatıratında böyle bir protokolün imzalandığından kısaca bahsetmektedir. Eden, neden bu konuda Molotof'un arzusuna uymaya çalışmıştır, bunun anlanabilecek tarafı yoktur.

Ruslar bakımından mühim olan belki, Türkiye'nin savaşa girip Alman işgaline uğraması ve Rusya tarafından işgalden kurtarılması, yahut eğer savaşa girmeyecekse Türkiye'ye silâh yardımı yapılmaması olabilir. 1943 ekimi sonunda Rusya artık savaştan galip çıkacağından emindir. Bu bakımdan Türkiye'nin harbe girmesi onu 1941 ve 1942 deki gibi ilgilendirmez. Ama savaş sonunda işgal edilmiş veya silâh bakımından kuvvetli değil, kuvvetsiz bir Türkiye'nin bulunması muhakkak ki daha çok işine gelir. O sebeble ve Türkiye'nin nasıl olsa savaşa girmeyeceğini düşünerek, Türkiye'ye silâh yardımını durdurmak maksadıyla bu konuyu ortaya atmış olduğu da tahmin edilebilir; İngilterenin tutumunu ise, yavaş yavaş Batıya yaklaşmakta olan Rusya'nın Balkanlara da sarkarak oraları kendi nufuzuna almasını önlemeğe yönelik bir hareket olarak kıymetlendirmek müm-

kündür. Tabiatiyle her iki taraf da hakiki düşüncelerini ne o gün, ne de daha sonra söylemiş değillerdir.

Moskova konferansında Türkiye dışında pek çok konu tartışılmıştır, ancak biz, konumuz dışında kaldığı için, bunlar üzerinde durmuyoruz.

Eden, daha Moskovada iken, dönüş yolunda kendisiyle Kahirede buluşmak üzere Menemencioğlu'ya bir davet telgrafı yollamıştı. Kabul edilen bu davet sonucu 5 Kasım 1943 de Kahirede iki taraf arasında bir görüşme yapılmıştır.

Kahire'de Menemencioğlu'nun sorması üzerine, Moskova'da ele alınmış konuların hepsi hakkında, Eden izahat vermiştir. Biz bunları bırakıp sadece Türkiye'den olan talepler üzerinde duracağız. Ancak Balkanlarla ilgili olarak, Menemencioğlu'nun ileri sürdüğü bazı endişelere karşılık olarak Eden'in vermiş olduğu cevabı, Menemencioğlu'nun Kahire'den İnönü'ye yolladığı telgraftan alarak aşağıya naklediyoruz:

"...Eden, İngiltere'nin Rusya ile dost ve müttefik olduğunu, beraber çalıştığını belirttikten sonra, Rusların Balkanlarda yayılma temayüllerine dair bir işaret olmadığını, Stalin'in bir kaç defa (harbi mümkün olduğu kadar çabuk bitirmek lâzımdır, harap olan memleketi ihya etmek muazzam bir iş olacaktır) demesinden de Rusya'nın harp sonrası düşüncelerinin daha çok buna yöneldiğinin anlaşıldığını belirtmekte ve kanılarını şöyle özetlemektedir: (Hepimizin aldığı intiba, Rusların teşriki mesai istedikleri, yayılmacı olmadıklarıdır. Belki yanılıyorum, fakat siyasetimizde bir şey üzerine istinad etmek mecburiyetindeyim)."

Eğer Eden bu sözlerinde samimi idi ise, kendisine büyük diplomat demenin imkânı kalmayacaktır. Samimi değil idi ise, o zaman söylenecek söz Türkiye'ye karşı dürüst olmadığıdır.

Türkiye'den talepler konusuna gelince, Eden başlangıçta Türkiye'nin savaşa katılması konusunu ileri sürmüş, Menemencioğlu buna karşı tutum alınca, 5 Kasım günü üst talebini ileri atmıştır. General İsmay, Batı Anadolu'da bazı hava üslerinin kullanılmasını çok acele olarak talep etmiş ve buralara 2 eskadron yerleştirileceğini söylemiştir. Menemencioğlu, bu talebin yerine getirilmesinin Türkiye'nin doğrudan doğruya savaşa girmesi olacağını belirtmiştir. İngilizler bu defa Türkiye'nin savaşa girmesinin faydaları konusuna dönmüşler, General Ismay bu faydaları 4 noktada toplamıştır:

"1 — Bulgarların Balkanlardaki tümenleri çekmek zorunda kalması Almanların da bunların yerini doldurmak için doğu cephesinden kuvvet getirmeleri.

"2 — Romanya petrollerinin kolay bombalanmasının imkân dahiline girmesi.

"3 — Almanya'nın Türkiye'den krom almasına son verilmesi.

"4 — Almanya ve peyklerinin dağılmasının hızlanması".

Menemencioğlu'nun bunlara verdiği cevaplar da şöyledir:

"1 — Türkiye'nin savaşa girmesi ve sınırda tahşidat (yığma) yapması ile 10 tümenlik Bulgar-Alman kuvvetini üzerine çekeceği çok şüphelidir. Esasen sınırımızda yapılabileceği kadar tahşidat yapılmıştır ve en buhranlı zamanlarda bile Bulgarlar 4 tümenden fazla kuvvet getirmemişlerdir.

"2 — Romanya, Türkiye vasıtasıyla İngiliz kuvvetlerine teslim olacağını zaten bildirdiğine göre, daha fazla ne istenmektedir.

"3 — Krom konusunda Almanya'ya mümkün olanın en azının verilmesi için zaten şimdiye kadar gereken yapılmıştır.

Zaten Menemencioğlunun menfi cevabının asıl sebebleri başkadır. Bunları da şöyle anlatıyor:

"1 — Türkiye savaşa, belirli bir stratejik plânın tatbiki ve belirli bir gayenin elde edilmesi için girer. İngiliz-Türk ittifak anlaşması ve askerî sözleşmesi de bunu öngörmekte idi. Böyle bir plânın ve amacın gösterilmemesi, Türkiye'nin müttefikler arasındaki yerinin de belli olmasına imkân vermez. İngiltere'nin bütün müttefikleri ancak saldırıya uğradıktan sonra savaşa girmiştir.

"2 — Almanların ve Bulgarların Türkiye'ye karşı büyük çapta bir harekâta girişemeyecekleri doğru olabilir. Fakat batı Trakya'da, mütehassıslarca da belirtildiği gibi, İstanbul'u ele geçirmeğe matuf bir harekâta pek ala geçebilirler.

"3 — Türk Hükûmeti savaşa girme talebinin Sovyetlerin tazyiki ile yapıldığından kuşkuludur. İngilizlerin savaş sonrası için kesin konuşmalarından, savaş sonunda Türkiyeyi Sovyetlere karşı icabında destekleyebileceklerinde şüphe yaratmaktadır... Diğer taraftan Türkiye savaş sonrası durumunun hiç görüşülmediğine pek inanmadığı gibi, zımnî anlaşma ile nufuz sahalarının ayrılmış olabileceğinden de kuşkulanmaktadır...

"4 — Türkiye'yi rahatsız eden bir başka sebeb de, Adana'da Türkiye'nin savaş kararını kendisinin verebileceği bir duruma girmesini sağlayacak malzeme yardımının yapılması kararlaştırılmış idi. Bunun yapılmamış olması müttefiklerin Türkiye'yi stratejik ve politik düşüncelerinde önemli bir unsur olarak değil, bir vasıta olarak gördükleri kanaatini kuvvetlendirmektedir..."

Neticede Menemencioğlu üs talebini kesin şekilde reddetmiş, savaşa girme teklifini ise Hükûmete arzedeceğini bildirmiştir.

Menemencioğlu Kahire'den ayrılmadan, Eden ve Hugessen ile son bir özel konuşma yapmıştır. Bunun zaptını da aşağıya aynen almaktayız:

"Siz bize üç defa yanlış telkinde bulundunuz. Bunların herhangi birini kabul etmiş olsaydık, neticesinde siz büyük zararlar görürdünüz. 1940 da İtalya ilânı harp edince muharebeye gir dediniz. Ya kabule kendimizi mecbur addedeydik. İşin encamı ne olurdu? 1941 de Yugoslavya için aynı şeyi yaptınız. Burada Hugessen atılarak, hayır o zaman harbe giriniz demedik, dedi. Ne dediniz diye sordum. Yugoslavya Hükûmetini mukavemeye sevk için bir blöf yapınız dedik,dedi. Ben gülmeğe başladım. 1941'de kuvvetinin en yüksek derecesinde bulunan Alman Cenuba doğru sarkarken blöf yapmak teklifi harbe girmek teklifinden de daha güzel. Benim delilimi takviye ettiniz, teşekkür ederim cevabını verdim. İkisi de gülmeğe başladılar. Nihayet de Almanları, Ruslardan evvel bize hücum edecek mecburiyete sokmamızı istediniz. Türkiye'yi bu suretle harcamak size çok pahalıya mal olacaktı. Fakat sıkışan bir fırka kumandanın şaşkınlıkla kuvvetleri sağa sola dağıtarak delik tıkamağa uğraşması kabilinden olan bu hareketler o zamanki çok müşkül vaziyetinizde belki sizin için kabili içtinap olmayan birer hata teşkil edebilirdi. Bugün ise üstün mevkide ve kuvvet içinde iken ayni hatayı irtikâp ediyorsunuz. Teklifiniz Türkiye'yi harcamaktır. Hem de sırf Rusları memnun etmek için lüzumsuz ve faidesiz harcamaktır. Ordumuzun taarruz kabiliyeti olmadığı ve buna sebep de Adana vaadlerinin yapılmamış olduğu aşikâr iken üzerimize Alman kuvveti celbetmek tedafüi gaye ile olamaz, ancak bize fiilen taarruz için olabilir. Çatalca hattımız dayanmaz da Almanlar İstanbul'u, Boğazları ve hinterlandı ele geçirirlerse bununla size ne faide temin olunabilir. Zaferi nihaiyi mi bekliyeceğiz? Ruslar Almanları dövsün, ve gelip İstanbul'u kurtarsın diye mi ümide düşeceğiz? O zaman Ruslar İstanbul'u benim için mi kurtarır? Alman hava taarruzlariyle felce uğradıktan sonra size bir gün müfit olabilecek bir müttefiki

en müziç bir yük haline getirmiş olmaz mısınız? Bütün bunlar meydanda iken harbe girmezseniz size malzeme vermek güç, adeta imkânsız olur sözleriyle bir dairei faside içine girdiğinizi anlamıyor musunuz? Siz malzeme vermedikçe bizim harp kabiliyetimiz teessüs edemez ve binnetice harbe giremeyiz. Harbe girmedikçe de siz malzeme vermezsiniz. Ne akılane bir hareket, değil mi? dedim.

"Mösyö Eden cevaplarımın bir çoğunu anlayışlı bir tarzda dinledi. Hak vermedi. Fakat itiraz de edemedi. Neticede tekrar ricalarına avdet etti. Ve Hükûmetimizin cevabını bir an evvel beklediğini ve bu cevapta vaziyeti müdrik bir surette hareket etmemizi çok temenni ettiğini söyledi."

Bu gelişmeler olurken Üç Büyüklerin zirve toplantısının Tahran'da yapılması hususunda bir mutabakat da temin edilmişti. Ancak bu zirve toplantısını anlatmağa başlamadan önce, Kahire toplantısının sonucunu görmemiz gereklidir.

Menemencioğlu Kahire görüşmelerini Ankara'ya dönüşünde Hükûmete getirdi. Konu enine boyuna tartışıldıktan sonra İngilizlere verilecek cevap tesbit ve aşağıki şekilde 17 Kasım 1943 de tebliğ olundu :

"1 — Üs verme talebi, Almanya ile Türkiye arasında kaçınılmaz bir şekilde savaşa sebeb olacağı için kabul edilmemiştir.

"2 — Savaşa girme konusunda ise... Türk hükûmeti :

"a) İngiliz Hükümetinin Türkiye'yi müttefikler yanında savaşabilmesini mümkün kılacak askeri yardımı sağlayamadığını görmüştür.

"b) Bu şartlar altında Türkiye'nin savaşa girmesinin Müttefikler için bir kayıp olacağına... inanmaktadır.

"c) Türkiye'nin aslında Sovyetlere karşı silâhlandığı yolundaki iddiaları ve kanıları reddetmiştir.

"d) Almanya'nın askeri gücünün, Türkiye'ye sonucu felaket olacak bir darbe indirmekten aciz olduğu görüşüne katılmamaktadır.

"e) Türkiye'nin tecrid edilmiş durumda olduğunu saptamış ve Eden'in ititfak anlaşmasında öngörülen askeri işbirliğini derpiş etmediğini görmüştür.

"Sonuç olarak Türk Hükûmeti şartların savaşa girmesini başarılı sonuçlara ulaştıracağına inanmadığı için, Türkiye'den istenen fedakârlığın maddi imkanlarının çok üstünde olduğuna ve ayni se-

bebten bir hükûmetin kendisini iktidara tevkil eden (vekâlet veren) halka karşı en temel görevi ile çelişme halinde olduğuna inanmaktadır".

Menemencioğlu, bu bildiriyi İngiliz Sefirine tebliğ ederken: "Hükûmet teklifinin kabulü, Parti Grubunda, üzerinde israr edilen üç noktaya büyük itina gösterileceğini vaad etmekle elde edildiğini" söylemiştir. Bu 3 nokta Türkiye'nin savaşa girmesinin ön şartları olup şunlardır:

"1 — Türk ordusunun muharebe kabiliyetinin ve memleketin müessir müdafaasının icab ettirdiği bütün (potaniel materiel)in temini;

"2 — Müttefik İngiliz ordusu ile bilfiil kooperasyonun şart olduğu;

"3 — Emniyet ve menafi (çıkarları) hususundaki siyasî şeriaitin sağlam esaslara raptı".

Menemencioğlu, 18 Kasım günü de Rus Sefiri Vinogradov'u davet ederek ona, hem Türkiye'nin durumunu anlatmış, hem de İngiliz Sefirine tevdi edilen notayı vermiştir.

Vinagrodov, Moskovada İngiliz Sefirinin, Molotof ile 2 defa görüştüğünü belirterek o görüşmeleri şu şekilde nakletmiştir:

"Birinci mükâlemede İngiltere Büyükelçisi M. Molotof'a, Türklerin Balkan meselesinden endişeli olduklarını ve bunu bir teminata raptetmek arzusunda bulunduklarını söylemiş. M. Molotof cevaben Çak hayret ettim, Türk Hükûmeti şimdiye kadar ne Ankara'daki sefirimize ne de buradaki sefirleri delâletiyle bana böyle bir şeyden bahsetmedi demiş.

"İkinci görüşmede İngiltere Sefiri, Sovyetlerin durumunun Türkiye'ye şüpheli göründüğünü ifade etmiş. M. Molotof da cevaben, bizden böyle şüphe edilmesi hoşlanılacak bir şey değildir, şayet Türkler bir şey sormak isterlerse gelip bana sorabilirler, demiş".

İngiliz Sefirinin bu yaptığına her halde münasebetsizlik demek yanlış olmayacaktır. Menemencioğlu bunu söylememiştir ama, söyledikleri diplomatik lisanda ayni manaya gelir: "Bana verdiğiniz malumata teşekkür ederim. M. Molotof'a samimi selâm ve hürmetlerimi bildiriniz. Ben İngilizleri ona bir şey söylemeye memur etmedim ve Sovyetler hakkında 'désobligeant (saygısız) bir şüphe izhar etmedim. Mesele bir şüphe değil bir politika ifadesidir. Politikayı da

bilvasıta (dolaylı) yapmak araya ikinci bir politikanın katılmasını istilzam eder. Cevabımızı okuyunuz göreceksiniz ki görüşmek zamanı biraz sonra gelecektir. Fakat o zaman gelince ben Sovyetlerle doğrudan doğruya görüşmeyi bilirim. M. Molotof da vasıtasız görüşmek hususunda benimle ayni fikirde midir? Vinogradov derhal atıldı: Bunu sormağa lüzum yok, cevabını şimdiden verebilirim, evet, dedi.

"Bu söz üzerine ben, evet ama dedim, bir kaç ay evvel bunu size bir kere daha söyledim, hiç bir neticesi çıkmadı. Büyükelçi adeta itizar ederek, (özür dileyerek) belki o vakit mevzu yoktu sözlerini ekledi.

"Ben sözlerime devam ettim. Görüşme mevzuunun ne olduğunu şimdiden söyleyebilirim. Siz de anlarsınız ki mesele şüphe etmek, endişe etmek değil, mütekabil vaziyetleri tasrih edici bir siyaset tanzim etmektir. Ben İngilizlere, Rusların Balkanlardaki âmalinden (emellerinden) endişeliyim demedim. Türkiye vaziyet almak için Balkanların atisinden emin olmalıdır. Orada ne Rus nufuzunun, ne de İngiliz nufuzunun hakim olmasını istiyoruz. Balkanlar İngilizler tarafından kullanılırsa Ruslar; Ruslar tarafından kullanılırsa İngilizler sinirlenir. Bizim temennimiz olan samimi teşriki mesailerine engel olur; Türkiye büyük devletlerin nufuzu haricinde kalan bu emniyet sahası ile birlikte Rus ve İngiliz teşriki mesaisini teshil edecek (kolaylaştıracak) bir unsurdur. Ve siyastini buna göre tanzim edecektir".

Ankara'da bu temaslar olmakta iken, Tahran'daki zirve konferansına gitmekte olan Roosevelt ile Churchill, daha evvel kendi aralarında görüşmek üzere, 23 Kasım 1943 günü Kahirede buluşuyorlardı.

Bir kaç gün sonra Eden'de Kahireye geliyor ve ayni şehirde ayın başlarında Menemencioğlu ile yaptığı görüşmeleri teferruatı ile Churchill'e naklediyordu. Tabiatiyle o tarihte Ankara'da verilmiş resmî cevabı da Churchill öğrenmiş durumdaydı.

24 Kasım günü yapılan görüşmeler sırasında Türkiye'nin durumu açılır. Churchill Türkiye'nin savaşa girmesinin faydaları üzerinde durur ve, Tahran toplantısından sonra Türkiye Başbakanı ile görüşülmesi teklifini ileri atar.

Kahirede iki devletin genelkurmayları da, özellikle Overlord harekatı üzerinde çalışmaktadırlar. Bu çalışmalar sırasında Türkiye'nin harbe girmesi konusu da ele alınır. Bu konuda askerlerin var-

dıkları karar şudur: "Türkiye'yi harbe zorlamak yolundaki sovyet teklifini kısaca desteklemek de dahil olmak fakat başka bölgelerde, tasvipten geçmiş harekâtın zararına Türkiye'ye askerî yardım yapılmaması veya kuvvet kaydırılmaması şartıyla, Türkiye hakkında müsbet bir politika tesbit edilmelidir".

Bu arada Amerika Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı General Marshall'ın "SSCB açıkca, soğuk kanlı bir teklif olarak Türkiye'yi savaşta görmek istiyorlar; Sovyetler kesinlikle birşeyler istiyorlar, ne istediklerini bilmemiz lâzım" dediğini, ve Roosevelt'in de "Türkleri savaşa ısrarla davet edecek vicdanı olmadığını" söylediğini görüyoruz.

Tahran'a bu şekilde, İngiltere ile Amerika arasında bu konuda bir mutabakat olmadan gidildiği anlaşılmaktadır.

Tahran'da 28 Kasımda başlayan zirve toplantısında, Türkiye müzakere edilen ana temalardan biri olmuştur. Konuyu ısrarla müzakereye getiren Churchill'dir ve varılan kararı da bir nevi kendi başarısı olarak gördüğünden, Tahran müzakerelerini onun hatıratından takip etmek yerinde olacaktır.

Tahran Konferansına katılan heyetlerin kuruluşu şöyle idi: Amerika, Başkan Roosevelt, özel Müşaviri Harry Hopkins, Amiral Leahy, General Marshall Amiral King; İngiltere, Başbakan Churchill, Hariciye Bakanı Eden, Genelkurmay Başkanı Dill, Kuvvet Kumandanları ve General İsmay; Rusya Başbakanı Stalin, Dışişleri Bakanı Molotof ve Mareşal Voroşilof.

İlk günkü toplantıda Türkiye konusunu Churchill açmıştır. Overlord harekâtı için 1944 yılının mayıs veya haziranın düşünüldüğü, Afrika harekâtı tamamlandığına ve İtalya üzerinden Almanya'nın işgali de düşünülmediğine göre, bugünden mayıs veya hazirana kadar geçecek 6 ay süresince ne yapılacağı sualini ortaya atarak söze giren Churchill, Tito'ya ve Mihaloviç'e yardım edilmesinin faydaları üzerinde durmuş ve devamla "bu yardım mevzuu bizi, askerî müşavirlerin yapacakları tetkikatı müteakip karar almamız gereken asıl mühim meseleye, Türkiye'yi nasıl harbe sokarak, Ege ile Boğazlar üzerinden Karadeniz arasında ulaştırmayı sağlayabileceğimiz konusuna getirir. Türkiye bir kere savaşa girer ve biz onun hava üslerini kullanmak imkânını elde edersek, Egedeki adaları nisbeten küçük kuvvetlerle ve halen mevcut hava kuvvetleriyle zaptedebiliriz... Türkiye'yi harbe girmeğe nasıl ikna edebiliriz? Eğer razı olursa ondan ne istenecektir? Bize sadece üsleri mi verecektir,

yoksa Bulgaristan'a saldırıp, Almanya'ya harp mı ilân edecektir? İleri harekâta mı geçecektir, yoksa Trakya hududları içinde mi kalacaktır? Zamanında, Türkiye boyunduruğundan kendisini kurtardığı için Rusyaya büyük bir borcu bulunan, Bulgaristan üzerinde bu ne tesir yapacaktır? Romanya'nın reaksiyonu ne olacaktır?... Macaristan ne istikamete gidecektir? Bütün bunlar Rusya'nın özel bir görüşü olduğu ve yakinen bildiği konulardır. Onun ne düşündüğünü öğrenmek çok büyük önemlidir. Doğu Akdenizde bu plânların, hatta Overlord harekâtını bir iki ay geciktirmeği gerektirse bile, tatbik etmemizi Sovyet Hükûmeti arzu eder mi? İngiliz ve Amerikan Hükûmetleri bu konuda Sovyet Hükûmetinin hissiyatını öğrenmeden bir karar vermek istememektedirler... Stalin, müteakiben, Türkiye harbe girecek olursa ne miktar İngiliz-Amerikan Birliğinin tahsis edileceğini sordu. Sadece kendi adıma konuştuğumu belirterek, Ege adalarını zaptetmek için en fazla iki üç tümen gerekeceğini, buna ilâveten Türkiye'ye takriben 20 hava filosu ve destek kuvvetler verilmesi icab edeceğini, gerek filoların, gerek destek kuvvetlerin diğer harekâtın zararına olmayacağını söyledim.

"Stalin, kuvvetlerin bir kısmının Türkiye'ye yollanmasının hata olacağını düşündü... Kendisi Türkiye'nin harbe girmeyi kabul edeceğini beklemiyordu.

"Sovyet Hükûmetinin, Türkiye'yi harbe sokmağa çok arzulu olup olmadığını sordum. Bir kere denemiş ama başaramamıştık. Ama gayretlerimizi yenilemeye kararlı değil miydik?

"Stalin, yeniden denemenin tamamen lehindeyim, gerekiyorsa onu hatta zorlamalıyız, dedi... Başkan Roosevelt bu defa operasyonların zamanlanmasının çok mühim olduğunu, Doğu Akdenizde başlatılacak herhangi bir operasyonun Overlord'un haziran, hatta temmuza ertelenmesine yol açabileceğini söyledi... Prensip itibariyle bu görüşlerle mutabıktım. Yugoslavya ve Türkiyeye cüzi bir yardım konusunda ileri sürdüğüm telkinin genel konsepsiyonla uyuşmazlık halinde olmadığını söyledim. Aynı zamanda, Overlord harekatı için 1 mayıs tarihinin sabit tutulabilmesi gayesiyle halen Akdenizde bulunan 20 İngiliz veya İngiltere'nin kontrolündeki tümenin işsiz bırakılmalarıyla hiç bir şekilde mutabık olmadığımın zabıtlara geçirilmesini istedim. Eğer Türkiye harbe girmek istemezse yapılacak bir şey yoktu... Başkan Roosevelt kabul etti ve askerlerin konuyu tetkik etmelerini istedi... Türkiye konusunun nasıl müzakere edilmesinin düşünüldüğünü sordum. Konferansın ele alacağı konular şunlardı: a) Türkiye'nin ne yapmasını istiyorduk? b) Harbe sokmak

için ona ne vermeğe hazırdık? c) Böyle bir teklifin sonuçları ne olurdu?

"Stalin muvafakatini bildirdi. Türkiye, İngiltere'nin bir müttefiki ve A.B.D. ile dostluk ilişkileri içindeydi. İsabetli yolu tercih etmesi için onu ikna etmek bu iki devlete düşerdi. Galipler safhında yer alması için Rusya'nın yapacağı bir daveti reddederse Türkiye'nin çılgın olması gerekir dediğim zaman, Stalin, bazı milletler çılgın olmayı tercih ederler, bütün tarafsızlar savaşmakta olanlara, hiç bir şey yapmamaları mümkünken savaştıkları için deli diye bakarlar, dedi."

Yukarda, Türkiye ile ilgili olarak Konferansın birinci günü yapılan konuşmaları özetledik. 29 Kasım toplantısında, bu konuya yeniden dönüldü. Baş rol gene Churchill'de idi. Konuşmaları özetliyoruz.

"Üçüncü ve sonuncu nokta Türkiye idi. Büyük Britanya, Türkiye'nin müttefiki idi ve Noel'den önce onu harbe girmeğe iknaya çalışmak görevini üstleniyordu. Eğer Başkan (Roosevelt) işin içine girmeğe ve liderliği almağa istekli ise İngiltere Hükûmeti bunu ona bırakmağa hazırdı. Majesteleri Hükûmeti adına, Türkiye'yi harbe sokmak için İngiltere'nin her gayreti sarfedeceği hususunda garanti vermeğe hazır olduğumu söyledim. Askerî noktai nazardan, Türkiye'nin harbe girişi, iki veya üç tümenden daha fazla birliğin kullanılmasına yol açmayacaktı.

"Bundan sonra Sovyet Hükûmetinin Bulgaristan hakkında ne düşündüğünü sordum. Türkiye, kendisini Almanya ile harp halinde bulur ve Bulgarlar da Türkiye'ye saldıracak olurlarsa, Sovyetlerin Bulgaristan'ı derhal bir düşman olarak göreceklerini, Bulgaristan'a söylemeye hazır mıydılar?... On dakika kadar konuşmuştum. Bir sükût oldu. Sonra Stalin, Türkiye'nin harbe girmesi sonucu Bulgaristan onu tehdid ederse, Sovyet Hükûmeti kendisini Bulgaristan ile harbe girmiş sayacaktır, dedi. Kendisine teşekkür ettim ve bu teminatı Türklere söyleyebilip söyleyemeyeceğimi sordum. Stalin müsbet cevap verdi fakat, gayet açık bir şekilde, Rusların düşünüşüne göre, Türkiye'nin harbe girmesinin, Yugoslavya'nın desteklenmesinin, Roma'nın işgalinin pek ehemmiyeti olmadığını söyledi, eğer Konferans askerî konuları konuşmak üzere toplandı ise 'Overlord" her şeyden önce gelir, dedi...

"Ben müzakereleri tekrar Türkiye konusuna çevirdim. Yıl sonundan önce harbe girmesi için onu tazyik etmek hususunda muta-

bıktık. Eğer girerse, gerekli olacak yegâne askeri operasyon, uçaklarımızı Anadoludaki hava meydanlarına yerleştirmek ve Rodos adasını işgal etmekti. Bir hücum tümeni ve bazı karargâh birlikleri kâfi gelecekti. Bir kere Rodos'u ele geçirdikten ve Türk hava üslerine sahip olduktan sonra, diğer Ege adalarının hepsini arzu ettiğimiz zaman ele geçirirdik. Bu operasyonlar bizi hudutsuz bir bağlantı içine sokmaz, mahdut hedefli bir hareket olarak görülebilirdi. Eğer Türkiye'yi harbe sokmak gayretlerimiz başarısız olursa konu kapanmış olurdu."

Stalin veya Roosevelt'in bu defa bir şey söylememiş olduklarını konunun yeniden Overlord harekatına döndüğünü görüyoruz.

30 Kasım toplantısında Türkiye'nin harbe girişi konuşulmamıştır. Bununla beraber ele alınan konulardan biri gene Türkiyeyle ilgilidir.

"Mareşal Stalin, Rusya için sıcak deniz limanları konusunu ortaya atınca, buna bir mani bulunmadığını söyledim. Stalin keza Boğazlar ve Sèvres anlaşmasının revizyonu (gözden geçirilmesi) konusunu sordu (Churchill'in hatıratında Sèvres ismi kullanılmakla beraber kasdedilenin Montreux olduğu aşikârdır). Türkiye'yi harbe sokmağa uğraşırken bu konunun ortaya atılması çok yanlış bir zamanlama olur dedim. Stalin zamanın ilerde geleceğini söyledi. Rus donanmasının ve ticaret filosunun okyanuslarda seyredeceğini umduğumu ve onları limanlarımızda görmekten memnun olacağımızı söyledim. Buna karşılık Stalin, Lord Curzon'un başka düşünceleri olduğu cevabını verdi. O günlerde Ruslarla karşı karşıya konuşmuyorduk, dedim.

"Başkan (Roosevelt) Baltık denizinin bütün devletlerin ticaret filolarına açık olacağını söyledi. Limanlarda serbest bölgeler olacak ve Kiel kanalı için özel bir idare kurulacaktı. Boğazlar dünya ticaretine açık olmalı idi. Stalin, bunun Rus ticaretini de kapsayıp kapsamadığını sordu, kapsadığı hususunda kendisini temin ettik."

1 Aralık gününe geliyoruz. O günkü görüşmeleri ayni şekilde özetlemeğe devam etmekteyiz.

"Türkiyeyi harbe girmeğe ikna etmek konusu birinci maddemizdi.

"Hopkins, eğer harbe girecek olursa, Türkiye'ye ne destek verileceğini sordu. Roosevelt, İnönü'nün bizden ne yapabileceğimizi soracağını, çıkartma gemileri konusu açıklığa kavuşuncaya kadar vaadlerimizde dikkatli olmamız gerekeceğini söyledi. Mısır'da, İn-

giliz-Amerikan kumandanlığına bağlı olmayan 17 filo bulunduğunu, Hava Mareşalı Tedder'in de kendilerinden vaz geçebileceğimiz 3 filosunun daha olduğunu söyledim. Bunlar genellikle avcı uçakları olup Türkiye'yi korumak için kullanılabilirler. Buna ilâve olarak, üç uçak savar top alayımız vardı. Vaad ettiklerimiz de bunlardan ibaretti. Türkiye'ye askeri birlik vaad etmemiştik. Türkiye'nin teçhizatıyla 50 tümeni vardı, birlik göndermeeğ ihtiyacımız yoktu. Biz İngilizler, Türkiye'ye, bize ait olmayan herhangi bir şey vaad etmiyorduk. Sadece, filo adedini 17'den 20'ye çıkarmak için Merkezi Akdenizden 3 filo vermekteydik. Belki Amerikalılar bir kaç bombardıman filosu ekleyebilirlerdi... Rodosu almak için gerekli çıkartma tekneleri, İtalya harekatı ile Overlord harekâtı arasındaki zamanda kullanılabilirdi. Başkan, bunun mümkün olmasını temenni edeceğini, ancak çıkartma teknelerinin zayiatının çok fazla olduğunu ve mevcutların hepsinin Overlord için gerekli bulunduğunu söyledi. Bir zorluk görmediğim cevabını verdim. Bu hususta Türkiye'ye bir teklifde bulunmamıştık, İnönü'nün bunu kabul edip etmeyeceğini de bilmiyordum. Başkan Kahire'de olacaktır, askeri mütehassıslarının ne söyleyeceklerini görecektir. Biz İngilizler sadece 20 filomuzu verebiliriz. Türklerin orduya değil hava savunmasına ihtiyaçları vardır. Ayrıca, İnönü Kahireye gelmeyebilir.

"Stalin, hastalanabilir" diye lâf attı...

"Hopkins, Rodos'un alınması için kaç çıkartma teknesi gerekeceğini sordu. Cevaben ne Rodos, ne de başka bir ada konusunda Türkiye'ye taahhüdümüz olmadığını, çıkartma gemisi taahhüdümüz de bulunmadığını söyledim. Roosevelt, İnönü'nün yerinde olsa, Girit'in ve diğer adaların alınmasını talep edeceğini söyledi.

"Ben, istediğimiz İzmir ve Bodrum bölgesindeki hava meydanlarıdır. Bunları biz inşa ettik... Türkiye aktif hareket ederse adalar kendiliğinden düşer. Bu takdirde hatta Rodos'a saldırı dahi gereksiz olur. Adaların Almanya tarafından beslenmesi lâzımdır. Eğer biz, Türkiye üzerinden, hava hakimiyetini elde edersek Alman konvoylarını destroyerlerimiz kesebilirler. Halen bunu yapamıyoruz, zira hava hakimiyeti Almanlarda. Türk üsleri bize Almanlar üzerinde devamlı baskı imkânını verir ve bu da Overlord için bir hazırlık olur.

"Stalin kabul etti, Başkan da 20 avcı filosu ve bazı Bombardıman filoları esası üzerinden ve fakat anfibi harekât olmaması şartiyle planı uygun buldu.

"Bundan sonra ben durumu özetledim. Türkiye'ye sadece sınırlı bir hava koruması ve uçaksavar topları veriyoruz. Fakat kış yak-

laşıyor ve Almanya Türkiye'yi işgale kalkmaz. Türkiye için, Barış Konferansında bizim yanımızda oturması için Rusya'nın yaptığı teklifi kabul etmek gibi fiat biçilmez bir fırsat mevcut. Almanya'ya harp ilân ettiği için Bulgaristan tarafından saldırıya uğrarsa, Sovyet Rusya'nın Bulgaristan'a karşı harekete geçeceği şeklinde bugüne kadar hiç mevcut olmamış bir garanti var. Nihayet, galip devletlerle işbirliği teklifi, bizim dostane teşebbüsümüz ve dostluğumuz var.

"Stalin sordu: Türkiye Almanya'ya harp açar bunun neticesinde Bulgaristan Türkiye'ye saldırır ve Rusya da Bulgaristan'a harp açarsa, M. Churchill Rusya'nın ne tedbir almasını bekliyor?

"Müşahhas (somut) hiç bir şey istemiyorum, dedim, ama Odesa üzerinde yürüyen Rus orduları Bulgar halkı için de büyük bir etki yaratacaktır. Türk ordusunun silâhı, cesur bir piyadesi, oldukça iyi topçusu vardır. Ordu cesurdur ama modern değildir. Çoğu Amerikan olmak üzere 25 milyon sterlinlik malzeme gönderdik.

"Stalin, döğüşmek mecburiyetinde kalmamasının da mümkün olduğunu söyledi. Hava üslerini verirler, hadiselerin gelişmesi böyle bir istikamet gösterebilir ve iyi olur, dedi.

"Başkan bunun üzerine M. Eden'e, Türklerin, Kahirede ne söylediklerini sordu. Eden, Türk Dışişleri Bakanından üsleri istediğini ve Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayacağını söylediğini ifade etti. Dışişleri Bakanı bunu reddetmiş Almanların Türk tahrikine karşı reaksiyon göstereceklerini, Türkiye'nin mutabık kalarak savaşa girmeyi, telkin edildiği şekilde dolaylı olarak savaşa sürüklenmeye tercih edeceklerini bildirmiş.

"Ben şu müşahedeyi yaptım: Türklere tarafsızlıklarını koruyarak bize hava üslerini vermelerini söylediğimiz zaman (hayır pasif bir rol oynayamayız), ama harbe girin dediğimiz zaman da (hayır gerektiği şekilde silâhımız yok) diyorlar. Eğer gerekirse başka metodlar kullanılabileceğini teklif ettim. Eğer Türkiye reddederse Barış masasına oturmak şansını kaybedecektir. Diğer tarafsızlar gibi muamele görecektir. Kendisine, Büyük Britanya'nın artık onunla ilgilenmediğini söyleyebilir, silâh yardımını durdurabiliriz.

"M. Eden, Türkiye'ye yapılacak talebi zihninde açıklığa kavuşturmak istediğini söyledi. Türkiye'nin sadece Almanya ile savaşa girmesinin başka devlete savaş açmasının istenmemesinin mi düşünüldüğünü; bu durumda Almanlar Türkiye'ye karşı Bulgarları yanlarına alırlarsa, Sovyetlerin Bulgaristana savaş mı açacağını sordu. Stalin, her iki noktaya da müsbet cevap verdi. Ben, Türkiye'nin

kuvvetlendirilmiş tarafsızlığı ile kendi hesabıma tatmin olacağımı söyledim. Böylece, Türkiye'yi savaşa sokmak için talep ettiğim mahdud operasyon konusunda büyük ölçüde mutabakat sağlanmış oldu. Başkan İnönü'nün Kahireye davet edilmesi ve Başkanla benim orada kendisiyle görüşmemiz kararlaştı..."

Tahran'da Türkiye ile ilgili olarak yapılan konuşmalar bunlardır. 1 Aralık gecesi 3 lider nihai kararları metin halinde imzaladılar. İmzalanan vesikanın 2 ve 3. cü maddeleri Türkiye hakkında olup, aynen şöyledir:

"2 — Askeri noktai nazardan, Türkiye'nin yıl sonundan önce Müttefikler safhında savaşa girmesinin son derece arzuya şayan olduğu hususunda mutabık kalmışlardır.

"3 — Eğer Türkiye kendisini Almanya ile savaş halinde bulur ve bunun neticesi olarak Bulgaristan Türkiye'ye savaş açar veya saldırırsa, Sovyetlerin Bulgaristanla derhal harp haline girecekleri konusundaki beyanını not etmişlerdir. Konferans ayrıca, bu hususun Türkiye'yi harbe dahil etmek üzere yapılacak müzakerelerde sarih şekilde beyan edileceğini de not etmiştir."

Roosevelt ve Churchill, daha Tahran'dan ayrılmadan, İnönü'ye, 1 Aralık günü ayni mealde birer telgraf göndererek, kendisini, birlikte görüşmek üzere Kahire'ye davet ettiler.

Kahire görüşmeleri hakkında Churchill'in hatıratında hemen hiç bir şey yoktur. Bu görüşmeleri, Amerikan ve Türk dokümanlarından takip edeceğiz.

Bu davete Türkiye'nin reaksiyonu, eğer konuşmaların konusu Tahran'da Mareşal Stalin ile alınmış bir kararın münakaşası olacak ise, İnönü'nün daveti kabul etmeyeceği, eğer ortak davaya yararlı en iyi yolların eşitlik içinde ve peşin hükümler olmaksızın konuşulması olacaksa daveti kabul edeceği şeklinde olmuştur. İkinci şıkkın varid olduğu hususunda garanti verilmesi üzerine İnönü 4 Aralık sabahı Adana'ya gitmiş, oradan da Roosevelt'in gönderdiği özel uçağı ile Kahire'ye gitmiştir. İnönü'nün yanında Menemencioğlu ve Dışişlerinden bazı yetkililer vardır.

Toplantı 4 Aralık 1943 günü saat 17.00'de başladı. Roosevelt Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşan Birleşmiş Milletler üyeleri arasında görmekten büyük memnuniyet duyacaklarını belirten kısa bir konuşma yaptı. Sonra sözü Churchill alarak görüşlerini açıkladı. Bu arada, Türkiye'nin savaşa girmesi ile elde edeceği menfaatlerin sü-

rekli olacağını, Barış masasında galiplerin yanında oturacağını, aksi halde koridorda kalacağını, Bulgaristan savaşa katılırsa Rusya'nın Bulgaristan'a savaş ilân edeceğini, Almanya'nın tehlikeli olacak kuvvetinin artık kalmadığını anlattı.

İnönü daha ziyade Churchill'e verdiği cevaplarda, Türkiye'nin en tehlikeli günlerde müttefiklerin yanında olduğunu, şimdi savaşa girmeyecek olursa savaş sonrasında endişeleri olabileceği gibi bir düşüncenin ileri sürülemeyeceğini, Türkiye'nin muayyen bir askerî işbirliği plânı çerçevesinde savaşa girebileceğini, bunun en önemli şartının da askerî hazırlığın ve yardımın daha önceden tamamlanması olduğunu, hazırlıklar tamamlanmadan Almanya'yı tahrik etmemek gerektiğini izah etti.

Bu ilk günkü toplantıdan sonra, Roosevelt'in İngilizlere, eğer ben Türk olsaydım, tarafsızlığı bırakıp savaşa girmek için İngilizlerin vaad ettiğinden daha fazla yardım teminatı isterdim, demiş olduğu Amerikan dokümanlarında yer almaktadır.

5 Aralık günü, üçlü toplantından önce Türk-Amerikan heyetleri arasında özel bir toplantı yapıldı. Bu toplantının zaptını aynen Türk dokümanlarından alarak aşağıya naklediyoruz:

"Roosevelt: Dün iyi geçti değil mi?

"İnönü: Oldukça iyi idi. Ümid ederim ki bugün tamamiyle bitiririz.

"Bir çıkmaza (impasse) girmişe benziyoruz. Bundan nasıl çıkacağımızı bilmiyorum. Mevzubahs olan Türkiye'nin harbe girmesiydi. Bunun hakkında Meclisimizin müzakeresinden sonra kararımızı aldık. Müşterek dava için çok mühim olan bu işi şimdi hazırlamak lazımdır. Harbe girmek büyük bir hadisedir ve büyük bir mesuliyet yüklenme demektir. Bu olabilir. Lâzım olan şey ve zamanını tesbite yarayacak âmil, hazırlıktır.

"Roosevelt: Bu mesele hakkında ben Churchill'e dedim ki, zamanı tesbit için bir plân yapmalı, hatta her hafta ne yapılması icab edeceğini tesbit etmeli. Bunu muvafık gördü.

"İnönü: Bir hazırlık plânı yapmak lâzımdır, fakat bu yapılmamıştır. Vakia Churchill bize bir plân göndermiştir, fakat bu hava meydanlarına ve personeline aitti. Dünkü görüşmelerden anladım ki Churchill için hazırlık plânı buna inhisar ediyor.

"Roosevelt: Bu İngilizlerin plânıdır. Evvela ikinci kânun (ocak) başına kadar hava meydanlarını hazırlamak. Ondan sonra makinist

ve mütehassısları yollamak, bu da (1-2) hafta sürecek. Müteakiben (20) hava filosunu göndermek ki bunlar takriben Şubat 1944'de olacaklar. Ben şahsen bu işin bu kadar çabuk olacağını zannetmiyorum.

"İnönü: Hakkınız var. Mr. Churchill'in düşündüğü budur. Fakat Türkiye'nin hazır olması meselesi, hava meydanları ve makinist işinden daha çok geniştir. Mevzubahs olan Türk hava kuvvetleri ile Türk ordusunun hazırlanmasıdır. Bunun için şimdiye kadar planlar yapıldı, fakat kuvveden fiile çıkmadı. Neden? Sebebini anlıyamadık. Bize bazı şeyler verdiler.

"Roosevelt: Planın hangi kısmı realize edildi.

"İnönü: % (10) u.

"Menemencioğlu: hatta % (4) ü.

"Steinhardt: Malzemenin mühim bir kısmı Elalemein'e gönderildi.

"İnönü: Toplara, tayyarelere (uçaklara) ihtiyacım vardır. Bundan başka zırhlı kuvvet gibi direkt yardım lazımdır.

"Steinhardt: (1800) kamyondan yalnız (700) ü verildi. Topların bir çoğu da gelmedi. Şimdi bunları ikmal edecekler.

"İnönü: İlk devre hazırlık devresidir. Bize malzeme vermek lazımdır. Korkumuz şudur ki bizi hazırlıksız ateşe atmak istiyorlar.

"Roosevelt: Plan şöyle olmalıdır: 1 — Adana'da vadedilen malzemeyi vermelidirler. 2 — Yeni bir program yapıp onu da aynı zamanda tatbik etmeli: Hava meydanlarını hazırlamak, tayyare filoları göndermek.

"İnönü: Program tesbit edilmeli. Ondan sonra siz bunu şu kadar realize edebiliriz dersiniz, yahutta bunu tatbik edemeyiz dersiniz. Muayyen bir zaman ancak bu şekilde tesbit edilebilir. Başka şekilde zaman tesbitine teşebbüs etmek ciddi olmaz.

"Roosevelt: İngilizlerin pragramlarını ben de bilmiyorum. Mesela 12 Adaya karşı ne yapmak istiyorlar. Mütemadiyen planlarını değiştiriyorlar.

"İnönü: Ondan sonra iş birliği (coopération) plânını yapmak gerektir. Ordularınızla hangi sahalarda hareket etmek istiyorsunuz? Bize yakın sahalarda mı, yoksa başka sahalarda mı. Hülasa edeyim: 1) Ordumuz için malzeme gönderme plânı müştereken tesbit edilmeli 2) Bunun realizasyonu gerçekleşmeli 3) Siyasi meseleleri gö-

rüşmeli ki bu fazla zaman almayacaktır. Girdiğimiz çıkmaz şudur: Hazırlık diye İngiliz hava filoları için yapılacak hazırlık anlaşılıyor, ki bunu kabul edemem.

"Roosevelt: Bizim gönderecek avcı tayyarelerimiz yoktur. Çünki Pasifikte büyük mikyasda meşgulüz. Pasifikte (bir) milyon askerimiz vardır. Cenubu Garbi (Güney-Batı) Pasifikte te (iki bin) tayyaremiz vardır. İngilizler ise (20) yirmi hava filosu göndermek istiyorlar. Biz de bir grup bombardıman tayyaresi göndereceğiz. Fakat bu epeyi zaman alabilir. Ağır bombardıman tayyarelerimiz için (iki bin) metrelik iniş pisti lazımdır. Zan etmem ki bu (üç) ayda mümkün olabilsin.

"İnönü: İşte çıkmaz budur.

"Menemencioğlu: Mühim olan zaman mefhumu değil, plânın ekzeküsyonu (uygulanması) mefhumudur. Başka türlü ciddi olmaz.

"Roosevelt: Bir Türk, bir İngiliz ve bir Amerikan'dan müteşekkil bir küçük erkânı harbiye heyeti kurmalı. Bu heyet burada, veya başka yerde, yahut Türkiye'de toplanır. Onlar zamanları tesbit ederler, fakat kati şekilde değil, Meselâ derler ki, hava meydanlarının Ocak ortasında hazır olacağını ümid ediyoruz. Hangarlar Şubatta hazır olacaktır, fakat ümid ediyoruz diye vasıflandırırlar.

"İnönü: Tarihlerin katî olarak tesbit edilmemesi ve hazırlık plânının tahakkukuna göre takribî tarihlerin konulması, asıl alâkadar olan Türkiye için çok mühimdir.

"Menemencioğlu: Bir anlaşmazlık var. Mr. Churchill (20) hava filosunun gelmesini hazırlık devresinin bir kısmı olarak telakki ediyor. Fakat bu hazırlık devresi değildir. Hava filolarının gelmesinden (24) saat sonra harp başlayabilir.

"Roosevelt: Temamile aynı fikirdeyim. Bu hazırlık devresinin bir kısmı adedilemez.

"Menemencioğlu: Türkiye Reisicumhuriyle aynı fikirde olarak durumu nasıl derpiş ettiğimi söyleyeyim:

1) Bir hazırlık plânı

2) Bir işbirliği plânı

3) Bir politik plân ve ilgili teferruatı

"Evvelâ hazırlık plânı kati bir samimiyet ile tesbit edilmelidir ki halkımıza inkişafları izah edebilelim.

"Saniyen (ikinci olarak) işbirliği plânında İngiliz ve Amerikalıların ne yapacağı, Türkiye'ye ne iş düşeceği görüşülüp tesbit edilmelidir.

"Salisen (üçüncü olarak) siyasî görüşmelere girişmek lâzımdır: Ruslarla açıkca vaziyeti görüşmek, Ruslarla işbirliği, sizinle ve Ruslarla menfaatler meselesi ve saire.

"Her halde hazırlık devresinde zaman mefhumunu bırakmak ve onun yerine plân mefhumunu kabul etmek gerekir.

Görüşmenin bu kısmında İngiliz Sefiri odaya girer ve konuşmanın seyri değişerek aşağıdaki şekilde devam eder:

"Roosevelt: (sir K. Hugessen'e) : Türk Heyeti, birbirini takip eden tarihlerin takriben tesbiti yerine bir az değişik bir hal şekli teklif etmektedir:

"Birinci Devre:

"Birinci Kısım: Adana'da kararlaştırıldığı halde her ikimizin de Türklere veremediğimiz malzemenin teslimi;

"İkinci Kısım: Hava meydanlarının hazırlanması onların müdafaa tertibatı, teknisyen ve mütehassıslar, velhasıl bunlara ait bütün tertibatın ikmali. Şu kadar ki, tayyareler harp ilânından 24 saat evveline kadar gönderilmemelidir.

"İkinci Devre: (ki birinci devre ile aynı zamana gelebilir). Bu ikinci devreye iş birliği (coopération) devresi denilecektir. Bu devre de, ben üç kişilik bir askerî heyetin toplanmasını teklif ettim. İngilizlerden meselâ General Wilson veya muavini, bir Amerikan generali ve bir Türk Generali toplanarak bir heyet halinde askerî hareketleri görüşürler; meselâ Girit veya Rodos'a taarruz vesaire gibi meseleler görüşülür.

"Üçüncü Devre: Siyasî meselelerin görüşülmesi. Sizinle bizim aramızda bu pek lüzumlu değildir. Fakat Ruslarla sizin aranızda lüzumludur.

"İnönü: Bilhassa...

"Roosevelt: Eğer siyasî meselelerin görüşülmesi hazırlık devresinden sonraya bırakılırsa, fikrimce, bu bir siyasî hata olur. Bilhassa ki Ruslar şimdi çok müsait bir zihniyette bulunuyorlar.

"İnönü: İçine girmiş olduğumuz çıkmaz şudur: Eğer muayyen bir tarih tesbit edilirse Ruslar buna dayanarak Türkiye'nin o tarih-

de harbe girmesini istiyeceklerdir. Eğer hazırlık devresi kabul edilirse, Türkiye bunun sonunda harbe girebilir. Fakat hazırlığın yürüyüşünü nazarı dikkata almadan Ruslar kat'i bir zaman üzerinde israr ederlerse, işte çıkmaza girmiş oluruz.

"Roosevelt: (Sir K. Hugessen'e): Hazırlıkları bitmeden evvel harbe girmek istemiyorlar. Açıkca söyliyeyim ki, Türkler haklıdırlar. Hazırlıksız yakalanmak istemiyorlar.

"Douglas: Mesele şudur ki...

Roosevelt: (Keserek) Tarih hazırlığa müstenit olmalıdır diyorlar ve zannederim haklıdırlar."

Bu noktada Churchill de gelir ve Üçlü toplantı başlar.

Churchill gelince, Roosevelt, hazırlık, işbirliği ve siyasî meseleleri kapsayacak devrelerin şimdiden kesin tarihler olarak tesbitinin hatalı olacağını tekrarlar. Churchill, hazır beklemekte olan 70 uçağın Türkler taarfından teslim alınmadığını söyler. İnönü bu uçakların, vaad edilenlerin aksine köhne uçaklar olduğunu belirtir, İngilizlerin hazırlık devresi olarak İngiliz hava kuvvetlerinin Türkiye'ye inmesini ve bunların savunulmasını gördüğünü, halbuki bunun Türkiye'nin savunması ile ilgisi bulunmadığını uçakların Türkiye'nin savunma hazırlıklarının bitmesinden sonra ve savaş ilânından ancak bir gün önce gelebileceğini izah eder.

Menemencioğlu sözü alarak durumu şöyle özetler: "Sizce esas olan mayyen tarihtir. Bizce esas olan hazırlıktır. Asgarî bir hazırlanma lâzımdır. Eğer bunu beş günde yapabilecek isek bunu kabul ediyoruz. Fakat eğer altı ayda olacaksa o zamanda siz bunu kabul etmelisiniz. İngiliz hava meydanlarının hazırlanması Türkiye'nin harbe hazırlanması değildir".

Görüşmelerin ilerlemediğini gören Roosevelt küçük bir komitenin durumu inceleyip rapor vermesini ister. Menemencioğlu, Açıkalın, Eden, Hugessen, Hopkins ve Steinhardt'dan oluşan bir komite kurulur. Bu sonuncu Ankara'daki Amerikan Sefiridir.

Bu komitede yapılan görüşmelerde varılan sonuçlar şöyle olmuştur. İngilizler ilk kademede 2000 İngiliz uzmanının sivil kıyafette Türkiye'ye gelmesini teklif etmiş, Menemencioğlu rakam üzerinde sonra mutabık kalmak üzere kabul etmiştir.

Türkiye'nin savunma için asgarî ve daha sonra tesbit edilecek talepleri yerine getirilmeden tarafsızlıktan ayrılıp savaşa girmesini zorunlu kılacak hiç bir harekette bulunulmayacaktır.

Siyasi meseleler savunma hazırlıkları yapılmakta iken görüşülecektir.

6 Aralık günü öğleden sonra resmî Üçlü toplantıya geçilir. Churchill sözü alarak kendi plânını açıklar. Bu plâna göre bir hazırlık safhasını müteakip uçakların !Türkiye'ye inişi ve bunu takiben de kati hareket safhası gelecektir. Müşterek bir hareket plânı yapılacak ve Türkiye harbe girdiği takdirde işbirliğini tesbit eden bir proje hazırlanacaktır. Eğer bunların tatbiki sırasında Türkiye harbe sürüklenecek olursa ona her hususta yardım edilecek, kendisine garantiler de verilecektir.

İnönü bu plânla mutabık olmadığını belirtir, bu plânın Türk ordusunun aylarca Alman ordusu ile karşı karşıya yalnız kalması manasına geldiğini, Almanların önleyici harp politikası takip ettiklerini, kendilerine karşı bir tehlike sezerlerse hemen saldırabileceklerini, o zaman da Türkiye'nin hazırlıksız yakalanacağını söyler.

Roosevelt söze karışarak ve Churchill'e hitaben, "niçin ilk safhada Almanları tahrik edecek şeyler yapmak istiyorsunuz, şimdi yapılmakta olduğu gibi askerî yardıma devam edilirse Almanya sesini çıkartamaz, hazırlık safhası bugünkü durumun devamı olacaktı" der.

İnönü bu görüşü paylaştığını, ama kendisinden hava üslerinin hemen verilmesinin istendiğini, bunun da hemen savaş demek olacağını belirtir.

Neticede o toplantıda, Churchill'in, 15 şubata kadar tamamlanmasında ısrar ettiği hazırlık safhasının sonuna kadar Türkiye'ye ne verilebileceğini yazılı olarak ertesi günü İnönü'ye bildirmesi kararlaştırılır.

Oturum bu şekilde sona erer. Roosevelt ertesi sabah ayrılacağından sonraki görüşmeleri Churchill her ikisi adına yapacaktır. Roosevelt bu toplantı bitince kendisini İnönü ve Menemencioğlu ile yalnız bırakmalarını rica eder. Türk tarafından tercüman olarak ayrıca Süreyya Anderiman'ın, Amerikan tarafından da sadece Steinhardt'ın katıldığı bu toplantıda konuşulanları da Dışişlerinin yayınladığı kitaptan nakledelim :

Bu görüşmede Roosevelt, Tahran'da Mareşal Stalin'le "harpten sonra Birleşmiş Milletlerin bir sulh ve işbirliği çerçevesi içinde taazzuvu meselesini" görüştüğünü söyliyerek, teşkilâtlanma hakkındaki düşüncelerini anlatmıştır. Buna göre 40-50 üyeden teşekkül ede-

cek ve yılda bir defa toplanacak Genel Kurul ekonomik, Sosyal ve Ulaşım sorunlarını görüşecektir. Bu kurulun, 10 üyelik bir yürütme Komitesi olacaktır; derhal toplanabilecek ve çabuk karar alabilecektir. (Roosevelt, böyle bir Komite olsaydı. Habeş harbinin çıkmıyacağını, zira derhal Süveyş kanalının kapanacağını söylüyor) Üçüncü organ, "Birleşmiş Milletler tarafından seçilen ve en büyük 4 devletten teşekkül edecek bir kuruluştur. Görevi polislik yapmak olacaktır. Dördüncüsü, mahkemeler olacak ve uluslararası zorluklar burada halledilecektir.

"Roosevelt ayrıca, son nokta olarak "Dünyada bulunan her milletin başkasının arazisinde gözü olmadığını resmen ve merasimle ilân edecektir" dedikten sonra, bunu bir fikir olarak ortaya sürdüğünü, üzerine daha çalışılacağını belirtmiş ve "Ankara'da bu fikri yaymak için Mr. Steinhard ile Hariciye Vekiliniz birlikte çalışabilirler mi?" diye sormuştur. Bundan sonraki görüşmeler şöyle olmuştur:

"İnönü: Memnuniyetle. Amerika Birleşik Devletlerinden gelen fikirlere karşı büyük sempatimiz vardır. Daima sizinle beraber olacağız. Siz dünya nizamı ve sulh için bu şekilde çalışırsanız muhakkak memnuniyet verici neticeler elde edersiniz ve bütün insaniyette size medyun olur.

"Bu konferansta gösterdiğiniz hüsnüniyetten dolayı da size ayrıca müteşekkirim. Maalesef hareket ediyorsunuz. Fakat tekrar görüşeceğimizi ümid ederim.

"Roosevelt: Ben sizin meselenizi tamamiyle anlıyorum. Ümid ederim ki (2-3) ay zarfında Almanlar çok daha az kuvvetli olacaklar ve Türkiye de harp bitmeden evvel muharebeye girecektir.

"İnönü: Çok teşekkür ederim.

"Yarın ne netice alacağımızı bilmiyorum. Amerika'nın ve şahsen sizin yüksek hislerinize emniyetim vardır. Bizi (2) ay içinde harbe sokmak istiyorlar.

"Roosevelt: Ben, (3) ayı ileri sürdüm.

"İnönü: (3) ay içinde de hazır olacağımızı zan etmiyorum. Bu müddetler zarfında tayyareler için hazırlık yapılabilir.

"Roosevelt: Siz hazırlığa derhal başlayınız ve bunu angaje olmadan da yapınız.

"İnönü: Sizin şahsiyetinizin, Bana ve Türk Milletine telkin ettiği sevgiden ve hayranlıktan dolayıdır ki ben buraya geldim. Ümid ederim bizi bırakmazsınız.

"Roosevelt: Hayır asla. Nasıl büyük babam sözünü tutarak Yunanlılara bir harp gemisi göndererek yardım ettiyse ben de sizi bırakmıyacağım.

"Menemencioğlu: Biz harbe girmeyi esas olarak kabul ediyoruz. Bilmediğimiz nokta, bize bu hususta ne kadar maddi yardımda bulunacaklardır.

"Roosevelt: Ruslar da İran'ın temamiyeti mülkiyesi (toprak bütünlüğü) ve istiklâli hakkındaki teminatı imza etmek istememişlerdi. Ben Tahran'a varınca vaziyet değişti ve muvaffak olduk.

"Menemencioğlu: Biz de, sizinle Teşkilâtı Esasiye'mizin (Anayasamızın) müsaade ettiği şekilde, ittifak halinde girmek istiyoruz.

"Roosevelt: Diğer devletlerle olduğu gibi bir deklarasyon yapınız.

"Menemencioğlu: Bu, memleketimizin efkârı umumiyesini (kamuoyunu) imâle için işlerimizi % (40) kolaylaştıracaktır.

"Roosevelt: Efkârı umumiye meselesinde karşılaşdığınız vaziyet, evvelce benim karşılaşdığım vaziyete çok benziyor."

7 Aralık günü son toplantı yapılır. Churchill bu defa plân olarak şöyle bir teklifte bulunur: Şubat 15'e kadar uçakların inişine lüzumlu bütün tedbirler alınacak ve 15 Şubatta Türkiye'den hava filolarını kabul etmek isteyip istemedikleri sorulacaktır. Tabiatiyle İnönü konuşulanların bu olmadığı cevabını verir, taraflar Alman tehdidinin ne ifade ettiği hususunda kendi görüşlerini izah ederler. Sonunda Churchill yazılı olarak verdiği programa 4-5 gün içinde cevap verilmesini ister. Bu 4-5 gün içinde çoğu radarcı 250 kadar uzman da Türkiye'ye gönderilecektir.

İngilizlerin verdiği yazılı metinin öngördüğü sistem şudur:

15 Şubata kadar:

1) Hava üsleri hazırlıkları ve diğer malzemelerin verilmesi

2) Savaş plânlarının müzakeresi

3) Cephane ithali programları

4) Siyasi konular üzerinde müzakereler

15 Şubat günü:

Uçakların Türk meydanlarına gelmesi için müsaade istenecektir.

Cevap olumlu ise

1) Kara ve hava orduları için tam hızla cephane ikmaline devam
2) Türkiye'ye deniz yolunun açılması
3) İngiliz tanksavar ve zırhlı birlikleri ile takviye
4) Türkiye ve müttefikler tarafından mutabık kalınmış plânın tatbikine geçilmesi

Cevap olumsuz ise

Müttefikler bütün kaynakları başka bir sahaya nakledecekler ve Türkiye ile savaş zamanı işbirliği ümitlerini keseceklerdir.

Bu plâna ek olarak, derhal yapılabilecek yardım konusunda bir de muhtıra verilmişti. Bununla 2000 kadar sivil personelin 132 hafif ve 56 ağır uçak savar topunun, dinleme cihazlarının hava alanlarına ve hassas noktalara yerleştirileceği öngörülüyordu.

Kahire toplantıları bu şekilde, müzakerelere devam edilmesi dışında hiç bir karar alınmadan sona ermiştir.

Kahireye, Tahran'da kararlaştırılmış olmasına rağmen Vişinski gelmemiştir.

Olayların bundan sonraki gelişmesi de şöyledir:

İnönü, Ankara'ya döndükten sonra konu, Mareşal Çakmak'ın da katılmasıyla Hükûmette uzun uzadıya münakaşa edilir ve İngiliz plânının aynen kabulünün mümkün olmadığı sonucuna varılır. Bunun üzerine durum 11 Aralık günü İngiliz Sefirine şifahen bildirilir. Sefir bunun yazılı olarak bildirilmesini ister, bu arzusuna uyularak 12 Aralık tarihinde cevabımız bir nota halinde İngiliz Sefirine tevdi edilir.

12 Aralık tarihli bu notanın ana hatları şöyledir:

"Cumhuriyet Hükûmeti en basit telâkki ettiği ihtiyat tedbirleri alınmaksızın Türk milletine karşı harbe girmek mesuliyetini alamaz. Cumhuriyet Hükûmeti tebarüz ettirmeğe mecburdur ki, bu asgarî ihtiyat tedbirlerini teşkil eden malzeme Türkiye'ye vasıl ol-

madıkça ve Türkiye'ye gönderilecek hava kuvvetleri meselesi taraflarca memnuniyet verecek şekilde halledilmedikçe Britanya Hükûmetinin 15 Şubatta yapmayı derpiş ettiği teklife müsbet cevap vermek kendisi için mümkün olmayacaktır.

"Cumhuriyet Hükûmeti her ne şekilde olursa olsun Türkiye'nin karadan ve havadan bir düşman taarruzuna maruz kalabilmesi ihtimalini bertaraf edemez. Bu konuda asgari ölçüler gözönünde tutularak, Genelkurmay tarafından hazırlanan liste tevdi edilmiştir.

"Aynı zamanda Türk ordusunun İngiliz ordusu ile yapacağı teşriki mesai plânı en yakın bir zamanda tanzim edilmelidir.

"Malzeme yardımı konusu üzerinde bir anlaşmaya varılır varılmaz siyasî konuşmalar başlamalıdır".

Tabiatiyle Türk Dışişleri bu görüşmeleri ve neticelerini dış temsilciliklere bir tamimle bildirmiştir. Londra Büyükelçiliğine gönderilen telgrafta, diğerlerinde olmayan şu paragraf da vardır:

"Bize asgarî bir müdafaa vasıtası temin edilmeden en kısa bir zamanda harbe girmemiz için vaki olan ısrarın, Sovyetler telkinatına müstenid olduğunu (dayandığını), birinci Kahire görüşmesinde anlamıştım. Bu defa, Mr. Eden'in, Mr. Roosevelt'e vaki olan bir ihtarı, istihbaratımızı tevsik ederek, Mr. Eden'in daha Moskova Konferansı esnasında Sovyetlerle bir vesika da imzaladığını gösterdi."

Bundan da anlıyoruz ki Türk liderleri Kahire'de, Türkiye sırtından yapılmış bir anlaşmanın mevcudiyetinden şüphe etmişler ve belki de bu şüphe tutumlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Aslında Tahran'da, Stalin'in, Türkiye'nin savaşa girmesi ile o derece ilgilenmediğini vesikalardan anlamaktayız. Amerika'nın da fazla bir acelesi yoktur. Aslında bu fikrin savunucusu Churchill'in kendisidir. Ne var ki Churchill de, bunu Molotof istiyor diye değil, kendisinin bulduğu bir fikir olarak savunmaktadır. Fakat Eden'in, hiç bir gerek yokken Molotof ile imzaladığı vesika ve Türk tarafının böyle bir vesikanın mevcudiyetini istihbar ve Kahire'de de teyid imkânını bulmaları her şeyi değiştirmiştir. Fakat belki de böyle bir vesikanın imzalanışı Türkiye'nin lehine olmuştur. Zira Türkiye bu şekilde bir şüpheye kapılmasa, olabilir ki Kahire'de bir mutabakat ortaya çıkabilirdi. Halbuki, Alman Sefiri Von Papen'in hatıratından, Almanların müzakerelerin seyri hakkında bilgileri olduğunu, İngiliz uçakları Türkiye'ye gelmeye kalkarsa, inecekleri meydanların ve bazı mevkilerin derhal kesif bir bombardımana tâbi tutulması kararı alınmış bulunduğunu anlıyoruz.

İngiliz Büyükelçisi Hugessen, kendisine verilen notaya 18 Aralık günü cevap getirdi. İngilizler, gerek hava alanlarının hazırlığı ve İngiliz eksperlerinin gelişi, gerek Türkiye'nin yaptığı teklifleri Türk Genelkurmayı ile birlikte incelemek üzere, İngiltere'nin Orta-Doğu, Kara, Hava ve Deniz Komutanlarının Türkiye'ye gelmelerini teklif ediyordu. Menemencioğlu haklı olarak bu teklifi, Kahire'de kararlaştırılmış olan, Almanları tahrik etmemek kararına aykırı buldu. Kaldı ki hava alanlarının hazırlanması ve eksperlerin gelmesi konusunda bir fikir ayrılığı da yoktu, bu işlerin yapılmasına Türkiye itiraz etmekte idi. Fakat tabiatiyle teklif Hükûmete götürüldü, görüşüldü ve ayni 18 Aralık günü Hükûmetin kararını Menemencioğlu aşağıki şekilde Büyükelçiye tebliğ etti :

"1 — Aramızda ciddî bir suitefehhüm (yanlış anlama) vardır. Siz daima tarih mefhumuna bağlanmış kalıyorsunuz, biz ise hazırlık mefhumu üzerinde ısrarla duruyoruz.

"2 — Bu prensibe istinaden bir emri vaki (olup bitti) yaratmak ve bizi arzumuz hilafına zamanından evvel harbe sürüklemek için elinizden geleni yapıyorsunuz.

"3 — Size nazaran, teknisyenlerin gelmeleri meselesinin yegâne gayesi teşriki mesai edebileceğimiz tarihte hava meydanlarının hazırlanmış bulunması olmayıp, bu bilhassa bir tahrik, bir emri vaki ve hatta bu tayyare meydanlarına vaziyed (el koymak) için bir vasıtadır.

"4 — Ateşelerinizin Genelkurmayla olan görüşmelerinin insicamı (düzgünlük) olmadığı kadar umumi bir plânı ve sarih bir hedefi de yoktur. Nitekim General Orbay teknisyenlerin tevzi plânını istemiş fakat herhangi bir cevap alamamış, buna mukabil üzerinde ısrar edilen yeni talepler karşısında kalmıştır.

"5 — Bizim için personel meselesinin mevzuubahis olamayacağını, ancak teknisyen enstrüktörler mevzuubahis olabileceğini Kahire'de beyan etmiştik, bunu burada da tekrar ediyoruz.

"6 — Şunu size katiyetle tasrih etmek isterim ki Türk Milleti ve Hükûmeti bir emri vaki veya kasden yapılmış tahriklerden mütevellid bir vaziyet neticesinde harbe sürüklenmeyi hiç bir veçhile kabul etmeyecektir. Reddetmenin bütün netayicine (sonuçlarına) rağmen böyle bir harbi reddetmekte tereddüt etmeyecektir.

"7 — Hazırlık safhasında Almanya'ya karşı hiç bir tahrikte bulunulmayacağını M. Roosevelt ve M. Churchill kendiliklerinden beyan etmişler ve bu husus da kati karar altına alınmıştı.

"8 — Britanya, Kara, Deniz ve Hava Üç Başkumandanının ziyaretleri hakkında bu sabah bana yapmış olduğunuz teklif bu gergin zamanda açıktan açığa bir tahrik teşkil etmektedir. Binaenaleyh bu teklifi kabul edemeyiz.

"9 — Buna mukabil size tevdi etmiş olduğum listeler hakkında Genelkurmayla görüşmek üzere iki üç teknisyen gelebilir. Fakat teknisyenler meselesi bu görüşmenin ruznamesinde (Gündeminde) yer alamaz.

"10 — Ateşelerinizin kendilerine malettikleri metodla, hatta müstakbel teşriki mesai için bizim yapmakta olduğumuz istihzarat (hazırlıklar) bile altüst olmak tehlikesindedir.

"11 — Bizim talebimiz bir heyeti umumiye plânının mevcudiyeti ve Türk Genelkurmayının idaresi altında İngiliz teknisyenlerinin işbirliği ile bir hazırlığın yapılmasıdır."

İngilizler bunun üzerine General Wilson'un gelmesini teklif ettiler. Türk Hükûmeti bunu da kabul etmedi. Neticede Hava Korgenerali Linnel'in başkanlığında bir heyet 1944 ocak ayı başında Ankara'ya gelerek Genelkurmay ile görüşmelere başladı.

Bundan sonraki müzakereler ve yazışmalar üzerinde ayni uzunlukla durmaya gerek görmüyoruz. İngiliz Askeri heyeti ile görüşmeler bir aya yakın sürdü, hiç bir netice vermedi ve bu heyet 3 Şubat günü Ankara'yı terketti.

Bu tarihten itibaren İngiltere ile Türkiye münasebetlerinde bir soğuma başlayacaktır. Ankara'daki Amerikan Sefirine de, İngilizlerin talebi ile bu münasebetleri soğutma taktiğine uyması için talimat gönderilecektir.

Bu tatbikatın ilk örneğini, İngiliz ve Amerikan Sefirlerinin 18 Şubat 1944 günü, Almanya'ya krom sevkiyatının büyük ölçüde artması ve İngiltere'ye azalması karşısında Türk Dışişleri Bakanlığı nezdinde yaptıkları sert teşebbüsde görebiliriz. Türkiye 21 Nisan 1944 tarihinden itibaren Almanya'ya krom satışlarını durdurmuştur.

Bir müddet sonra, Mayıs ayı içinde, Boğazdan geçen Alman ticaret gemilerinin aslında yardımcı harp gemisi sayılması gerekecek karakterde oldukları konusu ortaya çıkacak, bir ihtilâf halini alacak, neticede Menemencioğlu'nun istifasını vermesi ile sonuçlanacaktır.

Menemencioğlu'nun Bakanlıktan ayrılmadan yaptığı son teşebbüslerden birisi de 22 Mayıs 1944 günü M. Vinogradov ile olan görüşmesidir. Bu görüşmede Menemencioğlu'nun ileri sürdüğü teklif isabetli midir, yoksa Rusya bunu, İngiltere ve Amerika tarafından terkedilince yalnız kaldığı için Rusya'ya yeniden yanaşmak istiyor diye yorumladığından dolayı sakıncalı mı olmuştur, bu konuyu bir tarafa bırakarak teşebbüsün kendisini ele alalım.

Menemencioğlu Vinogradov ile yaptığı bu görüşmede, iki ülkenin Balkan meselelerinde birbirleriyle danışmaları esasına dayalı bir anlaşma yapmaları telkinini ileri sürmüştür. Vinogradavov, böyle bir anlaşma yapıldığı takdirde bunun Türk dış siyaseti bakımından bir değişiklik anlamına gelip gelmeyeceğini sormuş, buna karşılık Menemencioğlu : "Türkiye Balkan siyasetini ve buna paralel olarak da genel politikasını, Sovyet Politikasına uydurmuş vaziyete girecektir. Bunun bir değişiklik olup olmadığını siz tayin edersiniz" cevabını vermiştir.

Bu teşebbüse cevap, Molotof'un ağzından, 5 Haziran 1944 günü gelmiştir. Vinogradov'un getirdiği cevabın esası, Türkiye ile Almanya arasındaki bağlarda köklü bir değişiklik olmadıkça siyasi işbirliğinin anlamı olmayacağı ve bir anlaşmaya varmak için tek yolun, Türkiye'nin, Almanya ile bağlantılarını derhal keserek, Müttefiklerin yanında savaşa girmesi şeklindedir.

Bu konudaki müteakip görüşme 22 Haziran günü Genel Sekreter Cevat Açıkalın ile Vinogradov arasındadır. Aradan uzun bir süre geçmiş olmasını Açıkalın, Menemencioğlu'nun Bakanlıktan ayrılması ile izah etmiştir. Yukarda da belirttiğimiz üzere, Boğazlardan geçen gemiler konusu dolayısiyle Menemencioğlu istifa etmiş ve Başbakan Saracoğlu, Dışişlerini de üzerine almıştı. Bir süre sonra Dışişlerine Hasan Saka getirilecektir.

Bu görüşmede Açıkalın, Sovyet cevabını, Türk-Sovyet bağlantılarının iyileştirilmesi ve Balkanlarda işbirliği ve danışma olmak üzere iki bölümlü olduğunu, ikinci bölüm için Almanya ile bağlantıların kesilmesinin şart olarak ileri sürüldüğünü belirttikten sonra, birinci kısım, yani iki ülke münasebetlerinin iyileştirilmesi için de bir ön şartları olup olmadığını sormuştur. Vinogradov, içinde bulunulan durumda her konunun savaş açısından ele alınabilmekte olduğunu söyledikten sonra, bununla beraber Türkiye'nin bir teklifi olursa inceleyeceklerini ilâve etmiştir. Bu görüşme sırasında Vinogradov, gene Alman anlaşmasına değinmiş, bu anlaşmanın Rus-Alman savaşı başlamadan üç gün önce imzalanmış olmasının çok kötü

tesir yapmış olduğunu belirtmiştir. Açıkalın'ın buna verdiği cevap aynen kaydedilecek önemdedir:

"Molotof da Türk-Alman Anlaşması ile Almanların Sovyetlere saldırması arasında bir bağlantı kurar gibi konuşmuştu, siyasi terbiyem müsade etmediği için kendisine Moskova'da Büyükelçi iken gereği gibi cevap veremedim. Sizler Almanya ile yalnız bir askerî tecavüz misakı ile bağlı değil, fakat ayni zamanda fiiliyatta adeta siyaset ortağı idiniz. Biz de bir kaç ay evvel Moskova'dan dönüşümüzde size yapmış olduğumuz işbirliği teklifimize cevaben cebimizde tarafınızdan bize tevdi edilmiş olan bir Alman rezervi ile dönmüş bulunuyorduk. O zaman sizin bize bir Alman rezervini bizimle teşriki mesai teklifimize karşı şart koymanız günah değil de, bizim Alman ordularının hudutlarımıza dayandığı ve müttefiklerimizden hiç bir medet ummağa imkân bulunmadığı bir sırada ve buna rağmen ittifakımızı Almanlara kabul ettirerek bir ademi tecavüz misakı akdetmemiz mi günah oluyor?"

Vinogradov karşılık olarak: "Canım bunlar geçmiş şeyler, o zaman öyle idi. Şimdi Almanya bize taarruz etmiş bulunuyor. Biz de onunla harbediyoruz. Bizimle dost olmak isteyenler bize yardım etmelidirler" demektedir.

Açıkalın 27 Haziran günü Vinogradov'u tekrar davet etmiş ve cevabımızı kendisine bildirmiştir. Bu cevapta iki ülke arasındaki bağlantıların düzelmesine atfedilen önem belirtildikten sonra, bu münasebetlere lâyık oldukları kuvvet ve samimiyet görüntüsünü vermek amacıyla iki taraf arasında uyuşulacak bir usulle bu bağlantıların teyidi teklif edilmekte ve bir telkin şeklinde de, 17 Aralık 1925 tarihli Protokolün zamanından önce yeniden uzatılması öne sürülmekteydi. Açıkalın'a göre, Türkiye'nin harbe girmesi Türk-Sovyet işbirliğinin şartı olarak değil, fakat muhtemel bir neticesi olarak derpiş edilmeliydi". Buna karşılık Vinogradov, "en kestirme ve her şeyi düzeltecek yol olarak savaşa girmek varken bütün bunlara ne lüzum var, zaten İngilizler bu yolda bir talepte bulunacaklardır" demiştir. Açıkalın'ın, İngilizlerin Ruslara bir teşebbüs mü yapmış olduklarını sorması üzerine de, "ben öğrendim size haber veriyorum" demekle yetinmiştir.

İngilizlerin hakikaten bu tarihlerde böyle bir düşünceyi uygulamaya çalıştıklarını dokümanlardan anlıyoruz. İngiltere 25 Haziran 1944'de Türkiye'nin savaşa girmesi için ilk adım olarak Almanya ile diplomatik ve ticarî münasebetlerini kesmesinin istenceğini Rus-

lara bildirmiştir. Molotof, 28 Haziran günü, Amerikan Sefiri Harriman'ı çağırarak, Türklerin mayıs ayında daha yakın bir işbirliği ve Balkanları da içine alacak bir anlaşma teklif ettiklerini, Rusya'nın buna cevap olarak, Balkanların Almanların elinde olduğunu, Türkiye'nin ise Almnya ile bağlantılarının devam ettiğini, eğer Türkiye bu bağları keser ve Müttefiklerin yanında savaşa girerse daha yakın işbirliğinin ele alınabileceğini bildirdiklerini, buna cevap alamadıklarını, 25 Haziran günü de İngilizlerin, yukarda belirtilen şekilde teklif almış olduklarını bildiriyor ve kendi düşüncesi olarak, bu teklifin Tahran kararlarına uymadığını ilâve ediyordu. Harriman, İngiliz ve Amerikalıların, Türkiye'nin istediği malzemeyi verecek durumda olmadıklarını söyleyince Molotof, malzeme talebinin bir bahane olduğu cevabını veriyordu. Harriman'ın, Sovyetlerin İngiliz teklifini kabul edip etmediklerini sorması üzerinde Molotof, Sovyet Hükûmetinin teklifi incelemekte olduğunu söylüyordu.

30 Haziran günü İngiliz Büyükelçisi, Saracoğlu'yu ziyaretle kendisine şu notayı tevdi etmiştir:

"Garp cephesinin açılmasıyla durum tamamiyle değişmiştir. Şu halde, Türk hükûmetinin bu gelişmelerden evvel, bize Almanya'ya vaki krom teslimatının tamamiyle men'i ve askeri kıymeti haiz diğer emtia (mallar) ihracatının da % 50 nisbetinde tahdidi suretiyle vermiş bulunduğu yardım ölçüsü, halen değişmiş bulunan şartlar sebebiyle, arttırılmak icab eder. Şimdi, Türkiye ile Büyük Britanya ve Müttefiklerini biri birine düşürmekten ibaret Alman oyununa son vermek maksadıyla, Türk Hükûmeti için Almanya ile iktisadi ve diplomatik münasebetleri kesmeyi göze almak zamanı gelmiştir.

"Ancak bu suretledir ki Türkiye, son hadiseler neticesinde karanlık ve karışık olan politikasını aydınlatabilecek ve kendisine ait olan beynelmilel (milletlerarası) rolü harp esnasında olduğu gibi sulh anında da oynayabilecektir."

Görüleceği üzere, bu nota cidden soğuk bir eda ile yazılmıştır. İçinde Türk-İngiliz ittifakından hiç bahsedilmemekte ve Türkiye kusurlu olarak görülmektedir. Saracoğlu görüşme sırasında bu noktaya değinmiş, İngiliz Sefiri de cevap olarak, 1939 anlaşmasının hâlâ yaşamakta olup olmadığını denedikleri cevabını vermiştir.

Ankara'da o tarihte, bu notanın da Rus tesiri altında yazılmış olduğu belki düşünülmüştür. Ancak bugün vesikalardan, Rusya'nın böyle bir teşebbüse taraftar değil, bilâkis aleyhtar olduğunu ve İngilizlerin bunu, Amerikalılarla mutabık kalarak, Ruslar'dan habersiz yaptıklarını anlamaktayız.

1 Temmuz günü, Amerikan Sefiri Steinhardt'da Saracoğlu'yu görerek İngiliz teklifini desteklediklerini bildirmiştir.

3 Temmuz 1944 günü Saracoğlu, İngiliz ve Amerikan Sefirlerini davet ederek, İngiliz talebine, müteakip şartlarla, müsbet cevap verileceğini söylemiştir:

"1 — Keyfiyeti tezekkür ettiğimizi, Türkiye'nin müttefiki İngiltere'nin istediği gibi, Almanya ile iktisadî ve diplomatik münasebatın kesilmesine dair alacağı karar, 1939 İttifak Muahedesinden iki memleket için doğan ittifak bağlarını kati surette kuvvetlendirmiş ve teyid etmiş olacağı cihetle, harbin tasfiyesi ve sulhun yapılması anında bütün beynelmilel meselelerin halline müsavi müttefik sıfatı ile iştirak hakkı tanınması,

"2 — Borç ve ödünç verme mekanizmasının yeniden harekete geçirilmesi,

"3 — İlk sürprizlere karşı koymaya imkân verecek harp malzemesi ve bilhassa tayyareler ve hava savunma malzemesi verilmesi,

"4 — Türkiye'nin Almanya ile münasebetlerinin kesilmesi neticesi olarak mahreçsiz kalacak mallarını satın almak ve ithal edemeyeceği sivil ihtiyaçlarının tatmini bakımından eskiden olduğu gibi, Büyük Britanya'nın her türlü kolaylığı göstermesi,

"5 — Türkiye bu şekilde alacağı karar neticesi olarak herhangi bir tecavüze uğrayacak olursa, ona kendisini müdafaa ve tecavüze başarıyla karşı koymak imkânını vermek ve o zaman Genelkurmaylar arasında görüşülmek üzere Büyük Britanya'nın kendisine, iktidarında olan bütün yardım ve müzahareti temin etmesi,

"6 — Harbin zaruretlerini ve bundan doğacak neticeleri karşılayabilmesi için Türkiye'ye icab eden her türlü mali yardımın yapılması şartıyla, İttifak Muahedesi hükümleri gereğince, Büyük Britanya Hükümetinin ileri sürdüğü talebe Cumhuriyet Hükümetinin müsbet cevap verebileceğini söyledim".

10 Temmuzda İngiliz Büyükelçisi Saracoğlu'yu ziyaret ederek, Müttefiklerle görüşülmesi gerektiğinden cevaplarının gecikeceğini, fakat Türk Hükûmetinin kararının Londra'da çok olumlu etki yaptığını bildirmek üzere talimat aldığını söylemiştir.

Bu arada Sovyetlerin teşebbüs konusundaki muhalefetleri devam etmektedir. Washington'daki Rus Sefiri, Amerikan Hariciyesine verdiği bir notada, işin tarihçesi yapıldıktan sonra, İngiliz Hü-

kûmetinin, Türkiye'nin savaşa girmesi yolunda Moskova ve Tahran Konferansı kararlarına uygun hareket etmediği, önceden Sovyet Hükûmetinin mutabakatini almadan Türkiye'ye yeni ve uygun olmayan teklifler yaptığı dile getirilmiştir.

11Temmuz günü Cordel Hull, belki de Sovyetlerin bu reaksiyonu üzerine İngilizlere, Türkiye'nin nota teatisi teklifini acele cevaplandırmaları telkininde bulunmuş ve, İngiliz cevabı gecikirse Türkiye'nin kendiliğinden diplomatik münasebetleri keserek, Rusya'nın istediği şekilde savaşa girebilmesi ve İngiliz ittifakını bir kenara bırakarak Doğuya dönmesi ihtimalinin gözönünde bulundurulmasını istemiştir.

Ayni 11 Temmuz günü, Churchill, belki de kendilerinin mutabakatının alınmadığından yakınan Sovyetleri tatmin için, Stalin'e gönderdiği bir mektupta bu konuya da değinmiştir. Churchill'in yazdıklarını aşağıya alıyoruz:

"...Size bildirmek istediğim başka bir konu var. Türkiye Mihver devletleriyle münasebetlerini derhal kesmeğe arzuludur. Harp ilân etmesi gerektiği hususunda sizinle mutabıkım, ama korkarım ki kendisinden böyle yapmasını istersek bizden, hem şehirlerini korumak için şu anda vermek imkânımız olmayan uçaklar isteyecek, hem de, Bulgaristan ve Ege'de, şimdilik imkânımız olmayan müşterek harekata girişilmesini talep edebilecektir... Bu sebeble Almanya ile münasebetlerini kesmesini ilk adım olarak kabul etmek daha akıllıca olacaktır. Bu takdirde, bir intikam hava saldırısına karşı onu korumak üzere ufak bir yardım yapılır ve böylece harbe girişi de bunu takip eder..."

İngilizler 12 Temmuz günü Türkiye'ye yapılacak taklifleri Amerikalılara bildirirler. Bu teklifler, talebin ittifak anlaşması gereğince yapıldığı hususundaki nokta hariç, Saracoğlu'nun taleplerini karşılamaktadır.

Stalin, 15 Temmuz günü, Churchill'in mektubuna verdiği cevapta, Türkiye ile ilgili kısmı da ele almış ve şunları yazmıştır:

"...1943 Kasım ve Aralık aylarında, Türkiye'nin müttefikler yanında Hitler Almanyasına karşı harbe girmesi için Üç ülke hükûmetinin ne kadar israrla talepde bulunmuş olduğumuzu şüphesiz hatırlayacaksınız. Bundan hiç bir şey çıkmadı. Bildiğiniz üzere, Türk Hükûmetinin insiyatifi üzerine, bu yılın Mayıs ve Haziran ayında onlarla yeniden müzakereye girdik ve geçen yıl sonunda Müttefik Hükûmetlerin yapmış oldukları teklifi iki kere daha teklif ettik. Bun-

dan da bir şey çıkmadı. Türkiye Hükûmeti tarafından Almanya'ya karşı takınılmış kaçak ve muğlak tavır muvacehesinde, Türkiye'yi rahat, kendi iradesi ile başbaşa bırakmak ve üzerinde yeni baskılara girişmemek daha isabetlidir. Bu tabiatiyle, Almanya ile harpten kaçınmış olan Türkiye'nin, Harp sonrasında özel taleplere sahip olmak hakkını da ortadan kaldıracaktır..."

Görüldüğü üzere, Stalin, hatta Türkiye'nin savaşa girmesini bile artık gerekli görmemektedir. Mektubunun son cümlesi özellikle mühimdir. Stalin açıkca söylememekle beraber, Rusya'nın ileri sürebileceği bazı hususlara Türkiye'nin itiraz hakkı da olamayacağını belirtmek istemektedir.

İngilizlerin yeni teklifleri 23 Temmuz akşamı İngiliz Sefiri Hugessen tarafından Saracoğlu'ya bildirildi. Bu defa, münasebetlerin İttifak Anlaşması çerçevesinde kesilmesi ibaresi de metne ilâve olunmuştu.

Bildiri Bakanlar kurulunda tetkik edildikten sonra Saracoğlu Türk cevabını Hugessen'e bildirdi. Bu cevapta "halen tatilde olan T.B.M.M. nin tasvibine intizaren, İngiliz bildirisinin muhtevası ile mutabık olunduğu ve 2 Ağustosta münasebetlerin kesileceği, belirtildikten sonra, Türk siyaseti için 'karanlık' ve 'karışık' kelimelerinin kullanılmış olması bir haksızlık olarak nitelenmekte ve İngiliz Hükûmetinin, şimdiye kadar yapıldığı gibi, bundan sonra da daha uygun kelimeler kullanması temenni edilmekte" idi.

Hugessen 27 Temmuzda Saracoğlu'na hitaben bir mektup şeklinde İngiliz Hükûmetinin cevabını getirmiştir. Bunda Almanya ile münasebetlerin 2 Ağustosta kesilmesi kararının büyük memnuniyetle karşılandığı belirtildikten sonra aynen şöyle denmektedir: "Ayrıca Türk Hükûmetinin bu kararının, İngiliz-Türk İttifakının müşahhas delili olarak karşılandığını ve bu suretle Türkiye'nin İngiltere'nin müttefiki olarak yerini tekrar aldığını Ekselânslarına bildirmeğe yetkiliyim".

Türkiye 2 Ağustos 1944 günü Almanya ve Japonya ile İktisadî ve siyasî münasebetlerini kesmiştir.

Münasebetlerin kesilmesi konusunu kronolojik şekilde sonuna kadar takib maksadıyla, arada geçen diğer olayları ihmal ettik. Şimdi 3 Temmuz tarihine geri dönerek onları takip edelim.

3 Temmuz günü, yukarda belirtildiği şekilde Saracoğlu, İngiliz ve Amerikan Sefirleri ile görüşürken, Açıkalın da Vinogradov'u,

Türkiye'nin kararından haberdar ediyordu. Vinogradov, bu kararın eksik bir tedbir olduğunu, doğrusunun savaş ilânı olacağını belirtiyordu.

Vinogradov bu kararın İngiliz teklifi üzerine mi, yoksa Sovyetlerle ilişkileri düzeltmek maksadıyla mı alındığını soruyor, Açıkalın da, İngiliz teklifinin, Sovyet teklifi incelenirken geldiğini, bunun bir tesadüf eseri mi olduğunu, yoksa İngilizlerle Rusların müşterek mutabakatına mı dayandığını bilmediğini söylüyordu. Konuşma, gene Balkanlar konusunda bir anlaşma mevzuuna dönüyor, Açıkalın, hem bunun, hem de Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesinin Türkiye'nin istemeğe devam ettiği bir husus olduğunu belirtiyordu.

6 Temmuz günü Vinogradov Dışişlerine Rus cevabını getirmekteydi. Menfi olan bu cevapta, Türk Hükûmetinin, Sovyet Hükûmetince, savaşı kısaltmak amacıyla hemen Almanya'ya savaş ilân etmesi yolunda, 1943 kasımından beri yapılan talebi kabul etmediği, iki taraf arasında dostluğu teyid etmek için bir diplomatik vesika teatisinde bulunulmasının da, savaşı kısaltmaya tesiri olmayacağından lüzumlu görülmediği belirtilmekteydi.

Türkiye 16 Ağustos 1944 de, Sovyetlerin bu son bildirisine cevap vererek, dışardan yapılan saldırıları ve istismarı önlemek için iki ülke bağlantılarının olumlu havasının uygun görülecek bir yolla yeniden belirlenmesi teklifini tekrarlamıştır. Ruslar buna karşılık olarak, evvelce vaki bildirilerine ilâve edilecek bir husus olmadığını belirtmekle yetinmişlerdir.

Rusların, bu şekilde, Türkiye'yi kendi haline bırakmak politikasını, en azından kendi başlarına sürdürmeğe başladıkları anlaşılmaktadır.

İngilizlerin, son verdikleri mektupla, Türkiye ile münasebetlerdeki soğukluğu bir tarafa bıraktıkları izlenimi uyanmakta ise de, aslında bu da doğru değildi. Zira 2 Ağustos tarihinden sonra da, İngiltere, artık Türkiye'nin savaşa girmesine gerek olmadığı tezini savunur durumda olmuştur. Hatta İngiliz sefirinin Saracoğlu'ya, Türkiye'nin savaşa girmesinin bir değer ifade etmesi için artık çok geç olduğunu, Türkiye'den üs talebinde bulunmadıklarını söylemiş olduğunu, Başbakan ile yaptığı bir konuşmayı Bakanlığına nakleden Amerika Sefiri Steinhardt'ın, Amerika dokümanları arasında neşredilmiş bir telgrafından anlamaktayız.

Churchill'in, Türkiye'yi savaşa sokamayışını şahsî bir başarısızlık kabul ederek bir kırgınlık duymuş olması akla gelebilir. Ancak

yukarıki paragrafta temas edilen konuşmada İngiliz sefirinin artık Türkiye'den hava üssü istemediklerine dair sözleri, İngiltere için asıl mühim olanın, Türkiye'nin savaşa girmesi değil de, bu üsler olduğu ihtimalini de ortaya koymaktadır.

Böylece bu tarihten itibaren, Türk-İngiliz münasebetlerinde soğuk bir hava devam ederken, Türk-Rus ilişkileri ise durgunluktan büsbütün kötülüğe doğru gitmeğe başlamış, buna karşılık Amerika ile daha yakın ilişkiler kendini göstermiştir.

9 Ekim 1944 günü Churchill, Moskova'ya gitti. Balkanların taksiminin yapıldığı ünlü toplantı budur. Churchill hatıratında, Balkan durumu görüşülürken, bir yarım sayfa kağıt üzerine:

Romanya

Rusya	% 90
Diğerleri	% 10

Yunanistan

İngiltere	% 90
Rusya	% 10

Yugoslavya % 50 - 50

Macaristan % 50 - 50

Bulgaristan

Rusya	% 75
Diğerleri	% 25

diye yazıp Stalin'e uzattığını, Stalin'in mavi bir kalemle buna bir uygun işareti koyup iade ettiğini ve konunun, bunları kağıda yazması için geçen zaman içinde halledilmiş olduğunu kaydeder. Bu hareket iftiharı mı yoksa teessürü mü muciptir, zannediyorum cevabını istikbal açık şekilde ortaya koymuştur.

Moskovadaki bu görüşmelerde Türkiye'yi ilgilendiren bir kısım da vardır. Churchill'in, 22 Ekim tarihinde, Moskova'dan Başkan Roosevelt'e yolladığı mektubun 9.cu paragrafı aynen şöyledir:

"9 — U.J. (Stalin kadediliyor) resmen Montreux Konvansiyonunu da ortaya attı. Rusya savaş gemilerinin serbest geçiş hakkı için

bunun tadilini istiyor. Buna prensip olarak karşı çıkmadık. Japonya bunun imzacıları arasında bulunduğu ve İnönü geçen Aralık'ta piyasasını kaybetmiş olduğu için, bir revizyon hakikaten zaruridir. Rusya tarafından ayrıntılı teklifler yapılmak üzere konuyu geçtik. Stalin, mutedil (ılımlı) olacaklarını söyledi".

Roosevelt'in ayni gün Churchill'e yolladığı cevapda da şu satırlar var:

"...J. Amcanın (Stalin) harp suçluları, Almanya'nın istikbali ve Montreux Konvansiyonu hakkındaki hali hazır tutumuna ilişkin yazdıklarınız son derece enteresan. Bu konuları, Pasifik harbi çalışmalarıyla birlikte, önümüzdeki üçlü toplantıda görüşmeliyiz..."

Roosevelt'in bahsettiği Üçlü toplantı Yalta Konferansıdır.

8. *1945 yılından bu yana Türk-Rus ilişkileri*

Yalta Konferansı, Roosevelt'in yeniden Başkan seçilerek yemin etmesinden sonra, 4 Şubat 1945 günü toplanmış ve 11 Şubat gününe kadar devam etmiştir.

Dünyanın geleceği hakkında, hatta daha doğru bir ifade ile dünyanın taksimi hakkında kararlar alınan bu konferans, bugün hâlâ sıkıntısı çekilen pek çok problemin tohumlarının atıldığı bir toplantı olduğu için, Konferansa katılan delegasyonları belirterek konuya girmekte fayda vardır.

Stalin'in başkanlığını yaptığı Rus heyeti, Molotov, Vyshinsky, Gromyko, Londra Büyükelçisi Maisky, Hava Mareşali Khuryakov, Amiral Kuznetsov ve General Antonov'dan oluşuyordu. Resmen heyete dahil görünmemekle birlikte, Beria, Malenkov, Mareşal Voroşilov ile Dışişlerinden Dekanosov, Losowsky ve Kafdaradzé de zaman zaman toplantılara veya yemeklere katılıyorlardı.

Roosevelt'in başkanlığındaki Amerikan heyetine, özel Müşavir Harry Hopkins, Dışişleri Bakanı Riley Stettinius Jr., Moskova Büyükelçisi Averell Harriman, 1950 yılında Rus casusu olarak mahkum olacak Alger Hiss, Amiral Leahy, Dışişlerinden Bohlen (sonra Moskova sefiri olacaktır), Amiral Joseph King, General Marshall, Cumhurbaşkanının özel sekreteri Steve Early ve yaveri General Watson dahildi.

Churchill Başkanlığındaki İngiliz heyetini ise, Anthony Eden, Dışişleri Daimî Sekreteri Alexander Cadogan, Moskova Sefiri Archibald Kerr, Genelkurmay Başkanı Mareşal Alan Brooke, Hava Mare-

şali Charles Portal, Mareşal Alexander ve Korgeneral Lionel İsmay oluşturmaktaydı.

Resmen 4 Şubat günü saat 17.10'da başlayan konferansda resmî zabıt tutulmamıştır. Seanslardaki konuşmaların seyrini, iştirak edenlerin, bu arada özellikle Amerikan delegasyonundan Bohlen ve Hiss'in tuttukları zabıtlardan, Stettinius ve Hopkins'in hatıralarından takip mümkündür. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Foreign Relations of the United States-Diplomatic Papers, The Conferences at Malta and Yalta) isimli resmî dokümanlar kitabı bütün bunları bir araya getirmiştir. Bu dokümanların pek çoğunun New York Times gazetesinin 17 Mart 1955 tarihinde özel baskısında da yayınlanmış olduğu malumdur.

Konferansın ana gayesi Polonya ve pasifik savaşı hakkında mutabakata varmaktı. Konferansın genel havasını vermek bakımından 4 Şubat gecesi tertiplenen yemekte Stalin'in yaptığı konuşmadan bir cümleyi aşağıya aktarmakta faide vardır:

"Yugoslavya, Arnavutluk ve benzeri küçük devletlerin bu masada bulunma hakları yoktur. Arnavutluğun ABD ile aynı statüde olmasını mı istiyorsunuz? Böyle bir yeri alabilmek için Arnavutluk bu savaşta ne yaptı? Biz üçümüz Dünya Barışını nasıl muhafaza edeceğimizi kararlaştırmalıyız ve Dünya Barışı, eğer biz üçümüz onu muhafaza edersek korunabilir".

Roosevelt, küçük devletlerin durumunun bu kadar basit olmadığını açıklamağa çalışmış "meselâ Amerika'da, Polonya'nın istikbaline hayatî bir ilgi gösteren bir yığın Polonyalı vardır" demiştir. Stalin'in cevabı da şu: "Evet ama, sizin 7 milyon Polonyalınızdan oy verenlerin sayısı sadece 7 bindir".

Hangi gün hangi konuların konuşulduğunu gösterir dokümanlar elimizdedir, ancak bunları naklederek sayfaları kabartmakta faide görmüyoruz, sadece, Birleşmiş Milletler Teşkilâtını, kuruluş ve işleyişini; Avrupanın kurtarılmasını; Almanya'nın bölünmesini; Fransa'ya Almanya'da bir işgal bölgesi ayrılmasını; Almanya'dan istenecek tazminatı; Harp suçluları Konusunu; Polonya'yı; Yugoslavya'yı; İtalyan-Yugoslav ve İtalyan-Avusturya hududlarını; Bulgar-Yugoslav münasebetlerini; Güney-Doğu Avrupa konularını. İran'ı; Montreux Konvansiyonunu; Japonya'yı konuşmuş olduklarını belirtmekle yetineceğiz. Konferansın neticeleri 11 Şubat 1945 günü resmî bir bildiri ile dünyaya açıklanmıştır. Bu bildiri konuşulan konuların pek çoğunu ihtiva etmez. Bunların cümlesini içeren doküman Üç Dışiş-

leri Bakanı tarafından tanzim ve imza edilen "Kırım Konferansı Çalışmaları Protokolu" adını taşıyan ve gizli olan vesikadır. Ayrıca Üç Başkan, Rusya'nın, Japonya'ya savaş açması ve buna karşılık Rusya'ya bırakılacak topraklar konusunda gizli bir anlaşma imza etmişlerdir.

Bu gizli anlaşmaya göre Rusya, Almanya'nın teslim olmasından iki veya üç ay sonra Japonyaya savaş açmayı kabul ediyordu. Bilindiği gibi Almanya 4 Mayıs 1945'de teslim olmuştur. Rusya Japonyaya 9 Ağustos 1945'de, Hiroşima (6 Ağustos) da atom bombasının kullanılmasından sonra, Nagasaki'ye ikinci atom bombasının atıldığı gün savaş ilân etmiştir. Japonya 14 Ağustosta teslim olacaktır. Ruslar tarafından neşredilmiş olan "Soviet Foreign Policy" kitabına bakılacak olursa, "Kızıl Ordunun ağır tazyiki altında Japonların Kwantung ordusu teslim olmuş ve Japonya 2 Eylül 1945 günü kayıtsız teslim vesikasını imzalamıştır". Rusya'nın, Japonya'nın teslim olmak üzere olduğunu anlayarak, kendisine ayrılmış yerleri ele geçirebilmek maksadıyla nefes nefese savaşa girdiği aşikârdır. Rusya'nın bu tutumu ile, Almanya'ya karşı savaşa zamanında girmediği için Türkiye'ye karşı olan tutumunu mukayese etmek enteresan olabilir.

Yalta Konferansında Türkiye'yi ilgilendiren konuları ve Türkiye hakkında yapılan görüşmeleri tabiatiyle aşağıya almaktayız.

8 Şubat günü yapılan oturumda, Birleşmiş Milletler teşkilâtının kurulması için 25 Nisan 1945 günü San Fransisco'da yapılacak Konferansa hangi devletlerin davet edilecekleri konusu görüşülmektedir. Eden, o tarihe kadar Birleşmiş Milletler Deklarasyonunu imzalamış olan devletlerin davet edilmesini teklif eder. Bu devletler: ABD., İngiltere, Rusya, Çin, Avustralya Belçika, Kanada, Kosta-Rika, Küba, Guatemala, Haiti, Honduras, Hindistan, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelânda, Nikaragua, Norveç, Panama, Çekoslovakya, Dominik Cumhuriyeti Salvador, Yunanistan, Polonya, Güney Afrika, Yugoslavya, Meksika, Filipinler, Etiyopya, Irak, Brezilya, Bolivya, İran, Kolombiya, Liberya, Fransa ve Ekuator'dur.

Stalin, bu devletlerin içinden en az 10 tanesinin Rusya ile diplomatik ilişkileri olmadığını söyler. Roosevelt bütün bu devletlerin Rusya ile ilişkiler kurmak istediğini, fakat ilk adımı atmaktan çekindiklerini ifade eder ve bunlardan bazılarının Almanya ve Japonya'ya harp ilân etmemiş olmalarının sebebinin, ABD'nin kendilerine bu yolda telkinde bulunup, sadece Berlinle münasebetlerini kesmelerini istemiş olmasından ileri geldiğini söyler. Stalin, Arjantin'in durumunu sorar. Roosevelt cevaben "O ne dost bir ülke ne de bizle

ortak bir ülkedir, hatta Mihver'e yardım bile etmiştir. Türkiye de özel bir durumdadır. Almanya'ya harp ilân etmiş ülkeleri davet etmemiz gerekir. Birleşmiş Milletlere sadece, 1 Mart 1945'den önce Hitler'e savaş açmış memleketleri davet etmek fikrine ne dersiniz" der.

Alınan karar da budur. Bazı devletler için daha özel bir karar alınır. Bu arada Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Deklarasyonunu da imzalaması şartıyla kabul edileceği karara bağlanır.

Bu karar, Dışişleri Bakanlarının imzaladıkları gizli Protokolde yer almıştır.

10 Şubat günkü toplantıda Montreux konusu Stalin tarafından masaya getirilir. Stalin'in söyledikleri şudur:

"Bu arkaik (modası geçmiş) bir anlaşmadır. Hazırlanmasında Japonya Rusya'dan daha mühim bir rol oynamıştır. Müteveffa Milletler Cemiyetine dayanan ve İngiltere ile Rusya arasındaki münasebetlerin iyi olmadığı bir zamanda oluşturulmuş bir anlaşmadır. Türklere, sadece harp halinde değil, harp tehdidi halinde de Boğazları kapamak hakkını vermektedir. Anlaşmanın derhal revizyonunu talep etmiyorum. Sadece Kırım Konferansından sonra Dışişleri Bakanlarının bu konuyu ele almakla tavzif edilmelerini (görevlendirilmelerini) istiyorum. Türkiye'nin bu şekilde Rusya'nın boğazını sıkması son derece haksızdır".

Roosevelt ayni fikirdedir: "Sizi ne kadar iyi anlıyorum. Milletler arasında yapılmış istihkâmlardan nefret ederim. Birleşik Devletlerle Kanada arasındaki 3000 mil uzunluğundaki, üzerinde hiç asker bulunmayan hududa bakın. Rusya bakımından, batıda sıcak denizlere rahatça çıkmayı istemesi tamamen mantıkidir".

Churchill biraz daha dikkatlidir: "ben de tamamen mutabık olacağım, ancak Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü mutlak şekilde garanti edilmelidir".

Bu konu da gizli protokolde yer almıştır. Metin aynen şöyledir:

"Üç Dışişleri Bakanının, Londra'da yapacakları müteakip toplantıda, Montreux Konvansiyonu konusunda Sovyet Hükûmetinin tekliflerini incelemeleri ve hükûmetlerine bir rapor vermeleri kararlaştırılmıştır. Türk Hükûmeti münasip zamanda haberdar edilecaktir".

Yalta'da Türkiye ile ilgili olarak alınan kararlar bunlardır. Konferans, üç ülke dışişleri bakanlarının, mümkün olduğu kadar sık,

herhalde her üç veya dört ayda bir, sıra ile üç ülke başkentlerinde toplanmaları ve ilk toplantının Londra'da yapılması konusunda da bir karar almıştır. Bu karar hem açıklanan bildiride, hem de gizli protokolde yer almıştır.

Rusya'nın Dış Politikası isimli kitapta, gizli olan Japon anlaşması yer almakla beraber, Montreux ile ilgili karar yer almaz.

Yalta konferansından sonra, İngiltere Büyükelçisi 20 Şubat 1945 de Birleşmiş Milletlere Ortak Üye olabilmesi için Türkiye'nin 1 Mart 1945'e kadar Almanya ve Japonya'ya harp ilân etmesi gerektiğini tebliğ etmiştir. Bunun üzerine 23 Şubatta bu iki devlete harp ilân edilmiş ve Türkiye de San Fransisko Konferansına davet olunmuştur.

Yalta'da Montreux konusunun da ele alındığını, İngilizlerin Ankara'da Türk Hariciyesine söyleyip söylemediklerine dair bir kayıt göremedik. Ancak bu hususun, 24 Şubat günü kendisini ziyaret eden Türkiye Büyükelçisi Sarper'e, Molotof tarafından söylenmiş olduğunu biliyoruz. Molotof bu konuda alınan kararı bildirmiş ve halen Sovyet Hükûmetinin konuyu tetkik etmekte olduğunu, bunu müteakip Üçler arasında bir fikir teatisi daha yapılacağını zannettiğini ifade etmiştir.

Sarper, o tarihlerde Moskova'da bulunan Vinogradov ve Yalta toplantısına katılmış olan Kaftaradzé ile de temaslar yapmış ve Rusların niyetlerinin ne olduğunu öğrenmeye çalışmıştır. Sarper'in bütün bu temaslardan aldığı intiba ve kendi kanaati, Rusların behemahal Boğazlar konusunu ortaya çıkaracakları ve müddeti geldiği zaman da 1925 anlaşmasını yenilemeyeceklerini bildirecekleri istikametindedir. Bu düşüncelerini de Ankara'ya bildirmiştir.

Sarper Mart ortalarında danışma için Ankara'ya çağrılmıştır. Ankara'ya gideceğini Rus Dışişlerine bildirmesi üzerine 19 Mart günü Molotof kendisini Hariciyeye davet etmiştir.

Molotof, Sarper'le esasen bir görüşme yapmak istediğini, şimdi Ankara'ya gideceğini duyunca bunu öne aldığını belirterek Rus Hükûmeti adına bir bildiri yapacağını söyler, ve aşağıdaki bildiri metnini de Sarper'e verir:

"17 Aralık 1925 senesinde akdedilen Türk-Sovyet Dostluk ve Bitaraflık muahedesinin meriyet müddetinin hitamının yaklaşması münasebetiyle Sovyet Hükûmeti Türkiye Cumhuriyetine aşağıki hususatı beyanla şeref kazanır.

"Sovyet Hükûmeti, Sovyet ittihadı ile Türkiye arasındaki dostane münasebetlerin idamesi işinde 17 Aralık 1925 tarihinde akdedilen Türk-Sovyet Muahedesinin kıymetini takdir etmekle beraber, bilhassa İkinci Dünya Harbi esnasında vukua gelen derin değişiklikler münasebetiyle işbu Muahedenin artık yeni şartlara uymadığını ve ciddi bir surette iyileştirilmeğe muhtaç olduğu lüzumunu müşahade etmektedir.

"Yukarıdaki maruzata binaen Sovyet Hükûmeti, mezkur muahedenin ve eklerinin feshi şeklini tesbit eden 7 Kasım 1936 Protokolü hükümleri gereğince işbu Muahedeyi feshetmek arzusunda bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine beyan eyler".

Muahedenin yürürlük süresi 7 Kasım 1945'de bitmekte ve fesih iharının da 7 Mayıs 1945'den önce yapılması gerekmekte idi. Ruslar bu şekilde, hemen hemen iki ay sonra yapabilecekleri iharı şimdiden yapmaktaydılar.

Sarper'in bu konuda Bakanlığa gönderdiği telgrafın müteakip kısmını da aşağıya almaktayız:

"...Deklarasyonu tebellüğ ettiğimi ve Cumhuriyet Hükûmetine derhal arzedeceğimi bildirdikten sonra, fesih ihbarında bulunulan bu muahedenin yerine iki memleket arasındaki münasebetlerin tanzimi bakımından ikame etmeyi düşündüklri muahedenin ana hatları hakkında beni tenvir etmek (aydınlatmak) isteyip istemediğini sordum.

"Molotov cevabında, henüz müşahhas bir şey söyleyemeyeceğini, evvelemirde Cumhuriyet Hükûmetinin fesih ihbarına muttali olduktan sonra bu muahedeyi başka bir anlaşma ile ikame etmek arzusunu izhar eylemesi gerektiğini ve umumi olarak 20 yıl evvel akdedilmiş olan bu muahedenin bilhassa İkinci Dünya Harbinden sonra hasıl olan vaziyete uygun olmadığının Cumhuriyet Hükûmetince takdir edileceğini umduğunu söyledi...

"Fikrimce Ruslar fesholunan Muahedenin yerine yeni bir dostluk ve bitaraflık muahedesi ve belki de bir ittifak muahedesi ikame etmek isteyebilirler; fakat bunu yaparken asıl erişmek isteyecekleri gaye, Boğazlar meselesinin arzu eyledikleri şekilde halli olacaktır...".

22 Mart günü Ankara'da İngiliz Sefirine durum izah edilmiş, ve feshedilen muahedenin yerine bugünkü şartlara daha uygun bir anlaşmanın ikamesi hususunda Rusların yaptığı telkinden kaçınmak doğru olmayacağı cihetle, Türk Hükûmetinin bu istikamette

hareket etmeyi tasarladığı bildirilerek İngiltere'nin düşüncesi sorulmuştur.

O tarihte İngiltere'de bulunmakta olan Açıkalın'a da talimat gönderilerek Eden ile temas etmesi istenmiştir. Eden ile görüşen Açıkalın, Ankara'ya yolladığı telgrafında, Rusların bu konuda İngilizlere bilgi vermemiş olduklarını ve Eden'in de feshedilen anlaşmayı pek iyi bilmediğini kaydettikten sonra, Eden'in düşüncelerini şu şekilde nakletmektedir:

"1 — Ruslara görüşmek doğru ve salim bir hareket olur.

"2 — Ruslarla mutabık olarak yeni bir anlaşma mevzuunu iki memleketin menfatlerine göre daha iyi şekilde gerçekleştirmek muvafık olur.

"3 — Ruslar bu müzakereler esnasında Boğazlar meselesini açacak olurlarsa, bunun yalnız iki memleketi değil, daha fazla memleketi alâkadar eden bir mesele olduğu söylenmelidir.

"4 — İngiltere bu konuda Türkiye'ye yardım edecektir".

İngiltere Büyükelçisi de 4 Nisan günü, İngiltere hükûmetinin düşüncelerini bir telkin şeklinde Dışişlerine bildirmiştir: İngiltere Hükûmetinin düşüncesine göre Türk cevabında aşağıki hususlara yer verilmesi isabetli olabilecektir:

"Fesih ihbarının anlaşma hükümlerine uygun olarak yapıldığının not edilmesi;

"Daha geniş ve daha iyileştirilmiş bir anlaşma için Sovyetler tarafından belirtilen istekle mutabık bulunulduğu;

"Böyle iyileştirilmiş bir anlaşmanın akdi için San Fransisco toplantısından sonra belirecek uluslararası durumun daha uygun olabileceği ve Anlaşmanın San Fransisco emniyet tertibi içinde müzakere edilebileceği;

"Sovyetler Montreux sözleşmesini öne sürerlerse bunun sadece çok taraflı olarak görüşülebilecek bir konu olduğunun belirtilmesi".

İngilizlerin bu hususları bildirdikleri gün Türk Hariciyesi de Ruslara cevabi notayı vermekteydi. Notanın esasları şuydu:

"Türkiye ile Sovyet Rusyayı uzun zamandan beri birbirine bağlayan iyi komşuluk ve dostluk münasebetlerini idame ve kuvvetlendirmek arzusunu daima beslemekte olan Türkiye Hükûmeti, Türk-Sovyet dostluğuna mühim hizmetler ifa etmiş olan bu muahedeye

verdiği kıymeti tebarüz ettirdikten ve 7 Kasım 1935 tarihli Protokol hükümleri mucibince izhar edilen fesih arzusuna kaydeyledikten sonra, feshedilen muahede yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun yeni bir akdin ikamesi hususundaki Sovyet telkinini kabul eyler ve bu konuda kendisine yapılacak teklifleri en büyük dikkat ve hayırhahlıkla (iyi niyetle) tetkike amade bulunduğunu bildirir".

Türkiye'nin bu cevabı 7 Nisan günü Ankara ve Moskova'da resmi tebliğ şeklinde ilân edilmiştir.

Türkiye'ye gelmiş olan Selim Sarper, 21 Nisan günü Rus Büyükelçisi Vinogradov'a öğle yemeğine davet edilmiştir. Vinogradov, Türkiye'nin 4 Nisan günü verdikleri cevaba bugüne kadar bir karşılık çıkmamış olmasını, Molotof'un halen Birleşmiş Milletlerin kuruluşu münasebetiyle San Fransiscoda bulunması ile izah etmektedir. Sarper, eğer Sovyetler isterlerse bir görüş teatisine hazır olduğumuzu şahsi kanaati olarak söyler.

Vinogradov bu telkini derhal Hükûmetine aksettireceği cevabını verir.

Vinogradov 21 Mayıs günü Sarper'i Dışişlerinde ziyaret ederek bu fikir teatisini başlatmıştır. Konuşmadan Rusların Montreux sözleşmesi üzerinde durdukları anlaşılmıştır. Sarper'in çok taraflı bir sözleşmeyi iki taraflı müzakere etmenin zor olacağını belirtmesi üzerine, Karadeniz'in emniyeti konusunun, Montreux'ye temas edilmeden bir formüle bağlanmasının mümkün olup olmayacağı üzerinde durulmuş, Sarper'in, bir ittifak muahedesi mi kasdediyorsunuz diye sorması üzerine, Vinogradov, bunun mümkün olabileceğini söylemiştir. Fakat tabiatiyle gayrı resmî cereyan eden bu konuşma bir neticeye bağlanmış değildir.

Sarper ile Vinogradov 22 Mayıs günü tekrar konuşmuşlardır. Netice üzerine tesiri olmamış bu görüşmelerin teferruatını kaydetmekte gerek görmüyoruz. Bu son görüşmeden sonra Moskova'ya geri dönecek olan Sarper'e, Başbakan Saracoğlu, Ruslarla yapılacak temaslar konusunda yazılı bir talimat vermiştir. 23 Mayıs 1945 tarihini taşıyan bu talimat metnini aşağıya alıyoruz.

"Selim Sarper

Moskova Büyükelçisi

"Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'la 21 Mayıs 1945 ve 22 Mayıs 1945 tarihlerinde yapmış olduğunuz iki görüşmeye ait zabıt hülasa-

ları incelendi; bu görüşmeler esnasında söylediklerıniz ve umumiyet itibariyle de takip ettiğiniz hareket hattı tasvib olundu.

"Moskova'ya avdetinizde Sovyet Hükûmeti ile aynı mevzu etrafında görüşmelere devam olunması ihtimaline binaen buna dair talimatınız aşağıdadır:

"1 — Aramızdaki dostluk muahedesinin feshini arzu ettiklerini ve bu muahedeyi ciddi surette iyileştirmenin lüzumunu bildiren Sovyet tebliğine cevap olarak verdiğimiz ve dünyaya ilan ettiğimiz cevapta aramızdaki muahedeyi iyileştirmeyi kabul eylediğimizi bildirmiştik. Bu iyileştirmeyi tahakkuk ettirmek için Sovyetlerle bir ittifak muahedesi akdetmeye kadar ilerlemeye prensip itibariyle Cumhuriyet Hükûmeti mütemayildir.

"2 — Montrö muahedesi beynelmilel bir akid olması dolayısiyle bu muahedenin tadili maksadiyle meseleyi Sovyetlerle iki taraflı olarak ele almamız hukuken mümkün olmadığı gibi, Siyaseten de İngiliz-Sovyet ve Türk-İngiliz münasebetleri üzerinde yapacağı fena tesir bakımından hatalı olur.

"3 — Bununla beraber herhangi bir ihtimal muvacehesinde Sovyetlerin Karadeniz'in emniyeti meselesi üzerinde hassasiyet göstermekte olmaları dolayısiyle biz de bu hassasiyete karşı anlayışla hareket ederek onların bu endişelerini bertaraf ve bize karşı itimatlarını takviye etmek üzere, prensiplerini görüşmeye salahiyettar olduğunuz ittifak muahedesine, Karadeniz emniyeti mevzuunda bir harp halinde Türk ülkesinden Sovyetlere düşman kara ve deniz kuvvetlerinin geçmesine müsade edilmeyeceğine dair bir hüküm konmasını telkin edebilirsiniz.

"4 — Yine bir harp halinde Karadeniz'den Sovyet deniz kuvvetlerinin Akdenize çıkması meselesini, Montrö, Muahedesinin bize bırakmış olduğu takdir hakkını müttefikimiz olan İngiltere'nin aleyhine kullanmamak suretiyle, Karadeniz'e girişi menedeceğimize mukabil bir muvazene tesisinin imkânları etrafında araştırmalar yapmanız muvafık olur. Esasen Sovyetlerle bir ittifak muahedesi akdine muvafık olursak, bu muahedenin İngiltere'ye karşı tevcih edildiği şüphesini davet etmek, ne Sovyetlerin ve ne de bizim menfaatimize uygun olur.

"5 — İngilizleri şüpheye düşürmenin bizim ve Rusların menfaatine uygun olmadığı noktasından hareket ederek, böyle bir ittifak muahedesine İngilizlerle olan ittifakımızda Rusya'nın lehine olan

hükme benzeyen ve bu kere İngiltere lehine bir hüküm ilavesi de doğrudur.

"6 — Umumiyet itibariyle Sovyetlere anlatmak lazımdır ki, biz kendilerine karşı bir kombinezona girmeye mütemayil değiliz. Hüsnüniyetimizle ve samimiyetimizle kendilerini temin etmeye fırsat düştükçe çalışılmalıdır.

"7 — Dikkatle üstünde durulacak noktalardan biri, İngiltere ile Sovyetler arasında bir harp zuhuru halinde bizim İngiltere'ye karşı harekete sürüklenmemizi intac edecek bağlardan ictinab (kaçınmak) etmek lâzımdır. (Akdedilecek muahedede Sovyetlere düşman kuvvetlerin memleketimizden geçmelerine mani olan hükme rağmen Boğazlar zorlanırsa tarafımızdan gösterilecek mukavemet neticesinde hadis olacak vaziyet bu kayıddan tabii müstesnadır.)

"8 — Biz böyle bir ittifak akdini mümkün gördüğümüz zaman İngilizlerin muvafakatini istihsale çalışacağız ve onlarla olacak müzakere safahatından sizi ve icap ettikçe Sovyet Hükûmetini haberdar edeceğiz.

"9 — Moskova'daki işinizi alakalandıran malumat size Merkezden muntazaman verilecektir.

"10 — Vaziyetin icabına göre, Merkezden ayrıca talimat istersiniz.

"11 — Moskova'daki İngiltere ve Amerika Büyükelçilerinin sizden malumat istemeleri ihtimali karşısında Cumhuriyet Hükûmetince bu memleketlere verilecek ve size de hemen bildirilecek malumata göre kendileriyle görüşürsünüz.

"12 — Bu talimatın bir nüshası Dışişlri Bakanlığına tevdi olunmuştur.

Başbakan
Ş. Saracoğlu"

Moskovaya dönen Sarper 7 Haziran 1945 günü saat 18.00'de Molotof tarafından kabul edilmiştir. Türk-Rus münasebetleri konusunda ciddi bir dönüm noktası teşkil eden son derece önemli bu konuşmayı Dışişleri Bakanlığınca yayınlanmış olduğu şekliyle aynen aşağıya almaktayız. Ancak hemen ilâve etmek istediğimiz bir nokta vardır.

1945 Haziran ayında, ölmüş olan Ermeni Katolikos'unun yerine yenisinin seçilmesi için, Ermenistan Sovyet Cumhuriyetinde Katolikosluğun merkezi olan Eçmiyazin'de, dünya ermeni kuruluşları ileri gelenleri bir toplantı yapmakta idiler. Dini maksatla yapılmakta olan bu toplantı sırasında, orada hazır bulunanlar, Kars ve Ardahan'ın Sovyet Rusya Ermenistanına ilhak edilmesinin gerektiği yolunda bir karar aldılar. Bu karar dünya basınına tabiatiyle aksetti. Hadisenin Haziran ayında geçtiğini biliyoruz, tam tarihini tesbit edemedik. Sarper-Molotof arasındaki görüşmede bu karar çıkmış mıydı, yoksa görüşmeden sonra mı çıktı söyleyemeyeceğiz. Ancak her ikisinin de Haziranda olduğu kati'dir. (Ermenilerin bu istekleri Temmuz ayında Potsdam Konferansına ve Londra'daki Dışişleri Bakanları toplantısına götürüleceği gibi, 1947 de New York'ta yapılan Dünya Ermeniler Birliği Kongresinde de bunun benzeri bir karar alınarak, Birleşmiş Milletler Teşkilâtına bir muhtıra ile müracaat edilecektir).

Sarper-Molotof arasındaki 7 Haziran tarihli görüşmenin seyri Dışişleri Bakanlığının tesbiti dahilinde şöyle olmuştur:

"Sarper Moskova'ya döndüğünde, 7 Haziran günü saat 18.00 de Molotof tarafından kabul edilmiştir.

"Alışılmış "nezaket temennileri teatisinden sonra" Molotof, Sarper'in Hükûmeti ile temasından herhalde faydalı sonuçlar almış olduğunu söyleyince, Sarper, Vinogradov'la yaptığı görüşmelerden herhalde kendisinin bilgisi olduğunu ve bunlar hakkındaki görüşlerini büyük bir ilgi ile öğrenmek istediğini söylemiştir. Molotof bunları görmüş ve ilgi çekici bulmuştur. Ancak bunlarda daha çok Türk görüşleri belirtilmiştir. Türkiye ile bir ittifak antlaşması yapılmasından önce iki memleket arasında mevcut pürüzlü sorunların çözümlenmesi gerekir. Bu sorunlar Molotof'a göre, şunlardır:

"Birinci sorun "aramızda 1921 tarihli muahedenin ihdas etmiş olduğu durumdur... 1921 tarihli Muahede Sovyetlerin zaif oldukları bir zamanda akdedilmiş ve bir takım arazi değişiklikleri meydana getirmiştir. Evvel emir'de bu meseleyi düzeltmek lâzımdır."

"Sarper bu sözlerle Türkiye'nin doğu hudutlarında bazı değişiklikler yapılmasını mı kasdettiğini sorunca, Molotof "evet... haksızlıkların tamirini kastediyorum". demiştir. Sarper, 1921 Antlaşmasının Sovyetlere kuvvetle kabul ettirilmiş bir antlaşma olmadığını, tamiri gereken haksızlıklara gelince, bunları aramak için hiç bir olumlu sonuca varmadan memleketimiz arasındaki tarihli bağ-

lantılara inilebileceğini, kaldı ki, 1921 Antlaşmasının getirdiği durumun haksızlık değil, haksızlığın tamiri olduğunu belirtmiş ve "bu haksızlığı bizzat Lenin müşahade ve tamir etmiştir." şeklinde cevap vermiştir.

"Molotof, yine 1921 yılında Polonya ile Sovyetler arasında imza edilmiş olan haksız bir antlaşmanın feshi ile Sovyetlerle Polonya arasında uzun süreli bir dostluğun kurulabildiğini söyliyerek iki antlaşma ve iki durum arasındaki benzerliği belirtmek isteyince, Sarper "Ankara'dan buraya büyük ümitlerle gelmiştim. Sizi temin ederim ki Hükûmetimin niyetleri gayet temiz ve samimidir. Fakat şunu da itiraf ederim ki, şu anda bu ümitlerimi kaybetmek üzereyim." dedikten sonra hiç bir Türk Hükûmetinin Türk kamuoyuna böyle bir teklifi anlatamıyacağını, Sovyetlerin ne istenen küçük toprağa, ne de oradaki nüfusa ihtiyaçları olmadığını belirtmiş ve "bununla temin etmeyi düşündüğünüz menfaat, bütün Türk Efkârı umumiyesinin sempatisini feda etmekle karşılaştırıldığında konuşmaya bile değmez... Bu arzunuzun tahakkuku için hiç bir ihtimal yoktur. Bu itibarla konuşmaya devam etmiyerek, bu noktanın bir tarafa bırakılmasına samimiyet ve hüsnüniyetle Mr. Molotof'un müsaadelerini rica ederim." demiştir.

"Bunun üzerine Molotof "(.....) mevzuu görüşmiyelim; fakat aramızda bütün pürüzlü meseleleri de halletmiş olmayız. Konuşmamıza devam ederiz" şeklinde konuşmuş ve bu nokta böylece bırakılmıştır.

"Molotof, ikinci pürüze geçmiştir. "... sıkışık zamanlarımızda Karadenizdeki emniyetimizle alakadar olmak mecburiyetinde kaldık. Bu endişemizde yanılmış olabiliriz ve Türkiye'nin tavır ve hareketi netice itibariyle bu mevzuda bir müşkülata müncer olmadı. Fakat ne de olsa Boğazlar meselesinde 200 milyonluk bir insan kitlesi Türkiye'nin iradesine tabidir. Yalnız iradesine değil, aynı zamanda imkânlarının ihdas edebileceği vaziyetlere tabidir. Türkiye'nin hüsnüniyetinden eminiz. Ve fakat Boğazları müdafaa husunda ehliyet ve imkanlarından emin olamayız."

"Bu sözlerin nereye varacağını kestiren Sarper şu müdahalede bulunmuştur. "Bu mevzuda, da konuşmaya devam etmezden evvel bir noktayı derhal tavzih etmeme Mösyö Molotof'un müsaadelerini rica ederim. Eğer Türkiye'nin müdafaa imkânlarından, imkânsızlıklarından çıkardıkları netice Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesi meselesi ise, hemen söyliyeyim ki 1921 muahedesi münasebetiyle arazi

tadilâtı meselesi gibi Boğazlarda üs verilmesi de mevzubahis dahi olamaz; görüşmelerimizde bir neticeye varırız veya varmayız. Fakat her halde bu iki mesele şimdiden bertaraf edilmeden konuşmalarımızdan pek faide ummuyorum."

"Bu cevap üzerine Molotof bu şartlar altında Karadeniz emniyetinin nasıl sağlanabileceği üzerinde "uzun uzadıya tereddütler izhar" ettikten ve 20-30 sene sonra Almanya'nın tekrar kuvvetlenebileceği ve İtalya gibi bir müttefiki olabileceğinden sözettikten sonra "sulh zamanında Boğazlarda üs vermek istemediğimize göre, harp zamanında mı bunu nazarı dikkate almayı teemmül ettiğimizi" (düşündüğümüzü) sormuştur.

"Sarper cevaben, böyle birşey söylemediğini, fakat yapılması söz konusu ittifak antlaşması gereğince Türkiye savaşa girdiği ve Sovyetlerin yanında çarpıştığı zaman ne gibi zorunlukların ortaya çıkacağını şimdiden tesbit etmek mümkün olamıyacağını ve bunun için yetkisi ve bilgisi de olmadığını, kaldı ki böyle bir durum ortaya çıktığında Türkiye herhalde savaşı kazanmak istiyeceğine göre, bu noktanın şimdilik kendisi ile Molotof arasında değil, o zaman Genelkurmaylar arasında görüşülecek bir konu olduğunu ifade etmiştir.

"Molotof sözü değiştirerek Cumhuriyet Hükûmetinin iyi niyetlerinden şüphe etmemekle beraber "bu müdafaa imkânları mevzuunda ne gibi bir teminat verebileceğimizi veya emniyeti hangi şekilde ve tarzda temin edebileceğimizi öğrenmek" isteyince, Sarper şu cevabı verdiğini kaydediyor:

"Hukuken muahedeyi imza etmekle ve fiilen de icap ederse Boğazları müdafaa etmekle bunu temin edeceğiz, şayet imkânlarımızı dar görüyorsanız ve sizden talep edersek bize silah ve malzeme satınız, bu suretle mevcut imkânlarımızı o nisbette takviye ederiz."

"Molotof'un değindiği üçüncü nokta ise Montreux sözleşmesinin değiştirilmesi konusudur. Molotof ittifak antlaşması görüşmeleri ile aynı zamanda sözleşmenin değiştirilmesi için de görüşülmesini teklif etmiştir. Sarper bundan hiçbir fayda beklemediğini, İngiltere'nin şüphesini çekmenin ne Türkiye'nin ne de Sovyetlerin yararına olduğunu söylemiştir. Molotof, iki dost ittifak antlaşması akteder ve bunun gereği olarak bir konuyu görüşmek isterlerse buna kim engel olabilir diye sorunca da, Sarper, "ahdi vecibelerimizden başka hiç birşey" dedikten sonra, söylemek istediğinin şüpheyi davet meselesi olduğunu, karşı tarafın sesini çıkarmamasının hakikaten şüphe etmediği anlamına gelmiyeceğini tekrarlamıştır.

"İttifak müzakeresinin usulü sözkonusu olduğunda Sarper, önce bir proje hazırlanarak sorunların, maddelerinin teker teker görüşülmesi sırasında ele alınmasını teklif etmiştir. Molotof aynı görüşte değildir ve önce sorunların çözümlenmesi gerekeceğini ondan sonra da antlaşmanın sözkonusu olabileceğini söylemiştir. Bu suretle, Sovyetlerin 3 büyükler toplantısından önce Boğazlar meselesini olup bittiye getirmek istedikleri anlaşılmaktadır.

"Görüşmelerin devamı konusunda da, Sarper, birkaç gün sonra tekrar görüşme isteyebileceğini bildirmiştir.

"Raporunun sonunda Sarper, kişisel görüşlerini bildirirken özellikle Sovyetlerin görüşmeleri keseceklerini zannetmediğini, Arazi değişiklikleri üzerinde ısrarla duracaklarını tahmin etmediğini, esasen Molotof'un bunu diğer noktalarda bir taviz koparmak için ileri sürdüğü hissini edindiğini, sulh zamanı için Boğazlarda üs elde etmek için ısrar edecek gibi görünüyorlarsa da, muhtemel bir savaşta Karadenizin güvenliği bakımından Boğazların ortak savunması gibi somut teminat sözleriyle tanımlamak istedikleri şekilde bir formüle tekrar döneceklerini tahmin ettiğini belirterek "Mevzuları daha ilk görüşme esnasında gösterdiğimiz katiyet ve hassasiyet muvacehesinde mülâhazat silsilesinden geriye kalan noktaları, yani tahminime göre dahili işlerimize müdahaleye benzeyen talepleri de artık serdedeceklerini tahmin etmiyorum".

"Son olarak da Sarper, tasarlanan antlaşmaya göre beraberce savaşa girmek söz konusu oldukça, Karadeniz güvenliği ve Boğazların savunması bakımından "kendi ifadeleriyle yalnız hüsnüniyetimizle değil, maddî ve teknik imkânlarımız bakımından da kendilerini tatmin edebilecek ne gibi bir teklifte" bulunabileceğimiz konusunda talimat istemekte ve "işin ve görüşmelerin arasını pek uzatıp soğutmamak için" talimatın acele gönderilmesi tavsiyesinde bulunmaktadır."

Bu görüşmeyle ilgili telgraf alınınca, Dışişleri Sarper'e, İnönü ve Saracoğlu'nun tasviplerini aldıktan sonra yeni talimat göndermiştir. Talimatın esasını teşkil eden iki nokta şunlardır:

"Sovyetlerle akdedilecek yeni bir anlaşma münasebetiyle tarafımızdan arazi terki, üs verilmesi gibi taleplerin hiç bir surette müzakere mevzuu olmasını kabul edemeyiz.

"Milletlerarası bir muahede olan Montreux Anlaşmasının sadece iki devlet arasında tadilini istihdaf (hedef alacak) edecek konuşmalar ise hiç bir önemli netice vaadedemez.

"Böyle başlayan görüşmede müsbet anlaşma ümidi zayıftır.

"Yukarıki iki maddenin havası içinde noktai nazarımızı bildirmekle iktifa ederek, Molotof'un vereceği cevaplardan müsbet neticeye doğru bir gelişme olup olmayacağına teşhis koymağa çalışırsınız.

"Teşhisiniz müsbete doğru yürüdüğü takdirde konuşmalara devam edersiniz".

12 Haziran günü Başbakan Saracoğlu Amerikan Sefiri Wilson ile görüşmektedir. Görüşme sırasında Wilson, Sovyetlerle münasebetlerimiz hakkında bir sual sorunca, Saracoğlu durumu kısaca kendisine aktarır. Wilson, bu konuyu dikkatle takip etmesi için talimatı olduğunu belirterek, gelişmelerden kendisinin de haberdar edilmesini rica eder.

Bu arada Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Esat Sümer de, İngiliz Sefiri Sir Maurice Peterson'u kabul ederek, ona gelişmeleri anlatır, ayrıca bu konuda bir de muhtıra tevdi eder. Peterson, kısa zamanda Hükûmetinin cevabını getireceğini söyler.

Gene bu günlerde Sarper'den gelen bir telgrafta, Ermenilerin Eçmiyazin'de aldıkları kararla ilgili olarak bir basın kampanyasının başlatılmış olduğu, San Fransisko'daki Ermeni Komitesi ile Sovyet Devlet adamları arasında dayanışma gösterileri yapıldığı bildirilmekteydi. Bu telgrafa verilen cevapta "mevzubahis ettiğiniz teşebbüsler ve dayanışma gösterileri doğu hudutlarımızdaki arazi meselesi hakkındaki Rus taleplerini birinci plâna almış olmaları izlenimini uyandırmaktadır" şeklinde bir cümle bulunmaktadır.

İngiliz Sefiri 18 Haziran günü N.E. Sümer'i ziyaretle, Hükûmetinin cevabını getirmiştir. Yazılı olarak da teyid edilen bu cevabında İngiliz hükûmetinin görüşü şu şekilde belirtilmektedir:

"1 — İngiliz Hükûmeti, Sovyet taleplerine, Türk Hükûmetinin esasen vermiş olduğundan farklı bir cevap verilmeyeceği görüşündedir.

"2 — İngiliz Hükûmeti, yakında yapılacak olan Üç Büyükler toplantısından önce, Londra'nın Moskova nezdinde bir teşebbüsde bulunmasına Türk Hükûmetinin bir itirazı olup olmadığını bilmek ister. Amerika'nın da bu teşebbüse katılması muhtemeldir.

"3 — İngiliz Hükûmeti, Türk Hükûmetinden şunları rica eder:

a) Molotof'un sözünü edip mahiyetini açıklamamış olduğu 4. cü nokta üzerinde belirli bilgi edinilmeye çalışılması;

b) Yeni bir andlaşmanın müzakeresi için Moskova'ya mümkün olduğu kadar somut tekliflerde bulunulması".

Sümer, İngilizlerin 2.ci paragrafdaki tekliflerini derhal kabul etmiş, somut teklifden ne kasdedildiğini sormuş, buna karşılık olarak İngiliz Sefiri, "Meselâ, menfi kalmamanız için Montreux'nun tadili meselesini diğer ilgili devletlerle birlikte ele almak fakat ayni zamanda bir dostluk muahedesinin müzakeresini paralel olarak yürütmek fikrini telkin etmek istiyorum" demiştir.

Dışişleri Bakanlığınca yayınlanmış olan Sarper'in, 7 Haziran günü Molotof'la yaptığı görüşmeye ait telgrafında, Molotof'un 4.cü teklifine dair sarih bir husus değil sadece bir ima vardır. Herhalde bu, telgrafın neşredilmemiş kısmında yer almış olacaktır. Buna karşılık, Dışişlerince yayınlanan kitabın içinde bu teklifin ne olabileceğini gösterir işaretler mevcuttur. Bunları şu şekilde tesbit edebilmekteyiz :

N.E. Sümer, İngiliz Sefirine ilk konuşmalarında durumu anlatırken şu şekilde bir cümle de sarfettiğini konuşma zaptından anlıyoruz : "Müteakiben Selim Sarper'in, muhatabının bu metalibatı serdederken (istekleri ileri sürerken) konuşma tarzından Sovyetlerin bugün için henüz malûm olmayan bir başka talebi tahakkuk ettirmek gayesiyle bu isteklerinden vaz geçmelei intibaını edinmiş olduğunu da ifade eyledim. Büyükelçi hemen aşikâr bir surette ilgilenerek bu yeni talebin, yani 4.cü talebin ne olabileceğini pek merak ettiğini söyledi ve bu hususta benim herhangi bir tahminde bulunup bulunmayacağımı sordu. Cevaben bize müteallik (ait) olarak esas taleplerini ifade etmiş olduklarına göre bu yeni ve hakikaten merak edilecek isteğin, belki Türkiye'nin diğer devletlerle olan münasebetlerine ve beynelmilel politikadaki vaziyetlerine taallûk edebileceğini bir tahmin olarak düşünmekte olduğumu söyledim".

Foreign Relations of the United States, Vol. VIII, S. 1236 da da, Londra'daki Amerikan Büyükelçisinin Bakanlığına yolladığı şu telgraf yer alıyor: "Türkiye hakkındaki Sovyet talepleri üzerinde müşahadelerde bulunan Hariciye memuru, Molotof'un Moskovadaki Büyükelçisine, diğer 3 talebi lüzumsuz kılabilecek bir dördüncü talep olabileceğini söylemiş. Hariciye Memuru bu noktada (Molotof çekingendi) dedi. Türkler bu dördüncü talebin Türk-İngiliz Anlaşmasının feshi (ki Hariciye buna ihtimal vermiyor) veya Türk siyasî

rejiminin Romanya ve Bulgaristan gibi yeniden yön alabilmesini sağlayabilecek şekilde değiştirilmesi olduğunu tahmin ediyorlar".

N.E. Sümer, 18 Haziran günü yapılan görüşmede, İngiliz Sefirinin sorduğu, yukarda kayıtlı 3.cü noktaya verdiği cevabında ise, Molotof'un dördüncü noktası konusunda bilgi gelmediğini, fakat Doğu sınırlarımız etrafında Sovyetlerin askeri tedbirler almakta olduklarının öğrenildiğini ifade etmiştir.

İngilizlerin, Amerikalılarla müşterek bir teşebbüs yapmak için, Washington nezdinde faaliyette bulunduklarını, ancak Amerikalıların Potsdam arifesinde böyle bir teşebbüse istekli olmadıklarını biliyoruz.

Ankara'da, Nurullah Esat Sümer'in, İngiliz Büyükelçisi ile görüştüğü 18 Haziran günü, Moskova'da da, Selim Sarper Molotof ile ikinci görüşmesini yapıyordu. Bu görüşme ile ilgili olarak Sarper'in yolladığı telgrafı, gene Dışişlerince yayınlandığı şekliyle aşağıya almaktayız.

"Molotof, bir ittifak antlaşması söz konusu olacak ise, "Sovyet Hükûmetinin bu talepleriyle serdedeceği daha bazı mülahazaların Cumhuriyet Hükûmetince tetkik edilmesi lâzım geldiğini" söylemiştir.

"Sarper, 7 Haziran tarihli görüşmeden sonra artık arazi ve üs talepleri gibi konuların müzakere mevzuu olmaması icap ettiğini hatırlatınca, Molotof, aynı şeyleri tekrarlayarak talepler nazarı itibare alınmadıkça kendileriyle bir ittifak antlaşması yapılmasının düşünülemiyeceğini tekrarlamıştı. Bunun üzerine Sarper susarak beklemiştir. Bir süre sonra Molotof, ittifak antlaşması fikri bir kenara bırakılsa bile Boğazlar meselesi etrafında görüşüleceğini söylemiştir. Sarper'in çok taraflı bir sözleşmeyi iki taraflı olarak görüşmekten ne fayda beklediklerini sorması üzerine, Molotof'un, daha önceki görüşmelerde Sovyetlerin Karadeniz güvenliği konusunda anlayışla davranırken şimdi bundan cayılıyormuş gibi bir intiba edinmekte olduğunu hissettiren sözler sarfetmesi üzerine, Sarper, Boğazlar sorununu Montreux çerçevesinde değil ittifak antlaşması çerçevesinde ele almayı derpiş ettiğimizi, halbuki, antlaşma için Sovyetlerce üs ve toprak şartı ileri sürülünce anlaşma temelinin yıkıldığını belirtmiştir.

"Molotof yine, Boğazlar meselesinde ayrıca bir sözleşme yapılması imkânlarını telkine çalışarak, harp zamanında üs verip vermiyeceğimizi sormuş, Sarper üs meselesindeki cevabımızda sulh veya

harp zamanı diye bir ayırım yapmadığımızı, mesele Boğazların savunması konusu olduğuna göre, yapılacak antlaşmaya dayanarak bunun gereklerinin savaş zamanında Genelkurmaylar arasında kararlaştırılabileceğini ilk görüşmede söylediğini hatırlatmıştır. Molotof "bu noktayı şimdi daha ziyade vuzuhla anladığını ifade ettikten sonra yine aynı mevzu üzerinde" durmuştur.

"Sarper fikrini tekrar açarak, Hükûmetinin Karadeniz ve Sovyetlerin emniyeti meselesini sözleşmeden ayrı olarak, ayrı bir ittifak antlaşması çerçevesinde düşünülmesinin mümkün olabileceğini zannetmiş olduğunu ifade etmiş ise de, Molotof ısrarlıdır. "Sovyet talepleri yerine getirilmedikçe ittifak Antlaşmasının sözkonusu olamıyacağını tekrar" ile Sarper'e, "bu vaziyete göre Ankara'dan elleriniz boş olarak döndünüz" demiştir. Sarper, Türkiye'nin Karadeniz güvenliği için Sovyetlerin yanında savaşa girmesini, kan akıtmasını öngören bir antlaşma teklifinin eli boş olarak dönmek diye nitelendiriliyorsa söylenecek fazla birşey kalmadığını ifade etmiştir.

"Bunun üzerine Molotof "Hakkınız var. Fakat..." diye başlıyarak eski delillerini tekrarlamıştır. Konuşmasının sonuna doğru temas ettiği bir noktayı Sarper şöyle veriyor:

"Söz bir aralık yine arazi terki meselesi üzerine intikal ettiği bir sırada Molotof Sovyet Cumhuriyetlerinin büyük ve kuvvetli bir memleket olduğunu, fakat küçük Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin haklarını feda hususunda bunun bir sebep teşkil edemiyeceğini söylemesi üzerine, ben, Moskova'ya büyük ümitlerle gelmiş idim. Memleketimiz arasındaki münasebetleri tanzim ve ıslah edebilmek yolunda mesai sarf etmek fırsatını şahsım için büyük bir şeref ve sevinç kaynağı bilmiş idim. Fakat bu olamıyorsa emin olunuz ki hüsniniyet fıkdanından değildir. Bizi imkânsızlık karşısında bırakmış olmanızın neticesidir. Bundan dolayı şahsen derin teessür duymaktayım" dedim. Bu sözlerden sonra iki taraf da biraz bekledi ve nihayet ayağa kalktık. Molotof ayakta: "bu iş karşısında... bir defa daha düşünürseniz çok iyi olur" dedi. Ben: "beraberce düşünelim, siz de biraz düşünün ve bundan bir faide hasıl olacağını birlikte tetkik edelim. "dedim. Teşekkürle ayrıldık."

Sarper'in bu telgrafı Molotof'un durumunun daha da sertleştiğini ortaya koymaktadır. Ankara'dan Sarper'e, 21 Haziran'da yollanan talimatta, ortaya çıkan son durum karşısında, Rusya ile olsa olsa bir dostluk anlaşmasının yapılabileceği, ancak bunun için de Rusların arazi ve üs isteklerinden açık şekilde vazgeçmeleri gerektiği,

buna muvazi olarak Montreux'nün ilgili devletler arasında konuşularak tadili cihetine gidilebileceği, bu takdirde dahi, Türkiye'nin tamamiyet, selâmet ve emniyetinin garantiye bağlanması gerektiği bildirilmiş ve bu yolda çalışması istenmiştir.

Sarper, Molotof ile bu iki görüşmesinin genel değerlendirmesini yaptığı bir telgrafında, yukarda temas ettiğimiz Dördüncü nokta konusuna da aşağıki şekilde değinmektedir:

"Evvelce de arzetmiş olduğum gibi Molotof (Bunlar ve serdedeceğimiz daha bazı mülâhazalar) demek suretiyle daha söyleyecekleri olduğunu ihsas etmiş ve bir kaç defa da memleketimizle Polonya arasında mukayeseler yapmış idi.

"Hatırlardadır ki 19 Mart 1945 tarihinde Molotof aramızdaki muahedenin feshi ihbarında bulunduktan iki gün sonra Sovyet matbuatında bu fesih ihbarına müteallik olarak çıkan resmi tebliğin tefsirinde Sovyetlerin bizimle olan münasebetlerinden bahsolunurken misal olarak yine Polonya ve Çekoslovakya ile olan münasebetleri ileri sürülmüştü. Bu mukayeselerin üzerinde ısrarla durduklarına bakılırsa, son zamanlarda itiyad edindikleri gibi, rejimimizin demokratlaştırılması diye tavsif edecekleri ve dahilî işlerimize müdahaleyi mutazammın (öngörür) bir iki taleple karşımıza çıkmak istemiş olduklarını da tahmin ediyorum".

Eğer Rus teklifleri karşısında biraz yumuşak davranılmış olsa idi Molotof'un, Sarper'in tahmin ettiği şekilde bir teklifde bulunması müşkil olmayabilirdi. Başka bazı düşüncelerden devamlı bahsetmekte oluşu bu tahmine hakikaten yer vermektedir.

Sarper'in bu son telgrafı alınınca durum, San Fransiskoda bulunan Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya telgrafla bildirilerek, Amerikan Hükümetiyle temas etmesi ve dönüş yolunda da Londra'ya uğrayıp İngilizlerle görüşmesi istenmiştir.

Amerika'dan ayrılmak üzere olan Saka, Washington temasını Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur'a bırakmış, onun yaptığı teşebbüsün cevabını, Ankara'daki ABD Büyükelçisi Wilson 26 Haziran'da Dışişlerine getirmiştir. Bu cevapta Amerikalılar, konuşmaların dostane ve tehditsiz bir hava içerisinde geçmiş olmasını memnunlukla kaydettiklerini ve ilerdeki görüşmelerin de iki tarafın görüşlerine saygı içinde, ABD'nin desteklediği "Milletlerarası Emniyet Teşkilâtı" prensiplerine uygun olarak yapılmasını temenni ettiklerini belirtmekteydiler.

Sümer, kendisine bu cevap bildirilince, Wilson'a, Türkiye'den, topraklarının bir parçasını ve Boğazlar üzerinde üsler vermesini ileri süren görüşlere saygı beslenmesinin beklenemeyeceğini ifade etmiştir.

1956 yılında yayınlanan vesikalardan (Foreign Relations of the U.S. Conferences of Berlin, 1945, Vol. I, S. 1071), Amerikalıların o tarihlerde Boğazlar sorununu bir İngiliz-Rus rekabeti olarak gördükleri ve karışmak istemedikleri, buna mukabil Türkiye'nin bağımsızlığı konusuna daha değişik gözle baktıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Potsdam Konferansı için hazırlanan raporda Türkiye ile ilgili olarak şu satırlar mevcuttur: "ABD, Başkanlar Toplantısında Birleşmiş Milletler ilkelerine aykırı olarak herhangi bir memleketin, Türkiye'nin bağımsızlığına ve bütünlüğüne karşı tehdidine sessiz kalamayacağını ve kalmayacağını, çok açık şekilde belirtmelidir. Buna ilâveten, uygun bir zamanda, yukardaki tutum Türk Hükûmetine ve bu işle ilgili diğer devletlere açıkca anlatılmalıdır".

Yukarda da belirtmiş olduğumuz üzere, Amerika, Potsdam konferansından önce havayı bozmamak için bu konuya fazla karışmamaya gayret etmiş ve İngilizlerle birlikte bir teşebbüs yapmayı istememiştir. Bu durumda İngilizler, Türkiye'ye bahsetmiş oldukları teşebbüsü 5 Temmuz günü, Molotof'a yazılı bir nota göndermek suretiyle yapmışlardır. İngilizlerin yaptıkları teşebbüsün mahiyetini, Ankara'daki İngiliz Sefiri 6 Temmuz günü Genel Sekreter Cevat Açıkalın'a aşağıki şekilde bildirmiştir:

"Yalta Konferansında alınan karara göre, Sovyetlerin, Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesi hakkındaki düşüncelerini önceden İngiliz Hükûmetine bildirmesi gerektiği halde bu yapılmamıştır. Bu gibi şartlar tek taraflı olarak ileri sürülemez ve İngiliz Hükûmeti bu meselenin yakında yapılacak Üçler Toplantısı gündemine alınması gereğine inanmaktadır. Toprak taleplerine gelince, bu sorunlar San Fransisko yasası alanına girdiklerinden bütün imza eden devletleri ilgilendirir."

Hasan Saka, Londra'ya geldiğinde ve 11 Temmuz günü Eden ile görüştüğünde bu teşebbüs yapılmış bulunuyordu. Londra'daki görüşmelerinde Eden, Montreux sözleşmesinin değiştirilmesi dışındaki konular hakkında Sovyetlerin şimdiye kadar kendilerine hiç bir bilgi vermemiş olduklarını belirterek, daha ziyade Türkiye'nin tutumunu öğrenmeye çalışmıştır. Hasan Saka, İngilizlerin Üçler toplantısından evvel daha fazla bir şey yapmaktan çekindikleri fakat felsefemizi sempati ile kavradıkları görüşündedir.

Türkiye'nin asıl gayreti ise Amerikayı yanına çekmektir. Tabiatiyle Türk liderleri o tarihte, yukardaki dokümandan naklen verdiğimiz Amerikan tutumunu bilmemektedirler ve Amerika'nın konuya fazla ilgi göstermeyişinden endişe duymaktadırlar. Nitekim Saracoğlu, 2 Temmuz günü, kendisini ziyaret eden Wilson'a, sorusu üzerine, Rus anlaşmasının fesih ihbarının yapıldığı günden beri geçmiş olayları bütün teferruatı ile anlattıktan sonra sözlerini bitirirken aynen: "Ruslar bir taraftan teklifleri yapmakla beraber, diğer taraftan sonuna kadar ricat etmek (geri kaçmak) yollarını açık bırakmışlardır. Onun için bana öyle geliyor ki, eğer İngiltere ve Amerika devletleri Türkiye'nin aldığı tavrı tamamen benimserlerse Ruslar, kanaatime göre, bu taleplerini nihayete kadar geri alacaklardır. Fakat böyle olmazsa bunun neticesi Türkiye'nin akıbetini çok fenalaştıracaktır. Şundan emin olunuz ki, bu akıbet ne kadar fena olursa olsun bizim derhal silâha sarılmamız için bir mani teşkil etmeyecektir. Yalnız dünya politikası bakımından bu akıbet diğer devletler ve milletler için de çok büyük felâketler tevlid edecektir" demiştir.

Potsdam Konferansı bu hava içinde 17 Temmuz 1945 günü toplanıyordu. 2 Ağustos'a kadar sürecek bu toplantıda Türkiye'den de bahsedilecektir. Bahsediliş şüphesiz arazi talepleri konusunda değil, Montreux konusunda olacaktır. Bununla beraber, Churchill'in hatıratından, arazi talebi konusunun da özel bir görüşme sırasında Stalin tarafından aşağıki şekilde izah edilmiş olduğunu anlamaktayız:

"Bundan sonra Türkiye ve Boğazlar konusuna geçtim. Türkler hiç şüphe yok ki endişeliydiler. Stalin neler geçtiğini anlattı. Türkler bir ittifak anlaşması için Rusyaya yanaşmışlar. Buna karşılık Ruslar, iki tarafın da bir talebi olmadığı takdirde bir anlaşmanın yapılabileceğini söylemişler. Halbuki Ruslar geçen harbin sonunda kendilerinden alınmış olan Kars ve Ardahan'ı istemekteymişler. Türkler bunu nazarı itibare alamayacaklarını söylemişler. Rusya bunun üzerine Montreux sözleşmesi konusunu ortaya atmış. Türkler bunu da nazarı itibare alamayacaklarını söylemişler, bunun üzerine Rusya da bir ittifak anlaşması müzakere edemeyeceği cevabını vermiş.

"Ben, şahsen, Japonya'yı dışarı atıp Rusya'nın Akdenize çıkmasına imkân verecek şekilde Montreux Sözleşmesinin tadilini destekleyeceğimi söyledim. Rusları Okyanuslarda görmekten memnun olacağımızı, bunun sadece Boğazları değil, Süveyş Kanalına benzer bir rejime tabi tutulması gereken Kiel kanalına ve Pasifiğe de taal-

luk ettiğini tekrarladım. Bu Rusya'nın yaptığı herhangi bir şeye karşı teşekkür borcumuz gereği değil, benim yerleşmiş politikamdı".

Potsdam'da Montreux konusu 24 Temmuz 1945 oturumunda ele alındı.

ABD ile İngiltere, Boğazlardan geçişin Üç Büyüklerle diğer ilgili devletlerin garantisi altına konmasını teklif etmişler, Stalin bu teklifin Boğazlarda üs talepleri yerine geçemeyeceği karşılığında bulunmuş ve neticede, her 3 devletin bu konudaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmeleri ve görüş teatisinde bulunmaları kararlaştırılmıştır. Stalin, ilerde, bu kararı 3 devletin Türkiye ile ayrı ayrı müzakere yapması şeklinde yorumlayacak ve bu konuda Rusya ile ABD ve İngiltere arasında ihtilâf çıkacaktır.

Gene bu karar gereğince, ABD. kendi görüşlerini bir nota tevdii suretiyle Türk Hükûmetine bildirecektir. Ancak o noktaya gelmeden önce, Başkan Truman'ın, milletlerarası su yolları konusunda yaptığı bir konuşmaya ve bunun neticesinde vukubulan Türk teşebbüsüne değinmemiz gerekir.

Başkan Truman bir basın toplantısında milletlerarası su yolları ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Su yollarının kontrolü, Avrupa'da son iki asrın sürüp giden harp sebeplerinden biri olmuştur. Bu sözlerimle Tuna, Karadeniz Boğazları, Ren, Kiel Kanalı ve iki veya daha fazla Devlet arazisi arasına sıkışmış diğer bütün iç su yollarını kastediyorum. Amerika Birleşik Devletleri bu iç su yollarının hiçbir takyide tabi olmadan serbest denizciliğe açılmasını teklif etmiştir. Biz bu hal tarzının barış ve dünyanın gelecekteki güveni için önemli olduğu düşüncesindeyiz. Aynı suretle, seyrüseferin uluslararası otoriteler marifetiyle düzenlenmesini de teklif ettik. Bu ajansların vazifesi su yollarının kullanılmasını geliştirmek ve bütün milletler için eşit muamele sağlamak olmalıdır. Ajanslar, Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Sovyetler Birliği ve Fransa ile su yolları üzerindeki Devletlerden kurulu olacaktır".

Bu beyanat üzerine hem Washington'da, hem de Ankara'da Amerikalılar nezdinde teşebbüsde bulunulmuştur. Washington Büyükelçimiz Hüseyin Ragıp Baydur'un, yaptığı teşebbüs konusunda Ankara'ya yolladığı rapor, önemi dolayısiyle olduğu gibi nakledilmeğe değer.

"Yaz tatilinden dönen Hariciye erkânından Mr. Allen'e dün bir nezaket ziyaretinde bulunmuştum. Bir müddet afaki görüştükten

sonra, Ben bu meselede Amerika Hükûmetince takip edilen hattı hareketin beni tatmin edecek mahiyette olmadığını ve bu işin başından beri gevşek davranmış olduklarını söyledim. Rus taleplerini müteakip ve Berlin Konferansından evvel İngilizlerin Moskova'da yaptıkları teşebbüse Amerika'nın iştirak etmemiş olmasının manasını anlayamadığımı zikrettim. Berlin Konferansında bizi kâfi derecede tutmamış olmalarından şikâyet ettim.

"Boğazların serbest bir geçit olmasını isteyen Amerika'nın böyle bir faideyi istihsale çalışır iken Türkiye'ye bu yüzden gelebilecek zararı önleme tedbirleri de düşünmesi ve temin etmesi lâzım olduğunu ve bunun manevi bir borç ve mecburiyet teşkil ettiğini, Amerika Cumhurbaşkanı Truman'ın Boğazlar, Tuna nehri Ren nehri ve Kiel'den bahseden nutkunda su geçitlerinin sahipleri tarafından istimal tarzını "selfish" (bencil) sözü ile ifade ettiği Boğazlara taalluk eden kısmından müteessir olduğumu, çünki bizim Boğazları hotbin bir surette kullanmadığımızı, Boğazların umuma açık bir geçit olduğunu ve harp esnasında şayet Müttefik gemileri Boğazlardan geçmemişlerse bunun bizimle bir alâkası olmayıp Boğazlara müntehi (açılan) su yollarının Almanların kontrolü altında bulunmasından ileri geldiğini ve yine Cumhurbaşkanının nutkunda su geçitlerinden bahsedilir iken Boğazlarla Tuna, Ren ve Kiel'in hep bir arada zikredilmiş olduğunu, halbuki bunlardan birincisinin harbin başından beri Müttefikler safının içinde olan ve Müttefikler davasına kendilerinin de itiraf ettikleri mühim hizmetlerde bulunmuş olan Birleşmiş Milletler azasından Türkiye'ye, diğer geçitlerin ise Müttefiklerle harbetmiş olan Almanya'ya ve Romanya'ya ait olduğunu ve bu üç memleketin bir arada zikredilmesini de anlayamadığımızı söyledim. Bu dünya'da hadiseler çok çabuk unutuluyor. Alman ordusunun bütün Balkanları zaptettikten sonra Türk hududuna kadar gelmesi turistik bir maksada matuf değildi. Türkiye'den geçip Süveyş Kanalına ve Kafkaslara gitmek niyetinde idi, geçse idiler harbin talihi bugünkünden farklı olurdu. Almanları Trakya'da Türkler durdurdu, dedim. Amerika'nın tarzı hareketi hakkındaki sözlerime devam ederek Amerika'nın vaktiyle Moskova'da İngiliz teşebbüsüne iştirak etmemiş ve bir kısım meseleler için Berlin'de bizi Ruslarla müzakereye bırakmak suretiyle meseleyi esasından halledecek tarzda hareket eylememiş olmamalarını tenkit ederek Amerika'nın hatalı bir yolda gitmekte olduğunu, söyledim. Dostluğa, kabul ve ilân ettiği umumi prensiplere uygun olarak hareket etmesi lâzım geldiğini ve bunun için de müsellâh ihtilâflar çıktıktan sonra önlemeye değil fakat çıkmamasını temin etmeğe gayret etmesi lâzım geldiğini, siyasetin ta-

babete benzediğini ve tababette ilk merhalenin tedavi olmayıp, hastalıkların çıkmasına mani tahaffuzi (koruyucu) tedbirleri almak olduğunu Amerika'nın işbu gevşek hareketiyle, Almanlar Çekoslovakya'ya göz dikdikleri zaman Müttefiklerin Münih Konferansında gösterdikleri ve ne gibi zararlı neticeler verdiği malum olan gevşekliğin aynını tekrar etmekte olduklarını söyledim. Başkan Truman'ın, Dışişleri Bakanının nutuklarından ve notalarından Amerika'nın şarki (Doğu) Avrupa memleketlerinde Rus nüfuzunun yerleşmesinden memnun olmadıklarını gördüğümü, bununla beraber Rusların tazyikine iki seneden beri mukavemet etmekte olan Türklere daha müsbet bir tarzda müzaheretin, Amerikan teşebbüslerinden çıkan mantıkı bir netice olmak lâzım geldiğini ilâve ettim.

"Allen beyanatımı dostane ve muhabbetkârane bir tarzda ve dediklerimin bir çok noktalarını kabul ve tasvip edici ve bazı noktalarda hareketlerini justifier etmeği (haklı göstermeyi) arzu eder tarzda dinledi. Sözlerinin başlıca noktaları aşağıdadır: Mümaileyh, anladığıma göre tarzı hareketimizden memnun değilsiniz dedi, tasdik ettim. ve Hükümetimin de hissiyatı bu yolda olduğunu anlatmak için Sayın Başbakan'ın Amerika Sefiri ile Temmuz iptidasında (başında) vaki olan mükalemesini hatırlattım. Allen, evet hatırlıyorum, dedi. Mumaileyh Boğazlar haricindeki meseleleri Rusya ile Türkiye arasında doğrudan doğruya bir müzakere mevzuu addetmiş olmalarının, Rus talepleri üzerine olan görüşmelerin hepsinin de dostane bir surette vuku bulmuş olmasından ileri geldiğini söyledi. Burada sözünü keserek, bizden toprak istediler, böyle bir talep dostane müzakerelere mevzu olur mu? dedim. Allen bunun dostane bir surette vuku bulduğunu Türkiye Dışişleri Bakan Vekili söylemiş, Biz, 26 Haziran, tarihli cevabımızda bunu yalnız tekrar ettik, dedi. Gerek Dışişleri Bakanının gerek Grew'nun gerek Allen'in ve gerekse görüştüğüm bu mesele ile alâkadar diğer Dışişleri Erkânından aldığım intibaa göre bu mesele hakkındaki hattı hareketlerini tayin ederken Amerikalıların zihniyetine şu iki nokta hakim olmuştur:

"a) Türkler Ruslarla bir ittifak muahedesi yapmak için Moskova'ya müracaatte bulunmuşlar, Ruslar da bu hususta şartlarını bildirmişlerdir.

"b) Türkler kendi teşebbüsleriyle vaki olan bu müzakereyi dostane bitaraf bir mahiyette addediyorlar.

"Meseleyi bizim teşebbüsümüzle vuku bulmuş iki taraflı dostane bir görüşme addederek hareketlerini bu telakkinin icabatına uy-

durduklarına dair Allen'in sözlerine cevaben Başbakanın Amerika Sefiriyle cereyan eden yukarıda zikredilen görüşmesini ileri sürdüm.

"Allen, bizim meselemiz karşısında Amerika'nın asla gevşek olmadığında ısrar etti. Amerika'nın Birleşmiş Milletler Misakına iltihakının manasının çok ciddi olduğunu söyledi. Türkiye'ye karşı Amerika'nın alâkasızlığını kabul etmedi. Rusların arazi talebini bizim müracaatımız üzerine serdedilmiş bir tashihi hudut meselesi halinde anladıklarını söyledi. Hayır, böyle değildir, dedim.

"Allen su geçitlerinin istimali hakkında kullanılan selfish tabirinin Boğazlara da teşmil edilmesinden mütevellit teessürüme iştirak etti. Başkan Truman'ın nutkunu biz de sizinle beraber okuduk. Evvelce haberimiz yoktu. Fakat sizi temin ederim ki bu Boğazlar ve Türkiye düşünülmeksizin umumî olarak ve rastgele kullanılmış bir tabirdir dedi. Boğazların düşman memleketlere ait olan diğer üç su geçiti ile beraber zikredilmiş olması hakkındaki tenkidime karşı da samimi bir anlayış gösterdi. Fakat bunun düşünerek kasden vaki olmamış, hatıra gelen su geçitlerinin hep birden zikredilmiş olmasından ileri gelmiş olacağından emin bulunduğunu beyan ve kendilerinin nutkun birinci kısmından da evvelce haberdar olmamış olduklarını tekrar eyleyen Allen, Müttefiklerin harp esnasında Boğazlardan ne için geçmemiş olduklarının sebebini çok iyi bildiklerini, Türkiye'nin bu harp esnasındaki vaziyetinin doğruluğunu gayet iyi anladıklarını ve Türkiye'nin Müttefiklere yapmış olduğu hizmetlerin kıymetli olduğunu ifade etti. ... Allen, Boğazlar hakkında kullanılmış olan "internationalisation" tabirinden hoşlanmadığını söyledi. Montreux Mukavelesinin serbest mürura mani bulunmadığını zikretti.

"Allen'e Boğazların o serbestisine mukabil hakimiyet ve emniyetimizin temini hakkında ne düşündüklerini sordum, daha takarrür etmiş hiç bir fikirleri olmadığını müşahade ettim. Türkiye'nın hakimiyeti tabii bir keyfiyettir dedi. Emniyetin Birleşmiş Milletler Teşkilâtından verilmesi düşünülebileceğini söyledi. Bu teşkilât şimdi daha ziyade nazari bir şeydir...dedim.

"Benim gördüğüm manzara şudur: Amerika büyük bir kuvvetle dünyanın idaresinde birinci derecede söz söylemek vaziyetine ve zaruretine gelmiştir. Bu arada işlerinin arasında bizim Boğazlar Meselesinin de karışmasından Amerika hem bizim mesele ile meşgul olmak zaruretinde bulunmakta hem de yapacağını kendisi de pek iyi bilmemektedir...".

Yukarda da temas ettiğimiz üzere, Amerikalılar, Boğazlar konusundaki görüşlerini, Potsdam'da vukubulan mutabakat çevresin-

de, 2 Kasım 1945 günü Ankara'da Bakanlığa tevdi ettikleri bir notada açıklığa kavuşturmuşlardır. Amerikan notası, Montreux Konvansiyonunun aşağıda belirtilen görüşler göz önünde tutularak tadil edilmesi gerektiğini ileriye sürmekteydi:

"1 — Boğazlar her zaman bütün milletlerin ticaret gemilerine açık bulunmalıdır.

"2 — Boğazlar her zaman Karadeniz Devletlerinin harp gemilerinin transit geçişine açık olmalıdır.

"3 — Barış esnasında ve müşterek mutabakat yolu ile tesbit edilecek sınırlı bir tonaj dışında Boğazlar, Karadeniz'de sahile sahip olmayan devletlerin harp gemilerine, Karadeniz devletlerinin muvafakatleri veya Birleşmiş Milletler otoritesi altında hareket etmeleri halleri dışında, kapalı tutulmalıdır.

"4 — Sözleşmede, Milletler Cemiyeti sistemi yerine Birleşmiş Milletler sisteminin ikamesi ve Akid Devlet olarak Japonya'nın çıkarılması gibi, Montreux rejimini günün icablarına uydurmağa matuf bazı değişiklikler yer almalıdır."

Bu görüşlerin özellikle 2 ve 3.cü maddeleri ciddi tehlike ve sıkıntılar doğurabilirdi. Bu sakıncalar Amerikalılara uzun uzadıya anlatılmış ve 6 Aralık 1945 günü de resmî cevabımız verilmiştir. Cevabımızda, Amerikan tekliflerinin müzakere başlangıcı olarak kabul edilebileceği, toplanacak Konferansa ABD'nin katılmasının isabetli olacağı ve Konferansın Türkiye'nin güvenlik ve egemenliği ile bağdaşacak kararları alabileceği üzerinde durulmuştur.

Bu Amerikan notasının bir sureti kendisine de verilmiş olan İngiltere'nin reaksiyonu, sadece Montreux Konvansiyonunun tadili görüşünü paylaşmak, ancak bunun da acil bir konu olduğunu beyan etmemek şeklinde oldu. Bu şekilde İngilizler aslında Konvansiyonun olduğu gibi kalmasını tercih ettiklerini belli ediyorlardı. Söz konusu tarihte, Churchill'in iktidardan ayrılıp İşçi Partisinin seçimleri kazandığını ve Atlee'nin başbakan olduğunu hatırlatmakta faide vardır.

Rusya'ya gelince, bu ülkede Türkiye aleyhdarı neşriyat gittikçe artan bir tempo ile devam etmekteydi. Ermenilerin arazi isteklerini hem Potsdam'a; hem de Londra'da, barış anlaşmalarını hazırlamak için toplanan Dışişleri Bakanları Konferansına getirmiş olduklarına yukarda temas etmiştik. 1945 yılının sonlarına doğru, bazı Gürcü profesörler, tarihî araştırmalar görünümü altında, Trabzona kadar olan Karadeniz vilâyetlerinin Rusya'ya aidiyetini iddia etmeğe baş-

lamışlar ve Rus radyo ve basını, Ermeni talepleri için yaptığı gibi, bu iddiaları da yayınlamağa koyulmuşlardı. Dışişleri Genel Sekreteri, Rus sefirinden bu neşriyatın manasını sorduğunda Büyükelçi, ilmî ve cerhedilmez verilere dayanarak Gürcistan'dan koparıldığı sabit topraklar üzerinde tarihçilerin görüş beyan etmeleri önlenemez diyor, Genel Sekreter Feridun Cemal Erkin de, eğer işi tarihi hakikatlere dökersek halen Rus işgalindeki pek çok toprağın Türklere ait olduğu ortaya çıkar cevabını veriyordu.

Gene 1945 yılı sonlarına doğru bir gün, Rus Sefareti gazetelere bir ilân vererek, Rusya'ya hicret etmek isteyecek ermenilerin kabulü için Kremlin'in karar aldığını, bundan istifade etmek isteyeceklerin İstanbul Rus Başkonsolosluğuna müracaat etmelerini bildiriyordu.

Diplomatik teamüle tamamen aykırı olarak Türk vatandaşlarına yapılan bu çağrı üzerine ertesi günü yüzlerce kişinin Konsolosluğa müracaat ettiği İstanbul Valiliğince bildiriliyordu. Müracaat edenlerin genellikle işi gücü olmayan maceraperestler oldukları tesbit edilmişti. Ertesi gün aynı sahne devam ediyordu. Bunun üzerine Başbakan Saracoğlu'nun müsaadesi ile Dışişleri bir açıklama yaparak, Ermeni kökenli Türk vatandaşlarından, Rus Hükûmetinin bahşettiği fırsattan istifade ile Türkiye'yi terketmek isteyenlere İstanbul Valiliğinin her türlü kolaylığı göstereceği ilân ediliyor, bu ilânın ertesi günü müracaatlar bir kaç kişiye düşüp, bir iki gün sonra da duruyordu.

Rusya'nın Türkiye'ye karşı bu defa bir sindirme politikası takip etmeğe başlamış olduğu açıkca belli olmaktaydı. Her ne kadar bu politika, Türkiye'de halkın muhtemel bir tehlikeye karşı derhal yekvücud haline gelmesine, eski Rus tehlikesinin yeniden hissedilmesine ve şiddetli bir komünizm düşmanlığının ortaya çıkmasına yol açtıysa da, muhtemel bir tehlike karşısında yalnız kalmamak için Türk Hariciyesi ABD ve İngiliz Hükûmetleri ile temas zorunluğunu duymuştur.

Dışişleri Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin, bu iki ülkenin Ankara'daki Büyükelçilerini davet ederek, bir kaç ay evvel San Fransisko'da Birleşmiş Milletler Teşkilâtının kuruluşu münasebetiyle ilân edilen prensiplere taban tabana zıd şekilde, Rusya'nın Türkiye'ye yönelttiği baskı politikası karşısında Hükûmetlerinin ne düşündüğünü soruyordu.

Bu soruya ilk cevap Amerikalılardan gelmiştir.

F.C. Erkin, Türk-Rus münasebetleri ve Boğazlar Meselesi isimli kitabında bu olayı şu şekilde nakleder:

"Bir kaç gün sonra M. Wilson beni görmeğe geldi ve elindeki bir kağıttan okuyarak, Amerikan Hariciyesinin, aşağı yukarı müteakip şekildeki bir sözlü beyanını okudu (Amerikan Hükûmeti, Rusya ile Türkiye arasındaki gerginliğin gelişmesini dikkat ve endişe ile takip etmektedir. Tehlikenin karşısında korkunun, çekingenliğin ve teslimiyetin, dünya barışını kuvvetlendirecek bir tutum olmadığını düşünmektedir. Bu bakımdan, Amerikan Hükûmeti ve milleti, hedef teşkil ettiği baskı karşısında Türk milletinin gösterdiği cesaret ve kararlılığı büyük bir takdirle takip etmektedirler. Gürcü profesörlerin ileri sürdükleri toprak terki talepleri üzerine ortaya çıkan duruma gelince, Amerikan Hariciyesi, bu hareket neticesinde konunun münhasır Türk-Rus münasebetlerini taşarak, Amerikan Hükûmetinin, ihlal edilmesine müsaade etmemeğe kararlı olduğu Birleşmiş Milletler Yasasının sahasına girdiği kanaatindedir)".

ABD Hükûmeti bir süre sonra, 1946 Nisanında, eski Büyükelçi rahmetli Münir Ertegün'ün naşını, Missouri zırhlısı ile Türkiye'ye yollayarak, bu beyanın sadece kâğıd üzerinde kalmadığını gösteren bir jest yapıyordu.

Görüleceği üzere, Amerikan Hükûmeti, Boğazlar konusundaki tutumunu Üç devlet arasında evvelce varılan anlaşma çerçevesinde yürütmekle birlikte, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine yöneltilecek bir hareket karşısında hareketsiz kalmayacağını göstermeğe de itina etmekteydi.

Aynı şekilde bir beyanatın İngilizlerden de alınması gerekmekteydi. Türk-İngiliz münasebetlerine, İngiliz askerî heyetinin Şubat 1945'de Türkiye'yi terketmesinden sonra girmiş olan soğukluk havası ortadan kalkmış ise de, bunun resmen de ifade edilmesi şüphesiz çok yerinde olacaktı.

Feridun Cemal Erkin, bu imkânın nasıl elde edildiğini, yukarda ismini verdiğimiz kitabında uzun uzadıya anlatır. Biz sadece neticeyi, aynı kitaptan naklen keydetmekle yetineceğiz:

"21 Şubat 1946 günü sabah saat ikiye doğru telefonun çalmasıyla uyandım. Anadolu Ajansının gece nöbetçisi, Avam Kamarasında bir gün evvel cereyan eden siyasî müzakereler sırasında, Dışişleri Bakanı M. Bevin'in, Türkiyeyle ilgili olarak yaptığı beyanatın metnini bana okumak istiyordu. Aşağıda, bu uzun dış politika nutkunun

Türkiye'yi ilgilendiren kısımlarını kaydediyoruz: (Şimdi de Türkiye ile ilgili bir kaç söz söyleyebilir miyim? Bu da Orta-Doğu ihtilâfında genişlik kazanan bir konudur. Bu konuyu Moskova'da açtım ve Avam Kamarasına samimiyetle itiraf etmek isterim ki, Majesteleri Hükûmeti, bize bir sinir harbi gibi görünen, iki taraf basınındaki polemikten endişe duymaktadır. Avam Kamarasına ve dünyaya şunu söylemek isterim: Dünya barışını tehdid eden en büyük tehlikelerden birisi, çok defa yanlış verilere dayanan, anlaşmazlıklara yol açan ve insanları heyecan içinde tutan basın polemikleridir. Bu ihtilâfta iki nokta vardır. Birinci nokta iki vilâyet konusudur, ikincisi Boğazları ilgilendirir. İki vilâyet konusunda, okuduklarımdan anladığıma göre, Türkiye ile Rusya arasındaki hudud, bir mağlupla galip arasında değil, fakat mağlup edilmiş Türkiye ile, Birinci Dünya Savaşından, kendi kabahati olmaksızın pek de formda olmayan bir şekilde çıkmış Rusya arasında tesbit edilmiştir. Dolayısiyle bu hat cebren (zorla) empoze edilmiş bir hudud telâkki edilemez. Hudud Başkumandanın (Stalin) bizzat kendisi tarafından çizilmiş olduğuna göre, bu konunun halen bir ihtilâf ve sinir harbi mevzuu teşkil edişi üzüntü vericidir.

"(Boğazlar değişik bir problemdir. Dün birisi, 1914-18'de İstanbul'u Rus Çar'ına teklif edip etmediğimiz sorusunu ortaya attı. Birinci Harp boyunca o zamandan beri bütün Dışişleri Bakanlarını zora sokan, şu veya bu mahiyette bir yığın korkunç şey yapmış görünüyoruz; ama Rusya'nın düşüncesi, bizim onlara, Çarlar'a yaptığımızdan daha kötü muamele ettiğimiz istikametindedir. Böyle bir şey yapmak istemem, ancak Birleşmiş Milletler Teşkilâtına sahip modern dünyada çarlara yapmış olduğumuz teklifler artık gerekli değildir. Fark buradadır. Gerek müttefik olarak Türkiye ve Rusya ile birlikte, gerek bizsiz kendi aralarında Montreux Konvansiyonunun revizyonunun gerçekleşmesine yardıma hazırız. Ancak bu revizyonda, bu su yolunun milletlerarası mahiyetinin gözden kaçırılmaması üzerinde dikkatliyiz. Herhangi bir devletin bir diğerine karşı belirli bir bölgede üs sahibi olmasının dünya barışına yardımcı olacağından o derece emin değilim.

"(Türkiye ile bir Muahedemiz olduğunu belirtmek isterim. Çok açık şekilde, Türkiye'nin bir peyk haline dönüşmesini istemediğimi söyleyeceğim. Benim istediğim onun bağımsız olmasıdır. Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki Dostluk Anlaşmasının yenilendiğini görmek isterim. Bunun, bizim anlaşmamızla tenakuz (çelişme) halinde olacağını düşünmüyorum...)"

F.C. Erkin, aynı kitapta, bu nutkun söylenişinden 2 gün sonra, 23 Şubat 1946 günü, Rus Sefiri M. Vinogradov'un, gazeteci ve Milletvekili olan Prof. Ahmet Şükrü Esmer ile yaptığı bir konuşmada, M. Bevin'in beyanatından ve bunun doğurabileceği neticelerden endişe duyduğunu, bu konuşmanın yapılmasının Ankara'nın insiyatifi ile olduğunu öğrendiğini ve Türk politikasında Türkiye tarafından böylece bir tercih yapılmış olduğunu, Rusya'nın hiç bir zaman, bir devletin hem Rusya'nın hem de Batının dost ve müttefiki olmasını kabul etmeyeceğini, Rusya'nın Türk dostluğunu, başkasıyla taksim ederek değil, tek başına istediğini söylediği kayıtlıdır.

1946 yılının Temmuz başlarında Rus Sefiri Vinogradov görevle Moskovaya çağrıldı. O tarihlerde Saracoğlu Başbakanlıktan ayrılıyor ve yeni Kabineyi Recep Peker kuruyor, Hasan Saka gene Dışişlerinde kalıyordu.

Vinogradov'un Rusya'ya dönüşünden sonra, 8 Ağustos 1946 günü, Ankara'daki Rus Maslahatgüzarı, Boğazlarla ilgili birinci Rus notasını Dışişlerine veriyordu. Notanın birer sureti de ABD ve İngiltere Hariciyelerine tevdi edilmişti.

Bu notanın verildiği sıralarda, Kafkasya'da ve Bulgaristan'da Ruslar askeri manevralar yapmakta ve Rus birlikleri durmadan yer değiştirmekteydi.

Rus notasının tam metni aşağıdadır.

"Sovyet Sosyalist Şuraları İttihadı Dışişleri Bakanlığı Türkiye Hükûmetine aşağıdaki hususları bildirmekle şeref kazanır:

"Geçen harp esnasında vuku bulan hâdiseler Boğazlar'a müteallik olarak 1936 tarihinde Montrö'de imzalanan Montrö Anlaşmasının tesis ettiği Karadeniz Boğazları rejiminin Karadeniz Devletlerinin güvenlik menfaatlarına tekabül ve Boğazların Karadeniz Devletleri aleyhine kullanılmasına mani olabilecek şartları temin etmediğini açıkça ispat eylemiştir.

"Mihver Devletlerinin bu harp esnasında harp ve muavin gemilerini Boğazlar'dan Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirdiklerine dair birçok misal zikretmek mümkündür ki bu haller zamanında Sovyet Hükûmetinin Türkiye Hükûmeti nezdinde teşebbüs ve protestolarda bulunmasını mucip olmuştu.

"9 Temmuz 1941 tarihinde Alman komutanlığı Boğazlardan Karadeniz'e "Seefalke" adlı Alman sahil muhafaza gemisini geçirmiş

ve Boğazlara dair anlaşmanın ağır bir şekilde ihlâli demek olan bu keyfiyet Sovyet Hükûmetinin Türk Hükûmeti nezdinde teşebbüs bulunmasını mucip olmuştu.

"Ağustos 1941 ayında Türk Makamları "Tarvisio" adlı İtalyan muavin harp gemisine Boğazlardan Karadeniz'e geçmek müsaadesini vermişlerdi ki bu da Sovyet Hükümetinin mezkûr muavin geminin Karadeniz'e geçmesi keyfiyetinin Boğazlara müteallik Anlaşmanın ihlâli demek olacağı hususunda Türk Hükûmetinin nazarı dikkatini celbeden bir teşebbüs yapmasına sebep olmuştu.

"4 Ekim 1942 tarihinde Sovyet Hükûmeti, Almanya'nın cem'an yekûn 140.000 tona baliğ olan muavin harp gemilerini ticaret gemisi şeklinde Boğazlar'dan Karadeniz'e geçirmek niyetinde olduğuna dair Türk Hükûmetinin tekrar nazarı dikkatini celbetmişti. Bu gemiler Mihver Devletlerinin silâhlı kuvvetlerinin ve harp malzemesinin Karadeniz'e nakline tahşis olunmuştu. Teşebbüsünde, Sovyet Hükûmeti "yukarıda mezkûr gemilerin Boğazlar'dan Karadeniz'e mürurunu müsaade keyfiyetinin, bu gemiler Alman Hükûmeti emrine verilmiş bulunduğundan ve esasında muavin harp gemileri demek olduğundan, Boğazlar rejimi hakkında Montrö'de imzalanan Anlaşmanın sarih bir surette ihlâlini tazammun edeceğini" tebarüz ettirmiştir.

"Haziran 1954 ayında Sovyet Hükûmeti Karadeniz'de askeri harekâta iştirak etmiş bulunan "Ems" tipi (8 tane) ve "Kriegstransport" tipi (5 tane) muhtelif tonajda alman harp ve harp muavin gemisinin Mayıs ayı sonlarında ve Haziran ayı başlarında Karadeniz'den Ege denizine Boğazlardan geçmeleri hâdiselerini protesto etmiştir.

"Yukarıdaki hâdiselerde Almanya ve müttefiklerine karşı yapılan son harp esnasında Boğazlara müteallik Anlaşmanın düşman devletlerin Boğazları Sovyetler Birliği ve diğer müttefik Devletler aleyhinde harp gayeleri için kullanmalarına mani olmadığı anlaşılmaktadır ki böyle bir vaziyetten dolayı Türk Hükûmeti gayrı mesul bulunamaz.

"Bu sebepledir ki Temmuz ve Ağustos 1945 aylarında Berlin'de yapılan üç Devlet - Büyük Britanya, Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği - Konferansında, Sovyet Hükûmeti Montrö Anlaşmasının tesis ettiği Boğazlar rejiminin bugünkü şartlara uymadığı ve yeni bir Boğazlar rejimi tesisi icap eylediği meselesinin münakaşasını teklif etmiştir.

"Berlin'deki üç Devlet Konferansının aşağıdaki kararı aldığı malûmdur :

"A) Üç Hükûmet, Boğazlara müteallik olarak Montrö'de imzalanan Anlaşmanın, bugünkü şartlara tekabül etmemesi hasebiyle, tâdil edilmesi lâzım geldiğini kabul eylemiştir.

"B) Üç Hükûmet, müteakip merhalede, bu meselenin üç Devletin her biriyle Türk Hükûmeti arasında doğrudan doğruya görüşmelere konu teşkil etmesini kararlaştırmıştır.

"Bu hususta Britanya Hükûmeti tarafından 21 Kasım 1945 tarihinde Türk Hükûmetine verilen Notanın muhtevası da Sovyet Hükûmetince malumdur.

"Sovyet Hükûmeti, de kendi namına, Boğazlar için aşağıdaki esaslara müstenid yeni bir rejim tesisini teklif etmektedir.

"1 — Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

"2 — Boğazlar Karadeniz Devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

"3 — Karadeniz'de sahili bulunmıyan Devletlere ait harp gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi, hususî surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur.

"4 — Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabii su yolu olan Boğazlara müteallik rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'de Sahili bulunan diğer Devletlerin selâhiyeti dahilinde olmalıdır.

"5 — Boğazlar'da ticarî seyrüsererin serbestisini ve Boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla alâkadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatiyle Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazların Karadeniz'de sahili bulunan Devletler aleyhine diğer Devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalariyle temin ederler.

"Sovyet Hükûmeti bu Deklarasyondan Birleşik Amerika ve Büyük Britanya Hükûmetlerini haberdar eder."

8 Ağustos 1946

Rus notasına ABD, 19 Ağustosta, İngiltere 21 Ağustosta, Türkiye 22 Ağustosta cevap verdiler.

ABD, cevabında, Boğazlar rejiminin diğer ülkeleri de ilgilendirdiğini belirttikten sonra toplanacak konferansa ABD'nin de katılacağını kaydediyor, Rus notasının 4.cü maddesinin kabul edile-

meyeceğini, Boğazların savunulmasının ise Türkiye'ye ait bir görev olduğunu bildiriyordu.

İngiltere ise Montreux Sözleşmesinin revizyonunu uygun gördüğünü kaydediyor, Rus notasının 4.cü ve 5.ci maddelerine ise Amerikalıların eşi bir cevap veriyordu.

Türk cevabî notasına gelince, diplomatik yazışma açısından ciddi bir önem taşıyan bu metni aynen aşağıya alıyoruz.

"Cumhuriyet Hükûmeti Sovyet büyük elçiliğinin boğazlar meselesi hakkında Dışişleri Bakanlığına tevdi ettiği 7 Ağustos 1946 tarihli notayı en büyük ilgi ile incelemiştir. Bu nota, beynelmilel önemine ancak Türk millî bakımından arzettiği hayatî menfaat üstün gelen bir mesele hakkındaki Sovyet görüşünü izah ettiğinden Cumhuriyet hükümetince bir kat daha dikkatle tetkik olunmuştur.

"Bu notanın mütalâasından anlaşıldığına göre, İkinci Cihan harbi esnasında vuku bulan hâdiseler, Sovyet hükümetinin fikrince, Montreux sözleşmesinin tesis etmiş olduğu rejimin Karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatlerine uymadığını ve boğazların Karadeniz devletleri aleyhine kullanılmasına mâni olabilecek şartları temin etmediğini açıkça göstermiştir. Bu tezi teyiden nota, Boğazlardan her iki istikamette "seefalke" ve "tarvisio" gibi mihverin harp ve yardımcı gemileri ile asker nakline mahsus gemilerinin geçişlerini hatırlatmaktadır ki, Sovyet hükümetinin kanaatınca bu vakıaların heyeti mecmuası boazların Sovyetler Birliğine ve diğer müttefik devletlere karşı düşman devletler tarafından kullanılabilmesi imkânına delil teşkil etmektedir. Türkiye hükümetinin bu yolda vaki istifadeden gayrı mesul olduğunu beyan edemiyeceği hususu da notada ilâve olunmaktadır.

"Nota, müteakiben, Potsdam'da Temmuz ve Ağustos 1945 aylarında Boğazlar hakkında cereyan eden ve neticesinde ilgili üç devlet tarafından:

"a — Montreux sözleşmesinin bugünkü şartlara uymadığı için tadil edilmesi,

"b — Bu meselenin üç devletin her biri ile Türkiye hükümeti arasında doğrudan doğruya görüşmelere konu teşkil etmesi,

"Kararına varılan İngiliz Amerikan - Sovyet görüşmelerinin kısa bir hülâsasından sonra, yeni bir boğazlar rejimi tesis için Sovyet tekliflerini irae etmektedir. (ortaya koymaktadır)

"Bu teklifler aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

"1 — Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

"2 — Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

"3 — Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin boğazlardan geçmesi, hususî surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur.

"4 — Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabiî su yolu olan boğazlara müteallik rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'de sahili bulunan diğer devletlerin selâhiyeti dahilinde olmalıdır.

"5 — Boğazlarda ticarî seyrüseferin serbestisini ve boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla ilgili ve bunu icraya en ziyade kadir olmaları sıfatiyle, Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazların Karadeniz'de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalariyle temin ederler.

"Sovyet teşebbüsünün şekil ve esası hakkında her hangi bir incelemeye girişmeden evvel Dışişleri Bakanlığı Montreux sözleşmesini tesirsizliğini teyid ve bundan Türk hükümeti aleyhine sözde bir mes'uliyet çıkarmak için anılan notada zikredilen, bazı mihver gemilerinin boğazlardan geçisi keyfiyetleri üzerinde durmağı lüzumlu addetmektedir.

"Harp filoları salnamesinde mukayyed (kayıtlı) bulunmayan ve Alman ticaret bandırasını taşıyan 37 tonilâtoluk "seefalke" motörü 6 Temmuz 1941 tarihinde Çanakkale Boğazının önüne gelerek Köstence'ye gitmek üzere boğazlardan geçiş talebinde bulunmuştur. Motör silâhla mücehhez değildi ve içinde büyük bir can kurtaran simidi ile bir tahlisiye sandalından başka bir şey bulunmuyordu. Harp gayeleri yolunda kullanılacağını tahmin ettirebilecek hiç bir emareye desteres olunmamıştır. (ele geçmemiştir) Montreux sözleşmesinin harp gemilerinin tarif, tonaj ve hususiyetlerine müteallik 2 numaralı lâhikasında zikrolunan vasıflardan hiçbirini haiz bulundurmadığı cihetle işbu motörün boğazlardan geçmesine müsaade edilmiştir.

" "Tarvisio" adlı İtalyan petrol gemisi meselesinde ise vakalar şu şekilde cereyan etmiştir:

" "Tarviso" Haziran 1941 de ticaret gemisi olarak boğazlardan geçmiştir. Sözü edilen gemi, İtalya-harp filosu muavini gemileri listesinde de kayıtlı bulunduğu cihetle geçişinin hileli bir fiil teşkil ettiği hususunda Dışişleri Bakanlığının nazarı dikkati celbedilmişti. İtalya Büyük Elçiliğinden izahat istenilmesi üzerine mezkûr Büyük Elçilik "'tar'visio" nun muavin gemiler listesinden çıkarılmış bulunduğunu ve sırf ticarî maksatlarla seferler yaptığını katiyetle ifade etmiştir. Buna rağmen Cumhuriyet Hükûmeti, yetkili makamlara, bir daha geçmek teşebbüsünde bulunduğunda "tarviso" yu durdurmaları emrini vermiştir. Filhakika 9 Ağustos 1941 de "tarviso" ikinci defa 'olarak Çanakkale Boğazının önüne gelmiş fakat geçmesine müsaade olunamamıştır. İtalya Büyük Elçiliğinin ısrarına rağmen Cumhuriyet Hükûmeti, harp zamanında, muavin gemileri ticaret gemisine kalbetmek hakkını tanımamak hususundaki noktai nazarını değiştirmemiştir. "tarvisio" telsiz cihazları mühürlü bir halde 25 gün Çanakkale limanında kaldıktan sonra 2 Eylül tarihinde Akdenize dönmüştür.

"Sovyet Büyük Elçisi 25 Ağustos 1941 tarihinde vaki ziyareti esnasında, Dışişleri Bakanına, Cumhuriyet hükümetinin bu meseledeki kararı dolayısiyle Sovyet Hükümetinin minnettarlığını ifade ve Türk Hükûmetinin muavin gemilerin ticaret gemisine kalbinin kabul edilemiyeceği hususundaki noktai nazarına hükümetinin tamamen iştirak ettiğini teyid eylemiştir.

"Sayın Büyük Elçilik, notasında, Almanya'nın Boğazlardan Karadenize doğru 140 bin tonilâto hacminde harp muavin gemilerin ticaret gemisi şeklinde geçirmek niyetinde bulunduğu hususunda Türk Hükûmetinin dikkat nazarını çekmeğe matuf 4 Kasım 1942 tarihli bir teşebbüsten de bahsetmektedir.

"1942 senesinin Kasım ve Aralık aylarında hiçbir Alman ticaret gemisi söylenen istikamette boğazlardan geçmemiştir. 1 Ocak 1943 ten 1 Ocak 1944'e kadar mecmu hacimleri 19.476 tonilâto olan ve ticarî mahiyetleri ilgili makamlarca şüphe götürmez bir şekilde müşahade edilen yalnız 10 adet Alman ticaret gemisi Karadeniz'e gitmek üzere Boğazlardan geçmiştir.

" "Ems" ve "kriegstransport" tiplerindeki gemilerin Mayıs ve Haziran 1944 aylarında Boğazlardan geçişlerine gelince vakalar şu şekilde hülâsa edilebilir:

" "Ems" tipindeki gemilerin hacmi 100 tonilâtodan aşağı idi, silâhsızdılar, ticari emtia ambarları vardı ve geçişleri esnasında ke-

reste, kömür ve ot yüklü bulunuyorlardı. Alman büyükelçiliği bu gemilerin özel seyrisefain şirketlerine ait olduğunu ve sırf ticari gayelerle seyahat etmekte bulunduğu teyid eylemişti.

" "Kriegstransport" tipindeki gemiler de ticaret gemisi evsafını haiz idiler ve Alman muavin gemileri listesinde kayıdları yoktu. Bunların anlaşmanın 2. inci lahikasındaki kategorilerin hiç birine idhallerine de imkân bulunmamakta idi.

"Büyük Britanya Büyük Elçiliğinin, İngiltere Hükûmetinin gayet mevsuk istihbarlarına göre birkaçı Boğazlardan geçmiş bulunan mezkûr gemilerin donanma emrine tahsis edilmiş, veyahut da kıtaat nakliyatı için kullanılmakta olduğunu Dışişleri Bakanlığına haber vermesi üzerine, Türk Deniz makamları, bu gruba dahil bulunup geçit isteyen Alman gemilerinden birini Boğazların medhalinde durdurmuşlardır. Ondan itibaren bu tipteki gemilere Boğazlardan geçiş müşaadesi reddedilmiştir.

"Yukarıdaki izahattan anlaşılacağı veçhile, Montreux sözleşmesine atfedilen kusur, rejimin tamamen hukuki çehresini tanzim ve olayları icapları karşısında kıymetini isbat eden öz hükümlerinden ziyade sözleşmenin sırf teknik zeylini teşkil eden harp gemilerinin tarifini, evsafını ve tonajının hesaplanmasını istihdaf etmektedir. Muhtelif şekillerinle harp zaruretleri, taktik ve stratejik ihtiyaçlar, bazı muharipleri, savaş esnasında, evsaf ve tonaj noktai nazarından Montreux sözleşmesinin tarif ettiği harp gemileri tipinden tamamen uzaklaşan ve bu itibarla sözleşmenin 7. inci maddesi şumulüne giren zararsız ticaret gemileri evsafını arzeden yeni tip gemiler kabulü sevketmiştir. Montreux sözleşmesi hükümleriyle mukayyet olan Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ise, Boğazlara gelen gemilerin harp veya ticaret gemisi vasfını elinde mevcut bu ahdi kıstaslarla tayin etmiş ve ona göre geçiş müsaadesini ya reddetmiş yahut da vermiştir. Şu halde ona bu bakımdan tevcih edilecek hiç bir tariz olamaz. Diğer taraftan Boğazlardan transit geçen gemiler üzerinde Türk makamlarının murakabesi de, sözleşme mucibince bahis mevzuu gemilerin tâbi olabileceği yegâne kontrol nevinin "gece ve gündüz ve mümkün olduğu sür'atle", yapılması lâzım gelen sıhhî kontrole inhisar etmesi dolayısiyle, bir kat daha güçleşmiş bulunuyordu. Nezaret ve kontrolün fevkalâde güç şartları içinde, bir kaç nadir gemi sözleşmenin geçişe cevaz verildiği bir şekle bürünerek boğazlardan hile ile geçilebilmiş ise de, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti daima hüsnü niyetle hareket ederek bu hususiaki taleplerden haberdar olur olmaz, hilenin tekerrürüne mâni olacak tedbirlerin alınmasına

müsaraat eylemiştir. Sovyet Hükûmeti, sırf özel menfaatlerine tamamen uygun düşen bir Boğazlar rejimini elde edebilmek hususundaki bütün delillerini, Montreux sözleşmesiyle kurulan rejimin boğazların Karadeniz Devletlerine karşı hasmane gayelerle kullanılmasını önleyen şartları temin etmediği iddiasına istinat ettirmektedir.

"Gerçekte, Sovyet Büyük Elçiliğinin teşebbüslerine mevzu teşkil eden hileli birkaç geçiş vak'asından başka, İkinci Dünya Harbi sırasında Sovyet Hükûmeti bir defa bile Karadeniz'de kendi emniyetini tehlikeye koyabilecek bir durum için Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine müracaatta bulunmamıştır. Türkiye'nin dürüstlüğü hususunda esaslı bir derunî huzur hissinin mevcudiyetini gösteren bu hareket tarzı kolaylıkla anlaşılabilir, zira komşusunun asla inhiraf kaydetmeyen siyasî hareket tutumunu takip hususunda fevkalâde ilgili bir devlet sıfatiyle Sovyet Rusya, stratejik ve taktik hedefler için Boğazların serbestçe kullanılmasının arzettiği ölçülemiyecek derecede önemli faydalara rağmen, mihver devletlerin asla, harp gemilerini geçirmek üzere Boğazları zorlamaya cesaret edemediklerini en evvel müşahede eden memleket olmuştu. Boğazların serbestçe kullanılması imkânının mihver devletlerince azımsanmasından ileri gelmediği pek tabii aşikâr olan bu istinkâf keyfiyetini, Türkiye Cumhuriyeti, tarihin kendisine tevdi ettiği Boğazların bekçiliği vazifesinin ifasında gösterdiği iktidar ve -hatta bazan bizzat kendi menfaatleri aleyhine taassuba kadar varan- mutlak dürüstlükten mülhem genel kanaatin en parlak delili olarak tebarüz ettirmeyi lüzumlu saymaktadır. Türkiye Hükûmetinin bu hususlaki dürüst durumu karşısında tarihin vereceği hükmü, hiç şüphesiz ki, ticaret vapurları şeklinde maskelenmiş bir iki mihver gemisinin Türk makamlarının iyi niyet ve istekleri haricinde hileli bir şekilde geçişleri değiştirmeğe kâfi gelemez.

"Şu halde, bugünkü şartlara uymadığı şeklinde Montreux sözleşmesine yapılan tenkidi, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ancak, bu tariz, sözleşmenin harp gemilerinin tarifine, vasıflarına ve tonajına taalluk eden teknik kısmı ile transit olarak geçen gemilerin kontrolüne ait hükümlerini hedef tuttuğu nisbette kabule değer görmektedir. Türk Hükûmeti vakıalar karşısında eskiyen ve tecrübelerle kusurları meydana çıkan yukarıda mezkûr tarif ve hükümlerinin bugünkü teknik mutalealara ve şartlara uygunlaştırılması gerektiğini teslim etmektedir. Ancak, münferit ve istisnaî kalmaları zarurî bulunan bu vesikaların muvazeneli bir vesika olan sözleşmeyi or-

tadan kaldırmaya sebep teşkil etmesini ve hassaten, bunlardan kendisi aleyhine sözde bir mes'uliyet tevcih olunmasını kabul edemez. Türk Hükûmeti, gayet mahdut olan ve esasen sür'atle tashih edilmiş bulunan, Boğazlardan hileli geçiş vak'alarının harp harekâtının umumî çerçevesi dahilinde Sovyetler Birliği'nin emniyetini haleldar edecek bir vüs'ati bulmuş olmasını tasavvur edemez. Türk Hükûmeti, Montreux rejiminin tatbikinde, hüsnü niyetle ve milletlerarası mes'uliyetleri üstün ölçüde müdrik olarak Boğazların muhafızlığını yapmaktan asla fariğ olmadığını Dünya efkârı umumiyesi muvacehesinde teyid ve icabında, bir tahkim mercii huzurunda isbat edebilecek durumda bulunduğuna kaildir.

"Sovyetler Birliği Hükûmetinin 7 Ağustos tarihli notasiyle teminini arzu ettiği amelî hedeflere gelince; Cumhuriyet Hükûmeti, maksudun, Montreux sözleşmesinin 29.ncu maddesinde derpiş olunan beş senede bir tadil prosedürünün tatbik mevkiine konulması olduğunu tahmin etmektedir. İntihap edilen ihbar tarihi gibi teklif edilen tadil gerekçesinin ilâvesi de böyle bir tefsiri destekler gözükmektedir. Sovyet Birliği Hükûmetinin maksadı hakikaten bu ise, ileri sürülen tadil talebinin şayanı kabul olabilmesi için 29.uncu maddede musarrah bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Ezcümle sözleşmenin tadili bahis mevzuu maddeleri şu veya bu olduğuna göre, talebin âkitlerden bir veya ikisi tarafından desteklenmesi lâzımdır. Bu suretle desteklenen talebin, ayrıca, carî beş senelik devrenin inkizasından üç ay evvel bütün âkid taraflara tebliğ olunması iktiza eder. Sovyetler Hükûmeti tarafından ifade olunan tadil arzusunu kaydetmiş bulunan ve diğer taraftan, su yollarının kullanılması hakkında Amerikan umumî efkârının izhar ettiği temenninin tatminini arzu eden Cumhuriyet Hükûmeti, Montreux sözleşmesiyle muayyen her tadil talebinin sözleşmeyi imzalamış bulunan devletlerin ve Birleşik Amerika Devletlerinin muvafakatıyla bu devletlerden mürekkep olarak toplanacak olan uluslararası bir konferansta tatbik mevkiine konulmasına ve taleplerin hep birlikte incelenmasına kendi hesabına hiç bir müşkilât göstermeği düşünmemektedir.

"Ortaya atılan meselenin esasına gelince, Cumhuriyet Hükûmeti, Sovyet tadil tekliflerini teşkil eden beş prensipten bilgi edinmiştir. Cumhuriyet Hükûmeti, ilk üç noktada, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti tarafından, Montreux sözleşmesinin bugünkü şartlara uygunlaştırılması hakkında 2 Kasım 1945 tarihinde yapılmış olan telkinlerin aşağı yukarı aynı ifadelerle tekrarlandığını müşa-

hade etmektedir. Amerikan telkinlerine zamanında verdiği cevapta, Türk Hükûmeti, ezcümle şunları bildirmiştir.

"Ticaret gemilerini ve harp gemilerini Boğazlardan geçiş serbestisi prensibinin, Türkiye'nin egemenlik ve güvenlik haklariyle en iyi tarzda telifi, bizzat Montreux sözleşmesinin bünyesinde derpiş edilmiş bulunan, vaziülimza (imzalayan) devletler arasında aktedilecek beynelmilel bir konferansa terettüp eder.

"Türkiye Hükûmeti, Potsdam'da temsil edilmiş olan üç devletin Boğazlar meselesi hakkında tam noktai nazarlarını öğrenince, meseleyi esaslı bir tetkike tabi tutmakta fariğ olmıyacak ve bunun neticesinde, tezini, yukarda zikri geçen, devletlere bildirmeğe müsaraat edecektir.

"Bununla beraber Türk Hükûmetinin Amerikan telkinlerini müsait surette karşılamakta olduğu ve, bu telkinlerin, bazı şartlar ve ihtirazı kayıdlar altında, müzakereye esas teşkil etmeğe lâyık bulunduğu şimdiden söylenebilir.

"Amerika Birleşik Devletlerinin mutasavver konferansa iştirakine gelince, Türk Hükûmeti bunu sade hararetli bir temenninin tahakkuku olarak değil, aynı zamanda, mutlak bir milletlerarası zaruret olarak da mütalâe eder.—

"Aynı cevap, bu gün Sovyet notasındaki ilk üç teklif hakkında da muteberdir.

"Sözü geçen notanın 4'üncü ve 5'inci noktalarındaki, üzerinde daha derin düşünülmesi gereken teklifler için vaziyet aynı değildir. Hassaten 4'üncü nokta Sovyet Notası, diğer bütün ilgili devletlerin hariç bırakılması suretiyle, yalnız Türkiye ile Karadeniz'de sahili bulunan devletlerin tanzimine iştirak edecekleri, yeni esaslara istinaden derpiş edilmiş yeni bir Boğazlar rejimini ileri sürer görünmektedir. Böyle bir telâkki, evvelemirde, en aşağı 1956'ya kadar sürmesi lâzımgelen Montreux sözleşmesinin müddetini ve, umumî ahenk ve çerçevesi, Montreux rejiminden ayrılan bir rejimin tesisini esas itibariyle reddeden tadil prosedürünün, tadili ancak, bazı hükümlere inhisar ettiren vasfını kale almaz gibi görünmektedir. Bundan başka, Müzakerelere ve muaddel metnin imzasına iştirake eşit hakları bulunan, ve bu müzakerelere iştirak etmek arzularını en açık bir tarzda ifade etmiş olan sözleşmeyi imzalamış diğer devletlerin menfaatlerinden tegafül eder görünmektedir.

"Sovyet notasında ileri sürülen 5'inci prensibe gelince, cumhuriyet hükûmeti bu teklife Akdeniz'den herhangi bir tecavüze karşı

boğazların emniyetini müşterek bir Türk-Sovyet müdafaası tesisi suretiyle tanzimden başka bir mana verilemiyeceğini müşahade etmektedir.

"İşbu Sovyet teklifi, millî bakımdan Türkiye'nin, hiç bir suretle feragat edemiyeceği ve takyidini kabul eyliyemiyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır. Aynı teklif uluslararası bakımdan da çok ciddi itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye'nin boğazlarda oynadığı muvazene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin, Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır. Türkiye Hükûmeti, 7 Ağustos tarihli notada ileri süren yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişelerinin künhüne varamamak tadır. Cumhuriyet hükûmeti, memleketi, nereden gelirse gelsin, her tecavüze karşı, var kuvvetiyle müdafaa vazifesinin kendisine ait olduğu kanaatındadır. Tarih, Türkiye'nin dahil olup Türk Milletinin Memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiç bir harp misali kaydetmemiştir. Binaenaleyh, memleketin güvenliğini dışardan gelebilecek herhangi bir tehdide karşı sağlamak üzere bütün gerekli tedbirleri almak Türkiye'ye aittir. Şayet Türkiye, boğazlar üzerinde haiz olduğu egemenlik haklarını, kendi vasıtalariyle korumak iktidarında olmasaydı, tarihin kaydettiği en büyük harpte, cümlesi tecavüze uğrayan veya askerî işgal altına giren komşularının akibetinden kurtulamazdı. Diğer taraftan, bütün dünya milletlerinin, bir barış ve emniyet devresi kurmak için hisselerine düşeni yapmak hususunda birbirleriyle yarıştıkları şu sırada, muvaffakiyetle tecrübe edilmiş bulunan bir müdafaa şeklini daha fazla takviyesini istemek, hem Birleşmiş Milletler andlaşmasının mevcudiyetini ve amaçlarını inkâr etmek, hem de idealleri gelecek nesilleri harp musibetinden korumak olan işbu milletlere karşı Türkiye Hükûmetinin sebebini anlayamadığı, bir itimatsızlık göstermek olacaktır. Sovyetler Birliği için Karadeniz'de en sağlam emniyet garantisi, boğazlarda bağımsız bir memleketin vakarı ve egemenlik haklariyle telifi imkânsız, imtiyazlı bir stratejik mevki aramasında değil, fakat, kendi hesabına, dostane ve itimada müstenit münasebetlerin ihyası uğrunda bütün gücü ile çalışmağa azmetmiş olan, lâkin bu hususlaki gayretleri kuzey komşusunda gelecek, aynı iyi niyetle desteklenmeğe muhtaç bulunan, kuvvetli bir Türkiye ile kendi arasında böyle bir mesut devrenin kurulmasındadır. Bundan başka, Türkiye'nin kendisi tarafından verilen bu kuvvetli teminat haricinde dahi Türk Hükûmeti, San Fransisko andlaşmasının Sovyetler Birliği gibi müşterek imzalayıcı sıfatiyle, harp hakkındaki yeni telâkki tarzına göre her dev-

letin güvenliğinin, Sovyetler Birliğinin de Türkiye misillü üyelerinden olduğu Birleşmiş Milletlerin teşkilâtı emrine verdikleri milletlerarası kuvvetlerin garantisi altında bulunduğunu düşünmekte kendisini haklı görmektedir. Şu halde, Sovyet Rusya'nın Karadeniz'deki mevkilerinin boğazlardan geçerek Akdeniz'den gelecek bir tecavüz neticesinde taarruza uğramasında endişe etmesi gibi tamamen gayrı muhtemel bir halde bile, Türk Hükûmeti, kendisinin kuvvetle bağlı bulunduğu Birleşmiş Milletler teşkilâtının müessirliğine Sovyet Rusya'nın güvenmesi gerekeceği fikrindedir.

"İşbu notanın birer sureti Montreux sözleşmesinin mumzilerine ve keza, Montreux sözleşmesinin tadili için toplanacak milletlerarası bir konferansa iştirakinden Türkiye'nin bahtiyar olacağı Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetine gönderilmiştir.

22 Ağustos 1946"

Ruslar 22 Eylül 1946 günü, Türk notasına cevap olarak İkinci notalarını Ankara'da Dışişleri Bakanlığına tevdi ettiler. Birer sureti İngiliz ve Amerikan Hariciyelerine de verilmiş olan bu ikinci Rus notasının metni de aşağıdadır.

"Sovyet Hükûmetinin Karadeniz Boğazları rejimi hakkındaki 7 Ağustos tarihli notasına cevap teşkil eden Türk Hükûmetinin 22 Ağustos tarihli notasını Sovyet Hükûmeti dikkatle incelemiştir.

"7 Ağustos tarihli notasında Sovyet Hükûmeti, son harp esnasında, Sovyetler Birliği ile ve Sovyetler Birliği'nin müttefikleri ile harp halinde bulunan Devletler tarafından Boğazların defaatla kullanılması hadiselerine işaret eylemişti. Bu notada yalnız 1941 - 1942 ve 1944 seneleri zarfında Sovyet Hükûmetinin Türk Hükûmeti nezdidne hususi teşebbüs ve protestolarına mesnet teşkil etmiş bulunan vakalar mevzubahs idi ki bu, Almanya ve İtalya'nın harp gemilerini ve harp muavin gemilerini Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirmek için Boğazlardan istifade ettikleri bütün vakaları muhtevi değildir. 1942 ve 1943 de Alman seri çıkarma layterlerinin mükerrer defalar Boğazlardan geçmelerini ve buna benzer vakaları zikretmek kâfidir.

"Türk Hükûmeti bu hususta izahlarda bulunmuştur. Mamafih bu izahat, 7 Ağustos tarihli Sovyet notasında belirtilen muayyen vakalar hakkındaki beyanatı yalanlamış değildir. Türk notasında, Türkiye'nin Büyük Britanya Hükûmetinin talebi üzerine, Alman donanması hizmetine ve Alman kıtalarının nakline tahsis edilmiş bu-

lunan Alman gemilerinin Boğazlardan geçmelerine mani olmak için tedbirler aldığı hususuna atıf yapılmakla beraber bu gemilerden bazılarının Büyük Britanya'nın mevzuubahis protestosundan evvel Boğazlardan geçmelerine müsaade olunduğunun teslim edilmesi, Boğazlar hakkındaki sözleşmenin geçen harp esnasında düşman devletlerin Boğazları müttefik Devletler aleyhinde harp gayeleri için kullanmalarına mani olmadığı hususundaki Sovyet Beyanatının doğruluğu teyid etmektedir.

"Bu münasebetle Sovyet Hükûmeti, Türkiye'nin sözleşmenin 24'üncü maddesi mucibince mükellef bulunmasına rağmen, Türk hükûmetinin harp esnasında, muharip Devletlere Boğazlarda gemilerin seyrüsefer gösteren raporlar tevdiini durdurduğu keyfiyetini kaydetmeği de lüzumlu telâkki eder.

"22 Ağustos tarihli notada, Türk Hükûmeti, kendi kanaatınca, Boğazlarda kontrolü güçleştiren bazı hallere işaret etmektedir. Bu cümleden olarak harp filoları yıllığında, harp esnasında Boğazlardan ahdî hükümlere aykırı olarak geçen harp gemileri ile harp muavin gemilerinin isimlerinin bulunmadığı tebarüz ettiriliyor. Halbuki, Türk Hükûmeti, hassatan harp devresi esnasında, harp gemilerinin ve evleviyetle muavin gemilerin tam listesini cami bulunan, resmî yıllıkların mevcut olmadığını her halde bilmez değildir. Türk Hükûmetinin notası, Sözleşme mucibince, Boğazlardan geçen gemilerin yegâne kontrol şeklinin sıhhiye kontrolü olduğuna da işaret etmektedir. Fakat diğer taraftan Türk makamlarının, 25 Şubat 1941, 6 Mayıs 1941 ve 27 Haziran 1942 tarihli denizci ilânlarıyla, transit geçen gemilere Boğazlarda mecburî tevakkuf ve Türk klavuz gemilerine müracaat lüzumunu vazetmiş oldukları malumdur.. Gümrük makamları da transit geçen gemileri mürakabe etmekte idi. Eğer işbu kontrol tedbirleri dahi gayri kâfi idi ise, harp esnasında Türk Hükûmetinin Boğazlardan geçecek gemilerin kontrolü tedbirlerinin takviyesi gerektiği meselesini tek bir defa ortaya atmamış olduğunu müşahade etmek mecburiyeti de vardır.

"Türk Hükûmetinin notasında, İkinci Cihan Harbi esnasında Sovyet Hükûmetinin Cumhuriyet Hükûmetine Sovyet Birliğinin Karadeniz mıntakasındaki güvenliğine karşı bir tehdidin mevcudiyeti hakkında herhangi bir müracaatta bulunmadığı bildirilmektedir. Anılan nota, bundan, Türkiye'nin harp esnasında Boğazların muhafızı vazifesini ifa eylemiş olduğu ve Mihver Devletlerinin, Türkiye'nin durumu dolayısiyle Boğazlarda müesses rejimi ihlâli göze almadıkları neticesini çıkarmaktadır. Sovyet Hükûmeti bu noktai na-

zarı doğru bulmamaktadır ve Sovyetler Birliği'nin harp esnasında düşman gemilerinin Boğazlardan geçişi dolayısiyle Türkiye nezdinde yapmış olduğu mükerrer teşebbüslerin bunun aksini isbat ettiğine Türk Hükûmetinin dikkatini celbeder. Yukarıda anılan tehditlerin vüsatine gelince, Sovyet yüksek komutasının, harp esnasında düşman harp gemilerinin ve muavin harp gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçişi hadiselerini gözönünde bulundurarak, Karadeniz havalisinin müdafaası için mühim miktarda askeri kuvvetleri harp sahnesinin başlıca bölgelerinden çekmek mecburiyetinde kaldığını hatırlamak kâfidir.

"Bütün bunlar Montreux Sözleşmesiyle tesbit edilen Boğazlar rejiminin, Karadeniz Devletlerinin güvenlik icaplarına uymadığını ve Boğazların Karadeniz Devletleri aleyhine kullanılmasına mani olabilecek şartları temin etmediğini teyid eylemektedir. Sovyet Hükûmetinin fikrince, Türk Hükûmetinin verdiği izahat bu neticeyi yalanlamamıştır. Bu izahat Türk Hükûmetinin harp esnasında Boğazlar rejiminin ihlâl edilmesi dolayısiyle üzerine düşen mesuliyetten ibra edilmesi için de kâfi değildir.

"7 Ağustos tarihli notada Sovyet Hükûmeti, Boğazlarda yeni rejimin tesisine temel teşkil etmek üzere teklif ettiği beş prensip hakkında fikirlerini bildirmiştir. 22 Ağustos tarihli Türk notasından anlaşıldığına göre, Türk Hükûmetinin bu Sovyet tekliflerinin aşağıdaki ilk üç noktasının müzakere mevzuu olarak alınmasına hiç bir itirazı yoktur:

"1 — Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

"2 — Boğazlar Karadeniz Devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

"3 — Karadeniz'de sahili bulunmıyan Devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, hususi surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur. Sovyet Hükûmeti, Türk Hükûmetine ileride bazı ihtirazi kayıdlar yapmağı derpiş eylediğini bildirmiş olmasına rağmen, mezkür hükümetin yukarıda anılan üç prensibi esas olarak kabule hazır bulunmasından dolayı memnuniyetini beyan eyler.

"Türk Hükûmeti, 7 Ağustos tarihli Sovyet notasının 4 ve 5'inci noktalarında mündemiç Sovyet teklifleri hakkındaki özel görüşünü bildirmiştir.

"4'üncü noktada Sovyet Hükûmeti, Boğazlar rejiminin kurulmasının Türkiye ile diğer Karadeniz Devletlerinin selâhiyeti dahilin-

de bulunduğunun tanınmasını teklif eylemiştir. Mademki Türkiye Hükûmeti bu teklife karşı nev'ama itimatsızlık göstermektedir. Sovyet Hükûmeti bu mesele üzerinde daha ziyade durmağı lüzumlu addetmektedir.

"Bununla ilgili olarak Sovyet Hükûmeti her şeyden evvel kapalı deniz olmak itibariyle Karadeniz'in hususî vaziyeti üzerine Türk Hükûmetinin dikkatini celbetmek ister. Bu vaziyet Karadeniz Boğazlarının ancak mahdut adette Devletlerin yani bir kaç Karadeniz Devletinin sahillerine müncer olan bir su yolu teşkil eylediğini ifade eder. Binaenaleyh Karadeniz Boğazları rejimin tesbiti işinde Sovyet Birliğinin ve diğer Karadeniz Devletlerinin en ziyade ilgili olmaları gayet tabidir ve bu itibarla bu Devletlerin vaziyeti diğer Devletlerin vaziyetiyle mukayese edilemez. Bir kapalı deniz olan Karadeniz'e müntehi bulunan bu Boğazların rolü meselâ Cebelütarık veya Süveyş kanalı gibi adetleri mahdut Devletlere geçit vermeyip, bilindiği gibi cihanşumul mahiyette olan dünya su yollarınınkinden farklıdır. Filhakika bu kabil beynelmilel su yolları hakkında en fazla alâkalı Devletlerin iştirakiyle milletlerarası bir kontrol tesisi lâzımdır ki bu da esasen bugüne kadar henüz tahakkuk etmiş değildir. Kapalı bir deniz olan Karadeniz'e götüren Karadeniz Boğazlarına gelince, her şeyden evvel Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin ve diğer Karadeniz Devletlerinin hususî durumlarına ve güvenliklerine tekabül edecek bir Boğazlar rejiminin tesisi doğru görülmektedir.

"Esasen bu hususlaki kifayetsizliği aşikâr olan Montreux Konferansı bile Boğazlar rejiminde Karadeniz Devletlerine rüçhalı bir vaziyet temin eylemiş bulunmaktadır. Diğer taraftan Türk Hükûmeti 7 Ağustos tarihli Sovyet tekliflerinin Montreux Sözleşmesinden daha katî bir şekilde Karadeniz Devletlerinin Boğazlardaki hususi vaziyetini tanımakta olan ilk üç noktasını esas olarak kabul eylemiştir. Bu tekliflerde bir taraftan Boğazların bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine açık bulundurulacakları ve diğer taraftan yalnız Karadeniz Devletlerinin harp gemilerinin Boğazlardan geçebilecekleri, halbuki Karadeniz'de sahili olmıyan Devletlerin harp gemilerinin hususî surette derpiş edilen ahval müstesna Boğazlardan geçmesine müsaade olunmıyacağı zikredilmiştir. Bilindiği gibi, diğer Devletlere nazaran Karadeniz Devletlerinin Boğazlardaki vaziyetini belirten bu prensipler merî Montreux Sözleşmesinde gereği gibi ifadesini bulmamış ise de bütün dünyada tamamen tanınmıştır. Bu münasebetle Sovyet Hükûmeti, Karadeniz, Devletlerinin Boğazlardaki hususî vaziyetlerinin ayrıca 16 Mart 1921 tarihli

Sovyet-Türk Muahedesi ile de tanınmış olduğunu hatırlatmağı lüzumlu telâkki eder.

"Bu muahedenin 5'inci maddesinde şöyle denilmektedir:

"Boğazların açık bulundurulmasını ve bütün milletler arasında ticarî münasebetler için Boğazlardan serbest geçişi temin zımnında iki Âkid Taraf Karadeniz ile Boğazların beynelmilel statüsünün kati olarak ihzarını, konferansın alacağı kararlar Türkiye'nin tam hükümranlığına ve Başkenti İstanbul halel iras etmemesi şartiyle, sahildar memleketler Murahhaslarından mürekkep özel bir Konferansa tevdi hususunda mutabıktırlar."

"Böylece 1921 tarihli Türk-Sovyet Muahedesi, Karadeniz ile Boğazların milletlerarası statüsünün tanzimi vazifesinin yalnız sahildar memleketler mümessillerinden müteşekkil bir konferansa tevdii lüzumuna istinat etmektedir. Türkiye ile Güney Kafkas Sovyet Cumhuriyetleri arasında 13 Ekim 1921'de akdolunan Muahede ile Türkiye ile Ukranya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında 21 Ocak 1922'de akdolunan Muahedede de buna benzer bir madde vardır. Boğazlar rejiminin Karadenizde sahili bulunan memleketler tarafından tesisi prensibini muhtevi maddenin yukarıda anılan Muahedelere derci, bu prensibe mezkûr memleketlerin, Türkiye de dahil olduğu halde, ne büyük ehemmiyet atfettiklerini göstermektedir.

"Bütün bunlar Sovyet Hükûmetinin 7 Ağustos tarihli notasının 4'üncü noktasında izah olunan teklifin Türkiye'nin imzalamış bulunduğu yukarıda zikri geçen Muahedelere tamamiyle uyduğunu göstermektedir. Karadeniz ve Boğazların milletlerarası statüsünün tesisi için bu Muahedelerle derpiş edilen usulün tatbik safhasına vazını daha talik haklı gösterilemez.

"Diğer taraftan geçen harbin tecrübesi gerek Türkiye gerek Sovyetler Birliği tarafından bu Muahedelerde kabul edilmiş bulunan Boğazlar rejiminin tesisi prensibinin filhakika Karadeniz Devletlerinin halkı menfaatlerine tekabül etmekte olduğunu ve genel barışın istikrarı ve milletlerin güvenliği ile ilgili diğer memleketlerin menfaatleri ile de tearuz etmediğini isbat eylemiştir.

"Türk hükümeti Türkiye ile Sovyetler Birliğinin Boğazlarde ticarî seyrüsefer serbestliğinin ve güvenliğin sağlanması ile en fazla alâkadar ve buna en kadir Devletler olmak sıfatiyle, Boğazların, diğer Devletler tarafından Karadeniz Devletleri aleyhinde hasmane maksatlarla kullanılmasını önlemek üzere, müşterek vasıtalarla mü-

dafaasını temin eylemelerini derpiş eden 7 Ağustos tarihli Sovyet notasının 5'inci noktasına keza itiraz etmektedir.

"Türk Hükûmeti, mezkür Sovyet teklifinin Türkiye'nin egemenlik haklariyle gayri kabili telif olduğunu ve güvenliğini ortadan kaldıracağını beyan etmektedir. Türk Hükûmeti Sovyet Hükûmetinin bu konuya müsbet bazı mülâhazalarını dinlemeden çok evvel hatta Sovyetler Birliği'nin bu hususiaki tekliflerini müşterek bir tetkike tabi tutmağa matuf bir teşebbüste bile bulunmadan bu neticeye varmıştır. Bir taraftan Sovyetler Birliğinin ve diğer Karadeniz Devletlerinin güvenlik menfaatlerine ayrılmaz bir şekilde bağlı bulunan bu önemli meseleyi Sovyetler Birliği ile müştereken incelemek hususunda her türlü imkânı toptan reddetmekle, diğer taraftan da hiç bir esasa dayanmayan ve üstelik Sovyetler Birliği'nin vekar ve haysiyeti ile de gayri kabili telif bulunan bu nevi şüpheler izharını mümkün görmek suretiyle Türk Hükûmeti, Sovyetler Birliği ile yeniden itimada müstenit dostane münasebetler kurulması temennisine dair olan kendi beyanatiyle tam tezat halinde bulunmaktadır.

"Sovyet Hükûmeti, Türk notasında ifade edilen görüş tarzına rağmen, ancak Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin bir araya getirilecek vasıtalarının Boğazlarda ticarî seyrüseferin serbestisini olduğu kadar, Boğazlarda güvenliği de temin edeceği mütaleasındadır. Aynı zamanda Sovyet Hükûmeti, yukarıda anılan Sovyet teklifinin tatbikinin Türkiye'nin egemenliğini asla haleldar etmiyeceği ve Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin müşterek tedbirleri bu Boğazların muhafazasını Türkiye'nin yalnız başına alacağı tedbirlerden çok daha geniş bir ölçüde sağlayacağından, Türkiye'nin güvenlik menfaatlerine daha iyi tekabül eyliyeceği kanaatindedir.

"Türkiye'nin Boğazların müdafaasını Sovyetler Birliği ile müştereken sağlamağı reddetmesi Karadeniz Devletlerini bu mıntakadar lüzumlu olan güvenliği temin imkânından mahrum etmektedir.

"Son harp esnasında Mihver memleketleri Sovyetler Birliğine karşı harp hareketlerinde Karadenizden faydalandılar. Bu hususa işbu Devletlerin Karadenize bazı harp gemileri ile yardımcı harp gemileri geçirebilmek imkânına malik bulunmaları yardım etmiştir. Buna benzeyen diğer bir hadise olarak "Göben" ve "Breslau" isimli Alman Kruvazörlerinin 1914'de ansızın Boğazlardan Karadenize geçerek Rus donanmasına ve Karadeniz limanlarına taarruz etmeleri

de pek iyi hatırlardadır. Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından müştereken müdafaası hakkındaki teklifte bütün bunlar gözönünde tutulmuştur ki bundan maksat hem Türkiye'nin hem diğer Karadeniz Devletlerinin menfaatine uygun olarak, yalnız Türkiye tarafından tam manasiyle sağlanamayacak olan, Boğazların esaslı bir surette müdafaasını temin etmektedir. Diğer taraftan, eğer Türkiye Sovyet teklifini reddettikten sonra Karadeniz'de sahili bulunmıyan bazı Devletlerle müştereken Boğazlarda askerî tedbirler almağa kalkacak olursa bunun Karadeniz Devletlerinin güvenlik menfaatleriyle tezat teşkil edeceği aşikârdır. Karadeniz'de uzunluğu 2100 kilometreye varan Sovyet sahillerinin memleketin en mühim mıntakalarına isal ettiğini ve bu sebeble bu sahillerin güvenliğinin Sovyetler Birliğinin Boğazların müdafaasına doğrudan doğruya iştirakiyle sağlanması lüzumunun Sovyetler Birliğinin hayati menfaatlerinden neşet ettiğini unutmak haksızlık olur. Bütün bunlar, Sovyet hükümetinin ne için Boğazların müdafaasının Türkiye ve Sovyetler Birliğinin müşterek kuvvetleriyle sağlanmasına ve bundan bütün Karadeniz Devletlerinin güvenliğinin gaye ittihaz edilmesine lüzum gösterdiğini izah eder.

"Türkiye Hükûmetinin Birleşmiş Milletler Teşkilâtına yaptığı atfa gelince, Sovyet Hükûmeti 7 Ağustos tarihli notadaki teklifinin bu teşkilâtın prensiplerine ve gayelerine tamamiyle uygun olduğunu beyan etmeği lüzumlu görmektedir. Bu teklif sade milletlerarası ticaretin genel menfaatlerini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda Karadeniz Devletlerinin güvenliğinin idamesi için lâzım gelen şartları ihdas ve böylece genel barışın takviyesine yardım etmektedir.

"Sovyet Hükûmeti, Montreux Sözleşmesinin tadili usulüne mütedair olarak Türk Hükûmeti tarafından serdedilen mülâhazaların, Montreux'de aktedilen Boğazlar Sözleşmesinin, yeni şartlara uymaması dolayısiyle, tadili gerektiği yolunda Berlin'de üç Devlet konferansında verilen kararları nazarı itibara almamış bulunduğunu kaydettirmeği lüzumlu sanmaktadır. Boğazlar rejimi hakkındaki konferansa gelince, Sovyet Hükûmeti bu konferansın toplanmasından evvel, aynı kararda derpiş edilmiş bulunduğu veçhile, Hükûmetler arasında doğrudan doğruya mükâlemeler yoliyle bu meselenin mümkün olduğu kadar geniş şekilde görüşülmesi gerektiği mütaleasındadır.

24 Eylül 1946"

Görüleceği üzere Ruslar bu defa, çeşitli iddialarını tekrarladıktan sonra, Potsdam kararlarına göre, Montreux'yü tadil için Üç Bü-

yüklerin Türkiye ile doğrudan müzakerede bulunmasının mümkün olduğunu belirterek, bu maksatla müzakere açılması talebini ileri sürüyorlardı.

Bu müzakere teklifine karşı Türkiye'de birbirine tamamen zıd iki görüş ortaya çıkmıştır. Başbakan Recep Peker herhangi bir görüşmeyi gereksiz addediyor ve Ruslara kesin bir red cevabı verilmesini istiyordu. Buna karşı Bakanların bazıları ise, aksine müzakereyi uygun görmekteydiler. Dışişlerine gelince, Türk Hariciyesi bu iki görüşün ortasında bir yol tutulmasına taraftardı.

İçerdeki bu değişik fikirlerin yanı sıra, bu defa İngiltere de müzakere yapılmasının isabetli olacağı düşüncesine vararak Türkiye'ye bu istikamette telkinde bulunmaya başlamıştı.

Türk Hariciyesinin endişesi bir müzakere açılması kabul edilirse Rusların Hasan Saka'yı derhal Rusya'ya davet edeceklerinde düğümlenmişti. Böyle bir daveti reddetmenin mümkün olamayacağı sabitti. Ruslar, Moskova'ya gidecek olan Türk Dışişleri Bakanını, bir emri vaki ile, içerde Bulgar ve Romen delegasyonlarının da hazır bulunacağı bir toplantıya sokarlarsa, Boğazlar sorununu Karadeniz devletlerinin kendi aralarında görüşmeğe başlamış oldukları o gün derhal dünyaya ilân edilebilirdi. Toplantı terkedilse dahi, böyle bir toplantıya girmiş olmak, Rusların tezini kabul etmiş olmak manasına gelirdi.

Bu sakıncayı İngilizlere izah ederek onları ısrarlarından vazgeçirmek mümkün oldu. Bu arada Cumhurbaşkanı İnönü'nün müdahalesi ile içerdeki birbirini zıd iki düşüncenin de telifi sağlanmıştı. Neticede hazırlanan ve metni aşağıda aynen alınan Türk cevabı 18 Ekim 1946 günü Ruslara tevdi olundu.

İngiltere ve Amerika kendi cevaplarını daha önce 9 Ekimde vermişlerdi. Amerika, cevabında, Potsdam'da Türkiye ile iki taraflı olarak sadece görüş teatisi üzerinde mutabık kalındığını, bir müzakerenin diğer İki Büyük hazır olmadan yapılamayacağını, ABD'nın Montreux'yü tadil için toplanacak konferansa katılacağını, Boğazlara vukubulabilecek bir saldırının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine getirileceğini yazmakta idi.

İngilizler ise, cevaplarında, ikili temasın yapılıp bitmiş ve artık devamına gerek olmadığını belirterek, Rus iddialarını da bir evvelki notalarındaki şekilde kısaca cevaplandırdıktan sonra toplanacak konferansa katılacaklarını belirtmekteydiler.

Türk cevabi notasının metni şudur.

"Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, Montreux Sözleşmesinin muhtemel tadili meselesi hakkında, geçen 22 Ağustos tarihli Türk Notasına cevap teşkil eden, Sovyet Hükûmetinin 24 Eylül 1946 tarihli Notasından bilgi edinmiştir; işbu belgenin inceden inceye tetkiki neticesinde vasıl olduğu görüş ve mülâhazaları aşağıda arza müsaraat eyler.

"Sovyet Notası, birinci kısmında, Boğazların Mihver memleketlerine ait gemiler tarafından sözde kullanılması konusunu yeniden ele almakta ve 22 Ağustos tarihli Türk Notasında bu hususta ileri sürülen redde karşılık olarak, Sovyet iddiasının doğruluğunu bir kere daha teyid için, 1942-43 yıllarında Alman süratli çıkarma layterlerinin geçişi olaylarını anmaktadır.

"22 Ağustos tarihli cevabî Notasında Türk Hükûmeti, Sovyet Hükûmetine, Türkiye'nin, son derece çetin olan bütün İkinci Cihan Harbi esnasında Montreux Sözleşmesi gereğince üzerine almış bulunduğu ödevi ne kadar dürüst bir şekilde yerine getirmiş olduğu hakkında en geniş izahları vermişti. Sovyet şikâyetlerini mucip olan birkaç hileli geçiş vakasının, haddi zatında, Sözleşmenin tariflere, vasıflara ve tonajların hesabına müteallik ikinci Ekindeki eksikliklerden ileri geldiğini, bu sebepten dolayı anılan Ekin bugünkü şartlara ve mûtâlara uydurulması lüzumunu gösterdiğini; mamafih, buna rağmen Sovyet Hükûmeti, Montreux Sözleşmesinin tatbikatı hakkında şikâyetler ileri sürebileceğine kani bulunuyorsa, Türk Hükûmetinin, kendisine tevdi olunan Sözleşmenin tatbikatının mükemmelliğini sağlamak için, ne kadar iyi niyet ve doğrulukla gayret sarfeylemiş olduğunu, icabında bir hakem heyeti önünde isbata âmade bulunduğunu, açık bir şekilde tebarüz ettirmişti. Bu sebeple vakıaların takdir ve tefsiri hususunda iki tarafca alınan kesin durumlar dolayısiyle Cumhuriyet Hükûmeti diplomasi alanında tartışmayı tükenmiş saymakta fayda olacağını düşünmekte ve Sovyet Hükûmeti dilerlerse hakeme gitmeğe hazır bulunmaktadır. Hele Boğazlardan geçişleri, Sözleşme hükümlerinin ihlâli diye gösterilen Alman layterlerine gelince, bunların Tuna'da Alman kontrolü altındaki tezgâhlarda inşa edilmiş olduklarına dikkat nazarını çekmek kâfidir; bu sebeple Karadeniz'de bulunmuş olmaları Cumhuriyet Hükûmetinin iradesi ile ilgili değildi. Diğer taraftan bahis mevzuu gemiler Boğazlardan geçebilmişlerse bu da yardımcı veya harp gemilerine has vasıflardan hiç birini taşımadıklarından ileri gelmiştir.

Aynı fikirler cümlesinden olarak, Sovyet Notası, Montreux Sözleşmesinin 24'üncü maddesi hükümleri gereğince Boğazlarda gemile-

rin seyrüseferini gösteren raporlar vermek mecburiyetinde bulunan Türk Hükûmetinin, harp esnasında, muharip Devletlere bu raporların tevdiini kestiğine de işaret eylemektedir.

Bu hususta ilk önce şunu tebarüz ettirmek lâzımdır ki bahis mevzuu raporların 24'üncü madde hükümlerine göre, muharip Devletlere değil, Montreux Sözleşmesini imzalayan Devletlere ve Milletler Cemiyeti Umumî Kâtipliğine verilmesi gerekmektedir. Bunların tevdi edilmemesi keyfiyetine gelince, Türk Hükûmetinin, bir taraftan, muhasımların harp gemilerinin geçiş yasağı prensibini gözönünde bulundurarak ve diğer taraftan da, hiçbir tarafsız Devletin, muhasamaların devamı müddetince, Boğazlara harp gemisi göndermeyi düşünmiyeceği derpiş ederek, mumzî Devletlere ve Milletler Cemiyeti Umumî Kâtipliğine verilecek yıllık rapor muhtevasında, bu itibarla, en önemli bilgilerin eksik olacağı mütalâasında bulunmuş olduğuna işaret kâfidir. Rapora konulacak olan ticari seyrüsafere müteallik istatistikler hususunda ise, Türk Hükûmeti, muhassamalar dolayısiyle son derece azalmış olan bu seyrüsefere ait bilgiler yayınlandığı takdirde, bunun müttefik memleketlerin harp gayretleri üzerinde, mukabilinde herhangi bir fayda sağlanmaksızın, ancak menfi bir tesiri olacağını düşünmüştür. Bu yüzden Türk Hükûmeti, raporu muntazaman hazırlamakla beraber, bunun gönderilmesini durdurmaya karar vermiştir. Üstelik, 1941 yılı raporu için Şubat 1942 tarihinde, 1942 raporu içinde Şubat 1943 tarihinde keyfiyeti Milletler Cemiyeti Umumi Kâtipliği ile Montreux Sözleşmesini imzalayan Devletlerin bilgisine arzetmiştir. Muhassamalar 1945'de sona erdiği için, 1941-1944 senelerine müteallik yıllık raporlar 29 Ocak 1946 tarihinde ilgili Devletlere tevdi ve tevzi edilmiştir. Burada, Montreux Sözleşmesini imzalayan Devletlerden hiçbirinin Türk Hükûmetinin bu hareket tarzı hakkında asla itirazda bulunmamış olduğunu kaydetmek de faydalıdır. Türkiye Hükûmetini bu yolu tutmaya sevkeden özel mahiyette diğer bir mülâhaza da, bahis mevzuu yıllar zarfında, Sovyetler Birliği de dahil olduğu halde, Karadeniz'de sahili bulunan Devletlerin, her yılın 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde Karadenizdeki filolarının mecmu tonajını Türk Hükûmetine bildirmeleri gerektiği hususunda Montreux Sözleşmesinin 18'inci maddesinin (b) fıkrasiyle konulan hükme uymak istememeleri keyfiyetidir. Halbuki bu mecburiyet dolayısiyle bildirilmesi gereken rakamlar TürkHükûmeti tarafından hazırlanacak yıllık rapordaki bilgilerin esasını teşkil edecekti. Moskova'nın harp devresi esnasındaki bu ihtirazı tamamen anlaşılabilir. Ve bundan dolayı Sovyet Hükûmetinden şikayetçi olmak Türkiye'nin asla hatırına gelme-

miştir. Türkiye Hükûmeti de, karşılık olarak, aynı devre zarfında yıllık raporların gönderilmesinin, yukarıda gösterilen sebepler dolayısiyle durduruluşu keyfiyetinin, bundan böyle Sovyetler Birliği tarafından Karadeniz'deki güvenliğine zarar getirdiği şeklinde telâkki edilmiyeceğini ummaktadır.

"Bundan sonra Sovyet Notası, 22 Ağustos tarihli Türk Notasında, Boğazların kontrolünü güçleştiren sebepleri açıklamak için gösterilen diğer bazı delillerin bir esasa müstenid olup olmadığının tartışmasına geçmektedir. Bilhassa, harp devresinde zarurî olarak eksik bulunan harp filoları resmî yıllıklarının isbat edici mahiyetini reddetmektedir. Diğer taraftan, transit geçen gemilerin tâbi tutulabileceği yegâne kontrol şeklinin, Sözleşmeye göre, sadece bir sıhhî kontrole inhisar ettiği keyfiyetine dayanan Türk deliline karşılık olarak Sovyet Notası, Türk Hükûmetince Boğazlarda konulan mecburî durak ve kılavuzlara müracaat usulleriyle, transit geçen gemilerin Türk Gümrük Makamları tarafından murakabasını hatırlatmaktadır. Nihayet Nota, bütün bu kontrol tedbirlerinin heyeti mecmuası yetersiz sayılmış olsa bile. Türk Hükûmetinin, harp esnasında, âkid Devletlere bu tedbirlerin kuvvetlendirilmesi için hiçbir müracaatta bulunmadığını ilâve eylemektedir.

"Transit geçen gemilerin harp veya ticaret gemisi olarak ayırd edilmesi hususunda asıl zorluğun Sözleşmenin II numaralı Ekindeki noksanlardan ileri geldiğini kuvvetle ifade etmiş bulunan Türk Hükûmeti bunu, yeniden tebarüz ettirir. 22 Ağustos tarihli Türk Notasında mevcut diğer bütün delillerin tek gayesi bu iptidaî ve açık hakikatı teyidden ve Türk Makamlarının, bu hususta az çok yetkili olabilecek her kaynağa başvurarak, Boğazlardan geçit isteyen gemilerin hakiki mahiyetini tesbit için ne derece şuurlu ve tedbirli bir dürüstlükle gayret sarfettiklerini vaka ve misallerle göstermekten başka bir şey değildir. Resmî yıllığa müracaat, işte bu zaviyeden mütalâa edilmelidir. Mecburi durak ve kılavuzlara müracaat keyfiyetlerine gelince, bu tedbirlerin transit geçen gemilerin Boğazların giriş noktalarında bulunan ağlara düşmekten korunmalarından başka bir maksadı bulunmadığı aşikârdır. Bunlar, ahdî hükümler karşısında, herhangi bir kontrol gayesi taşıyamazdı; o halde, bahis mevzuu mesele ile de hiçbir rabıtaları yoktur. Keza, Gümrük Makamlarının transit geçen gemileri mürekabe ettikleri iddiası da hiçbir esasa dayanmamaktadır. Zira, Montreux Sözleşmesi hükümleri gereğince, anılan murakabe hiçbir zaman bir gümrük muayenesi mahiyetini iktisap edemeyip, kaçakçılık teşebbüslerini önlemeye matuf bir ihtiyati tedbire inhisar eylemekte idi. Nihayet, transit geçen

gemilerin kontrolü tedbirlerinin kuvvetlendirilmesini âkid taraflardan istemediği hususunda Türkiye'ye yapılan târiz de kabule şayan değildir. Çünkü, bu bilhassa mumzi Devletlerin iki düşman zümreye ayrılmış bulunduğu bir harp esnasında, ne Montreux Sözleşmesinin tadili için derpiş edilmiş bulunan usulü, ne de, bugün yetersiz diye ortaya atılan kontrol meselesinin harp esnasında, bu formaliteye müteallik hükümlerin iyileştirilmesi ihtiyacını duymuş olabilecek âkit Devletlerin hiçbir isteğine mevzu teşkil eylemediği keyfiyetini hesaba katmamaktadır.

"Daha evvel verilmiş bulunan izahlara katılan yukarıdaki bütün bu delili açıklama, Cumhuriyet Hükûmetinin Boğazlardaki tarihî görevinin ifası hususunda göstermiş olduğu dürüstlük ve uyanıklığı teyid etmektedir; o dürüstlük ve uyanıklık sayesindedir ki, Sovyetler Birliği, bütün harp süresince, Karadeniz'de, Akdeniz'den gelebilecek her türlü Mihver taarruzundan masun kalabilmiştir. Objektif olan herkesin memnunlukla teslim eylediği bu hakikat, münferit vakalar ve zahirî delillerle örtülemez. Bu hakikat, aynı zamanda, Sovyet Notasına, göre, Mihver Devletlerine ait harp gemilerinin Boğazlardan sözde serbest geçişi dolayısiyle vuku bulmuş kıtaat hareketlerine müteallik Sovyet iddiasını da ortadan kaldırmak için kâfidir. Filhakika, Nota, Mihverin Boğazlardan serbestçe faydalanmasının Sovyet Hükûmetini, önemli miktarda askerî kuvvetleri harp sahnesinin başlıca bölgelerinden çekerek Karadeniz havalisinin savunmasına tahsis ettiğini beyan eylemektedir. Türk Hükûmetinin kanaatınca, bu suretle vuku bulan kıtaat hareketlerinin hakikî sebebi böyle gözükmemektedir. Harp olaylarının ışığında ve sırf askeri plân üzerinde geriye bakarak hüküm vermek icab ederse, Karadeniz havalisine kıtaat tahsisi, aşağıdaki sebepler dolayısiyle, Türkiye'nin Boğazlardaki tavır ve hareketleri ile hiçbir irtibat arzetmemektedir:

"1 — Karadeniz'deki Sovyet sahillerinin güvenliğine karşı hakikî tehdid, bu deniz kıyılarının büyük bir kısmının Alman orduları tarafından işgal edilmesinden, Rumen ve Bulgar filolarına Almanların el koymuş olmalarından ve Karadeniz limanlarına demiryolu ile veya Tuna üzerinden gönderilmiş bulunan Alman ve İtalyan gemilerinin mevcudiyetinden ileri gelmekte idi.

"2 — Karadeniz havalesine kıtaat tahsisi, muhasamalar başlar başlamaz ve hele 1942 yılı ilkbaharlarından itibaren bu deniz kıyıları boyunca yapılan Alman taarruzuna karşı koymak mecburiyeti ile izah edilir. Bu taarruz, muhtemel inkişafları bakımından Türki-

ye'nin duyduğu endişenin ve Karadeniz kıyılarında almak zorunda kaldığı savunma tedbirlerinin de sebep ve menşeini teşkil etmiştir.

"Gerek bu Notanın, gerek, bunun tamamlamakta olduğu, 22 Ağustos tarihli Notanın mutaleası, Karadeniz Devletlerini makul ve muvafık bir şekilde tatmin için Montreux Sözleşmesinde hakikaten tadili gereken şeyin ne olduğunu tayine yeter. Evvelâ, bugünkü şartlar ve teknik hatalar hesaba katılarak, 2 numaralı Ek tadil edilmelidir. Sonra, Montreux Sözleşmesindeki Milletler Cemiyetinin rolüne ve müdahalesine dair olan hükümler, yerlerini, dünya barışını koruma görevinde, Birleşmiş Milletler Teşkilâtının koyduğu usule bırakmalıdır. Nihayet, Japonya âkit Devletler listesinden çıkarılmalı ve tadili metinde Amerika Birleşik Devletleri mumzi olarak bulunmalıdır. Cumhuriyet Hükûmeti Montreux Sözleşmesinin muhtemel bir tadilini işte bu çerçeve içinde tasavvur etmektedir. Ve Cumhuriyet Hükûmeti, kendisine yapılan davetlere icabetle, Boğazlardan geçişe mütedair hükümlerin tâdili ile ödevli bir konferansta kendini temsil ettirmeğe muvafakatını verdi ise, onun bu hareketinde, sadece, Türkiye'nin egemenlik haklarını ve güvenlik icaplarını genel menfaat ile telif edebilecek her teşebbüs karşısında takdire değer bir milletlerarası işbirliği zihniyetinin tezahhüründen başka bir şey görmemek gerekir. Bu sebeple ve yukarıda anılan iki Notadaki izahlara ve muhakemeye dayanarak Cumhuriyet Hükûmeti, Montreux Sözleşmesini akteden Devletlern ve Amerika Birleşik Devletlerinin muvafakatı ile, Sözleşmede tasrih edilmiş bulunan tadil isteklerinin bu Devletleri toplayan bir Konferansta tatbik mevkiine konmasına herhangi bir güçlük çıkarmamak hususundaki kararını tekrarlar. Fakat, bu tadili, İkinci Cihan Harbi sırasında Boğazlar rejiminin sözde ihlâli yüzünden kendisine yükletilmek istenilen mevhum bir mesuliyete dayanarak haklı göstermeye çalışan esassız şikâyetleri kabul edemez.

"Türk Hükûmeti, Sovyet Notasının 4'üncü noktası hakkında verilen tamamlayıcı izahları da en büyük bir ilgi ile incelemiştir. Bu Hükûmet, ehemmiyeti dikkat gözünden kaçmaması lâzımgelen bu noktanın tam bir surette anlaşılabilmesi için gösterilen nezaketten dolayı Sovyet Hükûmetine teşekkür eder.

"Bu izahlardan anlaşıldığına göre, Sovyet Hükûmetinin fikrince, Boğazlar rejiminin kurulması, aşağıdaki sebepler dolayısiyle münhasıran Türkiye ve Karadeniz'de kıyısı bulunan diğer devletlerin yetkisi dahilinde olmalıdır:

"1 — Kapalı bir deniz olmak itibariyle Karadeniz'in özel bir du-

rumu vardır. Bu sebepten Boğazlar, ancak Karadeniz'de mahdud sayıda bulunan Devletlerin kıyılarına götüren bir deniz yolu teşkil etmekte ve bu yüzden Cebelitarık ve Süveyş Kanalı gibi evrensel mahiyette olan deniz yollarından farklı bulunmaktadır. Şu halde Boğazlar rejiminin kurulmasında sahildar Devletlerin en fazla ilgili bulunmaları tabiidir.

"2 — Montreux Konferansı esasen sahildar Devletler lehine bir rüçhan rejimi kurmuştur. Üstelik, Sovyet tekliflerinin ilk üç notasını tartışma esası olarak kabul etmek suretiyle de, Türkiye, Karadeniz Devletleri için "çok daha kesin bir rüçhan rejimi" tanımış bulunmaktadır.

"3 — 16 Mart 1921 tarihli Türk - Sovyet Sözleşmesinin, Karadeniz ve Boğazlar rejimi milletlerarası statüsünün serbest seyrüsefer esası dairesinde hazırlanmasını Karadeniz'de kıyıları bulunan memleketler temsilcilerinden müteşekkil bir Konferansa tevdi etmek hususunda iki âkit tarafın mutabakatını tesbit eden 5'inci maddesiyle dahi Türk Hükûmeti Karadeniz'in özel durumunu tanır. Bu madde hükmüne dayanan Sovyet Notası, bu şekilde derpiş edilmiş bulunan ve diğer memleketlerin menfaatleriyle asla tearuz etmeksizin, Karadeniz'de sahili olan memleketlerin haklı menfaatlerini karşılayan tesviye usulünün daha fazla vakit geçirmeden, tatbik mevkiine konulması gerektiğini beyan etmektedir.

"Cumhuriyet Hükûmeti yukarıda hülâsa edilen noktaların gerektirdiği cevapları aşağıda açıklamağa müsaraat eyler:

"1 — Sovyet Hükûmetinin fikrince, kapalı bir deniz olmak itibariyle, Karadeniz'in, ilgisini sade onun sahildarı bulunan Devletlere inhisar ettiren özel bir durumu vardır.

"Bu tartışmaya, esasen Karadeniz'i açık bir deniz saymakta birleşmiş görünen doktrinin otoritesini karıştırmaksızın, Türkiye Hükûmeti, Boğazlar hakkında, Rusya'nın da katılmasiyle bugüne kadar yapılmış olan milletlerarası mahiyetteki bütün tesviye tarzlarının, sahildar olan ve olmayan Devletlerin geçiş serbestliğine az veya çok sıkı bir surette takyidler konulmasını ancak, genel menfaat gayesiyle, diğer ilgili Devletlerle uygunluk halinde olarak, Türkiye'nin kendi rızasiyle muvafakat ettiği, istisnalar şeklinde kabul etmiş olduğuna sadece işaretle iktifa eyler. Kapamanın istisnaî mahiyetidir ki bu aynı kaideyi Avrupa amme hukukunun genel bir prensibi haline getirmek için 19'ncu yüzyılın ortalarına doğru Çar Hükûmeti tarafından yapılan gayretleri izah eder. Yukarıda açıklanan görüşü desteklemek üzere, yalnız en yeni sözleşmelerden örnek göstermiş olmak

için, Milletlerarası Andlaşmaların koyduğu ve Babı Âli'nin sulh halinde bulunduğu müddetçe yabancı Devletlere Boğazlara girmeği daima yasak etmiş olan eski Osmanlı İmparatorluğu kaidesinden ayrılarak, aynı zamanda Karadeniz'de de seyrüsefer serbestliğini tazammun eyleyen, Boğazlardan serbest geçiş prensibini kabul etmiş bulunan Lausanne ve Montreux Sözleşmelerine müracaat kâfidir. Yukarıda anılan Sözleşmelerin, serbestlik prensibinde Karadeniz'de kıyısı bulunan Devletler lehine yaptığı istisnalar, bugün yürürlükte bulunan rejimin bazı hükümlerinin değiştirilmesi için yapılması düşünülen görüşmelerden sahildar olmayan Devletlerin dışarda bırakılmasını değil, fakat tâdili, meselenin makul bir surette halledilmesinde menfaati bulunan bütün Devletlerin mutabakat ve muvafakatına istinad ettirmek gerektiğini ispat eylemektedir. Bu genel yetki çerçevesinden ayrılmak, bir Devletin, ancak Âkit tarafların muvafakatiyle bir sözleşmenin taahhütlerinden kurtulabileceği veya onun bazı hükümlerini değiştirebileceği hakkındaki Devletleri Umumi Hukukunun esas prensibinin inkarından başka bir mana ifade edemez. Bu sebepten, münakaşa edilen nokta Türk Boğazlarından geçiş rejimine müteallik olduğundan ve Montreux Sözleşmesi de mumzi Devletlere bu vesika hükümlerini ancak âkit Devletleri toplayan bir milletlerarası konferansta ve Sözleşme metninin derpiş ettiği usule uyarak değiştirebilmek mecburiyetini yüklendiğinden, Sovyet görüşünü Devletler Hukukunun prensipleriyle uzlaştırmak güçtür. Hiç şüphesiz Türkiye, Boğazlarda serbest seyrüseferin, Karadeniz'de kıyısı bulunan memleketler için gösterdiği hayati menfaatı en başta takdir ve teslim eden Devlettir. Esasen bu sebepledir ki, bir tâdil konferansında kendisini temsil ettirmeği müşkülâtsız kabul etmiş bulunmaktadır. Fakat Türkiye aynı meselenin âdilânc bir surette tesviyesi hususunda diğer Devletlerin ilgilerini de tanımamazlık edemez. Türkiye kendisinin bir Karadeniz Devleti olduğunu pek iyi bilmektedir. Ancak o, bir Akdeniz memleketi olduğunu da unutamaz. Çok nazik bir coğrafi durum dolayısiyle, Boğazların dar alanının ayırdığı iki dünya arasında irtibatı sağlamakla görevlenmiş olan Türkiye, bu durumun, etrafını çeviren iki denize karşı, kendisine yüklediği ödevleri müdrik bulunmaktadır. Bu sebeplerden ötürü Türk Hükûmeti, Karadeniz ve Boğazlar meselesini yalnız bu denizde kıyısı bulunan Devletleri ilgilendiren bir mesele sayamaz.

"2 — Türk Hükûmeti, Montreux Sözleşmesinin, Boğazlara mütedair Lausanne Sözleşmesinden de ileri giderek, Karadeniz'de kıyısı bulunan Devletler lehine sarih bir rüçhan sistemi koymuş olduğu hususunda Sovyet Hükûmeti ile mutabıktır. Amerika Birleşik

Devletleri Hükûmeti tarafından ileri sürülen ve sonradan Sovyet Hükûmetince ele alınan üç prensibi Montreux Sözleşmesinin tadili için derpiş edilen milletlerarası Konferansta tartışma esası olarak kabul etmekle Türkiye, Büyük Britanya ve Amerika Hükûmetleri, bir uzlaşma zihniyeti ile hareket ederek Sovyet isteklerini daha geniş şekilde tatmin imkânını nazarı itibara almağa muvafakat etmişlerdir. Bu duruma göre, Türk Hükûmetince, Sovyet Notasında ileri sürülen delil, daha ziyade, Sovyet isteklerinin Boğazlar rejiminin tâdili hususunda başlıca ilgili Hükûmetler tarafından tam bir iyi niyetle karşılandığını belirtmeğe yaramaktadır; fakat bu delil, aynı Devletlerin ve Montreux Sözleşmesinin diğer mumzilerinin, tâdil usul ve muamelesinin, yalnız lehlerinde yapılması düşünülen tavizlerden büyük bir kazanç elde edecek olan Karadeniz Devletlerinin değil, aynı zamanda derpiş edilmekte olan önemli toplantılar esnasında sözünü duyurmaya ve menfaatlerini korumaya yetkili bütün Devletlerin de meşru menfaatları dahilinde olarak açılıp muvaffakiyetle sona ermesini görmek hususundaki hak ve ilgilerini ortadan kaldıramaz.

"3 — Sırf hukuk bakımından mütalâa edilince, 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalanan Türk-Sovyet Andlaşmasının 5'inci maddesi bir taahhüt ifade eder. Gerçekte ise, iki Âkit Taraf bunu başka türlü uygulamış ve bu hususta iradelerini tamamiyle zıd bir şekilde, ilk önce çok genişlemiş milletlerarası bir çerçeve dahilinde Boğazlar rejimi hakkında Lausanne'da girişilmiş olan müzakerelere fiilen katılmak suretiyle, ifade eylemişlerdir. Gerçi, bu hususta görüşmeler sırasında Boğazların kapalı kalması prensibini hareret ve belâgatla müdafaat etmiş olan Sovyet Başdelegesi Mösyö Çiçerin "bu deniz kıyılarının güvenliğini müessir bir şekilde koruyacak karşılıklı şartların tesbiti için bir konferans toplanmasını Karadeniz Devletlerine teklif" niyetinde olduğunu bildirmekten geri kalmamıştır. Bununla beraber bu proje Konferansta hazır bulunan delegasyonların hemen hepsinin itirazları ile karşılaşmıştı. Bu konuda yapılan demeçlerden Sovyet görüşünün diğer sahildar Devletlerin görüşlerini hesaba katmaz gibi göründüğü anlaşılmaktadır. Hakikaten bu Devletlerin temsilcileri Sovyetler Birliğine kendi adlarına söz söylemek hakkını tanımamış ve dünya barışının idamesi ile Karadeniz kıyılarındaki topraklarının güvenliği hususundaki fikirlerinin Sovyet Hükûmetinin fikirlerinden esaslı bir şekilde farklı olduğunu ilâve etmişlerdir. Diğer taraftan, aynı demeçler Sovyet teklifinin iki deniz arasındaki geçidin milletlerarası bir yol sayılması gerektiği hakkındaki Devletler Hukuku prensibini nazarı itibara

almadığını ve Konferans tarafından kabul edildiği, Sovyetler Birliğine Karadeniz'de istisnai ve haksız olarak rüçhanlı bir mevki bağışlamış bulunacağını ve Boğazların harp gemilerine açık bulundurulmasının en kuvvetli deniz Devletinin lehine olacağı yolundaki Sovyet delilinin, Karadeniz'in kapanmasının diğer sahildar Devletleri en fazla kara kuvvetlerine malik olacak deniz Devletinin, başka bir tâbir ile, bizzat Sovyetler Birliğinin arzusuna tâbi kılacak yolundaki mukabil delil karşısında bütün kuvvet ve değerini kaybettiğini meydana çıkarmıştır.

"Boğazlar rejiminin tanzimi kadrosu hususunda Türkiye ve Rusya'nın hareket hatlarındaki aynı değişiklik, ikinci olarak, gösterdiği büyük maharetle Hükûmetinin görüşünü müdafaa edip haklı çıkartan seçkin Sovyet Delegesi Mösyö Maksim Litvinof'un da iştirak ettiği uzun ve yorucu tartışmaların mahsulü olan ve Montreux rejimini kuran konferansa iki memleketin yetkili temsilcilerinin katılmalarında da görünmektedir. Mösyö Litvinof, konferansın son genel oturumunda elde edilen mükemmel sonuçlardan dolayı memnunluğunu boş yere izhar etmiş değildir. Konferansın kapanış oturumunda söz alarak dinleyicilere şu heyecanlı hitapta bulunması da keza boş yere olmamıştır: "Büyük Devletlerin emperyalist savaşlarına iştirak ve yeni toprak futuhatının gerçekleşmesi için Karadeniz'i bir üs olarak kullanmağa çalışan eski emperyalist Rusya'nın yerine bugün, Karadeniz'in en büyük kısmını işgal eden, ilk hareketlerinden biri emperyalist emellerden tamamiyle vaz geçmek olan ve o zamandan beri değişmez ve sistemli bir şekilde bir barış politikası güden, yalnız kendi güvenliği değil fakat yakın ve uzak bütün komşuların güvenliği hakkında da kıskanç davranan yeni bir Sovyet Sosyalist Devleti vardır... Konferansa iştirak eden herkes buradan memnun bir halde ayrılacak ve memnun olmıyan kimse kalmayacaktır."

"Doğruluğu nisbetinde realist olan, söyleyen Hükûmet için şeref teşkil eden ve dinlemek fırsatına nail olanların kulaklarında halâ çınlayan bu sözler ki Cumhuriyet Hükûmeti bunları hatırlatmakla zevk duymaktadır - fazla olarak, Montreux toplantısına önayak olan Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Sovyet Hükûmetinin, 1936 da, artık Boğazlar meselesinin halli için yalnız Karadeniz Devletlerine münhasır bir Konferansın toplanmasını 1921 de derpiş eyledikleri sıradaki durumda bulunmadıklarını ispat etmek mahiyetini de haizdir. Hiç şüphesiz, Devletler arasında bir anlaşmaya esas teşkil eden hükümler, eski taahhütlerin yerine geçecek olan ve usulü dairesinde imzalayıp tasdik edilen yeni hükümleri taşıyan daha sonraki bir

Sözleşmenin akdi gününden itibaren yürürlükten kalkar. Boğazlar rejiminin tanziminde yetki çerçevesi de hasseten bu mahiyettedir. Yukarıdaki izahlar ve demeç parçaları, Moskova Andlaşmasının 5'-inci maddesine dayanarak Sovyet Notasının ortaya çıkrdığı tartışma konusunun bugün ancak tarihi bir mahiyeti olduğunu açıkça göstermektedir. Her halde yukarıda anılan hususlar, Sovyet Hükûmetinin ileri sürdüğü tarihi delilin, kendisinin müdafaa eylediği teze artık temel teşkil eder mahiyette görünmediğini ispat etmektedir.

"Aynı izahlar ve demeç parçaları, yalnız Karadeniz'de kıyısı olan Devletler tarafından bir Boğazlar rejimi kurulması amacını güden Sovyet formülünün, 24 Eylül tarihli Notada açıklanan kanaatın tersine olarak, Boğazlarda menfaatleri bahis mevzuu olup kıyıları bulunmıyan Devletlerden hiç birini tatmin eder görünmediğini de keza ispat eylemektedir.

"Aynı düşünceler ve aynı sonuçlar, tıpkı yukarıda anılan 5'inci madde şeklinde kaleme alınan ve Türkiye ile Güney Kafkasya Cumhuriyetleri arasında 13 Ekim 1921 tarihinde mün'akid Andlaşma ile keza Türkiye ve Ukranya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında 21 Ocak 1922 tarihinde mün'akid Andlaşmada mevcut bir madde hükmüne dayanan Sovyet iddiasını red için de muteberdir.

"22 Ağustos tarihli Notasında Türkiye Hükûmeti, Boğazlar rejiminin, Montreux Sözleşmesinin çerçevesine ve derpiş ettiği usule mugayir olarak yapılacak tâdiline karşı koyan ahdî sebepleri beyan ve izaha çalışmıştı. 5'inci nokta hakkında Sovyet Notasında verilmek nezaketi gösterilen tamamlayıcı izahlar karşısında Türkiye Hükûmeti de anılan Notadaki yeni tefsirlere mütedair kendi görüş tarzını açıklamayı vazife bilmiştir. Bunun için Türkiye Hükûmeti, bu Notadaki izahların, aynı konu üzerinde verilip bundan evvelki Notada mevcut olan izahlara ilâvesi suretiyle mütalâa edilmesini Sovyet Hükûmetinden rica eder.

"Boğazlarda bir Türk - Sovyet müşterek savunma sistemini iltizam eden Sovyet Notasının 5'inci noktasına gelince, Sovyet Hükûmeti, Türkiye Hükûmetinin, bu teklifin Türkiye'nin egemenlik hakları ve güvenliği ile telifi kabil olmadığı düşüncesinde bulunduğunu ve ilk önce Sovyet Hükûmetinin bu hususdaki müsbet mülâhazalarının öğrenmeden bu sonuca vardığını müşahede eylemektedir. Böylece, esassız ve Sovyetler Birliğinin vakariyle telifi gayrı kabil şüpheler göstermek suretiyle Türkiye Hükûmetinin, Sovyetler Birliği ile karşılıklı itimada dayanan dostane münasebetleri yeniden kurmak yolundaki kendi sözlerfyle tam tezad halinde bulunduğu Notada ilâve

olunmaktadır. Sovyet Hükûmeti, yaptığı teklifin uygulanmasını yalnız Türkiye'nin egemenliğine en ufak bir zarar vermemekle kalmayıp hatta güvenliğinin pek mahsus derecede artması suretiyle gerçekleşebileceği mütalâasında bulunmaktadır.

"Türkiye Hükûmeti, ilk önce Sovyet Hükûmetinin müsbet telkinlerini öğrenmeden bile, egemenlik hakları ve güvenliği ile telifi kabil olmadığı mütalâasında bulunduğu 5'inci noktanın görüşülmesine muvafakat etmediği hakkındaki düşünceye iştirak edememektedir. Burada her şeyden önce, Türkiye Hükûmetinin, kendileriyle münasebette bulunduğu yabancı Devletlerin teşebbüslerini ilgi ve hayırhahlıkla karşılanmaktan asla geri kalmadığını söylemek lâzımdır. Bu münasebetle Türkiye Hükûmeti, ilk defa olarak 1939 yılında Saracoğlu - Molotov görüşmeleri sırasında ortaya atılan Boğazların Türkiye ve Sovyet Hükûmetleri tarafından müşterek savunması meselesinin sonradan Moskova'da Türk temsilcisi ile bir görüşmede keza Sovyetler Birliği Hükûmetince daha ağır bir şekilde ele alınmış olduğunu bilhassa hatırlatmak ister. Bu konu, pek doğru olarak, bir memleketin bağımsız olması ve bağımsız kalması kendilerine gösterilecek riayetten ayrılmayan haklara dokunur mahiyette sayıldığı içindir ki Türkiye'nin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Heyeti umumiyesiyle Boğazlar meselesi, keza, son zamanlarda Ankara ve Moskova arasında yapılan etraflı muhabere ile Türkiye ve Sovyetler Birliğinin karşılıklı durumlarının esaslı bir incelenmesine konu olmakta devam eylemiştir. Bu itibarla, Türkiye'yi 5'inci noktayı aydınlatmak için Sovyetler Birliği ile dostça konuşmalar yapmaktan kaçınmak töhmeti altında bulundurmak haksızdır. Boğazlardan geçiş serbestliği prensibi herkesçe kabul edilmiş kaidelere göre, güvenliğini ve ülkesinin savunmasını sağlamak hususunda sahildar Devletin haiz bulunduğu hakla sınırlanmış olup hiç bir veçhile bu Devletin varlığını koruma hak ve ödevini eksiltmez. Herhangi bir saldırıya karşı kendini koruma hakkı, şerefini bilen bağımsız bir Devlet için hiç şüphesiz ki egemenliğinin en esaslı vasfıdır. Türkiye tarafından Boğazların müşterek savunmasının kabulü, egemenliğinin yabancı bir devletle paylaşılmasından başka bir mâna ifade edemez. 22 Ağustos tarihli Notasında Cumhuriyet Hükûmeti, Sovyet Hükûmetine, Türk Topraklarını, herhangi bir saldırıya karşı, şimdiye kadar olduğu gibi, savunmak hususundaki kesin azmine dair, gereken bütün teminatı vermiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında samimi ve güven verici münasebetlerin kurulması isteğini açıklamıştır; aynı teminatı, yeniden teyid eylemekle bahtiyardır. Türkiye Hükûmeti, Karadeniz'deki Sovyet kıyılarının 2100 kilomatre-

yi bulan bir uzunlukta olduğunu gözden kaçırmamakta, fakat aynı denizdeki Türk kıyılarının da hemen hemen o kadar uzun olduğunu unutmamaktadır. Şayet Boğazların Karadeniz'de kıyısı olmıyan Devletlere kapalı tutulması prensibi - ki bu haddi zatında Sovyetler Birliğinin güvenliği için çok değerli bir teminat teşkil etmektedir-Sovyet endişelerini gidermeğe yetmiyorsa, bu Devlet için Karadeniz'e karşı bir saldırı halinde yapılacak şey işi, saldırıları önleme yolunda bugüne kadar insanlığın bulduğu en mükemmel hal çaresine, yani, milli kuvvetler ile Birleşmiş Milletler Teşkilâtının nereden gelirse gelsin bütün saldırıları önlenmekle ödevli kuvvetlerinin müşterek savunmasına bırakmaktadır.

"Bu mülâhazalar bir tarafa bırakılsa dahi, Türkiye Hükûmeti, Sovyetler Birliği'nin savunma hakkının, Türkiye'de, bu memleketin egemenlik hakları hiçe sayılarak, kullanılabilmesini anlıyamamaktadır. Türk Hükûmeti burada, Mösyö Çiçer'in Lausanne Konferansında nasıl şiddetli bir lisanla Boğazlardan geçiş kontrolünün Türkiye'nin elinden alınması tasavvuruna itiraz ettiğini ve nasıl haklı olarak "Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının açık bir ihlâli" diye tavsif ettiği bu fikre muhalefetini bildirdiğini hatırlatmaktan kendisini alamamaktadır. Türkiye Hükûmeti, bugün Sovyetler Birliğinin kendisi için benimseyerek ileri sürdüğü aynı kontrol talebinin Türkiye tarafından reddedilişini Sovyetler Birliğinin kendi vakariyle telifi gayri kabil saymasını idrak ve tasavvur edememektedir; halbuki, Cumhuriyet Hükûmetinin kanaatınca, bahis mevzuu olan şey, bilakis, Türkiye'nin, bağımsız bir Devlet sıfatiyle şeref, haysiyet ve hatta mevcudiyetidir.

"Sovyet Notası, tezini desteklemek için 1914 yılında Goeben ve Breslau Alman kruvazörlerinin Boğazlardan geçişini hatırlatmaktadır. Osmanlı Hükûmeti tarafından satın alınan bu iki gemiye yapılan atıf, ne bahse konu mesele ile ne de Montreux Sözleşmesinin tatbikatiyle bir alâka göstermemekte ve daha ziyade, kara sularına sığınan muharip gemilerin tarafsızlarca satın alınıp alınamayacağı keyfiyeti ile ilgili bir Devletler Hukuku mevzuu olarak görünmektedir.

"Keza, Karadeniz'e kıyısı olmıyan birkaç Devletle birlikte güya Boğazlarda askerî tedbirler alındığına mütedair olarak Sovyet Notasında yapılan ima da Türkiye'de anlaşılmamıştır, çünki bu telmihin taalluk ettiği olaylar her türlü esastan âridir ve bu sebeple ima tartışma dışında kalmaktadır.

"22 Ağustos tarihli Notasında Türkiye Hükûmeti, Sovyetler Birliğinin Karadeniz'deki güvenliğinin en sağlam teminatının Boğazlarda, bağımsız bir Devletin vakar ve egemenliğiyle telifi gayrı kabil bir imtiyazlı stratejik vaziyet aranmasında olmayıp, aradaki münasebetlerde bir düzenlik eseri husulüne yardım etmeyi hararetle isteyen, fakat muvazi sahadaki gayret noksanından dolayı bu uğurdaki çalışması maalesef sektelere uğratılan kuvvetli bir Türkiye ile güven verici münasebetlerin yeniden kurulmasında bulunduğunu belirttikten sonra, Türkiye tarafından verilen bu birinci derecede önemli teminattan başka, ayrıca, Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda tamamiyle ihtimal dışı bir tehlike halinde kendisinin ve Türkiye'nin üyesi bulundukları Birleşmiş Milletler Teşkilâtının müessirliğine de güvenmesi gerektiğini ilâve eylemekte idi.

"Sovyet Hükûmeti, Notasında, bu atfı hatırlattıktan sonra, 5 No. lu teklifin anılan teşkilâtın prensip ve amaçlarına tamamiyle uygun olduğunu beyan eylemektedir. Türk Hükûmeti, Sovyetler Birliğini, tabii olarak, pek ziyade ilgilendiren bir meselede Birleşmiş Milletler Teşkilâtının önemini belirtirken, bilhassa Andlaşmanın yeni Milletlerarası Teşkilâtın, bundan böyle emrine verilmiş olan milletlerarası kuvvetlerin teminatı altında bulunan her Devletin güvenliğinden sorumlu bulunduğu hükmünü koyan prensip ve amaçlara mütedair 1'inci maddesine işaret eylemek istemiştir. Türk Hükûmeti, keza, Birleşmiş Milletler Andlaşmanın "Teşkilât üyelerinin, milletlerarası münasebetlerinde gerek herhangibir başka Devletin toprak bütünlüğüne ve ya siyasî bağımsızlığına karşı gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçlariyle telif edilemiyecek herhangi bir surette, tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınmaları" hususundaki, prensiplere mütedair 2'nci maddesi gereğince üye Devletler tarafından alenî ve resmî surette alınmış olan teahhüde atıfta bulunmak istemişti.

"Dışardan gelecek bir saldırıya karşı her memlekete kendisini istediği gibi savunmak hakkını tanımak zarureti hususundaki mülâhazalar bir tarafa bırakılırsa, Cumhuriyeti Hükûmeti sükûn ve barışı iştiyakla isteyen bütün milletlerin ümitlerini San Fransisko eserlerinden doğan güvenlik teminatlarına bağladıkları bir zamanda, yeni teşkilâtı ve bahşettiği müşterek güvenlik teminatlarının mevcudiyetini hesaba katmıyan bir teklifin bu teşkilâtın amaçları ve prensipleri ile nasıl telif edilebileceğini anlamakta zorluk çekmektedir. Keza, kendi ülkesinde güvenliği kurmak için komşusunun güvenlik ve egemenliğini yoketmeyi mübah sayan aynı teklifin, baş-

kasının toprak bütünlüğüne ve siyasî egemenliğine saygı göstermek vecibesiyle nasıl telif edilebileceğini izah edememektedir. Bu itibarla Cumhuriyet Hükûmeti, 7 Ağustos tarihli Sovyet Notasının 5'inci noktasının Türkiye'nin, terkine imkân bulunmayan egemenlik hakları ve hiç bir tehdide tahammülü olmayan güvenliği ile telifi gayrı kabil bulunduğunu yeniden tekrarlamak mecburiyetindedir.

"Türk Hükûmeti, yukarıdaki uzun izahlara dayanarak Montreux Sözleşmesinin tâdili için toplanacak bir konferansa iştirak etmeği kabul eylemekle iyi niyetinin ve uzlaşma fikrinin maddi delilini vermiş olduğuna kani bulunmaktadır. Cumhuriyet Hükûmeti, kendi tekliflerinin doğurduğu düşüncelerin Sovyet Hükûmeti tarafından da aynı objektif görüş ve hayırhahlıkla incelenmesini talep eder.

"Nihayet, Türk Hükûmetine Potsdam kararlarını hesaba katmaksızın, yalnız Montreux Sözleşmesinin tâdili usulünün kabul şartlarına bağlı kaldığı hakkında yapılan Sovyet tarizine kısaca karşılık vermek için bu Hükûmet ilk önce, iradesinin serbest bir tezahürü olarak gözönünde tutmayı kabul ettiği bahis mevzuu kararların, anılan konferansta temsil edilmiş bulunan üç Devletin görüşlerini Türkiye'nin egemenlik hakları çerçevesi dahilinde, tâdil konferansını toplantıya çağırmak için zemini hazırlayacak şekilde ve sadece konuşma yolu ile, telif teşebbüsünden başka bir gaye gütmediğini belirtmek ister. İşbu kararlar, bu Devletlerin Boğazlar meselesine verdikleri önemin alâmetleridir; fakat mümzi Devletleri bağlayıcı yegne vesika olan Montreux Sözleşmesinin yerini tutamazlar. Diğer taraftan, Cumhuriyet Hükûmeti, kendisince bilindiğine göre, Sovyet Notasının bahis mevzuu ettiği kararların, Montreux Sözleşmesinin muhtemel tâdili için, bir taraftan Türkiye, diğer taraftan da Potsdam'da temsil edilmiş bulunan üç Devletin her biri arasında, doğrudan doğruya konuşmalar derpiş ettiğini tasrih eylemeği faydalı sayar. İmdi, Türk Hükûmetinin fikrince Potsdam Konferansının temenni ettiği hazırlayıcı çalışmalar ilk önce Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya Hükûmetlerinin Ankara'ya yapmış oldukları tebliğler ve sonra da aynı konu hakkında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında vukubulan Nota teatisiyle, bugün fiilen tamamlanmış bulunmaktadır. Onun için, Cumhuriyet Hükûmeti, bu suretle yapılmış olan temasların Türkiye ile bahis mevzuu üç Devletten herbirinin Boğazlar meselesi karşısındaki durumların sarahatla ve yeter derecede açıklamış olduğu kanaatındadır. Bu şartlar içinde, Türk Hükûmeti, gelecekte, muhabere suretiyle görüş teatisi usulüne devamın faydalı ve uygun olup olmadığı hususunda şüphe gös-

termekten kendini alamamaktadır. Bu Hükûmet, tâdil usulünün verimli bir şekilde harekete getirilmesi için zeminin yeter derecede hazırlanmış bulunduğu kanaatındadır. Sovyet isteklerinin 4'üncü ve 5'inci noktaları hakkında işbu Nota ile 22 Ağustos tarihli Notada tasrih edilmiş bulunan durumunu muhafaza etmekle beraber. Türk Hükûmeti, kendi hesabına, Montreux Sözleşmesinin tâdili müzakerelerine başlamak için Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa ve anılan Sözleşmenin, Japonya hariç, diğer mümzilerini toplayacak olan bir konferansa iştirake âmade bulunduğunu beyan eder.

"Bu Nota milletlerin bir barış geleceğine ait dileklerini tebellür ettiren Teşkilâta coşkun saygı duyguları izhar edilmeden bitirilecek olsaydı hiç şüphesiz ki eksik kalırdı. Cumhuriyet Hükûmeti dostluk, hakkaniyet ve karşılıklı saygıya dayanan dünya düzeninin desteği, canlı bir işbirliği hizmetinde verimli müesseselerin temeli bulunan Birleşmiş Milletler Teşkilâtının istikbaline olan kuvvetli inancını bir kerre daha ifade etmek ister. Türk Hükûmeti, milletler arasında işbirliği üzerine alan ve milletler topluluğunu tesanüt ve birbirine bağlılığın semereli bir gelişmesine doğru yönelten ve böylece umumî bir istikrar ve refah sağlayarak büyük bir medeniyet eseri yaratacak olan bu Devletler manzumesine en büyük ümitler bağlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, Büyük Kuzey Komşusu ile, iyi niyet sahibi bütün milletlere nimetler dağıtan milletlerarası işbirliğinin ışığı içinde, bu huzur alanında buluşmayı kuvvetle ummaktadır.

"24 Eylül tarihli Sovyet Notasının bir örneği Türk Hükûmeti tarafından büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetleri tevdi olunmuştur.

"İşbu Notanın bir örneği, Montreux Sözleşmesini imzalayan, Devletlere -Japonya hariç- ve Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetine gönderilmiştir."

İkinci Türk cevabı ile, 19 Mart 1945 günü, Rusların 1925 Anlaşmasını feshedeceklerini bildirmelerinden itibaren, yeni bir anlaşma yapmak için başlayan ve Rusların arazi ve üs taleplerine yol açan dialog ve bu dialogla birlikte Türkiye ile Rusya arasındaki doğrudan temaslar adeta fiilen sona erdi. Ruslar arazi konusuna bir daha avdet etmediler, ama Boğazlar konusunda daha sonraki tarihlerde de teşebbüsleri oldu. Kronolojik sırayı bir an için terkederek kısaca bunları hatırlayalım.

20 Temmuz 1953 tarihinde, Ruslar, Moskova Büyükelçiliğimize bir nota vererek, bir süredir yüksek tonajda ABD ve İngiliz savaş gemilerinin Boğazlardaki limanlara pek sık geldiklerini, bunun askerî bir gösteri sayılabileceğini ileri sürerek izahat istediler. 24 Temmuz 1953 günü verilen Türk cevabında, Türkiye'nin müsaadesi ile Türk limanlarına yapılan ziyaretlerin Montreux ahkâmına tamamen uygun olduğu, bu konuda izahat istemenin ise iç işlere karışmak manasına geleceği belirtildi.

Ruslar bu cevapla yetinmediler. 1 Ağustos 1953 de yeni bir nota vererek, gittikçe artan sayıda savaş gemisinin Boğazlara kabul edilmesi dolayısiyle ek izahat istemenin usulsüz sayılamayacağını, Türkiye'nin, bu talebi, iç işlere müdahale sayması için hiç bir sebeb bulunmadığını belirterek konunun Rusya için çok mühim olduğu hususunda ısrar ettiler.

Rusların, bu teşebbüsleri yaparken Montreux Anlaşmasını yok farzeder bir tutumda oldukları aşikârdı. Türkiye bu son notaya cevap vermemiştir.

8 Kasım 1936 günü imzalanmış olan Montreux Sözleşmesi 20 yıl süreyle yürürlükte kalacak, sona eriş tarihinden 2 yıl önce feshi ihbar edilemezse yürürlükte kalmakta devam edecek ve taraflardan birisinin fesih ihbarı yapmasından iki yıl sonra sona erecekti. Anlaşmanın süresi sona erince ortadan kalkması ve mecburî revizyona tâbi tutulması için en geç 8 Kasım 1954 gününe kadar fesih ihbarının yapılması gerekiyordu. Bu tarih geldi ve geçti, Ruslar bir ihbarda bulunmadılar. Sözleşme bugün de hâlâ yürürlüktedir. Ancak herhangi bir imzacı devlet, herhangi bir gün fesih ihbarında bulunabilir ve o tarihten itibaren iki yıl sonra Anlaşma sona ermiş olur. Ruslar bu imkândan her zaman istifade edebilirler. Eğer Rusya, bütün tenkitlerine rağmen bu imkânı kullanmamış ve kullanmamakta ise, bunu ancak yeni yapılacak anlaşmada kendi lehine daha müsait hükümler koydurtabileceğini düşünmemekte olması ile izah edebiliriz.

Böylece Boğazlar konusundaki Türk-Rus düellosunu tamamlamış oluyoruz. Şimdi 1946 senesine yeniden geri dönerek, İkinci Türk notasından sonraki olayları ve Türk-Rus ilişkilerini tetkike devam etmemiz gerekiyor. Ancak bu defa değişik bir durumla karşı karşıyayız. 1945 ve 1946 yıllarında, Türk-Rus ilişkilerinde, önceki sayfalarda genel çizgilerini belirtmeğe çalıştığımız gelişmeler olurken, Rusya'nın, ABD ve İngiltere ile de münasebetleri gün geçtikçe bozulmaktaydı. Potsdam Konferansı, belki kat'î kararlar alınama-

yan fakat tarafların birbirleriyle görüş ayrılıklarının henüz kesin şekilde açığa vurulmadığı son toplantı olmuştur. Ondan sonra Dışişleri Bakanları seviyesinde yapılan her toplantıda bu görüş ayrılıkları giderek artmış, özellikle Sovyetler Birliği'nin Alman işgalinden kurtardığı ülkelerde giriştiği tatbikat dünyayı yavaş yavaş iki bloka bölmeye başlamıştı. Türkiye de bu gelişme içinde, Rus baskısı ve tehdidi karşısında yalnız kalmamak için Batı ile ilişkilerini sıkılaştırmağa ve geliştirmeğe çalışmaktaydı. Türk-Rus ilişkileri ikili çerçevede adeta tamamen donmuştu. Sadece, zaman zaman, şu veya bu gelişmeye reaksiyon olarak Rusların sesi duyuluyordu.

Bu sebebten dolayı, İkinci Türk notasından sonraki Türk-Rus ilişkilerini, Batı-Doğu ilişkileri çerçevesinde ve bunların seyri düzeyinde ele almak gerekecektir.

Bununla beraber, 1946'dan günümüze kadar, Türk-Rus ilişkilerinin seyrini bir bütün olarak takip etmek isteyeceklere, müteakip bahislerde yer alacak birer, ikişer cümleyi araştırmak zahmetini yüklememek maksadıyla, bu kısım içinde kronolojik olayları günümüze getirmeğe çalışacağız. Fakat, aşağıda satır başları şeklinde belirteceğimiz olayların geniş izahatını, müteakip kısımda yer alacak bahislere bırakacağız.

12 Mart 1947 tarihinde, Başkan Truman kendi ismiyle anılacak olan mesajını Kongreye gönderince, Rus radyo ve basını, Türkiye'nin ABD kontrolüne girdiği yolunda ısrarlı ve pek de nazik olmıyan bir kampanya başlattılar. 22 Mayıs 1947'de Kongre'den yardım kanunu çıkınca, Rusya bu yardımın dünya barışını tehdid ettiği gerekçesini ileri sürerek Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine başvurdu. Şüphesiz bu müracaattan bir netice alınamadı.

1948 senesinde Rusya Marshall Plânına, bundan istifade eden devletlere ve tabiatiyle bu arada Türkiye'ye karşı da cephe aldı.

1950 yılında Türkiye ve Yunanistan NATO'ya girmek için müracaatta bulununca, Rusya'nın reaksiyonu ve aleyhde neşriyatı daha sert oldu. Bununla beraber resmî bir teşebbüsde bulunmaları Türkiye'nin NATO'ya girmesi üzerine oldu. 3 Kasım 1951 günü, Rus Büyükelçisi Lavrichev, Dışişleri Bakanlığına bir nota tevdi ederek, Türkiye'nin NATO'ya girmekle, arazisini NATO'nun saldırgan emellerine tahsis ettiğini, bunun sorumluluğunun münhasıran kendisine ait olacağını Hükûmeti adına bildirdi.

Türkiye 12 Kasım 1951 tarihli cevabında, NATO'nun bir savunma Paktı olduğunu, Türkiye arazisinin de herhangi bir saldırgan

emel için kullanılmasının söz konusu olmayacağını; buna karşılık Türkiye'nin millî istiklâlini ve toprak bütünlüğünü tehdid eden taleplerle karşılaştığının unutulmaması gerektiğini dile getirdi.

Ruslar 30 Kasım 1951 günü aynı konuda yeni bir nota vererek Türkiye'yi tehdide devam ettiler. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 10 Aralık 1951 günü, Büyük Millet Meclisinde yaptığı bir konuşmada bu ikinci notadan söz ederken, buna cevap verilmeyeceğini de açıkladı.

Bu tarihler bir Orta-Doğu Komutanlığı kurulması için teşebbüsler yapıldığı dönemdi. Rus Hariciyesi 24 Kasım 1951'de Büyükelçiliğimize bir nota vererek, Türkiye'nin böyle saldırgan bir teşebbüse ön ayak olmasına ilgisiz kalamayacağını ileri sürdü. Türkiye bu defa 19 Aralık 1951'de bu notayı cevaplandırdı. Yürütülen teşebbüslerin saldırganlıkla ilgili olmadığını belirtip, Rus notasındaki iddiaları reddettikten sonra, barış propagandasını elden bırakmayan Rusya'nın Savunma teşkilâtları kurulması karşısında gösterdiği asabiyetin anlaşılmaz bir tezat teşkil ettiğini kaydetti.

Stalin'in, 5 Mart 1953'de ölmesinden sonra Rusya'nın genel olarak dış politikasında ve bu arada Türkiye'ye yönelik politikasında da bir değişiklik göze çarpmağa başladı.

29 Mayıs 1951 günü M. Molotof, Moskova'daki Büyükelçiliğimize şahsen izahat vererek tevdi ettiği bir notada şunları yazıyordu: "Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin arazi taleplerinin ve Rusya'nın emniyetine Boğazlardan gelebilecek tehlikeler konusundaki Rus görüşlerinin Türkiye'de üzücü bir intiba bıraktığının tesbit edilmiş olması karşısında iyi komşuluk münasebetlerinin idamesi ve barış ve emniyetin tarsini için, Ermenistan ve Gürcü Hükûmetleri Türkiye'den arazi talebinden vazgeçmeyi mümkün görmüşlerdir. Boğazlara gelince, konuyu gözden geçiren Rus Hükûmeti, Boğazlardan gelecek tehlikeye karşı Rusya'nın emniyetini sağlamanın, kendisi ve Türkiye tarafından kabul edilebilecek şartlarla mümkün olabileceğini mütalâa etmektedir".

Rusya görünüşte, 1945 yılındaki taleplerinden vazgeçmekteydi. Ama notanın yazılışına dikkat edilince daha değişik bir durumla karşılaşılmaktaydı. Arazi talebinden vazgeçen Ermenistan ve Gürcistan oluyordu. Hem de bunlar, iyi komşuluk münasebetlerinin devamı... için taleplerinden vazgeçmeyi mümkün görmekteydiler. Başlangıçta bu talebi, 1921 Anlaşmasının anormal şartlarda yapılmış olduğunu söyleyerek kendi adına ileri süren Rusya şimdi kendi adına

bir şey söylemediği gibi, Ermenistan ve Gürcistan adına yaptığı beyanda da, açıkca haklı bir talepten feragat edildiği havası mevcuttu. Türkiye için mühim olan böyle bir talebin ileri sürülmüş olmasının haksız ve gayrı dürüst olduğunun belirtilmesiydi. Boğazlar konusuna gelince, Rusya gene Montreux'yü yok farzediyor, ve Rusya'nın emniyetinin, Türkiye ve Rusya arasında kararlaştırılacak bir yol ile temin edilebileceğini söylüyor, yani eski düşüncesinde devam ediyordu.

Bu havadaki bir notanın, yapılmış bir gafı tashihe yönelik olduğunu kabul imkânı tabiatiyle yoktu. Bu sebeble Türkiye, sadece notanın alınmış olduğunu ve Montreux Anlaşmasının Milletlerarası bir Sözleşme mahiyetini taşıdığını bildirir bir cevap vermekle yetindi.

Ruslar bu tutum değişikliklerine rağmen, aynı yılın 20 Temmuzunda, yukarda değindiğimiz üzere, İstanbul limanına gelen yabancı savaş gemileri konusunda izahat isteyen bir notayı Türkiye'ye vermekteydi.

8 Şubat 1954 günü, Molotof, Sovyet Yüksek Şurasındaki konuşmasında, Türk-ABD işbirliğinin Sovyetler Birliğine karşı olduğunu belirttikten sonra, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile dost olmak, iyi komşuluk münasebetleri kurmak istediğini, fakat Türkiye'den cevap alınamadığını söylemekteydi.

Türkiye ile Pakistan arasında işbirliğini öngören bir anlaşmanın imzalanması üzerine Rusya, 18 Mart 1954 günü bu anlaşmanın yapılışını protesto eder mahiyette bir notayı Moskova Büyükelçiliğimize veriyordu. Türkiye 9 Mayıs 1954 günü verdiği cevapta "Türkiye barışı takviye için barışsever ülkelerle ne zaman bir ilişkiye girse Rusya bunu barış aleyhine göstermeğe çalışıyor. Rusyada Türkiye aleyhinde durmadan yürütülen propaganda, Rusya'nın eşitlik esasına göre değil, kendi siyasetini ötekine zorla kabul ettirmeğe matuf bir davranışta olduğunu göstermektedir" diyordu.

Rusya Bağdad Paktına da cephe almakta, özellikle İngiltere'nin bu pakta katılmasından sonra, 16 Nisan 1955 günü yayınladığı bir bildiride, bazı Batı devletlerinin Orta-Doğuda gruplar kurmasını kınayarak, bu hal devam ederse konunun Birleşmiş Milletlere getirileceğini açıklamaktaydı.

Bu ağır tenkid ve hatta tehdidlerin yanı sıra dostluk saldırısı da devam etmekteydi. Kruşçev 1955 Aralığında Moskova'da, bir ziya-

fette yaptığı konuşmada, Rus-Türk ilişkilerinin bozulmasına Beria'nın sebeb olduğunu söylüyor; 29 Aralık 1955 günü de Yüksek Şura'da yaptığı konuşmada, Türkiye ile Rusya ilişkilerinin anormal oluşunun sorumluluğu sadece Türk Hükümetinde değildir, biz de kabul edilemeyecek taleplerde bulunduk, sonradan bunları düzeltmeğe çalıştıksa da netice alamadık, diyordu.

4 Şubat 1956 günü, ABD, Türkiye'de, Rusya'ya karşı üsler kuruyor diye bir nota veriliyor, Türkiye 11 Şubat 1956 da bunu cevaplayarak, Türkiye'nin kendi ülkesinde hiç bir devlet aleyhine faaliyete müsaade etmeyeceğini, söz konusu edilen üslerin genel savunma sistemine dahil olduğunu belirtiyordu.

16 Mart 1956 günü, 1921 anlaşmasının 35.ci yıldönümü münasebetiyle, Pravda ve İzvestia'da çıkan makalelerde, ilk defa olarak, Türkiye'nin NATO'da oluşunun Türk-Sovyet yakınlaşmasına engel teşkil etmeyeceği üzerinde durulmaktaydı.

1956 yılında Macaristan olayları ortaya çıkınca bu dostluk taarruzu bir süre duraklamış fakat 1957 yılında, bu kere ekonomik yardım teklifleriyle birlikte yeniden başlamıştır.

Ne var ki kısa bir süre sonra Suriye olayları patlak veriyordu. Rus Başbakanı Kosigin, 10 Eylül 1957'de Başbakan Menderes'e gönderdiği bir mektupta Türkiye'yi, Suriye'ye tecavüz emelleri beslemekle suçluyordu. Menderes buna 30 Eylül 1957'de cevap vermiş ve Suriye'den herhangi bir şikayet mesajı alınmamışken Rusya'nın bu davranışının Suriye'ye sahip çıkmak manasına geldiğini, Türkiye'nin hiç bir devlete karşı saldırı emeli olmadığını, sadece kendisini savunmak için tertibat aldığını, barışın korunmasına dikkat edilmesi ihtarına gelince, Türkiye'nin bu konuda hiç kimseden geri kalmayacağı gibi, başkalarından öğrenebileceği çok bir şeyin de olmadığını belirtmiştir.

Menderes'in bu cevabı üzerine Kruşçev, 8 Ekim 1957 günü Moskovadaki Doğu-Almanya Büyükelçiliğinde, gazeteciler önünde yaptığı bir konuşmada Türkiye'yi, Orta-Doğuda emperyalist ülkelerin aracı olarak vasıflandırdıktan sonra, Menderes'in cevabına atfen, "cevap verdi fakat bu tatminkar değildir, Suriye sınırına kuvvet yığdığını biliyoruz, harbi önlemek için her şeyi yapmak istiyoruz, fakat savaş bir kere başlarsa bunu bölgesel tutmak güç olur demiş; 9 Ekim 1957 günü de, New York Times yazarlarından James Roston'a, bir savaş çıkarsa Türkiye'nin mukavemetinin bir gün bile sürmeyeceğini söylemiştir.

Bulganin de, Menderes'e ayrıca cevap vermiş ve 25 Ekim 1957 tarihini taşıyan bu cevabında, Türkiye'nin Suriye'ye karşı tutumunu tenkidden sonra, geçmiş temmuz ayında Ankara'daki Rus Büyükelçisinin Türk-Rus dostluğunun kurulması için Yüksek kademeli bir konferans teklif etmiş olduğunu hatırlatarak, bu teklifin el'an geçerli olduğunu yazmıştır.

1958 yılında Türkiye'ye orta menzilli füzelerin yerleştirilmesi hazırlıkları sebebiyle Türk-Rus Başbakanları arasında yeniden mesajlar teati edildiğini ve her iki ülkenin kendi iddia ve görüşlerini ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu şekilde bir nevi yazışma yoluyla görüş teatisine başlanmaktaydı.

Bu mesajların hepsini kaydetmeğe şüphesiz gerek yoktur. 1959 sonuna doğru, Kruşçev, Yüksek Şuradaki konuşmasında, Türkiye yardım alabilmek için toprağında üsler kurulmasına razı olmuştur; Türkiye NATO'nun ve CENTO'nun azasıdır, bu suretle silâh deposu haline gelmiştir; Rusya, Atatürk döneminde kurulan dostluğu canlandırmak istemektedir, fakat teşebbüslerimiz netice vermemiştir, demiştir.

1959 aralığında Türk Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar, bir heyetle Rusya'ya gitmiştir.

1960 baharında münasebetlerin daha da yakınlaştığını ve Türk Başbakanı Menderes'in Rusya'yı ziyaret etmesi kararı alındığını bilmekteyiz. 27 Mayıs 1960 günü Menderes Hükûmetinin görevden uzaklaştırılması bu ziyaretin yapılmasına imkân bırakmamıştır.

Ruslar yeni Türk yöneticilerine dostluk mesajları yollamağa devam etmişlerdir. 28 Haziran 1960 günü, Kruşçev, yolladığı mesajda, eğer Türkiye tarafsızlık politikasında kalmış olsaydı, şüphesiz memleketlerimiz arasında en samimi münasebetler kurulmuş olurdu, ama bugünkü durum münasebetlerin iyileştirilmesine başlamak için bir mani teşkil etmez, diye yazıyor; Devlet Başkanı Cemal Gürsel, 8 Temmuz 1960 tarihli cevabında, Türkiye'nin politikasının Rusya ile iyi komşuluk münasebetleri ile bağdaşamayacak tarafı yoktur, tarafsız olmak devletleri askerî masraflardan kurtarmaz, ikili münasebetlerimizin iyileştirilmesine hiç bir mani yoktur, yeter ki Rusya aynı iyi niyetle mukabele etsin, diyordu.

1961 yılında Türkiye'ye orta menzilli füzelerin yerleştirilmesi gene nota teatilerine yol açmış, Rusya 3 Şubat 1961'de bunu kınamış, Türkiye 25 Şubat 1961'de, bunların sadece savunma gayesine yönelik olduğunu belirtmiştir.

İnönü Hükûmeti kurulunca, yeniden dostluğun ihyası arzusunu taşıyan mesajlar teati edilmiş, 1961'de demiryolu nakliyatı, 1962'de telefon irtibatı ve Aras nehri üzerinde müştereken Arpaçay barajının inşaası anlaşmaları yapılarak ilk müsbet gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır.

22 Ekim 1962 günü patlak veren Küba buhranı kısa bir duraklama dönemine sebebiyet vermiş, bu dönem geçiştirildikten sonra Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Rusya'ya davet edilmişlerdir.

Suat Hayri Ürgüplü 2-14 Mayıs 1963 tarihlerinde bir Senato heyetiyle Rusya'yı ziyaret etmiş ve büyük itibar görmüştür. Ancak, bu ziyaretin hemen akabinde Irak'taki Kürt harekâtı başlayınca Rusya, bütün CENTO devletlerine ve bu arada Türkiye'ye de, 9 Temmuz 1963 günü bir nota vererek, Türkiye'yi kuzey Irak'taki duruma müdahaleye kalkışmakla suçlamış; Türkiye, 12 Temmuz 1963 tarihli cevabında bu iddiaları reddederek, bunların ancak yanlış ve maksatlı haberlere itibar edilerek yapılan hatalı tefsirler olduğunu, böyle iddiaların dostluğun canlandırılmasına yardımcı olmayacağını bildirmiştir.

1963 sonunda Kıbrıs krizi patlak vermiştir. Rusya başlangıçta Rumlara mütemayil bir tutum takınmış, Türkiye'yi bağımsız bir devletin iç işlerine karışmakla suçlamış ve bu konuda İnönü ile Kruşçev arasında mesajlar gidip gelmiştir.

Ağustos 1964'de Türk uçaklarının Kıbrıs üzerinde uçmasından sonra, Rusya 9 Ağustos günü hareketin durdurulmasını istemiş, İnönü 14 Ağustosta gönderdiği cevabında Türk tutumunu yeniden izah ederek, Kıbrıs Rum liderleri nezdinde Rusya'nın nüfuzunu kullanmasını talep etmiştir.

Nihayet 30 Ekim - 6Kasım 1964 tarihleri arasında, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Rusya'yı ziyaret etmiş ve bundan sonra iki devlet arasındaki münasebetler normale dönmek yoluna girmiştir. Bu ziyaret sonunda neşredilen komünike özellikle Kıbrıs bakımından mühim olduğu için, Türk-Yunan ilişkileri kısmında ele alınacaktır.

4-13 Ocak 1965 tarihlerinde, Yüksek Şura Başkanlık Divanı Üyesi Podgorni başkanlığında bir Parlâmento heyeti Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında Podgorni T.B.M. Meclisinde bir konuşma yapmıştır.

17-22 Mayıs 1965 tarihlerinde Gromiko, F.C. Erkin'in ziyaretini iade için Türkiye'ye gelmiştir.

3 Temmuz 1965 günü, Rus Başbakanı Kosigin, Akis dergisine verdiği bir demeçte "her sahada işbirliği yapmalıyız, buna mani yoktur. Rusya'nın Türkiye'den hiç bir toprak talebinde bulunmadığını beyan ederim, yeni bir andlaşma yapmalıyız" demiştir.

9-17 Ağustos 1965 tarihlerinde Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, bir heyetle Rusya'yı ziyaret etmiş, bu ziyaret sırasında ilk ekonomik anlaşmanın esasları ortaya çıkarılmıştır. Bu anlaşmanın müzakeresi maksadıyla 30 Eylül 1965 de bir Rus teknik heyeti Türkiye'ye gelmiş ve bu heyetle yapılan müzakereler sonucu hazırlanan bir ön Protokol 12 Kasım 1965'de bu satırların yazarı tarafından imza edilmiştir. O günlerde Türkiye'de seçimler sonuçlanmış ve Süleyman Demirel ilk kabinesini kurmuş, Dışişleri Bakanlığına da İhsan Sabri Çağlayangil gelmiş bulunuyordu.

Başbakan Ürgüplü'nün ziyaretinin Kosigin tarafından iadesi Başbakan Demirel döneminde, 20-27 Aralık 1966 tarihlerinde olmuş ve Türk-Rus Ekonomik İşbirliği Anlaşması da 25 Mart 1967'de imza edilmiştir.

19-29 Eylül 1967 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel Rusya'yı ziyaret etmiş ve bundan sonra her seviyede resmi ziyaretler devam etmiştir.

O tarihten itibaren Rusya ile Türkiye arasındaki münasebetler normal bir iyi komşuluk düzeyinde devam etmektedir. Rusya Türkiye ile devamlı olarak yeni bir dostluk anlaşması imzası üzerinde durmuş ve özellikle iki Hükûmet arasında istişarenin önemini vurgulayagelmiştir. Başbakan Ecevit döneminde istişare konusunda bir mutabakat hasıl olmuşsa da bu genel mahiyette kalmış ve anlaşma haline dönüşmemiştir.

Rus-Türk münasebetlerini bu şekilde bugüne getirmiş oluyoruz. Bu münasebetlerin bir genel bilânçosunu yapmak istersek göreceğimiz manzara şudur:

Rusya'da Bolşevikler iktidarı ele alınca bir an evvel savaşa son vermek politikasını takip etmişler ve Brest-Litovsk anlaşmasını imzalamışlardır. Bu anlaşma ile Rusya Berlin Kongresinde Türkiye'den almış olduğu toprakları iade etmiştir.

Yeni rejimin Batı devletleri ile karşı karşıya gelmiş olması, onu, aynı tarihlerde aynı devletlere karşı savaşmakta olan Türkiye ile

adeta tabii bir müttefik haline getirmiş ve iki devleti birbirine yaklaştırmıştır. Bu durumda bile Rusya, Brest-Litovsk ile kaybettiği topraklar üzerinden gönül rızası ile vazgeçmemiş, 13 sayılı Dekret ile, buraların Ermeniler tarafından işgali imkânını hazırlamağa çalışmış, Türk ordularının buraları işgal etmelerine rağmen, mütarekeden sonra geri çekilmeleri sayesinde bu arzusuna kavuşmuş görünmüştür. Ancak, Milliyetler beyannamesi sonucu Kafkas ülkelerinin bağımsızlıklarını ilân etmeleri ve Rusya'nın buraları derhal otoritesi altına alamayışı, Ermeni Cumhuriyetinin işgal ettiği topraklarda müslümanlara reva gördüğü muamelenin büyük ölçüde sebeb olduğu doğu harekâtı, bu toprakların yeniden Türklerin ellerine geçmesine yol açmış, buna rağmen Moskova anlaşması ile sonuçlanacak müzakereler sırasında Ruslar, Ermeniler için toprak talep etmekten geri kalmamışlar, Stalin'in müdahalesi ile bu ısrar önlenmiş ve iki devlet arasında 1921 anlaşması imza edilmiştir.

O dönemlerde Rusya'nın, yeni Türkiye'de Bolşevik rejimini yerleştirmeği hedef tutan bir politika takip ettiğini görüyoruz. Rusya bunda da başarıya ulaşamayınca, bunu günün birinde tahakkuk ettireceği nihaî hedef olarak, o an için zihninin gerisine atarak, Türkiye ile bir saldırmazlık ve dostluk anlaşmasını 1925 yılında imza etmiş ve ileriki tarihlerde buna eklenen protokollerle Türkiye'yi, kendisine danışmadan ve mutabakatini almadan başka devletlerle anlaşma yapamaz bir duruma sokmuştur. Bu dönem 1939 yılına kadar sürmüştür. Hakikaten bütün o dönem süresince, Türkiye diğer devletlerle yapmak istediği her anlaşma hakkında Rusya'ya bilgi vermiş ve hatta, Balkan Paktında gördüğümüz şekilde Rusyayı memnun etmeyen hükümleri değiştirmek zorunda kalmıştır.

İkinci Dünya savaşının yaklaşmaya başlaması üzerine emniyetini daha bir garanti altına almak isteyen Türkiye, bir taraftan Rusya ile diğer taraftan Rusya'nın bilgisi tahtında İngiltere ve Fransa ile yardımlaşma anlaşmaları yapmaya gayret göstermiş, buna karşılık Rusya, Almanya ile saldırmazlık paktı imzalayınca, Türkiye'yi batıdan koparıp kendi yanında tutmaya çalışmış, bunda başarı sağlayamayınca, Türkiye'yi adeta Rusya'ya karşı cephe almış sayacak tutuma geçmiştir.

Almanya Rusya'ya saldırınca, bu defa, Türkiye'nin kendi yanında Almanya'ya karşı savaşa girmesini ister olmuş, Türkiye savaşa girerse, ona başkalarının topraklarından arazi verilebileceğini belirtmiş, ancak harbin kaderi belli olunca artık Türkiye'nin savaşa girmesine karşı çıkmağa, Türkiye'nin kendi haline bırakılmasını is-

temeğe başlamış, onun eşit haklarla Galip Müttefikler arasında yer almasını istemediğini belli etmiştir.

Savaşın sonunda saldırmazlık paktını, günün şartlarına uymadığı gerekçesiyle feshetmekte sakınca görmemiş, iki ülkenin birbirlerine karşı bir saldırıya geçmeyeceklerini öngören bu anlaşmanın neden günün şartlarına uymadığını hiç bir zaman açıklamak lüzumunu duymamıştır. Türkiye bu feshedilen anlaşmanın yerine bir yenisinin yapılması teklifini ortaya atınca, bu defa arazi ve üs taleplerini ileri sürerek, 1921'deki tutumunda bir değişiklik olmadığını ortaya koymuştur.

Türkiye'nin Rus isteklerine boyun eğmeyişi karşısında bir baskı siyasetine başlayan Rusya, Türkiye'nin kendisi ile bağları tamamen koparıp Batıya yanaşdığını ve Batı devletleri ile yardımlaşma paktları içine girdiğini görünce evvelâ bu baskı politikasını yavaşlatmış ve sonra da tamamen değiştirerek, yeniden Türkiye ile dostluk arar duruma gelmiştir.

Bu yeni politikaya başladıktan sonra da asıl dostluğun, Türkiye'nin tarafsız olması halinde gerçekleşebileceğini söylemekten çekinmemiş ve böylece son bir deneme daha yapmış, ama bunda da başarıya ulaşamayınca, münasebetlerin normale dönüştürülmesi yoluna gitmiştir.

Eğer Rusya 1925 Anlaşmasını feshederek Türkiye'den arazi ve üs istemeğe kalkışmamış olsa idi, Türkiye'nin NATO'ya girmesi çok büyük ihtimalle hem düşünülmez, hem de, Rusya'nın muvafakatini almak mecburiyeti dolayısiyle, mümkün olmazdı. O takdirde, Batı ile ilişkileri kopuk, yegâne ittifakı Rusya ile olan Türkiye'nin bir Finlandiya durumuna düşmesi tehlikesi her zaman ortada olurdu. Rusya 1945'deki davranışı ile Türkiye'yi böyle bir tehlikeden kurtarmıştır.

Türkiye'ye gelince, milli Mücadele günlerinden itibaren Rusya'ya karşı samimi bir dostluk ve işbirliği politikası takip eden Türk Hükümetleri, çeşitli olaylar karşısında takındığı tutumlar sebebiyle hiç bir zaman Rusya'ya tam bir emniyet duymuş değildir. Ancak daima Rusya'nın suyuna gitmeye çalışılmış, onu darıltacak davranışlardan kaçınılmıştır. Montreux görüşmelerindeki Türk tutumu bunun en belirgin delilidir. Savaş yaklaştıkça Rusya ile bir yardımlaşma anlaşmasını imzalamaya çalışan Türkiye, kapının yüzüne kapatıldığını görünce, Batı ile yaptığı ittifakda dahi Rus rezervini öne

sürmekten geri kalmamış ve Rusya ile olan anlaşmasına sadakatini son dakikaya kadar isbat etmiştir.

Türkiye'nin Almanya ile yaptığı saldırmazlık Paktını zaman zaman tenkit etmiş olan Rusya, aslında bu şekilde hareket etmeğe hakkı olabilecek son devlet dahi olamaz, önceki sayfalarda bunun sebeblerini olaylarla ve belgelerle açıklığa kavuşturduk.

Özetlemek icab ederse, Rusya nazarında Türkiye, kabilse aynı rejime fakat herhalde Rus politikasına tâbi bir devlet olmalıdır. Rus dostluğu Türkiye'ye bahşedilmiş bir ihsan olarak kabul edilmelidir. Türkiye Rusya'dan başka bir devletle dost olmayı düşünmemelidir. Bunlar Rusya'nın istediği asgarî şartlardır.

Bugün Türk-Rus ilişkilerinde bu gibi hususlar söz konusu edilmemektedir. Münasebetler eşitlik, iç işlere karışmamak, toprak bütünlüğüne saygı esası üzerinden yürütülmektedir. Bu hava içinde yürütülen münasebetler Türkiye'nin samimî ve gönülden gelen arzusuna uygundur. Ayni şeyi Rusya için de söylemek mümkün müdür, bu suale derhal müsbet cevap vermenin o kadar kolay olmadığını düşünüyorum. Özellikle 12 Eylül 1980 tarihinden önceki anarşik olayları hatırladıkça, bu olayların Türkiye'yi parçalanmaya doğru götürdüğünü düşündükçe, öyle bir durumdan en fazla kimin istifade edebileceği sorusu haklı olarak akla gelmektedir.

Muhakkak olan bir husus var. Ruslar, kendi politikaları açısından 1945 yılında, çok büyük bir hata işlemişler ve Türkiye'yi istemediği bir rahata ve başka türlü elde edemeyeceği bir garantiye kavuşturmuşlardır. Bugün devamlı olarak Lenin-Atatürk döneminin münasebetleri seviyesine gelinmesinden bahsolunmaktadır. Hali hazır Türk-Rus ilişkileri benim nazarımda, 1938 yılını aratmayacak seviyededir. Eğer Lenin-Atatürk Dönemine dönmekten kasıt, 1945 Anlaşmasına benzer ve Türkiye'yi, her an, Rusya'dan mutabakat isteyecek bir duruma sokacak bir anlaşma akdetmek ise, Türkiye, tarihin aynen tekerrürüne her halde meydan vermemek durumunda olacaktır.

Türk-Rus ilişkilerinin özellikle 1945'den sonra aldığı istikamet Türkiye'yi Batı ile kader birliğine itmiştir dedik, şimdi, müteakip kısımda bu konuyu ele alacağız.

ÜÇÜNCÜ KISIM

DOĞU ve BATI BLOKLARININ DOĞUŞU

1. *Savaş Sonu Avrupası*

26 Haziran 1945'de, San Fransisco'da, Birleşmiş Milletler Anayasası imzalanırken ve bütün dünya milletleri, savaşın artık hakikaten yer yüzünden kalkarak, faşist kuvvetlere karşı döğüşüp eşsiz bir zafer kazanan Müttefik devletlerin, devamlı bir dünya barışının garantisini teşkil ettikleri düşüncesini benimserken, aslında dünyanın ikiye bölünmekte olduğundan pek az kimsenin haberi vardı.

Daha 1945 yılının Ocak ayında, Ren nehrine doğru ilerleyen Amerikan kuvvetlerinin, Almanya'nın ortasında bir yerde Ruslarla karşılaştıkları zaman ne olacağı düşüncesi ortada dolaşıyordu. İçinde Orgeneral Patton'un meşhur 3.cü ordusunun da bulunduğu 12.ci Amerikan Ordular Grubunun Komutanı Orgeneral Omar Bradley'in yazdığı "A Soldiers' Story" isimli kitabından aşağıya alacağımız bazı pasajlar o günlerin havasını vermeğe yeterlidir.

"...Ren istikametinde taarruzumuza devama başladıktan sonra, bir gece geç vakit Eisenhower, Almanya'nın ortasında bir yerde Kızıl Ordu ile karşılaşıldığı zaman bir çatışmanın nasıl önlenebileceğini benden sormuştu... Kolayca bir döğüşe dönüşebilecek bir karşılaşmadan ben de endişe ediyordum. Birliklerimiz sadece birbirlerini hiç tanımamakla kalmıyor, fakat Ruslar, bana nakledildiğine göre, batıya doğru ilerledikleri her kilometrede biraz daha kabadayı ve dikkatsiz oluyorlardı..." Ayni kitaptan, iki ordunun Elbe'de buluşmalarından sonraya ait bir iki satırı da aşağıya almaktayız: "...Collins bizi Lepzig'de karşıladı ve koridordan Torgau'ya doğru götürmeğe başladı. Kendisi ayni yolu bir hafta kadar önce yapmış, Sovyet hatlarına yaklaşırken kendisine bir tümen karargâhını görmek isteyip istemediğini sormuşlar, şüphesiz isterim deyince, bir Sovyet tümeninin bize karşı cephe almış bulunduğu bölgeye gitmiş-

ler. Tümen komutanı mahcup bir durumda imiş ve Collins'e, size bir sual sorabilir miyim? demiş, Collins, sorun deyince; sizin birlikleriniz karşıda siper kazıyorlar mı? demiş. Collins hayretle, siper kazmak mı, ne münasebet, her halde biliyorsunuz biz müttefikiz, deyince, Rus kumandanı bir kurmay subayı çağırarak siper kazmak talimatını iptal edin, olduğumuz yerde kalıyoruz emrini vermiş..."

Almanya'yı dize getirmekte olan iki müttefik ordunun karşılaşması bu şekilde olmaktaydı.

Askerlerin duyduğu bu endişe politikacılarda da mevcuttu. Churchill'in Truman'a yolladığı meşhur olmuş mektubu buna örnektir. 12 Mayıs 1945 tarihini taşıyan bu mektubunda Churchill, ABD kuvvetlerinin Avrupa'dan çekilmeğe başladıklarına, İngiltere ve Fransa'nın da kısa süre içinde terhise girişeceklerine işaret ettikten sonra aynen şöyle devam ediyordu: "...Bizim elimizde çoğu Fransız olmak üzere pek mahdut sayıda tümen kalacak, oysa ki Rusya, 200-300 tümeni aktif hizmette tutabilecektir. RUSLARIN CEPHESİNE BİR DEMİR PERDE İNMİŞTİR. Arkasında ne olduğunu bilmiyoruz. Lübeck-Trieste-Korfu hattının doğusunda kalan bölgelerin kısa zamanda tamamen ellerine geçeceğinden şüphe edilmeyebilir..."

Bütün Batı dillerine yerleşmiş olan "demir perde" tabirinin ilk defa kullanıldığı yer budur.

19 Mayıs 1945 günü, ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Joseph Grew yazdığı bir servis notuna aşağıki satırları ilâve etmekteydi "... Savaşlara son verecek savaş diye vasıflandırılan bu savaş sonuçsuz olmuştur. Elde edilen bütün netice, totaliter diktatörlük ve iktidarın Almanya ve Japonya'dan alınıp, istikbalde bizim için Mihver devletleri kadar tehlikeli olacak Sovyet Rusya'ya transfer edilmesinden ibaret kalmıştır..." Bu servis notunun tamamı, Grew'un yazdığı (Turbulent Era) isimli kitapta bulunabilir.

Bu hisler ve düşünceler boş kuruntular değildi. Rusya Yalta Konferansı biter bitmez, orada varılmış kararları yok farzetmeğe başlamış, askerî konulardaki kararları tatbik etmediği gibi, Mihver işgalinden kurtulacak ülkelerde demokratik ve açık seçimler yapılarak bunların bağımsızlıklarının temin edilmesi yolundaki mutabakat da yok farzetmişti.

Avrupanın Savaştan sonra ne manzaraya büründüğünü burada kısaca hatırlatmak, Doğu-Batı münasebetlerinin gelişmesini takip bakımından kaçınılmazdır.

Almanya'nın teslim oluşu sırasında Avrupadaki Müttefik kuvvetlerinin sayısı ile, gene 1945 yılının sonunda terhislerden sonraki durumu gösteren rakamlar şunlardır.

	Terhisden önce	*Terhisden sonra*
ABD	3.100.000	391.000
İngiltere	1.321.000	488.000
Kanada	299.000	0

Avrupa kıtasında kalan, bu 800.000 civarındaki Müttefik kuvvetlerinin karşısında, ordusunu terhis etmemiş olan Rusya'nın 4 milyonluk bir kuvveti bulunuyordu. Batından Almanya, doğudan Japonya ortadan çekildikten, daha Japonya ile savaş başlarken Çin ile bir anlaşma yaparak o bölgeyi de emniyet altına aldıktan sonra, Avrupada Rusya'ya karşı durabilecek herhangi bir kuvvet kalmamıştı. Yegâne denge unsuru ABD idi, o ise kendi bölgesine çekilmeğe başlamıştı.

Rusya daha savaş süresinde Baltık Devletlerinden, Finlandiya'dan, Romanya'da bir kısım arazi ilhak etmişti. Savaşın bitişinden sonra da bir kısım araziyi daha topraklarına katmıştı, bunları aşağıda gösteriyoruz :

	Nüfus (mil)	*arazi (Km^2)*
Finlandiya'dan	0,5	45.600
Estonya	1,1	47.700
Letonya	2,0	64.700
Lituanya	3,0	59.600
Doğu Prusya'dan	1,2	13.500
Polonya'dan	11,8	181.300
Çekoslovakya'dan	0,7	12.700
Romanya'dan	3,7	50.200
Toplam	24,0	475.300

Fakat bununla da bitmiyordu. Alman işgalinden kurtulup Rus İşgaline girmiş devletlerinin geleceğinin ne olacağı da belli değildi. Bir süre sonra Halk demokrasisi haline gelecek bu devletleri de hatırlayalım :

	Nüfus (mil)	*arazi (Km²)*
Bulgaristan	7,2	110.800
Romanya	16,1	237.200
Polonya	26,5	311.700
Macaristan	9,8	93.000
Çekoslovakya	12,3	127.900
Almanya'da işgal bölgesi	18,8	111.100
Toplam	90,7	991.700

Nihayet müşterek işgal altında tutulan Avusturya ile durumunun ne olduğu kesin bilinmeyen Finlandiya ve ayrıca Rusya ile yakın ilişki halinde bulunan Yugoslavya ve Arnavutluk da ayrı birer konuydu. Bunlara Yunanistan'da başlayan iç harbi, Rusya'nın İran'daki tutumu, Türkiye'ye karşı davranışı ilâve edilirse Avrupa'nın o günkü görünüşü hakkında genel bir fikir edinilebilir.

Bu saydığımız devletlerin bir kısmı Müttefik, bir kısmı düşman durumundaydı. Bir kısmı doğrudan doğruya Rusya tarafından, bir kısmı Rus yardımına ihtiyaç olmadan kurtarılmışlardı. Bir kısmının da (Avusturya ve Finlândiya) ayrı bir özellikleri vardı. Bütün bu devletlerin durumları barış anlaşmaları ile ortaya çıkacaktı. Müttefik durumunda olanlar bazı menfaatler elde edecek, düşman durumunda olanlar belirli kayıplara uğrayacaklardı. Barış anlaşmalarının ana hatları ise Yalta'da kararlaştırıldığı şekilde Dışişleri Bakanları Konferansında hazırlanacaktı.

Bu konferansların ilki 11 Eylül - 2 Ekim 1945 tarihleri arasında, ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin Dışişleri Bakanlarının iştirakiyle Londra'da başladı. İngiltere bu toplantı sırasında Romanya ve Bulgaristan'daki durum hakkında tarafsız bir soruşturma yapılması teklifini ileri sürdü. Molotof bunu şiddetle reddetti. Barış konferansının toplanabilmesi için bu tekliften vazgeçmek zaruri oldu. Ancak bundan sonra İtalya, Finlandiya ve Balkanlardaki eski Alman Müttefikleri ile barış yapılmak üzere Paris Konferansı 29 Temmuz 1946 günü çalışmaya başladı. Müzakereler 15 Ekime kadar sürdü ve anlaşmalar ortaya çıkarılarak Finlandiya, İtalya, Romanya, Macaristan ve Bulgaristan barış andlaşmaları 10 Şubat 1947 günü imzalandı.

Almanya ve Avusturya ile yapılacak barış anlaşması ayrıca ele alınmıştı. Dışişleri Bakanları Konferansı ikinci defa 16-26 Aralık 1945'de Moskova'da, Üçüncü defa 4 Kasım - 11 Aralık 1946'da New York'da, Dördüncü defa 10 Mart - 24 Nisan 1947'de Moskova'da, Beşinci defa 25 Kasım - 15 Aralık 1947'de Londra'da toplandı. Avustur-

ya Devlet anlaşmasının kaleme alınmasına 1947'de başlanabildiyse de, Almanya üzerinde bir anlaşmaya varmak mümkün olamadı. Bu tarihten sonra uzun süre bir daha toplantı yapılamadı.

Almanya üzerindeki anlaşmazlık yavaş yavaş iki Almanya'nın ortaya çıkmasına yol açarken, eski müttefikler arasındaki işbirliğini de tamamen ortadan kaldırdı. Dışişleri Bakanları arasındaki toplantılar sona erdikten başka, 19 Şubat 1948 günü, Berlin'deki Dörtlü Komandatura Toplantısını Mareşal Sokolovski'nin terketmesinden sonra, askerler arasındaki işbirliği de sona erdi.

Esasen 1947 Eylül ve Ekiminde, Polonya'da, Szklarska Poreba'da yapılan toplantıda, 5 Ekim 1947 günü Kominform, eski Komitern'in yerine, yeniden ortaya çıkarılırken, Rus Politbürosundan A. Jdanov, 7 Ekim 1947 tarihli Le Monde gazetesinde metni çıkan konuşmasında, "Dünyada iki kamp ortaya çıkmıştır, bir tarafta demokrasileri yok etmek ve Amerikan emperyalizmini dünya üzerinde hakim kılmak ana gayesini güden emperyalist ve antidemokratik cephe; ve diğer tarafta, emperyalizmi yok etmek, demokrasiyi kuvvetlendirmek, faşist kalıntılarını temizlemek ana gayesini güden antiemperyalist ve demokratik cephe" demekteydi.

Bu şekilde Kominform'un kurulduğu 5 Ekim 1947 gününü, Doğu'nun, kendisini bir cephe halinde dünyaya tanıttığı tarih olarak kabul edebiliriz. O tarihlerde Batıda henüz organize herhangi bir birlik ortaya çıkmış değildir. Bu ancak daha sonra olacaktır. Bu bakımdan dünyanın iki cepheye bölünmüş olmasının şerefini, böyle bir cephenin mevcudiyetini alenen ilân etmiş olan Jdanov'a yani Ruslara bırakmak durumundayız.

Rusların, Avrupanın ortasından başlayıp, Yunanistan ve Türkiye dışındaki Balkanları da içine alarak Pasifik'e kadar uzanan bu cephesi, Batı devletlerini mecburen kendi içlerinde derlenip toparlanmaya sevketmiştir.

Batının derlenip toparlanma çabaları tabiatiyle Türkiye'yi yakinen ilgilendirmiş. Rus baskısı ve tehdidi altında olan ülkemiz, üstelik Rusya'nın Balkanlara ve kendi hududlarına kadar sarkmış olması karşısında, emniyetini Batının ortaya çıkarabileceği tertipler içinde aramak mecburiyetini duymuştur.

İşte bu yüzden 1947'lerden itibaren Batı içindeki her gelişme Türk politikasının ilgisini çeken bir olay olacaktır. Ancak Türkiye'nin ilgisinin böyle kesif şekilde Batıya yönelmesinin başlıca sebebi Rus baskısı ve tehdidi olduğu için, Doğudaki gelişmelerin de Türk politikası üzerinde karar aldırıcı bir tesiri olmuştur.

Her ne kadar Doğu Bloku içine dahil devletlerde ortaya çıkan iç-olaylarla Türk Dış Politikasının ilgisi yok görünürse de, evvelâ Doğu Blokunun ne şekilde ortaya çıkmış olduğunu ve sonra bu blokun nasıl bir gelişme gösterdiğini bilmeden de, Batıdaki hissiyat ve davranışları kıymetlendirmek mümkün değildir.

Ayrıca, insan hafızasının zayıflığı 40 sene evvelki değil, 4 sene evvelki olayları bile tam ayrıntıları ile hatırlamak imkânını her zaman vermediğinden; diğer taraftan, Türkiye'de, zaman zaman, belirli neticelere varmak için sun'î bir Rus korkusu yaratılmaya çalışılıyor iddiaları ileri sürülegeldiğinden, 1945 yılı ile 1948 yılları arasında sözü geçen ülkelerde neler olduğunu hatırlamakta başka bakımlardan da faide olacaktır.

Bu sebeple, bu ülkelerin her birini teker teker ele alarak savaşın sona erişinden itibaren geçirdikleri istihaleleri en kısa şekilde anlatmaya çalışacağız. Bu arada Almanya'ya da buna benzer bir bahis ayıracağız. Böylelikle Batı cephesinin oluşma nedenleri daha rahatlıkla ortaya çıkacaktır.

2 — *Doğu Blokunun ortaya çıkışı*

Lenin'in bir sözü vardır: Bütün milletler sosyalizme geleceklerdir, bu kaçınılmazdır, ama hepsi ayni şekilde gelecek değildir, her biri şu veya bu demokratik sistemin; şu veya bu proletarya diktatörlüğünün; sosyal hayatın çeşitli cephelerindeki sosyalist değişmenin şu veya bu safhasındaki kendi özellikleriyle geleceklerdir, der.

Bugünkü Doğu Bloku devletlerine baktığımız zaman Lenin'e hak vermemek elden gelmiyor. Bir Romanya, bir Polonya düşünün ki, en büyük düşman olarak hep Rusya'yı görmüşlerdir. Bir Çekoslovakya, bir Macaristan düşünün ki, komünizm ne kelime, sosyalizmin yanından bile geçmemişlerdir. Bir Almanya düşünün ki, Birinci Dünya Savaşından sonra, komünizmin ilk yerleşeceği ülke sayılırken komünist avına çıkmıştır. Ama Lenin'in dediği olmuş, bunların her biri kendi özellikleri ile bu rejime gelmişlerdir. Üstelik görünüşte bu rejim, ülkelerine Rusya tarafından zorla oturtulmuştur demek de zordur. Hiç şüphe yok ki, eğer Rusya tarafından kurtarılmış, Rusya'nın kontrolü altına düşmüş olmasalar bu rejim o ülkelere yerleşemezdi. Ama gelişmeler, dışardan görünüşte, demokratik bir süreç içinde olmuştur. İçerden bakılınca hadiseleri ve gelişmeleri daha değişik değerlendirilmek zorunlu olsa bile, dışardan bu zahirî görünüş muhafaza edilmiş, hem de muhafaza edilmesine özellikle

Rusya tarafından özen dahi gösterilmiştir. Asıl ibret alınarak husus da zaten budur. Bir ölçüde, böyle olduğu için de bu gelişmeleri hatırlamakta, unutmamakta fayda vardır.

Her ülkedeki gelişme değişik olduğuna göre, bir genelleme yapmak imkânı yoktur. Bu sebeble bu bahis içinde her ülkeyi ayrı ayrı ele almak zorundayız. Bu tetkikimize Balkanlardan başlayarak gitmek en makulü olacaktır.

A) *Bulgaristan*

Bulgaristan Almanya ile ttifak akdetmiş, fakat Almanya'nın yanında savaşa girmemişti. Bu sebeble ülkesi harbin zararlarından korunmuştur. Savaş sonuna yaklaşırken, Bulgaristan, Rusya tarafından işgal edilmekten kurtulmak için Batılı müttefiklerle gizli temaslar arıyordu. Bu davranışı, Rusya'nın 5 Eylül 1944 günü Bulgaristana harp ilân etmesi için kâfi geldi. Bulgaristan bir kurtuluş yolu olabileceği ümidi ile eski Müttefiki Almanya'ya harp ilân ettiyse de, bunun pek faydası olmadı ve 8 Eylül günü Rus orduları Bulgar sınırından içeri girmeye başladılar. 9 Eylül günü meydana gelen bir hükûmet darbesi ile, gizlice kurulmuş olan ve Sosyalist, Çiftçi, Komünist ve diğer bazı solcu partilerden oluşan Vatan Cephesi iktidarı ele aldı. Kurulan 16 Kişilik Hükûmette sadece 4 komünist vardı, ancak İçişleri ve Adalet Bakanlıkları komünistlerin eline geçmişti. Bu iki Bakan derhal işbirlikcilerine karşı amansız bir mücadeleye giriştiler ve bazı kaynakların kaydettiğine göre, kurulan özel mahkemeler 6 ay içinde 11.667 kişiyi mahkum ettiler, bunların 2138'i asıldı.

Bu davranışın Bulgar halkında, hem Rusya'ya hem de Komünist partisine karşı bir düşmanlık uyandırdığı söylenir. Bulgaristan'da iktidar mücadelesi böyle bir gergin hava içinde başladı. Komünistlerin lideri, Reichstag yangınının kahramanlarından ve ömrünün büyük kısmını Rusya'da geçirmiş olan Georgi Dimitrov'du, en büyük yardımcısı da Traitcho Kostov'du. Bunların karşısındaki asıl kuvvet ise Sosyalist Kosta Loultchev ile Çiftçi partisinin Başkanı D.M. Dimitrov idi. Ayrıca Rus taraftarı olarak tanınan Nicolas Petkov da komünistlerin karşısındaydı.

Komünist Partisi, içinde bulunulan havada, 28 Ağustos 1945 günü yapılması kararlaştırılan seçimleri kazanma şansları olmadığını anlamıştı. Bu sebeble ilk olarak bu seçimlerin ertelenmesi için çalışmaya başladılar, buna paralel olarak da komünistlerin karşısında bulunan liderleri kötüleme kampanyasına giriştiler. En büyük hedef D.M. Dimitrov'du. Onu bir İngiliz ajanı olarak suçlamaya başladılar.

İçişleri ve Adalet ellerinde olduğu için Dimitrov devamlı göz altında tutuluyordu. Dimitrov neticede Bulgaristan'ı terketmek zorunda kaldı. Yerini Nicolas Petkov aldı, sonunda o da mücadeleden çekilmek mecburiyetinde kaldı, Petkov'u aynı baskıya maruz kalan Loultchev takip etti. Komünistler artık zamanın geldiğine kanaat getirerek seçimlerin tarihi olarak 18 Kasım 1945 gününü seçtiler. Muhalefetteki Çiftçi, Sosyalist ve Demokrat Partiler mevcut kanuni garantilerin yeterli olmadığını ileri sürerek seçimlere katılmayacaklarını bildirdiler. İngilizlerin, Londra'daki Dışişleri Bakanları toplantısında, Bulgaristan olaylarının tahkikini talep etmesi bu tarihtedir.

Muhalefet partilerinin katılmadığı seçimlerde Komünistler oyların % 86'sını aldılar. Ancak Batılı devletlerin müdahalesi üzerine seçimlerin yenilenmesine karar verildi, yeni seçimler için bir yıl sonrası 18 Kasım 1946 tarihi seçildi. Bu kadar zaman Komünist partisi için yeterli idi. 2 Temmuz 1946 günü Komünist olmayan Harbiye Nazırı Velchev görevinden uzaklaştırıldı, şüpheli 2000 subayın orduyla ilgisi kesildi. 18 Temmuzda bir plebisit yapılarak Krallık ilga ve Cumhuriyet ilân olundu. Bundan sonra da halkı sindirici bir seçim kampanyası başladı. Çiftçi Partisinin 25 seçim temsilcisi katledildi.

Neticede Komünistlerin hakim olduğu cephe Meclisde 364 sandalye elde etti, muhalefet ise ancak 101 yer alabildi. Yeni Hükûmeti Georgi Dimitrov kurdu.

Bu tarihten sonra Bulgaristan'da nisbî bir sükûnet görülür. Bunun, Rusların telkini ile, Barış anlaşması imza edilene kadar hadise çıkarılmaması için olduğunu bugün biliyoruz. Barış Anlaşması 10 Şubat 1947'de imza edildi. Bulgaristan bu anlaşma ile 1941'de Romanya'dan almış olduğu Dobruca'nın büyük kısmını da muhafaza edebildi. Bundan sonra Barış Anlaşmasının müttefikler tarafından tasdiki beklenmeğe başlandı. En son tasdik 4 Haziran 1947'de Amerikalılar tarafından yapıldıktan bir gün sonra, muhalefet lideri Petkov'un tutuklanması ile yeni bir terör dalgası memleketi sardı. 26 Ağustosta Çiftçi Partisi kapatıldı, 22 Eylülde Petkov asıldı, 4 Kasım 1947'de yeni anayasa yürürlüğe girdi. Bir ay kadar evvel de Bulgaristan Kominform'un içinde yerini almış bir Halk Demokrasisi olmuştu.

Normal olarak bu noktada durmamız gerekir. Ancak Halk Demokrasilerinde, özellikle bunlardan bazılarında, daha sonraki geliş-

meler de cidden enteresandır. Onlara ister istemez değineceğimizden, Bulgaristan için de ayni şeyi yapalım.

1948 yılından itibaren bütün Halk Demokrasilerinde bir temizleme hareketi başlamaktaydı. Kendilerinden beklenen görevi yapmış olanların bir kısmının, artık işleri bittiğinden ortadan kaldırılması gerekiyordu. Özellikle Kominform içinde, Rusya'nın çizgisine aykırı davrananlara bu toplumlarda yer vermemek gerekiyordu. Bu konuda öncülüğü yapan Arnavutluk olmuştur, ilerde göreceğiz. Bulgaristan ise üçüncü sırada gelir. Hemen hatırlatalım ki, bu temizleme hareketi başlarken Yugoslavya Kominform'dan kovulmuştu.

Bulgaristan'da okka altına giden, eski Başbakan, Dimitrov'un en yakın yardımcısı ve Moskova'da yetişip savaştan sonra Sofya'ya gelmiş olan Traitcho Kostov ile ona bağlı gruptu. Moskova'da, Komintern'de çalışırken Troçkistlerle ve Titocularla gizli temasları olmakla suçlanıyordu. Davası 7 Kasım 1949 günü başladı. Soruşturma esnasında Kostov itiraflarını imzalamıştı, bunlar mahkemede okundu. Okunma bitince Kostov ayağa kalktı, okunanların hepsinin uydurma olduğunu imzasının çeşitli işkencelerle alındığını söyledi. Celse tatil edildi fakat Kostov'u bu itirafları kabul ettirmeğe yönelik çabalar başarıya ulaşmadı. Kostov 14 Aralıkta idama mahkum edildi ve 16 Aralıkta asıldı. İdamdan sonra, Sofya'da neşredilen bir mektup, Kostov'un af için müracaatta bulunduğunu ve bunda suçlarını kabullendiğini gösteriyordu. 1961 yılında bu mektubun sahte olduğu itiraf edilecektir.

Dimitrov tabii eceli ile ölmüştür. Yerini kendi yetiştirmesi ve Kostov'un asılmasında baş rol oynayanlardan Tchervenkov aldı.

Stalin'in ölümünden sonra ve destalinizasyon (Stalincilikten arınma) ceryanı başlayınca Tchervenkov'un yeri sarsılmaya başladı. Üzerindeki baskıyı bir miktar azaltabilmek için, Parti Birinci sekreterliğini Todor Jifkov'a bırakarak Başbakanlığı muhafaza etti. Fakat burada da fazla tutunamadı Rusların XX.ci Kongresinden sonra, 1956'da Başbakanlıktan da ayrılarak politbüro üyeliği ile yetinmek zorunda kaldı. Başbakanlığa İougov geldi.

Tchervenkov 1958'de yeniden ön plana çıkmaya çalışacak, Jifkov ile aralarında bir mücadele başlayacak, Ancak Rusların XXII. ci kongresinden sonra, 1961'de bu defa Politbürodan da istifa zorunda kalacaktır.

Jifkov'un kısa bir süre sonra İougov'u da sahneden uzaklaştırarak tek başına kaldığını biliyoruz. Halen iktidardadır.

B) *Romanya*

Romanya Rus-Alman savaşı başlarken, Besarabya ile Kuzey Transilvanyayı alabilmek için Almanların yanında savaşa girmişti. Akılsızlık mı yoksa talihsizlik mi, bunu tabiatiyle ağır ödeyecekti. Stalingrad'dan sonra savaşın talihi dönüp, 1944 yılında Ruslar ilerlemeğe başlayınca, genç Kral Michel, 23 Ağustos 1944 günü, Romanya'nın hakiki hakimi durumunda olan General Antonescu'yu saraya çağırarak tevkif ettirdi; ordulara, Rusya'ya karşı savaşı durdurmaları emri verildi ve Almanya'ya savaş açıldı. Bu kararın alınışında Komünistlerin hiç bir rolü olmamış, hatta, Moskovada bulunan Romen komünist partisi üyeleri bu kararı istememişlerdir, zira Rusların Romanyayı kurtarmak şansının ortadan kalkacağından korkmuşlardır. O tarihlerde Romanya içinde gizli komünist partisi dahi kalmamış, bunun eski mensupları ya hapiste, ya Moskova'da bulunmakta idi. Ülke Almanlar'dan temizlenip Rus ordularının geldiği sırada bile ortaya çıkan komünistlerin adedi 1000'i bulmamaktaydı.

Ruslar 31 Ağustosta Bükreş'e girdi. Rusların gelmesinden önce 23 Ağustos 1944 günü kurulan General Sanatescu Hükûmetinde, Köylü Partisi ile Liberal parti mensupları ekseriyeti temsil ediyordu, bunlara küçük Sosyalist parti ile Komünist grubundan da birer temsilci katılmıştı. Komünist Patrascanu Adalet Bakanı oldu.

Hükûmet Kurulduktan sonra Komünist Partisinin yaptığı ilk iş, Sovyet ordusunun yardımı ile, Bükreş'deki işçilere silâh dağıtmak oldu. Gösterilen sebeb, muhtemel bir Nazi karşı koymasını ezmekti, aslında gerçekleştirilen ise silâhlı bir milis kuvveti meydana getirmekti.

2 Kasım 1944'de Bu Hükûmet değişti. Sanatescu Başbakanlıkta kaldı, Patrascanu yerini muhafaza ettikten başka Komünist Petru Groza Başbakan yardımcılığına ve Gheorghiu Dej Ulaştırma Bakanlığına getirildi.

Komünistler, 3 Bakanları olduğu halde bu Kabineye de karşı idiler. İşçilerin tertiplediği bir nümayişde askerler ateş açınca General Sanatescu 2 Aralık 1944'de istifa etti, yeni Kabineyi bu defa General Radescu kurdu. 3 Komünist Bakan yerlerini muhafaza ettikleri gibi, bu defa Rusların ısrarı üzerine Teohari Georgescu İçişleri Müsteşarlığına getirildi.

Yalta Konferansı bu hükûmet zamanında toplandı. Bu konferansın kararlarından ümide kapılan General Radescu seçimlere gitmeğe kalktı. Komünistler buna şiddetle karşı çıktılar. 24 Şubat 1945

günü İşçiler büyük bir nümayiş yaptılar, asker ateş açarak halkı dağıttı. 27 Şubat günü Vişinski Bükreş'e gelerek, Kral'dan Groza'yı Başbakanlığa getirmesini istedi, bu arada Rus askerleri de Romen Ordusu Genel Karargâhını işgal ederek Bükreş'deki garnizonu dağıttılar. Radescu İngiliz Sefaretine kaçmak zorunda kaldı. Kral 6 Mart 1945 günü Hükûmeti kurmak görevini Petru Groza'ya verdi. Groza'nın kurduğu Hükûmette Patrascanu ve Dej yerlerinde kaldılar, Georgescu İçişleri Bakanı oldu.

İngiltere ve Amerika'nın bu durum karşısındaki tepkisi, Groza Hükûmetini tanımamaktan ibaret kaldı.

16-25 Aralık 1945'deki Moskova Dışişleri Bakanları Konferansında, Amerikalıların ısrarı üzerine Ruslar, Liberal ve Köylü Partilerinin Hükûmete alınmasına ve 1946 sonundan önce seçim yapılmasına razı oldular.

Seçim tarihi olarak 19 Kasım 1946 tesbit edildi. Seçim kampanyası, Bulgaristandaki gibi bir terör havasında cereyan etti ve Hükûmet Bloku oyların % 71,80'ini aldı.

10 Şubat 1947'de imzalanan barış anlaşması ile Romanya Transilvanyayı Macarlardan geri alırken, Merkezi Dobrucayı Bulgarlara, Besarabya ile Kuzey Bukovinayı Ruslara bırakıyordu. Bu anlaşmanın en mühim hükmü Rus ordularının, Avusturyada kaldıkları sürece Romanyada da kalabilecekleri idi. Tabiatla bu durum özellikle Komünist partisinin işine yaradı. Bütün muhalifler uzaklaştırıldı. 30 Aralık 1947 günü Groza ile Dej, Kralı istifaya davet ettiler, Kral tahttan feragat etti ve Cumhuriyet ilân edildi. Yeni Başbakan gene Groza idi, fakat bu defa Hükûmette sadece komünistler vardı.

Cumhurbaşkanlığı makamına Profesör Parhon getirildi.

Romanya'da ilk kurban, Sanatescu Hükûmetine ilk ve tek komünist Bakan olarak giren Patrascanu oldu. 1948 de Liderler grubundan uzaklaştırıldı, 1954'de öldürülecektir.

28 Mart 1948'de yeni seçimler yapıldı, parlamento 6 nisanda toplandı 13 Nisan günü kabul edilen yeni anayasa ile Romanya Halk Cumhuriyeti ilân edildi.

İlk büyük temizlik 1952'dedir. Bu yılın 26 Mayısında, Partinin en önde gelen kişilerinden Vasil Luca, Ana Pauker, Georgescu, Radaceanu, Vasile Vaida Partiden çıkarıldılar.

2 Haziran 1952'de Petru Groza, Prof. Parhon'un yerine Devlet Başkanlığına getirildi, Gheorghiu Dej, Parti Genel Sekreterliğini muhafaza ederek Başbakanlığı da üstüne aldı.

Romanya'da büyük, tiyatro vari, mahkemelere şahit olunmaz. Partiden uzaklaştırılma genellikle en ağır cezadır, öldürme olayları da pek bilinmemektedir.

Groza'dan sonra Dej'in 1961 yılında Devlet Başkanlığına geçtiği, 19 Mart 1965'de o ölünce Parti Genel Sekreterliğini Çavşescu'nun, Başbakanlığı Maurer'in, Devlet Başkanlığını da Stoica'nın aldığı malumdur. 1968 yılında Çavşescu, Devlet Başkanlığını da kendi üstüne alarak Romanya'nın tek hakimi haline gelmiştir.

1965 yılında Devletin ismi de değiştirilmiş Romanya Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur.

C) *Yugoslavya*

Birinci Dünya savaşından sonra, Yugoslav Komünist Partisi Avrupa'nın en nüfuzlu Komünist Partilerinden birisi idi, ancak zamanla önemini yitirmiştir. Alman Ordularının Yugoslavyayı işgali, bu Partinin yeniden canlanmasına yol açmıştır. İşgalin başlamasından ancak üç ay geçtikten sonra. Yugoslav direniş hareketi organize olmuş ve karşı saldırılara geçmeğe başlamıştı bile. Ne var ki direniş hareketi içindeki iki grup, Rus taraftarı komünistlerle, Batı taraftarı nasyonalist Sırplar, Almanlar'a olduğu kadar birbirlerine de düşmandılar ve onların birbirleri arasındaki kardeş kavgası çok kere Almanlara yaptıklarından daha kanlı olmaktaydı.

1942 yılında, Josip Broz Tito'nun başkanı bulunduğu komünist partisi taraftarlarının mücadeleye soktuğu kuvvetlerin toplamı 100.000 kişiyi bulmakta idi. Tito, o tarihlerde Rusya'dan silâh ve mühimmat yardımı istemiş fakat karşılığında nasihat almıştı: Kremlin onu, Hitler'e karşı savaşan bütün kuvvetlerle işbirliğine davet ediyor, Yugoslav burjuvasını ve özellikle Batı devletlerini endişeye düşürecek davranışlarda bulunmamasını istiyordu. Titoya ilk yardımlar Rusya'dan değil Batıdan gelmiştir.

Tito bu Rus tavsiyelerini yerine getirmek mecburiyetinde kalmış ve 1943 yılında, Yugoslav Millî Kurtuluş Antifaşist Konseyi programında, endüstri, ticaret ve tarımda özel mülkiyetin dokunulmazlığını ilân etmiştir.

Aynı Konsey, 1943 kasımında Yugoslavya'nın Tekâmülcü bir Cumhuriyet olması kararını da almış, ancak bu defa Moskova'nın böyle acele edilmemesi ihtarıyla karşılaşmıştı.

Yugoslavya'nın Alman işgalinden 1944 sonbaharında kurtulmasında Sovyet ordularının Avrupaya doğru inmeye başlamasının şüphesiz çok büyük rolü vardır, ancak, bu orduların Yugoslavya'ya girmesine gerek kalmadan Almanların uzaklaştırılması mümkün olduğundan, Yugoslavya Polonya'nın aksine kendi kendisini kurtarmış muharip devletlerden biri durumuna gelmiştir. Bununla beraber Rus ordusu Yugoslavya'ya girmiştir.

Kurtulan Yugoslavya'da ortaya çıkan rejim ne sosyalist ne de kapitalist denilemeyecek karışık bir sistemdir. Londra'daki burjuva Yugoslavlar da memleketlerine dönerek 8 Mart 1945'de bir halk cephesi ortaya çıkarılmış ve seçimlerin 11 Kasım 1945 yapılması kararlaştırılmıştır.

Seçimlere demokratik muhalefet de katılmakla birlikte 800.000 kişilik orduyu ve bütün idareyi fiilen elinde tutan Halk cephesi seçimleri rahatlıkla kazanmış oyların % 90'ını almıştır.

Seçimlerden sonra Federal Halk Cumhuriyeti ilân ve 1946 ocağında da Rusyadakini esas alan yeni bir Anayasa kabul edilmiştir.

O tarihlerde Tito, Stalinle eşit seviyede konuşabilen yegâne komünist lider durumundadır. 1947 yılında Kominform kurulurken, Yugoslavlar, komünistlerin, burjuva muhalefetini yok edecekleri bütün ülkelerin bir komünist blok teşkil etmeleri fikrinin öncülüğünü yapmışlar ve Konferansda, Kominform merkezinin Belgrad olması ittifakla kabul edilmiştir. Szklarska Poreba'daki bu Konferansda Yugoslav temsilcileri Kardelj ile Djilas'dır.

Ancak Yugoslavya ile Rusya arasında, çok kısa sürede, fikir ve görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Yugoslavya, Rus ordularının kurtarıcı görünümünde bulunmasını hoş görmeyerek şikâyette bulunuyor, Stalin ise bu şikâyetleri hiç de iyi karşılamıyordu. Rus teknik müşavirlerin işgüzarlıkları Titoyu ayrıca rahatsız ediyordu. Bu teknik müşavirler, orduya ve polise nufuz etmeğe çalışıyordu. Nihayet Rusya, Yugoslavya'nın endüstrileşmesi yerine bir tarım ülkesi olarak kalmasını arzu ediyor, bu konuda da görüş ayrılıkları uzlaştırılamıyordu.

Bu şekilde açığa vurulmadan sürüp giden anlaşmazlık, 18 Mart 1948 günü açığa çıktı. O tarihte Belgrad'daki Rus Sefiri, Yugoslav Hükûmetine, Rusya'nın bütün teknik ve askeri müşavirlerini geri çekmek kararını aldığını tebliğ etti. Rusya 27 Mart günü, Kominform üyesi bütün Komünist partilerine yolladığı bir mektupla Tito ve ar-

kadaşlarının yaptığı hataları dile getirerek, onları bu konudaki düşüncelerini, hem Moskova'ya hem de Belgrad'a bildirmeye davet ediyordu.

Stalin'in niyeti sarih şekilde ortaya çıkmıştı. Stalin'in, kendisiyle eşit muamele görmek isteyen, kendi kararlarını münakaşasız kabul etmeyen kimselere ihtiyacı yoktu. Tito, Kominform içinde kötü bir misal olmaya başlamıştı. Yugoslavya'daki rejimden herhangi bir şikâyet söz konusu olmamakla birlikte, bu rejimin başında bulunanlar makbul olmaktan çıkmışlardı.

Tito oyunu anlamakta gecikmedi. Merkez Komitesi derhal olağanüstü toplantıya çağrıldı. Münasip şekilde özür dilenmesini isteyen iki Bakan, Hebrang ve Jouyovitch komiteden ve Partiden ihraç edilerek tutuklandılar. 13 Nisan 1948'de Yugoslav Merkez Komitesi cevabını Moskova'ya yolladı. Bu cevapta Rus iddiaları tamamen reddediliyor, Rusya'ya karşı sadakat ve bağlılık hisleri belirtildikten sonra, Belgrad'da bir toplantı teklif ediliyordu.

Bu cevap gönderilmekte iken, Tito, Ordu, polis ve partinin yüksek kadamelerinde, Rusya'ya bağlı eski komünistler arasına bir temizliğe de başlamıştı. 20 Nisan günü ilk mahkeme yapılıyor, Sovyet taraftarlığı ile itham edilen 26 kişi idama mahkûm ediliyordu.

Ruslar, Yugoslav cevabına 4 Mayısda karşılık verdiler, kendi iddialarını tekrarladıktan sonra Belgrada gelmeyi reddederek, anlaşmazlığı Kominform önüne götürmeyi ileri sürdüler. 20 Mayısda Yugoslavya bu teklifi reddetti. Ruslar 22 Mayısda Yugoslavya'yı bu defa ihanetle suçladı.

Cereyan eden bu mücadele, dünyadan gayet iyi bir şekilde gizlenebilmişti. Ortada bir şeyler döndüğü ilk defa, 25 Mayısda, Mareşal Tito'nun doğum yıldönümünde, kendisine Moskova'dan bir tebrik telgrafı gelmeyişi ile hissedildi. 20 Haziran tarihinde Kominform'un Bükreş'de toplantıya çağrıldığı da Batıda duyulmadı. Bu bakımdan, söz konusu Kominform toplantısı sonunda 28 Haziran 1948 günü neşredilen bildiride, Yugoslav idarecilerinin "revizyonist" olmakla suçlandıkları ve Yugoslav Komünist Partisinin aklı başında elemanlarının bu partiye yeni bir istikamet vermeye davet edildikleri, bütün dünyada haklı bir şaşkınlıkla karşılandı.

Stalin, tek başına kalacak Yugoslavya'nın asi liderlerinin kendiliklerinden yok olacaklarını tahmin etmişti. Ama, böyle bir düşünceyi sezmiş olan Tito, tertibatını daha önce alarak herhangi bir karşı hareketi imkânsız kılmıştı. Stalin hesaplarında yanılmış oluyordu. Yapılabilecek yegâne şey, kuvvetle duruma müdahale etmekti. An

cak o tarihlerde Rus-Amerikan münasebetlerinin ciddi bir kriz dönemi geçirmekte olması bu imkânı da Rusya'ya vermemekteydi ve böylece Yugoslavya Kominform'dan atılmakla konu kapanmış oldu. Bu olay Rusya'ya bir ders olacak, aynı hatayı bir daha tekrar etmeyecektir.

Yugoslavya bu tarihten itibaren Batıya yaklaşmaya başlayacaktır. 1949 Eylülünde Rus-Yugoslav Dostluk Anlaşması Rusya tarafından denonse edilince, 1951 Martında ABD Yugoslavya'ya 30 milyon dolarlık bir askerî kredi açtı. Bunu 1951 Temmuzunda, diğer Batılı devletlerle birlikte açtığı 120 milyon dolarlık kredi takip etti.

Yugoslav Rus gerginliği Stalin'in ölümüne kadar sürmüştür. Bu tarihten itibaren bir yumuşama havası başlamış ve 1955 yılının Mayıs sonunda Kruşçev ile Bulganin'in Belgrada gelmelerini müteakip ilişkiler düzelmiştir. Kruşçev bu ziyaret münasebetiyle Belgrad hava alanında, geldiği an yaptığı konuşmada, eski olayların tamamen haksız ve yanlış olduğunu söyleyerek adeta resmen öbür dilemiştir. Ziyaret sonunda yayınlanan bildiride ise, çeşitli sosyal sistemlerin iç organizasyon meseleleri ile sosyalizmin gelişmesinin değişik şekilleri, ilgili memleketin salt iç meselesidir, denilmiş ve bu şekilde, Rusya'nın bu konulara karışmak hakkı olmadığı ortaya konmuştur.

Rusya'nın bu davranışı hiç şüphe yok ki diğer Halk demokrasilerinde hem istek hem huzursuzluk uyandırmıştır. İstek, Yugoslavya'nın durumuna gelmektedir; huzursuzluk ise, Yugoslavya'nın Kominform'dan kovulmasından sonra yapılan temizlik hareketlerinde Titoculukla suçlamaların şimdi kendi milletlerine nasıl izah edilebileceği ve Yugoslavya ile münasebetlerin nasıl tanzim edileceği keyfiyetidir. Bu durum her birinde yeni hareketlerin ortaya çıkmasına, destalinizasyon cereyanının yayılmasına yol açacaktır.

Bu bakımdan Rusya'nın kendi bloku içinde tehlikeli bir ceryana yol açtığı aşikârdır. Rusya'nın bu politikasının kendisine temin ettiği yegâne fayda, Yugoslavya'nın Batının bir müttefiki haline gelmek yerine, tarafsız bir ülke politikasını takib etmeğe başlayarak, Üçüncü Dünyanın liderlerinden birisi olmasıdır.

Ne var ki Rus-Yugoslav münasebetlerindeki bu iyileşme kısa sürecek, ilişkiler gene gerginleşecektir.

D) *Arnavutluk*

1939 yılında Arnavutluk bağımsızlığını kaybedince, bu ülkedeki direniş hareketini organize etmekte Yugoslavlar belirli bir rol oyna-

mışlardır. Arnavutlukta da, mukavemet cephesinde iki ayrı grup vardır, birisi komünistler, diğeri komünistler kadar antifaşist olmakla birlikte ayni zamanda antiyugoslav ve antikomünist olan milliyetçiler. Aynen Yugoslavya'da olduğu şekilde bu iki cephe kendi aralarında bir kardeş kavgasına girişmişler ve bundan komünistler galip çıkmıştı. Komünistlerin başında, eski bir fransızca hocası olan 1943'de Parti Genel Sekreterliğine getirilen Enver Hoca bulunuyordu. Yardımcısı Tito'yu taklide çalışan Koçi Dzodze idi.

Arnavutluğun kurtuluşunda Rusya'nın hiç bir rolü olmamış buna karşılık bu rolü Yugoslavlar oynamışlardı. Bu sebeble bu ülke savaştan sonra Yugoslavya'nın nufuzu altında bir görünümdeydi.

Arnavutlukta 2 Aralık 1945'de yapılan seçimlerde, aynen Yugoslavya'da olduğu şekilde Halk Cephesi oyların % 93'ünü almış, daha sonra komünistler bu cephe içindeki komünist olmayan elemanları da temizleyerek 11 Ocak 1946 günü Halk Demokrasisini ilân etmişler, Mart ayında da, Yugoslavyanınkinin eşi, yani Rusya'nın benzeri bir anayasayı yürürlüğe koymuşlardı.

Arnavutluğun, Kominform'un kuruluş toplantısına davet dahi edilmemiş olması enteresandır.

Rus-Yugoslav bozuşmasının Halk demokrasilerinde sebeb olduğu temizlik hareketlerinden birincisi Arnavutlukta ortaya çıktı.

Arnavut liderleri, bu kavgada kimi tutacaklarını bilmez duruma düşmüşlerdi. Mücadele Enver Hoca ile Koçi Dzodze arasında cereyan etti. İşin tuhafı daha koyu bir komünist ve Rus taraftarı olan Dzodze bu mücadeleyi kaybetti ve Merkez Komitesinin diğer 22 üyesi ile birlikte partiden çıkarılmakla kalmayıp, diğer 13 kişiyle birlikte idam edildi.

Destalinizasyon döneminde Enver Hocanın durumu yeniden zayıflamış görünmekteydi. Ancak Macaristan olayları onun yardımına geldi ve yeniden kredisini yükseltmek imkânını buldu. Yugoslav-Rus bozuşmasından sonra Arnavutlukta bir Yugoslav aleyhtarı ceryan başlamıştı. Bu ceryanın liderliğini yapmakta oluşu, Enver Hocayı Moskova nazarında itibara ulaştırmıştı. Kruşçev'in Belgrad ziyaretinden sonra da Enver Hoca bu tutumunda devam etti, hatta daha da sertleşerek devam etti.

Kruşçev'in detente politikası Arnavutlukta iyi göze karşılanmadı. 1959 yılından itibaren Arnavutluk, Komünizme daha sadık olduğunu kabul ettiği Çin'e yanaşmağa başladı. Bu politika tabia-

tiyle Rusya ve diğerleri ile arasını soğuttu. 1961 Nisanında Doğu Bloku Arnavutluğa yaptığı her türlü ekonomik yardımı kesti. Bunun üzerine Enver Hoca, Çin'den yardım istedi ve Çinliler kendisine 125 milyon dolarlık bir kredi açtılar.

Arnavutlukta 1961 Mayısında yeni bir temizlik hareketi görülür. Enver Hoca ve Yardımcısı Mehmet Shehu'ya komplo hazırladıkları iddiasıyla içlerinde bir amiral de bulunan bir grup kurşuna dizildi. 1961 sonunda Rusya Arnavutlukla her türlü ilişkiyi tamamen kesti. Enver Hoca da Çin ile ilişkilerini daha sıkılaştırmak yoluna koyuldu.

Halen Çin ile münasebetler de iyi değildir, fakat Arnavutluk Batıya da yanaşmamıştır.

E) *Macaristan*

Hitler ile ittifak yapmış olan Amiral Horty Hükûmeti, Macaristan'ı düşmanlar safhına sokmuştu. Bu durum savaş boyunca Macaristan'ın bombardımanlara maruz kalmasına sebebiyet vermişti. 19 Mart 1944'de Alman ordusu Macaristan'ı fiile işgal edince, Macaristan bağımsızlığı için, Millî Cephe ismi altında bir yeraltı teşkilâtı ortaya çıkmış, 5 Aralık 1944 günü bütün Nazi aleyhtarı grup temsilcilerinin iştirakiyle Szeged'de yapılan toplantıda demokratik bir program kabul edilmiş ve 21 Aralıkda da, Debrecen'de General Bela Miklos Başkanlığında geçici bir hükümet kurulmuştu. Bu grubun içinde komünistler vardı, ama rolleri önemsizdi. Zira Horty zamanında kanun dışı edilen komünist partisinin bütün taraftarlarının, kurtuluş anında 400'ü bile bulmadığı, bizzat komünistler tarafından ifade edilen bir husustur.

Macaristan, Alman işgalinden Rus ordusu tarafından 4 Nisan 1945'de kurtarıldığı zamanki durum buydu. Bu ekip Kurtuluştan sonra Budapeşte'ye gelerek iktidarı ele aldı, genel seçimler için 4 Kasım 1945 tarihi tesbit edildi.

Ancak daha önce Budapeşte'de belediye seçimleri yapılacaktı. 7 Ekim 1945'de yapılan bu seçimlerde komünistler korkunç bir hezimete uğradılar. Bunun üzerine Cepheye dahil diğer partilerle bir müzakereye girildi ve genel seçimlerin neticesi ne olursa olsun Hükûmet koalisyonunun devam etmesi kararı alındı.

Memleket içinde hiç bir kadrosu ve teşkilâtı bulunmayan komünist partisi, taraftar çekebilmek için, "naziler tarafından kandırıl-

mış ve fakat büyük suç işlememiş eski nazi taraftarlarına" da kapılarını açtı. Buna rağmen 4 Kasım 1945 seçimleri istenen sonucu vermedi. Küçük Emlâk Sahipleri Partisi oyların % 57'si ile Parlamentoda 246 iskemle, Sosyal Demokratlar, % 17,5 oyla 70 iskemle, Komünistler % 17 oyla 67 iskemle, Millî Köylü Partisi % 10'dan biraz az oyla 23 iskemle ve nihayet Cepheye dahil olmayan Liberaller de 2 iskemle elde ediyorlardı.

Normal olarak Küçük Emlâk Sahipleri partisinin tek başına Hükûmeti kurması kabildi. Ancak evvelden yapılmış anlaşma gereğince Cephe Hükûmeti devam etti ve Müttefik Kontrol Komisyonu Başkanı Mareşal Voroşilof'un ciddî müdahalesi sonucu İçişleri Bakanlığı Komünistlere verildi. Bu Bakanlığa ilk olarak Imre Nagy, daha sonra Laszlo Rajk gelecektir.

Yeni Hükûmetin başına önce Tildy, 1946 ocağında Cumhuriyet ilân edilip de Tildy Cumhur Başkanı olunca da, Ferenc Nagy geçti.

Komünistler derhal bilinen taktiklerine başladılar. İlk olarak "Cephe"nin içinde bir "Sol Bloku" teşkil ettiler, bundan sonra 12 Mart 1946 günü Budapeştede 450.000 kişinin katıldığı dev bir nümayiş tertiplediler. Nümayişciler, Küçük Emlâk Sahipleri Partisinin içine sızmış faşist ve reaksiyoner unsurların temizlenmesini istemekteydi. Bu nümayişi tertipleyen ve bu talebi ileri sürdürenin, kendi kapılarını eski nazi taraftarlarına açmış Komünist Partisi oluşu garip bir tecellidir. Ne var ki, bu nümayişden etkilenen Ferenc Nagy, kendi partisi içinde bir temizlik hareketine girişti.

Bununla da yetinilmedi, İçişleri Bakanının emrinde olan siyasî polis (A.V.O.) da işe karıştı ve hayalî suçlar ileri sürülerek lider durumunda olan kişiler suçlanmaya başlandı. Bunların arasında Küçük Arazi Sahipleri Partisi Genel Sekreteri Bela Kovacs'da vardı.

Ancak Bulgaristan'da olduğu şekilde, burada da Barış anlaşmasının imzasına kadar büyük bir olay çıkması istenmemekteydi, bu suçlamalar basın kampanyası şeklinde kalıyordu.

10 Şubat 1947'de barış anlaşması imzalanınca durum değişti. İçişleri Bakanı Rajk bir komünike neşrederek, tutuklanan bazı kişilerin, Kovacs'ın kendileriyle birlikte devlet aleyhine çalışmakta olduğunu itiraf ettiklerini yayınladı. Meclisteki Komünist grup Kovacs'ın dokunulmazlığının kaldırılmasını talep etti. Meclis bu talebi reddetti. Ancak dokunulmazlığı olmasına rağmen Kovacs 21 Şubat 1947 günü Rus Askerî polisi tarafından tutuklanarak Sibirya Tuz madenlerine sürüldü. Yapılan suçlamanın uydurma olduğu çok son-

ra kabul edilecek ve Kovacs 1956 yılında serbest bırakılarak Macaristan'a dönecek, rehabilite (itibarını iade) edilecek ve hatta partisinin başına da geçecektir. Ancak gördüğü işkenceler ve tuz madenlerindeki hayatı dolayısiyle bozulan sıhhati düzelmeyecek, 1961 yılında ölecektir.

Bu tutuklama karşısında Ferenc Nagy'nin bir çıkış yapması bekleniyordu, ama o ağzını açmadı ve bu şekilde kendisi hakkındaki kararı da kolaylaştırmış oldu. Aynı yıl içinde İsviçrede bulunduğu bir sırada, kendisine telefon eden İçişleri Bakanı polisin, onun da aynı grupla ilişkisini tesbit ettiğini haber verdi. Nagy istifa etti. Yerine geçenler, devam eden bu komünist oyununa daha kolaylıkla rıza gösterdiler ve bir yıl içinde Küçük Emlâk Sahipleri Partisinin 48 mensubu Parlamentodan çıkarıldı.

Durumun artık kendileri için müsait olduğuna kanaat getiren Komünistler 31 Ağustos 1947'de yeni seçimler yapılması kararını aldırdılar. Ama gene ümitleri tahakkuk etmedi. Her ne kadar Seçimlerde Hükûmet Bloku reylerin % 60,2'sini alarak iktidarda kaldı ise de Komünist Partisinin aldığı oy sadece 21,5 idi.. Hükûmet blokuna dahil olamayan muhalefet grubunun aldığı oy miktarı ise % 30,8 oldu. Komünistler ayni taktiği bu defa Muhalefet grubuna çevirdiler ve neticede 1947 sonunda bu grup hemen tamamen elenmiş oldu.

15 Mayıs 1949'da yapılan yeni seçimlerde artık ne muhalefet, ne de çok parti sistemi kalmıştı. Tek liste ve tek namzet ile hâlâ Cephe ismini taşıyan fakat komünistlerden ibaret olan blok oyların % 95'ini alıyordu. İleriki senelerde bu nisbet % 99,9'a kadar çıkacaktır.

Macaristan'da ilk temizlik 1949 senesinde oldu. Tertiplenen oyunun kahramanı, Komünistleri tek başına iktidarda bırakmak için en büyük çabayı gösteren eski İçişleri Bakanı ve o tarihlerdeki Dışişleri Bakanı Laszlo Rajk idi. Politbürodaki muhalifleri olan, Rakosi, Gerö gibi Moskova'da yetişmiş olanlar, İspanya harbinin kahramanlarından sayılan Rajk'ı 1949 mayısında, fraksiyoncu olduğunu ileri sürerek tutuklattılar. Muhakemesi, Moskova'dan alınan talimat üzerine antitito bir dava haline getirildi. Rajk, Horty polisinin muhbirliği, Chruchill'in ajanlığı, Amerikan casusluğu, Macaristanda kapitalizmi yerleştirmek için hazırlanan bir komplonun başı ve nihayet, bütün Doğu-Avrupadaki sosyalist sistemi yıkmak için Tito'nun Faşist kliğinin öncüsü olarak suçlanıyordu. 22 Eylül 1949 günü ölüme mahkum olan Rajk iki suç ortağı ile birlikte asıldı. Ayni gruba dahil iki asker ise kurşuna dizildi.

Malenkov'un döneminde, Ruslar İmre Nagy'i Başbakanlığa getirdiler, Rakosi Parti 1.ci Sekreterliğinde kaldı. Fakat Mart 1955'de Nagy'nin sağa temayülle suçlanarak Politbürodan azledildiğini görüyoruz. İktidar tek başına Rakosi'de kalmaktaydı.

Kruşçev'in Belgrad'a gittiği dönemdeki vaziyet buydu. Kruşçev'in Belgrad hava alanında yaptığı konuşma Peştede bomba tesiri yaptı. Basın Birliği Komünist hücresinin toplantısında, Rusya'nın misali takip edilerek Yugoslavya ile münasebetlerin düzeltilmesi ve Rajk'ın davasının yeniden görülmesi istendi. Rokosi bu harekete kuvvetle karşı koymak istedi, parti toplantısı tertip ederek, aydınları suçladığı gibi, bir göz dağı vermek maksadıyla da İmre Nagy'i, hiç bir şeyden haberi olmamasına rağmen, Partiden ihraç etti. Fakat hareketi durduramadı ve sonunda 27 Mart 1956 günü Rajk'ın davasının yeniden görüleceğini açıklamak zorunda kaldı.

Bu defa Rakosi'nin istifası istenmeğe başlandı. Durumu yerinde görmek üzere Budapeşte'ye gelen Mikoyan ile Suslov, Rakosi'ye uzlaşma tavsiye ettiler, bunun üzerine haksız yere mahkum edilmiş 11.393 kişi serbest bırakıldı ve rehabilite edildi.

Poznan olayları Macaristan'da duyulunca Rakosi buna benzer bir hadisenin Macaristan'da ceryan etmemesi için yeniden sert tedbirler almağa gitti. Asi durumunda olanların bir listesi hazırlanarak bunların tutuklanması kararı alındı, bu karar bütün komünist hücrelerine dağıtıldı, ancak bu hücrelerin hepsi kararın karşısına çıktı. Rakosi, durumdan Moskovayı haberdar etmek zorunda kaldı. Mikoyan derhal Budapeşteye gelerek, Macar Politbürosunu ve Merkez Komitesini topladı, her türlü baskının durdurulmasını ve Rusya'nın Rakosi'den desteğini çekmiş olduğunu bildirdi. 21 Temmuz günü Rakosi yerini Ernö Gerö'ye bırakmak zorunda kaldı. Artık kendisinden bahsedilmeyecektir.

Ancak Gerö de duruma hakim olamamaktaydı. Yazarlar Birliği köklü reformlar üzerinde israr ediyordu. Gerö Moskova'ya giderek fikir danışmak lüzumunu duydu. Kruşçev kendisine Rajk ve grubunun rehabilite edilmesini tavsiye etti.

6 Ekim 1956 günü Rajk için millî bir cenaze merasimi yapılıyor, bir hafta sonra da Rakosi döneminde kurşuna dizilmiş bir grup general için ikinci bir merasim yapılıyordu.

Ekim ayının ortasında İmre Nagy, sadece bir aza olarak yeniden partiye alındı ve 20 Ekim günü Gerö ile Kadar, Belgrad'a hareket ettiler.

22 Ekim günü Üniversitede talebeler bir toplantı yapıyorlar, Polonya olaylarını birbirlerine anlatıyorlardı. Bu toplantı yavaş yavaş mahiyet değiştirerek, çeşitli taleplerin formüle edildiği, dağıtılmak üzere kağıda döküldüğü ve ertesi günü bir nümayiş yapılmasına karar verildiği bir görünüme girmiştir.

23 Ekim günü Budapeşte sokaklarında bütün talebelerin dağıttığı ve o sabah Belgrad'dan dönen Gerö ve beraberindekilerin de bürolarına gittikleri zaman önlerinde buldukları bu bildirilerde çeşitli talepler ve bu arada yeni seçimler yapılması, İmre Nagy'nin Başbakanlığa getirilmesi, Rus askerlerinin Macaristan'dan çekilmesi gibi hususlar da yer alıyordu.

Gerö, o gün yapılacak nümayişi yasak etmekle işe başladı. Radyolar saat 11'de hükûmetin, yeni bir emre kadar her türlü toplantı ve gösteriyi yasakladığını ilân ettiler. Fakat talebeler bu emri dinlemedi, öğleden sonra, halkın da katılması ile 300.000'e yakın insan Budapeşte sokaklarına döküldü. İlk silâhın Radyo evini korumağa uğraşan siyasî polis tarafından akşamın 23.30 saatlerinde patlatıldığı ve ondan sonra hareketin bir isyana dönüştüğü malumdur.

Macar ayaklanmasının ayrıntılarını yazmayı gerekli görmüyoruz. Sadece ana noktaları hatırlatalım. Ruslar ilk olarak 24 Ekim sabahı, esasen Macaristan'da bulunan tanklarını Budapeşteye yollayarak duruma müdahale ettiler. Bu müdahale sabahın 9'unda başladı, daha önce saat 8'de İmre Nagy, Başbakanlığa getirilmekteydi. O günün gecesi saat 21'de Mikoyan ve Suslov Budapeşteye geliyorlar, Rus kuvvetlerini işe karıştırdığı için Gerö'yü suçluyorlar ve Gerö'nün azledildiğini yerine Kadar'ın geçeceğini tebliğ ediyorlardı.

Sokak mücadeleleri, genellikle Rusların karışmamasına rağmen 29 Ekime kadar devam ediyor, o gün Ruslar tamamen çekiliyorlardı. Hükûmetin bir liberasyon hareketine gireceğini gösterir işaretler beliriyor, siyasî polisin ilga edileceği, diğer siyasî partilerin kurulmasına müsaade olunacağı, basın radyo hürriyetinin tanınacağı duyuluyordu. İmre Nagy ve Janoş Kadar hakikaten bu kararları almışlardır, üstelik Macaristan'ın Finlandiya gibi tarafsız olmasını da istemekteydiler, ancak bunların tatbik edilebilmesi için Rusya'nın onayının alınması gerekliydi. Bütün bu hususlar 30 Ekim akşamı Budapeşteye yeniden gelen Mikoyan ve Suslov'a anlatılıyordu. Mikoyan ve Suslov daha sonra cevaplarını bildirmek üzere o gece Moskova'ya dönüyorlardı. Bu cevabın müsbet olacağı da sanılmaktaydı. 31 Ekim günü beklenen cevap gelmedi. Cevap 4 Kasım sabahı Rus

zırhlı birliklerinin sabahın üçünde Budapeşte'ye girmesiyle verilecek ve o gün öğleye doğru her şey bitecek, İmre Nagy Yugoslav sefaretine sığınacaktır. Daha sonra yurt dışına çıkma izni verilecek olan Nagy, Sefaretten çıktıktan sonra yakalanacak, uzun süre nerede ve ne olduğu bilinmeyecek, ertesi sene 16 Hazîran gecesi İdam edildiği açıklanacaktır.

Rusların başlangıçta Macar tekliflerini kabul etmeği düşündükleri fakat konjonktürün kendi lehlerine değişmesini mümkün kılan bazı yeni olaylardan faydalanarak, kuvvet kullanmaya karar verdikleri ve zırhlı birliklerini yeniden Budapeşteye sevkettikleri söylenmektedir. 30 Ekim gecesinden, 4 Kasım sabahına kadar beklenmiş oluşu da bu söylentileri teyid eder görünmektedir. Ortaya çıkıp Ruslara hareket imkânı veren yeni olaylar ise şunlardır :

29 Ekim günü İsrail Mısıra saldırıya geçiyor, 31 Ekim günü de İngiliz ve Fransızlar Süveyş harekâtını başlatıyorlardı. Bu olay dünya kamuoyunu derhal kendi üzerine çekiyor ve Macar olayları ikinci sıraya düşüyordu. Önce Macarları desteklemiş olan Çin, 3 Kasımdan itibaren tam aksi yöne dönmüş ve Macar ihtilâlcilerini şiddetle yermeğe başlamıştı. Mao Tsé-Toung'un Moskova üzerinde sert hareket için bir tazyik de bulunduğu da söylentiler arasındaydı.

Ruslara rahatlıkla kuvvet kullanmak imkânı veren son olay da 6 Kasım 1956 günü Cumhurbaşkanı seçimi yapılacak olan Amerikada, ikinci defa namzetliğini koyan Eisenhower'in, o günlerde sert bir hareketi göze alamayacağının belli oluşu idi. Eisenhower'in bu seçim kampanyasındaki ana sloganı barış olmuştu.

İşte bütün bu sebeblerin bir araya gelişi, Ruslara, başlangıçta akıllarından geçmeyen bir şekilde kuvvete müracaat imkanını vermiş ve Doğu Blokundan çıkmak üzere olan Macaristan'ın çok daha kuvvetle bu blok içinde kalmasına yol açmıştı.

Ayaklanma bastırıldıktan sonra Macaristan'dan halktan büyük bir grup Avusturya'ya kaçtı. Janoş Kadar ilk günlerde yeni bir olaya meydan vermeyecek her tedbiri aldı. 3 Şubat 1957 günü, Rakosi, Gerö ve diğer eski stalinistler partiden ihraç edildiler. Bu ara İmre Nagy'de ikinci defa ihraç edildi (henüz ne olduğu bilinmemekteydi)

27 Ocak 1958'de, Kadar Başbakanlığı bırakıp sadece Parti sekreterliğini muhafaza etti.

1962 yılında Macaristan'da yeni bir temizlik yapıldı, ancak bu defa mahkemeler ve idamlar olmadan sadece partiden veya belirli görevlerden uzaklaştırılmak şeklinde bir tatbikata gidildi.

F) *Çekoslovakya*

Alman yayılmasının ilk kurbanlarından olmasına rağmen savaştan en az zararlı çıkan devletlerden birisi ve belki de yegânesi Çekoslovakyadır. Harbin sonu yaklaşırken, Rusların Karpat'lara indiği tarihlerde, henüz Normandiya çıkartması yapılmamıştı. Dolayısiyle, Yalta kararları bilinmese bile Çekoslovakya'nın Ruslar tarafından kurtarılacağı belli olmaktaydı. Son derece tecrübeli bir devlet adamı olan ve General de Gaulle ile birlikte İngiltere'de mülteci hayatı yaşayan eski Cumhurbaşkanı Benès, durumun gayet iyi muhakemesi ile Ruslarla anlaşma yolunu tuttu.

Barış Anlaşmalarının, Çekoslovakyayı, galipler arasında olmasına rağmen, Karpat ötesi Rutenya'yı, tamamen stratejik sebeplerle, Sovyet Rusya'ya terk etmek mecburiyetinde bırakmasına rağmen ülke, savaşın sonunda, içinden bölünmemiş yegâne devlet durumunda idi. İşin daha garibi, Savaş öncesinin bu hakiki demokratik devleti, savaş sonunda, komünist rejime en kolay ve en sızıltısız şekilde geçebilecek devletti. Zira, Alman işgali sonunda bütün partilerin dağılması sonucu, yegâne organize ve taraftarı geniş parti olarak ayakta kalanlar Komünistler olmuşlardı. Yapılacak bir seçimde komünistlerin iktidarı ele almaları, demokratik işleyiş bakımından da anormal olmayacaktı.

Çekoslovakya'da, Ruslarla işbirliği yapılması, komünist rejimin iktidara gelişini kolaylaştırmak yerine geciktirmek sonucunu vermiştir. Rusya'nın, gereksiz yere Batı ile, Polonya durumuna eklenecek yeni bir ihtilâf konusu çıkartmamak sebebiyle yaptığı telkinler sonucu, Çek komünist partisi diğer partilerin fiilen ortada olmayışına rağmen, derhal seçimlere giderek iktidarı ele almak yerine, onların organize olmasına zaman bırakmak durumunda kalmış ve savaş sonu yeniden teşekkül eden eski partiler liderlerini de içine alan koalisyon hükûmeti yeni seçimler için 26 Mayıs 1946 tarihini tesbit etmiştir.

Diğer devletlerin aksine, herhangi bir şikâyete sebeb vermeyecek şekilde cereyan eden seçimler sonunda Komünistler oyların % 38'ini alarak, ve en kuvvetli parti olarak Meclise girdiler. Cumhurbaşkanlığı mevkiini savaştan sonra tekrar almış olan Sosyalist Benès, Hükûmeti kurma görevini, Komünist Partisi lideri Gottwald'a verdi. Demokrasinin icab ettirdiği normal kural da zaten buydu.

Çek komünistlerinin, diğer devletler komünistlerinden bir farkı da, Batı devletleri ile yakın ilişkiler kurmak arzularıydı. Zira netice

itibariyle yaşadıkları ülkenin şartları onu gerektiriyordu. Ayrıca, belki de eskiden beri devam etmiş alışıklıkların sonucu, diğer partilerle mücadele edip onları saf dışı kılmağa çalışmak politikasına da girişmediler. Ne var ki, diğer partilerin kendileri, komünistleri huzursuz edecek davranışlar içinde görünüyorlardı.

Bu ifadelerimizi teyid için, Çekoslovakya'nın, Marshall Planı çerçevesinde toplanacak Konferansa katılmayı 4 Temmuz 1947 günü, Molotov'un aksi istikametteki telkinlerine rağmen, resmen kabul etmiş olduğunu kaydetmemiz kâfidir. Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk Rus telkinine ihtiyaç olmadan diğer bazıları Rus telkini üzerine bu daveti raddetmemişken, Çekoslovaklar, belirttiğimiz şekilde Rus telkinine rağmen daveti kabul etmekteydiler. Mamafih iş bu kadarla kaldı. Başbakan Clement Gottwald ve Dışişleri Bakanı Jan Masaryk derhal Moskova'ya davet edildiler ve orada bizzat Stalin tarafından yapılan ve kabul edilmezse Rus-Çekoslovak işbirliğinin sona ereceği açıklanan telkin neticesinde Çekoslovakya kararını değiştirmek zorunda kaldı.

Çekoslovakya'da bütün bu görünüşe rağmen, Prag darbesi diye tanınan olaya sürükleniş, her şeyden evvel, diğer partilerin ve özellikle oyların % 13'ünü almış Sosyal Demokratların kendi içlerindeki birlik noksanı, bir kısmının komünistlerle işbirliği, diğer kısmının ise tamamen aksine, onlara güçlük çıkarma eğilimi göstermelerinden doğmuştur denebilir. Hadiseleri başlatan olaylar, Komünistler için normal sayılacak şekilde, "halk düşmanı" telâkki edilen özellikle Slovaklar aleyhine girişilen tedbirler olmuştur.

Bir taraftan da komünistler polis ve orduyu tamamen nufuzlarına almaya çalışmaktaydılar. 1948 Mayısında yeni seçimlerin yapılması söz konusu olduğundan böyle bir gidişin kendi aleyhlerinde netice vereceği düşüncesinde olan diğer partiler, Meclisdeki ekseriyetlerine güvenerek duruma hakim olmak istediler. Komünistler ise Meclisdeki çoğunluğun kararları çerçevesinde hareket edilecek ve seçimler o şekilde cereyan edecek olursa neticenin aleyhlerine sonuçlanabileceğini gördüklerinden, diğer Halk Demokrasilerindeki taktiklerine başvurdular. Kendi kontrollerinde olan işçileri organize etmeğe başladılar.

Sosyalist Adalet Bakanı Drtina, Komünist İçişleri Bakanının, yasa dışı hareketlere göz yumduğu, bu Bakanlık mensuplarının ve polisinin casusluk suçu ileri sürülerek tutuklananlardan işkence yoluyla zorla itiraf temin ettiği hususlarını Meclise, yani kamuoyu önüne getirince, komünist partisi buna karşı çıkmakla beraber, 13

Şubat 1948 günü Meclisde bu konuda bir parlamento Komisyonu aracılığı ile araştırma yapılması kararı alınmasına mani olamadı. Hükûmet bu kararı kabul etti.

Bunun üzerine 17 Şubat günü komünist Partisi Merkez Komitesi toplanarak bir komünike yayınladı ve Cumhurbaşkanı Benès taraftarlarını, seçimle iş başına gelmiş hükûmeti devirerek yeni seçimlere geçici bir teknisiyen hükûmetle girmeğe çalışmakla itham etti.

20 Şubat günü, Hükûmetin kararının tatbik edilmemekte olması sebebiyle komünist olmayan 12 Bakan istifa ettiler. Bu durum İçişleri Bakanının azledilmesine imkân verebileceğinden, Komünistler harekete geçerek, 21 Şubat günü işçileri büyük bir nümayişe geçirdiler. 200.000 kişi kadar bir kalabalık Prag'da nümayişe başlarken, Gottwald Cumhurbaşkanına giderek, 12 Bakanın istifasını kabul etmesini ve yeni bir Hükûmet kurma görevini gene kendisine vermesini istedi. M. Benès bu talebi reddetti.

Bu arada polis parti merkezlerini araştırmaya ve bazı kişileri tutuklamaya başlamıştı. Bu arada Benès'in partisi olan Milliyetçi-Sosyalistlerin merkezini de araştırmak istediler, parti mensupları buna karşı koydu. İçişleri Bakanı bu durumu Hükûmete karşı isyan olarak takdim etti.

23 Şubat günü Talebeler, komünistler aleyhine bir karşı nümayiş tertiplediler. Polis bunların üzerine ateş açtı. Memlekette iç savaşa gider bir hava hakim olmaya başlamıştı.

24 Şubat günü Sosyalist Parti İcra Konseyi toplandı, çok ufak bir ekseriyetle, rivayet edildiğine göre bir iç savaş korkusu ile, istifa eden Bakanların istifalarının kabulü istikametinde karar aldı Bunun üzerine Cumhurbaşkanı istifaları kabul mecburiyetinde kaldı.

Gottwald'ın yeni kurduğu Hükûmette 24 Üyenin sadece 12'si kokünistti. Ancak komünist olmayanların arasında dünya çapında tanınan tek Bakan Dışişleri Bakanı Masaryk'di.

Bundan sonra artık daha kati adımlar atılmağa başlandı. Sosyalist reformlar hükûmet programı olarak ilân edildi. 27 Şubat 1948 günü eski Adalet Bakanı kendisini apartmanının penceresinden attı, hastahaneye kaldırılarak kurtarıldı ve hapishaneye sevkedildi.

10 Mart sabahı Masaryk ikametgâhı penceresinin altında ölü bulundu. İntihar mı ettiği, yoksa dışarı mı itildiği el'an bilinmemektedir.

Seçimler 30 Mayıs 1948 günü yapıldı. Tek liste halinde cereyan eden bu seçimler karşısında gösterilebilecek yegâne muhalefet seçime iştirak etmemek veya beyaz oy vermekti. Kayıtlı seçmenlerin 1.573.924'ü bu şekilde davrandı.

Bundan sonra M. Benès Cumhurbaşkanlığından çekildi. Yerine Gottwald geçti ve yeni anayasa ile yeni Çekoslovak rejimi yerine oturdu.

M. Benès aynı yıl içinde 3 Eylül 1948'de ölünce, Gottwald onu emperyalistlerin bir ajanı olarak tanımlamaktan çekinmedi.

Çekoslovakya bu tarihten itibaren artık açık şekilde temizlik hareketine girişti. Fakat asıl büyük davalar 1951 yılında oldu. Partinin üst kademelerindeki temizliği yürüten, Moskovada yetişme komünistlerden Rudolf Slansky idi. Titocu olduğu suçu ile baştan Dışişleri Bakanı Clementis olmak üzere Lider kadrosundan pek çok kişi 1951 Şubatında tutuklandı. Derken 1951 yılının 27 Kasımında Slansky'nin kendisinin tutuklandığı duyuldu. Slansky'ye yöneltilen suç, Sovyet aleyhtarlığı idi. Fakat o tarihlerde bu tutuklamanın asıl sebebinin yahudi asıllı olmasından ileri geldiği duyulmuştu, kendisiyle birlikte tutuklananların hemen hepsi de yahudi asıllı idiler.

Clementis ile Slansky'nin davası birleştirilerek görüldü. Her ikisi ve onlarla birlikte diğer 9 kişi 3 Aralık 1952 günü idama mahkum edildiler ve asıldılar.

Stalin'in ölümünden sonra başlayan dstalinizasyon cereyanı Çekoslovakya'da hafif atlatıldı. Bunun başlıca sebebi, Stalin'in gayet yakınlarınadn birisi olan Gottwald'ın, Stalin'in ölümünden hemen bir kaç gün sonra tabii bir şekilde ölmesiydi. Yerine o tarihte Başbakan olan Antonin Zapotocky geçti. Başbakanlığı Vilem Siroky isimli bir slovak, Parti Başkanlığını da harp sonrası komünistlerinden, işçilikten gelme Antonin Novotny aldı.

Bu şekilde ortaya çıkmış olan yeni kadro, Millî Savunma Bakanı olan, Gottwald'ın kayınbiraderi Politbüro üyesi Cepicka'yı feda etmekle destalinizasyon görevini yerine getirmiş oldu. Bu arada, kısa bir süre önce asılmış olan Clementis ile Slansky'nin suçları da yeni baştan tarif edildi. Titoculuk suçu ortadan kaldırılarak, ikincisinin vahşi davranışları birincisinin de politik hataları yüzünden mahkum edilmiş oldukları ilân olundu.

1957 yılında Zapotocky ölünce Novotny onun yerini aldı.

Novotny'nin durumu 1963 den itibaren sarsılmaya başladı. Çek ve Slovak yazarlar Birliği haksız yere mahkum ve idam edilmiş olan-

ların ve en başta Clementis'in rehabilite edilmesini, Siroky'nin ve hatta Novotny'nin çekilmesini istemeğe başladılar. 28 Haziran 1963 de Clementis, 22 Ağustosda Slansky mezarlarında rehabilite edildiler 23 Eylülde Siroky Başbakanlıktan uzaklaştırıldı. Fakat Novotny yerini muhafa edebildi. Bu büyük ölçüde Rusların kendisini desteklemeleri sayesinde mümkün olduysa da artık sonu yaklaşmaktaydı.

1967 yılında, sadece ülke içinde değil, Politbüro içinde de Novotny'ye karşı bir ceryan başlamıştı. Bunun başını da Dubcek çekmekteydi. 8 Aralık 1967 günü Brejnev Prag'a geldi, ancak Presidium ve Merkez Komitesi üyelerini dinledikten sonra hiç bir şeye karışmaksızın Moskovaya geri döndü.

Tamamen tek başına kalmış olan Novotny 4 Ocak 1968 gecesi Partinin başından çekilmek zorunda kaldı. Yerini Alexandre Dubcek aldı. Fakat Devlet Başkanlığını hâlâ bırakmıyordu, nihayet 22 Martta oradan da ayrılmak zorunda olduğunu kabul etti, Cumhurbaşkanlığına General Svoboda getirildi.

"Prag Baharı" denen dönem başlamış, Çekoslovakya'da bir serbesti havası esiyordu. Ne yazık ki bu hava da kısa dönemli olmuştur.

Büyük ölçüde, Polonya ve Doğu Almanya liderlerinin Çekoslovakya'daki hürriyet havasının kendi ülkelerine de sirayet edeceğinden korkarak, Rusya'yı böyle bir harekete teşvik etmeleri ve kendilerinin de içinde rol almaları, bir ölçüde de yeni Çek liderlerinin Rusya'nın kabul edemeyeceği nisbetlere varan bir bağımsızlık içinde görünmeleri sonucu ikinci Çekoslovak darbesi 21 Ağustos 1968 günü, Rus ordusunun Çekoslovakya'ya girerek duruma el koyması suretiyle vukua geldi.

Başlangıçta Dubcek yerini muhafaza eder göründüyse de 1969 Nisanında Partinin başından uzaklaştırıldı ve yerini Husak aldı. 26 Haziran 1970'de Dubcek ve taraftarları Partiden kovuldular ve büyük bir temizlik ile Moskova taraftarlarından başkası meydanda kalmamış oldu.

G) *Polonya*

İkinci Dünya Savaşının başladığı ülke olan Polonya Almanya'ya karşı ilk savaş ilân eden ülkedir. Harp süresince savaşdan en fazla zarar gören ülke olduğu da muhakkaktır. Evvelâ Batıdan Alman, Doğudan Rus işgali, sonra tamamının Almanya tarafından işgal edilmesi ve nihayet, Rusya tarafından kurtarılırken kendi toprakları

üzerinde yapılan savaşlar, Polonya içinde yıkılmadık yer bırakmadıktan başka toplam nüfusunun hemen hemen % 14'ünün, 1939 ile 1945 arasında ölmesine de yol açmış, askerlerden ziyade sivil halk arasındaki zayiat çok büyük rakamlara ulaşmıştı.

Bütün bu felâkete rağmen savaştan en zararlı çıkan ülke de galiba Polonya olmuştur. Galip ülkeler arasında yer aldığı halde arazisinin 181.300 Km karesini Rusya'ya terketmiştir. Almanya'dan alınarak kendisine verilen topraklar bu kaybettiklerini karşılamaktan uzaktır. Kaldı ki kaybettiği toprakların üzerinde yaşayanlar Polonyalı iken, aldığı yerlerde yaşayanlar Almandır.

Fakat belki her şeyden acıklısı, Polonya'nın millet olarak hiç sevmediği bütün dünyaca bilinen, Rusların nufuzu altına düşmüş ve gönülden bağlı oldukları hürriyetlerini de kaybetmiş oluşlarıdır.

Yalta'da, Bağımsız ve Hür bir Polonya'nın ihyasına karar verilmiş idi, geniş bir demokratik düzen içinde serbest seçimlerin yapılması kararlaştırılmıştı.

Polonya işgal ve Almanya ile Rusya arasında taksim edilince, önce Paris'te, sonra Londra'da General Sikorsky başkanlığında bir sürgün hükûmeti teşkil edilmiş, Sikorsky'nin 1943 yılında bir uçak kazasında ölmesinden sonra bu hükûmetin başına Köylü Partisi lideri Wladislaw Mikolajczyk geçmişti. Bu sürgün hükûmetinin emrinde ayrıca, savaşın sonuna kadar Müttefiklerin yanında savaşacak olan, General Anders komutasındaki bir ordu da vardı. Bu Londra grubu, Polonya içinde kalan Mukavemet hareketi tarafından da Polonya'nın meşru temsilcileri olarak tanınmaktaydı. Mukavemet Grubunu, Köylü, Sosyalist, Millî-Demokrat ve Hristiyan-İşçi Partilerinin taraftarları oluşturuyorlar ve bunlar da bir yer altı ordusu kurmuş bulunuyorlardı.

Meşru grup diyebileceğimiz bu içerdeki ve dışardaki ve görüşleri tamamen ayni topluluğun yanı sıra, Polonya'da bir de son derece küçük komünist grup vardı.

Gerek Meşru grubun, gerek komünistlerin Rusya'ya karşı çeşitli iddia ve ithamları mevcuttu :

Tabiatiyle meşru grup her şeyden evvel, Rusların, Almanlarla birleşerek Polonyayı taksim etmiş olmalarını, kendi bölgelerinden iki milyona yakın Polonyalıyı Sibirya'ya sürmelerini, Rusya'ya sığınan Polonyalı politik liderleri öldürmüş olmalarını ve nihayet Katyn katliamını unutamıyorlardı. Bunlara 1 Ağustos 1944 ile 3 Ekim 1944

arasındaki Varşova ayaklanması süresince Rus ordularının ileri harekâtı durdurarak, general Bor-Komarovski'nin emrindeki 50.000'e yakın Polonyalının Almanlar tarafından yok edilmesine seyirci kalışları da ilâve edilmişti.

Komünistlerin şikâyetleri ise partilerine gösterilen ilgisizlik, 1939 da Rusların Almanlarla beraber hareket etmeleri sonucu parti mensuplarının uğradıkları büyük sıkıntılar ve eziyetlerdi. Wladislaw Gomulka'nın başkanlığını yaptığı bu komünist grubun da bir gizli ordusu ve Moskovada yerleşmiş bir sürgün hükûmeti vardı.

Kurtuluştan sonra, Üç Büyükler bu iki grubun birlikte hareket etmelerini istediler. Polonya'ya ilk dönen Moskova grubu oldu. Mikolajczyk ve arkadaşları daha sonra gelebildiler ve kurulan geçici hükûmete dahil oldular. Bu Hükûmet Polonya'nın meşru hükûmeti olarak kabul edildi.

Mikolajczyk'in büyük kabahati sadece komünistlerle değil, diğer partilerle de anlaşamaması oldu. Üstelik Senatonun kaldırılıp kaldırılmayacağı konusunda 30 Haziran 1946'da plebisit yapılırken, sırf Komünistlere aykırı oy verilmesi için, kendi şahsî eğilimine uymamasına rağmen taraftarlarından aleyhde oy vermelerini istedi. Bu plebisiti, komünistlerin başı çektiği Halk Cephesi % 76 bir ekseriyetle kazandı. Mikolajczyk bundan sonra bir hata daha yaptı, aşırı sola karşı mücadelede kendisinden başka bir yol takip etmek isteyenleri partisinden temizlemeğe kalktı.

Komünistler bu hatalardan istifade ettiler. O zamana kadar kazanamayacaklarından emin oldukları için seçimleri sabote etmeğe çalışırlarken, bu defa demokratlar, sosyalistler ve köylü partisinden ayrılanlarla birlikte kurdukları cephe ile 19 Ocak 1947 seçimlerine girdiler ve Meclisde bu cephe 392 yer kazandı. Muhalefet cephesini teşkil eden Köylü Partisi ve diğerleri sadece 52 yer kazanabildi. Mikolajczyk Başbakan yardımcılığını kaybedip, gene koalisyon olarak kurulan Hükûmette Tarım Bakanlığı ile yetindi.

1947 Temmuzunda Polonya Hükûmeti Marshall plânını kabul etmeğe hazırlanırken, Moskova Radyosu, Polonya Hükûmetinin bu daveti reddetmiş olduğunu yayınlıyordu. Hükûmet bunun üzerine daveti kabul edemeyeceğini bildirdi. Ama bu olay Polonya'nın bağımsızlığının ne ifade ettiğini göstermekteydi; Mikolajczyk bu defa mücadeleyi tamamen bırakarak, ülkeyi terkedip yeniden sürgün hayatına döndü.

Gomulka, Kominform'un, toprakların kollektivizasyonu kararını

kabul etmeyişi yüzünden, Yugoslavya'nın Kominform'dan kovulmasından sonra başlayan ilk temizlik dalgası sırasında, 1950 Mayısında tutuklanıyor ve Partinin başına Moskova'da yetişme komünistlerden Bierut geçiyordu. Bir süre, Gomolka'nın mahkeme önüne çıkarılması da beklendi. Ancak kendisiyle beraber, Polonya'da Yugoslavya'ya benzer bir rejim kurmak ve batıdaki araziyi Almanya'ya iade etmek suçlarıyla tutuklanmış olan bazı generaller mahkemeye sevkedildikleri ve suçlarını da "itiraf" ettikleri halde, Gomulka hakim huzuruna çıkarılmadı. Bu muhakeme sırasında 19 kişi mahkum edilmiştir.

Bu durum, Bierut'un ülkeye mutlak hakim oluşu, Stalin'in ölümüne kadar sürdü. Bierut, 1954 Martında parti kongresinde otokritiğini yaptığı gibi, bir süre evvel yerinden uzaklaştırdığı eski Başkan Cyrankievicz'i yeniden Başbakanlığa getirmek zorunda kaldı, Polonya'da da Polisin gayrı insanî davranışları alenî tenkid konusu olmaya başladı. 1954 sonunda Kamu Emniyeti Bakanlığı lağvedilerek bir komite haline getirildi ve bazı görevlilerin işlerine son verildi. Gene aynı yıl sona ermeden Gomulka affedilerek Hapisten çıkarıldı, fakat bu ilân edilmedi.

Bierut, Moskovadaki 20.ci Kongreye katıldığı sırada hastalanarak Mart 1956 başında orada öldü. Kruşçev, Belgrad'da partilerin iç işlerine karışılmayacağını beyan etmiş olmasına rağmen, yeni Genel Sekreterin seçiminde bulunmak üzere Varşovaya geldi. Ortada 3 namzet görünüyordu. Stalinist olarak tanınan Zenon Nowak, eski bir stalinist olup şimdi mutedil liberalizasyon taraftarı Roman Zambrowski ve Başbakan Cyrankievicz. En fazla şanslı görünen Zambrowski idi. Kruşçev ise onun seçilmemesini istemekteydi. Kendi tercihi, Stalinist olmakla beraber Moskova'ya sadık bir komünist olduğu için Nowak'dı. Kruşçev'in bu müdahalesi menfi bir tesir uyandırdı, neticede bambaşka birisi Edward Ochap Partinin başına getirildi.

Ochap seçiminden sonra Gomulka'ya tam serbestisini verdiği gibi, onunla beraber tutuklanıp da mahkum olanların hepsini affetti. 25 Nisan 1956'da ayrıca, çıkarılan bir genel af ile 30.000 civarında politik mahkûm serbest bırakıldı. Eski dönemden kalma son Bakanlar görevden uzaklaştırıldı, böylece destalinizasyon politikasını en gönülden takip eden Polonya oldu.

Böyle bir iyi hava içine girilmişken, 26 Haziran 1956 günü ücretlerini ve iş şartlarını iyileştirmek maksadıyla Poznan'dan Var-

şovaya gelen bir işçi delegasyonuna sanayi Bakanının tehdid eder tarzda konuşması 28 Haziran'da Poznan'da bir işçi nümayişinin yapılmasına yol açtı. Bu nümayiş kısa zamanda ayaklanma haline dönüştü, asker müdahale etti ve olay 53 ölü 434 yaralı ile kapandı.

Fakat bu tarihten sonra iç durum bozulmağa başladı, bunlara ekonomik sebebler eklenmekteydi. İç durum bozuldukça Gomulka'nın yeniden Politbüroya alınması da söz konusu olmaya başlamıştı.

Neticede Ochab, Başbakanın da desteği ile Gomulka'nın 13 Ekim 1956'da yapılacak Politbüro toplantısına çağrılması kararını geçirdi. Fakat Politbüro yeni aza kabul etmek kararı alamayacağından bu karar değiştirilerek, Merkez Komitesinin 19 Ekimde toplantıya çağrılması kararı alındı.

Gomulka'ya ve onun taraftarlarına aleyhtar olan eski Stalinistlerin, yürütülen bu manevraları Moskovaya haber vermiş olduğu ve bütün bu grubu ortadan kaldırmak için Rusların yardımını istediği bilinmektedir. Ruslar her ne kadar bu düşünceye yatmamışlarsa da, Polonya liderleri ile bir görüşme yapmayı uygun görmüşlerdir. Bu sebeble Rus Sefiri 17 Ekim günü Polonya liderlerini Moskovaya davet ediyordu. Polonya Politbürosu, 19 Ekim için Merkez Komitesi toplantısı kararlaştırılmış olduğunu ileri sürerek bu daveti red etmiştir.

19 Ekim günü Merkez Komitesi toplandığı zaman, bu toplantıda Gomulka'nın yeniden Presidium'a gireceğini duymuş olan bütün Varşova halkı ayağa kalkmış ve kendi görüşlerine uyan bu neticeyi bekler durumda idi.

Toplantıda, önce Gomulka ve arkadaşlarının yeniden Merkez Komitesine seçilmeleri formalitesi yapıldıktan sonra, yeni bir politbüro seçilebilmesi için eskisi istifasını veriyor ve bu istifa kabul ediliyordu.

Ancak yeni politbüro seçimine geçilmeden yeni bir olay ortaya çıkmıştır. Askeri bir uçakla, Kruşçev, Molotov, Mikoyan, Kaganovitch ve Varşova Paktı Başkumandanı Koniev başta olmak üzere bazı generallerin Varşova'ya gelmekte oldukları duyulmuştu. Bu haberle birlikte, Polonya'daki Rus kuvvetlerinin Varşova üzerine yürüyüşe geçtikleri de haber alınmıştı.

Hava meydanında Kruşçev ile Gomulka arasında bir sahne cereyan etmiş olduğu, Kruşçev'in, Polonya'yı kurtarmak için Rusya'nın pek çok kan döktüğünü söylediği, Gomulka'nın da karşılık olarak

Polonyalıların kendilerinin daha da fazla kan döktükleri cevabını verdiği bazı kaynaklarda yer alır.

Teferruat üzerinde durmuyoruz. Bilinen husus Ruslarla Polonyalılar arasında müzakerelerin 20 Ekim sabahına kadar aralıksız devam ettiği, sonunda Rus heyetinin geri döndüğü, Rus kuvvetlerinin yürüyüşünün durdurulduğu ve Merkez Komitesi toplantısına devam edildiğidir.

Komitede müzakereler bütün 20 Ekim günü devam etmiş, Ruslarla yapılan görüşmeler üyelere anlatılmış ve seçimlere 21 Ekim günü geçilebilmiştir. Seçim sonunda, 75 üyenin 74'ünün ou ile Presidium'a seçilen Gomulka, bundan sonra alkışlarla genel sekreterliğe getirilmiştir. Presidium üyesi olan Rus asıllı Savunma Bakanı Mareşal Rokossowski bu defa seçimi kazanamamış ve Bakanlıktan da istifa etmiştir.

Budapeşte ayaklanmasını hazırlayan Polonya olayları işte bunlardır.

Gomulkan'ın bundan sonra hem liberalizme hem de Stalinizme karşı bir mücadele verdiği görülür. 1970 yılında Baltık gösterileri sırasında bunların üstesinden gelemeyen Gomulka istifa zorunda kaldı. Partinin başına Gierek geçti. 1980 yılındaki işçi hareketleri de Gierek'in başını yedi, 3 Eylül 1980'de görevinden alındı. Yerine geçen Stanislas Kania ancak 10 Ekim 1981 gününe kadar dayanabildi, o gün Işçi Partisinin pleniumunda istifasını verdi ve Partinin başına bu defa General Jaruselski geçti, duruma hakim olabilmek için 1981 Aralığında sıkı yönetim ilân etti. Bu durum halen devam etmektedir.

H) *Finlandiya*

Doğu Blokunu tamamlamak için belki önce Doğu-Almanya'yı ele almak gerekirdi. Ancak, eski müttefiklerin arasının açılmasının en büyük sebebi Almanya olduğu cihetle, Almanya'yı bu bahsin en sonuna bırakmayı düşündük. Bu şekilde hareket edince de, her ikisi de tarafsız olmakla beraber, durumu daha bir özellik arzeden Finlandiyayı Avusturya'dan daha önce ele almak kaçınılmaz oldu.

İkinci Dünya Savaşının bahtsız bir ülkesi de Finlandiyadır. Hiç istemediği halde kendisini her devletle harp halinde bulmuştur.

Finlandiya 1809 yılından 1917 yılına kadar Rusya'nın işgali altında kaldıktan sonra, Rus ihtilâli ile birlikte istiklâlini elde edebilmişti. İkinci Dünya Savaşı başladığı sırada, bunun dışında kal-

maktan başka bir düşüncesi yoktu. Almanya'nın Polonya'ya saldırmasından sonra Rusya, Baltık devletlerine yaptığı şekilde Finlandiya'dan da arazi talebinde bulunmuş, Finler bunu reddetmişlerdi.

Ruslar, Fin hududundaki Terijoki şehrinde, bir "Finlandiya Demokratik Cumhuriyeti" kuruverdiler ve başına, ilerde Sovyet politbürosunun azalığına gelecek olan Otto Kuusinen'i getirdiler. Kuusinen Ruslardan yardım istedi. Ruslar talebi kabul ederek, bu devleti korumak üzere 30 Kasım 1939 günü Finlandiya'ya hücum ettiler.

Bir kaç gün içinde Helsinki'ye gireceklerini düşünen Ruslar üç ay sonra yerlerinde saymaktaydılar. Ancak Finlandiya'nın savaşa devama mecali kalmamıştı, mütareke istedi 13 Mart 1940'da mütareke yapıldı.

Bu defa Almanlar ortaya çıktı. Norveç'deki birliklerine malzeme sevketmek için, karşılığında gıda maddesi ve silâh vermek üzere, Finlandiya'dan transit hakkı istediler. Aslında istediler değil de ültimatom verdiler. Finlandiya bunu kabul zorunda kaldı, bunun sonucu İngiltere de Finlandiya'ya savaş ilân etti.

Rus-Alman harbi başlayınca Finlandiya 1940'da kaybettiği toprakları geri almak maksadıyla bu defa kendisi Rusyayla savaşa başladı, kaybettiği yerleri de geri aldı. Ancak Stalingrad zaferinden sonra durumun kötüye gideceğini anlayınca Ruslarla müzakereye girişti. Rusların ileri sürdüğü şartların ağırlığı sebebiyle bir neticeye varılamadı.

Bu müzakereler devam ederken Almanlar, Finlandiya'dan ayrı barış yapmamak üzere bir anlaşma yapılmasını gene ültimatom şeklinde istediler. Ruslarla savaş devam ederken bir de Almanlarla savaşmanın imkânı yoktu. Cumhurbaşkanı Ryti, Hitler'e bir mektup yazarak yardım talep etti. Alman kuvvetleri Finlandiyaya geldi. Finlandiya Ruslar tarafından yeniden işgal edilmekten bir ölçüde bu sayede kurtulmuş oldu.

4 Ağustos 1944'de Mareşal Mannerheim Cumhurbaşkanlığına geldi. Ruslarla yeniden temasa geçti, bu defa Ruslar kayıtsız teslim şartından vazgeçtiler 19 Eylülde mütareke yapıldı ve Finlandiya Almanyaya karşı savaşmağa başladı. Bu savaş 1945 nisanına kadar sürdü. Dolayısiyle Finlandiya, İkinci Dünya Harbinden, hem Rusyaya, hem de Almanyaya karşı savaşmış tek devlet olarak çıkmaktaydı.

10 Şubat 1947'de imzalanan Finlandiya barış anlaşmasının şartları Rus mütarekesinin şartlarının eşiydi. 1940'da kaybettiği toprak-

ları verdikten başka, bu topraklarda Ruslara verdiği zararlar dolayısiyle 300 milyon altın dolar tazminat ödeyecekti.

1945 martında Finlandiya'da yapılan seçimlerde Meclisin 151 sandalyesi demokratik partilere, 40 sandalyesi ise Finlandiya komünist partisinin idaresindeki aşırı sol partilere isabet etti. Buna rağmen İçişleri Bakanlığı bir komüniste verildi. Diğer Doğu bloku devletlerindeki sahnelerin Finlandiya'da da oynanması beklenebilirdi. Fakat Ruslar bu ülke ile o sırada fazla ilgilenmediler. Finlandiya da Rusları sinirlendirmemek için Marshal Plânına katılmadı.

22 Şubat 1948 günü Stalin, Mareşal Mannerheim'a bir mektup yollayarak, iki ülke arasında bir işbirliği ve yardımlaşma anlaşması akdini teklif etmekteydi. Bunun eşi bir anlaşma kısa süre evvel Romanya ve Macaristan ile yapılmıştı, ve Ruslara ülkede asker bulundurmak hakkını vermişti.

Finlândiya tabiatiyle teklifi reddedebilmek durumunda değildi. Bununla beraber Moskova'da yapılan görüşmeler sonucu 6 Nisan 1948 de imzalanan anlaşmada bu asker bulunduruma kaydı yoktu. Bunun yerine Finlândiya, kendi toprakları üzerinden Finlândiyaya veya Rusyaya yöneltilecek bir saldırıya, gereğinde Rusların yardımı ile veya onlarla birlikte karşı koymak taahhüdünü alıyordu.

Bu anlaşmanın yapılmasından sonra Ruslar Finlandiya'da sosyal bir tahrik kampanyasına giriştiler. İşçileri harekete geçirmeğe çalıştılar. Şüphesiz hareketin başında komünist İçişleri Bakanı Yrjo Leino bulunuyordu. Ama Hükûmet daha çabuk davrandı. Orduya, bütün polis karakollarındaki silâhları toplamak emri verildi. Üstelik Meclisde yapılan bir müzakere sonu İçişleri Bakanına itimatsızlık oyu verildi ve Cumhurbaşkanı onu azletti.

İçişleri Bakanı bu kararı tanımadı, partisi kanalı ile işçileri genel greve davet etti. Finlandiya işçisi bu davete cevap vermedi. Komünist Parti bunun üzerine Rusya'dan yardım istedi. Ama Rusya da duymazlıktan geldi.

1948 Temmuzunda yeni seçimler yapıldı aşırı solun iskemleleri 38'e düştü. Bu defa İçişleri Bakanlığı demokrat partilerin elinde kaldı.

Rusya'nın, Fin Komünist Partisine yardıma gitmeyişini izah için bir tek sebeb düşünülebilmektedir. O tarih, Berlin krizinin en buhranlı günlerine rastlamaktaydı. Rusya yeni bir kriz daha yaratmak istememiş olacaktır.

Finlandiya bu şekilde bir Halk Demokrasisi olmaktan kurtulmuş ama, dış politikasını, Rusya'yı hiç bir şekilde şüphelendirmeyecek bir yolda yürüterek tarafsızlığı korumak durumunda kalmıştır.

İ) *Avusturya*

Eden, Hull ve Molotov, 1943 ekiminde Moskova'da yaptıkları toplantıda, Avusturya'nın Almanya'ya ilhakını (Anschluss) vukubulmamış bir olay olarak kabul etmişler ve bu görüş Tahran zirve toplantısında da teyid edilmişti. Bu şekilde savaşın sonunda Avusturya'nın 1938 hududları içinde ihyası kararlaştırılmış oluyordu.

Auvturya 1945 Nisanında Rusların Doğudan, Batılıların batıdan ilerleyişleri sonunda Alman kıtalarından tamamen temizlendi. Avusturya Devlet Anlaşmasının (Mağlup devletler arasında olmadığı cihetle barış anlaşması söz konusu olmamaktaydı) imzalanmasına kadar, 4 Büyüklerin (artık Fransa da Büyükler arasında yer almıştı) herbirinin işgal edecekleri bölgelerin nihaî hududları 1945 Temmuzunda tesbit edilmiş ve bu mutabakat çerçevesinde, Burgenland, Nieder-Osterreich ile Oberösterreich'ın Mühl kısmı Ruslara bırakılmış, Rus bölgesinin içinde bulunan Viyana şehri de 4 sektöre bölünmüştü.

Avusturyalılara hakiki bir iç politika serbestliği tanınmış olup, 27 Nisan 1945'de Sosyalist Karl Renner başkanlığında, Sosyalist ve Halkçı partilerden 9'ar, Komünist Partisinden 7 ve üç de teknisyenden oluşan bir Hükûmet kurulmuştu. İçişleri komünistlere düşmüş, o da derhal polis teşkilâtına çengel atmak faaliyetine başlamıştı.

Bu hükûmeti, komünistler hakiki kuvvetleriyle hiç ilgisi olmayan bir oranda temsil edildikleri için Batılılar tanımadılar, Truman'ın ısrarı üzerine Hükûmette değişiklik yapıldı ama zaten bu arada seçim tarihi olan 25 Kasım 1945 yaklaşmıştı.

Seçimlerde Sosyalistler 76, Halkçılar 85, Komünistler ise sadece 4 iskemle kazanabildiler. Komünistlerin yapabilecekleri bir şey yoktu, Halkçı Leopold Fiegl'ın kurduğu yeni Hükûmette Enerji Bakanlığı ile yetinmek zorunda kaldılar.

Avusturya'yı, en azından Almanya'nın durumuna düşmekten kurtaran, 28 Haziran 1946 günü Müttefikler arası Konseyin aldığı bir karardır. Bu karar, sadece Anayasa için Müttefiklerin müsaadesinin alınması gerektiğini, diğer bütün kanunların, eğer Müttefikler tarafından bir ay içinde bir itiraz gelmezse otomatik olarak yürürlüğe gireceğini, Müttefiklerin itirazının ise ancak oybirliğiyle

alınabileceğini öngörmekte idi. Müttefikler arası münasebetler bozuldukça bu oy birliğinin sağlanması imkânsız hale geldi ve böylece Avusturya kendi kendisini rahatça idare edebilmek imkânını elde etti.

Avusturya Marshall Plânı tatbikatına iştirak etti, Hükûmetteki tek komünist Bakan da, hiç bir konuda sözünü dinletemediğinden, Komünist Partisi 1947 kasımında Hükûmetten çekildi.

1950 Eylülünde, Komünistler bir Genel grev denemesine giriştiler. Fakat Polis kontrolleri altında olmadığı, grevi sosyalistler hiç bir şekilde desteklemediği için işçiler bu çağrıya hemen hemen hiç karşılık vermediler. Bu deneme bu şekilde fiyasko ile neticelenince, Rusya Avusturya'da herhangi bir hadisenin çıkmasında kendisi bakımından bir menfaat değil aksine zarar olacağı kanaatine vardı ve Avusturya büsbütün rahata kavuştu.

Bununla beraber eski Müttefikler arasındaki uçurum, hazırlanması 1947'de bitmiş olan Devlet Anlaşmasını Rusya'nın imzalamamasına yol açıyor ve böylece işgal durumu, tesiri görülmese dahi devam ediyordu.

Rusya'da, Stalin ölüp, Malenkov'da uzaklaştırıldıktan sonra başlayan dönemde, Batı dünyasına karşı jestler yapmakta olan Kruşçev 15 Mayıs 1955'de bu anlaşmayı, ABD, İngiltere ve Fransa ile birlikte Viyana'da imzaladı.

Devlet Anlaşması ile Avusturya tarafsız bir devlet haline konulmuştur.

J) *Almanya*

Savaşın asıl büyük mağlubu olan Almanya savaş sonrasının da en büyük problemi olmuştur. Almanya'ya karşı savaşırken Müttefik haline gelen Rusya ile Batılılar, Almanya ile yapılacak barış anlaşması konusunda uyuşabilecekleri bir ortak zemin bulamamışlardır.

Bu konuyu geniş bir şekilde Doğu-Batı Çatışmaları isimli kısımda ele alacağız. Burada sadece Doğu-Almanya'nın ortaya çıkışını izah etmek istiyoruz.

Sovyetler Birliği, kendi işgal bölgesinde, bir süre sonra siyasî faaliyete müsaade etti. Ancak bunu yaparken, Sosyalist Parti ile Komünist Partisini birleştirerek "Birleşik Sosyalist İşçi Partisi"ni kurdurdular ve bu parti tek siyasî parti şeklinde faaliyete geçti. Bu gelişmenin vukubulduğu tarih 24 Nisan 1946'dır.

6 Aralık 1947 tarihinde, üyeleri Ruslar tarafından tayin edilmiş "Alman Milleti Kongresi" toplandı. Bu kongrenin görünüşteki gö-

revi Alman Milletinin arzularını 4 Büyüklere duyurmaktı. Bu Kongre kendi üyeleri içinden bir "Alman Millet Konseyi" seçerek buna bütün Almanya için geçerli olacak bir Anayasa hazırlamak görevi verdi. Konsey bu anayasayı 19 Mart 1949'da hazırladı. Bu defa anayasayı uygun bulmak üzere yeni bir Kongre seçimi yapıldı, Kongre 30 Mayıs 1949'da bu anayasayı tasvip etti.

Demokratik Alman Cumhuriyeti 7 Ekim 1949 günü resmen ilân olundu ve Rusya bu devleti 15 Ekimde tanıyarak diplomatik münasebat kurdu.

İlerde anlatacağımız üzere 2 ayrı Almanya Rusların en istemediği netice olmuştur. Nitekim NATO'nun kurulmasından ve bir gün Almanya'nın da buraya alınmasının ihtimal olarak ortaya çıkmasından sonra Ruslar, tarafsız kalmak şartı ile, hatta silâhlandırılmış olarak, iki Almanya'nın birleştirilmesi teklifini 10 Mart 1952 de ileriye süreceklerdir. Ama, Almanya'da işgalin sona erdirilmesi maksadıyla başlatılan müzakerelerin önlenmesine yönelik bir çaba olarak kıymetlendirilen bu teklif çok geç kalmıştı, bir işe yaramadı.

Şimdi Doğu Almanya'nın Doğu Bloku içine girişinin safhalarına kısaca göz atalım.

Doğu Almanya kurulunca bunun liderliğini Walter Ulbricht aldı. Tito olayı ortaya çıktığı zaman Doğu Almanya daha devlet hayatına yeni başlayan bir toplum halinde idi, dolayısiyle o günlerin ilk temizlik harekâtı Doğu Almanya'da kendisini hissettirmemiştir.

Doğu Almanya ilk sıkıntıyı 1953 yılında tattı. Ekonomik güçlükler ve bunlar dolayısiyle alınan bazı tedbirler yüzünden 17 Haziran 1953 günü, Doğu Berlin'deki işçiler ciddi bir ayaklanmaya giriştiler. Rus işgal kuvvetleri, Doğu Alman Hükûmeti ile danışmaya dahi lüzum görmeden duruma müdahale ettiler, hareket bastırıldı, fakat halkı teskin için bazı yüksek mevkideki kişilerin harcanması gerekti.

Kruşçev'in başa geçmesinden sonra başlayan destalinizasyon ceryanı da Doğu Almanya'yı pek rahatsız etmedi. Zira bu ülkede Tito'cu olarak tutuklanıp mahkûm olmuş kimse, o dönemde devletin kendi yeni ortaya çıktığı için, yoktu.

Ulbricht'in en büyük problemi memleketin ekonomik durumunu düzeltmek ve durmadan devam eden batıya kaçışları önlemekti. Bu firarlar özellikle geçişde kontrol çok zayıf olduğu için Berlin'de vukubuluyordu. Batı Berlin'e geçenler, sonra oradan Batı Almanya'nın istedikleri bölgesine gidebiliyorlardı. Federal Almanya'da bu şekilde gelen Doğu mültecileriyle uğraşmak üzere özel bir Bakanlık dahi kurulmuştu.

Doğu Almanya için devamlı bir anti propaganda unsuru olan bu firarları önlemenin başka hiç bir çaresi bulunmayınca, en akla gelmeyecek yola başvuruldu, Rusların muvafakati alındıktan sonra, Doğu-Berlin ile Batı-Berlin arasına resmen bir duvar örüldü. Bu duvarın örülmesine başlandığı gün takvimler 13 Ağustos 1963'ü göstermekteydi.

Doğu Almanya, bundan sonra Doğu Bloku içinde bazı hallerde Ruslardan da daha katı bir komünist politikası yürüten devlet haline gelmiştir. Ulbricht, 1971 yılında yaşlılığını ileri sürerek görevden ayrıldı, ancak ortada dolaşan rivayetler kendisinin Brejnev ile anlaşmazlığa düştüğü istikametinde idi. Partinin başına Hönnecker geçti. Hönnecker bir süre sonra Devlet Başkanlığını da üstüne aldı ve Willi Stoph Başbakanlığa getirildi. Bugünkü durum da budur.

K) Rusya

Doğu blokunun ortaya çıkışını anlatırken, bu blokun lideri olan Rusya'dan bahsetmek bir bakıma gereksizdir, zira bu bahisde gözler önüne sermek istediğimiz olay çeşitli ülkelerin nasıl ve ne şartlar altında bloka girmiş olduklarıdır. Bundan sonrası, bloklar arası münasebetler olup başka bir bahsin konusudur. Ancak, Sovyet Rusya'daki bazı lider değişiklikleri ve bazı olaylar, bloklar arası münasebetlerde şu veya bu istikamette rol oynamışlardır. Bunları münasebetlerden bahsederken belirtmek de mümkündür. Ancak o takdirde, belirli bir konu incelenirken, bir parantez açarak Rusya'daki bir gelişmeyi ele almak ve dolayısiyle konuyu dağıtmak gerekeceği gibi, tekrarlamalara da yol açılacaktır. Bu sebeble, diğer Doğu Bloku devletleri için yaptığımız şekilde, Sovyet Rusya için de, iç gelişmeleri kronolojik şekilde kısaca burada sıralamak istiyoruz. Bundan sonraki bahislerde Rusya'daki iç olaylara atıf yaptığımız zaman artık başkaca izahat vermemize de gerek kalmayacaktır.

Rusya'nın iç olaylarını gözden geçirmek isteyince bu konuda en emin ve en kolay kaynağın Rus yayınları olduğunu düşünmek normaldir. Ama o tarihlerde değil de son sıralarda basılmış bir kitabı elinize alırsanız, Kominformun kuruluşuna ve sona erdirilişine dair bir satıra rastlamazsınız. Daha enteresanı, mesela, "Rus Dış Politikası" isimli kitapta Stalin'in ölümü dahi yer almamaktadır. Bu sebeble Rusya'nın iç olaylarını takip için dahi, Rus kaynaklarını, başka kaynaklarla tamamlamak veya her dönemi, o dönemde yayınlanmış eserlerden takip etmek zorunludur. Bu ikinci yol son derece zor olduğundan, biz birinci yolu tercih ettik.

Gerekli olanlar hakkında izahat vermek kaydıyla, aşağıda Rusya'yı ilgilendiren çeşitli olayların kronolojisini vermeğe çalışıyoruz.

25 Eylül 1945	Rus-Macar diplomatik münasebetleri başladı.
10 Kasım 1945	Rusya-Arnavutluk diplomatik münasebatı başladı
27 Şubat 1946	Rusya-Moğolistan Dostluk ve Yardımlaşma anlaşması ile Ekonomik ve kütürel işbirliği anlaşması imza edildi
18 Mart 1946	Rusya ile İsviçre arasında diplomatik münasebat kuruldu.
6 Haziran 1946	Rusya ile Arjantin arasında diplomatik münasebat kuruldu.
10 Şubat 1947	İtalya, Romanya, Macaristan, Bulgaristan ve Finlandiya ile barış anlaşmaları imza edildi.
14 Nisan 1947	Rusya ile Hindastan arasında diplomatik münasebat kuruldu
15 Temmuz 1947	Rusya Macaristan Ticaret ve Denizcilik anlaşması imzalandı
5 Ekim 1947	Kominform kuruldu
4 Şubat 1948	Rusya Romanya Dostluk ve Yardımlaşma anlaşması imzalandı
18 Şubat 1948	Rusya Macaristan Dostluk ve Yardımlaşma anlaşması imzalandı
18 Mart 19484	Rusya Bulgaristan Dostluk ve Yardımlaşma anlaşması imzalandı
6 Nisan 1948	Rusya Finlandiya Dostluk ve Yardımlaşma anlaşması imzalandı
1 Mayıs 1948	Rusya ile Pakistan arasında diplomatik münasebat kuruldu
15 Mayıs 1948	Rusya İsrail'i tanıdı
26 Mayıs 1948	Rusya ile Endonezya arasında diplomatik münasebat kuruldu
23 Haziran 1948	Rusya, Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Yugoslavya, Polonya, ve Macaristan Dışişleri Bakanları Alman meselesini konuşmak üzere Varşova'da toplandılar

24 Haziran 1948	Berlin Ablukası
28 Haziran 1948	Yugoslavya Kominformdan çıkarıldı
12 Ekim 1948	Rusya ile Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti arasında diplomatik münasebat kuruldu
25 Ocak 1949	COMECON kuruldu. Başlangıçta sadece Rusya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan Polonya ve Romanya vardı. 1949'da Arnavutluk 1950'de Doğu Almanya katıldı.
9 Mayıs 1949	Berlin Ablukası kaldırıldı
2 Ekim 1949	Rusya ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında diplomatik münasebat kuruldu
15 Ekim 1949	Rusya ile Vietnam Demokratik Cumhuriyeti arasında diplomatik münasebat kuruldu
30 Ocak 1950	Rusya ile Vietnam Demokratik Cumhuriyeti arasında diplomatik münasebat kuruldu
14 Şubat 1950	Rusya ile Çin arasında Dostluk ve Yardımlaşma anlaşması imzalandı
25 Haziran 1950	Kuzey Kore Güney Koreye saldırdı

5 Ekim 1952 günü, Rusya Komünist Partisinin 19'cu Kongresi 1200 delegenin iştirakiyle toplanmaktaydı. Bu, 1939 Martından beri toplanan ilk Kongre olması itibariyle büyük bir alâka uyandırmıştı. Bu kongre toplandığı vakit Sosyalist Doğu Bloku ortaya çıkmış bulunuyor, Rusya'nın bütün hududları dost devletlerle çevrilmiş oluyordu. Sosyalist Bloku temsilen Kongrede hazır bulunan Devletler, Arnavutluk, Bulgaristan, Çin, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Kuzey Kore, Macaristan, Mogolya, Polonya ve Romanya idi. Kominform'dan atılan Yugoslavya tabiatiyle yoktu. Kuzey Vietnam ile Küba da henüz Bloka dahil olmamışlardı.

Stalin bu toplantıda Batı alemine karşı en sert konuşmalarından birini yapmış ve bu ülkelerdeki ayrılık ve çelişkilerin gittikçe artacağını öne sürdükten sonra, Batı Devletlerindeki Komünist Partilerini, doların peşine takılmak suretiyle burjuva idarelerin kaybetmiş oldukları milli hakimiyetlerini yeniden kazanmak için mücadeleye davet etmişti.

Kongrenin özelliklerinden birisi de Partinin üst organlarının yeniden teşkili idi. 11 üyelik Politbüro kaldırılarak yerine 25 asil ve 11 yedek üyeli Presidium geçirilmiş, Sekretaryanın üye sayısı da

iki misline çıkarılmıştı. Bu değişikliğin, eskimiş şahsiyetlerin yavaş yavaş elenmesi ve yerlerini yenilerinin alması maksadıyla girişilmiş bir teşebbüs olduğu kanaati o zaman yaygındı.

Stalin'in rahatsızlığı ve ölümü, düşünmüş olabileceği bu değişiklikleri yapmaya vakit bırakmamıştır.

6 Mart 1953 günü Moskova'da neşredilen bir komünike ile, Stalin'in 5 Mart gecesi sat 21.50'de ölmüş olduğu açıklanmaktaydı.

9 Mart günü yapılan ve hazırlanması ile Kruşçev'in görevlendirildiği cenaze merasiminde ilk konuşmacı Malenkov ve onu takip eden de Beria idi. Zaten Stalin'in ölümünden sonra Malenkov Başbakanlığa getirilmiş, Beria, Molotov, Bulganin ve Kaganoviç de Başbakan yardımcısı olmuşlardı. Voroşilov, Yüksek Sovyet Presidium Başkanı, yani devlet Başkanlığı mevkiine geçmişti. Presidium ismi muhafaza edilmekle beraber üye sayısı 10'a indirilmiş, sekretarya üyeleri sayısı da azaltılmış, Kruşçev Sekretaryaya girmiş ve Merkez Komitesi işleriyle uğraşmak üzere diğer bütün görevlerinden affedilmişti. Görünen manzara Stalin'i Malenkov'un takip ettiği idi.

Yalnız, mutlak gibi görünen bu manzara çok sürmedi. 21 Mart günü Merkez Komitesinin açıklanan bir kararı ile, Malenkov'un, Merkez Komitesi Sekreterliği görevinden affedildiği, ve 5 Üyelik yeni bir Sekretaryanın kurulduğu öğreniliyordu. Yeni Sekretarya üyeleri, Kruşçev, Suslov, Pospelov, Shatalin, ve S.D. Ignatiev idi.

Ayrıca bu tarihten itibaren, Malenkov'un ismi tek başına değil Beria ve Molotov'la birlikte geçmeğe başladı. Bu defa genel olarak yayılan kanaat, Rusyada bir iç mücadelenin başlamış olduğu idi. Genellikle 3 grubun kendi aralarında mücadele ettikleri rivayetleri vardı, gruplardan birincisi Molotov ve Kaganoviç'in, ikincisi Malenkov ve Beria'nın, üçüncüsü ise Kruşçev'in başında olduğu gruplar olarak görülmekteydi.

Bu dönem önce bir nevi liberalizasyon sayılabilecek tedbirlerle başladı. 28 Mart 1953'de, 5 yıldan az hapse mahkum suçlular için bir af çıkarıldı. Bunu, Stalin'in son dönemlerinde, kendisini öldürmeğe çalıştıkları hissine kapılarak tutuklattırdığı doktorların (beyaz gömlekli katiller) 4 Nisan'da serbest bırakılmaları takip etti. Bu tarihten itibaren de Stalin'in isminden giderek daha az bahsedilmeğe başlandı, sonra da tamamen unutuldu.

10 Temmuz 1953 günü Pravda'da yayınlanan bir Merkez Komitesi bildirisinde, Beria, Partiye ve devlete karşı cürümler işlemiş

olmakla itham ediliyor, Parti ve Hükûmetteki görevlerinden azledilerek tutuklandığı açıklanıyordu.

Beria'nın Presidium toplantısında itham ediliş ve tutuklanışı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Kruşçev'in, kendisi iktidardan uzaklaştıktan sonra Amerika'da basılan hatıralarında (Khrushchev Remembers), ayrıca Stalin'in kızı Svetlana Alliluyeva'nın, Amerika'ya yerleştikten sonra yazdığı (Only One Year) isimli kitabında biraz daha geniş ayrıntı verilmektedir. Özellikle bunlardan anladığımıza göre, Beria'yı polise tutuklattırmanın imkânı olmadığı düşünülerek bu işi askerlere bırakmak zorunluğu duyulmuş ve başlarında Mareşal Zhukov olmak üzere, 11 mareşal ve general bu işle görevlendirilerek bizzat onlar tarafından tutuklanmıştır. Beria'nın muhakeme edierek kurşuna dizildiğini biliyoruz. Bunun açıklandığı tarih 23 Aralık 1953'dür. Ama infazın çok daha evvel yapıldığı da bilinmektedir. Bazı kaynaklar bu hususta 26 Haziran tarihini vermektedirler. Tutuklandığı toplantının tarihini tesbit edemedim. Bunun da Haziranda olduğu bilinmektedir. Herhalde tutuklanma ile infaz arasındaki sürenin çok kısa olduğunu kabul etmek mantıkî olur.

Beria ile birlikte Abakumov, Merkulov, Dekanozov, Kamarov gibi ismi oldukça geçen bazı üst kademe komünistlerin de yok edildikleri ayrıca bilinen bir hususdur. Stalin'in ölümünden sonra ilk temizlik bu olmuştur.

Beri'anın ortadan kalkmasından sonra destalinizasyon cereyanının da yavaş yavaş ortaya çıkmağa başladığı hissedilmektedir. Ama bu asıl 20.ci Kongrede resmiyet kazanacaktır.

Gene Beria'nın ortadan kalkmasından sonra Batı ile bir yanaşma ve yumuşama havasının kendisini hissettirmeğe başladığı da görülüyor. Malenkov, 3 Ağustos 1953 günü Yüksek Sovyet'de yaptığı bir konuşmada, Rusya'nın ilk hidrojen bombasını imal ettiği müjdesini verdikten sonra şöyle diyordu: "Bugün ilgili taraflar arasında karşılıklı anlayış esasına dayanarak barışçı yollarla halledilemeyecek bir anlaşmazlık veya muallakta kalmış konu yoktur. Bu husus Sovyet Rusya ile Amerika arasındaki uyuşmazlıklar için de geçerlidir. Biz şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da, iki ideolojinin barış içinde birlikte yaşamaları görüşündeyiz". Bu konuşma, çok kimse tarafından, "Co-Existence pacifique" döneminin başlangıcı olarak sayılır.

Kruşçev, 1953 yılı Eylülünde Parti Birinci Sekreteri ünvanını aldı. Fakat parti içinde henüz tek lider haline gelmesine çok zaman

vardı. Ayrıca Presidium içinde de eski stalincilerin ekseriyeti kendi taraftarlarından fazlaydı.

9 Şubat 1955 günü Malenkov, Başbakanlıktan istifa edlrek yerini Bulganin'e bıraktı. Bundan sonra her yerde Bulganin ve Kruşçev birlikte görüleceklerdir. 1955 Mayısı sonlarında Bulganin ile Kruşçev'in Belgrad ziyaretleri, Yugoslavya ile barışmak için Kruşçev'in orada yaptığı konuşmalar, birbirleriyle mücadele halinde olan tarafların ilk açık çatışmasına yol açtı. Bu çatışma, Presidium'un Temmuz toplantısında oldu. Molotof, Kruşçev'in takip ettiği politikayı açıkca tenkid ederek, bunun diğer Blok ülkelerinde çok menfi neticeler yaratabileceğini söyledi. Aslında Molotof'un söyledikleri doğru idi ve kısa süre sonra çıkan olaylar bunu teyid de etmiştir. Bununla beraber Kruşçev bu toplantıdan özellikle Kaganoviç ve Malenkov'un müdahaleleri ile durumu sarsılmadan çıkabildi, kendi takip ettiği politika genel bir tasvip gördü.

Rus Komünist partisinin meşhur 20.ci Kongresi böyle bir hava içinde 17-24 Şubat tarihleri arasında toplandı. Kruşçev kendi hatıratında bu kongreyi büyük ayrıntılarla anlatır. Bilinen bir şey var ki Kongre başlarken söylediği nutukta Kruşçev, (henüz kollektif başkanlık devam ettiğinden Partinin lideri olarak değil de 1.ci Sekreteri olarak ilk konuşmayı Kruşçev yapmıştı) Stalin aleyhinde bir beyanda bulunmamıştı. Fakat Kongre kapanırken yaptığı gizli ve çok uzun konuşmasında Stalin'i yerin dibine geçirdi. Bu konuşmanın tam metni bir süre sonra Avrupa basınına sızdırılmıştır. Metin ayrıca Kruşçev'in hatıratının sonunda da yer alır.

Kruşçev, 20.ci Kongreden, durumu son derece yükselmiş olarak çıktı, diğer Presidium üyeleri ikinci plâna itildiler. Ancak önlerinde bir çatışma daha beklemekteydi. Bu da 1957 Haziranında cereyan etti. Bu tarihte Presidium'un yaptığı bir toplantıda, Kruşçev'in politikası yeniden tenkide uğradı ve bu defa Presidium'da azınlıkta kalan Kruşçev istifaya davet edildi.

Kruşçev, Mikoyan, Kozlov ve Suslov'un yardımı ile müzakereleri Merkez Komitesine naklettirmek imkânını buldu. Mareşal Zukov'un Merkez Komitesi azalarını özel uçaklar ile Moskova'ya getirmesini sağlaması sayesinde 22 Hazirandan 29 Hazirana kadar devamlı toplantı yapan Merkez Komitesi neticede Kruşçev'i haklı, Molotov, Malenkov ve Kaganoviç'i haksız buldu. 3 Temmuz 1957 günü neşredilen Merkez Komitesi bildirisinde, Parti aleyhtarı bir grubun mevcudiyetinin tesbit edildiği açıklanmaktaydı. Bu grup mensupları olan Mo-

lotov, Malenkov, Kaganoviç, Şepilov, Pervukin, Saburov, Bulganin ve Voroşilov tedricen mesul mevkilerden uzaklaştırılmağa başladılar.

27 Mart 1958'de Bulganin'den Başbakanlığı da alıp üstlendikten sonra artık Kruşçev, Rusya'nın tek ve münakaşa edilmez lideri haline geldi. Bu statüsünü 1964 yılına kadar koruyacaktır.

Bu olaylar cereyan ederken ve Kruşçev'in tek başına iktidarda kalmasından sonra meydana gelen diğer olaylara gelince bunların kronolojisini vermeğe devam edelim.

26 Mart 1954	Rusya, Doğu Almanya'nın iç ve dış politikasında tam bağımsızlığı olduğunu açıkladı.
13 Kasım 1954	Rusya Avrupa ülkelerine yolladığı bir nota ile bir Kollektif emniyet sistemi kurmak için konferans toplanması teklifinde bulundu.
14 Mayıs 1955	Varşova Paktı kuruldu
14 Eylül 1955	Rusya ile Batı Almanya arasında diplomatik münasebet kuruldu
25 Eylül 1955	Rusya ile Libya arasında diplomatik münasebat kuruldu

18 Nisan 1956 Kominform kapatıldı. Bu aslında son derece mühim bir olay olmak lâzım gelirken sessiz sedasız cereyan etmiş ve bu gün de tamamen unutulmuştur. Ortada henüz bir doğu bloku yokken, Komünist rejimlerdeki devletleri ve diğer devletlerin komünist partilerini bir araya getirebilen yegâne forum olan Kominform, Blok ortaya çıktıktan sonra aslında artık gereksiz kalmıştı. Dünya Komünist Partilerinin zaman zaman toplantılar yapması için Kominforma ihtiyaç olamayacağı gibi, blok kurulduktan sonra bu devletlerle topluca temas için de Kominform'a gerek kalmamıştı. Bu sebeble Kominform'a son verilirken, bir de diğer devletlerin millî partilerinin sanki Rusya'dan talimat almalarına son veriliyor gibi bir jest de yapılmak istenmişti.

19 Ekim 1956	Rusya ile Japonya arasındaki savaş durumuna son verilip diplomatik münasebetler kuruldu
15 Ocak 1958	Rusya ile Gana arasında diplomatik münasebet kuruldu
29 Ocak 1958	Rus-Mısır Ekonomik ve Teknik İşbirliği anlaşması imzalandı
16 Temmuz 1958	Rusya Irak İhtilâl Hükûmetini tanıdı
27 Aralık 1958	Asuan barajının inşaası için Rus-Mısır anlaşması imza edildi

10 Ocak 1959	Rusya, Küba ihtilâl Hükûmetini tanıdı
30 Eylül 1960	Rusya ile Somali arasında diplomatik münasebet kuruldu
18 Kasım 1960	Rusya ile Kıbrıs arasında diplomatik münasebet kuruldu
15 Aralık 1960	Rusya ile Merkezî Afrika Cumhuriyeti arasında diplomatik münasebet kuruldu
6 Temmuz 1961	Rusya ile Kuzey Kore arasında yardımlaşma anlaşması imza edildi
17 Ekim 1961	Rusya Komünist Partisi 22.ci Kongresi bu tarihte başlamıştır. 31 Ekim gününe kadar devam eden bu kongrede Rus-Çin anlaşmazlığı açık şekilde ortaya çıkmış, Kruşçev, Arnavutluğa saldırır görünümünde Çin'e saldırmış, kongreye gelmiş olan Chou En-Lai toplantıyı yarıda bırakarak ülkesine dönmüştür. Bu Kongre ayrıca ikinci bir destalinizasyon dalgasının yayılmasına sebeb olmuş, Stalin'in Kızıl maydandaki Mosole'de Lenin'in yanında bulunan naşı oradan çıkarılıp dışarıda gömülmüştür.
19 Mart 1962	Rusya Cezayir Hükûmetini tanıdı
15 Haziran 1962	Rusya ile Senegal arasında diplomatik ilişkiler kuruldu
3 Eylül 1962	Kübaya Silâh yardımı yapılması anlaşması imzalandı
22 Ekim 1962	Küba krizi ortaya çıktı.

Bu tarihten sonraki olayları bu şekilde sıralamakta artık faide olmadığını düşünmekteyiz. Zira artık detente dönemine girilmektedir. Bunu da ayrıca ele alacağız. Bu kronolojiyi 15 Ekim 1964 günü Kruşçev'in bütün görevlerinden uzaklaştırıldığını, Brejnev-Kosigin-Podgorni üçlüsünün idareyi ele aldıklarını kaydetmekle tamamlayacağız.

Podgorni zamanla uzaklaşacak, Kosigin'in tabii ölümünden sonra, da, kendi ölümüne kadar Brejnev tek lider olarak kalacaktır.

3 — *Batı Blokunun ortaya çıkışı*

Bu Kısmın ilk bahsinde Savaş sonu Avrupasının görünüşünü anlatırken ve ondan sonra Doğu Bloku devletlerinin birer birer nasıl

ortaya çıktıklarını izah ederken Sovyetler Birliği'nin bütün hareketlerinde nasıl bir rahatlık içinde olduğunu da ortaya koymuştuk. Bu rahatlık, karşısında birleşik bir politika takip eden bir grubun bulunmayışından doğmaktaydı. Batı Devletleri her ne kadar Rusya ile fikir bakımından anlaşamıyor iseler de kendi aralarında, birlikte hereket etmek için bir davranışları da yoktu, 1948 senesine kadar da olmayacaktır.

1947 Ekiminin başında Kominform kurulurken yaptığı konuşmada Jdanov, her ne kadar dünyanın iki bloka bölündüğünü söylüyor ise de, o tarihte ortada mevcut olan sadece Komünist bloktu. Batıda bloka benzer bir kuruluş değil, belki düşünce bile henüz yoktu.

Rusların bu serbest davranışlarına karşı ilk reaksiyon Amerika'dan gelmiştir.

Truman 12 Mart 1947'de Kongre'de yaptığı konuşmada, "Birleşik Amerika'nın, silâhlı azınlıklar veya dış baskılarla karşılaşan hür miletleri destekleme politikasına sahip olması gerektiğine inanıyorum" demekteydi. Sonradan Truman Doktrini ile anılacak olan bu demecinde Başkan, Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım yapılması, bu devletlerin istemleri halinde her ikisine de sivil ve askerî teknik personel gönderilmesi, Türk ve Yunan personelinin Amerika'da yetiştirilmesi için Kongreden yetki istemekteydi.

Bu girişim, Savaş öncesi anlaşmalar gereğince, İngiltere'nin, Yunanistan ve Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımları, kendi ekonomik durumunun artık müsade etmemesi sebebiyle devam ettiremeyeceğini Amerika'ya bildirmesi ile başlamıştı. İngiliz Hükûmetinin 21 Şubat 1947 günü yaptığı bu müracaat sıralarında, Türkiye de, bu müracaattan haberi olmaksızın, büyük şiddetle devam eden Rus baskısı ve tehdidleri karşısında yardıma ihtiyacı olduğunu Amerikan Hükûmetine bildirmişti. Ayni tarihler Yunanistan'da komünist çeteleri ile Hükûmet kuvvetlerinin bir iç harbi sürdürdükleri dönemlerdi.

Başkan Truman Türkiye ve Yunanistan'ın içinde bulundukları durumu ve kendisine iki kanaldan intikal eden müracatları gözönünde tutarak Kongreye yukarda belirttiğimiz müracaatı yapmaktaydı.

Truman'ın bu mesajı üzerine Rus basın ve radyolarında, Türkiye'nin ABD kontrolüne girdiği yolunda ağır bir kampanyanın başlamış olduğu hatırlanacaktır.

Amerikan Kongresi Başkanın taleplerini kabul etti ve bu konuyla ilgili kanun Başkan tarafından 22 Mayıs 1947'de imzalanarak yürürlüğe girdi ve Türkiye ile ABD arasındaki ilk askerî yardım anlaşması 12 Temmuz 1947 günü imzalandı. Bu anlaşma ile Türkiye'ye 100 milyon dolar tahsis edilmekteydi.

Harpten harap olarak çıkmış bulunan Avrupa, kendi imkânları ile ekonomik kalkınmasını gerçekleştirememekteydi. Buna karşılık Amerika bu defa, geçen dünya savaşının aksine, büyük bir ekonomik refah içindeydi.

Amerika Dışişleri Bakanı General Marshall, 7 Haziran 1947 günü, Harvard Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada, Birleşik Amerika'nın Avrupa'ya yardım etmesini ve Avrupa ülkelerinin ekonomik ihtiyaçları konusunda aralarında anlaşmalarını ve bir program meydana getirmelerini teklif etti. Bu konuşma da kendi ismiyle anılacak plânın doğuşuna yol açmaktaydı. Marshall'in teklifi Rusya'nın kendisi de dahil olmak üzere bütün Avrupaya hitap etmekteydi. Evvelki bahislerde görmüş olduğumuz üzere Çekoslovakya ve Polonya bu programı kabul ederek, Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtının (OECE) kurulmasına yol açacak Konferansa gitmek istemelerine rağmen, Rusya'nın karşı koyması dolayısiyle gidememişler, Rusya ve diğer Blok devletleri ise bu teklifi azametle bir yana itmişlerdi.

Kominform'un ortaya çıkması ve Doğuluların kendi itirafları ile dünyanın ikiye bölündüğünü açıklamaları, Batı devletleri üzerinde belirli bir tesir uyandırmış, eğer Rusları bir süre daha bu şekilde serbest bırakacak olurlarsa gelişmelerin nereye varacağının belli olmadığının idrakine varmalarına imkân sağlamıştır.

İngiliz İşçi Partisinin Dışişleri Bakanı Mr. Ernest Bevin, 22 Ocak 1948 günü yaptığı bir konuşmada, ilk defa bir Batı Birliği fikrini ortaya atmaktaydı. Belki bu konuşma da ortada kalabilirdi, ama hemen bir ay sonra vukubulan Çekoslovakya darbesi, Avrupa'nın demokratik geçmişe sahip bir ülkesinin Sovyet kontrolüne girmesi, bekleme ve seyretme zamanının geçmiş olduğunu açıklıkla ortaya koyunca, Avrupa'nın 5 Ülkesi, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg 17 Mart 1948 günü Brüksel Anlaşmasını imzalayarak, ortak bir savunma sistemi kuruyorlardı. Brüksel Anlaşmasının 4.cü maddesi aynen şudur:

"Sözleşmeyi yapan Yüksek Taraflardan biri, Avrupada silâhlı bir saldırıya uğrayacak olursa, diğer taraflar, Birleşmiş Milletler Yasasının 51.ci maddesindeki hükümlere uygun olarak ellerindeki

askerî veya diğer araçları kullanarak saldırıya uğrayan tarafa yardımda bulunacaklardır."

24 Haziran 1948 günü Ruslar Berlin ablukasını başlatınca, yeni filizlenmeye başlayan Batı Birliği fikri ve tatbikatı da daha bir hız kazandı. 1948 Eylülünde Brüksel anlaşması çerçevesinde askerî bir organizasyona gidildi ve adına Batı Birliği Savunma Teşkilâtı adı verildi. Üye Devletlerin Genelkurmay Başkanlarından oluşan bir Komite kuruluyor ve bunun daimî Başkanlığına Mareşal Montgomery getiriliyor, Kara Kuvvetleri için Fransız General Lattre de Tassigny, Hava Kuvvetleri için İngiliz Hava Mareşali Sir James Robb, Deniz Kuvvetleri için de Fransız Tümamiral Jaujard, müşterek kuvvetlerin başına getiriliyorlardı.

Böyle bir teşkilât şüphesiz isabetli olmakla beraber Amerikasız bunun önemi çok fazla olmayacaktı. Amerika'nın kendisi de bu savunma tertibi ile ilgileniyor, ayrıca Kanada Başbakanı Louis Saint-Laurent, Brüksel Anlaşması sisteminden çok daha geniş bir sisteme ihtiyaç duyulduğunu beyan ediyordu.

Amerika'nın Anayasası bu gibi bağlantılara girmesine imkân vermediğinden, önce bu engelin ortadan kaldırılması gerekliydi. Bu maksadı temin için, Senatör Vandenberg, bir karar sureti hazırlayarak Senatoya verdi ve Senato 11 Haziran 1948 günü bunu kabul etti. 6 maddelik bir metin olan bu kararın 2, 3 ve 4.cü maddelerini aşağıya naklediyoruz:

"2. Birleşmiş Milletler Yasasının hedeflerine, ilkelerine ve hükümlerine uygun olarak, tek tek ve topluca bölgesel veya müşterek savunma tedbirlerinin süratle alınması.

"3. Birleşik Amerika'nın meşru yoldan, ferdî ve karşılıklı, etkili ve devamlı yardıma dayanan bu bölgesel veya ortak tedbirlere katılması.

"4. Millî güvenlikleri haleldar eden silâlhlı bir saldırı halinde, münferid veya toplu meşru müdafaa hakkını (Madde 51) kullanmaktaki kararlılığını teyid ederek barışın korunmasına katılması."

Senatonun bu kararı, Amerika'nın Avrupa ile savunma konularında işbirliği yapması imkânını açmaktaydı. 6 Temmuz 1958 günü Amerika Dışişleri Bakanlığı ile Kanada ve Brüksel anlaşması devletleri Büyükelçileri arasında ilk görüşmeler başladı. 9 Eylüle kadar devam eden görüşmeler sonunda Hükûmetlere bir rapor hazırlandı. Bu rapor Hükûmetlerce olumlu karşılanınca, Brüksel Anlaşmasının

Danışma Konseyi Kuzey Atlantik savunması ile ilgili bir pakt yapılması konusunda prensip kararına vardı. Bundan sonra paktın metni hazırlanmaya başlandı ve bu 18 Mart 1949 günü açıklandı.

Rusya pakt hazırlıkları açıklandığından beri bunun aleyhinde çalışmaya başlamıştı. Paktın metni açıklanıp da, bunu imza için, Danimark, İzlânda, İtalya, Norveç ve Portekiz de davet edilince, Rusya bu defa Paktı imzalayacak devletlerin her birine, ayrı ayrı yapılan girişimin düşmanca bir hareket sayılacağı ve bunun mesuliyetinin kendilerine ait olacağı yolunda protesto notaları vermeğe başladı.

Tabiatiyle savaşın sona erdiği tarihten o güne kadarki kendi tasarrufları ve özellikle dünyayı iki bloka bölünmüş gördüğünün açıkca ifade edilmiş olması karşısında, hiç bir gizli hükmü bulunmayan ve Vandenberg kararı sayesinde gerçekleşebilmiş olan ve nihayet Amerikan anayasasına göre Kongrenin müsaadesi olmadan Amerikan Hükûmetinin bir saldırıya geçmesi değil ittifak bile yapmasının mümkün bulunmadığı biline biline, hazırlanan bu anlaşmaya düşmanca demenin ve bunu saldırganlıkla tanımlamanın ne manaya geldiği son derece açıktı. Meydanı boş bulmuş olan Rusya, bundan böyle karşısına organize bir blok çıkacağını görünce ciddi şekilde rahatsız olmuş, acaba şunu veya bunu korkutup da anlaşmanın imzasını önleyebilir miyim düşüncesine kapılmıştı.

Kuzey Atlantik Anlaşması 4 Nisan 1949 günü Washington'da imza edildi, üye devletlerin Parlâmentoları beş ay içinde tasdik formalitelerini tamamladılar ve anlaşmaya yürürlğe girdi.

Bir süre sonra Türkiye'nin de katılacağı bu anlaşmanın metnini tam olarak aşağıya almaktayız.

İşbu Andlaşma'ya Taraf olan Devletler:

Birleşmiş Milletler Andlaşması'nın gaye ve prensiplerine inançlarını ve bütün milletler ve hükûmetlerle barış halinde yaşamak arzularını teyit eyliyerek;

Milletlerinin, demokrasi prensipleriyle fert hürriyetleri ve hukukun hükümranlığı üzerine müesses bulunan hüriyetlerini, müşterek miraslarını ve medeniyetlerini korumaya karar vererek;

Kuzey Atlantik Bölgesi'nde refah ve istikrarın gelişmesine yardım etmek arzusunu besliyerek;

Müşterek müdafaları ve barış ve güvenliğin korunması için gayretlerini birleştirmeye azmederek;

İşbu Kuzey Atlantik Andlaşması üzerinde mutabık kalmışlardır.

MADDE I

Birleşmiş Milletler Andlaşması'nda kararlaşmış olduğu üzere, Taraflar, dahil olabilecekleri bilûmum milletlerarası ihtilâfları, milletlerarası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye koymıyacak surette barışçı yollarla halletmeyi ve miletlerarası münasebetlerinde, Birleşmiş Milletler'in gayeleriyle herhangi bir surette telif edilemiyecek tehdit veya kuvvet istimalinden çekinmeyi taahhüt ederler.

MADDE II

Taraflar, kendi hür müesseselerini takviye, bu müesseselerin istinat ettiği prensiplerin daha iyi anlaşılmasını temin ve istikrar ve refahı sağlamıya has şartları geliştirmek suretiyle milletlerarası muslihane ve dostane münasebetlerin inkişafına yardım eyliyeceklerdir. Taraflar, beynelmilel iktisadî siyasetlerindeki bütün ayrılıkları izaleye çalışacaklar ve içlerinden herbiri veya hepsi arasında iktisadî işbirliğini teşvik eyliyeceklerdir.

MADDE III

İşbu Andlaşma'nın gayelerinin daha müessir bir şekilde tahakkukunu temin için Taraflar, kendi hususî vasıtalarını geliştirmek ve birbirlerine karşılıklı yardımlarda bulunmak suretiyle, münferiden ve müçtemian, devamlı ve fiilî olarak hareket edip bir silâhlı tecavüze karşı münferiden ve müşterek mukavemet kudretlerini idame ve tezyit eyliyeceklerdir.

MADDE IV

İçlerinden herhangi birinin mülkî tamamiyetinin, siyasî istiklâlinin veya güvenliğinin, Taraflardan birinin fikrince, tehdit altında bulunması halinde, Taraflar birbirleriyle istişare eyleyeceklerdir.

MADDE V

Taraflar, içlerinden birine veya birkaçına karşı Avrupa'da veya Kuzey Amerika'da vâki olacak silâhlı bir tecavüzün bütün taraflara tevcih edilmiş bir tecavüz addedilmesi ve binnetice Taraflardan herbirinin böyle bir tecavüzün vukuu halinde, Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 51. maddesi ile tanınan münferit veya müşterek meşru müdafaa hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik Bölgesi'nde güvenliği

yeniden tesis ve temin için, silâhlı kuvvet istimali de dahil olmak üzere, lüzumlu göreceği harekete, münferiden ve diğer Taraflarla mutabakat halinde, hemen tevessül etmek suretiyle tecavüze uğrayan Taraf veya Taraflara yardım eylemesi hususunda mutabık kalmışlardır.

Bu mahiyette olan her silâhlı tecavüz ve bunun neticesinde alınan her tedbir derhal Güvenlik Konseyi'nin ıttılaına arzolunacaktır. Bu tedbirler, Güvenlik Konseyi'nin milletlerarası barış ve güvenliği yeniden tesis ve idame için lâzım tedbirleri alması ile nihayet bulacaktır.

MADDE VI[1]

Taraflardan birinin Avrupa veya Kuzey Amerika'daki ülkesine, Fransa'nın Cezayir[2] Vilâyetleri'ne, Taraflardan herhangi birinin Avrupa'daki İşgal Kuvvetleri'ne, Kuzey Atlantik Bölgesi'nde Seretan Medarı'nın Kuzeyi'nde olup Taraflardan birinin hakkı kazasına tâbi bulunan adalara veya aynı bölgede Taraflardan birinin gemi veya uçaklarına karşı yapılan bir tecavüz bir silâhlı tecavüz addedilip 5'inci maddenin tatbikini icabettirecektir.

MADDE VII

İşbu Andlaşma, Birleşmiş Milletler'e üye olan Tarafların Birleşmiş Milletler Andlaşması'ndan mütevellik hak ve vecibelerini, yahut milletlerarası barış ve güvenliğin muhafazasında Güvenlik Konseyi'nin asli mesuliyetini haleldar etmez ve herhangi bir şekilde haleldar ediyor gibi tefsir olunamaz.

MADDE VIII

Taraflardan herbiri, kendisiyle diğer herhangi bir Taraf veya diğer herhangi bir Devlet arasında halen mer'iyette bulunan millet-

1 Kuzey Atlantik Bölgesi, Yunanistan ve Türkiye'nin İttifak'a katılmasıyla ilgili protokolun 2. maddesiyle yeniden sınırlanmıştır.

2 16 Ocak 1963'de Kuzey Atlantik Konseyi Fransız Daimî Temsilcisinin 1 Temmuz 1962 tariihnde self determinasyon oylaması ile Cezayir halkının Fransa ile işbirliği halinde Cezayir'in bağımsızlığını ilân ettiğine dair beyanatını dinlemiştir. Dolayısı ile Fransa Cumhurbaşkanı 3 Temmuz 1962'de Cezayir'in bağımsızlığını resmen tanımıştı. Bunun sonucu olarak "Fransa'nın Cezayir Vilâyetleri" artık bu şekliyle mevcut olmadığı gibi Kuzey Atlantik Andlaşmasında söz konusu edilmelerinin de anlamı kalmamıştır. Bu beyandan sonra Konsey, Fransa'nın Cezayir Vilâyetleri ile ilgili Andlaşma maddelerinin 3 Temmuz 1962'den itibaren yürürlükten kalktığını kaydetmiştir.

lerarası taahhütlerden hiçbirinin işbu Andlaşma ahkâmına mugayir olmadığını beyan ve Andlaşma'ya aykırı herhangi bir milletlerarası taahhüde girişmemek vecibesini tekabül eyler.

MADDE IX

İşbu madde ile Taraflar, Andlaşma'nın tatbikatına müteallik meselelerde selâhiyettar olmak üzere, içinde Akitlerden herbirinin temsil olunacağı bir Konsey ihdas ederler. Konsey her an ve süratle toplanabilecek şekilde teşkilâtlandırılacaktır. Konsey lüzumlu olabilecek tali teşekkülleri kuracak, bilhassa, 3 ve 5 inci maddelerin tatbiki için alınacak tedbirleri tavsiye eyleyecek olan bir Müdafaa Komitesi'ni hemen tesis eyliyecektir.

MADDE X

Taraflar, işbu Andlaşma'nın prensiplerinin gelişmesine ve Kuzey Atlantik Bölgesi'nin güvenliğine yardım edebilecek durumdaki diğer her Avrupa devletini Andlaşma'ya iltihaka, oybirliğiyle davet edebilirler. Bu suretle davet olunan her devlet kendi iltihak vesikasını Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti'ne tevdi etmekle Andlaşma'ya Taraf olabilir. Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti her iltihak vesikasının tevdiinden Taraflardan herbirini haberdar eyliyecektir.

MADDE XI

Bu Andlaşma Taraflarca kendi Anayasaları kaidelerine tevfikan tasdik ve hükümleri ona göre tatbik olunacaktır. Tasdiknameler, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti'ne mümkün olduğu kadar çabuk tevdi edilecek, mezkûr Hükûmet her tasdiknamenin tevdiinden diğer bilcümle imzalayıcı devletleri haberdar eyliyecektir.

Andlaşma, Belçika, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere dahil olmak üzere, mümzi devletlerin çoğunluğunun tasdiknameleri tevdi olunur olunmaz, tasdik eden Devletler arasında mer'iyete girecek ve diğer imzalayıcı devletler için tasdiknamelerin tevdii günü uygulamaya geçecektir.

MADDE XII

Andlaşma 10 sene meriyette kaldıktan sonra veya muahhar bir tarihte, Taraflar, içlerinden birinin talebi üzerine, milletlerarası barış ve güvenliğin idamesi için Birleşmiş Milletler Andlaşması'na tev-

fikan aktedilmiş bulunan gerek mıntıkavî, gerek cihanşümul mahiyetteki tertiplerin tekâmülü de dâhil olmak üzere, Kuzey Atlantik Bölgesi'nde o tarihte barışa ve güvenliğe müessir âmiller nazarı itibare alınarak, Andlaşma'nın tâdili hususunda yekdiğeriyle istişarede bulunacaklardır.

MADDE XIII

Andlaşma 20 sene meriyette kaldıktan sonra, Taraflardan herbiri, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti'ne feshi ihbar ettiği tarihten bir sene sonra, kendisine taallûku itibariyle Andlaşma'ya nihayet verebilecektir.

Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti, her fesihnamenin tevdiini diğer Akitlere bildirecektir.

MADDE XIV

Fransızca ve İngilizce metinleri aynı derecede muteber olan bu Andlaşma Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti Hazine-i Evrakına tevdi edilecektir. Tasdikli suretleri bu Hükûmet tarafından diğer mümzi Devletler Hükûmetleri'ne verilecektir.

Bundan sonra kısaca NATO diye andlandırıcağımız Kuzey Atlantik Anlaşmasının imzalanması ile Batı Bloku da ortaya çıkmış oluyordu. Fakat bu blok henüz tamamlanmış değildi, bir süre sonra 3 devlet daha iltihak edecekti. Bu devletlerden birisi Türkiye olduğu cihetle, olayların kronolojik gidişini bir an için bir kenara bırakarak önce Türkiye'nin bu pakta nasıl dahil olduğunu kısaca hatırlayalım.

Türkiye'nin, o tarihlerde içinde bulunduğu durumda, NATO gibi bir teşkilâta girmek arzusunu göstermesi son derece anlaşılır bir davranıştır. Her ne kadar ABD ve İngiltere, manen Türkiye'nin yanında görünüyorlar ve ayrıca ABD Türkiye'ye askeri yardım da yapıyorsa da, Türkiye yalnızlığını kuvvetle hissediyordu. Herhangi bir hal vukuunda Türkiye'ye yardım edileceğinden emin olmak imkânı yoktu. Çekoslovakya'daki darbeden sonra Batının gösterdiği reaksiyon yok denecek kadar az olmuştu. Bu durum, Türkiye'yi, karşı karşıya bulunduğu potansiyel tehlikeyi azaltabilecek bir çare bulmağa zorlamaktaydı. Eğer NATO'ya girebilirse, NATO devletlerinin herhangi birisine yapılacak bir saldırı, hepsine yöneltilmiş sayılacağından, rahat nefes almak imkânı hasıl olacaktı. Kaldı ki Rusya esasen, kendisini ABD ile savaşa sürükleyecek bir girişimi göze alamayacağı cihetle, NATO'ya girmekle sadece yardım görmek açısından de-

ğil, caydırıcılık kuvveti kazanmak açısından da bir rahatlık elde edilmiş olacaktı.

Bütün bu sebeblerle Türkiye 1950 yılı başlarında NATO'ya girmek için resmen müracaatta bulunmuştur. Bu müracaat anından itibaren Rusya'nın başlattığı ve gittikçe tehdide dönüştürdüğü kampanyaya aldırış etmeyerek, teşebbüslerini ısrarla sürdürmüştür.

Bu ilk müracaatı destekleyen sadece İtalya olmuştur. 1 Ağustos 1950'de Türkiye ikinci defa müracaatını yapmış, gene kabul edilmemiştir. NATO Konseyi bu defa, Türkiye ile Yunanistan'ı, Akdeniz savunmasının plânlama çalışmalarının yapıldığı toplantılara çağrılmaları kararını almakla yetinmiştir.

Türkiye, eğer Amerika bir politika değişikliği yaparak Türkiye'nin NATO'ya girmesini desteklemek kararı almasa idi, belki de hiç bir zaman NATO'ya giremeyecekti. Zira Amerika'nın bu kararından sonra dahi NATO devletlerinin hemen tamamı Türkiye'nin alınmasına karşı çıkmağa devam etmişlerdir.

Karşı çıkanların başında Kuzey devletleri gelmekteydi. Bunlar hem NATO'nun mesuliyet alanının genişleyecek olması, hem de kendilerinin aldıkları NATO yardımlarının azalabileceği düşüncesiyle Türkiye'nin girmesini istemiyorlardı. Onlara İngiltere de katılıyor, Türkiye NATO'ya girecek olursa, başka bir bahisde değineceğimiz, Orta Doğu Savunma Projesinin suya düşeceğinden endişe ediyordu. Ancak Amerika'nın ısrarı ile NATO Konseyinin, 16 Eylül 1951 deki Ottowa toplantısında, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya davet edilmeleri kararı alındı.

Türkiye ve Yunanistan 18 Şubat 1952 Lizbon toplantısında resmen NATO'ya dahil oldular. 3 sene sonra 5 Mayıs 1955 de Federal Almanya da ilerde ayrıca ele alacağımız gelişmeler sonucu, NATO'ya girdi ve böylece Batı Bloku da tamamlanmış oldu.

Türkiye'nin, NATO'ya girişinde imzaladığı protokol metni de aşağıdadır.

Londra, 22 Ekim, 1951

4 Nisan 1949 da Washington'da imzalanan Kuzey Atlantik Andlaşması'na Taraf olan Devletler,

Kuzey Atlantik Bölgesi güvenliğinin, Yunanistan Krallığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin işbu Andlaşma'ya iltihakiyle artacağına kani bulunmakla, aşağıdaki hususlarda mutabık kalmışlardır:

MADDE I

İşbu Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti, bilûmum Taraflar namına, Yunanistan Krallığı Hükûmeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'ne, bu Protokol'ün ikinci maddesiyle muaddel şeklini alacak olan Kuzey Atlantik Andlaşması'na iltihak için bir davetiye gönderecektir. Bunu müteakip, Yunanistan Krallığı ile Türkiye Cumhuriyeti'nden herbiri, iltihak vesikasını Amerika Birleşik Devletleri Hükmeti'ne tevdi eylemesi tarihinde, Andlaşma'nın 10'uncu maddesine tevfikan, işbu Andlaşma'ya Taraf olacaktır.

MADDE II

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzey Atlantik Andlaşması'na Taraf olması halinde, Andlaşma'nın 6'ncı maddesi, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin iltihak vesikasını Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti'ne tevdi eylemesi tarihinden itibaren, aşağıdaki şekilde tâdil edilmiş olacaktır.

"5 inci maddenin tatbikini icap ettiren, Taraflardan birine veya birkaçına karşı yapılmış silâhlı bir tecavüz.

i. Taraflardan birinin Avrupa ve Kuzey Amerika'daki ülkesine yahut Fransa'nın Cezayir Vilâyetleri'ne, Türkiye ülkesine, yahut Kuzey Atlantik Bölgesi'nde Seretan Medarı'nın kuzeyinde olup Taraflardan herhangi birinin hakkı kazasına tâbi bulunan adalara;

ii. Taraflardan herhangi birinin işbu ülkelerde veya bu ülkeler üzerinde yahut Avrupa'nın Andlaşma yürürlüğe girdiği tarihte Taraflardan herhangi birinin İşgal Kuvvetleri'nin konaklamış olduğu diğer herhangi bir bölgesinde veya Akdeniz'de yahut Seretan Medarı'nın kuzeyinde kalan Kuzey Atlantik Bölgesi'ndeki kuvvetlerine, gemilerine veya uçaklarına yapılan bir silâhlı tecavüzdür.

MADDE III

İşbu Protokol Kuzey Atlantik Andlaşması'na Taraf olan Devletler'den herbirinin kabulünü Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti'ne tebliğ etmesiyle yürürlüğe girecektir. Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti bu tebliğlerden herbirinin aldığı tarihi ve işbu Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihi Kuzey Atlantik Andlaşması'na Taraf olan bilûmum Devletlere bildirilecektir.

MADDE IV

Fransızca ve İngilizce metinleri aynı derecede muteber olan işbu Protokol, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti Hazine-i Evrakı'na tevdi olunacaktır. Mezkûr Hükûmet, Protokol'ün tasdikli suretlerini Kuzey Atlantik Andlaşması'na Taraf olan diğer bilûmum Devletler'e verecektir.

Şimdi, bu iki blok arasında ortaya çıkan meseleleri ve bu meseleler karşısında Türkiye'nin tutumunu tetkike başlayacağız. Ancak daha önce, Rusya'nın Doğu Blokunu kurmasına karşılık olarak Amerika'nın Avrupa Devletleriyle bir araya gelerek NATO'yu oluşturmaları ve buna muvazi olarak takip ettikleri politika başarılı olmuş mudur, olmamış mıdır, bu konuya eğilmek istiyoruz.

Aslında böyle bir inceleme belki de en sonra yapılmak gerekir. Önce olaylar ve tatbikat tetkik edilirse bu incelemenin kolaylaşabileceği düşünülür. Ne var ki hadiseler tamamen yaşanmış ve her şey sona ermiş değildir. Bugün de, mahiyeti ve tatbikatı değişmiş olmakla beraber ayni politika yürütülmektedir. Bu itibarla geçmiş bir olayla ilgili politik bir kararın değerlendirilmesini değil de içinde yaşadığımız dönemin değerlendirilmesi mahiyetinde bir inceleme yapacağız. Bunun, müteakip bahislerde ele alacağımız olaylardan önce yapılması, o olaylardaki tutumların anlaşılmasını da kolaylaştıracaktır.

4 — *Doğu Bloku karşısında Amerikan Politikası*

Bu kısmın ilk bahsinde Savaş sona ermekte iken, Churchill'in; Avrupayı Alman işgalinden kurtarmakta olan Amerikan ordusunun başında olanların; Amerikan Dışişleri Bakanlığının, ne gibi düşüncelere sahip olduklarını kısaca belirtmiştik.

Ayni endişelerin Truman'da da mevcut olduğunu biliyoruz. Stalin'in çeşitli tasarrufları ile Truman'ın tam bir ayrılık içinde olduklarını gösterir çeşitli konuşmalar, yazışmalar bugün bilinmektedir ne var ki 1945 başından itibaren, 1947 yılına kadar Rusya'nın bu istediği gibi hareket etmek ve kendi menfaatlerini ve kazançlarını garanti altına alıp sağlamlaştırmak politikası karşısında, ne Amerika'nın, ne de İngiltere'nin tesbit ve ilân edilmiş bir politikası bulunmamıştı.

İlk politik karar olarak Truman'ın Kongreye mesajını gösterebilecek durumdayız. Bilindiği gibi bu mesajın tarihi de 12 Mart 1947 dir.

Bu mesajda dahi politik karar olarak ortaya çıkan husus, "silâhlı azınlıkların veya dış baskıların tehdidi altında olan hür milletlere yardım etmek"ten ibarettir. Bu yardım talep edildiği takdirde yapılacaktır. Bu kararın tesbitinden bir yıl sonra, Çekoslovakya'da fiilen silâhlı bir azınlık durumunda olan Komünist Partisi bir darbe ile Hükûmeti ele alırken ve memlekete komünist rejimi resmen getirirken Amerika'nın kımıldama imkânı olmamıştır, zira her şeyden evvel ortada yardım talebi yoktur. Ama iktidarı ele almak için hareket geçen kuvvetlerin böyle bir yardım talebi yapılmasına imkân bırakmayacakları gözönünde tutulmamıştır. Aynı konuda Rusların hareket tarzına bakarsak aradaki farkı daha kolay anlarız. 1968 Çekoslovak darbesinde, Ruslar, Çekoslovak Partisinden bazı kimselerin memleketin hali kötüye gidiyor diye Ruslardan ve diğer Doğu Bloku Devletlerinden yardım istemiş oldulkarını dünyaya ilân ederek, Çekoslovakya'ya girmişlerdir. Bu yardımı istemiş olan kimseler bir türlü bulunamamıştır ve bunun da netice üzerinde hiç bir tesiri olmamıştır.

Bu itibarla Truman'ın mesajını dahi hakiki ve tesirli bir politika çizgisi olarak kabul etmek doğru olmayacaktır. Bunun yegâne faydası, kendisini korumaya azimli devletlerin hiç olmazsa mücadele için ihtiyaçları olan malzeme yardımı elde edebilmeleri olmuştur.

Truman'ın bu mesajının bir politik tutum haline gelmesi için biraz daha zaman geçmesi gerekecektir. Yeni politikanın ilk ifadesini ve hudutlarını 1947 yılında "Foreign Affairs" dergisinin Temmuz sayısında "Mr. X" imzası ile çıkan bir makalede bulabiliyoruz. Bu imzanın George F. Kennan'a ait olduğu malumdur.

Kenan, "Sovyet Davranışlarının kaynağı" isimli bu makalesinde Sovyet Rusya'nın, Kapitalist dünya toplumlarını ortadan kaldırıp yerlerine komünist rejimler getirmek için uzun vadeli bir stratejiyi tatbika başladığını bir hareket noktası olarak ortaya koyuyor ve bunun çarelerini araştırmaya girişiyordu. Teklif ettiği çareleri biraz sonra belirtmek üzere hemen bir ilk düşüncemizi kaydetmek istiyoruz.

Kenan'ın tesbit ettiği hareket noktasının doğru olduğunu şüphesiz kabul edeceğiz. Ancak bunu ortaya koymakla Kenan'ın büyük bir buluş yaptığını kabul imkânı göremiyoruz. Sovyet Rusya'nın kurulduğu günden beri, hatta ondan daha önce, komünizm ideolojisinin ortaya çıktığı günden beri, hiç bir şekilde saklanmayan, her fırsatta açık açık tekrar edilen prensip zaten buydu.

Komünist ideolojisinin temeli, sınıf mücadelesinin ve ekonomik determinizmin ihtilâle giden bir ayaklanmayı kaçınılmaz kıldığı hususudur. İdeolojiye göre, bu mücadelenin bir uzlaşma ile sonuçlanması söz konusu olamaz, sadece taraflardan birisinin mutlak zaferi ile bitebilir. Devamlı barış ancak sınıf mücadelesinin sona erdirilmesi halinde elde edilebilir. Sınıf mücadelesi ise sadece komünizmin zaferi ile sona erebilir.

Lenin, "nihaî hedefe varana değin korkunç bir savaş hali devam edecektir. Bir savaş halinde korkaklık ne derece bir suç ise, hissî olmak da o ağırlıkta bir suçtur" derken bu fikrin, bu ideolojinin nasıl tatbik edileceğini de ilân etmekteydi.

Komintern ve Kominform dünyayı zaten komünist olanlar ve olmayanlar diye ikiye bölmüş ve gayenin, olmayanları olanlar safhasına sokmak olduğunu da açıklamıştı.

Bütün bunlar 1947 yılında keşfedilecek hususlar olmaktan çok uzaktı. Komünizm ile ilgili iki satır kitap okumuş her aydının bilebileceği hususlardı. İşte bu sebeblerle, Kenan'ın yaptığı tarifle mutabık olmakla beraber, bunun sanki yeni farkına varılmış bir husus gibi ortaya konuşunu anlamakta zorluk çekmekteyiz.

Kenan'ın, Sovyetlerin takip ettiği bu politikaya karşı koymak üzere ileri sürdüğü çareleri de şöyle özetleyebiliriz.

"Sovyetler Birliğine karşı, Birleşik Devletler politikasının temeli, Rusların yayılma eğilimlerine sabırlı fakat kesin ve dikkatli bir şekilde set çekmek şeklinde uzun vadeli bir strateji olmalıdır. Sovyetlerin, Batının hür müesseseleri üzerindeki baskısı, Sovyetlerin manevralarının ve değişik tutumlarının gerektirdiği şekilde daima coğrafî ve politik hedefleri değişebilecek fakat aldanarak yok edilemeyecek dikkatli ve akılcı bir karşı kuvvetle durdurulabilir."

Kenan'ın "karşı-kuvvet" nazariyesi sadece askerî kuvveti öngören bir anlayış değildi. Fakat hiç şüphe yok ki, bunun içinde askerî kuvvetin büyük yeri vardı. Nitekim bu politikanın en ünlü tatbikatçısı sayılan Amerikan Dışişleri Bakanı Dean Acheson, 1951 yılında ABD Senatosu Dış Münasebetler Komisyonunda yaptığı bir konuşmada aynen "yapmamız icab eden husus kuvvet yaratmaktır. Bu kuvveti yaratırsak dünya durumunun değişeceğine inanıyorum. Bu değişme ile tarafların müzakere pozisyonlarında da bir değişiklik olacaktır. Bunun sonucunda Kremlin'in realiteyi kabul edeceğini umuyorum" demekteydi.

1950 yılında Kore'ye müdahale ediş de salt askerî kuvvet kullanarak komünizm yayılışına sed çekmek politikasının bir tatbikatı olarak kabul edilebilir.

İşte, Sovyet yayılması politikasına karşı Amerika'nın ilk tesbit ettiği karşı-politika, ilk ifadesini çekingen bir tarzda Truman'ın mesajında bulan, teorik çizgileri Kenan'ın makalesinde ortaya çıkan, fiilî tatbikatı ise, bir taraftan Wandenberg kararının kabulü, diğer taraftan özellikle nükleer silâhlanmanın hızlandırılması ile 1948'den itibaren tam manasıyla başlayan "Sed-Çekme = Containment" politikasıdır.

Bu politikanın birer cümle ile ifade edilebilecek iki ana hedefi vardır: İlk hedef kuvvet oluşturmak, yani Amerika'yı askerî kuvvet bakımından karşısında durulamayacak bir seviyeye çıkarmak, ikinci hedef Rusyayı komünizmin sirayetini önleyecek şekilde dost devletlerden oluşan bir kuşakla çevrelemek. Amerika birinci hedefi, başkasına ihtiyacı olmadan kendisi gerçekleştirecekti. İkinci hedefin gerçekleşmesi çalışmaları ise, NATO, Balkan Paktı, Bağdad Paktı, SEATO Teşkilâtlarının ortaya çıkmasına yol açacaktır. NATO paktını esasen gördük, diğerlerini de Türkiye'yi ilgilendirdikleri ölçüde ileriki kısımlarda ele alacağız.

Amerikan politikasının tesbit ettiği bu iki hedefin de isabetli olmadığını zaman göstermiştir. Ancak bunun izahına başlamadan önce, bu politikanın Amerika içinde nasıl karşılandığına kısaca temas etmemiz zaruridir. Zira ilk reaksiyonlar müstakbel gelişmelere de ışık tutacak görünümdedir.

NATO kurulup, Amerika Nükleer arsenalini kuvvetlendirmek politikasını geliştirince mahiyeti ortaya çıkan "Containment" tatbikatı Amerika'da hem sağ, hem de sol tarafından tenkide uğradı. Solun ileri sürdüğü iddia, Stalin'in, Containment politikası yaratıcılarının düşündüklerinin aksine saldırgan değil savunma politikası takip ettiği güvenlik ve barış istediğiydi. Bu sebeble Sol, politikayı şartlara uymaz görüyor, Amerika'nın bir anlayış ve silâhsızlanma politikası gütmesini istiyordu.

Sağ'a gelince, onlar Containment politikasının dayandığı Sovyet niyetlerini kabul ediyorlar fakat bu politikaya karşı koymak için öngörülen tedbirleri çekingen savunma çareleri olarak kabul ederek, Rusların üstüne gidilmesini ve Rus tahakkümüne düşmüş ülkelerin kurtarılmasını istiyorlardı. Rusların bir gün yumuşamalarını beklemek yerine, Doğu blokuna, arzuları hilâfına sokulmuş devletlerde halkın ayaklanmasına yardımcı olunması tezini savunuyorlardı.

Sol kanadın başını çeken Henry Wallace, 1948 seçimlerinde, seçim plâtformunda bu görüşleri ileri sürerek seçilmeye çalışmış ama sadece 1 milyon kadar oy alabilerek, böyle bir görüşün Amerika'da tutulmadığı çok açık şekilde ortaya çıkmıştır. Ayrıca Stalin'in sadece barış ve güvenlik istediği teması da, hemen bütün düşünürler tarafından delillerle çürütülmüş ve bu kanadın görüşleri ortadan silinmiştir.

Sed-Çekme politikasını çekingenlikle itham eden sağ kanat ise, 1952 de Eisenhower'in Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, en önde gelen sözcülerini, Nixon ve John Foster Dulles'ı, memleketin en üst karar mercilerine getirmişlerdir. Ne var ki bunlar da eleştirilerini haklı gösterecek bir politika takip edememişler, hatta Koreye askerî müdahaleyi göze alan Dean Acheson kadar bile yapamamışlar, Macaristan ayaklanmasında Rusların bunu tanklarla bastırışı karşısında seyirci kalmışlardır.

Eisenhower yönetiminin bu tutumu, 1960 seçimlerinde Cumhuriyet Partisi adayı olan Nixon'un, Demokrat parti adayı Kennedy tarafından, Amerikan savunmasını ihmal etmiş olmakla suçlanması imkânını sağlamış ve Nixon, doğru veya yanlış, seçimi kaybedişinin en mühim sebebi olarak Kennedy'nin bu suçlamalarını görmüştür.

1960 seçimlerini kazanan Demokratlar, bir ölçüde de seçim sırasında ileri sürdükleri iddialar ve vaadler sebebiyle, Amerika'nın Ruslara cevap vermelerini daha tesirli hale getirmek yollarını aramışlardır. Buldukları yol, daha Truman zamanında kabul edilmiş olan, "Massive retaliation" yani bir rus saldırısı halinde derhal Rusya'ya atom taarruzunu başlatmak politikasını değiştirmek olmuştur. Bunu değiştirmek için ileri sürdükleri sebeb aslında doğru görülür. Bölgesel bir saldırıya karşı Rusya'ya bütün Atom arsenalini boşaltmaya kalkmak kolay karar verilecek bir husus değildir, böyle olunca da Rusya bir ölçüde serbest kalmış olmaktadır. Bu hususu ileri atarak, Kennedy'nin Savunma Bakanı McNamara, bölgesel gerilla hareketlerini, o bölgede, askerî kuvvetle bastırmak teorisini geliştirmiştir. Bu teori sayesinde Amerika kendisini Vietnam savaşı içinde bulmuştur.

Amerika'da Demokratlar "güvercin", Cumhuriyetciler "şahin" olarak tanınırlar. Ama ne var ki Kore harbini de, Vietnam harbini de başlatanlar Demokratlar, bunları sonuçlandıranlar ise Cumhuriyetçiler olmuşlardır.

Vietnam savaşının yarattığı muazzam bir harp düşmanlığı havası içinde Cumhurbaşkanlığına 1968 yılında seçilen Nixon'un savaşı devam ettirebilme imkânı yoktu. Zaten savaşın kazanılma şansı da kalmamıştı. Bir formül bulunarak Vietnam'dan sıyrılmak gerekiyordu. Bu mecburiyet, Amerika'da bazı çevrelerin "stratejik gerileme" dedikleri yeni bir politikanın kabulünü zorunlu kılmıştır. Amerika artık bölgesel ihtilâflara kendisi bilfiil karışmayacak, o bölgede, komünistlere karşı koymayı mümkün kılacak şekilde bölge devletlerini kuvvetlendirecek, onlara askerî ve ekonomik yardım yapacaktı.

Nixon döneminin en büyük bahtsızlığı, savaş düşmanlığı ile birlikte gelişen antimilitarist havadır. Amerika'nın hemen bütün fikir oluşturma merkezleri Amerikan Savunma bütçesinin düşmanı durumuna gelmişlerdir. 1972 yılında Brookings Enstitüsünün yaptığı bir çalışmada, o yıl teklif edilen 76,5 milyar dolarlık Savunma bütçesinden 12,5 milyarın rahatlıkla kesileceği tezi savunulmaktaydı. O yıl yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimlerine namzet olarak katılacak Senatör McGovern bu kısıntıyı az buluyor, 30 milyon kısılmasını teklif ediyordu.

Bu teklifler yapılırken, Rusya'nın muazzam bir silâhlanma yarışı içinde olduğunu düşünen çıkmıyordu. Adeta Amerika'nın bütün düşünürleri, kendi ülkelerinin zayıflaması için yarışa girmiş görünümündeydiler. Bu hava içinde Nixon'un istifasından sonra Ford ve Carter döneminde Angola'nın, Laos'un, Etyopya'nın, Mozambik'in, Kamboçya'nın komünistlerin ellerine geçmelerine seyirci kalındı.

Carter döneminde, 1976'dan sonra ortaya bir yeni politika daha çıktı. Dışişleri Bakanı Vance'ın anlayışına göre, Sovyet Rusya ile Amerika'nın emelleri ve hayalleri aynıydı, Ruslar da, Amerika gibi istikrar ve barış peşindeydiler. Her ne kadar Ruslar hâlâ askerî kudretin eskiden olduğu şekilde bir mana ifade ettiğini düşünmekte idiyseler de, Amerika'nın kendilerine öğreteceği fikirler ve Mısırdan kovulmaları gibi olaylardan alacakları dersler sonunda, dünyanın yeni bir hüviyet kazandığını ve askerî kuvvetin artık gitgide bir politika vasıtası olmaktan çıktığını öğreneceklerdi. Nükleer sahada, stratejik üstünlük manasız hale gelmişti, eğer Ruslar hâlâ bunu gerçekleştirmeğe çalışacak kadar gelişmemiş iseler, bundan ekonomik sıkıntılara düşmekten başka bir kazançları olmadığını göreceklerdi.

Bu açıklamalar yeni Carter doktrininin ana çizgilerini ortaya koymaktaydı. Doktrinin kendisini ise bizzat Carter şöyle açıkladı:

"Kendi geleceğimizden emin olarak, bir dönem bize iltihak eden her diktatörü bağrımıza basmamıza sebebiyet veren komünizm korkusundan da kurtulmuş bulunuyoruz. Bu değişme dolayısiyle son derece bahtiyarım".

Carter bu sözleri, İran Şahının düşmesinden sonra söylüyor ve böylece kendi doktrininin, "Stratejik ricat" teorisini de ortadan kaldırdığını açıklamış oluyordu.

1979 yılında Afganistan Rus işgaline uğrayıp Carter ağzı açık kalınca, yeni Carter doktrininin "Savunmasız teslim olma" diye tarif edilebileceği anlaşıldı.

Carter'den sonra Amerika'ya yeni bir savunma bilinci gelmiş görünmektedir. Bunun nasıl ve ne süre devam edeceğini tabii zaman gösterecektir.

Kısa bir şekilde 1945'den bu yana, Amerika'nın Rusya'ya karşı takip etmeğe çalıştığı politikaları ana hatları ile ortaya koymuş oluyoruz. Bütün bu süre zarfında Rus politikasında herhangi bir konuda bir santim değişme olmadığını, 1945'de gaye ne idi ise, bugün de ayni kaldığını, sadece Rusya'nın halen 1945'e kıyasen bu gayesine varmak için çok daha kuvvetli imkânlara sahip duruma geldiğini belirtmek de icab eder.

Başlangıçta, "Containment" politikasının iki ana hedefinin de isabetli olmadığına dokunmuştuk. Gerçi zaman bunu kendiliğinden isbat etmiştir, ama bunun o gün dahi gözden kaçmamasına imkân veren sebebleri vardı. Şimdi kısaca bunlara dokunmak istiyoruz.

Her şeyden önce tamamen kişisel bir görüşümüzü belirtmek isteriz. 1945 yılından itibaren bütün milletlerin diline bir "soğuk harp" deyimi yerleşmiştir. Bence bu deyim tamamen yanlış bir batı icadıdır. Rusların davranışları Batıya karşı bir nevi savaşmış gibi gösterilmek istenmiştir. Böyle bir şey söz konusu değildir. Rusya kendi milli politikası bakımından, dünyaya yerleştirmeğe çalıştığı komünizm ideolojisi bakımından ne yapması icab ediyorsa sadece onu yapmıştır. Bir akrebi elinize alır oynarsanız ve sizi sokarsa ona kızmanız ne derece manasız ve hatta gülünç bir hadise olursa, Rusya'ya karşı, takip ettiği politika sebebiyle darılmak, kızmak ayni ölçüde yanlış ve gülünçtür.

Kızılacak, üzülecek bir husus varsa, Rusya'nın böyle bir politika takip edeceğini bile bile, ona istediği imkânın sağlanmış oluşudur.

Rusya'nın böyle bir politika takip edeceği bilinmiyordu demek mazeret değil, ikinci bir hata işlemek olur. Bu, komünizm ideolojisi-

nin ne demek olduğu hakkında hiç bir fikir sahibi olunmayışı manasına gelir ki bir devleti idare etmek mesuliyetini yüklenmiş kişiler adına affedilemeyecek bir bilgisizlik olur. Ayrıca 1939 yılından 1944 yılı sonuna kadar Rusya'nın takip ettiği politika gözler önünde cereyan etmiş olduğuna göre, Avrupa kurtulunca Rusya'nın ne yapacağı hakkında belirli bir kanaat edinilememiş olması da kolay affedilebilir bir husus değildir. Savaşın dışında kalan ve dolayısiyle Stalinle ve yardımcıları ile Savaş ve savaş sonrası politikası konularında herhangi bir görüşme yapmamış olan Türk devlet adamlarının, tahmin olarak ileri sürdükleri İkinci Kısımda izah etmiş olduğumuz hususların doğru çıkmış olması karşısında, böyle temas imkânlarına sahip kişilerin tamamen aksi kanaatlere varabilmiş olmalarının izahı bulunamaz.

Dolayısiyle ortadan soğuk harp diye bir hadise olduğunu kabul etmek mümkün değildir.

En evvelinden başlayalım, madem ki, Avusturyanın işgali, Çekoslovakya'nın işgali yok farzedilecek ve bu ülkeler yeniden eski hududları dahilinde ihya edileceklerdi, o takdirde bunların geçici bir süre için dahi işgal altında tutulmalarına ve hangi ordunun nereye kadar ilerleyeceğinin tesbitine ne gerek vardı? Diyelim ki savaşın sevki idaresi bakımından başlangıçta belirli bazı hedefler seçildi. Ama savaşın gidişi bu hedeflerin aşılmasını mümkün kılmış ve Amerikalılar, bazı bölgelere Ruslar'dan önce gelmiş ise geri çekilmenin bir manası olur muydu?

General Bradley'in hatıratından anlıyoruz ki, Rus ve Amerikan orduları karşılaştıkları zaman Ruslar siper kazmağa başlamışlardır. Bundan çıkarılacak mana, Amerikalıların geldikleri noktalardan geri çekileceklerini düşünmedikleri, daha ileri gelmelerine mani olmak çabasında bulunduklarıdır. Zaten Amerikalılar veya İngilizler girdikleri bölgelerden çekilmeselerdi ne olurdu, Ruslar saldırıya mı geçerlerdi? Protestodan ileri yapabilecekleri bir husus olmadığı açıktır. Ama verilen söz tutulmamış olacaktı. Rusya zaten Polonya'da, verdiği sözü tutmamağa başlamıştı, onun yaptığı şekilde hareket etmek bir ölçüde yerinde olurdu.

Berlin ablukası başladığı zaman, askerler, bu ablukayı geçip yürümek istemişlerdi. Yürünseydi, Ruslar karşı koyabilir miydi? Fakat asıl en mühim nokta karşı koysalardı ne olacağıdır.

Doğrudur, o tarihte Avrupa'daki Rus kuvvetleri ile Amerikan ve İngiliz Kuvvetleri arasında Rusya lehine büyük bir nisbetsizlik

mevcuttu. Ama, Rusya 4 sene sürmüş savaştan 20 milyona yakın ölü vererek çıkmış, ülkesi harabe haline gelmiş, ekonomik bakımdan bitkin bir durumda olmaktan başka, kendisine hiç de dost gözle bakmayan topraklar üzerinde idi. Ana vatandan bu kadar uzak cepheye hangi malzemeyi, hangi mühimmatı, hangi yedek kuvvetleri gönderebilecekti?

Buna karşılık, Amerika belki de tarihinin en zengin dönemini yaşamaktaydı. Harp endüstrisi henüz barış endüstrisine dönüşmemişti. Üstelik elinde Rusya'yı yok edebilecek bir atom silâhı mevcuttu. Rusların başlatabileceği bir çatışmanın, çok kısa sürede Rusya'nın kendi tabii hudutları içine çekilmesiyle neticeleneceği açıktı. Muhakkak bu çatışmada ölenler olacaktı. Ancak verilecek zayiatın Korede ve Vietnam'da ölenlerden fazla olacağını düşünmek zordur.

Şu halde Soğuk Harp denen olayı, Rusların değil, Amerikalıların başlatmış olduğunu kabul etmek daha doğru olur.

Bunun devam etmesine sebeb olanlar da gene Amerikalılardır. Hakikaten tatbik etmek istenen "Containment" politikası ile nereye gidilecekti?

Evvelâ Rusya'nın etrafında dost devletlerden oluşan bir kordon çekilmesi konusuna gelelim. Bu kordonu Batıdan önce Rusya kendisi çekmişti. Batının çekeceği kordon, başlangıçta Türkiye de işin içinde olmadığına göre Rus ana vatan hududlarından binlerce kilometre öteden başlıyordu. Bulgaristan, Romanya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan ve Doğu Almanya Rusya'nın önünde tabii bir örtü idiler. Bu devletleri ve bu milletleri de kordonun içinde bırakmak, her şeyden evvel onlara Doğu Blokundan kurtulmak için her türlü şansı kapamak olacaktı. Nitekim öyle oldu. Asyada koskoca bir Çin vardı. Kordonun içinde mi kalacaktı, dışında mı kalacaktı? Amerika'nın Çin politikası isabetli miydi, yanlış mıydı? Bu da başlı başına ama şimdi üstünde durmayacağımız bir konudur.

Kordonu teşkil edecek dost ülkelere gelince, bunların tarihî gelişmeleri devamlı olarak Amerika'nın kontrolü altındaymışlar gibi bir politika takibine imkân verebilir miydi? Vermeyeceği De Gaulle'ün Fransa Cumhurbaşkanı olmasıyla derhal belli olmuştur. Bu da bilinmeyen bir unsurdu denemez, bunu söylemek bu milletlerin karakterleri hakkında hiç bir bilgi sahibi olmayışına delâlet eder. Nihayet hepsinin ötesinde, madem ki böyle bir dost devletler kordonu meydana getirilmekteydi, o takdirde bu kordona dahil ülkelerin, Amerika'nın ölçülerine göre yanlış sayılabilecek bir davranışları olması halinde, adeta Rusya ile müttefikmiş gibi, o dost devletin kar-

şısına çıkmamayı Amerikan peşinen kabullenebilir miydi? Süveyş olayları, bunu kabullenemeyeceğini ortaya koymuştur. Bu da önceden bilinmeyen bir unsurdu denemez. Zira o kordona dahil ülkelerin her birinin pek çeşitli sorunları bulunduğu işin başlangıcından beri belliydi.

Dolayısiyle Güvenlik kordonu hiç bir zaman sağlıklı bir tedbir olmayacaktı, ve olmamıştır.

Bu güvenlik kordonunun yegâne faydası, bunu oluşturan ülkelerin o da sadece NATO açısından, kendi ana vatan topraklarının emniyet altında hissedilmesi imkânını yaratmasından ibaret kalmıştır. Bu emniyet hissi de Doğrudan doğruya bir Rus saldırısı karşısında hissedilecek emniyet olup, "par proxy" sızmalara karşı bir garantisi yoktur.

Asıl mühim konu olan, Amerika'nın kendi nükleer arsenalini önüne geçilmez bir kuvvet haline getirmek politikasına gelelim. Amerika bu şekilde öylesine bir tehlike yaratmak istiyordu ki, hiç bir devlet mahvolmayı göze almadan herhangi bir maceraya atılmayı düşünemesin.

Bu mümkün olurdu, eğer Nükleer silâhlar monopolü sadece Amerika'da kalsa idi. Amerika bu tekeli muhafaza edebileceğini düşünmüştür demek bana zor geliyor. Zira netice itibariyle nükleer silâhların asıl mucidi Almanlardır. Amerika'nın bunları geliştirmesi Amerika'ya göçen Almanlar sayesinde olmuştur. Ama ayni Alman bilim adamlarının bir kısmının Rusya'ya götürüldükleri bilinmekteydi. Dolayısiyle Rusya'nın da er veya geç, bu silâhı imal edecek duruma gelmesi kaçınılmazdı. Nitekim Ruslar Atom bombasını 1949'da Hidrojen bombasını 1953'de yaptılar.

Şu halde Amerika iki unsur üzerinde durmuş olabilirdi, birincisi, silâhın imalinin çok pahalı olması sebebiyle Rus ekonomisinin imkânlarının buna müsait olmadığını düşünmüş olmasıdır ki, eğer varidse, bu da Komünist rejimler hakkında bir bilgi sahibi olmayış manasına gelir; ikincisi ise Rusya'nın bu silâhı imal etse bile hiç bir zaman kendi seviyesine erişemeyeceğini düşünmüş olmasıdır.

İkinci düşünceden başlayalım. İnsanlar ancak bir kere ölebileceklerine göre Amerika'nın elindeki stoklar, Rus halkını 20 kere öldürmeye yetecek seviyede olsa da, Rusya'nın stokları Amerika halkını sadece bir kere öldürecek seviyeye gelse, acaba aradaki seviye farkı ne mana ifade edecekti? Acaba Amerika monopol iddiasında bulunabilir miydi? Bu da yukarda belirttiğimiz sebeble başlangıçta düşünülmeyecek bir unsurdur denemez. Halen Rusya'nın stok ba-

kımından Amerika'yı geçmiş oluşunu bir tarafa bırakalım, ayni seviyede ve hatta Rusya daha alt seviyede kalsa idi durum gene ayni olacak ve nükleer silâhlar caydırıcı olmak yerine frenleyici bir rol oynayacaktı. Hakikaten bu silâhı kullandığı an karşı tarafın da kullanacağını bilen devlet, kendi halkının mahvolmasını göze almadan bu silâhı kullanamaz duruma düşmüştür. Nükleer arsenaline güvenerek konvansiyonel silâhları pek uzun süre ihmal eden Amerika; o hatayı yapmamış olduğu için bugün konvansiyonel silâhlar bakımından da Rusya'nın gerisinde kalmış ve Rusya'nın konvansiyonel silâhlarla yapabileceği girişimlere seyirci kalmak durumuna düşmüştür.

Allahtan ki, hiç bir devlet konvansiyonel silâlhlarla başlayacak bir çatışmada mağlubiyeti kabul etmeyeceğinden, herhangi bir savaş istense de istenmese de nükleer silâhların kullanılmasına yol açacağından, Amerika ile Rusya arasında Konvansiyonel bir savaş da bugün için düşünülmez hale gelmiş ve ayrıca Amerika, kendi konvansiyonel silâhlarını ihtiyaç seviyesine çıkarmak yoluna girmiştir.

Amerika ve Rusya için, yahut NATO-Varşova paktı için durum böyle olmakla beraber, NATO dışındaki üçüncü dünya devletleri için bu şekil bir garantiden bahsedebilmek tabii bugün için mümkün değildir.

Rusya'nın ekonomik durumunun bu silâhı imal etmeğe imkân vermeyebileceği düşüncesine geliyoruz.

Komünist sistemlerde ekonomi, rejimin; demokratik sistemlerde ise rejim ekonominin emrindedir.

Demokratik çok partili rejimlerin özelliği, idarenin, Hükümetin yapacağı hataların iktidarlar tarafından ödenmesi, yani hasıl olan memnuniyetsizlik sonucu iktidardaki partinin düşmesidir. Komünist rejimlerde ise partinin düşmesi diye bir husus söz konusu olmadığından, idarecinin hatasını sadece halk ödeyecektir. Zaman zaman yöneticiler arasında yapılan değişiklik, halkın yararı için değil, rejimin yararı için yapılan değişikliklerdir.

İşte bu sistem farklılığı sebebiyle nükleer silâhlanmanın Rusya'da bir ekonomik sıkıntı uyandırması veya hoşnutsuzluğa yol açması söz konusu olamazdı. Bu hoşnutsuzluk yavaş yavaş Amerika'da kendisini hissettirdi ve durum söz ve basın hürriyeti sayesinde açığa vuruldu. Bu da, iki tür rejim arasındaki belirgen farklardan biri ve komünist rejimlerin rahat işlemesini sağlayan bir hususdur.

Komünist rejimlerde sistemin, yani partinin ve hükûmetin tenkid edilmesi söz konusu değildir. Tenkid edilecek bir husus varsa bunu parti kendi görür ve icabına bakar. Komünist rejimleri ancak "kapitalistlerle onların paralı uşakları" tenkid etmeğe yeltenirler. Onların sözlerine kıymet vermek ise tabiatiyle manasızdır. Sistemin içinde yaşayıp da böyle bir davranışa girmeğe cesaret eden ancak "kapitalist uşağı veya casusu" olabilir, ve derhal zararsız hale getirilir.

Bu sebeble komünist rejimlerin egemen olduğu ülkelerde, şu veya bu politikanın ekonomik sıkıntı yarattığı ne bilinebilir ne de bilinenler bunu söyleyebilirler.

Eğer Amerikalılar kararlarını alırlarken ekonomik veriler üzerinde durmuşlarsa yukarıki hususları gözden kaçırmış olacaklardır ki, bu da başlangıçta bilinmeyecek bir husus değildi.

İşte bütün bu sebebler sonucu 1960'lardan itibaren Amerika'da ekonomik sıkıntılar ortaya çıkmağa başlayınca, ABD, yükselen tenkidler karşısında ve ayrıca Rusya'ya kıyasen hududsuz şekilde ileride olduğu için, nükleer yarışı tek taraflı olarak durdurmuştur. Rusya ise devam etmiştir.

Stratejik Araştırmalar Enstitüsünün her yıl neşrettiği rakamlara göz attığımız zaman bu yarışmanın sonucunu görüyoruz. Enstitünün piyasada satılan yayınlarının hepsi elimde yok, bu sebeble 1965 yılından önceki rakamları bilmiyorum. 1965 yılında ise, ABD'nin elindeki kıtalararası balistik füze sayısı (ICBM) 1054, Nükleer denizaltılardan atılan balistik füze sayısı (SLBM) 656 idi. Ayni yıl Rusların 220 ICBM'i ve 100 SLBM'i vardı. 1982 yılında Amerika'nın stoku olduğu gibi hiç değişmeden durmaktadır. Ruslara gelince ICBM sayısı 1398, SLBM sayısı ise 989 olmuştur.

Bu nükleer silâhlanmanın bir başka sakıncası Amerika'nın nükleer şemsiyesi altında kendisini emniyette hisseden Avrupa devletlerinin konvansiyonel silâhlar için de para harcamağa gerek görmeyişleri ve bu konuda ciddi şekilde zayıf bir durumda kalışları olmuştur. Son bir kaç senedir yavaş yavaş yeni bir kımıldanma başlamış görülmektedir.

Amerika'nın 1947 yılında "Containment" politikasını başlatırken gözönünde tutmadığı son bir husus da, komünizm yayılmasının muhakkak silahlı saldırı yolu ile olmayıp, komünizm ideolojisinin ülkeler içinde yayılarak, o ülkeler rejimini içinden yıkabildiğidir.

Bu ideolojinin ne olduğuna ve sınıf mücadelesi konusuna yukarda temas ettik. Bu teorinin tatbikatı ve sonucu olarak, Sovyetler tarafından girişilen her teşebbüs, ne kadar saldırgan olursa olsun, barış uğrunadır. Sovyetlere karşı koymağa çalışmak ise barışa karşı işlenmiş suçtur. Buna karşılık kapitalist politikasının herhangi bir girişimi, ne kadar uzlaştırıcı olursa olsun, savaş çıkarmayı hedef edinmiş bir davranıştır.

Rusya Finlandiya'ya saldırdığı zaman, bu hareketi kınayan Milletler Cemiyetini barış aleyhinde çalışmakla itham etmişti. NATO kurulduğu zaman da bunu kuran devletleri harp hazırlamakla suçladı. Görüleceği üzere ortada değişmiş hiç bir şey yoktur.

Lenin'den bu yana, Rusya'nın başına geçen bütün liderler, sınıf mücadelesi, sosyalizmin dünyaya hakim olacağı, bu maksatla mücadele edenlere yardımın borç olduğu temalarını işlemekten geri kalmamışlardır.

Rusya, komünist ideolojisini aşılayabilmek için özellikle bağımsızlıklarına yeni kavuşan ülkelerde pek müsait bir ortam bulmuştur. Ekonomik az gelişmişlik, yabancı hakimiyetine karşı yerleşmiş bir kin, çoğunlukcu demokrasi tecrübesinin aksaklıkları, komünist propagandasının mesafe kazanmasına imkân hazırlamıştır. Buna komünist ülkelerden gelen maddi yardım da eklenince istenen havayı yaratmak zor olmamaktadır.

Son 20 senedir sadece 3.cü dünya ülkelerinde değil, ekonomik sıkıntı çeken her toplumda gittikçe gelişen bir fikir akımı vardır. Bu akım 3 ana slogana dayanır görünmektedir:

1 — İçinde yaşanılan sistemin düzeltilir tarafı kalmamıştır, dolayısiyle bu sistemi yok etmek lâzımdır.

2 — Emperyalizmin yegâne kaynağı olan ve insanları istismar eden kapitalizm de sistemle birlikte yok edilmelidir.

3 — Sistemi yok etmek için her yol meşrudur ve bu gayeye varılana kadar temel hak ve hürriyetler bir tarafa bırakılabilir.

Dünya terörizminin kullandığı sloganlar da tamamen aynıdır. Bu sloganlar, her toplumda var olabilecek gayrı memnunları kolayca etrafına toplayabilmektedir.

Bu gidişi Batı'nın görmediği veya anlamadığı kabul edilemez. Ancak bu akımların kendi ülkelerine zarar vermeyeceği düşüncesi ile bunların üzerinde durmadıkları gibi, Amerika ile Rusya arasında

devamlı bir sürtüşmenin bir savaşa yol açıp kendilerini de sürükleyebileceği endişesi ile bu iki devlet arasında müzakere kapısının daima açık kalması için de çalışmaktadırlar. Ayrıca bu iki devletin kendi aralarında anlaşıp, Amerika'nın Batıdan elini çekmesi de ayrı bir korku sebebi olduğundan, her biri Rusya ile en iyi münasebetler içinde olmaya gayret ettikten başka Rusya ile Amerika'nın fazla yakınlaşmasından da endişe duymaktadırlar. Bütün bu sebebler normal olarak Batı ülkeleri arasında bir itimatsızlık havası yaratabilmekte ve dayanışmayı zayıflatmaktadır.

İşte böylece savaşın sonundan itibaren Amerika'nın ve onunla birlikte Batının Rusya'ya karşı takip etmekte olduğu politikanın bir panaromasını yapmış olmaktayız. Rusya'daki genel gelişmelere de bir evvelki bahisde değinmiştik.

Şimdi genel havalarını bildiğimiz iki blok arasındaki olaylar serisini gözden geçirmeğe başlayabiliriz. Bunların Türkiye üzerindeki tesirleri ayrı bir kısımda ele alınacaktır.

DÖRDÜNCÜ KISIM

DOĞU - BATI ÇATIŞMA BÖLGELERİ

Başlıkta kullandığımız "çatışma" tabiri, bazı kereler Kore'de, Vietnam'da olduğu şekilde silâhlı, fakat genellikle politik sahadaki çatışmalardır. Bölge olarak da, Uzak-Doğu, Orta-Doğu, Avrupa ve Amerika söz konusudur. Bazı çatışmaların başlangıcı, Doğu-ile Batının görüş ayrılığından değil, belirli bir bölgeye has sebeblerden doğmuş ve zamanla iki blok karşı karşıya gelmiştir. Bazıları ise doğrudan doğruya Bloklar arası anlaşmazlık ve çatışma şeklinde kendisini göstermiştir.

Bu kısım içinde, ayrı ayrı bahisler halinde, değişik bölgelerdeki çeşitli olaylar teker teker ele alınarak incelenip, bu olayların Doğu-Batı ilişkilerini ne surette etkileyip ilgilendirdikleri de gözden geçirilecektir.

Bütün bu olayların Türkiye'yi ne ölçüde ve şekilde etkilediği ve Türk politikası üzerinde kendilerini nasıl hissettirildikleri ise bu kısmı takip edecek Beşinci Kısmın konusunu oluşturacaktır.

1 — *Almanya Problemi*

Daha evvelce de, bir münasebetle belirtmiş olduğumuz üzere, İkinci Dünya Savaşı Müttefiklerinin arasını açan Almanya problemi olmuştur. Bu problem daha savaş sürerken ele alınmış, Federal Almanya Cumhuriyeti ortaya çıktıktan, hatta NATO'ya girdikten sonra da devam etmiştir. Problemin, müzakere edilebilecek konu olarak gündemden çıkması için Rusya ile Almanya arasındaki savaş haline son verilip iki Hükûmet arasında diplomatik ilişki kurulması, bile kâfi gelmemiştir. Doğu ve Batı Almanyalar arasında siyasi münasebetle tesis edildikten sonra, artık 4 Büyükler arasında Almanya konusunda görüşmeler durmuştur. Ancak bugün dünyada bir Alman sorunu kalmamıştır demek acaba mümkün müdür? Bu soruya kesin cevap verilebileceğini zannetmiyorum. Günün birinde bu

iki devletin birleşme konusunun yeniden ortaya çıkabilmesi tamamen imkânsız değildir.

Biz bu bahisde, konuyu savaş içinden alarak, 4 Büyüklerin yaptıkları son toplantıya kadar getireceğiz.

Savaşın devam ettiği sürece yapılan toplantılarda Almanya'nın parçalanması konusunda genel bir eğilim mevcuttu. Stalin'in daha ilk günlerden bu fikirde olduğunu, Eden'in ilk Moskova seyahati ile ilgili raporunda görmüştük. İngiltere ve Fransa'nın da, Almanya'nın bir daha savaş yapamayacak hale getirilmesini düşündükleri de gizlenmiyordu. Ancak bunun nasıl yapılacağı konusunda, üzerinde düşünülmüş, bir plân mevcut değildi. Bu konuda yegâne çalışma, Amerika Maliye Bakanı Morgenthau tarafından yapılmıştı. Bu plânla Almanya bir ziraat ülkesi haline getirilip küçük parçalara bölünüyor, bir daha savaşı düşünmek bir tarafa, standart hayat şartlarını elde edebilmesi dahi imkânsız hale sokuluyordu. Roosevelt ile Churchill'in Quebec buluşmalarında 1944 yılında ortaya çıkan bu plân bir tarafa atılmış bir daha ele alınmamıştır.

Savaş bittiği zaman bu fikirlerin unutulmuş olduklarını görmekteyiz. Bölme yerine bilâkis Almanya'nın toprak bütünlüğünü muhafaza düşüncesi ortaya çıkmıştı. O derece ki, Oder-Neisse hattının doğusunda kalan kısımların dahi, nihai anlaşma ortaya çıkana kadar, geçici olarak Polonya'ya bırakıldığı belirtilmeğe başlanmıştı.

1945 yılında, Almanya teslim olduğu zaman, Müttefikler tarafından tesbit edilecek şartları ve hususları tatbik edebilecek, memleketin idaresini ele alabilecek bir kadro Almanya'da kalmamıştı. Müttefikler tarafından kayıtsız şartsız teslim şartı ileri sürülmemiş olsaydı bile, Almanya'yı temsilen konuşabilecek muhatap bulabilmenin imkânı yoktu. Bu sebeble Müttefikler hem hukuken, hem de fiilen Almanya'nın hakimi durumuna gelmişlerdi. Ancak bu müşterek işgali nasıl ve ne şartlarla sürdürecekleri konusunda Müttefikler arasında tesbit edilmiş bir mutabakat bulunmamaktaydı. Halbuki işgal mekanizması daha 1943 yılında 3 Dışişleri Bakanının Moskova toplantısında ele alınmış ve bir "Avrupa İstişare Komisyonu" kurulması, bunun, Almanya ile ilgili diğer konular arasında, teslim şartlarını da tesbit etmesi kararlaştırılmıştı. Tahran Zirve Konferansında bu komisyona, Savaş sonunda Almanya için takip edilecek politikanın tesbiti görevi de verilmişti.

Ancak Komisyon yapa yapa, Almanya'daki işgal bölgelerinin sınırlarını tesbit edebilmiş ve Rus işgal bölgesi içinde kalacak Berlin

şehri için de özel bir statü uygulanmasını, şehrin 3 işgal sektörüne ayrılmasını, ön görmüştü. İşgal bölgelerinde, İşgalci devlet kuvvetlerinin kumandanı tek hakim olacak, bu kumandanların tayin edecekleri birer temsilciden oluşacak bir "komandatura" da Berlin'in tamamını ilgilendiren konularda karar almak selâhiyetini haiz olacaktı.

Daha sonra, bu işgale Fransızların da katılması kararlaştırılmış, Ruslar kendi bölgelerinin sınırlarında değişiklik kabul etmediklerinden, Amerikan ve İngiliz işgal bölgelerinden bir mıntaka Fransızlara ayrıldığı gibi, Berlin'den de bir sektör keza Fransızlara tahsis edilmişti.

1945 Mayısında, Almanya'nın teslim olmasından sonra, 4 Devlet müşterek bir bildiri yayınlamışlardı. İşgalin nasıl yürütüleceğini gösteren bildiri şöyledir:

"...Almanya'da en üst karar mercii, Hükûmetlerinden alacakları talimat çerçevesinde her biri kendi işgal bölgesinde hareket edecek olan, İngiliz, Amerikan, Rus ve Fransız Başkumandanlarıdır. Kontrol Konseyini oluşturacak Dört Başkumandan bütün Almanya'yı ilgilendiren konularda da birlikte hareket edeceklerdir.

"Kontrol Konseyi, kararlarını ittifakla alacak ve Başkumandanların kendi işgal bölgelerinde yaklaşık benzerlik içinde hareket etmelerini temin edecektir".

Potsdam Konferansında bu kontrol Konseyi mekanizması teyid edilmişti.

Bu şekilde Almanya'nın teslim olmasından önce tesbit edilmiş işgal bölgelerine Rusların yerleşebilmesi için pek çok mıntakada İngiliz ve Amerikan kuvvetlerinin, bazı kesimlerde 250 kilometreye yaklaşacak kadar, geri çekilmesi icab etmişti. Dört devlet tarafından müştereken işgal edilecek olan Berlin'e, Batı devletleri kuvvetlerinin girmesine Rusların müsaade edişi ise, ancak 3 Temmuz 1945 tarihinde olmuştu.

İşgal bölgeleri, coğrafî veya tarihî çizgilere uyularak çizilmiş değildi. Oder-Neisse hattının doğusunda kalan kısım Polonya'nın idaresine, geçici olduğu belirtilerek bırakılmıştı. Rus bölgesi bu hattan başlayarak, Berlin içinde kalmak üzere, Batıya uzanıyor, genellikle Sachsen, Thüringen, Brandenburg ve Mecklenburg bölgelerini ihtiva ediyordu.

Amerikan bölgesi, Almanya'nın bugünkü Land bölümüne göre, Bayern, Baden-Würtemberg ve Hessen Land'larını; İngiliz bölgesi

Nordrhein-Westfalen, Niedersachsen, Scleswig-Hollstein Landları ile Hamburg serbest bölgesini; Fransız bölgesi ise, Rheinland-Pfalz Landı ile Baden-Würtemberg landının güney kısımları ve Saar'ı kapsıyordu. İngiliz bölgesi içinde kalan Bremen serbest bölgesi de Amerikalılara aitti.

Rus bölgesi genellikle tarım sahalarını, İngiliz bölgesi ise daha ziyade sanayi sahalarını kapsıyor, Amerikan bölgesi nisbeten daha muvazeneli bir ekonomik görünüm arzediyordu.

Amerikan ve İngilizler, kendi işgal bölgelerinde, Almanların normal yaşayışlarına mümkün olduğu kadar az karışmak suretiyle, demokratik ve barışsever bir Almanya yaratmak istikametinde çalışmaya başlamışlardı. Amerikalılar, bir ölçüde, sol ceryanlara karşı İngilizlerden daha hassas davranmakta idiler.

Fransızlarla Ruslar ise, kendi işgal bölgelerinde, Alman halkını kendi milletlerine ve politik düşüncelerine uyar istikamette yetiştirmek politikasına yönelmişlerdi.

Bu bakımdan Ruslar ile Fransızlar arasında bir hareket birliği var gibi görünmekle birlikte, Almanya'nın müstakbel rejiminin ne olacağı konusunda en büyük fikir ayrılığı da bu iki devlet arasındaydı. Fransızlar merkezî bir idareye mutlak şekilde karşı çıkarlarken, Ruslar ise, o dönemlerde Merkezî idarenin en önde gelen taraftarları idi. Rusların bu tutumunun merkezî bir idarenin kendi çizgilerinde bir idare olacağı düşüncesinden doğduğunu söylemek sanırım yanlış olmayacaktır. Zira 1946 yılından itibaren işgal bölgelerinde, Alman halkını kendisini idareye ve ülkeyi yönetmeye hazırlamak maksadıyla yapılan, Land'lara mahsus seçimlerde (bunlar her land'da ayni tarihte yapılmamıştır ve herbirinin yapılış tarihini de tesbit edemedik) batı işgal bölgelerindekine uymaz şekilde bir durum Rus bölgesinde ortaya çıkmıştı. Doğu Almanya'nın ortaya çıkış bahsinde de belirtmiş olduğumuz şekilde, Ruslar Sosyal Demokrat Parti ile Komünist Partisini zorla birleştirerek 1946 Nisanında Sosyalist İşçi Partisini oluşturmuşlar ve 1946 ekiminde yapılan seçimlerde de bu parti, Rus bölgesindeki bütün landlarda ekseriyeti kazanmıştı.

Fransa'nın işgal politikasında, Ruslarla değilse bile İngiliz ve Amerikalılarla uyuşmayan bir düşünce de Ruhr bölgesini tamamen Almanya'dan ayırıp enternasyonalize etmek ve böylece Almanya'nın ağır sanayiinin yeniden hayat bulmasına imkân bırakmamaktı.

İşte Almanya'nın işgali bu şekilde başladı. 1945 senesinde taraflar arasında önemli bir anlaşmazlık olmadıysa da, 1946 dan itibaren tatbikattaki uyuşmazlıklar özellikle ekonomik konularda kendisi göstermeğe başladı.

Rusya, Yalta'da varılmış bir mutabakat çerçevesinde, harp tazminatı olarak Almanya'dan 10 milyar dolar almak hususunu tatbike koymuştu. Bunu Almanya'daki sınaî tesisleri söküp Rusya'ya götürmek suretiyle tatbik etmekteydi. Sökülecek sınaî tesisler ise sadece kendi işgal bölgesinde olanlar değildi. Ayrıca kendi bölgesindeki tarım ürünlerini de ayni şekilde almaktaydı. Fransa ise aynı sebeble Ruhr havzası kömür üretiminin beşte birini tazminat olarak almaktaydı. Durum o şekilde gelişmişti ki, özellikle İngiliz bölgesinde, halkın yaşaması için zaruri gıda maddelerinin İngilizler tarafından temini gerekmeğe başlamıştı. Bu maddelerin bedelinin, elde edilen sanayî istihsalin satılmasıyla karşılanması imkânı da, yukarda belirtilen sebebler dolayısiyle bulunmaz olmaya başlamıştı. İngiltere ve Amerika'nın bu maksatla Almanya'ya getirdikleri gıda malzemeleri tutarının yılda 700 milyon dolar olduğunu yazan kaynaklar vardır. Amerika kendi imkânları ile bunu karşılayabilse de, İngiltere, içinde bulunduğu ekonomik şartlar dolayısiyle zaten gıda maddeleri ithal eden bir devlet olduğundan, Almanya'ya getirdiği malzeme ve maddeler için ayrıca döviz de ödemekteydi. Kısacası işgal çok masraflı olmaya başlamıştı.

Aslında, Kontrol Komisyonunun, ithal-ihraç konusunda bütün Almanya için müşterek bir program hazırlanacağına dair karar almış olmasına rağmen, 1946 Nisanında Konseydeki Sovyet temsilcisi, her bölgenin kendi ithal ve ihraç programından mesul olacağını söylemiş, aynı yılın Mayıs ayında ise, İngiliz bölgesinin ekonomik bakımdan açık veriyor olmasının Rusya'yı, kendi bölgesinden, tazminat olarak gerek stoklardan, gerek üretimden gerekli gördüğü miktarı Rusya'ya götürmesine engel teşkil etmeyeceğini bildirmişti. Ayrıca Ruslar, tazminat diye alıp götürdükleri malzeme ve maddeler konusunda bir hesap da vermiyorlardı. Dışişleri Bakanları toplantılarında bu hususta sorulan soruları Molotov cevapsız bırakmaktaydı. İngilizlerin yaptıkları hesaplara göre 1947 sonuna kadar Rusların bu şekilde götürdükleri kıymetler toplamı 7 Milyar doları bulmuştu.

Buna, zamanla, Almanya'da nasıl bir rejim kurulacağı meselesindeki anlaşmazlık da eklendi. Ruslar tam merkezî bir idare, İngiliz ve Amerikalılar Federal bir sistem, Fransızlar ise tam bir bölünme istiyorlardı. İngiliz ve Amerikalıların, Fransayı tatmin için, Fe-

deral Devletle, Landların görev ve selâhiyetlerinin sarih olarak tesbit edilmesi yolunda ileri sürdükleri ortalama formül de Fransayı tatmin etmiyordu.

Diğer taraftan Ruslar Oder-Neisse doğusundaki toprakların Polonya'ya bırakılmasını, Fransa ise Saar'ı aldıktan başka, Rheinland ve Ruhr havzasının Almanya'dan ayrılmasını istiyordu. Amerikalılar ve İngilizler, Polonya'da serbest seçimler yapılacağı garantisi temin edilmeden Oder-Neisse doğusunun Polonya'ya bırakılmasını kabul etmedikleri gibi, Ruhr havzasının Almanya'dan ayrılmasına da karşı çıkıyorlardı.

Dışişleri Bakanlarının yaptıkları her toplantıda bu konuların ne şekilde ele alındığını ve tarafların neler söylemiş olduklarını ayrı ayrı yazmayı gerekli görmemekteyiz. Zaten neticeye varılmayan müzakereleri uzun uzun anlatmak tamamen lüzumsuz olur. Bu sebeble kısaca sonunda ne olduğunu kaydedelim.

1946 sonunda İngiltere ve Amerika, kendi işgal bölgelerini ekonomik bakımdan birleştirme kararını aldılar ve bu karar 1 Ocak 1947 günü yürürlüğe girdi.

1947 yılının Mart ve Nisan aylarında Moskova'da toplanan Dışişlrei Bakanları konferansında hiç bir ilerleme olmayınca, Amerikalılar ve İngilizler bu defa, Frankfurt'da bir "Merkezî Ekonomik Yönetim" kurmak kararına vardılar. Gaye bir taraftan birleştirilmiş iki işgal bölgesinin ekonomik bakımdan organizasyonuna daha işlerlik kazandırmak, diğer taraftan da Almanları kendi işlerini yürütmeğe alıştırmaktı. Kurulmasına karar verilen yönetim, Land Meclislerine seçilmiş çeşitli partiler temsilcilerinden oluşacak bir "Ekonomik Konsey" ile; Landlar Hükümet Başkanlarından oluşacak, Land'ların menfaatlerini üstlenecek ve Almanlar tarafından yürütülen icraî işleri kontrol edecek "İcra Komitesi"nden oluşmaktaydı.

İngiliz ve Amerikan Başkumandanları bu sisteme diğer iki devleti de davet ettiler. İkisi de kabul etmedi. Fransa daha sonra, 1948 Şubatında İngiliz-Amerikan bölgesi ile koordinasyonu, 1949 Nisanında da birleşmeyi kabul edecektir.

Dışişleri Bakanları 25 Kasım 1947 günü Londra'da toplandıkları zaman durum buydu. Bakanlar müzakerelerin gündemi üzerinde mutabık kaldılar, fakat mutabık kalınabilen yegâne husus da bu oldu.

Rusya, Almanya'nın nihaî hududlarını tesbit edecek bir komisyon kurulmasını kabul etmiyor, Oder-Neisse hattının ortaya çıkmasını istemiyordu. Rusya, ekonomik konular halledilmeden evvel Merkezî bir Alman hükûmeti kurulmasını ve işlerin ona devrini, devletin üniter olmasını istiyor, İngiliz ve Amerikalılar ise evvelâ ekonomik konuların hallini, sonra da federal bir hükûmet kurulmasını istiyorlardı.

Dört Bakan Almanya'nın ekonomik bakımdan bir bütün teşkil etmesi ve bölgeler arasındaki hududların kaldırılması hususunda mutabık kalıyorlar, fakat Rusya kendi 10 milyar dolarlık tazminat talebi sona erinceye kadar Alman üretimi üzerinde öncelik hakkı olduğunu ileri sürüyor, İngiliz ve Amerikalılar ise, Rusya tazminat alacak diye, kendi bölgelerinin ihtiyaçlarını döviz ödeyerek ithal etmek düşüncesini kabul etmiyorlardı.

Bu toplantı, Almanya konusunda 4 Devletin anlaşamayacaklarını açıklıkla ortaya koyan son toplantı olmuş ve bu tarihten itibaren iki Almanya'nın ortaya çıkması yoluna girilmiştir diyebiliriz.

Amerikalılarla İngilizler 17 Aralık 1947 günü kendi aralarında yeni bir anlaşma yaptılar ve Amerika iki zonun ithal ihtiyaçlarını tek başına karşılamayı kabul etti. Bu anlaşma ile Amerika her yıl için 400 milyonluk ek bir külfeti yüklenmiş oluyordu.

1948 yılının 23 Şubatından 6 Martına kadar, Londra'da, Büyükelçiler seviyesinde, Amerika, İngiltere ve Fransa'dan gayrı, Benelux devletlerinin de iştirakiyle bir toplantı yapıldı. (o tarihlerde Brüksel Paktı imzalanmak üzereydi) Bu toplantıda, Ruhr'da bir enternasyonal yönetim kurulması ve bunun Alman ve toplantıya iştirak etmekte olan diğer 6 devletin temsilcilerinden oluşması, ancak Ruhr kaynaklarının bu yönetime verilmeyip Almanlarda kalması, Almanya'nın iç (Land) taksimatının eski dönemlerde olduğu şekile dönmesi, 1 Eylül 1948'de toplanması düşünülen Kurucu Alman Meclisinin, seçim yoluyla değil, Land Meclislerinden seçilecek 65 delegeden oluşması kararlaştırıldı.

20 Mart 1948 günü Rus Temsilcisi Mareşal Sokolovsky, Londra'da yapılan toplantıda alınan kararların Kontrol Konseyini kuran Dörtlü anlaşmaya aykırı olduğunu beyan ederek, bu konseyin toplantısını terketti.

23 Haziran 1948 günü Rusya ile Doğu Avrupa grubu devletleri Dışişleri ve Millî Savunma Bakanlarının yaptıkları toplantıda, Ruhr'un Dört işgal devletinin kontrolü altına konması, tazminat kararı-

nın devam etmesi ve Potsdam kararlarından ayrılınmaması yolunda bir karar alındı.

Alman Anayasasının hazırlanması için 1 Eylülde Bonn'da Land'lar temsilcilerinin toplanmaları kararının tatbikine geçildiğinde, Doğuda, Rusya, bir Halk Cumhuriyeti kurulması için anayasa hazırlanması insiyatifini çoktan başlatmış, Doğu Almanya'nın doğuşu bahsinde anlattığımız şekilde hazırlanan anayasa Batı Anayasasından da daha önce 30 Mayıs 1949 da tasvip edilecektir.

Almanya'nın içinde bulunduğu ekonomik durumun düzeltilmesi için her şeyden önce bir para reformu yapılması kaçınılmazdı. Batı devletleri işgal kuvvetleri, kurulan Alman Ekonomik Konseyle de birlikte hazırladıkları reform kanunlarını 1948 yılının Haziran ayında (her bölgede ayrı günlerde) neşrettiler.

İngiliz Başkumandanı General Robertson, 18 Haziran günü Mareşal Sokolovsky'ye, özel statüsü dolayısiyle, Batı zonlarında tedavüle çıkarılan yeni "Deutsche Mark"ları Berlin'in batı sektörlerine sokmayacaklarını bildirdi. 20 Haziran günü Berlin'de, Dörtlü Mali ve Ekonomik Müşavirler komitesi toplantısında Rus temsilcisi, Berlin'de, şehri çeviren bölgedekinden başka bir paranın geçerli olmayacağını beyan etti. Ayni gün, Ruslar, bütün Berlin'i de kapsamak üzere kendi bölgelerinde bir para reformu yaptıklarını ve yeni "Ostmark"ı tedavüle koyduklarını ilân ettiler. Batılılar, eğer emisyon ve tedavülü dörtlü kontrol altına konursa, Ostmark'ın Berlin'de kendi sektörlerinde tedavül etmesine itirazları olmadığını açıkladılar. Ruslar bu teklifi kabul etmeyince, yeni Deutsche-Mark, üzerine (B) sürşarjı vurulmak suretiyle Batı Berlin sektörlerinde tedavüle sürüldü.

Berlin ablukasının başlamasının sebebi olarak bu olay gösterilir. Aslında Ruslar 1948 yılının başından itibaren, Batı bölgeleri ile Berlin arasındaki ulaştırmada zorluklar çıkarmağa başlamıştı. 24 Haziran 1948 günü Berlin şehrinin Batı Bölgeleri ile kara, demiryolu, nehir yolu ulaştırması tamamen kesildi. Başlangıçta bunun teknik sebeblerden ileri geldiği ifade edilmekteydi. Ancak 6 Temmuz günü, 3 Batı devletinin verdikleri ayni mealdeki notalara gönderilen cevapta, bu tedbirin, Batı ülkelerinin Dört- Devlet anlaşmasını ihlâl etmeleri ve özellikle para reformu dolayısiyle alındığını Ruslar açıkladılar.

Rusların bu konudaki düşüncelerini "Soviet Foreign Policy"den okuyabiliriz: "Sovyet askerî idaresi Sovyet zonunun ekonomisini ve Doğu Almanya ahalisinin menfatlerini korumak için tedbirler al-

mak zorundaydı... Batı Berlinde yapılan gayrı meşru para reformu, Sovyet zonundaki para tedavülünü desorganize etmek, zonun ekonomisine ve ahalisine paralize edici bir darbe vurmak tehlikesini taşıyordu. Batı zonunda hükümsüz kılınan bütün banknotların Doğu Almanya'ya akması beklenebilirdi. Para tedavülünü ve Sovyet bölgesinin ekonomisini korumak maksadıyla, yeni Banknotların, eski Reichsmark'ların ve askerî idarelerce çıkarılmış Markların kullanılışı yasak edildi. Sovyet askerî otoriteleri, Berlin de dahil olmak üzere, Doğu ile Batı bölgesi arasındaki mal ve insan hareketlerini sıkı bir kontrol altına almak mecburiyetinde kaldı. Berlinde Batı işgal bölgeleri arasındaki ulaştırmanın sıkı bir kontrole tabi tutulması, Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Almanya halkının meşru menfaatlerini zarara sokmak için Üç Devletin başvurdukları kışkırtıcı davranışlar muvacehesinde kaçınılmaz bir karşılık oluyordu. Berlin'in Batı sektörleri, Doğu Almanya ile, ekonomik münasebetler de dahil olmak üzere, normal münasebetleri devam ettirmek imkânına malikti. Sovyet Askerî İdaresi bu sektörler halkının ihtiyaçlarının akımına müsaadeye hazır olduğunu beyan etmişti. Böyleyken, Batı Devletleri, kışkırtıcı maksatlarla, Batı Berlin'in kendi kendisine abluka tatbik etmesine yol açtılar."

Bu izahattan Rusların düşüncelerinin Batılı devletlerini Berlin'i bırakıp gitmeğe mecbur etmek olduğu anlaşılıyor. Zira her işgal bölgesi kumandanı kendi bölgesinin veya sektörünün ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olduğuna göre, Rusların batı sektörlerinin ihtiyaçlarını karşılamaları ancak bu sektörlerin idaresinin kendilerine bırakılması ile düşünülebilirdi. Ekonomik olarak ileri sürülen düşüncelerin bu maksadı gizlemeğe yönelik sebebler olduğu kabul edilebilir. Zira ileri sürülen mahzurlar, abluka kalktıktan sonra, mahzur olarak kendilerini göstermemişlerdir.

Bahsettiğimiz tarihler, yeni bir savaşın başlamak üzere olduğunun düşünüldüğü günlerdi. Batılılar önce silâhlı bir askerî birlikle ablukayı geçmeyi düşündüler. Başkan Truman, böyle bir tedbiri tehlikeli bularak uygun görmemiştir. Başkan, 26 Haziran günü, Berlin'e hava köprüsü kurulması talimatını verdi. Ruslar, 2 milyonluk bir şehrin havadan beslenmesinin mümkün olamayacağına mutlak şekilde inandıklarından, bu mücadeleden başarı ile çıkacaklarını bekliyorlardı. Bir süre sonra yanıldıklarını anladılar.

Batılılar başarıya ulaşmasalardı ne olurdu? Rusya'ya boyun mu eğerlerdi, yoksa askeri bir zorlamaya o zaman mı başvururlardı? Askeri bir zorlamaya vaşvurulsaydı Rusya'nın reaksiyonu ne olurdu?

Tabiatiyle bu suallere şimdi cevap vermek kolay değildir. İleriki bahislerde bazı düşüncelerimizi belirtmeğe çalışacağız.

Berlin hava köprüsü hakikaten idraki aşan bir olaydır. Tempelhof ve Gatov hava meydanlarının pistleri büyütüldü, 12 hafta içinde Tegel'e üçüncü bir meydan yapıldı. Ağustos ayından itibaren gelen malzeme günde 3000 tona ulaştı. 1948 aralığında bu miktar 4500 tona vararak halkın ihtiyaç seviyesini aştı. Her nevi eşya, gıda, giyecek, yakacak nakledilmekteydi. Hatta komple bir elektrik santralı sökülmüş halde nakledilerek Berlinde monte edildi. Abluka'nın devam ettiği 10,5 aylık süre zarfında 200.000 uçuş yapıldığı kabul edilmektedir. Bunun ifade ettiği mana, her 3 dakikada, bir uçağın meydana indiğidir.

Abluka ve hava köprüsü başladıktan sonra Ağustos ayında Ruslarla hem Moskova'da hem de Berlin'de müzakereler cereyan etti. Moskovadaki müzakerelerde bir mutabakat havası çıkmış olmasına rağmen, Berlin'de Mareşal Sokolovsky ile sürdürülen görüşmelerde Mareşal, Ostmark-Kontrol konularında uzlaşmaz bir tutum takındı. Batılıların kanaati kış yaklaştığından, özellikle yakacak sorunu sebebiyle Batının hava köprüsünü devama muktedir olamayacaklarının düşünüldüğü merkezindeydi.

Batılılar bu durumda konuyu 27 Eylül 1948 günü Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine getirdiler. Ruslar Konseyin bu konuya bakamayacağını, bunun sadece 4 işgal devletini ilgilendiren bir konu olduğu tezini savundular, usul konularında veto işlemediği için, Konsey 9-2 oyla, konuya bakabileceğini kararlaştırdı. Ama bundan sonra veto işlemeğe başlıyordu ve dolayısiyle Konseyde bir karar alınması imkânsız hale geldi.

Ne var ki içinde bulunulan durum aslında artık iki tarafı da bir anlaşmaya zorlamaktaydı. Rusya ablukada başarıya ulaşamamış ve üstelik dünya kamuoyu önünde, 2 milyonluk bir şehri açlığa mahkum etmiş duruma düşmüştü. Batılılar ise hava köprüsü için günde 50.000 dolara varan bir harcama yapmak durumunda idiler.

Stalin, 27 Ocak 1949 günü bir Amerikan gazetecisi ile yaptığı konuşmada, ablukayı kaldırmayı, Dört ülke Dışişleri Bakanlarının bir toplantı yapmalarına değin Batı Alman Hükûmetinin kurulmaması şartı ile kabul edebileceğini söyledi. Bunun üzerine başlayan gayrı resmî temaslar sonucu, 4 devlet temsilcileri 4 Mayıs 1949 günü New York'ta buluştular. 12 Mayıs günü ablukaya ve karşı ablukaya son verilmesi, 23 Mayıs günü de 4 Dışişleri Bakanının Parisde toplanmalarını kararlaştırdılar.

Bu arada Mart ayında Molotov Dışişlerinden uzaklaştırılıp yerine Vişinski getirilmiş, Berlin'de de Mareşal Sokolovski'nin yerine General Chuikov atanmıştı.

Bakanlar 23 Mayıs 1949'da Paris'te toplandılar, Ruslar, Kontrol Konseyinin ve Komandatura'nın yeniden işlemeye başlamasını, Berlin'de serbest seçimler yapılmasını, bütün Almanya için geçerli olmak üzere bir "Alman Ekonomik Devlet Konseyi" kurulmasını teklif ediyorlardı. Rusların gayelerinin, batı bölgelerinde faaliyete başlamış Alman teşekküllerinin ortadan kaldırılması ve işgalin ilk günlerine geri dönülmesi olduğu anlaşılıyordu. Batılılar bu tekliflere karşı, Kontrol Konseyinin ömrünü yaşamış olduğunu, bunun yerine bir Müttefik Yüksek Komisyonu kurulması ve ekseriyetle karar vermesi gerektiğini ileri sürdüler. Bu teklifi de tabiatiyle Rusya kabul etmedi. Neticede Paris toplantısı, müteakip Birleşmiş Milletler Assamble toplantısı sırasında yeniden toplanıp Alman konusunu müzakere etmek kararını alarak 20 Haziran günü sona erdi.

Batılılar ile Rusya arasında bütün bu çatışma süresince, Almanya'ya yeni bir Anayasa hazırlamak çalışmaları da sürdürülmüş ve işgal kuvvetleri tarafından uygun görülen nihai metin, yeni işgal statüsü ile birlikte 23 Mayıs 1949 günü, yani 4 Dışişleri Bakanlarının toplandığı gün ilân edilmişti.

Ağustos 1949 de Batı işgal bölgelerinde yapılan serbest seçimlerle yeni Alman meclisi teşekkül etti ve 20 Eylül 1949 da Federal Alman Cumhuriyeti resmen kuruldu, Müttefik Askerî rejimi de "Müttefik Yüksek Komisyonu"na yerini bıraktı. Bir yıl sonra 1950 Eylülünde Batılı devletler Almanya ile savaş haline son vermek kararını aldılar, 1951 Martında Federal Cumhuriyetin kendi Dışişleri Bakanlığını kurması ve diğer Devletlerle diplomatik ilişkilere girebilmesi hakkı tanındı. Batı Almanya'nın bu şekilde ortaya çıkışını, 7 Ekim 1949 günü Demokratik Alman Cumhuriyetinin ilânının takip ettiğini ve Rusya'nın bu devleti 15 Ekimde tanıyarak diplomatik ilişkilere giriştiğini evvelce görmüştük.

Almanya bu şekilde fiilen ikiye bölününce, Rusya Doğu Almanya'yı derhal silâhlandırma çabasına da girmişti. Avrupada ise, Amerikan ve İngiliz kuvvetlerinden başka bir kuvvet yoktu, zira Fransa bir taraftan Afrika, diğer taraftan Hindi-Çini'de (Vietnam) uğraşmaktaydı. Bu durum Batı savunmasına Batı Almanya'nın da katılması zorunluğunu ortaya çıkarmaktaydı. 19 Eylül 1950 günü New York'da buluşmuş olan Acheson, Bevin ve Schuman, bir millî Alman Ordusu kurulmasının istenir bir şey olmadığını kararlaştır-

mışlar ama aynı zamanda, Avrupa'nın savunması için oluşturulacak milletlerarası bir kuvvete Alman kontenjanlarının da katılmasının üzerinde durmuşlardı.

Fransa Başbakanı René Pleven, 1950 Ekiminde bir "Avrupa Savunma Birliği" fikrini ortaya atıyordu. Bu birlik, Atlantik savunması çerçevesinde Avrupa askeri kuvvetlerinin kontrolünü üstlenecekti.

Bu konuyu konuşmak üzere 15 Şubat 1951 günü Paris'te Belçika, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Batı Almanya temsilcilerinden oluşan bir konferans toplanıyordu. Bu toplantıya, İngiltere, Danimarka, Hollânda, Norveç, Portekiz ile ABD ve Kanada müşahit olarak katılmaktaydılar. Düşünülen fikir, başında bir başkanı, Bakanlar Komitesi, parlamenter grubu bulunan bir Birlik ortaya çıkarmak ve bu birliğin emrinde her biri 30.000 kişilik 43 üniteden oluşacak bir ordu kurmaktı. Fransa 14, Almanya ve İtalya 12'şer Benelux devletleri ise 5 ünite oluşturacaklardı.

Hazırlanan anlaşma metni, 1952 başında NATO Konseyine götürüldü. Zira birlik NATO Başkomutanının emrinde çalışacaktı. Avrupa Savunma Birliğinin, Almanya'nın askerileşmesini önleyeceği düşüncesiyle, işgal rejimine son veren ve Almanya'nın tam bağımsızlığını yaratan Bonn Anlaşmaları 26 Mayıs 1952 günü Bonn'da imzalandı. Avrupa Savunma Birliği Anlaşması da 27 Mayıs günü imzalandı. Bonn anlaşması, Savunma anlaşmasından sonra yürürlüğe girecekti.

Artık ayrıntılar üzerinde durmak istemiyoruz. Savunma Birliği anlaşması, fikir kendisinden gelmesine rağmen Fransa'da büyük bir muhalefetle karşılaştı. Üstelik René Pleven Başbakanlıktan düştükten sonra, kurulan Hükûmetler bu anlaşmayı hiç benimsememekteydiler. Bunun başlıca sebebi de İngiltere'nin anlaşmanın dışında kalışı ve kendisini sadece NATO ile bağlı sayışı idi. Bu durumda Fransa, Almanya bir saldırıya uğrarsa onu tek başına korumak gibi bir durumda kalmak endişesi ile karşı karşıyaydı, zira NATO azası olamayan Almanya'ya karşı bir saldırı halinde diğer NATO devletlerinin alınmış bir taahüdü olmayacaktı. Aslında Almanya NATO'ya alınsa bütün bu problemler halledilirdi ama, Almanya'nın bağımsız bir orduya sahip olmasını istemeyen Fransa buna da karşı idi.

İşte bu muğlak durum devam etmekte iken 5 Mart 1953'de Stalin öldü.

Rusya'da yeni kurulan yönetim Stalin'in sertlik politikasından ayrılındığı intibaını yaratmağa çalışır ve buna delil teşkil edecek bazı jestler de yaparken, Almanya'nın Batı ile tamamen bağlanmasını önlemeyi de en önemli konu olarak görmekteydi. Bu görüşten hareket eden Rusya, Almanya'nın Birleştirilmesi konusunu görüşmek üzere 4 Devlet Dışişleri Bakanlarının toplanmasını teklif etti. Almanya'nın birleştirilmesi konusu ileri atılınca Batılıların böyle bir toplantıyı reddetmeleri mümkün değildi. Zira Almanya için her şeyin üstünde önemi olan konu, iki Almanya'nın birleştirilmesi idi, eğer Batı buna karşı koyacak olursa, Almanya'nın doğuya kayması kaçınılmaz olurdu. Rusya da işte bu kozu oynamaktaydı.

Toplantı 29 Ocak 1954 günü Berlin'de başladı. Son derece mühim olan bu toplantıda iki tarafın yaptıkları teklifleri biraz ayrıntılı olarak görmekte faide vardır.

Batılıların, Almanya'nın birleşmesi için yaptıkları teklif 5 kademeli bir formül halindeydi:

1 — Bütün Almanya'da serbest seçimler yapılacaktı.

2 — Bu seçimler sonucu ortaya çıkacak Millî Meclis toplanacaktı.

3 — Bütün Almanya için geçerli bir anayasa tasarısı hazırlanırken barış anlaşması görüşmelerinin hazırlıkları yapılacaktı.

4 — Anayasa kabul edilerek Almanya namına barış anlaşmasını müzakere edebilecek bir Hükûmet kurulacaktı.

5 — Barış anlaşması müzakere, kabul ve imza edilecek ve yürürlüğe girecekti.

Rusların mukabil teklifleri 1 Şubat 1954 günü Molotov'un ağzından yapılmıştır.

İki Almanya, her iki Almanya'da mevcut parlamentolardan seçilecek üyelerden oluşacak ve bütün Almanya üzerinde hakim olacak bir geçici Hükûmet kurmak üzere serbest bırakılmalıydı. Bu hükûmet bir seçim yasası tasarısı hazırlamalıydı. Yabancı Kuvvetler bu seçime müdahale etmemeliydi. Seçim yasası bütün demokratik organların seçime katılmasını, ve kuvvetli monopollerin seçmenler üzerine tesir edememesini temin etmeli ve geçici hükûmet, faşist, militarist ve demokrasiye barışın korunmasına düşman diğer organizasyonların yasaklanmasını sağlamalıydı. Geçici Hükûmet barış anlaşmasının hazırlanmasına katılmalıydı. Barış anlaşması, Alman-

ya'nın, kendisine karşı savaşmış herhangi bir devletle işbirliği veya askerî anlaşma yapmasını yasak etmeli, Almanya daha evvel yaptığı bu gibi anlaşmaları feshetmeliydi. Bu teklifler üzerinde mutabık kalındıktan itibaren 6 ay içinde henüz barış anlaşması imzalanmamış veya Almanya birleşmemiş olsa bile işgal kuvvetleri Almanya'dan çekilmeli, sadece 4 devletin kontrol mesuliyetinden doğan koruma görevleri için kısıntılı kontenjanlar kalmalıydı. Bu çekilen kuvvetler, Almanya'nın iki kısmından herhangi birisinin emniyetine bir tehlike ihtimali belirirse geri gelebilmeliydiler. Almanya anlaşması bir "Avrupa Kollektif Emniyet Anlaşması" akdi ile takviye edilmeliydi.

Batı teklifleri Rusya için ne derece kabul edilmez ise, Rus teklifleri de Batı için o derece kabul edilmez mahiyette idi. Bu sebeble bu toplantı da bir netice alınmadan dağıldı.

Müteakip toplantı Hükûmet Başkanları seviyesinde 18-23 Temmuz 1955 tarihleri arasında Cenevre'de yapılacaktır. Ancak o tarihe kadar çeşitli olaylar ortaya çıktı.

Evvelâ 1954 Ağustosunun son günlerinde Fransız Parlamentosu Avrupa Savunma Birliği Anlaşmasını 264'e karşı 319 oyla reddetti. Bu anlaşmanın reddi ile birlikte Bonn Anlaşmalarının yürürlüğe girmesi de askıda kalıyordu.

Bunun üzerine İngiltere, Savunma Birliği anlaşmasını imzalamış 6 devlet ile ABD ve İngiltere'yi 28 Eylül günü Londra'da bir toplantıya davet etti. Bu toplantıda Fransa tek başına kaldı ve 3 Ekim günü belirli bir mutabakat ortaya çıktı. Bilâhare 20-23 Ekim 1954 günleri Paris'de imzalanan anlaşmaların içine giren bu mutabakat ile, 1952'de Bonn'da kararlaştırılmış olduğu üzere Federal Almanya bağımsız bir devlet oluyor, hem NATO'nun, hem de tadil edilmiş şekliyle Brüksel Anlaşmasının üyesi haline geliyordu. İşgal Statüsü ve Müttefik Yüksek Komisyonu ortadan kalkıyordu. Avrupa Savunma Birliği sırasında tesbit edilmiş olduğu şekilde 12 Tümen olacak Alman kuvvetleri NATO Başkumandanlığının emrine veriliyordu. Brüksel Anlaşması Konseyinin kararı olmadan Almanya'nın bu kuvvetlerini arttırması hakkı olmayacaktı. Almanya ve İtalya'nın da iştirak etmeleri sonucu Brüksel Anlaşmasının ismi de Batı Avrupa Birliği (WEU) olarak değiştiriliyordu.

Fransa bu defa bu anlaşmaları tasdik etti ve bunlar 6 Mayıs 1955 günü yürürlüğe girdiler.

Rusya, Pariste bu anlaşmanın imzasından sonra, 13 Kasım 1954 günü Avrupa devletlerine yolladığı bir nota ile onları bir kollektif

Emniyet anlaşması tasarısı hazırlamak üzere konferansa davet etmekteydi. Batılılar verdikleri 29 Kasım tarihli cevaplarında, bu davetin maksadının imzalanan anlaşmaların tasdikini geciktirmek olduğunu belirterek, Almanya'nın birleştirilmesi konusuna da bir yenilik getirmemiş olduğunu açıkladılar.

29 Kasımda Moskova'da toplanan konferansa sadece Doğu bloku ile Çin katıldı ve 2 Aralık 1954 günü açıklanan nihaî bildiride Batının suçlanması ve bilinen görüşlerin tekrarı ile yetinildi.

Rusya 6 Mayıs 1955'den sonra da bu vadideki gayretlerini devam ettirdi. 12 Mayıs 1955'de Avusturya Devlet Anlaşmasını imza ettiği gibi, 17 Mayıs günü de Hükûmet Başkanları toplantısına katılmayı kabul edeceğini bildirdi.

Rusya, Paris anlaşmalarının imzası üzerine Batılılara verdiği bir notada da, eğer Paris anlaşmaları tatbike konacak olursa Batı Almanya'nın barışsever bir devlet olarak kabul edilmesi artık mümkün olamayacak ve bu durum uzun bir süre için Almanya'nın birleştirilmesini imkânsız kılacaktır, demişti. O tarihte kuru sıkı bir tehdid olarak kabul edilen bu beyanın aslında hiç de öyle olmadığı 18-23 Temmuz 1955 tarihleri arasında Cenevre'de toplanan zirvede ortaya çıkmıştır. Hakikaten bu toplantıda Bulganin, Paris anlaşmalarının yürürlüğe girmesinin, Alman probleminin konuşulmasını güçleştireceğini ve Almanya'nın birleştirilmesi müzakeresini imkânsız kılacağını daha evvel bildirmiş olduklarını hatırlatarak, vakıaları gözönünde tutmak gerektiğini, Avrupada savaş biteli 10 yıl olduğunu, o zamandan beri ortaya iki Almanya çıkmış ve her ikisinin ayrı ekonomik ve sosyal yapıya kavuşmuş olduklarını beyan ediyordu.

Cenevre zirvesinde, Almanya konusunda tarafların görüşlerinde bir değişiklik olmadığı görüldü. Batılılar, 29 Ocak 1954 günü Berlin'de yaptıkları teklifleri tekrarladılar. Batılılar bu defa bir de emniyet sistemi teklifi ortaya atmaktaydılar, hatta Eden, daha sonra Batılıların büyük itirazları ile karşılaşan, Batı ile Doğu arasında demilitarize bir zon teşkili düşüncesini de ileri sürdü. Fakat toplantıda herhangi bir netice alınması düşünülemezdi ve alınamadı. İleri sürülen teklifler, üzerinde hatta fazla konuşulmadığı için, burada tekrarlanmamaktadır.

Fakat 1955 Cenevre toplantısı havayı yumuşatmış oldu, Eylül ayında Rusya ile Federal Almanya arasında diplomatik ilişkiler kuruldu ve Adenauer Moskova'ya davet edildi. Orada kendisine, Al-

manya'nın Avusturya'yı model almasının tavsiye edildiği de bilinmektedir.

Bu şekilde, İkinci Dünya Savaşı sonunda, kendisiyle herhangi bir barış anlaşması yapılmadan, Almanya ile savaş durumuna herkes tarafından son verilmiş olmaktaydı. Her ne kadar Batı alemi daha bir süre Doğu-Almanya'nın mevcudiyetini tanımamakta devam edecek, hatta Federal Almanya, "Halstein Doktrini" diye tanınan politikası sonucu, Doğu Almanya ile ilişkiye giren devletlerle diplomatik münasebetlerini kesecekse de, zamanla bu durum da değişecek ve iki Almanya arasında da diplomatik ilişki kurulacaktır.

Ortada durumu daima karışık ve tehlikeli olarak Berlin kalmıştı. Rusya'nın günün birinde Berlin kozunu yeniden oynayabileceği bilinmekteydi. Nitekim çok fazla da beklenilmemiş, Rusya, konuyu 27 Kasım 1958 günü Üç Batı Devletine verdiği bir nota ile ortaya çıkarmıştır.

Rusya bu notasında, Batı Almanya'nın askerileştirilmesini protesto ettikten sonra, Rusya'nın Berlin'deki işgal haklarını, 6 ay içinde, Batı Berlin'in gayrı askerî bir serbest şehir haline gelmesi için 4 Devlet arasında bir anlaşmaya varılamaması halinde, Doğu Almanya'ya devredeceğini bildiriyordu. 4 Devlet, Batı Berlin'in serbest şehir statüsünün muhafazasını temin mükellefiyetini yükleneceklerdi, bu konuda Birleşmiş Milletler Teşkilâtına da bir görev verilmesini Rusya kabul edebilirdi.

Bu 6 Aylık süre, 4 Dışişleri Bakanının 1959 Haziranında Cenevre'de yaptıkları toplantıda 18 aya çıkarıldı, sonra da bu süre tamamen unutuldu. Berlin konusunun Rusya bakımından değil Doğu Almanya bakımından büyük önemi mevcuttu. Batı ile Doğu Almanya arasındaki gerek politik ve sosyal, gerek ekonomik hayat farkları, devamlı olarak Doğudan Batıya bir göçü ortaya çıkarmaktaydı. Özellikle bu şekilde batıya gidenler çok kere gençler ve meslek sahipleri olup Doğu bakımından hem savunma, hem de kalkınma açılarından sıkıntı yaratıyordu. 1951 ile 1961 yılları arasında bu şekilde 4 milyon kişinin Berlin üzerinden Batıya kaçtığı biliniyordu. İki devletin normal hududu haline gelen bölgelerden kaçış çok sıkı kontrol tedbirleri ile önlenebiliyorsa da, özel statüsü dolayısiyle Berlin'de bu kontrol işleyemiyordu. Berlin bu bakımdan Doğu-Almanya için bir problem, onun için problem olduğundan dolayı da Rusya için bir sıkıntı teşkil etmekteydi.

Detente havası içine girilmiş bir dönemde, Berlin dolayısiyle Batı ile ilişkilerini gereksiz yere bir kriz dönemine sokmak istemeyen

Rusya Doğu-Almanya için başka bir rahatlama formülü buldu, Berlin'de doğu ve Batı sektörleri arasına bir duvar örmesi iznini Ulbricht'e verdi.

13 Ağustos 1961 günü Berlin duvarı örülmeğe başlanınca, bu Batıda ve özellikle Almanya'da çok büyük bir reaksiyon uyandırdı, fakat bu da zamanla unutuldu ve ortasından duvar geçen bir Berlin'e de alışıldı.

Almanya'nın Birleştirilmesi veya Berlin konuları bu tarihten sonra bir problem olarak ortaya çıkmamıştır.

Zaten, 1960 yılında Pariste, Devlet Başkanları seviyesinde yapılmak istenip de toplanmadan sona eren Zirve Konferansından sonra da 4 büyükler arasındaki toplantılar da sona ermiş ve bunlar ikili düzeye dönmüştür.

Bu Paris zirve toplantısını ileriki bir bahisde ele alacağız.

2 — *Filistin Problemi ve İsrail*

İngiltere'nin Orta-Doğu'ya olan ilgisi 18.ci asırda başlamıştır. Başlangıçta bu ilgi ticarî amaçlı idi. Özellikle Süveyş Kanalının 1869 yılında işletmeye başlatılmasından itibaren, İngiltere'nin Uzak şarktaki müstemlekeleri ile deniz bağlantısının üzerinde olması itibariyle bölgenin ve Nil vadisinin önemi büyüktü.

20.ci asırda bölge, dünyanın en zengin petrol yataklarından birisini oluşturması bakımından ayrı bir ehemmiyet de kazanmıştı. 19.cu asır içinde Mısır ve Sudan'ı ele geçiren İngiltere, 1.ci Dünya Savaşı sonunda da, Suudî Arabistan ve Fransa'ya bırakılan Suriye ile Lübnan dışında bütün Arap yarımadasını nüfuz mıntakası olarak eline geçirmişti. İngiltere'nin bu bölgede sükûnetin devamında ve bölge ahalisinin kendisine karşı dostane hislerle bağlı kalmasında büyük menfaatleri mevcuttu.

İkinci Dünya Savaşı, Almanya'nın bölgeye nüfuz etme çabaları dolayisiyle oldukça güçlükler yaratmış ise de, asıl sıkıntılar savaş sonunda ortaya çıkmaktaydı. Rusya, Almanya ile saldırmazlık paktını imzaladıktan sonra, Batum-Baku hattının güneyinden Basra Körfezine kadar olan bölge üzerinde nüfuz sahibi olmak arzusunu ortaya koymuştu. Savaş içinde İngiltere ile Rusya'nın müştereken İran'ı işgal edişleri, Rusya'ya en azından bölgenin kuzeyine de yerleşmek imkânını vermişti. Ayrıca Orta-Doğu petrolleri Amerika'nın da ilgisini çektiğinden, Amerika Suudî Arabistan'da kendisine bazı imkânlar sağlamak yoluna girmişti. Bütün bu durumlar İngiltere'nin

eskisi kadar rahat bir şekilde bölgeyi idare edemeyeceğini gösterecek işaretlerdir.

Ama bundan daha mühimi, bir yandan gittikçe daha kuvvetlenen Arap Milliyetçiliği, diğer taraftan Filistin'in bir Musevi yurdu olması ceryanı idi. Savaş süresince Arap Milliyetçiliği silâh zoruyla kontrol altında tutulmuştu. Alman tehlikesi sebeb gösterilerek takip edilen bu politikanın, Alman yenilgisinden sonra da sürdürülmesine imkân yoktu. Üstelik daha savaşın son senesinde Rusya ile Batılılar arasında başlayan uyuşmazlıklar da, Rusya'nın, Arap yarımadası halkları arasında belirli bir menfi propaganda faaliyetine girişmesi için sebeb yaratmaktaydı. Kaldı ki Amerika da, İngilterenin tamamen ekonomik menfaatleri icabı Arap halkları üzerinde nüfuz tesis edişini iyi gözle karşılamıyordu. Orta Doğudaki durum İngiltere ile Fransa arasında da bir friksiyon yaratmıştı. Savaş içinde, Fransa'nın teslim oluşundan sonra Suriye ve Lübnan'ın Almanların eline geçmemesi için İngiltere bu iki ülkeyi işgal etmişti. Fransa 1944'de kurtuluşundan sonra buraları geri almak istemiş ve hatta 1945 yılında Şam'ı bombardıman dahi etmişti. Bunun üzerine İngiltere müdahale ederek Fransayı Suriye'den çıkarmış ve 1946 yılında Suriye ve Lübnan bağımsızlıklarını almışlardı. Ürdün de aynı yıl bağımsızlığını almaktaydı.

İngiltere, savaş sonrasında bu bölge ile iyi ilişkilerini devam ettirmek için, Arapların millietçilik hislerini okşamanın en isabetli yol olacağı düşüncesinde idi. Arap yarımadasındaki devletler aslında, gerek hududları gerek yöneticileri, Fransa ile İngiltere tarafından tesbit edilmiş ülkelerdi. Arap milliyetçiliği bu sebeble, şu veya bu ülkenin vatandaşı olmaya dayanan bir milliyetçilik olmaktan ziyade, Arapların hepsinin birleşmesini ön gören bir duygu şeklindeydi. İşte İngiltere daha savaş devam ederken Arap devletleri arasında organik bir bağ kurmak düşüncesini ele almış ve 22 Mart 1945 günü, Arap Lig'inin kurulmasına ön ayak olmuştu. Bu lige dahil olan ülkeler, Suudî Arabistan, Suriye, Lübnan, Irak, Ürdün, Yemen ve Mısırdı.

Ne var ki Arap Ligi sun'i bir oluşmadan ileri gidemezdi. Zira her şeyden evvel bu ligi oluşturan devletler arasında çeşitli anlaşmazlıklar mevcuttu. Haşimi Hanedanı ile Mısır Hanedanı resmen birbirlerini düşman görüyorlardı. Irak, Suriye ve Lübnan'ı da içine alan "Münbit Hilâl" projesini tahakkuk ettirip Orta Doğu'da en nüfuzlu devlet olmak ihtirasını besliyordu. Bu sebeble Lig, onun işine gelen bir tertip olmamıştı. Suriye'nin devamlı olarak, Ürdün ve Irak'dan endişeleri mevcuttu.

Bu sebebler Ligi oluşturan devletler arasında yakın ve samimî ilişkiler kurulmasını önlerken, İngiltere'nin ümitlerinin tamamen aksine, ligin ortaya çıkışı, İngiltere ile bu devletlerin münasebetlerini de sarsmıştı. Bunun sebebi de Filistin konusu olmaktaydı. İngiltere'nin Filistin politikasını, Arap devletleri, teker teker ele alınsalardı, belki ayni ölçüde ve ayni şiddette tenkid etmeyebilirlerdi, ama Lig, ortaya çıkınca, bu politikanın tenkidini üstlenmiş ve böylece üyeler ister istemez ayni çizgi üstüne gelmişlerdi.

Filistin sorunu, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkarmış olduğu bir konuydu. Aslında Osmanlı İmparatorluğunu taksim plânları, Sykes-Picot anlaşmaları çerçevesinde düşünülmüş bir formüldü. Arap yarımadasında çeşitli Arap devletleri yaratılırken, Filistin'in, milletlerarası bir statüye konması ve burada da bir Musevi yurdu yaratılması düşünülmüştü. 1918 yılında, Araplar namına sözcülük yapmak durumunda olan ve sonra Irak tahtına geçecek Faysal'ın, bir Musevi Yurdu fikrini kabul ettiği ama karşılık olarak, Yarımadanın geri kalan kısmındaki Arap ülkelerinin hepsinin bağımsızlıklarını almalarını şart koştuğu kaynaklarda yer almaktadır. Fakat, o tarihte bağımsızlıkları verilmemiş olduğu cihetle, Araplar kendilerinin kandırılmış olduğunu ileri sürerek bu mutabakati yok saymışlardı.

Her hal ve kârda, I.ci Dünya Savaşından sonra, bir Musevi yurdu kurulması şartı ile Filistin, Milletler Cemiyeti Mandat'sına bırakılmış ve Teşekkül de Mandaterlik görevini İngiltere'ye tevdi etmişti.

Birinci Dünya Savaşı sırasında bir Musevi Yurdu fikrini Musevilerin kendileri dahi benimsemiş değillerdi. Dünya Musevi Lideri olarak tanınan Weizmann'ın bu fikir üzerinde pek durmadığı bilinir. Düşünce daha ziyade politik gayelere yönelikti. Bir Musevi yurdu fikrinin Amerika'da cazip görünerek bu ülkeyi yanlarına çekeceği düşünülmekteydi. Ayrıca Rus ihtilâlinden sonra, büyük kısmı yahudi olan yeni Rus yönetiminin Almanların yanında yer almaması da akıldan geçmişti.

Ancak İkinci Dünya Savaşından sonra durum çok değişmişti. Almanların takip ettikleri anti-semitik politika düşünülmeyecek ölçüde bir musevi muhaceretine yol açmış ve bu defa bunlar kendileri, bir Musevi yurdu temini peşine düşmüşlerdi. Her ülkeden kovulan Museviler arasında da bir milliyetçilik ceryanı ortaya çıkmıştı.

Aslında Filistin Mandası daha 1930'lardan itibaren aksamaya başlamıştı. Museviler Filistin'de bir azınlık olarak yaşamayı istemiyor,

Araplar ise onlara azınlık haklarından öteye bir hak vermeye yanaşmıyorlardı. 1936 yılında Filistindeki Arap ayaklanması üzerine, İngiliz Hükûmetinin tayin ettiği Peel Komisyonu, bu küçük bölgenin Araplarla Museviler arasında bölünmesini tavsiye etmiş ve bu tavsiyeyi hem Araplar, hem de Museviler red eylemişlerdi. II.ci Dünya Savaşı başlayınca İngiltere bu tavsiye plânını rafa kaldırmış ve 1939 dan itibaren Filistin'e göç edecek Museviler için ve beş yıla yayılmak üzere 75.000 kişilik bir kota tanımıştı. Bu kotanın dışında muhaceret ancak Arapların kabulü ile mümkün olacaktı. Filistin'de Musevilere arazi satışı da kısıntıya tabi tutulmuştu. İngiltere'nin aldığı bu kararlar Milletler Cemiyetinin Mandat Komisyonunca kabul edilmemiş ve savaş süresince Musevilerin Filistin'e muhaceretini de önleyememişti. Savaş içinde, Almanlarla mücadele eden İngiltereye bir sıkıntı çıkarmamak politikasını takip eden Museviler Savaş bittikten sonra artık mücadeleye başlama zamanı geldiğini düşünmekteydiler. Onların bu şekilde Filistin'i işgale yeltenmeleri ise Arapları çileden çıkarıyordu. Her iki tarafın da durumun suçlusu olarak gördükleri devlet ise, her birinin açısından da haklı olarak, İngiltere idi.

1945 seçimlerinde İngiltere'de Muhafazakârlar iktidarı kaybedip, İşçiler Hükûmete geçince Museviler haklı olarak zamanın geldiğini düşünmeye başladılar. Hakikaten böyle düşünmek için sebebler mevcuttu. 1942 yılında Dünya Musevi Teşekkülleri Amerikadaki Biltmore'da yapılan kongrelerinde savaştan sonra bir Musevi devleti kurulması kararını almışlar ve bunu Filistin'deki İngiliz Yönetimine resmen tebliğ etmişlerdi. Churchill bu konunun Müttefikler arasında konuşulması gerektiği cevabını vermişti. Buna karşılık, İşçi Partisinin Millî İcra Komitesi, 1944 senesinde açıkladığı bir bildirisinde, Filistin'e Museviler geldikçe onlara yer bırakmak için Arapların çıkması gerektiğini belirtmişti. Bu düşüncede olan bir partinin iktidara gelişi tabiatiyle Musevi toplumunu memnun ederken Arapları da endişeye sevketmekteydi.

Kaldı ki, Musevi organizasyonlarının 1942 Biltmore kararları, içinde 5 küsur milyon Musevi yaşayan Amerika tarafından da desteklenmekte idi. Hatta Potsdam Konferansı sırasında Truman, 100.000 Alman mültecisi Musevinin Filistin'e kabul edilmesini İngilizler'den istemişti.

İşçi Hükûmetinin kurulmasından çok kısa bir dönem sonra, Ben-Gurion başkanlığında bir Musevi heyeti, Koloniler Bakanını ziyaret ederek 100.000 mülteci için muhaceret sertifikası verilmesi talebini ortaya attı.

Bu talebin İngiliz Hükûmetince rededilmesi Museviler için ciddi bir şok teşkil etmiştir. Filistin'de Musevilerin mücadeleye geçişi bu red keyfiyeti ile başlar. Bir taraftan tedhiş harekâtı başlarken, bir taraftan da, aslında ulaştırıma müsait olmayan gemilerle, Museviler Filistin sahiline yığılmağa başladılar. Haganah ve Palmach yer altı örgütleri ortaya çıktı. Bunlar terör örgütü olmaktan öteye düzenli ordu şeklinde kuruluşlardı. Asıl terör örgütleri ise İrgun Svai Leumi ile Stern Gang'dı.

Harp süresince Almanlara karşı terör hareketlerini yürütmek için İngilizler tarafından teşvik edilmiş, yetiştirilmiş ve silâhlandırılmış olan Museviler şimdi İngilizlere karşı mücadeleye başlamışlardı. Aslında İngilizler rüzgâr ekmiş, şimdi fırtına biçiyorlardı.

1946 Haziranında, İngilizler büyük bir tutuklama hareketine girişince, bunun karşılığı, Temmuz ayında Kudüs'deki King David otelinin havaya uçurulması oldu. 84 kişinin ölüp 46 kişinin yaralandığı bu olay, İngilizlerin öyle kolaylıkla hakkından gelebilecekleri bir durumla karşı karşıya olmadıklarını ortaya koymaktaydı.

Ancak İngiltere, Musevi taleplerini kabul imkânına da malik değildi. Arap Liginin, Londra Bürosu 100.000 Museviye göç müsaadesi verilmesinin İngiliz-Arap münasebetlerini kökünden sarsacağını açıkça belirtmekteydi. Zaten İngiltere'nin aynı tarihlerde Mısır ile problemleri de ayrı bir sıkıntı sebebiydi.

İngilizler kurtuluş çaresini, Amerikalıları işin içine sokmakta buldular. Amerika mademki Avrupada yersiz yurtsuz kalmış Musevilerle ilgileniyordu, öyleyse bu konuda belli bir mesuliyeti de yüklenmeliydi. Başkan Truman, bu istikametteki bir talep üzerine, Avrupa Musevilerinin durumunu incelemek üzere müşterek bir Amerikan-İngiliz araştırma komisyonu kurulmasını kabul etti.

Komisyon 1946 Nisanında, taksim fakrini reddetmekle birlikte 100.000 göçmene hemen müsade verilmesini ve Birleşmiş Milletler çerçevesinde yeni bir Vesayet anlaşması akdine değin mandat'nın devam etmesini tavsiye etti. Truman bu raporun sadece 100.000 Musevinin göçüne izin verilmesi kısmını tasvip ettiğini derhal açıkladı, raporun öteki kısımları hakkında bir beyanda bulunmadı. Buna karşılık İngiliz Hükûmeti, Museviler ellerindeki her türlü silâhı teslim etmedikçe 100.000 kişinin göçüne müsade edilmesinin söz konusu olmayacağını bildirdi.

Filistin'deki geçici rejimin ne olacağını tesbit için de İngiliz ve Amerikalılardan oluşan bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon ön-

ce, yersiz yurtsuz kalmış kişiler hakkında, ilgili her memleketin, bunları gerek kendi ülkelerinde, gerek Milletlerarası Mülteciler Teşkilâtı kanalı ile başka ülkelerde yerleştirilmeleri için gerekli gayreti göstermelerini karara bağladı. Filistin'de ise ne Arap, ne Musevi, üniter bir devletin kurulmasının uygun olmayacağını, sadece uzun bir süre için bölgesel otonomiye sahip bir rejim oluşturulmasını, taksim veya federasyonun ileriye bırakılmasını tavsiye etti.

31 Temmuz 1946 günü, İngiltere bir bölgesel otonomi plânını açıkladı. Bunda bir Arap ve bir Musevi vilâyeti öngörülüyor bu vilayetler hududlarının ancak tarafların muvafakati ile değiştirilebileceği belirtiliyordu. Musevilere halen yerleşmiş oldukları sahalar ile bunların aralarındaki kısımlar bırakılıyor, Negep ve Kudüs dışında Filistin'in geri kalan kısmı Araplara veriliyordu. Her iki vilâyet, kendi meclislerinden İngiliz Yüksek Komiseri tarafından seçilerek tayin edilecek bir Bakanlar Konseyi tarafından idare edilecek, Negep doğrudan doğruya Yüksek Komisere bağlı olacak, Kudüs'de ise özel bir belediye kurulacaktı. Bu plânın tatbikine geçilmesinden sonra, yerleşim masrafları ABD, Musevi Organizasyonları ve Alman tazminatından karşılanmak şartıyla, 100.000 Musevinin 12 ay içinde göçüne müsade edilecekti.

Başkan Truman bu plânla ilgilenemeyeceğini beyan etti. İngilizler buna rağmen plânın tatbikini müzakere için 10 Eylül 1946 günü Londra'da bir konferansı toplantıya davet ettiler. Bu toplantıya ne Filistinli Araplar, ne de Museviler katıldı. Görüşmeler sadece Arap devletlerinin temsilcileriyle oldu. 30 Eylül günü ortaya bir plân çıkarıldı. Buna göre 10 Kişilik bir hükûmet kurulacak bunun 7 üyesi Filistinli Arap, 3 üyesi Musevi olacak, 60 kişilik bir kurucu meclis için seçimler yapılacak ve bu meclis bir anayasa hazırlayacaktı.

Bu plânı Filistinde her iki taraf da reddetti. Bunun üzerine İngilizler, Araplar ve Musevilerle ayrı ayrı görüşmeler sonucu yeni bir uzlaşma plânı ortaya çıkardılar, bu defa bölgesel otonomi bırakılıyor, Arap ve Musevilerin kendi kendilerini idare edecekleri iki kanton oluşturulup bunlar nİgiltere'nin vesayeti altına konuyor, Musevi muhaceretine ilk iki yıl için ayda 4000 kişilik bir kota tanınıyordu.

Bu plân da her iki taraf tarafından reddedilince İngiltere problemi Birleşmiş Milletlere götürdü.

O tarihteki Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri olan Trgve Lie, "İn the Cause of Peace" isimli hatıratında, İngiliz daimi delegesinin

1947 Martında Genel Kurul'un bu maksatla özel bir toplantıya çağrılması talebini yapınca, kendisinin böyle btr tertip yerine, 5 Büyüklerin dahil olacakları 8 kişilik bir hazırlık komitesi kurularak konu üzerinde ilk tetkikleri yapmalarını teklif ettiğini yazar.

Ancak İngilizler Fevkalâde toplantı fikrinde israr edince, 28 Nisan 1947 günü toplantı başlamıştır. Bu toplantıda, konuyu tetkik ve tekliflerde bulunmak üzere "Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi" (UNSCOP) kurulmuş ve toplantı ertelenmiştir.

UNSCOP, Avustralya, Kanada, Çekoslovakya, Guatemala, Hindistan, İran, Hollanda, Peru, İsveç, Uruguay ve Yugoslavya'dan oluşuyordu.

Komite çalışmaları Birleşmiş Milletlerin müteakip genel kurul toplantısına getirildi. Komite, İngiliz mandasının en kısa zamanda sona ermesi ve Birleşmiş Milletler himayesi altında bir geçiş döneminden sonra Filistin'e bağımsızlık verilmesi hususunda ittifakla karara vardıktan sonra, bağımsızlığın şekli üzerinde uyuşamamıştı. 7 Üye Filistin'in Arap ve Museviler arasında taksimini ve iki ayrı devlet kurulmasını bunların ekonomik birlik teşkil etmelerini, Kudüs şehrinin Birleşmiş Milletler vesayetine konmasını teklif ederken, 3 üye (Hindistan, İran, Yugoslavya) Arapların ekseriyette olacakları tek bir devlet kurulması görüşünü ileri sürmüşler, Avustralya her iki teklif için de çekimser oy kullanmıştı.

Genel Kurul mücadeleli geçen bir müzakereden sonra 29 Kasım 1947 günü 33 lehte, 13 aleyhte ve 10 çekimser oyla taksim plânını kabul etti. Oylamaya geçilmeden yapılan son konuşmalarda Museviler taksim plânını, her ne kadar kendilerine kalacak arazi Balfour plânı ile öngörülenin ancak sekizde biriyse de, kabul edeceklerini, Araplar ise taksimi hiç bir şekilde kabul etmeyeceklerini beyan etmişlerdi. Oylama neticesi alındıktan sonra, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Yemen ve Mısır Temsilcileri toplantı salonunu terkederek bu kararı kabul etmediklerini belli ettiler.

Karara aleyhte oy veren devletler şunlardı:

Afganistan, Küba, Mısır, Yunanistan, Hindistan, İran, Irak, Lübnan, Pakistan, Suudi Arabistan, Suriye, Türkiye ve Yemen.

Çekimser kalanlar da şu devletlerdi:

Arjantin, Şili, Çin, Kolombiya, Salvador, Etiyopya, İngiltere Honduras, Meksika ve Yugoslavya.

Oylamadan sonra İngiltere, taksim plânını kendisinin kabul ettiğini ama bunun tatbiki, kuvvet kullanmayı icab ettireceğinden bu kararın tatbikini üstlenmeyeceğini açıkladı.

Kabul edilen kararla birlikte yeni bir Filistin Komisyonu da kurulmuş ve yönetim mesuliyetini mandater devletten alarak Arap ve Musevi Hükûmetlere devretmek görevi bu komisyonu verilmişti. Komisyonun üyeleri: Bolivya, Çekoslovakya, Danimarka, Panama ve Filipinler'di.

Manda rejimi de 15 Mayıs 1948 günü sona erecekti. İngiltere yönetimi tedricen Komisyona devretmeyi de kabul etmemiş, bu devri 15 Mayıs günü toptan yapacağını açıklamıştı. İstikbalin parlak olmadığı belliydi. Nitekim 1947 Aralığından itibaren Filistin'de karışıklıklar çoğalmaya başladı. Arap Lig'i Konseyi 8 Aralık da Kahirede toplandığı zaman yayınlanan bildiride, taksime karşı konacağı, ancak İngiliz askerleri Filistin'den çekilinceye kadar, kendi ordularını hareket geçirmeyecekleri açıklanmaktaydı.

Durumun bir felâkete yol açabileceğinin belli olması üzerine Filistin Komisyonunun raporu Güvenlik Konseyinin 24 Şubat 1948 toplantısında ele alındı. İngiliz Delegesi, Arapların tehdidleri karşısında Birleşmiş Milletler kararını tatbik mevkiine koymak için kendidisinin bir şey yapamayacağını tekrar etti. Amerikan delegesi ise, Güvenlik Konseyinin, milletlerarası barışın korunması için harekete geçebileceğini ama bir taksimin gerçekleştirilmesi yetkisine sahip olmadığını, bu sebeble Konseyin 5 daimî üyesinden oluşacak bir komitenin, Filistin durumunun dünya barışı için doğurabileceği tehlikeleri tetkikle görevlendirilmesinin yerinde olacağını söyledi.

Amerika'nın taksim fikrinden uzaklaştığı anlaşılmaktaydı. Bu durumda Filistin Komisyonu, kararın tatbiki için kendisinden ne istendiği hususunda talimat talep etti. Konseyin daimî üyeleri bu maksatla aralarında görüşmelere başladılar, İngiltere bu görüşmelere de katılmıyordu.

Bu görüşmelerde beliren görüşün Konseye açıklanacağı 19 Mart günü Amerika tutumunu büsbütün değiştirdi ve Konseyin, Filistin'de tedhişin durdurulması için mümkün olan her tedbiri almasını teklif etti. Amerikan hükümetinin şimdi, barışı korumak için geçici olarak bir Birleşmiş Milletler Vesayeti tesisine taraftar olduğunu, Genel Kurulun yeniden özel bir toplantıya çağrılmasını ve o zamana kadar da Filistin Komitesinin taksim plânını tatbik için çaba göstermemesini düşündüğünü ilâve etti.

Trygve Lie, hatıratında, bu konuşma üzerine söz alarak, Büyük devletlerin Amerikan tekliflerini kabul etmeleri halinde, bunu tatbik ettirmeyi üstlenip üstlenmediklerini sorduğunu, Amerikan delegesinin karşılık olarak, Birleşik Devletlerin Birleşmiş Milletler kararlarını desteklemeğe hazır olduğu cevabını verdiğini kaydeder.

Genel Kurul 16 Nisan 1948 günü yeniden fevkalâde toplantısına başladı. Müzakereer bir ay devam etti. Amerika'nın vesayet tesisi teklifi bir ekseriyet toplamaya başladı, bununla beraber taksim kararı değiştirilemedi. Müzakerelerin son günü olan 14 Mayıs 1948'de, Manda rejiminin sona ermiş olması dolayısiyle Musevi otoritelerinin, İsrail Devletinin kuruluşunu ilân ettikleri haberi geldi. Genel Kurul daha bu haberin şaşkınlığı içindeyken ajanslar, Birleşik Devletlerin geçici İsrail Hükûmetini yeni İsrail Devletinin fiili temsilcisi olarak tanıdığını ilân ettiler. Genel Kuruldaki Amerikan delegesinin bu karardan haberi olmadığı Lie'nin hatıratında kayıtlıdır.

15 Mayıs günü Güvenlik Konseyi toplandığı zaman, üyeler Mısır Dışişleri Bakanlığından gelmiş bir telgrafı okuyorlardı: "Düzen ve Güvenliği sağlamak üzere Mısır silâhlı kuvvetleri Filistine girmeğe başlamışlardır."

Lie, hatıratında o günkü Konsey toplantısında ne Amerika delegesinin, ne de başka bir delegenin söz almadıklarını yazar.

Arap devletlerinin toplam nüfusu 30 milyon civarında, buna karşılık yeni İsrail Devletinin nüfusu ise sadece 600.000 kişi olduğuna, Arapların elinde, özellikle Arap Lejiyonu gibi, İngilizler tarafından kurulmuş muntazam ordular ve bu orduların da gerekli silâhları bulunduğuna ayrıca her iki tarafa karşı da silâh ambargosu uygulandığına, göre savaşın neticesi fazla şüphe götürmeyecek şekilde Arapların mutlak zaferi ile biteceği yolunda yorumlanıyordu. Nitekim 27 Mayıs tarihine kadar Güvenlik Konseyinin aldığı 4 ateş kes kararını da Araplar kabul etmemişlerdi. Ancak 9 Haziran günü, her iki tarafın da daha evvel kabul etmesiyle ateş kes gerçekleştiği zaman, İsrail yenilmek şöyle dursun, Samaria ve Judea hariç Filistin'in tamamını kontrolu altına geçirmişti.

İsrail Mısır mütareke görüşmeleri Rodos'da yapıldı. Bu görüşmeler devam ederken Birleşmiş Milletler arabulucusu tayin edilmiş olan Kont Bernadot 17 Eylül 1948 günü Kudüs'de İsrail teroristleri tarafından vuruldu, görevini Ralph Bunche devir aldı.

Mütareke Rodos'da 24 Şubat 1949 günü imzalandı. İsrail diğer Arap devletleri ile de ayrı ayrı görüşmelere girişmişti. Lübnan-İs-

rail mütarekesi 23 Mart 1949, Ürdün-İsrail mütarekesi 3 Nisan, Suriye-İsrail mütarekesi de 20 Haziran 1949'da imzalandı,

Musevileri Filistinden çıkarıp atmak isterlerken Arap devletleri Filistin'in hemen tamamının İsrail'in eline geçmesini adeta sağlamışlar, İsrail işgaline geçen bu topraklardan kaçan Filistinli Araplar civar ülkelere ve en fazla da Ürdün'e sığınmışlar ve asıl Filistin meselesi de böylece başlamıştı.

İsrail 11 Mayıs 1949 günü Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edildi.

Arap İsrail savaşı, bölgeye dışardan bir saldırı olması halinde Arapların burasını savunamayacaklarını ortaya çıkarmıştı. Bu durum, bölgeden yavaş yavaş çekilmekte olan İngiltere'nin, bir Orta Doğu Savunma sistemi kurup bunun başına geçmek düşüncesini benimsemesine yol açmıştır.

Bu savaş Arap devletleri içinde de ciddi bir reaksiyon uyandırmış ve milliyetçilik hislerini galeyana getirmiştir. Suriye'de 1949 Martında Genelkurmay Başkan Yardımcısı Albay Çiçekli bir darbe ile başa geçecek, Ürdün'de Kral Abdullah 1951'de öldürülecek 1952'de de Kral Faruk tahtını kaybedecektir.

Bu savaş süresince Batı Devletlerinin İsrail karşısında durum aldıkları aşikârdır. İngiltere başından beri, Amerika da bir süre sonra taksime karşı geldikleri gibi, savaş süresince İsrail'e yardım da etmiş değillerdir. Taksimi sonuna kadar destekleyen Rusya olmuştur.

Savaş bittikten sonra Güvenlik Konseyi 1949 Ağustosunda silâh ambargosunu kaldırdı. Bunun üzerine İngiltere, Mısır, Ürdün ve Irak'a silâh yardımına yeniden başladı. Amerika ve Fransa, durum böyle devam ederse İsrail'in Rusya'ya yanaşmasından endişe ettiklerinden, İngiltere'yi ıkna ederek 22 Mayıs 1950'de üçlü bir deklarasyon yayınladılar ve bunda silâh mübayaa taleplerinin ancak meşru müdafaa ve bölgenin müdafaası için gerekli olduğu hallerde nazarı itibare alınacağını açıkladılar.

Arap Devletleri bu deklarasyonu kendilerine karşı alınmış bir tedbir olarak gördüler, İsrail'i ortadan kaldırmak imkânlarının ellerinden alınmak istediğini kabul ettiler. Bir taraftan bu düşünce, diğer taraftan İsrail Devletinin fiili mevcudiyetini bile tanımamakta devam edişleri, bir Orta-Doğu Savunma Paktı fikrini devamlı red edişlerinin ana sebebi olmuştur.

Araplar, dışardan gelecek tehlikeye karşı değil de özellikle İsrail'e karşı, Araplararası Müşterek Savunma İttifakı ve Ekonomik Paktını 13 Nisan 1950 günü imzaladılar. Paktı imzalayanlar Mısır, Lübnan, Suudi Arabistan, Suriye ve Yemen'di. Irak bu paktı 1951 Şubatında, Ürdün ise 1952 Şubatında imzaladı.

1949 yılında bölgede bir tetkik seyahati yapmış olan İngiltere Dışişleri Daimî Sekreteri Lord Strang yaptığı temaslardan edindiği intibaları "Home and Abroad" isimli hatıratında yazmıştır. Yazdıkları bir göz atmağa değer:

"Din, dil ve politik menfaatlerin desteklediği Arap Birliği, hanedanlar ve şahıslar arasındaki kıskançlıklar dolayısiyle sarsıntıdaydı. Irak ile Ürdün'de ayni hanedan vardı, fakat her ikisini de idare eden Haşimî hanedanı diğer Arapların çoğu tarafından sevilmiyordu. Mısır, Irak'ı kıskanıyor ve Haşimilere karşı olan Suudî Arabistan ile anlaşmaya çalışıyordu. Lübnan ve Irak'da, Suriye-Irak ve Belki de Ürdü'nü toplayacak "Münbit Hilâl" taraftarları mevcuttu. Kral Abdullah, Ürdün ile Suriyeyi "Büyük Suriye" olarak birleştirmek düşüncesindeydi. Ayni fikri paylaşan bazıları ise Büyük Suriye'nin Haşimi Hanedanının idaresinde olmasına mutlak şekilde karşıydılar. Araplar arasındaki ayrılıkları gören Arapların konuştukları tek mevzu diğer Arap devletlerini tenkid etmekti. O tarihlerde Arap devletleri İsrail'e karşı da tamamen ayni tutumda değildiler. Ürdün, Mısır ve Suriye, İsrail'in mevcudiyetini kabul etmemekle beraber, onunla geçici düzenlemeler yapmaya da karşı görünmüyorlardı. Irak, İsrail ile herhangi bir ilişki düşünmüyordu. Hiç bir Arap kalben İsrail'in mevcudiyetini kabul edemiyordu... Her şeye rağmen Arap devletlerinin İngiltere karşı itimatlarını kaybetmemiş olduklarını görmek enteresandı. ABD ve Rusya İsrail tarafındaydılar. Biz onların nazarında kötüler arasında en iyisiydik... Kahire'de Azzam Paşa ile konuştum. Ona göre Haşimi hanedanı altında bir Büyük Suriye şansı yoktu. Ürdün ile Suriye yahut Irak ile Suriye her an cumhuriyet esası üzerinden birleşebilirlerdi. Suriyedeki Hükûmet darbesi filistin mağlubiyetinden doğan düş kırıklığının sonucuydu... Araplar bölünmüş oldukları için kaybetmişlerdi. İngilizler onları ihmal etmiş, Amerikalılar karşılarına çıkmış, Ruslar ise istismar etmişlerdi... Ürdünde Kral Abdullah İsraile savaşmaya hiç niyeti olmadığını söyledi. Ürdün ile İsrail arasında bir ayarlama yapılabilirdi. Fakat bu, eğer Ürdün kuvvetli olursa mümkündü. Irak ve Mısırda komünizm tehlikesi olduğunu söyledi. İngiltere'nin Mısırda askerlerini muhafaza etmesi ve Ürdün ile Mısır arasındaki Akabe yolunu açık bulundurması zaruri idi..."

İşte İsrail bir devlet olarak ortaya çıkarken Orta-Doğunun durumu buydu. Orta Doğudaki bundan sonra vukubulacak gelişmeleri başka bir bahisde ele alacağız.

3 — *İran Sorunu*

Almanya Rusya'ya saldırınca, tabii müttefik haline gelen İngiltere ile Rusya'nın aralarındaki irtibatı sağlamak maksadıyla İran'ı, geçici kaydıyla işgal etmek istediklerini, buna razı olmayan Rıza Şah'ın tahttan feragate zorlandığını, İkinci Kısımda görmüştük. İran sorununu bu noktadan ele almak icab eder. Ancak çok yakın komşumuz olması dolayısiyle bir iki cümle ile o noktaya nasıl gelinmiş olduğunu kaydetmekte faide vardır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İran Tahtında, 1779 senesinde iktidara geçen Kaçar sülâlesi vardı. Rusya'da ihtilâl çıkıp, İran Azerbaycanındaki Rus kuvvetleri tamamen dağılınca o bölgeyi Osmanlı orduları ele geçirmiş ve Kâzım Karabekir Paşa, karargâhını Tebriz'de kurmuştu. Savaş sonunda Osmanlıların geri çekilmesini müteakip, Şeyh Muhammed Hıyabanî, Tebriz'de, "Azerbaycan Sosyal Demokrat" partisini kuruyor ve 1920 yılındada Tebriz'de "Azadistan" Cumhuriyetini ilân ediyordu.

Bu Cumhuriyet, o tarihlerde İran Harbiye Nazırı olan, Rıza Han tarafından ortadan kaldırılıp, bölge yeniden İran'ın idaresi altına sokulmuş ve Rıza Han 1925 yılında, Kaçar sülâlesine son vererek, İran'da Pahlavi sülâlesini başlatmıştır.

İşte bu şekilde İran tahtına geçmiş olan Rıza Şah, 16 Eylül 1941 günü İran'dan ayrılmak zorunda kalmış ve yerine oğlu Muhammed Şah geçmiştir. Rıza Şah'ın önce Maurius Adasına sürüldüğü, sonra Güney Afrikaya gittiği ve orada öldüğü malûmdur.

Muhammed Şah 1942 yılında İngiliz ve Ruslarla üçlü bir Anlaşma imzalayarak, İran'ın savaş süresince bu iki devletin işgalinde kalmasını kabul etti. Anlaşma, savaşın sona ermesinden itibaren 6 ay içinde, her iki devletin de İran'dan askerlerini çekecekleri hükmünü taşıyordu.

Savaş bittikten sonra Rusların İran'dan çekilmeğe pek niyetli olmadıkları ortaya çıktı. İngilizler anlaşmada öngörülen sürede çekilmelerine rağmen Ruslar ayak sürümekteydiler. İran, bu durumda, konuyu 1945 Eylülünde Londra'da toplanmış olan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine getirdi. Konsey'in bu müracaat üzerine, Moskova

ile Tahran arasında doğrudan görüşme yapılması kararını aldığını Lie'nin hatıratından öğreniyoruz. Gene 1945 Eylül ve Ekim ayları içinde, Londra'da yapılan 4 Büyükler Dışişleri Bakanları toplantısında, Molotov, 2 Mart 1946'da Rus Kuvvetlerinin İran'dan çekileceklerini açıklamaktaydı.

Rusların işgali devam etmekte iken, solcu Demokratik Parti Rusların desteği ile Tebriz'de "Azerbaycan Demokratik" Cumhuriyetini ilân ediyor, bunu Mahabad'da "Bağımsız Kürt Cumhuriyetinin" ilânı takip ediyordu. Kasım ve Aralık 1945 aylarında ortaya çıkan bu gelişmeler üzerine, İran'ın duruma hakim olmak maksadıyla bölgeye göndermek istediği iki taburun gelişine Ruslar müsaade etmiyorlardı. Aralık 1945'de, 4 Büyükler Dışişleri Bakanları Moskova'da toplandıkları zaman, İngiliz Hariciye Vekili Bevin, durumu yerinde tetkik etmek üzere, İran'a Dörtlü bir komisyon yollanmasını teklif ediyor, Ruslar bu teklifi de kabul etmiyorlardı.

Ruslar'ın, İran'ı boşaltmadan önce onunla bir anlaşma yapmak düşüncesinde olduğu anlaşılmıştı. 1946 başlarında Başbakanlığa getirilmiş olan Gavam es Saltanah, Ruslarla müzakereye girişmeyi de kabul etmişti. Ancak Rus istekleri kabul edilebilir değildi. Ruslar, İran'da, Rus askerlerinin devamlı kalabilmelerini, İran'ın Azerbaycan Cumhuriyetini tanımasını ve Kuzey İran petrol kaynaklarından Rusya'ya bir hisse vermesini talep etmekteydi.

İran Başbakanı bu teklifleri kabul imkânı bulamazken, 2 Mart 1946 tarihi geldi ve geçti, Ruslar İran'dan çıkmadılar. Bu durum dünyada büyük bir reaksiyon uyandırdı. Türkiye'den arazi istemekte olan Rusya, şimdi bir de İran'ı fiilen işgal eder durumda devam etmekteydi. ABD ve İngiltere, Rusya'yı resmen ve ağır şekilde protesto ettiler ve İran, Lie'nin hatıratından çıkan manaya göre, biraz da Amerika'nın teşviki ile, konuyu 18 Mart 1946 günü yeniden Güvenlik Konseyine getirdi.

İran'ın yazılı talebi üzerine konu, Güvenlik Konseyinin 25 Mart 1946 günkü gündemine dahil edildi. Rus Delegesi Gromyko, bunun üzerine Genel Sekretere bir mektup yollayarak, İran suçlamalarına cevap hazırlanması için toplantının 10 Nisan'a ertelenmesini istedi. Amerikan Delegesi Stetinius ise, yolladığı bir mektupla 25 Mart toplantısında İran konusunun gündemin ilk maddesi haline gelmesini isteyeceğini bildirdi.

Konsey 26 Mart günü toplandı. M. Gromyko, İran ile Rusya arasında anlaşmaya varılmış olduğunu, dolayısiyle bu konunun gündem-

den çekilmesini istedi. Toplantı için Washington'dan gelmiş olan ABD Dışişleri Bakanı Byrnes ise konunun gündemde kalması için israr etti. İki gün süren müzakereden sonra konunun gündemde yer alması kararı verildi. Bunun üzerine Gromyko, müzakerenin 10 Nisana ertelenmesini, aksi halde bu tarihten önce İran konusunun konuşulduğu toplantılara katılamayacağını bildirdi. Gromyko'nun bu talebi de kabul edilmedi. Gromyko toplantıyı terketti.

Gromyko toplantıdan ayrılınca müzakerenin devamı biraz zorlaşıyordu. Gromyko, İran ile Rusya arasında anlaşmaya varıldığını söylemiş, İran delegesi Hüseyin Alâ ise aksini iddia etmişti. Byrnes, hakiki durumun öğrenilmesi için, iki devlet arasında devam eden müzakerelerin durumu hakkında Tahran ve Moskova'dan bilgi istenilmesini teklif etti. Bu talep kabul edilerek Genel Sekreter Lie, her iki merkezden telgrafla bilgi istedi.

Ruslardan glen cevapta, İran'ın tahliyesinin başlamış ve 24 Marttan itibaren 6 hafta içinde biteceği, bunun müzakere edilen diğer konularla ilgisi olmadığı belirtiliyor; Hüseyin Alâ'nın cevabında ise, Ruslar 6 Mayıs'a kadar tahliyeyi şartsız olarak tamamlamayı taahhüd ederlerse konunun Konseyde görüşülmesi üzerine israr edilmeyeceği kaydediliyordu.

Mr. Byrnes, bunun üzerine, konunun 6 Mayısa kadar konuşulmaması teklifinde bulundu, bu kabul edildi, bundan sonra da Gromyko toplantıya geri döndü.

Amerika'da bu olaylar cereyan ederken, bu arada İran'da, Ruslar ile İran arasında, 24 Mart 1946 günü hakikaten bir anlaşmanın imzalanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlaşma ile Azerbaycan'ın otonomisi tanınmak, ve Kuzey İran petrollerinin müşterek bir İran-Rus şirketi tarafından işletilmesi şartlarıyla Rusya 6 hafta içinde İran'ı tahliye etmeyi kabul etmekteydi.

Gavam es Saltanah, anlaşmanın yürürlüğe girmesi için Meclisde tasdiki gerektiğini, bunun için de seçimler yapılması icab ettiğini ancak işgal devam ederken seçim yapılamayacağını ileri sürerek anlaşmayı imzalamakla beraber, önce tahliyenin tamamlanmasını ileri sürmüştü.

İran'ın tahliyesinin 9 Mayıs günü tamamlandığı, İran tarafından 21 Mayıs 1946'da resmen Güvenlik Kinseyine bildirilmiştir.

1946 Eylülünde Tebriz ve Mahabad Cumhuriyetleri ortadan kaldırıldı, Petrol anlaşması da tasdik edilmedi, Ruslar ses çıkaramadılar.

Aradaki gelişmeler üzerinde durmağa gerek yoktur. 7 Mart 1951 de Başbakan Razmara katledildi, Mossadegh onun yerine Başbakan tayin olundu. Mossadegh ile birlikte İran Sorunu yeniden gündeme gelmekteydi.

1 Mayıs 1951 günü İran, "İngiliz-İran Petrol Kumpanyasını" (AIOC) millileştiriyordu. 1909 yılında kurulmuş olan bu şirketteki İngiliz hissesi % 56 idi. İngilizler, buna karşı, İran'a yönelik bazı ekonomik tedbirler aldıkları gibi konuyu da Milletlerarası Adalet divanına götürdü. Kriz boyunca ABD uzlaştırıcı bir rol oynamaya gayret etti. Ancak İran'ı bir diktatör gibi idare eden Mossadegh iktidarda kaldığı sürece bir anlaşmaya ulaşmak mümkün olamadı. İran şahı 1953 mayısında Mossadegh'i azlettiyse de kararını yürütemedi. 16 Ağustos 1953'de Başbakanı ikinci defa azletti yerine Zahidi'yi tayin etti, fakat çıkan karışıklıklar dolayısiyle ülkeyi de terketmek zorunda kaldı. Zahidi bir kaç gün içinde durumu normale döndürdü ve 21 Ağustosta şah geri döndü.

Petrol konusu da bundan sonra bir formüle bağlanarak yapılan yeni anlaşma 28 Ekim 1954 tarihinde tasdikten geçti.

İran sorununun 3.cü defa gündeme gelişi, 1978 senesinde başlayan karışıklıkların 16 Ocak 1979 günü Şahın İran'ı terketmesine sebeb oluşu ve daha sonra kurulan yeni yönetimledir. Bu konuya gayet kısa bir şekilde 5.ci Kısımda değineceğiz.

4 — *Mısır ve Orta-Doğu Olayları*

Savaşı takip eden yıllarda, Orta-Doğu olaylarında büyük bir rol oynayan ve bu sebeble de Türk Dış Politikasını yakından ilgilendiren Mısır'ın durumunu iyi bilmek icab eder.

Savaş bittiği zaman, Mısır, her ne kadar bağımsız bir devlet ise de, fiilen İngiliz hakimiyeti altında görünmekteydi. İngiltere ile Mısır arasında 1936 Ağustosunda imzalanmış olan İttifak Anlaşması, İngiltere'ye, Mısır limanlarını, hava meydanlarını, ulaştırma vasıtalarını kullanmak imkânını tanıyor, sadece savaş değil, milletlerarası bir tehlike halinde sıkı yönetim ve sansür uygulamak hakkını da veriyordu. İtalya'nın Etyopyaya saldırısı zamanında yapılmış ve bir savaş halinde İngiltere'nin Mısır'ın yardımına gelmesi hükmünü taşıyan bu anlaşma, Avrupa'da savaş bittikten sonra Mısır için kabul edilebilir bir bağ olmaktan çıkmıştı.

Uzak doğudaki deminyonlarına bağımsızlık vermeğe başlamış olan İngiltere, Süveyş Kanalının mevcudiyeti dolayısiyle ayni anlayı-

şı Mısır'a göstermeğe hazır görünmüyordu. İngiltere, Mısır'dan çekilecek olursa burada bir otorite boşluğu doğacağı ve bunun başka bir devlet tarafından doldurulabileceği endişesini taşıyordu. Bu sebeble Mısır'ın, 1936 anlaşmasının ortadan kaldırılması arzusuyla ortaya çıktığı günden itibaren, İngiltere bir Orta Doğu Savunma sistemi düşüncesine saplanmıştı. Kendi kontrolü altında olacak bu sistem ile Doğu Akdenizde nüfuzunu devam ettirmek arzusundaydı.

1936 anlaşması 20 yıl için imzalanmıştı, ancak 1956 yılında gözden geçirilmesi mümkündü. Ancak İkinci Dünya Savaşını takip eden ve bağımsızlık ceryanlarının alıp yürüdüğü, eski müstemlekelerin hür miletler camiasına katılmağa başladığı ve üstelik büyük ve kudretli Müttefik ABD.nin de bu ceryanın başını çektiği bir dönemde, İngiltere'nin, şiddet siyaseti takip etmesi de düşünülemezdi. Bu sebeblerle İngiliz Başbakanı Attlee, 1945 yılı sonunda, 1936 anlaşmasının gözden geçirilmesini kabul etti.

1946 yılında başlayan temaslar ve görüşmeler o yılın Ekim ayında Mısır Başbakanı Sıtkı Paşa ile İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin arasında yeni bir anlaşma tasarısının parafe edilmesi ile sonuçlandı. Bu tasarıya göre, İngilizler 31 Mart 1947 tarihine kadar Kahire, İskenderiye ve Delta'daki bütün kuvvetlerini Kanal bölgesine çekecekler, 1 Eylül 1949 tarihine kadar da Kanal bölgesinden de çıkıp gideceklerdi. Buna karşılık Mısır, Komşu devletlere bir saldırı halinde İngiltere ile bir "Müşterek Savunma Konseyi" oluşturmayı, burada Orta-Doğu'yu tehdid eden tehlikeler konusunda Hükûmetlere yapılacak tavsiyeleri müzakere etmeyi kabul etmekteydi. Anlaşma Mısır'a, ne İngiltere'nin yanında savaşa girmek, ne de İngiltere'ye üs vermek mecburiyeti getirmekteydi. Dolayısiyle Mısır için, daha sonra yapacağı anlaşmadan çok daha müsait şartlar taşıyordu. Ancak Kral Faruk bu anlaşmayı beğenmeyerek 26 Kasım 1946'da müzakereye heyetini azletti ve Başbakan Sıtkı Paşa da istifa zorunda kaldı.

Kral Faruk'u bu şekilde harekete sevkeden sebeb Sudan konusu idi. Sudan kağıt üzerinde Mısır-İngiliz kondominium'u gibi görünmekle beraber fiilen bir İngiliz protektorası idi. Faruk, Sudan'ın Mısırla birleşmesini istemekteydi. İngilizler, Sudandaki İngiliz Yüksek Komiserliğinin görevine devam etmesi ve Sudan'ın savunulması için alınmış tertiplerin sürdürülmesi şartıyla bu ülkenin Mısırla bir Hanedan Birliği kurabileceğini kabul etmekteydi ve hazırlanan tasarıya bu şekilde bir protokol eklenmişti.

Sıtkı Paşa Kahire'ye dönünce yaptığı bir konuşmada Sudan ile Mısır'ın Mısır tahtı altında nihaî şekilde birleşmiş olduklarını söyle-

yince, Attlee bunu tekzip etti. Anlaşmanın yapılmaması sebebi de bu oldu.

Mısır 1947 Temmuzunda anlaşmazlığı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine götürdü. Şikâyeti hem İngiliz askerlerinin Mısır'dan çıkmayışı, hem de Mısır-Sudan birleşmesine mani oluşu idi. Eğer bunlardan sadece birincisini getirmiş olsa idi belki lehine bir karar çıkartmak şansı daha fazla olurdu, ama özellikle ikinci şikâyeti ileri sürmek için haklı bir delili yoktu, zira Sudan'ın böyle bir birleşmeyi istediği sabit olmuş değildi. Neticede herhangi bir karara varılamadan konu unutuldu.

İngilizlerle Mısır arasında görüşmeler de kesilmiş değildi, ancak tarafların görüşlerinde bir değişiklik olmadığı cihetle ilerleme mümkün olamıyordu. 11 Nisan 1951 günü İngilizler yeni bir seri teklif yaptılar. Kuvvetlerinin 1956 sonunda Kanal bölgesini terkedeceklerini fakat fevkalâde bir hal vukuunda geri dönmelerine izin verileceğini, mevcut üslerin çalışır halde tutulacağını ve bu maksatla askerler çekilince sivil teknisyenler geleceğini, bunların çalışmasının bir Mısır-İngiliz Kontrol heyeti tarafından gözleneceğini belirten bir anlaşmanın imzasını teklif ettiler. Mısır bu teklifi 24 Nisanda reddetti.

17 Ağustosta İngiltere, Kanal Bölgesinin Savunması için bölgesel bir pakt yapılması teklifinde bulundu, Mısır bunu da reddetti.

İngiltere böyle bir pakta girmeleri için ABD, Fransa ve Türkiye'yi de razı etmişti. Türkiye'nin konu içine sokulması, bir ölçüde, NATO'ya alınması kararlaştırılan bu devletin kuvvetlerinin, Amerika'nın değil de kendi kontrolü altında kalması içindi. 13 Ekim 1951'de, bu defa ABD., İngiltere, Fransa ve Türkiye, müştereken, "Entegre Orta Doğu Komutanlığı" kurulması teklifini yaptılar. Mısır da buna katılacak ve İngiliz kuvvetlerinin tamamı bu komutanlığa bağlanacak, Mısır kendi topraklarında birliklerin harekâtına mani olabilecekti.

Ne var ki İsrail'in ortaya çıkmasından itibaren, Araplar için tehlike Rusya'dan değil İsrail'den beklenmekteydi. İsrail ise Batı Devletlerinin kontrolünde bir devlet olarak görülüyordu. Nihayet İngiliz tekliflerinin hepsinin altında, Mısır'ın yeniden işgal edilmesi arzusunun yattığından şüphe edilmekteydi. Mısır bu defa yapılan tekliflere cevap verecek yerde, Başbakan Nahas Paşa, 15 Ekim 1951 günü, 1936 Anlaşmasının feshedilmiş olduğunu ve Sudan ile Mısır'ın birleştiğini ilân etti.

Aslında bu ilân, durumda herhangi bir değişiklik yapıyor değildi. Ancak ABD'nin, Sudan tarafından kabul edilmesi şartıyla bir-

leşmeyi uygun gördüğünü belirtmesi, İngiltere'den menfi bir his uyandırdı. Fakat bu kararın asıl tesiri Mısır'ın içinde İngiliz düşmanlığını arttırması oldu. Talebeler İngilizlere karşı nümayişlere başladılar, daha sonra bu, saldırıya dönüştü ve işçiler de işe karıştı. 1952 Ocağında Mısır Yardımcı Polis Teşkilâtı ile İngiliz askerleri fiili çatışmaya girdiler, tanklar işe karıştı, 41 Mısırlı 3 İngiliz öldü.

26 Ocak günü, bu defa Kahire'den polis ve halk İngiliz binalarına, Avrupalıların oturdukları evlere, otelere saldırmaya, ateşe vermeğe başladılar. Başlangıçta bu hareketleri hoşgörüyle karşılayan Faruk bu defa endişeye düşerek, Orduyu harekete geçirmek mecburiyetinde kaldı. Ordunun bu şekilde işe karışması, Kral Faruk'un tahttan feragat etmesine yol açan gelişmeleri hazırladı.

Genellikle, o tarihlerde, Kralın, Bu gidişten memnun olmadığı ve gevşek davranmasından hoşlanmadığı için Nahas Paşayı Başbakanlıktan uzaklaştırarak, yerine Ali Mahir Paşayı getirdiği kabul edilmekteydi.

Enver Sedat'ın "In Search of Identity" ismi altında yayınladığı hatıratından, durumun daha değişik olduğunu anlamaktayız. Enver Sadat ihtilâlin, 21 Temmuz 1952 gecesi başladığını, 22 Temmuzun hazırlıkla geçip, 23 Temmuzda darbenin tamamlandığını ve o gün, Ali Mahir'i Başbakanlığa getirmeye kendilerinin karar vererek, şahsen gidip Ali Mahir Paşayla konuştuğunu, Kral ile temas eden Paşanın talebi kabul ederek Başbakanlığı üstüne aldığını söyler.

Enver Sadat ve General Negip, bundan sonra, İskenderiyeye giderek, orada bulunan Krala, Başbakan vasıtasıyla memleketi terketmesi ültimatomunu verdirmiş ve Kral Faruk 26 Temmuz günü Mısır'ı terketmiştir.

Ali Mahir Paşa daha bir süre Başbakanlıkta kalmışsa da, İhtilâl komitesi aldığı bir kararla onu 9 Eylül 1952 günü istifaya mecbur etmiş, General Muhammed Negip Başbakanlığı üstüne almış ve yeni hükûmeti kurmuştur.

General Negip ihtilâlin başında görünüyorsa da ihtilâl komitesinin başkanı ve asıl iktidarın başı Albay Abdül Nasır'dır.

Mısır'da 16 Ocak 1953 de bütün partiler kapatılacak, teşrii ve icraî kuvvet 3 yıl için İhtilâl Komitesi tarafından üstelenecek; aynı yılın Martında, Krallık lağvedilerek (o tarihe kadar bir niyabet konseyi devam etmişti) Cumhuriyet ilân edilecek, Negip Cumhurbaşkanı olacak; 1954 Ekiminin sonunda da General Negip uzaklaştırılarak, Nasır tek adam olarak kalacaktır.

Mısır'da ihtilâl olunca, yeni yönetimle, Orta-Doğu Savunması anlaşmasının belki daha kolay yapılabileceği düşüncesi, hem ABD.'de, hem de İngiltere'de doğmuştu. Enver Sadat'ın hatıratından aldığımız aşağıki satırlar bu konuyu aydınlatıcı mahiyettedir:

"...Çok iyi hatırladığım bir olay Amerika'dan silâh talep edişimizdi. ABD Büyükelçisi Jefferson Caffery, dostumuz olduğu için, talebimizi iyi karşılamış ve derhal Hükûmeti ile temasa geçmişti. Aldığımız cevap, ABD'nin bizimle bir karşılıklı emniyet paktı akdetmek istediğiydi... Bu formül bize bildirilirken, ABD'nin bize bedelsiz olarak silâh vermeğe hazır olduğu, ancak silâhlarla birlikte belirli bir kısım Amerikan eksperlerinin de gelmesini ve bu silâhları, Amerikaya karşı kullanmamayı kabul etmemiz isteniyordu... Kağıdı Amerikan sefirine geri verdik ve (teşekkür ederiz, biz silâhları kendi paramızla satın almak istedik onları bedava istemiyoruz; karşılıklı emniyet paktını da reddediyoruz çünkü hayatımız kadar önemli saydığımız bağımsızlığımızı zedeler) dedik... Amerikalılar bundan sonra bizi değişik bir çok pakta girmemiz için iknaya çalışmaya devam ettiler."

Sadat'ın hatıratında silâh mübayaası konusunda İngilizlerle ilgili bir kayda rastlanmamaktadır. Buna karşılık İngiliz kaynakları, Mısır'ın silâh almak için İngiltere'ye de müracaat ettiğini, Muhafazakâr Hükûmetin ise, ancak Kahire olaylarında meydana gelen zararların tazmini ve Mısır'ın Orta-Doğu Savunması konusunda teminat vermesi şartıyla ağır silâh verebileceklerini bildirdiği yer alır.

Anlaşılıyor ki Mısır'ı, Orta-Doğu savunmasına dahil etmek üzere ihtilâlden sonra hem ABD, hem de İngiltere teşebbüslerine devam etmişlerdir. Neticede Mısır'ın 1955 yılından itibaren Rusya ve Çekoslovakya'dan istediği silâhları almaya başladığını bilmekteyiz. Amerikan ve İngiliz politikasının bu sahada başarılı olduğunu kabul etmek zordur.

Mısır ihtilâli bir konuda İngilizlere yaramıştır. Kral Faruk rejiminde üzerinde bir türlü anlaşmaya varılamayan kanal bölgesi ile ilgili anlaşma 19 Ekim 1954 günü imzalanmıştır. Bu anlaşma ile ingilizler 20 ay içinde Kanal bölgesindeki üslerden çekilmeyi kabul ediyorlar, buna karşılık da Mısır, Mısır'a, Arap ligine dahil bir ülkeye veya Türkiye'ye bir saldırı halinde İngilizlerin bu üsleri yeniden harekete geçirebileceklerini kabul ediyordu. Anlaşma 7 senelik bir süre için imzalanmıştı. Bu anlaşma yapılırken Mısır Süveyş Kanalından geçiş serbestisini, 1888 İstanbul Anlaşması hükümleri çerçevesinde yürütme taahhüdünü de alıyordu.

"Containment" politikasını yürütmekte ve Rusya'nın güneyini dost devletlerden oluşan bir zincirleme ittifak sistemi ile örmek isteyen ABD, Mısır ihtilâlinden sonra bu devleti bu istikamete sürükleyemeyeceğini görünce, ABD Dışişleri Bakanı Foster Dulles son bir ümitle, 1953 Mayısında 12 Arap ve Asya ülkesini içine alan bir geziye çıkmıştı. Bu geziden dönüşte, Arap ülkelerini böyle bir sisteme sokamayacağına artık inanç getirmişti. Bunun sonucu olarak 1954 Nisanında Manila'da toplanan konferansta SEATO ortaya çıkıyor ve Orta-Doğu'da da Beşinci Kısımda ayrıntılarına gireceğimiz Bağdat Paktı 24 Şubat 1955 günü imzalanıyordu.

Irak'ın bu şekilde, Mısır tarafından reddedilen bir savunma sistemine girmesi niyeti belli olunca bu, Kahire'de büyük bir tepki uyandırdı. 1954 Eylülünde Kahirede yapılan Lig toplantısında, Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, Arap Liginin, Amerika ve İngiltere'nin de iştirak edecekleri bölgesel bir savunma Paktına dönüştürülmesi fikrini ortaya atmış fakat bu Nasır'ın şiddetli tepkisiyle karşılanmıştı.

Mısır, İngiltere ile 19 Ekim 1954 anlaşmasını yapıp iki ülke arasındaki münasebetler düzelme yoluna girince Nuri Sait Paşa da artık bu konuda kendisini daha serbest hissederek Türkiye ile temasları derinleştirmekte mahzur görmemişti. 12 Ocak 1955 günü iki devlet arasında bir pakt yapılacağı haberi açıklanınca, Nasır, Arap Ligi Dışişleri Bakanlarını 22 Ocak günü Kahire'de toplantıya davet etti. Toplantıda Mısır, Arap Birliği devletlerinin, Birlik dışındaki ülkelerle savunma anlaşmaları yapmamalarını teklif etti. Irak'dan başka Suriye, Lübnan ve Ürdün de buna karşı çıktılar. Toplantı bir netice alınamadan sona erdi.

Bağdad Paktına reaksiyonlar da çeşitli ülkelerde çeşitli şekilde oldu, bunları özel bahsinde anlatacağız. Burada sadece İsrail'e temas etmek istiyoruz. Herkese açık ve fakat İsrail'e kapalı olan bu Paktı İsrail kendisine karşı telâkki etti, Mısır ise Arap Birliğinin bu pakt ile bozulacağına ve İsrail'in işine yarayacağına inandığından, Mısır ile İsrail arasındaki gerginlik her iki tarafın diğerinden çekinmesi sonucu büsbütün arttı. 1954 yılı boyunca Gaza bigesinde vurkaç şeklinde devam eden hudut çarpışmaları 1955 Şubatında arttı ve 28 Şubat günü iki ülke ordusunun bir çatışması şekline döndü ve Mısır ordusu ciddi bir bozguna uğradı.

Bu tarihten hemen sonra, 4 Nisan 1955'de, İngiltere Bağdat Paktına katılınca Mısır'ın endişeleri daha da çoğaldı ve Mısır ile Rusya ve Çekoslovakya arasında silâh alımı anlaşması bundan sonra 1955 sonbaharında yapıldı. Mısır ayrıca 20 Ekim 1955'de Suriye

ile 27 Ekim'de de Suudi Arabistanla, askeri kuvvetlerini ortak bir kumandanlık altına koyan birer anlaşma yaptı.

Bağdad Paktı, Nasır'ı bir anda Arap aleminin lideri haline çıkarmaktaydı. Nuri Sait Paşanın rekabetinden kurtulmasından başka, o yıl bağımsızlıklarına kavuşan Tunus ve Fas ile istiklâl mücadelesine devam eden Cezayir'de Mısır'ın etrafında toplanıyorlardı. Ama asıl Nasır'ı daha da büyütecek olay ise ortaya çıkmak üzereydi.

Mısır'ın Doğu Bloku ile samimi münasebetler kurduğunu gören ABD ve İngiltere, isabetli denemeyecek bir karar alarak, Asuan barajının finansmanına iştirakten vazgeçtiklerini 19 ve 20 Temmuz günleri Mısır'a resmen tebliğ ettiler.

Asuan barajı sadece Mısır ekonomisi için değil, Nasır'ın şahsî prestiji için de çok büyük bir yatırımdı. Bunun Amerikan ve İngiliz yardımının kesilmesiyle yapılamayacak olmasını Mısır'ın kabul imkânı yoktu.

Nasır, 26 Temmuz 1946 günü, İskenderiyede yaptığı bir konuşmada, Süveyş Kanalı'nın devletleştirildiğini ve bunun gelirleriyle Asuan barajının inşa edileceğini açıkladı.

Mısır gibi küçük bir devletin ABD ile İngiltere'ye karşı böyle cephe alışı Nasır'ı, Mısır'da adeta ilâhlaştırırken, Arap aleminde de artık ölünceye kadar devam edecek liderliğini garantiye bağlamıştır.

Bu karar İngiltereye çok büyük bir darbe olmaktaydı. Kanal hisselerinin % 44'ü İngilizlerin elinde olup, Kanalı en fazla kullanan devlet de İngiltere idi. 1955 yılında Kanaldan geçmiş yüklerin % 28,3'ü İngiltereye aitti.

İngiltere, Fransa ve ABD., Kanal kumpanyasına tam tazminat verilir ve Kanal milletlerarası bir denetim ve işletmeye tâbi tutulursa millileştirmeyi kabul edecekleri görüşünde birleşiyorlardı. Bu esasları tesbit etmek üzere 1888 İstanbul Anlaşmasını imzalayan devletlerle kanalı en fazla kullanmakta olan devletler (adetleri 24 idi) 16 Ağustosta Londra'da bir toplantıya davet edildiler. Mısır ve Yunanistan böyle bir davranışın Mısır'ın bağımsızlığını ihlâl edeceği görüşü ile toplantıya katılmadılar. Türkiye katıldı ve toplantı 22 Devlet arasında başladı.

Londra'daki toplantıda Rusya, Hindistan, Endonezya ve Seylân, Kanalın kayıtsız şartsız Mısır Egemenliğine bırakılması tezini savundular. Diğer 18 devlet Kanal yönetim ve denetiminin Mısır'ın egemenlik haklarına katiyen halel getirmeyecek şekilde düzenlen-

mesi, millileştirilen Kanal kumpanyasının yerine Mısır ile denizci devletler temsilcilerinden oluşacak bir milletlerarası organın geçmesi görüşü üzerinde mutabakata vardılar. Avustralya Başbakanı Robert Menzies başkanlığında ve ABD., İsveç, İran ve Ethiopia temsilcilerinden oluşan bir heyet bu teklifleri Kahire'ye götürdü.

Nasır bu teklifleri reddetti. Menzies komisyonu 9 Eylül'de Londra'ya döndükten sonra İngiltere ve Fransa konuyu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine götürdüler 12 Eylülde yaptıkları bu müracaatta, Mısır'ın müzakereye yanaşmamasının barışı açıkca tehdit ettiğini ileri sürdüler.

Bu arada Kanalı Kullananlar Birliği ismi altında bir organizasyon ortaya çıkarmak için yapılan toplantılardan da, İngiliz ve Amerikan görüşleri arasındaki farklar sebebiyle netice alınamadı.

Güvenlik Konseyi bu konuda 13 Ekim günü bir karar aldı. Bunda Kanal üzerindeki Mısır hakimiyeti tanındıktan sonra ulaşım serbestisinin kanalın işletilmesinin esasını teşkil etmesi gerektiği belirtilerek, bu maksatla bazı genel prensipler tesbit ediliyordu. Kanalın bir milletlerarası organ tarafından işletilmesi istikametinde İngiliz-Fransız teklifi Rusya'nın vetosu ile reddedildi.

Güvenlik Konseyinin kararından sonra Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri bu kararın tatbikini temin için Mısırla temasa geçti. Bu temasdan da bir netice çıkmadı.

Bu arada 16 Ekim günü İngiliz Başbakanı Eden ile Fransa Başbakanı Guy Mollet Paris'te buluştular. Kanal bölgesine müdahalenin ve Mısır'a verilecek ültimatom'un bu toplantıda kararlaştırıldığı kabul edilir.

Enver Sadat'ın hatıratında bu konu ile ilgili şu satırlar yer almaktadır:

"...O tarihteki Mısır Dışişleri Bakanı Mahmut Fevzi ile İngiliz ve Fransız meslekdaşlarının 29 Ekimde buluşup, barışçı bir çözüm yolu bulmaları ve tazminat konusunu kararlaştırmaları mukarrerdi. Bu toplantı yapılamamıştır; çünkü 29 Ekim 1956 tarihi, daha sonra açıklandığı şekilde, Sèvres'de, Eden, Guy Mollet ve Ben-Gurion arasındaki gizli buluşmada kararlaştırdıkları plânın tatbike başlanması için tesbit edilen tarihti."

Bu iddia doğru mudur, değil midir? bir şey söylemek imkânı yoktur, sadece böyle bir ihtimalin mevcudiyetine başka bir kaynakta rastlamadığımızı belirtmekte yetineceğiz.

Buna karşılık Eden'in, İsrail'in bir saldırı plânından haberdar olduğunu ve bu saldırının Mısır üzerine yapılması için Fransızların İsrail üzerinde tazyik yapmalarını talep ettiği bilinir. Bu konuda asıl yakınlığın İsrail ile Fransa arasında olduğu da anlaşılmaktadır.

Her halde İsrail 29 Ekim günü Mısır'a ani bir saldırıya geçti Mısır Hava Kuvvetlerinin hemen tamamı meydanlarda yok edildi. Mısır ordusu Sinai'den geri çekildi.

Bu arada 30 Kasım günü İngiltere ve Fransa Mısır'a müşterek bir ültimatom vererek, savaşan tarafların Kanal'ın 10 mil batı ve doğuşuna çekilmelerini istiyor ve 12 saat mühlet veriyordu. Ültimatomu İsrail kabul Mısır reddetti. İsrail'in kabul etmesi normaldi zira Kanalın 10 mil yakınına kadar gelmek imkânını elde ediyordu.

Mısır'ın reddetmesi üzerine İngiliz ve Fransızların müdahale hareketi başladı. Port Said'in 6 gün süren bombardımanından sonra indirilen kuvvetler Kanal boyunca güneye yürümeğe başladılar.

Müdahale başladıktan sonra Güvenlik Konseyinin, İsrail'in derhal Mısır topraklarından çıkması ve diğer devletlerin de bölgede kuvvet kullanmamaları hakkında ABD ve Rusya tarafından verilen karar tasarısını İngiltere ve Fransa veto ettiler. Bunun üzerine Güvenlik Konseyi 31 Ekim günü konuyu Genel Kurula havale etti. 2 Kasım günü genel kurul harekâtı tatbik eden bir karar aldı. Sovyet Başbakanı Bulganin'de 5 Kasımda Eden'e yolladığı bir mektupta askerî hareket durdurulmazsa Rusya'nın Roketle müdahale zorunda kalacağını ve gönüllü yollayacağını bildirmekteydi.

Bu gelişmeler karşısında İngiltere, Fransa'nın devam arzusuna rağmen, hareketi durdurdu, askerlerini geri çekeceğini bildirdi, ancak bölgeye Birleşmiş Milletler kontrol kuvvetleri gönderilmesini ve Kanal'ın işletilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını şart koştu.

Mısır, 1 Ocak 1957 günü, 1954 yılında İngilizlerle yapılan anlaşmayı feshettiğini ilân etti. Eden aynı Ocak ayı içinde hastalık sebebiyle istifa etti.

24 Nisan 1957 günü Mısır, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine Kanalın ulaşıma açıldığını bildirerek işletme konusu ile ilgili olarak alınan tedbirleri bildirdi. Bu tedbirlerin 13 Ekim 1956 kararındaki taleplere uygun olduğu Güvenlik Konseyince tesbit edildi.

Bu 1956 savaşı ile ilgili olarak Sadat'ın hatıratında yer almış bir paragrafı da hatırlamak faydalıdır:

"O zamanki Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü El-Kuvvetli, Rusya'da resmî bir ziyarette bulunuyordu. Kanal savaşı konusunda Sovyet liderleri ile konuşarak Mısır'a yardım elinin uzatılmasını istemiş. Kat'i şekilde reddetmişler. Bunun üzerine El-Kuvvetli bize haber yollayarak, Rusya'ya ümid bağlamanın mümkün olmadığını ancak kendimize güvenebileceğimizi bildirdi ...5 Kasımda Eisenhover müdahale ederek İngiltere ve Fransa'nın derhal çekilmelerini istedi. Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa'nın ABD Başkanının talebini kabul ettiklerini duyunca, bu iki devlete bir ihtar mektubu gönderdi..."

Macar ihtilâli ile uğraşan Rusya'nın başlangıçta bu ihtilâfa karışmayı düşünmeyişi normaldir. Bu ihtilâl sırasında dünya kamuoyunu başka bir bölgeye çekerek belki de Macaristan'ın Doğu-Blokundan ayrılmasını önlemiş olmaları ise Fransa ile İngiltere namına çok bahtsız bir harekettir.

Rusya'nın konuya karışmasından sonra, Mısır'a gönüllüler yollayacağı tehdidini ortaya atışı Amerika'da endişe ile karşılanmıştır. O tarihte Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmak üzere olduğundan (6 Kasım 1956) Amerika bu tehdidin üzerinde pek durmaz görünmüşse de, Eisenhover, seçimleri kazandıktan sonra yapılan bir durum muhakemesinde kritik sonuçlar çıkabileceği kanaatine varılmış ve 5 Ocak 1957 günü Eisenhover Kongre'ye yolladığı bir mesajla sonradan kendi ismiyle anılacak doktrini, Orta-Doğu için askeri işbirliği programları hazırlanması, silâhlı tecavüze maruz kalacak devletlere ABD'nin icabında asker de göndererek yardıma koşması plânını ortaya atmıştır. Bu konuya da bundan sonraki kısımda değineceğiz.

Mısır'ı 1956 savaşından kurtaran fiilen ABD olmasına rağmen, bu iki devletin münasebetleri düzelmemiş bilâkis daha da bozulmuştur. Eisenhover doktrinini Suriye ve Mısır kabul etmemişlerdi. Zaten Suriyede bu sırada önemli gelişmeler oluyor, Nasır taraflısı milliyetçilerle aşırı solcular iktidarı ele alıyorlar, yüksek rütbeli subaylar arasında tasfiyeler yapılıyordu.

1957 baharında Ürdün'de de olaylar çıkıyor, Filistinlilerle Nasır taraftarlarının Krala bir suikast hazırladıkları öğreniliyordu. Kral bu teşebbüsleri bastırarak iş başındaki sosyalistleri uzaklaştırmağa muvaffak olduğu gibi, Filistinli mültecileri kontrol altına aldı. Bunlar 1970'de yeni bir harekete başlamak isteyecek Kral Hüseyin bu defa büyük bir temizlikle onları Ürdün dışına çıkaracak ve Filistinliler Lübnan'ı adeta işgal edeceklerdir.

Bu hareketleri Nasır'ın kışkırttığı kanaati hakimdi. Suriye olaylarını da müteakip kısımda ele alacağız. Burada sadece, Baas partisinin en sol kanadını teşkil eden Halid Bektaş'ın Rusya ile çok fazla flört etmesinden rahatsız olan Nasır taraftarı milliyetçilerin Mısır'a tamamen yanaşdıklarını ve bunların lideri durumunda olan Salâh Bitar'ın Mısır'a giderek iki devletin birleşmesini teklif ettiğini kaydetmekle yetineceğiz. Bu birleşme 1 Şubat 1958 günü tahakkuk etti ve "Birleşik Arap Cumhuriyeti" doğdu.

Bu olayı Ürdün-Irak arasında 19 Mayıs 1958 günü bir Birlik kurulması takip etti.

14 Temmuz 1958 günü Irak'da isyan çıkıp General Abdülkerim Kasım iktidara geldiği zaman Nasır Yugoslavya'da bulunuyordu. Oradan doğruca Moskova'ya giderek Kruşçev'i, Irak'a yardım etmeğe iknaya uğraştı, hiç bir vaad alamadı.

1960'dan itibaren Mısır-Suriye münasebetleri bozulmağa başladı. Ruslar Birleşmeyi hiç de iyi gözle görmemişlerdi, zira yukarda belirtildiği üzere bu birleşme Rusya taraftarlarının ortadan kaldırılması ile gerçekleşmişti. Ancak münasebetlerin bozuluşu, Mısır'ın kendi rejimini Suriye'de de yerleştirmek istemesinden doğuyordu. Birleşmeden sonra kapatılan partiler yavaş yavaş yer altında çalışmaya başlamışlardı. Bunları, bir ölçüde, birleşmeden endişe duymuş diğer komşu Arap devletleri de desteklemekteydi. Bunların başında da Suudî Arabistan geliyordu. Neticede 26 Eylül 1961 günü Suriye Birlikten ayrıldı.

Nasır, Suudilerden intikam almak için Yemen iç savaşını kullanmak istedi. 26 Eylül 1962 günü başlayan ve sonunda Yemen'in ikiye bölünmesi ile neticelenen bu savaşta, Suudî Arabistan'ın desteklediği Milliyetçilere karşı Solcuları tuttu. Mısır'ın Yemendeki kuvvetleri bir ara 70.00 kişiye ulaşmıştır.

Arap alemi içinde lider haline geldikten başka Tarafsızlar blokunun da önde gelen sözcülerinden biri durumuna yükselen ve her konuda bir katkısı bulunmasını artık tabii karşılayan Nasır en büyük kumarını 1967 yılında oynadı. Bunu da Sadat'ın hatıratından takip edelim :

"Moskova'dan Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Semenov tarafından uğurlanmaktaydım. Uçağın bir saatten fazla rötarı vardı. Bu bize, genellikle Suriye hakkında olmak üzere, uzun boylu konuşmak fırsatı verdi. Bana, 10 İsrail tugayının Suriye sınırına yığılmış olduğunu söylediler. Kahire'ye döndüğüm zaman, Rusların bu ha-

beri Nasır'a ulaştırmış olduklarını anladım. İsrail Başbakanı Levi Eshkol, o sıralarda, eğer gerekirse Şam'ı işgal edebileceğini söylüyordu.

"O tarihte Suriye ile aramızda Müşterek bir Savunma paktı vardı... Dolayısiyle Nasır, Mareşal Amer'e Mısır Kuvvetlerini Sinai'de tahşid etmek emrini verdi. Her nekadar niyeti İsrail'i bir saldırıdan vazgeçirmek idiyse de, kısa sürede durumun kontrolünü elinden kaçırdı.

"O dönemlede, Arap kardeşlerimizin çoğu, Akaba körfezinde Tiran boğazını, İsrail'in Kızıl Denizle olan yegâne irtibatını, Milletlerarası ulaşıma ve özellikle İsrail'in deniz nakliyatına açık tutmamızı tenkid ediyorlardı... Nasır 1967 Mayısı sonuna doğru Yüksek İcra Komitesini toplantıya çağırdı... Sinai'deki yığınağımız sonucu şimdi savaş şansı yarı yarıyadır, eğer Boğazı kaparsak bu % 100 olacaktır, dedi ve Amer'e dönerek, Silâhlı Kuvvetler hazır mı diye sordu. Amer boynunu göstererek, başım üzerine her şey hazırdır cevabını verdi.

"Hepimiz teçhizat durumumuzun yerinde olduğunu biliyorduk... Nasır bizlere fikrimizi sorduğu zaman, hepimiz Boğazın kapatılması gerektiğinde ittifak ettik, sadece Sıtkı Süleyman, Nasır'dan biraz daha sabretmesini istedi... Böylece Tiran Boğazının kapatılması ve Birleşmiş Milletler Kuvvetlerinin çekilmesi için talimat çıktı... 2 Haziran 1967 Cuma günü Nasır, Başkan ve Silâhlı Kuvvetler Başkumandanı olarak Savunma Savaş Plânını tasdik etti... Ayni gün Nasır, bize, İsrail'in Cumartesi veya Pazar yahut en geç 5 Haziran 1967 Pazartesi günü saldıracağını söyledi. Moshe Dayan'ın Millî Savunma Bakanı olduğu bir koalisyon Hükûmeti kurulmuştu. Dayan, İsrail'in Araplarla savaşmak niyetinde olmadığını göstermeğe yönelik bir kamuflaj operasyonunu yürütmekte olan Eshkol ve Lyndon Johnson ile birleşmişti. Ama durum bu şekilde kamufle edilmeyecek kadar açıktı".

Kabul etmek lâzımdır ki Mısır, İsrail saldırısını davet etmişti. Sadat'ın, Nasır'ın ağzından naklettikleri bunu açıkca ortaya koymaktadır. Bir savunma plânı yapmış olan Mısır, herhalde sadece savunma ile yetinmeyi de düşünmüyor, her iki cepheden başlayacak savaşın sonunda kendi lehlerine dönebileceği üzerinde duruyor olmalıydı. Yoksa hiç bir devletin, durup dururken, başka bir devleti kendisine saldırmaya zorlaması akıl alır bir hareket olamaz.

İsrail hakikaten 5 Haziran 1967 günü saldırıya geçmiş ve Sadat'ın tabiriyle savaşı da bir saat içinde kazanmıştır. Bu defa da bütün

hava kuvvetleri yerde iken imha edilmişti. Bunun sebebi olarak da, 5 Haziran sabahı Mareşal Amer'in diğer kumandanlarla birlikte Sınai'yi havadan kontrol etmek üzere uçakla keşfe çıktığı, o havada olduğu sürece uçak Savar ve SAM füzelerinin ateş açmaması emrinin verildiği, İsrail hava kuvvetlerinin de tam bu esnada saldırıya geçmiş oldukları Sadat'ın hatıratında yer alır.

Bu inanılması bir hayli zor bir izahdır. Savaş 5 Haziran günü başladı, 9 Haziran günü, İsrail Kanalın doğu sahiline dayandı ve savaş bitti. Tirana Boğazını kapatmak arzusu ile bu savaşı davet etmiş olan Mısır Sinai'nin tamamını elden kaçırmıştı.

Bu 5 gün savaşı Nasır'ın ve Mısır'ın macera politikasının sonu olmuştur denebilir. Her ne kadar Nasır yerini muhafaaz etti ise de, artık el attığı her konuyu başarıya ulaştıran kişi olmaktan çıkmıştı.

Bu tarihten sonra Orta Doğu'da nisbi bir durgunluk dönemi başlar. Nasır 28 Eylül 1970 günü öldü. 15 Ekim 1970'de Enver Sadat Cumhurbaşkanı seçildi. Sadat'ın dönemi Mısır'ın barış arama dönemi olarak kabul edilebilir. Ancak bu barış, 1967 hezimetinin silinmesinden sonra mümkün olabilirdi.

Sadat'ın gayretleri bu istikamette yoğunlaşmış ve hazırlıkları 1973 yılına kadar sürmüştür.

Sürpriz saldırıyı bu defa Mısır 6 Ekim 1973 günü başlatmıştır. Her ne kadar İsrail'i Sinai'den söküp çıkarmak düşüncesi gerçekleşmemiş ise de, Mısır belirli başarılar edebilmiş ve özellikle savaşın ilk günlerinde İsrail, gerek uçak, gerek tank bakımından son derece ağır zayiata uğramıştır. Ateş kes kararı 22 Ekim 1973 günü saat 19.00'da yürürlüğe girmiştir.

Bu tarihten itibaren Mısır, İsrail ile anlaşma fikrini kabul etmiş, iki taraf arasında Rodos'taki mütarekeden bu yana, ilk defa doğrudan temaslar başlamış ve sonunda Camp David anlaşmasına varılması mümkün olmuştur.

Bununla beraber Orta-Doğu krizi sona ermiş değildir. Belki Mısı, bir ölçüde, aradan çıkmış ve hatta Arap Birliği ile ilgisi kesilmiş, fakat Suriye, İsrail ile anlaşmaya varmadığı ve Camp David'i kabul etmediği gibi, onunla birlikte Irak ve Libya da Camp David'e karşı kesin cephe almışlar, diğer Arap devletleri de onları takip zorunda kalmışlardır.

Fakat bu tarihten sonra asıl sıkıntı Lübnan'da başlamış, orada yoğunlaşan Filistinlilerin yarattığı sorun, Lübnan için tehlike haline

gelmekle kalmamış, İsrail'in Lübnan'daki Filistin kamplarını ortadan kaldırmak için bu devletin üstüne yürümesine yol açmıştır. Bunlar halen sonu alınmamış devam eden olaylardır.

5 — *Kore Sorunu*

Türkiye'den binlerce kilometre uzakta, halk dili ile dünyanın öbür ucundaki Kore'de, ortaya çıkan olaylarla Türkiye'nin yakından ilgi duyuşu, Türk basınının orada olup bitenleri adeta günü gününe kamuoyuna aktarışı, buraya bir Türk tugayının gönderilmiş olması sebebiyledir. Biz de bu yüzden sorunun nasıl ortaya çıktığını kısaca hatırlatmak istiyoruz.

1945 Ağustosunda, 1910 yılından beri Kore'ye hakim olan Japonya Amerika ve Rus kuvvetlerine teslim olmuştu. 38.ci enlemin kuzeyindeki Japon kuvvetleri Rus ordusuna, güneyindekiler Amerikan ordusuna teslim olmuşlar ve böylece 38.ci enlem, o dönemde henüz ismi bile bilinmeyen "Kuzey Kore" ile "Güney Kore" arasında bir nevi demarkasyon hattı haline gelmişti.

1945 Aralığında Moskova'daki Dışişleri Bakanları toplantısında, barış anlaşmasının bir parçası olarak, Kore'de beş sene için bir "Vesayet Hükûmeti" kurulması kararlaştırılmıştı. Söz konusu 5 yılın sonunda tam bağımsızlığına kavuşacak Kore milletinin, serbestce seçecekleri organlara iktidarı tedricen devretmek ve vesayet hükûmetinin şeklini tesbit etmek üzere Bir Rus-Amerikan müşterek Komisyonu oluşturulmuştu. Ancak bu Komisyon, diğer her bölgede olduğu gibi, Kore'de de kısa sürede çıkmaza girmiş ve iki ayrı yönetim ortaya çıkmıştı. Bu iki bölgenin tek ve bağımsız bir devlet olarak birleştirilmesi bloke edilmişti.

ABD, 1947 yılında Kore'nin bağımsızlığı konusunu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu gündemine getirmiş, Genel Kurul 1947 sonbaharında, Rusların şiddetle karşı koymalarına rağmen, 9 üye ülke temsilcisinden oluşacak "Birleşmiş Milletler Geçici Kore Komisyonunun" gözetimi altında, bütün Kore'de yapılacak serbest seçimler sonunda ve en erken bir tarihte, milli bir Kore Hükûmetinin ortaya çıkması kararını almıştı. Bu şekilde ortaya çıkacak Hükûmet kendi güvenlik kuvvetlerini kuracak, Kuzey ve Güney Kore askerî ve sivil otoritelerinden Hükûmeti devralacak ve işgal kuvvetlerinin bir an önce ülkeyi boşaltmaları için onlarla müzakereye girişecekti.

Ne var ki Sovyet bloku Genel Kurulun bu kararını usulsüz ve gayrı meşru saymış, Sovyet Hükûmeti ve Küney Koredeki temsilci-

leri işbirliğini kabul etmemiş, Geçici Kore Komisyonuna seçilen Ukrayna temsilcisi Komisyonda çalışmayı reddetmişti.

Seçimler için 10 Mayıs 1948 tarihi tesbit edilmişti. Ancak Kuzey Kore Otoriteleri, Birleşmiş Milletler Komisyonunun gözetimine müsaade etmedikleri için, gözetim altındaki seçimler sadece güneyde yapılmış, bunların serbest şekilde cereyan ettiği Komisyonca tesbit ve Genel Kurulca karara bağlanmış, böylece Kore Cumhuriyeti Hükûmeti ortaya çıkarak, Syngman Rhee de Cumhurbaşkanlığına seçilmişti. Genel Kurul 1948 ve 1949 yıllarındaki toplantılarında Kore.deki yasal Hükûmetin bu seçimlerden çıkan Hükûmet olduğuna dair iki defa karar almıştı.

Bu arada Kuzey Kore'de de "Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti" hükûmeti ortaya çıkmaktaydı. Ruslar bir süre sonra Kuzey'deki işgal kuvvetlerini çektiklerini ilân ettiler. Amerikalılar da ayni şekilde hareket etti.

Birleşmiş Milletler Komisyonu, Kuzey Kore'lilerin niyetlerini öğrenmek için Ruslarla münasip şekilde diplomatik temasta bulunulmasını önerdi. Bu temaslar yapıldı ama hiç bir şey öğrenilemedi. 1950 Haziranında, Kuzey Kore Komünist Partisi, Pyongyang'daki Kongrede, Kore milletinin birleşmesinden, hatta Güneyin kurtarılmasından bahsetmeğe başladı.

25 Haziran 1950 günü, güneş doğarken Kuzey Kore kuvvetleri aniden Güney'e saldırdılar.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 25 Haziran günü yaptığı toplantıda, ABD.nin teklif ettiği bir karar tasarısını 9 Oyla kabul etti. Aleyhte oy kullanan olmamış sadece Yugoslavya çekimser kalmıştı. O tarihlerde, Milliyetçi Çin'in Birleşmiş Milletlerden çıkarılıp yerine Kıt'a Çin'inin geçmesi tezini ileri sürmekte olan Rusya, bu arzusu kabul edilmediğinden Güvenlik Konseyi toplantılarını boykot ediyor ve gelmiyordu. Eğer gelseydi bu konudaki bütün kararları veto ederek önleyebilirdi. Gelmeyişi ile kendisini açmaza sokmuştur.

25 Haziran günü alınan karar, Kuzey Kore kuvvetleri tarafından Kore Cumhuriyetine yöneltilen silâhlı saldırının büyük bir endişe ile karşılandığını belirttikten sonra, bu davranışın barışın ihlali olarak kıymetlendirildiğini dile getiriyor ve çatışmaların derhal durdurulmasını, Kuzey Kore kuvvetlerinin 38.ci enlemin kuzeyine çekilmesini, bu kararın tatbiki için bütün üye devletlerin Birleşmiş Milletlere yardımcı olmasını ve Kuzey Kore'ye yardım edilmesini hükme bağlıyordu.

Kuzey Kore'nin bu karara uyacağı beklenmezdi. Nitekim saldırıyı daha kuvvetle devam ettirdi. Güvenlik Konseyi 27 Haziran günü yeniden toplanarak "Birleşmiş Milletler Üyelerinin, silâhlı saldırıyı püskürtmek ve bölgede barış ve güvenliği yeniden sağlamak için Kore Cumhuriyetine gerekli bütün yardımları yapması" kararını aldı. Bu karar 7 oyla alınmış, Hindistan 30 Haziran günü karara katıldığını bildirmiş, böylece lehte oy verenlerin sayısı 8'e yükselmiştir. Yugoslavya ve Mısır çekimser oy kullanmışlardır. Aleyhte oy yoktur.

27 Haziran kararı üzerine Genel Sekreter Lie, bütün üye ülkelere bir telgraf çekerek onları yardıma çağırmıştır.

Türkiye işte bu davet üzerine Kore'ye bir tugay göndermek kararını almış ve Türk Tugayı 25 Temmuzda Kore'ye gitmiştir.

Başkan Truman önce, sadece deniz ve hava kuvvetlerinin Kore Hükûmetine yardım etmesi kararını almıştır. Durumu yerinde görmek üzere, Tokyo'dan Kore'ye geçen, General Douglas MacArthur, gördüklerini bir rapor halinde Washington'a bildirmiştir. Generalin "Reminiscences" ismi altında yayınlanan hatıratında bu rapor mevcuttur. Bunun son iki paragrafını aşağıya almaktayız:

"Düşman ilerleyişinin durdurulması şarttır aksi takdirde bütün Kore'nin ele geçirilmesi tehlikesi vardır. Güney Kore ordusu karşı harekete geçebilecek durumda değildir ve yeni bazı yarmalar olması gibi ağır bir tehlike mevcuttur...

"Bugünkü hattı koruyabilmek ve ilerde kaybedilen toprakları geri alabilmek için yegâne çare, Amerikan kara kuvvetlerinin Kore savaş bölgesine dahil olmalarıdır. Kara kuvvetleri olmaksızın, hava ve deniz kuvvetlerimizi kullanmaya devam etmek, netice alıcı olamaz. Bu dağınık bölgede Kara-Deniz-Hava kuvvetlerimizin tam şekilde kullanılması kararı alınmadıkça, görevimiz, en iyi şartlarla, gereksiz şekilde can, para ve prestij kaybına yol açar. Kötü şartlarda ise başarısızlığa mahkum olur".

MacArthur, Başkan Truman'ın 24 saat içinde kara kuvvetlerinin kullanılmasına izin verdiğini kaydeder.

Kore'deki kuvvetler Birleşmiş Milletler bayrağı altında çarpışmışlar ve Başkumandanlık da MacArthur'e verilmiştir.

Savaşın seyrini yazmak şüphesiz gerekli değildir. Kuzey Kore'nin saldırılarının durdurulup geriye püskürtüldüğü, 38.ci enlemin

kuzeyine geçildiği, daha sonra Çin'in de savaşa katıldığı, buna rağmen 38.ci paralelin korunabildiği malumdur.

Kore'de mütareke görüşmeleri 10 Temmuz 1951 günü başladı. Mütareke ise 27 Temmuz 1953 günü imza edilebildi.

26 Nisan 1954 Cenevre Dışişleri Bakanları Konferansında Kore'nin birleştirilmesi konusu da ele alındı ama bir anlaşmaya varılamadı. İki Kore devleti varolmakta devam ettiler.

6 — *Vietnam ve Küba*

Vietnam ve Küba olaylarına, Amerikan politikasında birer dönüm noktası teşkil ettiklerinden dolayı değineceğiz. Böyle bir özelliği bile bulunmayan, bazı Afrika ülkelerindeki gelişmeleri ise tetkik çerçevemizin dışında bırakacağız.

Amerika'nın Vietnam politikası devamlı zikzaklar çizmiş ve böyle olduğu için de hiç bir başarıya ulaşamamıştır.

İkinci Dünya Savaşından önce, bugünkü Tayland'ın adı Siam; Laos, Kamboçya ve Vietnam'ın bulunduğu bölge ise Fransız Hindiçini'si idi. Savaş içinde Hindiçini, Japonlar tarafından işgal edilmişti. Savaş bittikten ve Japon işgali sona erdikten sonra Fransa bu eski müstemlekesini geri almak düşüncesindeydi. Roosevelt'in, bu müstemlekenin Fransa'ya geri dönmesini destekleyip desteklemediği belli değildir. Her halde desteklediğine dair bir işaret yoktur.

1945 yılında bölgeye yeniden nüfuzunu yerleştirmek isteyen Fransa, Vietnam ile silâhlı çatışmaya girdi ve bu çatışma bir süre sonra hakiki bir savaşa dönüştü.

Truman'ın başkanlığındaki bu dönemde de, Amerika'nın kati bir kararı olmadığını görmekteyiz. Fransa'nın, modası geçmiş müstemlekeci görüş ve metodlarını benimsememekle birlikte, Amerika, Komünist alemi ile doğrudan ilişkisi olduğu bilinen Ho Chi Minh'i ve onun Vietminh'ini de destekleyememektedir. Truman idaresi bu görüşler, daha doğrusu görüş yokluğu doğrultusunda Fransa'nın, silâh, Hindiçini'ye asker sevketmek için gemi ve uçak yardımı taleplerini geri çevirirken; Ho Chi Minh'in, bağımsızlığına kavuşmasına değin Vietnam'a, Filipinlere benzer bir statü verilmesi yolundaki müracaatlarını da cevapsız bırakmaktadır.

O dönemler Amerika'nın, bütün Vietnam topluluklarının desteğini bulacağını umduğu Bao Dai'yi, Ho Chi Minh'in karşısına bir

alternatif olarak çıkarmağa uğraştığı ve hatta bu yönde, Vietnamlılara daha fazla bir bağımsızlık vermesi için Fransa üzerinde baskıda bulunduğu günlerdir. Ama Fransa bu görüşe yaklaştığı zaman, gene de açıkca Fransayı desteklememiş, Bao Dai'nin Fransız nufuzu altında bir kukla hükûmet olabileceği düşüncesine saplanmıştır.

1949 yılında Mao Tse-Tung orduları Çankayşek kuvvetlerini Çin'den sürüp çıkarınca, Amerika politikasında bir yön değişikliği olmuş ve Komünizmin Asya'da daha fazla yayılmasını önlenmesi millî politika olarak kabul edilmiştir.

Çin ve Rusya, 1950 Ocağında, Ho Chi Minh'in Demokratik Vietnam Cumhuriyetini tanımaları üzerine, Amerika da 7 Şubat 1950'de Bao Dai Hükûmetini tanımış ve 16 Şubatta, Fransızların silâh yardımı talebini bu defa olumlu karşılamıştır. Ama anlaşılıyor ki bu hayli geç kalmış bir karardır. "The Pentagon Papers" isimli kitaptan, bu tarihten itibaren 1954 yılına kadar, Amerikalıların Fransızlara askerî yardımının 1,1 milyar dolara ulaştığını anlıyoruz. Gene ayni kitapta yayınlanan belgeler, Amerika'nın 1953 yılından itibaren Vietnam'a fiilen müdahale etmek düşüncesini tartışmağa başladığını da göstermektedir.

Ne var ki Amerika bu düşünceye gelinceye kadar Fransa, asıl kilit noktalarını elden çıkarmış, 1954 ilkbaharında da Dienbienphu'nun düşmesinden sonra, Vietnam'da tutunabilmek imkânları kalmamıştı. Fransa'nın, Vietnam konusunun da görüşüleceği Cenevredeki Dışişleri Bakanlarının 1954 toplantısında, bu bölgeden şerefli bir anlaşma ile yakasını kurtarmak niyetinde olduğu da artık belli olmuştu.

Cenevre'de varılan anlaşma ile, Fransa Vietnam, Kamboçya ve Laos'un bağımsızlığını tanıyordu. Kamboçya ve Laos'da 1955 yılında, Vietnam'da 1956 yılında serbest seçimler yapılacaktı. Bu seçimler Milletlerarası bir komisyon tarafından kontrol edilecekti. Komisyon Kanada, Hindistan ve Polonya temsilcilerinden oluşacaktı. Vietnam'da seçimlerin yapılmasına değin, Vietnam Demokratik Cumhuriyeti ile Güney Vietnam arasındaki demarkasyon hattı 17.ci paralelin biraz güneyinde olacaktı. Taraflar hiç bir şekilde zora başvurmamayı da kabul etmekteydiler. Fransa bu ülkelerdeki askerlerini geri çekecek ve savaş esirleri karşılıklı değiştirilecekti.

Vietnam konusundaki Cenevre anlaşmaları bunlardır. Bu anlaşmalar yapılırken Güney Vietnam'da, Ngo Dinh Diem, devlete hakim

durumda idi. Kuzeydeki komünist rejimin güneye de sarkmaması için Amerika, Fransa'nın çekilmesinden itibaren Diem rejimini desteklemeğe başlayacaktır.

Diem rejiminin son derece keyfî ve ağır bir diktatörlük rejimi olduğu konusunda hiç bir şüphe yoktur. Gene bu rejimin güneydeki komünist partisini hemen hemen tamamen ortadan kaldırmış olduğu da kabul edilmektedir. Ancak rejimin halk tarafından hiç tutulmadığı da bir vakıadır.

Genellikle Amerika'nın Vietnam'a müdahalesinin, Kuzeylilerin Güney'e saldırısı üzerine başladığı ifade edilir. Pentagon Kağıtları arasındaki bazı değerlendirmelerde, bu müdahalenin Güney Vietnamda, Diem rejimine karşı başlayan isyan ve isyancıların Kuzey tarafından desteklenmesi üzerine başladığı da ileri sürülmektedir.

Amerika'nın, para ve silâh dışında Vietnam'a insan göndermeğe başlaması Kennedy dönemindedir. İlk olarak özel kuvvetlerden 400 asker ile 100 kadar da askerî müşavirin 1961 yılında gönderildiği bilinmektedir. 1962 başında Vietnam'daki Amerikan askerlerinin sayısı 2646'dır. 1963 Ekiminde 16.732 rakamını görmekteyiz.

1963 Mayıs ve Haziranında Diem rejimine karşı direniş Budist papazlarının kendilerini yakmaları haline dönüşmeğe başladı. Amerika'nın bu durumda Diem'i daha fazla tutması imkânsızlaşmaktaydı. O yılın Kasımında kendisinin ve kardeşinin öldürüldüklerini görmekteyiz. Yeni Hükûmeti General Nyguyen Khanh kurdu. Bir süre sonra Nyguyen Van Thieu'nün Başkanlığa geleceği malûmdur.

Vietnam'da fiilî savaşın 1964 Ağustosunda, Tonkin Körfezinde, Maddox Destroyerinin Kuzey Vietnamlılar tarafından batırılması üzerine Johnson yönetimi tarafından Tonkin Körfezi kararı diye anılan kararın Senatodan geçirilmesi ile başladığını kabul edebiliriz.

Kissinger'in "White House Years" isimli, hatıratının birinci cildinde, Nixon'un, Johnson'un yerini alarak Cumhurbaşkanı olduğu 1969 Ocağında, Vietnam'daki Amerikan askerlerinin yarım milyonu geçmiş olduğu kayıtlıdır. Johnson Yönetimi, Vietnam'a 549.500 asker yollayabilmek yetkisini almıştı. Vietnam'da bulunan askerlerin eriştiği en yüksek rakam 1969 Nisanında 543.000 olmuş bu tarihten itibaren düşmeğe başlamıştır.

Gene Kissinger'in hatıratından, 1961'den 1969'a kadar Vietnam'da ölen Amerikan askerlerinin 31.000'i bulduğunu, 1969 yılında Viet-

nam savaşı için harcanan paranın da 30 milyar dolar olduğunu anlıyoruz.

Amerika, bu kadar can ve servet kaybına rağmen, Vietnam'da savaşı kazanmış değildir. Hatta belki kaybetmiştir demek daha doğrudur. Zira savaşa son veren anlaşma 23 Ocak 1972 günü Paris'te Kissinger ile Le Duc Tho rasında imzalandığı zaman, hâlâ Güneyde Komünist olmayan bir yönetimin kalabileceği ümidi mevcuttu. Bu ümid de gerçekleşmemiştir.

Amerika'nın Vietnam savaşında Müttefiklerinden belirli bir yardım görmemiş, hatta aksine tenkidlere uğramış olduğu da bir vakıadır. Bunun kabahatini de, bir ölçüde, Amerikan Yönetiminin Truman dönemindeki tutumunda, başlangıçta Fransa'ya itimad etmezken sonraları, Fransa'dan daha fazla Vietnamcı olmasında aramak her halde yanlış olmaz.

Vietnam problemi, İkinci Dünya Savaşının bitişi ile başlayıp 1972 başına kadar 15 sene süren bir sorundur. Buna karşılık Küba, kriz olarak çok kısa bir dönemi kaplar. Gerçi bugün bile Küba'daki rejim ABD için bir sorun olmağa devam ediyorsa da, bu Doğu-Batı arasında bir çatışma şeklinde değil, ikili bir konu halindedir.

Eisenhower döneminde, Küba'da, Fulgencio Batista tam manasiyle diktatör olarak ülkeye hakimdi. Batista'nın Küba'da sevilen, tutulan bir kişi olduğunu iddia etmek kolay değildir. Esasen kendisinin Küba halkının menfaat ve saadeti için çalıştığını söylemek de doğru olmayacaktır.

Bu bakımdan, 1958 yılında Küba'da baş gösteren isyan hareketi, diktatörlükle yönetilen Güney Amerika ülkelerindeki hareketlerden farklı bir nitelikte görünmemekteydi. Bu hareket başarıya ulaştı. 1 Ocak 1959'da, Batista ülkeden kaçmış ve ihtilâlcilerin lideri Fidel Castro Ruz, ihtilâl Hükûmetinin başına geçmişti.

Amerikan yönetimi Fidel Castro'yu tutmadı. Bu tutmayışının sebebi Castro'nun komünist eğilimli olmasından ziyade bağımsız ve Amerikan menfaatlerine ilgisiz davranışından ötürüdür diyebiliriz. Fidel Castro'nun, Küba ihtilâlinin Sosyalist bir ihtilâl olduğunu söylediği tarih 1961 Nisanıdır. Bu tarihten önce böye bir beyan yapıldığına dair biz bir kayıt bulamadık.

Kaldı ki, ABD ile Küba arasındaki ilişkilerin bozulduğu yıl da 1960 senesidir. Amerika o yıl Küba'adan muntazam şekilde ithal etmekte olduğu şeker miktarını % 95 nisbetinde kısmış ve Küba'ya ihraç edilecek bazı endüstriyel maddeler üzerine de ambargo koymuş-

tu. Bu da 1959 yılında tarafların birbirlerini tartmakla vakit geçirdiklerini gösterir. Her halde ihtilâlin başarıya ulaştığı ilk gün Castro, kendisinin bir komünist olduğunu ilân etseydi ABD.'nin belirli bazı tedbirler almak için bir seneden fazla zaman geçmesini beklemesi gerekmezdi.

ABD.'nin Küba'ya karşı bu tutumunu gören Rusya, Küba'ya yanaşmış ve 13 Şubat 1960 günü Küba ile bir ticaret ve Ödeme anlaşması imza etmiştir. Bu anlaşma ile Rusya, beş yıllık bir süre için, Küba'dan her sene 1 milyon ton rafine edilmemiş şeker satın almayı taahhüt etmekteydi. Yegâne ihraç maddesi olan şekeri satamadığı takdirde başka gelir kaynağı bulunmayan Küba'nın, şekeri Amerika'nın almamaya başlaması üzerine, Rusya'ya yanaştığı ve Rusya'ya yanaştığı ölçüde de Amerika ile ilişkilerinin daha da bozulduğu düşünülebilir.

Amerika'daki 1960 Cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasında, namzetlerden Kennedy'nin, Fidel Castro'yu düşürmek için silâhlı kuvvetlerle müdahale düşüncesini ileri sürdüğü malumdur. İki Başkan namzeti Kennedy ile Nixon'un 21 Ekim 1960 günü televizyonda yaptıkları karşılıklı münakaşada, Kennedy ayni fikri ileri atmış, Nixon ise bunun karşısına çıkmıştı. Nixon, hatıratında, bu tutumun seçimi kaybetmesine sebeb olan olaylardan biri olarak kaydeder.

Kennedy Cumhurbaşkanı seçildikten sonra hakikaten Küba'ya bir müdahale düşüncesini tatbik etmeği de denedi. Her ne kadar bu hareketi yapanlar, Küba'dan kaçmış Kübalı mülteciler olarak gösterildi ve Amerikan silâhlı kuvvetleri ortaya çıkmadıysa da, hareketin gerisinde ABD yönetiminin bulunduğundan kimsenin şüphesi yoktu.

Domuzlar Körfezi çıkarması diye bilinen ve 17 Nisan 1961 günü gerçekleştirilmeğe çalışan bu hareket tam bir fiyasko ile neticelendi. Ancak, kanaatimce hareketin asıl tehlikeli ciheti, Castro'nun, Amerika'nın şu veya bu şekilde kendisini ortadan kaldırmağa kararlı olduğuna tam kanaat getirerek, Küba'yı kati şekilde Rusya'nın kucağına itmesi oldu.

"Soviet Foreign Policy" isimli kitapta, "... 1962 yazında Amerika'dan gelen tehdidin devamlı artması karşısında, Küba Rusya'dan ek yardımlar talep etti. İki ülke, Küba'nın savunma kapasitesini artıracak yeni tedbirler üzerinde çabucak anlaşmaya vardılar". cümlesi vardır. Bu yeni tedbirler, Küba topraklarında Nükleer füzeler yerleştirilmesi idi. Adı geçen kitapta bu husus kayıtlı değildir. Ayrıca, Küba'ya füze yerleştirilmesini Castro'nun kendisi mi istemiştir,

yoksa bu telkin Ruslardan mı gelmiştir, bu konuda herhangi bir bilgimiz yoktur, zaten bu da neticeye tesir edecek bir unsur değildir.

Hakiki manasiyle Küba Krizi, Küba topraklarında füze rampalarının inşa edilmekte olduğunun Amerikalılar tarafından öğrenilmesi ile başladı. Bu konuda yazılmış çok kitap vardır, ayrıntılara girmeyeceğiz, Amerikan yönetimi, kendi içinde kararını aldıktan sonra, 22 Ekim 1962 günü, Başkan Kennedy bütün NATO müttefiklerini durumdan haberdar etti. Amerika'nın güvenliğinin doğrudan doğruya tehdid altına düştüğünü belirten Başkan Kennedy, Rusya'dan bu rampaları sökmesini bir ültimatomla talep ediyor, aksi takdirde Amerika'nın fiilen müdahale ederek rampaları ortadan kaldıracağını söylüyor ve Küba'ya abluka uygulamağa başladığını açıklıyordu. O tarihlerde Küba'ya doğru seyretmekte olan bazı Rus gemilerinin Abluka hattını geçmeye kalkışırlarsa durdurulacakları da açıklanan hususlar arasındaydı.

Başkan Kennedy, NATO müttefiklerinden de bu konuda destek ve yardım istemekteydi. NATO bu desteği tam olarak göstermiştir.

Dünya, bir hafta süreyle, bir savaşın eşiğinde yaşadı. Nihayet 28 Ekim 1962 günü, Rusya, rampaların sökülmesini kabul etti ve kriz sona erdi.

Kruşçev'in, prensip mutabakatini bildirmesinden sonra, Amerikan temsilcisi John McCloy ile Rus Dışişleri Bakan yardımcısı Vasily Kuznetsov arasında ayrıntıları tesbit eden anlaşma ile Rusya, rampaları sökmekten başka, bir daha Kübaya nükleer silâh getirmemeyi, Amerika'da Kübayı işgal etmemeyi karşılıklı olarak taahhüd ediyorlardı.

Bu müzakereler sırasında Kuznetsov'un "Siz Amerikalılar böyle bir şeyi bize bir daha yapamayacaksınız" dediği rivayet olunur.

Küba'da buna pek benzer ikinci bir kriz 1970 senesinde patlak vermiştir. Ancak bu defa olay, adeta duyulmadan, Rusya ile Amerika arasında halledilmiştir.

26 Ağustos 1970 günü, Amerikalılar, Cienfuegos limanında nükleer denizaltılar için üs hazırlandığını tesbit etmişlerdir. Füze rampalarına göre, füze taşıyan nükleer denizaltılar aslında çok daha tehlikeli bir silâhdır. ABD ile Rusya, Dışişlerinden bile geçmeksizin, doğrudan doğruya Başkanlara bağlı özel kanallardan yaptıkları temaslar ve Amerika'nın gayet kararlı tutumunu açıkca ortaya koyması sonucu, 5 Ekim 1970 günü kriz sona erdirilmiş ve Rusya, 1962'de varılan anlaşma çerçevesinde Küba'ya nükleer silâh getirmemek

taahhüdünü bozmadığını ve buna sadık kaldığını belirten bir mesajı Amerikalılara ulaştırmıştır.

O tarihten sonra Küba'da, bu şekilde ABD ile Rusya'yı karşı karşıya getiren bir kriz çıkmamıştır. Ancak gene o tarihten beri Küba, Rus politikasının en kuvvetli destekleyicilerinden biridir ve özellikle Afrika'da komünizmin yayılması için yapılan çalışmalarda Küba gönüllüleri zaman zaman boy göstermektedirler.

7 — *Afganistan Sorunu*

Türkiye'yi yakından ilgilendirmesi sebebiyle, Doğu-Batı çatışmasının son örneği olarak Afganistan sorununa değineceğiz. CENTO Genel Sekreteri olarak bu sorunun fiilen içinde yaşadım, ABD ve İngiltere'nin, olayların başındaki davranışlarını yakından görmek ve kendileriyle bu konuda çeşitli seviyelerde görüşmeler yapmak durumunda kaldım. Ancak bunlar bu kitabın konusu olmayacak hususlardır. Burada sadece Afganistan olayının nasıl oluşup geliştiğini belirtmekle yetineceğim.

Afganistan, Rus politikasının devamlılığı konusunu gözler önüne sermek için bulunabilecek en iyi örnektir.

Rus Çarı Büyük Petro'nun, ülkesi için kurduğu ve plân haline dönüştürdüğü hayal, Rusya'yı Baltık denizine, Karadenize ve Hind okyanusuna ulaştırmaktı. Kendisi bunlardan sadece birincisini gerçekleştirebilmiş, ikincisi ise Katerina zamanında gerçekleşmiştir. Üçüncüsü henüz gerçekleşmiş değildir, burada bu üçüncü plân üzerinde duracağız.

Petro, Rusya'nın Batı ve Güney'e doğru gelişmek politikasında rastladığı büyük güçlükler sebebiyle düşüncelerini Sibirya'ya ve genellikle Doğu'ya çevirmişti. Arzusu, o tarihlerde artık dağılmağa yüz tutan, Türkistan'daki ve Kafkas steplerindeki Türk topluluklarını idaresi altına alarak, Hint su yollarına ulaşmak ve böylece sıcak denizlere çıkmaktı. Bu maksatla hazırlanan plânın yaratıcı Krillov isimil bir şahısdı. Söz konusu plânda, Fergana, Buhara, Semerkant ve Badahşan, Rus topraklarına katılması gerekli bölgeler arasında yer almaktaydı.

Bu konuyu derinlemesine "Türkler ve Türk Devletleri Tarihi" isimli kitabımızda incelemiş olduğumuzdan burada tekrar edecek değiliz. Sadece, Badahşan dışındaki bölgelerin 1880'ler içinde tamamen ele geçirilmiş olduğunu kaydetmekle yetineceğiz. Badahşan Afganistan içinde bulunan bir bölgedir.

İngilizler, Ruslardan daha çabuk davranarak Afganistan ile yaptıkları 1878-1880 savaşından sonra Gandamak barış anlaşması ile bu ülkeyi nufuzları altına almışlardı. 1887 yılında da Rusya, Afganistan'ın İngiltere nufuzunda kalmasını kabul etmişti. 1895 yılında bu iki ülke yeni bir hudut anlaşması yaparak Darvaz, Roşan ve Şugnan bölgelerinin Rusya'ya bırakılmasını kararlaştırdılar. Kendi toprakları elinden alınan Afgan Hükümetinin bu konuda fikrini soran olmadı.

1901 yılında Habibullah Han Afgan tahtına geçti. Birinci Dünya Savaşında Afganistan tarafsız kaldı. 20 Şubat 1919'da Habibullah Han katledilerek, tahta oğlu Amanullah Han geçti. Amanullah Han İngiliz baskısından ve Hindistan'da oturan İngiliz Genel Valisi'nin tahakkümünden kurtulmak çabasına girişince, İngiltere ile Afganistan arasında pek kısa süren yeni bir savaş çıktı ve 15 Nisan 1919 günü Ravalpindi Barış Anlaşması ile durum aynen muhafaza edildi.

Afganistan, bu tarihten itibaren ve büyük ölçüde İngiltere'nin takip ettiği yanlış politika yüzünden, Rusya'ya kaymağa başladı. 28 Şubat 1921 tarihinde Rus-Afgan Dostluk Anlaşması imzalandı. Durumunun nazikleştiğini gören İngiltere, politika değiştirerek, 15 Aralık 1921 günü, Afganistan ile bir dostluk anlaşması imzaladı.

14 Aralık 1928 tarihinde Afganistan'da Becce-i Sâka'nın liderliğinde bir isyan çıktı, Amanullah Han, 14 Ocak 1929'da tahttan ayrılmak zorunda kaldı. İsyan bundan sonra da sürdü, ancak Başkumndan Nadir Han 16 Ekim 1929'da isyanı bastırarak, Nadir Şah unvanı ile, Afgan tahtını eline geçirdi.

Nadir Şah 8 Kasım 1933 günü bir suikast sonucu öldürüldü ve Afgan tahtı oğlu Muhammet Zahir Şah'a kaldı.

1937 yılında Sadabad Paktına giren Afganistan, 2.ci Dünya Savaşında da tarafsız kaldı. Savaştan sonra, İngiltere İmparatorluğu dağılmağa başlayınca, Rusya Afganistan'da, İngiltere'nin yerini almak çabasına girişti.

1961 yılında, Davut Han Başbakan olduğu sırada, genel durum bu idi. Başlangıçta Davut Han'ın, Rus taraftarı veya müfrit solcu olduğunu söylemek mümkün değildi. Ancak 1968 yılında başlayan ve Rusların kışkırtıp desteklekdikleri de bilinen talebe hareketleri sonucu, 1972 yılında Başbakanlıktan ayrılıp yerini Musa Şefik'e bırakan Davut Han'ın, 1973 Temmuzunda yaptığı darbede, Rusya'dan yardım gördüğü kuvvetle iddia edilmiştir.

Bu darbe ile Zahir Şahı uzaklaştıran Davut Han, Afgan devletinin başına geçtikten sonra, Rusya ile Afganistan arasında ciddi bir yakınlaşma başlamış, 30 Temmuz 1977'de 30 yıllık bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzasından sonra Davut Han'ın, daha bağımsız bir politika gütmeğe başladığı, İran ile yakın işbirliğine giriştiği, hatta Pakistan ile mevcut anlaşmazlıkları halletmeğe taraftar olduğunu görüyoruz. Davut Han'ın sonunun gelmesinin bu davranışlar olduğu kabul edilir.

19 Nisan 1978 tarihinde ortaya çıkarılan bir darbe teşebbüsü sonucu 7 kişi tutuklandı. Ama bu, 27 Nisan günü yapılan yeni bir darbe ile Davut Han'ın düşürülmesini önleyemedi. Nur Muhammet Terakki devletin başına geçti.

Terakki yönetiminin Rus nufuzu altında olduğunu açıkca gösteren unsurlar mevcuttu. Amerika ve İngiltere bunları görmezlikten geldiler ve Afganistan'ın komünist bir rejime kaymış devlet sayılamayacağı üzerinde durdular. Darbeyi yapanlar arasında zamanla görüş ayrılıkları çıktı. Bunlardan biri olan Babrak Karmal önce Büyükelçi tayin edilerek ülkeden uzaklaştırıldı, sonra bu görevden de azledilerek geri çağrıldığı duyuldu, fakat bir daha kendisi hakkında bir bilgi duyulmadı.

16 Eylül 1979 günü, Amin, yeni bir darbe ile iktidarı ele aldı. Amin'in daha milliyetçi olduğu rivayetleri vardı, ama her halde Ruslar bakımından istenilir bir kişi olmadığı, 28 Aralık 1979 günü, Rusların Afganistan'a fiili müdahaleleri ile ortaya çıktı. Ruslar bu müdahaleyi yaparken, Afganistan yöneticilerinin kendilerinden yardım istemiş olduklarını ileri sürüyorlardı. Müdahale sonucu Amin'in yerine geçen kişi ise, Rus ordusu ile birlikte Afganistan'a geri döndüğü anlaşılan Babrak Karmal idi.

Bu askerî müdahale Batıda, bekleneceği üzere, büyük tepki ile karşılandı. Afganistan'ın bir müslüman ülkesi olması sebebiyle, bütün islâm alemi ve onlarla birlikte Üçüncü Dünya'da, Rusya'nın karşısına çıktı. Rusya'yı kendi blokundan gayrı destekleyen olmadı. Kendi bloku içinde bile tam desteği yoktu. Bloka dahil olmamakla beraber komünist bir ülke olan Çin ise tamamen Rusya'nın karşısında idi.

Rusya Afganistan'da ciddî bir direnme ile karşılaştı. Bu direnme hâlâ devam etmektedir. Ama Batının ilk günlerde gösterdiği reaksiyon artık unutulmuştur denebilir.

Bugün Afganistan'daki rejimin bir komünist rejim olmadığını söyleyebilmek artık kolay değildir.

8 — *Soğuk Savaştan Détente'a*

Bu kısım içinde son bir bahis olarak Soğuk harpten Détente'a geçişin bir değerlendirmesini yapmak istiyoruz.

Üçüncü kısmın sonunda, Doğu Bloku karşısında Amerika politikasındaki değişmelere temas etmiş ve bu arada "Soğuk Harp" deyiminin bir batı icadı olduğuna da değinmiş, Rus politikasında ise bir değişiklik olmadığını, ayni çizgi üzerinde devam ettiğini belirtmiştik. Bir evvelki bahisde ele aldığımız Afganistan sorunu, sadece 1945'den bu yana değil, hatta Bolşeviklerin iktidara geldikleri 1917'den bu yana da değil, Büyük Petro döneminden beri Rus Dış politikasının belirli ana çizgileri koruduğunun açık örneğidir. Daha 18.ci Asrın başlarında Badahşan bölgesini Rus toprakları içine dahil etmeyi plânlamış olan Rusya, bunu 20.ci asrın üçüncü yarısında kısmen gerçekleştirmiştir.

Rus politikasında gözlenebilecek yegâne değişiklik, bunun tatbik yollarındadır. Stalin hayatta olduğu sürece yürütülen politika, Batılıların tarif ettikleri şekilde "soğuk harp" politikası değil, Batı ile oturup konuşmamak, Batının belirli bir reaksiyondan öteye geçemeyeceğinin bilindiği konularda, olup bittilerle, savaş sonrası kazançlarının konsolide edilmesi politikasıdır. Batının, nerede nereye kadar gideceğinin bilinmesi ise hiç de güçlük arzetmeyen bir konudur, zira Batı ne yapacağını adeta davul zurna ile ilân eden bir tutum içindedir, silâhlı bir çatışmayı istemediği de kesinlikle bellidir.

Dean Acheson'un kuvvet oluşturmak politikası aslında Rusya'nın menfaatlerine uyan bir tutum olmuştur. Zira Rusya, bu yola girdiği takdirde Amerika'nın, belirli bir kuvvet seviyesine erişinceye kadar, kuvvet denemesine girmekten kaçınacağını anlamıştır. O zaman Rusya için yapılacak iş kolaylaşmaktadır. Amerikayı, istediği kuvvet seviyesine geldikten sonra da kuvvete müracaat edemeyecek duruma getirmek gerekecektir. Bu ise, kendi seviyesi Amerika'nın bir hayli gerisinde kalsa bile, nükleer silâhlanma ile kolayca gerçekleştirilebilecek bir husustur. Bunun izahını da Üçüncü kısmın son bahsinde yapmıştık.

Bu şekilde Stalin'in ölümüne kadar geçen devre, bir bakıma Rusya'nın savaş kazançlarını konsolide etmesi ve Amerikayı hiç bir şekilde kuvvete başvurmaya cesaret edemeyeceği bir duruma sokması dönemi olmuştur.

Bu dönemin başarı ile sonuçlandığı inkâr edilemez.

Stalin'in ölümünden sonra Rusya'da bir iç mücadele başlamıştır. Bu iç mücadeleye paralel olarak Doğu Bloku içinde kaynaşma-

lar ortaya çıkmıştır. Bu dönem, Batının kolaylıkla istifade edip Rusya'nın konsolide ettiğini sandığı kazançlarını elinden alabileceği bir dönemdir. Rusya da bunun bilinci içindedir. Bu sebeble de bir taraftan Blok içinde daha liberal bir havanın ortaya çıkmasına göz yumar, Yugoslavya ile münasebetleri düzeltmeğe çalışırken, diğer taraftan da Batı içindeki dayanışmayı gevşetmeği hedef tutan bir politika takip etmeğe başlamıştır. O güne kadar Batı ile konuşmayı reddeden, en basit konularda anlaşmaların gerçekleşmesini önleyen Rusya, bir tutum değişikliğine girmiştir. Bunu yaparken de gene Batının ortaya çıkan düşünce tarzından istifade etmiştir.

Hakikaten, Stalin'in ölümü üzerine Eisenhover, 16 Nisan 1953 günü yaptığı bir konuşmada, Stalin'in ölümü ile bir devir kapanmıştır diyor ve bir barış plânının görüşülmesi düşüncesini ileri sürüyordu. Ayni tarihlerde Churchill bir zirve toplantısı fikrini ortaya atıyordu.

Batının, o güne kadarki Rus politikasını tamamen Stalin'in şahsına bağladığı; şimdi, yeni yöneticilerin, Rusya'nın Batı ile anlaşmaya daha yakın bir davranış içine gireceği beklentisinde olduğu açıkca belliydi. Rusya bu beklentiyi boşa çıkarmak istemedi, kendisi için bir fedakârlık ifade etmeyen ama netice itibariyle kendisine yarayacak bir yol tuttu.

İlk olarak Rusya içinde diplomatların dolaşmalarına konulmuş kısıntılar hafifletildi. Aylardır çıkmaza girmiş Kore mütareke görüşmeleri 23 Temmuz 1953'de sonuçlandırıldı. Rusların telkini ile Ho Chi Minh Fransızlarla müzakereye oturabileceğini açıkladı, Almanya'nın birleştirilmesi konusunda 4 Dışişleri Bakanının toplanmaları teklifi ortaya atıldı.

Fakat hepsinden mühimi, Malenkov'un 3 Ağustos 1953 günü Yüksek Sovyet'de yaptığı konuşmaydı. Üçüncü kısımda yazdığımız ama burada tekrar edeceğimiz bu konuşmasında Malenkov, Rusya'nın hidrojen bombasına sahip olduğunu müjdelerken şunları da ilâve ediyordu "Bugün, ilgili taraflar arasında, karşılıklı anlayış esasına dayanarak barışcı yollarla halledilemeyecek bir anlaşmazlık veya askıda kalmış konu yoktur. Bu husus Sovyet Rusya ile Amerika arasındaki uyuşmazlıklar için de variddir. Biz şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da, iki ideolojinin BARIŞ İÇİNDE BİRLİKTE YAŞAMALARI görüşündeyiz".

Batı bu konuşmayı Barış içinde birlikte yaşama (co-existence pacifique) döneminin başlangıcı olarak sayar. Halbuki Malenkov'un

söyledikleri son derece açıktır, o, "şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da" demişti. Eğer Batı o güne kadar olanları soğuk harp diye tanımlıyorsa, o günden sonra da soğuk harbin devam edeceğini Malenkov açıkca ifade etmişti. Ama Batı soğuk harp deyiminden ve bunun getirdiği zorunluklardan bıkmış da, bu tarihten sonrasını yeni bir dönem sayacaksa, her halde Rusya'nın buna bir itirazı olacak değildi.

Rusya'nın anlaşma zihniyetiyle hareket ettiğini gösterir jestleri devam ediyordu. 4 Dışişleri Bakanı, Berlin'de toplanarak Almanya konusunu görüştüler. Anlaşamadıklarını 4.cü kısmın ilk bahsinde izah etmiştik. Batı, Rusların bu müzakereye gelişlerini bir yumuşama olarak karşılıyordu, halbuki Rusların gayesi, Almanya'nın NATO'ya katılmasını önlemekti. Rivayet olunur ki Beria, Almanya'nın Batı ile birleşmesini önlemek için daha fazla ödün verilmesine, Molotof ise ödünlerin mümkün olduğu kadar az tutulmasına taraftarmış, Kruşçev ise orta yolu tercih ediyormuş ve onun görüşü galebe çalmış.

Rusya 31 Mart 1954 günü NATO'ya girmek için resmen müracaatta bulundu, bu talep 7 Mayıs 1954 günü reddedildi.

Almanya 5 Mayıs 1955 günü NATO'ya girince, 14 Mayıs 1955 günü de Varşova Paktı ortaya çıktı. Eğer Rusya'nın tutumu değişmiş olsaydı, Almanya'nın NATO'ya girmesinin Varşova Paktının ortaya çıkması için bir sebeb teşkil etmemesi gerekirdi.

Rusya'da aslında hiç bir şeyin değişmemiş olduğu Süveyş buhranı ile ortaya çıktı. Bu buhran sayesinde Macar ayaklanmasını kanlı bir şekilde bastıran Rusya, Mısır'a gönüllüler yollamak tehdidini de savuruyordu. Cumhurbaşkanlığı seçimi arifesinde olan Eisenhover ise bunu duymazlıktan geliyordu.

1957 yılı Amerika açısından belki soğuk harbin yeniden başladığı yıldır. Eisenhover doktrini resmen Rusya'ya karşı alınmış bir tedbirdi. Ama özellikle Süveyş buhranı, Batı içindeki dayanışmayı da ciddi şekilde sarsmıştı.

Rusya, 1957'de, Avrupa'daki NATO kuvvetlerine nükleer silâhlar verilmesi aleyhinde Batı kamuoyunu kışkırtıcı bir kampanyayı başlattı. NATO devletleri 1957 Ağustosunda her türlü silâhın ve silâh altındaki kuvvetlerin azaltılması, nükleer silâh denemelerinin durdurulması, stokların eritilmesi yolunda bir teklif ileri sürdü. Rusya bunu reddetti. Bunun üzerine NATO, 1957 Aralığındaki Hükümet Başkanları toplantısında, orta menzilli güdümlü füzelerin Avrupa

Müttefik Kuvvetleri Yüksek Komutanlığı emrine verilmesini kararlaştırdı.

Görünüşte Batı ile Doğu arasındaki çatışma devam ediyordu. Ama Batı, eskisinin aksine, Rusya ile teması aramaya başlamıştı. 1958 yılında Ruslarla bir zirve toplantısı fikri Batı tarafından ortaya atılmış, o yıl içinde İngiliz Başbakanı MacMillan, Amerika Başkan Yardımcısı Nixon, İtalya Cumhurbaşkanı Gronchi Rusyayı ziyaret ediyorlar, Kruşçev Amerika'ya davet ediliyordu. Kruşçev 1959 Eylülünde Amerika'yı, 1960 Martında Fransa'yı ziyaret etti.

Bütün bu temaslar ve ziyaretler sonucu bir zirve toplantısı yapılması kararlaştı ve tarih olarak 16 Mayıs 1960, yer olarak da Paris seçildi.

1 Mayıs 1960 günü, casus uçaklar diye tanımlanan, bir fotoğraf alma uçağı, Aral gölü civarındaki füze rampaları bölgesinde düşürülüyor ve pilotu esir ediliyordu. Rusya bu olaya son derece sert ve Amerika'yı zor duruma sokmak isteyen bir tepki gösterdi. Amerika'nın, bir yanlışlık olduğu ve bir daha tekrar edilmeyeceği yolundaki açıklamaları ile yetinmeyeceğini belirtti.

Paris Zirve toplantısı böyle bir hava içinde açılmaktaydı. Bundan sonrasını De Gaulle'ün "Mémories d'Espoir" isimli hatıratının birinci cildinden takip edelim:

"...onu 15 Mayıs günü Elysée'de kabul ettim. Ama kendisine sadece Gromyko ile Vinogradov değil, fakat 'füzeler Mareşali' Malinovsky'de eşlik etmekteydi. Kruşçev, şahsım hakkındaki hürmet ve itimadını teyid ettikten sonra; Eisenhover, alenen Rusya'dan özür dilemez, Birleşik Devletlerin bu saldırısını kınadığını belirtmez, suçlulara verilecek cezayı açıklamaz ve bundan böyle Rus toprakları üzerinden hiç bir casus uçağının uçmayacağı taahhüdünü almazsa, konferansa katılamayacağını belirtir bir açıklamanın metnini bana verdi. Sovyetlerin, ya Birleşik Devletlerin görkemli bir şekilde küçük düşürülmesini, ya da evvelce istemelerine rağmen şimdi arzu etmedikleri bu konferansdan kurtulmak istedikleri açıktı... 16 Mayıs günü 4 delegasyon masanın etrafında toplandı... Kruşçev ilk sözü aldı. Bir gün evvel bana okuduğuna benzer bir konuşma yaptı, Amerika'nın, saldırılarını kabul ve alenen kınamasını, özür dilemesini, suçluları cezalandırmasını istedi. Aksi takdirde kendisinin hiç bir müzakereye katılmayacağını söyledi. Ayrıca, Birleşik Devletler Başkanının, 15 Haziranda Sovyetler Birliğine yapacağı ziyaretin gerçekleşemeyeceğini de ilâve etti. Kruşçev konuştukça, Mareşal

Malinovsky'nin, sert jestler ve mimiklerle konuşmayı desteklediği görülüyordu..."

Neticede Paris Zirvesi başlamadan sona ermiştir.

10 Kasım 1960'da, Moskova'da, Komünist Partileri zirvesi yapıldı. Bu toplantıda Barış İçinde Birlikte Yaşamak tezi bütün delegelerce benimsendi. Rivayet olunur ki, 1960 yılı içinde Amerika'da Cumhurbaşkanı seçimi yapılacağından ve Eisenhover'in tekrar aday olması mümkün bulunmadığından, Kruşçev zirve toplantısını yeni Cumhurbaşkanı seçilmeden yapmak istememiş veya askerler tarafından böyle hareket etmeğe zorlanmıştır. Mareşal Malinoovsky'nin birlikte bulunuşu da bu rivayeti doğrulamak üzere ileri sürülür. Rivayete ne derece itibar edilebileceği hakkında bir şey söylenemez.

Ne var ki, 1960 yılında Cumhurbaşkanı seçilip, 1961 Ocağında göreve başlayan Kennedy ile Kruşçev 2 Haziran 1961'de Viyana'da buluştular. Hiç bir konuda anlaşamadılar. Hemen arkasından Berlin krizi patlak verdi, 13 Ağustos'ta Berlin duvarının örülmesine başlandı.

Nihayet 1962 Ekiminde Küba krizi ortaya çıktı.

Küba krizinin halli Amerika'da ve Dünyada Amerika'nın pek büyük bir başarısı olarak kabul edilmiştir. Rusya'nın korktuğu ve geri çekildiği kabul edilmiştir. Hiç kimsenin aklına da, Rusya'nın bu olaydan bir kaybı olmadığı, Amerika'nın burnunun dibine kadar sokulmayı denemiş olmanın bile başlı başına bir başarı sayılacağı gelmemiştir.

Küba krizinden sonra Rusya'nın, Kuznetsov'un belirttiği şekilde, benzer bir muameleye bir daha uğramamak için silâhlanmaya büsbütün hız verdiği ve gerek bu maksatla, gerek Batı içindeki görüş ayrılıklarını daha da derinleştirmek için, yeniden uysal görünmeye başladığını görüyoruz. Rusya'nın bu uysal görünüşü altında neyin yattığını Batı düşünmemiş veya düşünmek istememiştir.

Küba krizinin Amerika'da uyandırdığı hava ise, nükleer arsenalin artık her tehdidi önleyebilecek seviyeye geldiği ve dolayısiyle silâhlanmaya devam zorunluğunun kalmadığı olmuş, Amerika tek taraflı olarak silâhlanma yarışını durdurmuştur.

20 Haziran 1963'de Cenevre'de yapılan bir anlaşma ile Moskova ile Vaşington arasında kırmızı telefon hattı kuruldu.

5 Ağustos 1963'de Moskova'da "Atmosferde, Uzayda ve Su Altında Nükleer Denemeleri yasaklayan Anlaşma" imza edildi.

22 Kasım 1963'de Başkan Kennedy öldürülünce, yerine geçen Başkan Johnson, Rusya ile münasebetleri yumuşatma denemelerine devam etti. 20 Nisan 1964'de iki devlet, zenginleştirilmiş Uranyum istihsalini kısıtlayan bir anlaşma yaptılar.

15 Ekim 1964'de Kruşçev görevinden uzaklaştırıldı. Brejnev Kossigin ikilisi idareyi ele aldılar. 3 Kasım'da Johnson ABD Cumhurbaşkanı seçildi.

1965'den itibaren, ABD her gün biraz daha Vietnam savaşının içine daldıkça ve gerek Amerika'da, gerek Avrupa'da bu savaş aleyhinde bir ceryan gün geçtikçe kuvvetlendikçe, Rusya bakımından oturup olayları seyretmek, Batı devletleri içinde dayanışmayı yeniden sıkılaştıracak bir krize meydan vermemek en isabetli politika idi.

1966 yılı Temmuzunda, Varşova Paktı üyeleri, Bükreş toplantısında, Avrupa'da barış ve güvenliği kuvvetlendirmek için bir Avrupa güvenlik Konferansı toplanması fikrini ortaya attılar. Bu konferans sadece Avrupalılara ait olacak, yani ABD ile Kanada dışarda kalacaklardı.

1967 Nisanında Avrupa Komünist Partilerinin Karlovy Vary toplantısında Avrupa Güvenliği konusunda konferans toplanması görüşü benimsendi.

NATO, 1968 Reykjavik toplantısında, Avrupa kıtasını bölen hâlâ halledilmemiş meselelerin barışçı yollardan çözümlenmesi gerektiğini kabul etti ve nihaî hedef olan Avrupa'da sürekli ve barışçı bir düzen yerleşmesinin bir itimat ve güven iklimini gerekli kıldığı ve buna ancak adım adım ulaşılabileceği kanaatini belirterek, karşılıklı ve dengeli kuvvet indirimi konusunu ortaya attı.

1 Temmuz 1968'de Non-Proliferation (Atom silâhlarının yayılmasının önlenmesi) anlaşması imzalandı.

20 Ağustos 1968'deki Çekoslovakya darbesi bu yaklaşma çabalarını durdurmadı. NATO, 14-16 Kasım 1968 toplantısında, siyasal yumuşamaya ulaşmak için incelemelere devam kararı aldı.

17 Mart 1969'da Budapeşte'de toplanan Varşova Paktı, Avrupa Güvenlik Konferansının erken bir tarihte toplanması teklifini tekrarladı.

NATO, 1969 Aralık toplantısında, Doğu-Batı ilişkileri konusunda uzun bir bildiri yayınlayarak, bu bildiride ele alınan konuların Doğu ile müzakere edilebileceğini açıkladı.

Barış İçinde Birlikte Yaşama döneminden, Batının Detente = yumuşama diye isimlendirdiği döneme geçiş bu tarihten sonra, Nixon'un Cumhurbaşkanlığı devresinde olmuştur. Kati bir başlangıç tarihi vermek mümkün değilse de, Avrupa Güvenlik Konferansı Hazırlık toplantılarının başladığı, 1973 Temmuzu bu maksatla gösterilebilir. Her halde Amerikan-Çin, Amerikan-Rus yakınlaşmaları, SALT, Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi müzakereleri, Yumuşama kavramının yerleşmesinde rol oynamış ve Soğuk harbin artık kesin şekilde ortadan kalktığı izlenimini yaratmıştır.

Ancak Yumuşama, Avrupa ve Dünya güvenliği bakımından mevcut problemlerin hiç birisinin hallini sağlamamış, yegâne tesiri, Batı dünyasının ve Amerika'nın savunma gayretlerini ve masraflarını büsbütün kısmalarına yol açması, Rusya'yı da kendi bildiği politikayı takipde çok daha büyük bir rahatlığa kavuşturması olmuştur.

Rusya'nın takip ettiği politika 1975'lerden itibaren kendisini açıkca belli ettiği, Angola, Etyopya, Eritre, Yemen, Afrika Boynuzu olayları bu politikanın açık birer tezahürü olduğu halde, bu gelişmeler daima görmezlikten gelinmiş, her defasında Batı, 3.cü Dünya nezdinde itibarından biraz daha kaybetmiş, gene her defasında Rusya kendi müşterileri arasına yenilerini katmış ve neticede Afganistan darbesine ulaşılmıştır.

Afganistan darbesinden sonra yumuşama döneminin sona erdiği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Aslında düşünülmesi gerekecek nokta yumuşama dönemi diye bir dönem yaşayıp yaşamadığımızdır. Nasıl ki, soğuk harp bir batı icadı ise, Détente = yumuşama da bir batı icadıdır. Rusya bakımından sadece Barış İçinde Birlikte Yaşamak teorisi geçerlidir. O da ne zamana kadar? Nihaî neticeye varıncaya, yani komünizmin dünyaya hakim olmasına kadar.

Bu sebeble, yumuşama denilen dönemi, soğuk harp döneminin afyon yutularak yaşanmaya devam olunduğu dönem diye tanımlamak da mümkündür.

Unutmamak lâzımdır ki, Brejnev, 30 Mart 1971 günü başlayan Komünist Partisi 24.cü Kongresinde "Milletlerarasında barış ve dostluk politikasına bağlı kalmakla beraber, Sovyetler Birliği emperyalizme karşı kararlı mücadelesini sürdürecek ve geçmişte olduğu gibi, milletlerin demokrasi, millî kurtuluş ve sosyalizm mücadelelerine yardım değişmez şekilde devam edecektir" demişti.

Bu beyanı, Brejnev'in 22 Ocak 1979 tarihli Time dergisinde çıkan, aşağıdaki mülâkatı ile birlikte ele alırsak enteresan bir man-

zara ile karşılaşırız. Bahsettiğim mülâkatta Brejnev şunları söylemekteydi :

"Détente her şeyden evvel, soğuk harbin sona ermesi ve devletler arasında normal yumuşak münasebetlere geçilmesi demektir. Détente, farklılıkları ve anlaşmazlıkları zor ile, tehdid ile değil barışçı yollarla müzakere masasında halletmek demektir. Ancak bazı milletlerin yanlış yorulmadıkları détente kavramı adına, Afrika, Orta-Doğu veya herhangi başka bir bölge milletlerinin meşru hakları uğruna mücadeleden vazgeçmelerini beklemek haksız ve realite dışı olur."

Brejnev'in bu iki beyanı ile kasdettiği husus açıktır. Détente'ı bazı devletler (yani Batı) yanlış yorumlamaktadır. Détente, herhangi bir bölgedeki milletlerin meşru hakları uğruna mücadeleden vazgeçmeleri manasına gelmez. Meşru sayılabilecek bir mücadele ancak sosyalizmi kurmak için yapılan mücadeledir. Buna yardım etmek ise Rusya'nın vazgeçilmez bir görevidir. Bu durumda şu veya bu ülkede sosyalizmi gerçekleştirmek için mücadeleye geçen gruplara Rusya'nın yardım etmesi, ne içişlere müdahale, ne de détente'a aykırı sayılabilir. Fakat bu konuda bir anlaşmazlık çıkarsa o takdirde masa başına oturup müzakere etmek lâzımdır. Rusya normal, ilân edilmiş politikasını vazife icabı yapmakta olduğuna göre masa başında ne müzakere edilecek, tabii bu ayrı konudur.

Yumuşama havasının, özellikle Brejnev'in tarifiyle, soğuk harp havasında daha fazla Rusya'nın yararına olduğunu anlamak için fazla düşünmeye gerek yoktur. Basit bir misalle anlatmağa çalışalım. Berlin Ablukası soğuk harp döneminde orttaya çıktığı için Batı hava köprüsü ile buna karşılık vermiştir. Eğer bu olay détende döneminde ortaya çıksaydı, Batının, Brejnev'in anlayışına göre hava köprüsüne başvurmadan önce Ruslarla masaya oturup görüşmesi gerekecek aksi takdirde détente'a aykırı hareket etmiş olacaktı.

Bu bahsi ve kısmı bitirirken genel bir değerlendirme olarak şöyle bir neticeye varabileceğimizi zannediyorum :

1945'den, savaş sonrasında en zayıf olduğu dönemden, bu yana, Rus politikası cidden başarılıdır. Tesbit edilmiş hedefleri vardır, tesbit edilmiş çalışma metodları vardır, sadece tesbit edilmiş bir zamanlama, bir hareket takvimi yoktur. Hadiseler, devletlerin iç ve dış durumları yakından takip edilerek, hangi bölgede, hangi hareketin ne zaman yapılacağı günü geldiğinde karar bağlanıp derhal tatbika geçilmektedir. Bazen geri çekilmeler olmuş, fakat genel toplamda

daima ileri gidilmiştir. Fazla izaha ne hacet, 1939 Rusyası'nın hududlarını ve komünizmin hakim olduğu ülkeleri, bugünkü durumla karşılaştırmak, her şeyi ortaya koymak için kâfidir.

Bütün bunlara ek olarak, herhangi bir konuda karar almak için başkalarıyla danışmaya, onları iknaya uğraşmaya mecbur bulunmayan Rusya'nın karşısındaki Batı Blokunun durumu nedir?

Bu bloku oluşturan devletler arasında, 1945 ve onu hemen takip eden senelerdeki, dayanışma, itimad ve ahengin devam ettiğinden bahsedilebilir mi? Bu blok içinde öyleleri vardır ki Rusya ile ilişkileri, blok içindeki bazı devletlerle olan ilişkilerinden daha yakın, daha samimidir. Özellikle ekonomik alanda kendi aralarında adeta çatışma halindedirler. Üyeleri böylesine çelişkili ilişkiler halinde olan bir blokun müşterek bir politika oluşturması tabiatiyle kolay değildir. Buna bir de her ülkenin, kendi iç bünyesinde, parti mücadelelerini, iktidarlar değiştikçe değiştirilen millî politikaları ekleyince karşımıza çıkan manzara fazla iç açıcı olmamaktadır.

Détente'ın faydalı bir unsur olarak karşımıza çıktığı yegâne saha, Batı alemindeki bu dağınıklığı bir ölçüde gizleyebilişidir. Batının, mevcut olmadığını bile bile, détente'a sarılışının bir sebebi de belki bu durumdur.

BEŞİNCİ KISIM

DOĞU - BATI ÇATIŞMASI VE TÜRKİYE

Dördüncü kısımda ele aldığımız Doğu-Batı çatışmalarının Türkiye ve Türk dış politikası üzerindeki tesirlerini bu kısımda, aynı sırayı takip ederek, topluca gözden geçireceğiz. Bu arada, bazı olayların sonucu şeklinde ortaya çıkan belirli gelişmeleri de gene bu kısımda ayrıntıları ile ele alacağız.

Türkiye'nin NATO teşkilâtına girmek zorunluğunu neden duyduğunu ve bunun nasıl gerçekleştirdiğini Üçüncü Kısımda anlatmış olduğumuzdan burada aynı konuyu tekrar ele almayacağız.

1 — *Almanya Problemi*

Almanya ile yapılacak barış anlaşması dolayısiyle eski müttefiklerin arasının açılmağa başlaması Türkiye açısından memnunluk uyandırıcı bir olay olmuştur. Zira, Rusya ile Batılı Büyükler arasındaki ilişkiler rahat bir düzeyde devam ettiği veya devam eder göründüğü sürece, Türkiye, Rusya karşısında tamamen yalnız kalmak durumundaydı 1945 yılı bu şekilde tamamlanmıştı. Boğazlar konusunda Türk Rus düellosu devam ederken, her ne kadar ABD ve İngiltere Türkiye'yi destekler görünmekteyseler de, bu desteğin nereye kadar devam edeceğini söylemek imkânı yoktu.

1946 başından itibaren, ABD ve İngiltere'nin, Türkiye'ye daha bir yakınlık duymaya başlamaları ile Almanya konusunda Ruslarla devamlı anlaşmazlık haline düşmeğe başlamaları arasında bir bağ kurmamak mümkün değildir.

Bu sebeble, Federal Almanya'nın bir devlet olarak ortaya çıktığı 20 Eylül 1949 tarihine, hatta bu devlete dış ilişkilere girmek yetkisinin tanındığı 1951 Martına kadar, Almanya problemi, Türkiye'nin içinde herhangi bir rol oynadığı bir konu olmamakla beraber, onu Batı alemi ile gittikçe yakınlaştıran bir sorun olarak kalmıştır.

1951 Martında da Türkiye, NATO'ya henüz girmiş değildi. Federal Almanya dış ilişkiler kurmaya yetkili kılınınca, Bonn'da açılan ilk yabancı Büyükelçiliklerden birisi Türkiyeninki olmuştur. Hatta geleneksel Türk-Alman dostluğu düşüncesinden hareket eden Bonn'daki Türk Büyükelçiliği, mensupları için Alman Protokolünden kimlik belgesi alan ilk diplomatik temsilcilik olmuştur. O tarihlerde işgal statüsü henüz sona ermemiş olduğundan, kimlik belgeleri ve otomobiller için diplomatik plâkalar işgal makamlarınca verilmekteydi.

O tarihlerde bu gibi ufak jestler Alman makamları üzerinde büyük etki uyandırmağa yeterli oluyordu.

Türkiye'nin, Almanya'ya duyduğu yakınlık bu gibi jestlerden ibaret de kalmamış, Almanya'nın birleştirilmesi sorunu devam ettiği sürece Türkiye, Federal Almanya'nın görüşünün yanında yer almıştır.

Türkiye uzun süreler Doğu-Almanya'yı mevcut olmayan bir devlet olarak kabul etmiş, ancak Federal Almanya'nın kendisi "Hallstein" doktrininden vazgeçtikten sonra, Doğu-Almanya'yı tanıyarak onunla ilişki kurmuştur.

Almanya ile ilgili olarak ortaya çıkan bütün krizlerde Türkiye Almanya'nın yanında olmuş, 1952'de NATO'ya girdikten sonra, NATO içinde, Almanya NATO'ya katılana kadar, Almanya'nın temsilcisi gibi hareket etmiştir.

2 — *Filistin Problemi ve İsrail*

Filistin konusuyla Türkiye'nin ilgilenmeye başlayışı, İngiltere'nin bu problemi Birleşmiş Milletlere getirmesinden sonradır.

O tarihe kadar konu, daha ziyade İngilizlerle Filistinliler arasında bir sorun şeklinde görülüyor, diğer devletler dışarda kalmayı tercih ediyorlardı.

Ancak Birleşmiş Milletler bu mesele üzerine eğilince Türkiye de tutumunu belli etmek durumunda kalmıştır.

Türkiye açısından Filistin'in ikiye bölünmesi, Araplar bu formülü tutmadıkları için isabetli bir karar olarak düşünülemiyordu. Bu sebeble Türkiye 29 Kasım 1947'deki oylamada taksim planı aleyhinde oy kullandı. Ancak aleyhdeki 13 oy, kararın alınmasını önlemiyordu ve taksim kararı alındı.

İsrail bağımsız bir devlet olarak Birleşmiş Milletler tarafından tanınınca, Türkiye de bu devleti tanıdı ve diplomatik ilişkiler kurdu.

Türkiye'nin tanıdığı İsrail, 29 Kasım 1947 tarihli kararla hudutları belirlenmiş olan İsrail'di. Sonraki tarihlerde İsrail'in silâh kuvvetiyle işgal ettiği bölgelerin İsrail'e aidiyetini Türkiye tanımamıştır. Filistinli Arapların kendi devletlerini kurma hakları olduğu görüşünü daima savunmuştur, bugünkü politikası da değişmiş değildir.

1956 savaşında Türkiye, İsrail'den başka, NATO içinde müttefiki olan Fransa ve hem NATO hem de Bağdad paktı içinde müttefiki olan İngiltere karşısında tutum almış, işgal edilen toprakların derhal boşaltılması kararını destekledikten başka, İsrail'deki elçisini de 26 Kasım 1956 günü geri çekmiştir.

O tarihten bu yana İsrail'e bir daha Elçi gönderilmemiş ve karşılıklı misyonlar maslahatgüzar seviyesinde idare edilmiştir.

1980 yılında İsrail Kudüs'ü ilhak ettiğini ve devletin merkezini bu şehre naklettiğini ilân edince, Türkiye bu kararı da tanımayarak, misyonunu Tel Aviv'de tuttuktan başka, misyonun seviyesini de ikinci kâtiplik derecesine indirmiş ve İsrail'in de ayni şekilde hareket etmesini istemiştir. Bugünkü durum budur.

Türkiye'nin İsrail politikası Arap devletleri tarafından genellikle tenkid edilmiş, Türkiye'nin İsrail'i tanımasının ve onunla ilişkilerini sürdürmesinin, müslüman dayanışmasına uymadığı ileri sürülmüştür. Arap ülkelerinin bu görüşünü haklı bulmak pek kolay değildir.

Evvelâ, Birleşmiş Milletlerdeki oylamada taksim aleyhinde oy kullanmış olan Türkiye'nin kendi olumsuz oyuna rağmen kurulmuş ve dünya devletleri tarafından tanındıktan başka, Birleşmiş Milletler Teşkilâtına da kabul edilmiş İsrail'i tanımaması, bu devleti yok farzetmesi, ancak Türkiye ile Arap Devletleri arasında bir karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği anlaşması halinde mümkün olabilecek ve Türkiye'den istenebilecek bir husustu. Böyle bir durum bulunmadığı gibi, Arap Devletlerinin pek çoğu Türkiye ile bir işbirliği anlaşmasını iyi gözle karşılamamışlar, buna karşı çıkmışlardır.

Arap devletlerinin İsrail'in doğuşunu, yani Birleşmiş Milletlerin 29 Kasım 1947 kararını, tanımadıkları sırada düşündükleri, Filistin topraklarında yerleşmiş musevileri silâh zoruyla sürüp atmak ve

İsrail Devletini daha doğmadan ortadan kaldırmaktı. Bu gaye ile Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye, İsrail üzerine kuvvet sevketmişlerdi. Bu ilk savaş sırasında Türkiye'nin tutumu ile Irak, Suudî Arabistan ve Yemen'in tutumu arasında hiç bir fark yoktur.

Ama bu savaş gayesine erişmedikten başka, Filistinli Arapları 29 Kasım 1947 tarihli Birleşmiş Milletler kararı ile kendilerine verilen topraklardan da etmiştir. Bu durumun mesuliyetinin, 15 Mayıs 1948 günü, Filistine "düzen ve güvenliği sağlamak üzere" silâhlı kuvvetlerini sevk etmiş Arap devletlerinde olduğunu kabul zorunludur. İsrail ile birlikte Filistin Arap Devleti de kurulsaydı ve Birleşmiş Milletlere bu sıfatla kabul edilseydi, hiç şüphe yok ki bugün karşımızdaki manzara bambaşka olurdu.

Eğer İsrail'i haritadan silmek politikası takip edilecek idiyse bile, önce Filistin Arap Devleti de kurulup milletlerarası arenada yerini aldıktan sonra ve Batı Dünyası İsrail'in yanında değilken, İsrail'i kışkırtmak suretiyle onun bir saldırıya geçmesi istikametinde çalışmak ve saldırgan, Birleşmiş Milletler kararını hiçe sayan İsrail'e karşı Birleşmiş Milletlerden yardım istemek daha isabetli olmaz mıydı?

Ama bunların hiç biri yapılmamış, üstelik İsrail'e karşı harekâta geçileceği hususunda Türkiye'ye daha önce bilgi de verilmeyerek bu savaş başlatılmış ve sonunda, doğmadan ortadan kalkan Filistin Arap Devleti olmuştur. O gün bugün, mülteci olarak şu veya bu devlet topraklarında yaşayan Filistinli Araplara bir vatan aranmaktadır.

Bu durumda İsrail'i tanımış olduğu için Türkiye'yi suçlamanın haklı bir tarafını bulmak mümkün değildir.

O tarihten sonraki gelişmeler dolayısiyle İsrail ile diplomatik ilişkileri kesmemiş olduğu için Türkiye'yi suçlamanın da haklı tarafını bulmak zordur.

Savaş halinde iki devletten birisiyle münasebetleri kesmek için diğer tarafla belirli bir ittifak içinde bulunmak gerekir ki, böyle bir durumun olmadığını yukarıda kaydettik. Sadece İslâm dayanışması ileri sürülecekse, Cezair-Fransa mücadelesinde Fransa ile, Pakistan-Hindistan savaşında Hindistanla, Afganistan'ın işgalinde Rusya ile diplomatik ilişkilerini kesen hangi müslüman devlet vardır?

Nihayet bir tenkid ileri sürülürken, tenkidi yapan, benzer bir olayda kendi davranışını örnek olarak gösterebilmelidir. Kıbrıs ko-

nusunda, Türk toplumu 1964'den 1974'e kadar devamlı saldırıya uğrarken, Türk toplumu bağımsız Kıbrıs'ın yönetiminden zorla uzaklaştırılmış iken ve 1974 yılında Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı Türkiye tarafından önlenirken, İsrail konusunda Türkiye'yi suçlayan Arap devletlerinden kaç tanesi Türkiye'nin yanında yer almıştır?

Bütün bu sebeblerle bu konuda Türkiye'ye yöneltilen suçlamaların bir dayanağı bulunmamaktadır. Özellikle Mısır ile İsrail arasında diplomatik ilişki kurulduktan sonra bu suçlamaların hâlâ devam edebilmesi anlaşılır bir davranış değildir. Türkiye'nin, Filistin konusunda takip ettiği politikanın, Arap Devletlerinin büyük çoğunluğunun Türkiye'ye karşı takip ettikleri politikadan çok daha olumlu, çok daha dürüst olduğunu kabul etmek zorunludur.

3 — *İran Sorunu*

Rusya'nın İran'dan askerlerini çekmeyişi sebebiyle ortaya çıkan kriz, Rusya'nın Türkiye'den de arazi ve üs istediği döneme rastlar. Türkiye bu krizi büyük endişe ile takip etmiş, bir yardım yapabilmek, olumlu bir rol oynamak imkânı olmasa bile, manen İran'ın yanında olmuştur.

İran petrollerinin millileştirilmesi konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıkta Türkiye'nin açığa vurulmuş bir görüşü yoktur. Ancak İran'ın tabii zenginliklerinden asıl istifadeye hakkı olanların İran milleti olduğu şüphesizdi; İngiltere'nin bir nevi kapitülasyon gibi kabul ettirdiği bir mukavelenin gerisine saklanarak kendisini haklı göstermeğe çalışmasını benimsenecek bir politika şeklinde kabul etmek mümkün değildi.

İran'daki son yönetim değişikliği ile ortaya çıkan durumu CENTO bahsinde ele alacağız.

4 — *Mısır ve Orta-Doğu Olayları*

İkinci Dünya Savaşından sonra Mısır-Türkiye ilişkileri normal bir düzeydeydi. Mısır ile İngiltere arasında 1946 yılında yürütülen müzakereler sırasında Türkiye kendi derdiyle uğraşmaktaydı.

1950'lerden itibaren, İngiltere bir "Orta Doğu Savunma Sistemi" üzerinde durmağa başlayıp, Türkiye'yi de bunun içine girmeğe davet ettiği zaman, Türkiye'nin bu daveti kabul etmemesine imkân yoktu. Zira kendi savunmasını Batı içinde görüp, NATO'ya girmeğe çalışan Türkiye, belki de NATO'ya girmesinin şartını teşkil edecek

bu çağrıyı reddedemezdi. Kaldı ki bir Orta Doğu Savunma sistemi, NATO'ya girsin girmesin, kendisi için faydalı bir kuruluş olurdu.

Bu sebeble Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa ile birlikte Mısır'ı, böyle bir sistem içinde eşit şartlarla rol almaya davet etmekte bir sakınca görmemiştir.

Ne var ki bu talep Nahas Paşanın, İngilizlerle yapılmış 1936 anlaşmasını feshetmeğe hazırlandığı günlere rastlamış ve olumlu karşılanmamıştır.

Hadiseler yıllarca sonra değerlendirilince, Kral Faruk'un yaptığı en büyük hatanın belki de bu konudaki davranışı olduğunu görüyoruz. Hakikaten o tarihte İngilizlerin teklif ettiği anlaşma, her şeyden önce, ilerde Nasır'ın kabul edeceği anlaşmaya oranla daha müsait hükümler taşıyordu. Ayrıca ABD, Fransa ve İngiltere ile eşit şartlarla kurulacak bir Orta Doğu Savunma Sisteminin Mısır'ı küçültecek tarafı olması söz konusu değildi. Hepsinden mühimi, o tarihte İngiltere ile anlaşmazlığını bu şekilde ortadan kaldırabilmiş olsaydı, Kral Faruk belki de tahtını muhafaza edebilirdi.

Mısır bu teklifi reddederken, bir ölçüde de Türkiye'nin İngiltere'nin yanında oluşunu yadırgamıştır.

Mısır ihtilâlinden sonra Türkiye'nin davranışlarında oldukça hatalı taraflar vardır. Türkiye'nin yeni yönetimle yakın temas kurması hem hayli kolay, hem de pek çok bakımlardan ileri için faydalı olabilirdi. Halbuki Türkiye, Kahire'deki, Kral ailesiyle zevcesi tarafından akrabalık ilişkisi bulunan Büyükelçisini bile, Büyükelçinin kendisinin istemesine rağmen, değiştirmemiş ve bu sebeble de yeni yönetimi hor görür bir duruma düşmüştür. Bu davranış Mısır ihtilalcilerini Türkiye'nin karşısına geçirmiştir.

Nasır, Arap aleminin liderliğine oynamağa başladığı zaman da hadiseler Türkiye ile Mısır'ı karşı karşıya getirmiş, Mısır ayrı bir bahisde ele alacağımız, Bağdad Paktını tamamen yanlış bir değerlendirme ile kendisine karşı bir tertip olarak görmüş, bunun İsrail'i kuvvetlendireceği endişesine kapılmıştır. Halbuki Bağdad Paktı, eğer üyesi olsaydı Mısır için, İsrail'e karşı en büyük garantiyi teşkil ederdi. Nasır'ın bu yanlış değerlendirmesi ve üstelik, adeta Türkiye'ye karşı, Suriye ve diğer Arap devletleriyle çeşitli anlaşmalar yapması 1957 yenilgisini hazırlamıştır.

Muhakkak olan bir husus var ki, eğer Bağdad Paktı, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Mısır'ın da katılmasıyla, bir Orta-Doğu Savunma

Paktı haline gelebilseydi, Orta-Doğunun bugünkü görünüşü hayli değişik olur ve belki de bölge, gelecek bir dünya savaşının başlayabileceği bir mıntaka olmak yerine sükûnet ve güvenliğine kavuşmuş bulunurdu.

Mısır ile ilişkiler, özellikle Mısır-İsrail anlaşmasından sonra iyileşmeye başlamış ve şimdi memnunluk verici bir düzeydedir. Orta Doğudaki diğer olayları Bağdat Paktı ve CENTO bahsinde ele alacağız.

5 — *Kore Sorunu*

Türkiye'de, 1950 Temmuzunda Kore'ye asker göndermek kararının alındığı tarihten iki ay önce, yapılan seçimleri Demokrat Parti kazanarak iktidara gelmişti. O tarihte NATO kurulmuş ve Türkiye'nin girme müracaatı da reddedilmişti. Kore'de en ağır yükü taşıyacak olan ABD.ye yardım eder durumda olmak Türkiye'nin NATO'ya alınması için o devletin desteğinin kazanılmasına imkân sağlayabilirdi. Ayrıca savaş kabiliyeti ve cesareti bilinen Türk asekerinin Kore'de elde edeceği başarı, Türk ordusunun Batı savunmasında ciddi bir eksikliği doldurabileceğini ortaya koyabilirdi. Karar alınırken bu ihtimaller düşünülmüş müdür, bilmiyorum, ama bunlar gerçekleşmiştir.

Kore savaşını, Türk-Amerikan işbirliğinin asıl başladığı tarih olarak kabul edebiliriz.

Aslında, eğer Birleşmiş Milletler, Anayasasında belirtildiği şekidle, bir silâhlı kuvvetlere sahip olabilseydi, Kore'de veya diğer bölgelerde barış gücü ismi altında asker verilmesi için devletlere müracaat edilmesi ihtiyacı da duyulmazdı.

Birleşmiş Milletlerin ilk günlerinde böyle bir silâhlı birlik teşkili için çalışmalar yürütülmüş, Güvenlik Konseyinin devamlı üyelerinin askerî temsilcileri, 1946 yılı süresince, bu maksatla toplantılar yapmıştı. Bir anlaşmaya varılamaması, Rusya'nın, Devamlı üyelerin verecekleri kara, deniz ve hava kuvvetlerinin eşit olmasını, diğer 4 devletin ise bunun orantılı olmasını istemelerinden doğmaktaydı. 1947 Haziranında konu, Güvenlik Konseyinde müzakere edilirken, Birleşmiş Milletler Kuvvetlerinin yaklaşık ne seviyede olacağı hakkında da bir rapor istenmişti. Bu maksatla 4 Devamlı üyenin vermiş oldukları rakamları hatırlatmak, tarihî bir belge olmak bakımından enteresandır. Çin, İngiltere'nin verdiği rakamların kendisi için de geçerli olduğunu bildirmişti.

	Fransa	*İngiltere*	*ABD*	*Rusya*
Hava Kuvvetleri				
Bombardıman uçakları	775	600	1250	600
Savaş uçakları	300	400	2250	300
Keşif uçakları	200	—	—	—
Diğer uçaklar	—	200	300	300
Toplam	1275	1200	3800	1200
Kara Kuvvetleri				
Tümen adedi	16	8-12	20	12
Deniz Kuvvetleri				
Zırhlı	3	2	3	—
Uçak gemisi	6	4	6	—
Kruvazör	9	6	15	5-6
Destroyer	18-24	24	84	24
Refakat gemisi	30	48	—	24
Mayın gemisi	30	24	—	24
Denizaltı	12	12	90	12

1947 Haziranından sonra soğuk harbin giderek şiddetlenişi bu konunun bir daha ele alınmasına imkân bırakmamıştı.

Türkiye'nin Koreye asker göndermesinin Rusya üzerinde uyandırdığı olumsuz tepkiyi belirtmek gereksizdir.

6 — *Vietnam ve Küba*

Türkiye'nin Vietnam savaşı ile hiç bir ilgisi olmamış ve kendisinden de herhangi bir talepde bulunulmamıştır. Ancak bu savaşın çeşitli bahislerde üzerinde durduğumuz şekilde, Amerika'nın dış politikası üzerindeki tesirleri, Batı blokunun genel politikası üzerinde olduğu kadar NATO'nun savunma stratejisi üzerinde de bir rol oynamış ve o bakımdan Türkiye'yi dolaylı bir şekilde ilgilendirmiştir. Biz bu kitapta NATO sovunma stratejisi üzerinde durmayı düşünmediğimiz cihetle, bu hususu kaydetmekle yetineceğiz.

Küba krizinde ise, özel bahsinde belirttiğimiz şekilde, Amerikan Cumhurbaşkanı Kennedy bütün NATO müttefiklerinden, ABD politikasının desteklenmesini istemişti.

Türk Hükûmeti 22 Ekim 1962 günü yaptığı müzakereden sonra Amerika'ya kayıtsız destek cevabı vermek kararını aldı. Bu karar bir harbe yol açabilecek kadar önemliydi. Zira bu doğrudan doğruya, hem de NATO'nun savunma sahası dışındaki bir bölgeyi ilgilendiren bir konuda, Rusya aleyhine alınmakta olan bir karardı. Başbakan İsmet İnönü alınan kararı 23 Ekim'de Meclise bildirmiş ve bu arada "Biz tehlike karşısında bulunduğumuz vakit müttefiklerimizden dayanışma vazifelerini yapmalarını isiteyeceğimiz gibi, müttefiklerimizden biri vazifemizi yerine getirmemizi talep ettiği vakit biz de mükellefiyetimizi elbette yerine getireceğiz" demişti.

Kriz devam ederken Rusya'nın, Küba'ya karşılık, Türkiye'yi ileri sürdüğü duyulmuştu. Ankara'daki Rus Büyükelçisi ise Türkiye'yi resmen tehdit etmekteydi. Bu hava içinde 28 Ekime gelindi.

O tarihlerde Türkiye'de Jüpiter füzeleri vardı. Kruşçev, Küba'daki füzelerin kaldırılması için Türkiye'deki füzelerin de sökülmesini talep etmişti. Bu 15 Adet füze, İtalyadaki 30 adet ayni cins füze ile birlikte 1963 Nisanından sonra kaldırıldı ve onların yerine Akdenize Polaris füzeleri taşıyan denizaltılar gönderildi. Bu füzelerin sökülüşünün Kruşçev ile yapılmış bir pazarlık sonucu olduğu söylenir. Buna karşılık ABD.nin böyle bir pazarlığı kabul etmediği de ileri sürülür ve delil olarak Ekimin son günlerinde, yani krizin hemen arkasından, New York Times yazarı James Reston, yazdığı bir makalede "Soğuk harbin devam eden propagandası Rusya'nın Türkiye'nin sırtından ABD ile bir anlaşmaya varamayacağını ortaya koymuştur, ama aynı şeyin Rusya-Küba ilişkileri için söylenmesi mümkün değildir" demesi ve ayrıca Rusya'nın talebi sadece Türkiyedeki füzeler olup İtalya'yı söz konusu etmemişken, Ordaki Füzelerin de sökülmesi gösterilir. Görünüş bir pazarlık olmadığı havasını yaratmaktadır. Kaldıki Jüpiter'lerin yerini alacak Polaris'ler çok daha tesirli bir silâh olduktan başka, Türkiye toprakları üzerinde bulunmayacakları için de ayrıca bir fayda sağlamaktaydı.

7 — *Afganistan Sorunu*

Rusya'nın Afganistan'a silâhlı müdahalesi Türk Dış politikası üzerinde şu veya bu yönde bir etki yapmıştır denemez, çünki olay hem yeni, hem de bitmemiştir. Ancak bu olay iki bakımdan Türkiye için önem taşır.

Birincisi, Rusya'nın, ikinci defa, yardım istendiğini ileri sürerek bir devlet topraklarına askerlerini göndermiş oluşudur. İlk defa Çekoslovakya'da ileri sürülen bu iddiada yardımın kimin tarafın-

dan istendiği anlaşılamamıştı. Bu defa, Afganistanda ise, yardım istemiş gibi görünen Babrak Karmal'ın Rus müdahalesinden önce ülke dışında olduğu ve Afganistan'a Rus askerleri ile birlikte döndüğü bilinmektedir. Bu durumun ifade ettiği nezaket ve önem fazla izahatı gerektirmeyecek kadar açıktır.

İkinci husus ise, daha Çar Petro zamanında yapılan plânlarda su yollarından ve Hindistan üzerinden Hind Okyanusuna ulaşmanın plânlanmış oluşudur. O tarihte Hindistan bir devlet değil coğrafi bir bölge ismi olduğundan, Hindistan dendiği zaman kasdedilen sadece bugünkü Hindistan değil, içinde Pakistan'ın ve Bangladeş'in de yer aldığı "Alt Kıta"dır. Hedef bu olduğuna göre Rusya'nın Afganistan'ı ele geçirişi burasını bir atlama taşı gibi kullanması ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Fakat tabiatiyle, özellikle bu ikinci konu Türkiye'den daha çok, başka bazı ülkeleri ilgilendirmektedir. Biz burada sadece bu noktaları belirtmekle yetineceğiz.

8 — *"Set Çekme" Politikası Tatbikatı*

Yukarıki bahislerde, belirli bölgelerde ortaya çıkan ve Doğu-Batı çatışmasına sebeb olan çeşitli olayların Türk politikası üzerindeki etkilerini kısaca gözden geçirdik.

Amerika'nın, Foster Dulles döneminde tam manasiyle tatbik ettiği set çekme politikası sonucu ortaya çıkan iki gelişme vardır ki, bunlar doğrudan doğruya Türkiye'yi ilgilendirir. Balkan Paktı ile Bağdad Paktı olan bu iki gelişmeyi daha ayrıntılı bir şekilde gözden geçirmek gerekir.

A) *Balkan Paktı*

Foster Dulles'ın, 1953 yılında Orta ve Uzak Doğuda yaptığı geziden dönüşte, Arap ülkelerini içine alacak bir savunma sisteminin kurulmasının mümkün olmayacağı kanaatine vardığını Dördüncü kısımda belirtmiştik.

Rusya'nın etrafında dost devletlerden oluşacak bir zincirin meydana çıkarılması için Orta Doğu'da böyle bir tertip içine girebilecek devletlerin sayısının da sınırlı olduğu anlaşılmıştı. Başlangıçta Mısır üzerine dayandırılmak istenen bu sistemin Mısır'ın yanaşmayacağı belli olunca, Türkiye mihveri üzerinde gerçekleştirilebileceği üzerinde durulmuştu.

NATO'nun güney kanadını oluşturan İtalya-Yunanistan ve Türkiye arasındaki bağda karadan bir kopukluk vardı. Eğer Yugoslavya'yı da içine alacak bir tertip meydana getirilebilirse bu kopukluk ortadan kaldırılabilecekti.

İkinci Balkan Paktının ortaya çıkışında bu düşüncenin belirli bir rol oynadığı şüphesizdir.

Aslında, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye de böyle bir tertibin ortaya çıkarılmasında, her biri kendi açısından, belirli menfaatler görmekteydiler.

Kominform'dan atılmış olan Yugoslavya, sadece Rusya'nın baskısını değil, Doğu Blokuna dahil komşularının devamlı çıkardıkları sıkıntıları da karşılamak durumunda kalmıştı. ABD ve İngiltere kendisine askerî kredi temini bakımından yardımcı oluyorlarsa da, aralarında organik bir bağ yoktu, zaten Yugoslavya'nın, rejimi icabı, böyle organik bir bağ kurmak düşüncesi de bulunmuyordu. Buna karşılık, Balkan Yarımadasındaki devletlerle yapacağı bölgesel bir savunma paktının, iki büyük blok arasında tercih yapması şeklinde bir yoruma yol açmayacağı belliydi.

İç savaştan yeni çıkmış olan Yunanistan ile, Rusya'nın devamlı baskısını hisseden Türkiye'nin de, Bulgaristan ile münasebetleri hiç iç açıcı değildi. Dolayısiyle bu iki devlet de, Balkanlarda bir saldırıya uğramaları halinde, icabında buradan diğer NATO devletleri ile irtibatları olmasında fayda bulunduğunu düşünmekteydiler.

Bütün bu sebebler bir araya gelince, üç devlet arasında başlayan temaslar olumlu bir şekilde yürüdü.

28 Şubat 1953 tarihinde, Ankara'da, üç devletin Dışişleri Bakanları, Fuat Köprülü, Stefanopoulos ve Koca Popoviç, bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzaladılar. Birleşmiş Milletler Yasasının 51.ci maddesine göre imzalanan bu anlaşma 10 maddelik bir metindi. Üç devletin kendilerini ilgilendiren konularda aralarında danışacaklarını, Dışişleri Bakanlarının yılda en az bir kere toplanacaklarını, Genelkurmay Başkanlarının ortak güvenlik sorunlarını inceleyeceklerini ön görüyordu.

Bu anlaşma, 9 Ağustos 1954'de, Yugoslavya'da Bled şehrinde imzalanan ikinci bir anlaşma ile bir ittifaka dönüştürüldü. İçlerinden birine veya bir kaçına, ülkelerinin herhangi bir yerinde vukubulacak silâhlı saldırının bütün imzacı taraflara yöneltilmiş sayılacağı hükmü getirildi. Devamlı çalışacak bir Konsey kuruldu. Böylece hakiki manasında bir savunma sistemi ortaya çıkmış oldu.

Balkan Paktının tam yerine oturması ile, Kruşçev'in 1955'de Belgrad'ı ziyareti arasında 9 ay kadar bir zaman vardır. 26 Mayısdaki bu ziyaretten hemen önce de, 17 Nisan 1956'da Bandung Konferansına katılan Yugoslavya, Rusya ile ilişkileri yumuşayınca, Tarafsızlar bloku içinde kendisine çok daha fazla nufuz ve itibar sağlayacak ve ayrıca Rusya'nın da hoşuna gidebilecek bir rol oynayabileceğini anladı.

Bu sebeble Balkan Paktı, daha doğru dürüst işlemeden, Yugoslavya Tarafsızlar blokuna kayıyor, bu Blokun liderlerinden biri haline geliyor, Balkan Paktını ise kağıt üzerinde kalan bir kuruluş haline sokuyordu.

İkinci Balkan Paktı, 1960 yılına kadar, mevcudiyetinden pek kimse bilgi sahibi olmaksızın varlığını sürdürmüş, o tarihte resmen sona erdirilmiştir.

Ortadan kalkmış olduğu cihetle, anlaşmanın metnini bu kitaba almaya gerek görmedik.

B) *Bağdad Paktı*

Balkan Paktı, NATO'nun güney cephesini İtalya ile birleştirmişti. Türkiye'de kesilen bu cepheyi, doğuya doğru devam ettirerek, SEATO ile birleştirmek için İran ve Pakistan'ı da içine alacak yeni bir kuruluşa ihtiyaç vardı. Foster Dulles'a ait olduğu bilinen bu düşüncenin gerçekleşmesinde, Pakta üye olacak 5 devlet de değişik faydalar beklemekteydiler.

Türkiye açısından, NATO'ya girmiş olmakla birlikte, kanat savunmasının zorluğu ve nankörlüğü, başka savunma tertipleri düşünmek zorunluğunu yaratmaktaydı. Zira Türkiye, Rusya'nın arazi taleplerini unutmamış olduğu gibi, iki devlet arasındaki gerginlik de henüz ortadan kalkmamıştı. Esasen 1953'den itibaren Barış İçinde Birlikte Yaşama dönemi başlamıştı. Bu dönem iki büyük devletin birbirine tahammül etmesi ve her birinin silâh ve kuvvet bakımından diğerinden geri kalmaması mücadelesi diye kabul edilebilirdi. Böyle bir dünyada Türkiye gibi küçük devletlerin, hudutlarını mümkün olduğu ölçüde daha fazla güvenlik altına almak için hiç bir fırsatı kaçırmamaları gerekiyordu. Ayrıca Türkiye, daha Atatürk devrinde, Sadabad Paktı ile Doğu komşularıyla bir ittifak gerçekleştirmişti. Aynı ittifakın daha kuvvetli bir şekilde yenilenmesi Türkiye'nin dış politikası bakımından da bir yenilik olmayacaktı.

II.ci Dünya Savaşı içinde ülkesi Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilen ve savaş bittikten sonra da, yapılmış olan anlaşmaya

rağmen Rusya tarafından uzun süre boşaltılmayan, üstelik işgal ettikleri bölgelerde Ruslar tarafından otonom bir Azarbeycan Cumhuriyeti kurulan İran'ın da, kuzey komşusuna karşı kendisini emniyete alması için her türlü sebeb mevcuttu.

Pakistan ise, Sovyetlerle yakın dostluk kurmuş olan ve kendisi bakımından asıl düşman sayılan Hindistan karşısında, kuvvetlenebileceği ve askerî yardım alabileceği bir anlaşmaya girmekte mahzur görmezdi. Kaldı ki Afganistan'ı kendi tarafına çekebilmek için Paktunistan problemini ortaya çıkarmağa çalışan Rusya'ya karşı kendisini emniyet altına almak, Pakistan bakımından kaçınılmaz bir davranış olurdu.

Irak'da ise, Haşimî hanedanı, eskiden beri, Mısır Hanedanı ile rekabet halinde iken; Mısır ihtilâlinden sonra büsbütün gelişmeye başlayan ve Nasır'ın liderliğini üstlendiği Arap nasyonalizmi karşısında, Mısır ile daha fazla sıkıntıya düşmüş, adeta varlığını korumak zorunluğunu hissetmeğe başlamıştı. Bu konjonktür Irak'ı, Batı ile iyi ilişkiler içinde olmaya, icabında Batının yardımını isteyebilmeye müsait bir ortam yaratmağa itiyordu.

Nihayet İngiltere'ye gelince, evvelâ böyle bir pakt içinde, Irak'taki askerî üslerini koruyabileceğini, sonra da bu Pakt içinde Orta-Doğu'daki liderlik politikasını devam ettirerek yerini Amerika'ya kaptırmayabileceğini düşünmekte idi.

İşte bu durumdaki 5 devletin ilişkileri şöyle bir seyir takip etmiştir:

19 Şubat 1954 günü, Türkiye ile Pakistan ortak bir bildiri yayınlıyorlardı. Bunda iki ülke, "aralarındaki dostluk anlaşmasının ruhuna uygun olarak, her iki Hükûmet, siyasal, ekonomik ve kültürel sahalarda sıkı ve dostane işbirliğine varmak ve ayni zamanda, kendi menfaatleri için olduğu kadar, bütün barışsever milletlerin menfaatleri için de, barış ve güvenliğin kuvvetlenmesi emrinde gereken yolları tetkik etmek hususunda mutabık kalmışlardır" denmekteydi.

Bu bildiride öngörülen anlaşma 2 Nisan 1954 günü, Pakistan Dışişleri Bakanı Muhammed Zafirullah Han ile Türkiye Büyükelçisi Selâhattin Arbel arasında Karaçi'de imzalanmıştır. Bu anlaşma ile taraflar "müşterek menfaatlerini alâkadar edebilecek milletlerarası meselelerde danışmalarda bulunmayı, savunma sanayii konusunda işbirliği yapmayı, bir saldırıya uğranıldığı takdirde ne şekilde işbirliği yapılabileceğini tetkik etmeyi" kararlaştırıyorlardı.

1954 Mayısında Pakistan, ABD ile bir askerî yardım anlaşması imzalıyordu.

Irak'a gelince, bu devlet ilk önce 20 Nisan 1954 de ABD ile ikili bir askerî yardım anlaşması yapmıştı. Bu anlaşma Mısır'da reaksiyon uyandırmış, 1954 Eylülünde yapılan Arap lig'i toplantısında Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, Lig'in, ABD ve İngiltere'nin de katılacağı bir savunma paktına dönüştürülmesi düşüncesini ileri atmış ve bu da Nasır'ın şiddetli itirazı ile karşılaşmıştı.

Nuri Sait Paşa, 9-19 Ekim 1954 tarihlerinde Türkiyeyi ziyaret etti. Ziyaretin sebebi, Orta Doğu güvenliği konusunu müzakere etmekti. Yapılan görüşmeler sonunda yayınlanan resmî bildiride "bir müşterek emniyet cephesinin tam eşitlik şartları içinde Orta-Doğuda kurulabilmesi için elbirliği ile çalışmak gerektiği neticesine varıldığı" açıklanmaktaydı. Nuri Sait Paşa da yaptığı basın toplantısında, "Süveyş Kanalı ve Filistin sorunu Arapları tatmin edecek bir hal çaresine bağlanırsa, bütün Arap devletlerinin Batı ile işbirliği yapabileceğine kani olduğunu" söylüyordu.

Bu ziyaretin sona erdiği 19 Ekim 1954 günü, Mısır ile İngiltere arasında da Kanal bölgesiyle ilgili anlaşma imzalanmaktaydı.

Nuri Sait Paşanın ziyaretini Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı Köprülü ile birlikte, 6-14 Ocak 1955 günleri arasında iade etti. Bu ziyaret sırasında bir güvenlik anlaşması yapılması hususunda taraflar arasında uyum sağlandı.

Menderes dönüş yolunda Suriye ve Lübnan'a da uğrayarak, onları da böyle bir tertibe dahil olmaya davet etti. Suriye'nin reaksiyonu olumlu değildi. Buna mukabil Lübnan fikre daha yatkın görünüyor ve, Arap Birliğinin karar alması halinde böyle bir anlaşmaya katılabileceğini belirtiyordu. Ancak Mısır'ın bu gelişmeler karşısında Arap Birliğini 22 Ocakta Kahire'de toplantıya çağırdığını, bu toplantıda bir netice alınamadığını, dördüncü kısımda görmüştük.

Mısır'ın bu reaksiyonuna rağmen, Türkiye-Irak Karşılıklı İşbirliği anlaşması 24 Şubat 1955 günü imzalandı. Birleşmiş Milletler Yasasının 51.ci maddesine göre yapılan bu anlaşma, bölgenin barışı ile ilgili Arap veya Arap olmayan fakat imzacı devletlerin ikisi tarafından da tanınmış bütün devletlere açıktı. Bu şekilde Anlaşmaya İsrail'in girebilmesi imkân dışı bırakılmıştı. İmzacı devletlerin adedi dördü bulunca daimî bir konsey oluşturulacağını öngören bu paktın metni, CENTO bahsinde verilecektir.

4 Nisan 1955'de İngiltere Bağdad Paktına katıldı. Aynı gün Türkiye ve Irak, İran ile Pakistan'ı Pakta katılmaya davet ettiler. 23 Eylül 1955'de Pakistan, 3 Kasım 1955'de İran Pakta dahil oldular, böyle-

ce üye adedi 5'e yükseldiğinden daimî konsey oluşturularak Bağdad'da çalışmaya başladı.

ABD, 19 Kasım 1955'de yaptığı bir açıklamada, Konsey toplantılarına bir gözlemci yollayacağını belirtti.

Bağdad Paktı ilk sıkıntıyı, 1956 Kasımında Süveyş harekâtı sırasında yaşamıştır. İngilteresiz toplanan Konsey, İngiltere ve Fransayı, Mısır'ın egemenlik ve toprak bütünlüğüne hürmet etmeğe davet etmiştir.

Süveyş krizinin tesiri, harekât sona erdikten sonra da devam etmiştir. Rusların gönüllü yollamak tehdidlerini, o günlerde Cumhurbaşkanlığı seçimleri dolayısiyle duymazlıktan gelen Eisenhover'in, yeniden seçilişinden sonra, 5 Ocak 1957 günü, Kongreden bazı taleplerde bulunduğuna evvelce değinmiştik. Sonradan Einsenhover doktrini diye tanımlanacak bu talepler şunlardı:

1 — ABD, Orta-Doğu için askeri yardım ve işbirliği programları hazırlamak ve bu yardımdan faydalanmak isteyecek ülkelerle işbirliği yapmak hususunda yetkili kılınmalıydı,

2 — Bir silâhlı saldırıya uğrayacak devlete, talebi üzerine, asker göndermek de dahil olmak üzere, gerekli yardım yapılabilmeliydi.

3 — Bu maksatlar için 200 milyon dolarlık bir ödenek bütçeye ilâve edilmeliydi.

Eisenhover'in bu talepleri 9 Mart 1957 günü Senato tarafından kabul edildi.

Yönetim bu yetkileri aldıktan sonra, Cumhurbaşkanının özel yardımcılarından James Richards Orta-Doğu'da bir geziye çıktı. Heyet kendileriyle temas arayacak her ülkeye uğrayacaktı. Fas'dan Pakistan'a kadar, Mısır, Suriye ve Ürdün dışındaki bütün ülkelere uğradı.

1957 baharında, Ürdün'de ciddi karışıklıklar çıkmıştı. Filistinlilerle, Nasır taraftarı sosyalistlerin Krala bir komplo hazırladıkları öğrenilmiş, Kral hareketi bastırarak, iş başındaki Sosyalistleri uzaklaştırmış ve Arap Lejiyonunu da, Glupp Paşayı görevden uzaklaştırarak, kendi emri altına almış ve duruma hakim olmuştu. Ürdün Kralı Hüseyin, 1957 Ağustosunda, hastahanede bulunan babasını ziyaret için Türkiye'ye geldi. O tarihlerde Irak Kralı Faysal ile Veliahd Abdülilâh da İstanbul'da idiler. Fırsattan istifade edilerek üç devlet liderleri arasında görüşmeler yapıldı, Orta-Doğu ve özellikle Suriye'-

deki gelişmeler gözden geçirildi. Bununla beraber Ürdün'e, Bağdad Paktına girmesi için herhangi bir israrda bulunulmadı. Kralın esasen bunu arzu ettiği, fakat Nasır'ın reaksiyonundan çekinerek karar alamadığı bilinmekteydi.

Suriye'de ise, ayni tarihlerde, enteresan gelişmeler olmakta, Nasır taraflısı milliyetçilerle aşırı solcular iktidara gelmekteydiler.

17 Ağustos 1957 günü Genelkurmay Başkanı General Nizamettin'in görevden uzaklaştırılarak yerine, komünist eğilimli olarak tanınan Albay Bızrî'nin geldiği, yüksek rütbeli subaylar arasında bir tasfiye yapıldığı duyuluyordu. Sovyet Rusya'dan Suriye'ye geniş ölçüde silâh sevkiyatı yapıldığı öğreniliyordu. Temmuz sonları ve Ağustos başlarında, Suriye Millî Savunma Bakanı Halid el Azm Moskova'ya giderek Ruslarla bir ekonomik ve teknolojik işbirliği anlaşması imzalamıştı. Böyle bir anlaşma normal olarak Millî Savunma Bakanı tarafından imzalanmayacağı cihetle, olay Türkiye'de endişe ile karşılanmıştı. Arkasından da yukardaki olaylar duyulunca Türk makamları bazı tedbirler almak zorunluğunu duydular. Bu tedbirler her ihtimale karşı Güney hududlarındaki askerî birlikleri kuvvetlendirmekti. Bölgeye asker sevki de uygun görülmediği için, güney bölgesinde bir manevra tertiplenmesi yoluna gidilmişti.

Başbakan Menderes, Suriye'deki gelişmelerden duyulan endişeyi gizlememişti. 24 Eylül 1957 günü, "Suriye gerektiğinde başkalarının kullanacağı bir silâh deposu haline gelmektedir" demişti.

Türkiye'nin bu tutumu, Suriye'de değil de, Rusya'da büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Sovyet Başbakanı Kosigin, 10 Eylül tarihinde Başbakan Menderes'e bir mesaj yolluyor; Türkiye'yi, Suriye'ye tecavüz emelleri beslemekle suçladıktan sonra, bir Türk saldırısının çok ciddi neticeler doğuracağı, Orta-Doğu'da böyle bir saldırı sonucu bir savaş çıkarsa, Türkiye'nin bundan çok zarar göreceği ve bölgedeki mevkiinin mutlak şekilde sarsılacağı kaydediliyordu. Bu mesaj üzerine verilen cevaba, Kruşçev'in yaptığı konuşmalara, Türk-Rus ilişkileri kısmında temas etmiş olduğumuzdan burada tekrar etmeyeceğiz.

Rusya'nın reaksiyonuna paralel olarak, Mısır, Suriye'ye 5000 kişilik bir kuvveti denizden sevkediyordu.

8 Ekim 1957 günü, bazı sınır olaylarının çıkması üzerine Suriye, konuyu Birleşmiş Milletlere getirdi. Konu gündeme alınmakla birlikte, Suudî Arabistan'ın arabuluculuk yaparak iki devleti 22 Ekim'de Damman'da bir toplantıya davet ve her iki tarafın da bunu kabul etmesi üzerine görüşme açılmadı.

Türkiye, 22 Ekimde Damman'a gitti, Suriye ise gelmedi. Şam'da, davetin kabul edilmemiş olduğu yönünde bir açıklama yapıldı. Bunun üzerinde Suudî Arabistan bir bildiri yayınlayarak, Suriye'nin daveti zamanında kabul ettiğini, şimdi yapılan bu açıklamayı hayretle karşıladığını ilân etti.

İki devlet arasındaki gergin hava 1958 yılına kadar sürdü. 28 Kasım 1957'de Şam'da büyük bir Hatay mitingi düzenlendi.

1958'de Suriye yönetimi içinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmağa başladı. Baas partisinin sol kanadını temsil eden Halid Bektaş, komünistlerle açıkca kur yapmağa başlamış, bu tutum milliyetçiler tarafından hiç de iyi gözle görülmemiş ve ordu içinde de bir ikilik ortaya çıkmıştı. Suriyeli milliyetçilerin lideri durumunda olan Salâh Bitar'ın bu durum üzerine Mısır ile Birleşme fikrini geliştirmeğe başladığı kabul edilir.

Enver Sadat, hatıratında, 1958 Şubatının başında, Suriyeli 5 ordu komutanının Kahire'ye gelerek Nasır'a birleşme teklif ettiklerini Nasır'ın da kabul etmek zorunda kaldığını yazar.

Kat'i olarak bildiğimiz husus, 22 Şubat 1958 günü Suriye ile Mısır'ın, Birleşik Arap Cumhuriyeti ismi altında birleştikleridir. Türkiye kendi hesabına, bu birleşmeyi, Suriye'nin mutlak şekilde Rus nufuzunda kalmasını önleyeceğinden, olumlu karşılamış ve 11 Mart 1958'de yeni devleti tanımıştır. Suriye-Türkiye krizi de bu tarihten sonra sona ermiştir.

Türkiye bakımından bir önem taşımamakla birlikte, Arap devletlerinin hemen hepsi bu birleşmeyi endişe ile karşılamışlardır; En fazla endişelenenlerden birisi de Ürdün olmuştur. Zira bu şekilde, Mısır ve Suriye ile münasebetleri zaten fazla parlak olmayan Ürdün, tam ara yerde sıkışmış kalmış oluyordu. Bu durum Ürdün ile Irak arasındaki birleşme fikrinin tatbike konmasına yol açmış ve iki ülke 19 Mayıs 1958 günü yaptıkları bir anlaşma ile bir birlik oluşturmuşlardır.

Varılan anlaşmaya göre, her iki Kral tahtlarını muhafaza edecekler, Birliğin bir Hükûmeti olacak başına Nuri Sait Paşa gelecek, Dışişleri Bakanlığı Irak'a, Millî Savunma Bakanlığı Ürdün'e bırakılacaktı. İki devletten birinin yetkilerini kullanamaz duruma gelmesi halinde, diğeri, Birliği tek başına temsil edebilecekti.

Bu son hükmün, Ürdün'ün zor bir duruma düşebileceği düşünülerek anlaşmaya konduğu akla gelebilir. Ancak olaylar tamamen aksi yönde gelişmiştir.

Bağdad Paktı bölge devletlerinin 15 Temmuz 1958'de İstanbul'da bir zirve toplantısı yapmaları kararlaştırılmıştı. Heyetler 14 Temmuz günü Türkiye'ye geleceklerdi.

Başbakan Menderes, Yeşilköyde Irak Heyetini beklemekte iken, Bağdad'da bir hükûmet darbesi yapıldığı öğrenildi. General Abdülkerim Kasım'ın yaptığı darbe sonucu, Kral Faysal ile Veliahd Abdülilâh'ın öldürüldükleri, kadın çarşafı giyerek kaçmağa çalışan Nuri Sait Paşa'nın da linç edildiği malûmdur.

15 Temmuz 1958 günü, yapılan talep üzerine, Amerikalılar Lübnan'a, 18 Temmuzda da İngilizler Ürdün'e asker göndererek bu ülkelerin güvenliğini garanti altına aldılar.

Irak-Ürdün Federasyon anlaşması gereğince, bu durumda Ürdün Kralı Birliğin Kralı haline gelebilirdi. Nitekim Kral Hüseyin'in, bir ara Birliği temsil çabasına girdiği bilinir. Gene bu sebeble Türkiye, 17 Temmuzda, yeni Irak Hükûmetinden bahsedilemeyeceğini, meşru hükûmetin, Kral Hüseyin yönetimindeki Hükûmet olduğunu beyan ediyordu. Ancak bu tabiatıyla yürümemiş ve Türkiye yeni yönetimi tanımıştır.

Türkiye'ye gelmiş bulunan İran ve Pakistan Devlet Başkanları ile yapılan toplantılarda Irak olayları gözden geçirildi. Toplantı sonunda yayınlanan bildiride, öldürülen Irak Liderleri için duyulan üzüntü belirtilerek durumun endişeyle gözlendiği dile getirildi.

Yeni Irak yönetimi milletlerarası taahhütlerine bağlı olduklarını ilân etmekteydi, ancak bir taraftan da, Ruslarla uzun süredir kesik bulunan ilişkilerini yeniden başlatıyorlardı.

28 Temmuzda Londra'da, Irak temsilcisinin bulunmadığı, Bağdad Paktı zirve konferansı yapıldı. Burada, Pakta her zamankinden daha fazla ihtiyaç olduğu görüşüne varıldı. Bu toplantıda ABD'nin Pakt üyeleri ile ayrı ayrı Güvenlik ve Savunma anlaşmaları yapması ve toplantıların da bir süre Ankara'da yürütülmesi kararlaştırıldı.

Bağdad Paktının fiilen bu tarihte sona erdiğini kabul etmek mümkündür.

C) *CENTO*

Londra zirve toplantısında ABD ile yapılması öngörülen ikili anlaşmalar, 5 Mart 1959 günü Ankara'da imza edilmiştir. Irak, bekleneceği üzere böyle bir anlaşma imzalamayı düşünmediği gibi, 24 Mart 1959 günü Bağdad Paktından çekildiğini de resmen açıklamış-

tır. Bunun üzerine Paktın ismi Merkezi Andlaşma Teşkilâtı = The Central Treaty Organization (CENTO) olarak değiştirilmiş ve teşekkül bir üye eksiği ile varlığını devam ettirmiştir.

Teşkilâtı kuran anlaşma, 1955 yılında Bağdad'da imzalanan metin olmakta devam etmiştir.

Halen ortadan kalkmış oldukları cihetle, gerek bu anlaşmanın gerek ABD ile imzalanan ikili anlaşmaların sadece mühim bazı maddelerini aşağıya almaktayız.

8 Maddelik olan Bağdad Paktının esasını teşkl eden 1.ci maddesi aynen şöyledir: "Yüksek Âkid taraflar, Birleşmiş Milletler yasasının 51.ci maddesi uyarınca, güvenlik ve savunmaları için işbirliği yapacaklardır. Bu işbirliğini gerçekleştirmek maksadıyla almayı kararlaştıracakları tedbirler, birbirleriyle yapacakları özel anlaşmaların konusunu oluşturacaktır".

2.ci madde, Pakt yürürlüğe girdikten sonra, 1.ci maddede söz konusu edilen tedbirlerin kararlaştırılacağını göstermektedir (bu tedbirler hiç bir zaman kararlaştırılamamıştır); 3.cü madde birbirlerinin içişlerine karışmayacaklarına; 4.cü madde, bu anlaşmanın tarafların evvelce almış oldukları milletlerarası taahhütlere tesir etmeyeceğine; 5.ci madde, Paktın Arap liginin bütün üyeleri ile bölge güvenliği ile ilgili ve her iki tarafca tanınan diğer ülkelere açık olduğuna; 6.cı madde, üye adedi 4'ü bulunca bir daimî Konsey kurulacağına; 7.ci ve 8.ci maddeler de yürürlük hükümlerine aittir.

ABD ile imzalanan ikili anlaşmalar ise 6 maddedir. Birinci madde, bir saldırıya karşı koyan üyeye, eğer talep ederse, ABD'nin yardım edeceğine; ikinci madde, ABD'nin askerî yardım vermeğe devam edeceğine; Üçüncü madde, bu verilen yardımın maksadına uygun olarak kullanılacağına; Dördüncü madde, diğer devletlerle işbirliği yapılabileceğine; beşinci madde bu anlaşmanın mevcut milletlerarası taahhütleri etkilemeyeceğine ve nihayet altıncı madde yürürlüğe dairdir.

CENTO'nun bir savunma organizasyonu olarak ne yaptığı sorulursa verilecek cevap zordur, zira görünüşte hiç bir şey yapmamıştır. Özel savunma tedbirlerinin ne olabileceği konusunda hiç bir karar veya plân ortaya çıkarılmamıştır. Paktın gayesi, içinde bir memleket ismi belirtilmemekle birlikte, Rusya'dan gelecek bir saldırıya karşı koymak olduğu için, Pakistan'ın, 1965 ve 1971 yıllarında, Hindistanla yaptığı iki savaşda CENTO hareketsiz kalmış, hatta üstelik ABD ile İngiltere, Pakistan ve Hindistan'a silâh ve malzeme vermeme politikası takip etmişlerdir. Özellikle 1971 savaşında Rusya,

mevcut Siyasî Dayanışma Anlaşması çerçevesinde Hindistan'a uçakla malzeme sevkederken, ABD ve İngiltere'nin bu şekilde davranışı Pakistan'da son derece kötü bir etki yapmış, pakt üyesi olmakla bir kazancı değil, kaybı olduğu kanaatini uyandırmıştır. Türkiye ve İran kendi imkânları dairesinde ikili olarak Pakistan'a yardıma çalışmışlardır.

1960 yılında, Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri yumuşamaya başlayıp, Menderes'in Moskova'ya gitmesi kararlaştırılınca, ABD Orta Doğu savunması için Türkiye yerine İran'a dayanmak düşüncesini benimser görünmüş, bu, bir taraftan İran Şahının kendisine güvenini arttırır ve ayni zamanda da mahvını hazırlarken, diğer taraftan da Pakt içindeki işbirliği imkânlarını da kısıtlamıştır.

Bu durumda CENTO, politik ve askerî bakımdan ciddi bir mana ifade etmekten yavaş yavaş uzaklaşmış, çeşitli sebeblerle bölgesel üyelerin ilgisinin azalması kaçınılmaz olmuştur.

Kabul etmek lâzımdır ki, bütün bu gelişmelerin günahı ABD ile İngiltere'ye aittir. Aslında CENTO cidden etkili bir organ haline gelmeğe namzet bir teşekkül olarak ortaya çıkmıştı. Eğer ABD politikasında evvelce değindiğimiz değişiklikler olmasaydı bu görevini yerine getirebilirdi.

Buna karşılık, asıl gayesi olmamakla beraber, ekonomik sahada CENTO her üç bölge devleti için de cidden faydalı ve hâlâ kullanılan pek çok tesisin ortaya çıkmasına, çalışmaların yapılmasına imkân sağlamıştır.

CENTO faaliyete başladıktan sonra bölgedeki ilk önemli olay, Suriye-Mısır birleşmesinin, Suriye tarafından sona erdirilmesi olmuştur. Bunda Nasır'ın Suriye'ye yerleştirmek istediği rejimin Suriye halkının karakterine uymayışı kadar, Rusların da rolü vardır. Bu konuya Dördüncü Kısımda da değinmiştik. Birliğin bozuluşunu Nasır iyi bir gözle karşılamamıştır. Birlikten ayrılan Suriye'nin zamanla yeniden Rus nufuzuna düşmesi ve Türkiye için yeni problemler yaratması ihtimali mevcut olduğu cihetle, Türkiye'nin bu ayrılıktan büyük memnuniyet duymaması normal olurdu. Ne var ki Türkiye, 1961 Eylül sonunda vukubulan ayrılığı hemen Suriye'yi tanıyarak adeta destekler duruma düşmüş, bunun neticesinde de Mısır, Türkiye ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Bu şekilde Türkiye, Mısır ihtilâlinin başında yaptığı hatayı, bir kere daha tekrarlar duruma düşmüştür.

Orta Doğuda bundan sonra ortaya çıkan olayları Dördüncü kısımda, Mısır ve Orta Doğu isimli bahisde yazdığımız için burada tek-

rar etmeyeceğiz, sadece, o bahisde üstünde durmadığımız, 1970 yılındaki Ürdün olaylarına kısaca değinmek istiyoruz.

1967 savaşından sonra İsrail'in işgal ettiği topraklardan kaçan mültecilerin çoğu Ürdün'e yerleşmişti. Bunlar "fedayin" ismi altında gerilla grupları oluşturarak belirli kamplar kurmuşlar, oralardan İsrail'e vurkaç akınlar yapmaktaydılar.

İsrail'in, bunlara karşı yaptığı mukabil akınların zararını ise gerillalar değil, doğrudan doğruya Ürdün çekmekteydi. Yani bugün Lübnanda mevcut olan durum 1970 başında aynen Ürdündeydi. Ayrıca 1967 savaşına Irak'ın yolladığı 17.000 kişilik bir kuvvet, savaştan sonra, Irak'a dönmemiş Ürdün'de kalmıştı. Kral Hüseyin, her iki grubu da ülkesinden çıkaramamaktaydı. Ürdün'ün intizamlı ve iyi yetişmiş Arap Lejyonu ordusu, bir taraftan İsrail'le, öbür taraftan da gerillalarla uğraşır duruma düşmüştü.

Gerillalar ayrıca Kral Hüseyin'e karşı da vaziyet almışlardı. İki kere suikast tertiplemişler fakat başarıya ulaşamamışlardı. 1 Eylül 1970 günü üçüncü bir suikast denemesine girişmelerinden sonra, Kral Hüseyin, harekete geçmeğe karar verdi. Hareketin ayrıntılarını yazacak değiliz, ilk çatışma Eylülün ilk günlerinde, suikast denemesinin hemen arkasından oldu. Fakat Kral'ın, gerilla kampları üzerine askerlerini sevkedişi 17 Eylül günüdür. Mücadele adeta bir iç savaş halinde ceryan etmiştir. Ürdün, daha saldırıya geçmeden ABD'ye bilgi vermiş ve yardım istemişti. ABD bu yardımı Akdenizdeki filoyu kuvvetlendirmek yoluyla yaptı, ama bu şekilde de Rusya'nın harekete geçmesi önlenmiş oldu. Kral Hüseyin, gerillalar ile uğraşırken, 19 Eylülde Suriye tankları Ürdün'e girmeğe başladılar. Bu defa Ürdün'ün cidden yardıma ihtiyacı vardı ve yardımı yapabilecek yegâne devlet de İsrail idi. Tabiatiyle Ürdün böyle bir yardım isteyemezdi. Ancak ABD.nin telkini üzerine İsrail, Golan tepeleri civarına asker yığmağa başladı. Bu arada Ürdün ordusu ve silâhlı kuvvetleri 90 suriye tankını savaş dışı bırakmıştı. İşin garibi, Suriye Hava Kuvvetleri Komutanı olan Hafız Esad, kendi emrindeki uçakları harekete geçirmemekteydi.

Neticede, Rusya'nın Suriye üzerine yaptığı tazyikle, Suriye tankları 24 Eylül günü geri çekildiler. Kral, bütün Filistinli gerillaları Ürdün toprağından sürdü, bunların tamamına yakın kısmı Lübnan'a geçti ve böylece Kral, Ürdün'ü ve tahtını kurtarmış oldu.

Bu bahsi tamamlamak için kısaca CENTO'nun nasıl sona erdiğini de yazmak istiyorum.

Pakistan, 1971 Hindistan savaşından sonra, CENTO'dan tama-

men ümidi kesmiş, özellikle Ziya Ül Hak İdareyi ele aldıktan sonra, Dışişleri Bakanlığına getirdiği Agashahi, CENTO'nun bir işe yaramadığını açıkca söylemeğe başlamıştı. Pakistan, bu teşekkülden çıkıp Tarafsızlar blokuna katılmasının çok daha isabetli ve menfaatlerine uygun bir yol alacağını düşünmeye başlamıştı.

Buna rağmen, eğer İran olayları ortaya çıkmasaydı, Pakistan CENTO'dan çekilme kararını almayabilirdi. İran olayları herşeyi değiştirmiştir.

İran'da, Mossadegh döneminin sonuna kadarki olayları dördüncü kısımda kısaca anlatmıştık. Şah 21 Ağustos 1953'de, Roma'dan İran'a dönerek, yerine sağlamca oturduktan sonra, 10 senelik bir durgun dönem vardır.

Şah 1963 Ocağında, sosyal reformları referanduma sunarak tatbike başladı. Mollalar bu reformlara karşı idiler, onların başlattığı isyanın liderliğini yapan Homeyni, 1963 Haziranında tutuklanarak yurd dışına sürüldü. Homeyni, bir süre Türkiye'de Bursa'da kalmış, sonra Irak'a gitmiş, ordan da Fransa'ya geçmiştir.

Şah 1967 yılında taç giyme merasimini yaptı ve Aryamehr ünvanını aldı. İran'da gelmiş geçmiş bütün medeniyetlerin, bütün hanedanların bugünkü temsilcisiymiş gibi bir tutuma girmeğe başladı. 1971 Ekiminde Pers İmparatorluğunun 2500.cü yılı Persepolis'de, akla gelmez bir merasimle kutlanıyordu.

1973 yılı, bütün petrol ülkeleri için olduğu kadar İran için de bir dönüm yılıdır. Petrol fiyatlarındaki ani artış, İran'ın yıllık petrol gelirini 22 milyar dolara yükseltmekteydi. 1975 yılında İran, tek parti rejimine döndü. 1977 yılında ilk tepkiler ortaya çıkmağa başladı. 12 Temmuz 1977'de Ayetullah Talegani tutuklandı. 1977 Ağustosunda Başbakan Hoveyda azledilerek, Amuzegar Başbakanlığa getirildi ve yeni ekonomik tedbirlerin uygulanmasına geçildi. Mollalar zaten şah aleyhtarı idi, ekonomik tedbirler çarşı esnafını da (İranda mühim kuvvettir) Şah aleyhine çevirdi.

8 Ocak 1978'de Kum şehrinde medrese talebeleri ilk nümayişi yaptılar, bunu 28 Şubatta Tebrizdeki büyük nümayiş takip etti. Belki bu, Şahın duruma hakim olabileceği son tarihti, ondan sonra Şah artık olaylara seyirci kalmıştır.

20 Ağustosta Abadan'da Rex sineması yakıldı, yagında 377 kişi öldü. 27 Ağustosta Amuzegar istifa etti, yerine Şerif Emami geçti. Ağustos 1978'de Ayetullah Homeyni Paris'te sahneye çıkmaktaydı.

8 Eylül 1978'de Tahran'da, 100.000 kişinin iştirak ettiği söylenen, büyük nümayiş yapıldı, 12 ilde sıkı yönetim ilân edildi. 31 Ekim 1978

de, 37.000 petrol işçisi greve başladı. 5 Kasım 1978'de gene Tahran'da dev bir nümayiş yapıldı, ordu seyirci kaldı. 6 Kasım 1978'de Emami istifa etti, Genel Kurmay Başkanı Gholam Rıza Azhari yeni hükûmeti kurdu. 29 Aralıkta onun yerine Shahpour Bahtiyar, hükûmeti kurmakla görevlendirildi. 11 Ocak 1979'da SAVAK kapatıldı, 16 Ocak 1979'da Bahtiyar, güven oyu aldı ve Şah İran'dan ayrıldı. 1 Şubat 1979'da Homeyni İran'a döndü. 5 Şubat 1979'da Homeyni, Bazargan'ı Başbakan olarak görevlendirdi. 11 Şubat 1979 günü Bahtiyar, Başbakanlıktan ayrıldı ve Şah rejiminin bütün müesseseleri tamamen ortadan kalktı.

İran olaylarının ortaya çıkış sebebleri araştırılırsa, önem derecelerine göre, nüfus patlaması, kontrol edilemeyen şehirleşme, ham iş gücü birikimi, öğrencilerin istikballeri için bir garantilerinin bulunmayışı, ve nihayet silâhlı kuvvetler içindeki istkrarsızlık, ana konular olarak ortaya çıkmaktadır. Tabiatiyle bütün bu unsurları harekete getiren olay da ekonomik krizdir.

İran'ın, 1973 yılında, 6,3 milyar olan petrol geliri, 1974'de 22 milyara çıkmış olmakla birlikte, bu tarihten itibaren, sabit fiyatlar göz önünde tutulacak olursa, petrol fiyatı düşmeğe başlamıştır. 1977 yılında enflasyon hızı % 30'u aşmıştı. İran gelirlerinden çok daha fazla harcama taahhüdüne girişmiş, fiyatlardaki artış petrol gelirlerindeki artışla kapatılamaz hale gelmiştir.

Yukarda saydığımız unsurların hepsinin bir arada bulunduğu bir toplumu ince buz üzerinde yürüyor saymak hatalı değildir. Üzerinde yürünen ince buz, o toplumun yaşadığı ülkedeki politik rejimdir. İran bu duruma gelmiş bir toplumdu. Üzerinde yürünen buz ağırlığa dayanamadı, kırıldı ve dağıldı.

Şubat ortasında İran'da Homeyni rejimi yerleşmiş olmakla beraber, İran CENTO'dan çıkma yolunda bir karar almış değildi.

Pakistan Dışişleri Bakanı Agashahi'nin Şubat sonları ile Mart başları arasında İran'a gittiği bilinmektedir. Bu ziyaret sırasında kim kimi ikna etmiştir bilmiyoruz, ancak Pakistan 12 Mart 1979 günü CENTO'dan çekilme kararını ve bu kararını, İran"ın daha önce almış olduğu karara dayandırdığını belirttiği tebligatı yaptığı zaman, İran henüz CENTO'dan çekilmek için bir tebligat yapmış değildi.

İran bu konuyla ilgili bir açıklamayı 13 Mart günü yapmıştır. Bu durumda CENTO'da sadece iki üye kalacağından (Türkiye ve İngiltere), CENTO daimî konseyi Teşkilâtın feshedilmesi kararına varmış, bu konuyla ilgili bütün formaliteler 979 Eylülünde tamamlanarak CENTO tarihe karışmıştır.

CENTO'nun ortadan kalkması ile de, Foster Dulles'ın gerçekleştirmeğe çalıştığı "Containment" politikasının son hatırası da yok olmuştur. Balkan Paktının sonunu yukarda görmüştük, SEATO'da daha önce sona ermişti.

Bu kuruluşların hepsi soğuk savaşın eserleri olarak görülmekteydi ve ortadan kalkışlarından memnun olanlar muhakkak ki üzülenlerden fazladır. Zira bugün, bu teşekküllerin neden ve nasıl ortaya çıktığını, ne işe yaradığını bilenler parmakla sayılacak kadar azalmıştır, bu sebeble de üzülmek için sebebi olacak kişiler çok sınırlıdır.

Bugün o dönemden geriye kalmış sadece NATO vardır.

9 — *Türkiye'nin ekonomik ilişkileri*

Bu kitabın plânını hazırlarken, ekonomik konulara ve Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerine değinmeği düşünmedim, bu konuya girecek de değilim. Ancak bugün Türkiye'nin içinde bulunduğu bazı Milletlerarası ekonomik teşekküller vardır ki, buralarda bulunuşun, ekonomik olduğu kadar politik bir ağırlığı da bulunmaktadır. Dış politikadan bahsederken bunları yok farzetmek mümkün değildir.

Çok kısa olarak ele alınacak bu konunun, ayrı bir kısım haline getirilmesi de doğru olmayacağından, bu işi yapmanın en mantığa uygun yerinin, bu kısmın son bahsi olabileceğini düşünmekteyim.

Birleşmiş Milletlerin ihtisas müesseselerini bir tarafa bırakacak olursak, Türkiye'nin içinde bulunduğu, ekonomik olduğu kadar da politik, milletlerarası 3 organizasyon mevcuttur. Bunlar, ortaya çıkış tarihleri itibariyle, OECD (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı), Ortak Pazar ve RCD (Bölgesel Kalkınma için İşbirliği) dir.

Bu 3 teşekkülün ne tarihçelerini (OECD'ye, Marshall plânı münasebetiyle ve o zaman Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı ismiyle ortaya çıkışı dolayısiyle kısaca temas etmiştim), ne nasıl çalıştıklarını, ne de gayelerinin ne olduğunu anlatacağım. Sadece Türkiye neden bunların içindedir kısaca ona dokunmak istiyorum.

OECD, daha doğrusu ilk kurulduğu zamanki ismiyle OECE, Batı ülkelerini ilk defa bir araya getiren bir kuruluş olmuştu. Buna, Doğu blokuna dahil ülkelerin dahi girmek istediklerini fakat Rusya'nın mani olduğunu izah etmiştik. Güvenliğini Batı ile bir arada olursa ancak temin edebileceğini düşündüğü bir dönemde, Türkiye'nin, bu teşekkül dışında kalması akla gelebilecek bir husus değildi. Zannediyorum ki içinde olunduğu için halen tenkid konusu yapıl-

mayan tek teşekkül de budur. Türkiye'ye iktisadî yardım konsorsiyomunun da bu teşekkül içinde kurulmuş olması, ona ayrı bir önem vermiştir.

Ortak Pazar, 1960 senesinde ortaya çıkmıştır. 1958 yılından itibaren, OECE içinde, Avrupada bir ekonomik entegrasyon kurulması fikri gelişmeye başlamıştır. Bir grup üye, hakiki bir ekonomik entagrasyon; bir grup üye ise sadece bir gümrük birliği fikrini benimsemekte idi. Birinci grubun başında Fransa ve Almanya, İkinci grubun başında ise İngiltere vardı. Hangisinin tercih edilmesi konusunda iki seneden fazla bir süre, OECE içinde özel bir komisyonda (Komisyon başkanı İngiltere Maliye Bakanı Mr. Maudling'in ismiyle anılan komisyon) müzakereler ceryan etmiş ama Bir anlaşmaya varılmamıştır. Neticede bir taraftan Ortak Pazar, bir taraftan da Avrupa Serbest Mübadele Bölgesi ismi altında iki teşekkül ortaya çıkmıştır. Türkiye bunların ikisine de davet edilmemiştir. Ortak Pazar, topluluğa girmek isteyen devletlere, başlangıçta özel statü tanımak imkânını öngörürken, Avrupa Serbest Mübadele bölgesi böyle bir imkân da tanımamaktaydı.

Bu iki topluluğun da dışında kalmak, aslında Avrupanın dışında kalmak manasına gelmekteydi. Avrupa, özellikle o dönemlerde Rusya ile Amerika arasında bir üçüncü kuvvet olmak düşüncesindeydi. Avrupanın dışında kalınırsa, Türkiye için tercih şansı da kalmayacaktı. Rusya ile bir araya gelemeyeceğine göre, ister istemez, Amerika'nın tesirini daha kuvvetle hissedecekti. Geopolitik mevkii itibariyle ve benimsediği rejim icabı, Türkiye'nin Tarafsızlar blokunda yer alması da düşünülemeyeceğinden, karşısında bu belirttiğimizden başka seçim yolu kalmamaktaydı.

Ortak Pazar, İngiltere dışarda kaldığı ve Avrupa'nın ekonomik bakımından en kuvvetli devleti görünümünde olduğu için, yaşama şansı münakaşa edilen bir kuruluştu. Böyle olduğu için de yeni üyeler kabulünde ciddi kolaylıklar göstermeği, politik bakımdan isabetli görmüştü.

Türkiye'nin Ortak Pazara girmek düşünce ve kararı yukarda belirtilen unsurların toplu bir değerlendirilmesi sonucudur. Unutmamak lazımdır ki, Ortak Pazara, ortak üye olarak müracaat ettiğimizde, iktidarda Demokrat Parti vardı. 27 Mayıs 1960 ihtilâlinden sonra, askeri yönetim bu politikayı benimsemiş fakat, Ortak Pazarla işbirliği yapacak devletlerin demokratik bir sisteme sahip olmaları şart bulunduğundan, 1961 seçimlerine kadar temaslarda bir ilerleme olmamıştır. 1961 seçimlerinden sonra iktidara gelen ve CHP ile AP'-

nin, yani Türkiye'nin iki büyük Partisinin içinde bulundukları koalisyon ayni politikayı takip etmiştir. Ortak Pazar anlaşması İsmet İnönü'nün son hükûmeti zamanında imzalanmıştır. Bu bakımdan, anlaşmanın imzalandığı tarihte, bunun bütün Türkiye tarafından uygun görüldüğünü kabul etmek zorunluluğu vardır.

Sonradan bazı partiler ve bazı kişiler Ortak Pazarın karşısına çıkmışlardır. Ne bu partiler, ne de tabiatiyle bu kişiler Türk milletinin ekseriyetini temsil ettiklerini iddia edebilecek durumda değildirler. Ama Ortak Pazarla ilişkilerimizin ilerlemesini engelleyebilmişlerdir.

Ortak Pazar içinde, bugün hâlâ Ortak üye halindeyiz. Katiyetle söylenebilecek bir husus vardır, biz bugün, Ortak Pazara yeni müracaat ediyor olsak, bizi ortak üye olarak kabul etmeleri söz konusu değildir.

Halen İngiltere ve Avrupa Serbest Mübadele bölgesinin politik bakımdan tarafsız olanlar dışındaki, üyeleri Ortak Pazara katılmış oldukları cihetle, bu kuruluşun önemini küçümsemenin akılcı bir politika olamayacağını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Üçüncü teşekkül olan RCD'ye gelince, bu, Pakistan'ın başında bulunduğu sırada, Eyyüp Han'ın, CENTO'ya olan kırgınlığı ve 3 bölge devletinin, CENTO dışında daha rahat ve daha verimli işbirliği yapabilecekleri düşüncesinde oluşu sebebiyle ve bu konudaki ısrarı sonucu ortaya çıkmış, tamamen sun'i bir kuruluştur. İran buna hiç bir zaman inanmamış, ama Pakistan'ın ısrarı, Türkiye'nin onu desteklemesi sonucu hayır diyememiş, Türkiye ise sadece Pakistan.ı kırmamak için evet demiştir.

Halen İran, bu teşkilâtı, Hindistan ve Afganistan'ın da katılmasıyla hakiki bölgesel ekonomik bir kuruluş haline getirmek fikrini zaman zaman ileri sürmektedir. Türkiye bakımından kabulünde bir sakınca olmadığını düşündüğüm bu gelişim acaba Pakistan tarafından kabul edilebilir mi, cidden şüphe ederim.

Her halde bugün için RCD kağıt üzerinde bir kuruluştur.

Bu bahis içinde neden GATT, UNCTAD gibi teşekküllerden bahsedilmiyor diye düşünülebilir. Ama, başlangıçta belirttiğimiz üzere, biz sadece içinde bulunmanın politik bir manası da olan kuruluşları ele almak istedik. Diğerleri tamamen ekonomik teşekküllerdir.

ALTINCI KISIM

TÜRK - YUNAN İLİŞKİLERİ

Bu kitabın giriş kısmında, Türkiye'nin 1945'den itibaren dış politikasına istikamet veren ana unsurun Türk-Rus münasebetlerinin seyri olduğunu, 1950'lerden itibaren buna Kıbrıs anlaşmazlığının ve dolayısiyle Türk-Yunan ilişkilerinin de eklendiğini, Türkiye'nin bugün karşılaştığı bütün politik sorunların doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde bunlardan biriyle veya her ikisiyle ilişkili olduğunu yazmıştık.

Bundan evvelki beş kısımda, genel olarak Türk-Rus münasebetlerini ve bu münasebetlerin Türkiye'yi karşı karşıya bıraktığı tercihleri gözden geçirdik. Yunanistan'dan bahsettiğimiz bölümler, anlaşmazlıkların değil, aksine iki devletin birlikte hareket ettikleri olayların söz konusu edildiği dönemlerdi.

Şimdi sıra Türk-Yunan ilişkilerinin tetkikine gelmiş bulunmaktadır.

Türk-Rus ilişkilerini, Millî Mücadelenin başladığı yıllardan alıp günümüze getirdiğimiz zaman bugünkü durumu tam manasıyla anlayıp değerlendirme imkânı vardır. Zira, her ne kadar Bolşevik Rusya, Çarlık Rusyası'nın; Türkiye Cumhuriyeti de, Osmanlı Devletinin devamı iseler de, her iki ülkede ortaya çıkmış yeni rejim ve yönetimler, eski yüzyılların yerleşmiş alışkanlıklarından uzaklaşabilmiş ve yeni bir döneme başlangıç teşkil edebilecek ilişkiler kurabilmişlerdir.

Ayrıca Sovyet Rusya dış politikasının ayrılmaz bir parçasını ve belki de esasını oluşturan komünizm ideolojisi, 1917 ihtilâli ile Rusya'ya girip, uygulama dönemi de 1920'lerden sonra başladığı cihetle, daha eski senelere inmeğe gerek kalmadan günlük ilişkilerin temelini anlamak da mümkün olabilmektedir.

Türk-Ynan ilişkileri söz konusu olunca, Millî Mücadeleyi başlangıç saymak, bugünkü durumu anlayabilmek için ayni kolaylığı

sağlayamayacaktır. Zira, her şeyden önce, 1920'lerde, Yunanistanda, bir asır öncesine oranla değişmiş bir rejim veya zihniyet yoktur. Bu açıdan bakılınca Türk-Yunan ilişkilerinin tetkiki için, Yunanistan'ın devlet olarak tarih sahnesine çıktığı güne kadar geri gitmek gerekeceği akla gelebilir. Ne var ki bu da yeterli olmayacaktır. Zira bugünkü Yunanistan kendisini "Eski Grek" medeniyetinin bir devamı saymaktadır. "Eski Grek" dendiği zaman normal ve tarihi hakikat olarak akla gelen "Atina" medeniyeti ise de, Yunanlılar bakımından bu, "Atina" ile hiç ilgisi olmayan 'Minos"dan başlayıp, "Sparta", "Makedonya" medeniyetlerini de kapsayıp, "Bizans"a atlayarak, kesintisiz bugüne kadar devam eder. Yaşadıkları dönemde, ırk ve kültür bakımlarından aralarında bir benzerlik bulunmayan "Makedonya"yı, barbar bir krallık, Atina'yı işgal ettiği zaman İskender'i uzaklaştırabilmek için onun ordularına asker vermeyi yegâne çare olarak gören "Eski Atina", bugünkü Atinalıların tutumunu acaba ne ölçüde benimserdi, bunu bilemeyeceğiz; ancak bilinen bir husus var ki, bugünkü Yunanistan hudutları içinde tarihin her hangi bir döneminde yaşamış insanlar, kurulmuş medeniyetler, bugünkü Yunanlıların nazarında kendi ataları ve bugünkü Yunanistan onların devamıdır.

Fakat iş bununla da bitmemektedir. Bugünkü Yunanistan, kendileriyle bir ilgisi olmayan Makedonyayı, Roma İmparatorluğunun Doğudaki uzantısı olan Bizans'ı kendisine ait saydığından, bunları yeniden ihya etmeyi millî bir politika olarak da benimsemiştir. Rusların komünist ideolojisine karşılık, Yunanlıların da "Megalo İdea"sı vardır. 1844 yılında John Kolettis tarafından icad edildiği, S. Markezinis'in, "Modern Yunanistan'ın Politik Tarihi" isimli eserinde kayıtlı olan "Megalo İdea" gene ayni kitapta şu şekilde tarif edilmektedir:

"Yunan Krallığı, Yunanistan değildir, sadece Yunanistan'ın en küçük ve en fakir bir parçasıdır. Yunanlı, sadece Krallık ülkesi sakinleri olmayıp, İonya ve Selânik, yahut Serez veya Edirne ve İstanbul, yahut Trabzon veya Girit veya Samos ve Yunan tarihine yahut Yunan ırkına bağlanan bütün bölgelerde oturanlardır... Helenizmin iki büyük merkezi vardır. Atina Kraliyetin merkezidir. İstanbul ise büyük payitaht, bütün Yunanlıların ümit ve rüyalarının şehridir".

Yunanistan'ın sadece Krallıktan ibaret olmayıp, Yunan milletinin oturduğu bütün bölgeleri kapsadığını göstermek maksadıyla da, 1864 Anayasasında, Kral I.ci George'a, "Helenler Kralı" ünvanı verilmiştir.

Megalo İdea'nın gerçekleştirilmesi için üç yolun mevcut olabileceği düşünülüyordu. Tarifin tam ifade ettiği mana, İstanbul merkez olmak üzere, Bizans İmparatorluğunun, yani eski Roma'nın doğu uzantısının ihyası idi. Bir kademe daha geride kalınırsa, Osmanlı İmparatorluğu içinde Grek kültürünü ve ekonomik hakimiyetini yerleştirip, bir çatışmaya gerek kalmadan imparatorluğu yunanlılaştırmaktı. Üçüncü düşünüş tarzı ise, bir irredantizm politikası takip ederek, Megalo İdea'ya dahil bölgeleri Yunan Krallığına ithal etmekti.

Tatbikatta üçüncü yolun, yani Megalo İdea'nın gerçekleşmesi için Osmanlı İmparatorluğu ile silâhlı çatışmanın tercih edildiği veya sadece bunun çıkar yol olarak görüldüğü anlaşılıyor. Aslında o dönemlerde, bir taraftan büyük devletlerin Osmanlı Devletine karşı takip ettikleri genel politika, diğer taraftan ayni devletlerin Yunanistan'a karşı sampatileri ve Yunan Kralının hemen bütün devletlerin kral aileleri ile olan akrabalık ilişkisi (George I'in babası, Christian IX, Danimarka Kralı idi. Bir oğlu kendi yerine geçmiş, bir oğlu, Haakon, Norveç tahtına çıkmış, bir oğlu Yunan tahtına getirilmişti. Kızlarından biri Rus Çarı Alexandre III ile evlenmiş, bir kızı da İngiliz Kralı Edward ile evlenmiştir. Nihayet George'un kendisi de, Rus Çarı Alexandre II'nin kızı ile evlenmişti.) Yunanistan'ın bu yolda büyük yardım görmesine imkân sağlamıştır. Zaten böyle bir yardım olmadan Yunanistan'ın, arazisini genişletmesi bir tarafa, bağımsızlığını kazanması bile mümkün olmazdı.

Yukarda kaydettiğimiz, John Kolettis tarafından tarif edilen Megalo İdea, tarihin bir döneminde, Roma'nın veya Makedonya'nın eline geçmiş toprakların Yunanistan'a ait olması gerektiğini ve dünyanın dört bir köşesine dağılmış Yunanlıların ise, Eflâtunun, Sofokles'in, Platon'un neslinden geldiğini ve onların mirasının şimdi kendilerine kaldığını, Yunanlı nerede yaşıyorsa, Yunanistanın da oraya gittiğini kabul ettiğine göre, Hitler'in ortaya attığı "hayat sahası" ve "üstün ırk" nazariyelerinin asıl mucidinin de Kollettis olduğu anlaşılmaktadır.

Tabii bu tarif yapılırken, "Atina Devleti" sırasında Anadolu sahillerinde kurulan "şehirler"in Atina ile siyasî bir bağlılığı olmadığı, Haçlı seferleri sırasında, İstanbul'un işgalinden sonra, bugünkü Yunanistan'da Lâtin devletleri kurulduğu ve bunların ancak Osmanlılar tarafından ortadan kaldırıldığı ve nihayet bir yerde grekçe konuşulmasının, o yerin Yunanistan'a ait olması için sebeb teşkil etmeyeceği unutulmaktadır. Eğer bu düşünüş tarzı kabul edilirse, bugün İngilizce konuşulan bütün ülkelerin İngiltere'ye, Fransızca ko-

nuşulanların Fransa'ya, İspanyolca konuşulanların İspanya'ya v.b. ait olması gerekir.

Durum böyle olunca, Türk-Yunan münasebetlerini hakiki tabanına oturtabilmek, hakikatle hayalin arasındaki çizgiyi çekebilmek için, konuya tarih öncesi dönemlerden başlamak icab eder. Gayesi ve çerçevesi sınırlı olan bu kitapta böyle bir araştırmaya girmek söz konusu olamayacağından, Türk-Yunan münasebetlerini biz 1945 yılından itibaren ele alacağız. Böyle bir davranış, Türk dış politikası bakımından bize bir zorluk çıkarmayacaktır. Yunan politikası açısından ise, anlaşılması güç gelecek bazı dönüşleri izah için de Megalo İdea'yı hatırda tutmak yeterli olacaktır.

İstiklâl Savaşının sona ermesinden ve Lozan barışının imzalanmasından sonra, Türk-Yunan ilişkileri bir anda düzelip samimî bir hava ortaya çıkmamıştı. Ancak, Ahali Mübadelesi Anlaşmasının yarattığı güçlükleri tamamen ortadan kaldıran bir anlaşmanın yapılması, ondan sonra da Balkan Paktının ortaya çıkması, yeni bir havanın doğmasına zemin hazırlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı başlarken iki ülke arasında yakın bir işbirliği bulunduğundan bahsetmek mümkün görülüyordu.

Balkan Paktını, İtalyan rezervi ile imzalaması sonucu, İtalya'nın saldırısına uğrayınca Yunanistan'ın yardımına gitmek mecburiyeti ortaya çıkmamıştı. Ancak savaş boyunca, işgal altındayken, Türkiye, Yunanistan'a elinden gelen her türlü insanî yardımı yapmaktan geri kalmamıştır. Türkiye'den o dönemlerde yapılan gıda yardımlarını hâlâ hatırlayan pek çok Yunanlı vardır.

Alman işgalinden kaçıp Mısır'daki mülteci Yunan Hükümetine katılanların seçtiği kaçış yolu da, daima Adalardan Anadoluya geçmek şeklinde olmuştur. Bu kişilerden hayatta olanlar da, Türkiye'de gördükleri ilgi ve yardımı hâlâ unutmamışlardır.

Avrupa'da savaş bittiği zaman Yunanistan'ın iç durumu pek iç açıcı değildi. Bir taraftan iç savaş, diğer taraftan istikrarlı hükûmetler kurulamayışı, Yunanistan için ciddi bir problem yaratmaktaydı. 1945'den 1952'ye kadar süren, bu oturmamış durumu kısaca hatırlamakta fayda vardır.

Savaş çıktığı zaman Yunanistan Hükûmetinin başında, diktatoryal yetkilerle, General Metaksas bulunmaktaydı ve Yunan parlâmentosu da dağıtılmıştı. Metaksas 1941 ocağında öldü. Savaş içinde bulunulduğundan, seçim yapılıp Parlâmento kurulmasına gerek duyulmadan, Kral, bir bankacı olan Alexander Koryzis'i Başbakan-

lığa getirdi. 5 Nisan 1941'de Alman saldırısı başladıktan kısa bir süre sonra, 18 Nisanda, Koryzis intihar etti. Kral onun yerine, gene bir bankacı olan, Emmanuel Tsouderos'u geçirdi.

General Tsolakoglu (Çolakoğlu) Almanlarla mütarekeyi imzalayıp, 30 Nisanda da Almanlar tarafından Başbakanlıkla görevlendirilince, Kral ve Tsouderos Girit'e geçtiler. Mayıs sonunda, Girit de Alman orduları tarafından işgal ediliyor ve Kral ile hükûmet Kahire'ye naklediyorlardı.

İşgal döneminde, Atina'da, Almanların tayin ettiği bir kukla hükûmet; Batı devletlerin meşru tanıdığı Kahiredeki mülteci hükûmet; bir de Atina'daki Hükûmeti de, bu mülteci hükûmeti de, Parlâmento'dan seçilmemiş olduğu için, meşru saymayan Yunanistan'daki çeşitli gruplar vardı.

İşgal sırasında komünist liderlerin hemen tamamı hapiste idi. Almanlar, partinin Genel Sekreteri Nikos Zakhariadis dışındakileri serbest bıraktılar, bunlar derhal, Millî Kurtuluş Cephesi (EAM) isminde bir yer altı örgütü kurarak direnişe geçtiler. Bunu komünistlerle işbirliği yapmak istemeyen başka gruplar takip etti. Rus-Alman savaşı başlayınca, dağlarda çeşitli çeteler oluşmaya başladı. Bunların en mühim iki tanesi, EAM'ın kontrolü altında olan Millî Halk Kurtuluş Ordusu (ELAS) ile, Milli Cumhuriyetci Yunan Ligi (EDES) idi. Bu sonuncunun başında eski cumhuriyetci, Albay Napoleon Zervas bulunuyordu. Bu direniş hareketleri sırasında Kralcıların çok fazla rolü olmamıştır. Meselâ, bunlardan birisi olan Albay George Grivas, İngilizler tarafından, bir grup kurarak direnişe geçmesi için yapılan daveti kabul etmemiş, hemen hemen işgalin sonuna kadar, Atina'da boş oturduktan sonra, kurduğu bir grupla komünistlere karşı mücadeleye geçmiştir.

1942 Eylülünde ufak bir İngiliz paraşütcü birliği Yunan dağlarına indirilmişti. Bunlar mücadeleye başlamış gruplarla işbirliği yapmakta idi. Hatta ELAS ile EDES gruplarından 150 kişilik karma bir kuvvet oluşturulmasını ve bunun Zervas'ın liderliğinde çalışmasını organize etmişlerdi. Bu karma grup 25 Kasım 1942 gecesi Gorgopotamos'daki demiryolu köprüsünü uçurmuşlardı.

1943 yılında ortaya başka gruplar da çıktı. En büyük grup tabiatiyle gene ELAS'dı. Bunu Zervas'ın EDES'i takip ediyordu. Zervas kendi grubunun lideri olarak, o sıralarda Paris'te yaşayan General Plastiras'ı tanıyordu. Albany Psaros, Monparnas bölgesinde bir çete teşkil etmişti, bu, Millî ve Sosyal Kurtuluş (EKKA) cephesi diye ta-

nınan liberal cumhuriyetciler cephesine bağlıydı. Teselya'da, Albay Saraphis'in kurduğu çeteyi, Atinadaki, içlerinde eski diktatör General Pangalos, liberal George Papandreou gibi değişik hüviyetteki politikacıların desteklediği söyleniyordu.

Bütün bu gruplar ELAS'ın baskısı altındaydılar. Saraphis, zamanla ELAS'a katılarak onun başkumandanlığını alırken, Psaros, ELAS'cılar tarafından öldürülecektir.

EAM ve bunun askeri örgütü ELAS, sadece Alman işgaline karşı mücadele ile yetinmiyor, Yunanistan'ı, Rus modeli üzerine, yeniden kurmak çabasına da girişmiş bulunuyordu. ELAS'cılar Tito ile ve onun vasıtasıyla Ruslarla temas halindeydiler.

1943 ortalarında, İngiliz askeri misyonunun (paraşütcüler) gayretleri ile ELAS, EDES ve EKKA arasında bir anlaşma gerçekleştirildi, bunlar "Yunan Gerillaları Milli Çetesi"ni oluşturdular. Bu grubu temsilen 6 kişilik bir ekip (4 EAM, 1 EDES, 1 EKKA) İngiliz askerî misyonunun da bir temsilcisiyle birlikte Kahire'ye gittiler. Kahire'de komünistler, Kralın, Yunanistan'daki mukavemet hareketini de içine alan bir koalisyon hükûmeti kurmasını ve savaştan sonra, plebisit yapılmadan Yunanistan'a dönmemesini istediler. Yunan Hükûmeti ve İngilizler bu teklifi kabul etmeyerek onları Yunanistan'a geri gönderdiler.

Bu liderler geri dönünce aralarındaki münasebetler daha gerginleşti. 1943 Ekiminde ELAS, diğer bütün mukavemet teşkilâtlarına saldırmaya başladı. Bunlardan sadece EDES kendisini koruyabildi. İngilizler büyük gayretlerle ELAS ile EDES arasında bir mütarekeyi 1944 Şubatında gerçekleştirebildi.

Yunanistan'ın kurtuluş saati yaklaştıkça bir iç hap tehlikesi de gittikçe artmaktaydı. Her şey bir ölçüde sürgündeki Yunan Hükûmeti ile İngiliz Hükûmetinin tutumuna bağlı idi. Başbakan Tsouderos 1942 sonlarında, savaştan sonra Yunan halkının yeni rejimini kendisinin kararlaştıracağını açıklamıştı. 1943 Temmuzunda Kral, kurtuluştan sonra bir millî hükûmet kurulacağını ve 6 ay içinde seçimlerle bir Kurucu Meclis teşkil edileceğini söylemiş, aynı yılın kasımında da, Kurtuluştan sonra Yunanistan'a ne zaman döneceğini yeniden inceleyeceğini bildirmişti. Fakat bütün bunlar geç kalmış denemeler olmaktaydı, 1944'ün başında Mısır'daki Yunan askerî birlikleri içinde kral aleyhtarı bir isyan patlak verdi. İsyancılar Tsouderos'un komünistlerle anlaşmasını istemekteydiler. Tsouderos istifa etti, büyük Venizelos'un yeğeni olan, Sophoklis Venizelos yerine geçti. Bir

iki gün sonra onun yerini George Papandreou aldı ve onun muvafakati ile İngilizler isyanı bastırdılar.

Papandreou, sürgündeki bütün politik liderlerle Lübnan'da bir toplantı tertipledi ve burada milli bir koalisyon kurulması kararına varıldı, bunu komünistler de benimsedi. Bu karar gereğince ayrıca, bütün direniş çeteleri, kuvvetlerini, General Scobie komutanlığındaki İngiliz kuvvetlerinin emrine vermeği kabul ettiler.

1944 Eylülünde, Almanlar Yunanistandaki kuvvetlerini Yugoslavyaya çektiler, sadece Girit, Rodos ve adalardaki kuvvetler kaldı, bunlar 1945 Mayısında teslim olacaklardır, böylece Yunanistan rahat bir şekilde işgalden kurtulmuş oldu. Almanlar çekilince sadece Papandreou hükûmeti değil, dışardaki Yunan ordusu da Yunanistan'a döndü. Komünistlerle diğerleri arasındaki gerginlik de yeniden ortaya çıktı.

Kasım sonunda General Scobie, bütün gerilla kuvvetlerinin dağıtılmasını emretti. Zervas bu çağrıyı kabul etti, buna karşılık, Hükûmetteki komünist Bakanlar ELAS'ın dağılmasını kabul etmeyerek istifa ettiler.

3 Aralık günü Atina'da, hükûmetin önce müsaade edip sonra yasakladığı bir komünist nümayişi sırasında ilk çatışma ortaya çıktı. Altı hafta süren kanlı bir mücadeleden sonra Atina tamamen komünistlerin eline geçti.

Churçhill ile Eden, duruma bir çare bulmak üzere, Noel günü Atina'ya geldiler. Atina Klisesinin başı Başpiskopos Damaskinos'un başkanlığında bütün partiler temsilcilerinin katıldığı bir toplantı yapıldı. Burada çıkar yol olarak, Kralın, plebisit yapılmaksızın Yunanistan'a dönmemesi gerektiği ortaya çıktı. Londra'da bulunan Krala bu karar zorla kabul ettirildi. Damaskinos, Kral naibliğine getirildi, Papandreou istifa ederek, EDAS'ın başkanı durumunda olan General Plastiras yeni Hükûmeti kurdu. Bundan sonra Komünistler bir mütareke yapmağa yanaştılar 13 Ocak 1945 günü de Varkiza'da politik bir anlaşmaya varıldı. ELAS silâhlarını teslim etti, buna karşılık General Plastiras da, çeşitli sosyal reformlar yapmayı, politik suçluları affetmeyi, Kral için yapılacak plebisitin milletlerarası kontrol altında ceryanını kabul etti.

Bu uzlaşma Yunan halkı tarafından memnunlukla karşılanmakla beraber, komünist gerilla liderlerinden Aris Veloukhiotis bu mutabakati kabul etmeyerek 1945 baharında kendi çetesiyle dağlara çıktı, ancak bir süre sonra güvenlik kuvvetleri tarafından sıkıştırılarak öldürüldü.

Bu şekilde durum düzelmiş gibi görünmekte ise de Yunanistan'da devamlı hükûmet kurulması mümkün olamıyordu, bir hükûmet krizinden diğerine geçiliyordu. Kısaca kaydedelim :

Nisan 1945'de general Plastiras istifaya mecbur edildi, yeni hükûmeti Amiral Voulgaris kurdu.

Ekim 1945'de Voulgaris istifa zorunda kaldı, Sophoulis Başbakan oldu yeni seçimler için 31 Mart 1946 tarihi tesbit olundu. Varkiza anlaşması gereğince, büyük devletler seçimleri kontrol için davet edildiler, İngiltere, Fransa, ABD gözlemci gönderdiler; Rusya, bunun Yunanistan'ın içişlerine karışmak manasına geleceğini ileri sürerek temsilci yollamadı ve Komünist Partisi seçimleri boykot etti. Buna rağmen iştirak oranı % 60'ı bulan seçimlerde, Constantine Tsaldaris'in Halkçı Partisi kazançlı çıktı. 1946 Nisanında Hükûmetini kuran Çaldaris, Kral için plebisit'in 1 Eylül 1946 günü yapılacağını ilân etti. Plebisit'de halka sorulan sual, Kral II.ci George'un Tahta dönmesinin istenip istenmediği idi. Meclisdeki muhalefet ise, Yunanistan'da Krallık mı, yoksa Cumhuriyeti mi istendiğinin sorulmasını arzu ediyordu. Halk büyük ekseriyetle Kralın dönmesini istedi Eylül sonunda Kral Yunanistan'a döndü.

Ne var ki plebisit tarihi ilân edildikten sonra, mayıs ayında Kuzey Yunanistan'da komünistler yeniden çatışmayı başlatmışlardı, Kasım ayında çatışma Peloponeze sirayet etti. Yunanistan'ın kuzey komşularının komünist gerillalara yardım ettiği aşikârdı. Çaldaris, 1946 Aralığında konuyu Birleşmiş Milletlere şikâyet etti. Güvenlik Konseyi bir özel tahkikat komisyonu göndermeyi kararlaştırdı.

Bu komisyon 1947 Ocağında Yunanistan'a geldi, ama hadiseler büyümekteydi, Çaldaris istifa etti, sağ kanattan yaşlı politikacı Dimitrios Maximos yeni Hükûmeti kurdu, İçişleri Bakanlığına Zervas'ı getirdi.

Bu yılın Mart ayında Truman doktrini kabul ediliyor, gene ayni ay içinde Kral ölerek, yerine küçük kardeşi Paul geçiyordu.

Komünistlerin başlattığı çatışmalar ise artık bir iç savaş haline dönmüştü. 1947 sonunda komünist lider Markos Vaphiadis bağımsız hükûmetini ilân etmekteydi.

Bu arada Maximos, 1947 Ağustosunda istifa etmiş ve Sophoulis-Çaldaris koalisyonu kurulmuştu.

1948 yılında iç savaş bütün şiddetiyle devam etti, 1948 Ekiminde genel sıkı yönetim ilân edildi. Yıl sonunda, iç savaş dolayısiyle evsiz

kalanların sayısı yarım milyonu geçmiş, 30.000'e yakın Yunan çocuğu komünistler tarafından kaçırılarak, komünist olarak yetiştirilmek üzere Kuzeydeki ülkelere götürülmüştü.

Yunanistan'ı kurtaran, büyük ölçüde, Yugoslavya'nın Kominform'dan atılması oldu. 1949 yılında Yugoslavya Yunanistan ile hududunu kapayacaktı.

Bu arada hem komünistlerde, hem de Yunan kuvvetlerinde bir değişiklik olmaktaydı. Komünist lider Markos, uzaklaştırılıp yerine eski Genel Sekreter Zakhariadis gelirken, 1949 Ocağında Yunan silâhlı kuvvetlerinin başına da, İtalyan savaşlarındaki başarıları ile ün yapmış olan, General Alexander Papagos getiriliyordu. Şubat ayı içinde Peloponez komünistlerden temizlendi ve kuzeyde geniş bir harekâta başlandı, 1949 Ekiminde asiler mağlubiyeti kabul ederek "savaşın geçici olarak" durdurulduğunu açıkladılar.

Bu geçişi durduruş aslında iç savaşın sonuydu. 1944 Eylülünde Alman işgalinden kurtulan Yunanistan'da silâhların tamamen susması için 1949 Ekimine kadar, yani 5 yıl, beklemek gerekmişti.

Başbakan Sophoulis, 1949 Haziranında görev başında ölmüş ve yerine Alexander Diomides geçmişti. Fakat bu da, Venizelosla anlaşmazlığa düşerek 1950 Ocağında istifa etti. Böylece Liberal-Halkçı koalisyonu sona erdi. 1950 Martında yeni seçimler yapılmasına karar verilerek, bir geçici Hükûmet kuruldu.

Seçimlerde hiç bir parti tam çoğunluğu kazanamadı. En fazla yer kazanan Parti "Merkez Millî Tekâmül Birliği" (EPEK) idi. Bu partinin başında General Plastiras ile Tsouderos bulunuyordu.

1950 Martında yapılan bu seçimlerden çıkan Parlâmento ancak 1951 Eylülüne kadar devam etti. Ortaya devamlı bir Hükûmet çıkamamaktaydı. İlk olarak Çaldaris, sonra Venizelos, Plastiras, gene Venizelos çeşitli kombinezonlarla, çeşitli partilerin destekleri ile çok kısa ömürlü hükûmetler kurabildiler. Sonunda yeni seçimlere karar verilmek zorunda kalındı.

1951 seçimlerine, Mareşal rütbesine yükseltilmiş olan Papagos'da, "Yunan Birliği" adı altında kurduğu bir siyasi parti ile katıldı. Oyların % 36'sını ve Meclisdeki 250 iskemlenin 114'ünü elde etti. Mutlak çoğunluk gene yoktu. Papagos hiç bir koalisyona girmeyeceğini açıkladı, en büyük parti olduğu için seçimlerin yenilenmesini talep etti. Ama Plastiras, liberallerle bir Hükûmet kurmayı başardı. Papagos bu hükûmetin dış politikasını destekleyeceğini açıkladı. Bu

meclise yeni kurulan komünist eğilimli EDA Partisinden de 10 milletvekili seçilmişti.

Plastiras Hükûmeti 1952 yazına kadar devam edebildi. O tarihte Ekim ayında yeni seçimler yapılması kararı alındı.

Papagos'un "Yunan Birliği" 1952 Ekim seçimlerinde, üyelik sayısı 300'e çıkarılan Meclisde 239 yer kazandı, geri kalan 61 yer EPEK ve Liberal koalisyonuna gitmiş, EDA hiç bir yer kazanamamıştı.

Bu şekilde Yunanistan ancak 1952 Ekiminden sonra bir istikrara kavuşabilmiştir. Papagos Hükûmetinin en önde gelen simaları Koordinasyon Bakanı Spyros Markezinis ile Dışişleri Bakanı Stephane Stephanopoulos'dur. Bu hükûmette Bayındırlık Bakanlığında da genç ve yeni bir isim olan Constantine Karamanlis vardı.

Yunanistandaki bundan sonraki politik gelişmelerin tarihini yazmağa şüphesiz gerek yoktur. Ancak kısaca şu kadarını belirtmek yararlı olacaktır.

Mareşal Papagos 4 Ekim 1955 günü öldü. Başbakanlığa Karamanlis getirildi. 1956 Şubatındaki seçimlere Karamanlis "Milli Radikal Birliği" ismini verdiği (ERE) yeni partisiyle katıldı, 160 iskemle ile Meclisde gene çoğunluğu elde etti. 1958 Martında Karamanlis istifa etti ve yeni seçimler Mayısda yapıldı, bu defa ERE'nin çoğunluğu daha da artmıştı. Karamanlis Kralla anlaşmazlığa düşerek 1963 Haziranında istifa etti. Yeni seçimlerde Papandreou'nun merkez partisi en fazla iskemleyi aldı, bunu ERE takip etti. Ama Hükûmet kurmak için 30 yer kazanmış komünistlere (EDA) ihtiyaç olacaktı. Karamanlis Parti Başkanlığından istifa ederek yerini Kanellopoulos'a bıraktı ve Paris'e gitti. Hükûmeti Papandreou kurdu, fakat komünistlere dayanmak istemediğinden istifa etti. 1964'de yeni seçimler yapıldı bu defa Papandreou mutlak çoğunluğu elde ederek Başbakan oldu. Daha sonraki gelişmeleri ilerde göreceğiz.

Bütün bu karışık dönem zarfında Türkiye'nin, Yunanistan'a karşı tutumunu, yakınlık, anlayış ve yardım olarak özetleyebiliriz. Üstelik her ikisi de komünist tazyiki altında olan iki ülke, varlıklarını devam ettirebilmek için bir arada olmak durumuna gelmişlerdi. O tarihlerde, iki devlet arasında anlaşmazlık çıkaracak bir problem yok görünüyordu. Gerçi azınlıklar konusunda zaman zaman bazı şikâyetler ortaya çıkıyorsa da, bunlar günlük kançılarya faaliyeti çerçevesinde hallediliyorlardı.

Özetlemek gerekirse, 1940'ların son senelerine doğru, herhangi bir kimse, Türkiye ile Yunanistan'ın 20 yıl sonra savaşın eşiğine ge-

leceklerini ve ondan sonra da ilişkilerinin iyileşecek yerde, gün geçtikçe daha kötüleşeceğini aklının köşesinden bile geçiremezdi. Ama ne çare ki istikbalin bu iki devlet için sakladığı durum buydu. Bu durumun ortaya çıkmasına sebeb olan olay Kıbrıs'dır.

Türk diplomasisinin son 30 yıldır en büyük problemi haline gelmiş Kıbrıs sorununun mahiyetini ve gelişimini anlamak için bir hayli gerilerden, Kıbrıs'ın tarihinden başlamak gerekir. Ancak bu şekilde, Kıbrıs sorununun bugünkü görünüşü, bu meselenin doğurduğu veya doğmasına imkân hazırladığı diğer problemler anlaşılabilir.

Şüphesiz, Türk-Yunan ilişkilerine bugünkü rengini veren sadece Kıbrıs sorunu değildir. Zamanla başka anlaşmazlıklar da ortaya çıkmış ve ikili ilişkilerde onlar daha ön plâna gelmiştir. Kıbrıs sorununu mümkün olduğu kadar ayrıntılı şekilde tetkikten sonra, onları da daha dar bir çerçevede izah edeceğiz.

Kıbrıs'la ilgili olarak Türk resmi belgeleri yayınlanmamıştır. Bu sebeble bu kısım, yayınlanmış hatırattan ve basında yer almış haberlerden istifade edilerek yazılmıştır.

1 — *Kıbrıs Sorunu*

9.251 km² büyüklüğünde bir ada olan Kıbrıs'ın Kormakiti burnu ile Anamur burnu arasındaki, Anadoluya uzaklık mesafesi 71 km.dir. Suriye sahillerine ise (Andreas burnu ile Lâzkiye kuzeyinde Ra's Ibn Han) 98 km. uzaklıktadır. Ada, güneyde yüksek ve geniş Trodos dağları kütlesi, kuzeyde dar ve ince Karpas kütlesi ve bu ikisi arasında, doğu-batı istikametinde 100 km'ye yakın bir uzunluk ve 15-20 km. derinlikteki Meserya ovasından oluşur. Adanın doğudan batıya en uzak noktaları arasındaki uzunluğu 227 km. kuzeyden güneye en uzak noktaları arasındaki genişliği ise 97 km.dir.

Kıbrıs, Ege denizi kıyıları ile Mısır ve Suriye sahilleri arasında deniz seferleri başladığı günden itibaren, ehemmiyet kazanmıştır. Adanın ismi İ.Ö. 1500'lere doğru Mısır kayıtlarında İsj olarak geçmektedir, daha sonraları bu isim Alaşia'ya dönüşmüş, İbranî kaynaklarına ise Kittim olarak geçmiştir. Yunancada "Kypros" adına ilk Homeros'da rastlanmaktadır. Kypros, Yunancada bakır manasına gelip, adanın zengin bakır madenlerine atfen bu ismin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kıbrıs'ın ilk sakinlerinin eski Grek medeniyeti ile herhangi bir ilişiği ve benzerliği olmadığı şüphesizdir. Adanın bu ilk sakinlerinin, bazen bir idare altında toplanmış mahalli teşekküller halinde muh-

tar bir hayat sürdüğü ve ada üzerinde siyasi manada yabancı hakimiyetinin ilk defa Mısırlılar tarafından tesis edildiği biliniyor.

Asurî Hükümdarı Sargon II, İ.Ö. 715'lere doğru Adayı zaptetmiş, ancak Asur'un dağılmasından sonra, Ada gene Mısır'a bağlanmıştır. Daha sonra İran hakimiyetine geçen Kıbrıs, İ.Ö. 333'de ISSOS savaşından sonra Büyük İskender'in ve İskenderin ölümünden sonra da Mısır Batlamyüslerinin hükmü altına girmiştir.

Ada, İ.Ö. 59 yılında Roma tarafından zaptedildi. Roma'nın ikiye bölünmesinden sonra ise Doğu Roma hudutları içinde kaldı. İslâmiyetin yayılmaya başladığı tarihlerde Ada Doğu Roma'ya ait bulunuyordu.

İslâmların Kıbrıs'a ilk seferi, Halife Osman zamanında, Şam Valisi Muaviye tarafından yapıldı. Bu seferin tarihi İslam kaynaklarında İ.S. 649 yılı olarak gösterilir. 653/654 yıllarında ikinci bir İslam seferini müteakip müslümanların Adaya yerleşmeye başladıkları, 688/689 yıllarında İmparator Justinien II ile yapılan bir anlaşma ile de Kıbrıs'dan alınan verginin iki devlet arasında ortaklaşa taksim edildiği kaynaklarda yer alır.

1191 yılında Haçlı Seferine çıkan İngiltere Kralı Richard'ın, Kıbrıs'ı ele geçirerek burasını Templier şövalyelerine sattığı, onların da adayı Guy de Lusignan'a devrettikleri malûmdur. Bu sonuncunun kurduğu Frenk Krallığı hemen hemen 4 asır devam etmiştir.

Kölemenler döneminde, Baybars I'in Kıbrıs'a bir donanma yolladığı (1270) ama başarıya ulaşmadığı bilinmektedir.

1373 yılında Cenevizliler adayı işgal ettiler ve Frenk Krallığını vergiye bağladılar.

XV.ci asır başlarından itibaren Kölemenler Kıbrıs'a başarılı yeni seferler yaptılar. 1426 yılında Limasol ve Lefkoşe zaptedildi, ama Krallığa dokunulmadı, sadece vergiye bağlandı.

1489 yılında Kıbrıs'ın, Venedik hakimiyetine geçtiğini görüyoruz. Ada'nın 1571 yılında Osmanlılar tarafından zaptı Venedik hakimiyeti sırasındadır.

Osmanlılar Kıbrıs'ta, merkezi Lefkoşe olmak üzere, bir vilayet kurmuşlar, Tarsus ve Sis sancakları da bu vilayete bağlanmıştır.

Kıbrıs 1832'de Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşanın istilâsına uğradı ve 1832'de idaresi Mısır'a bağlandı, ancak 1849 düzenlenmesi ile yeniden İstanbul'dan idare edilmeye başlandı.

1878 Ayastafanos Anlaşmasından sonra ve Berlin Kongresinden önce 4 Haziran 1878 günü imzalanan anlaşma ile, Rusya'ya karşı Osmanlı Devletini korumak taahhüdüne karşılık olarak, Ada, Padişahın Hükümranlığı devam etmek ve her yıl 92.800 liralık bir vergi ödenmek şartıyla İngiltere'nin idaresine bırakıldı.

İngiltere 4 Kasım 1914 günü Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ilân etti.

1915 yılında savaşa katılması karşılığı olarak ada Yunanistan'a peşkeş çekildi, Yunan Kralı Konstantin ve Hükümeti bu teklifi kabul etmedi.

24 Temmuz 1923'de Lozan Andlaşması ile Türkiye Kıbrıs üzerindeki haklarından İngiltere lehine vazgeçti ve ada 1925 yılında müstemleke statüsüne geçirildi.

İngiliz Müstemleke idaresi sırasında Kıbrıs'ın Rus nüfusu arasında Yunanistan'a iltihak cereyanı körüklenmeye başlandı. 1931 yılında çıkan karışıklıklar sırasında genel valinin ikametgâhının tahribine kadar gidildi.

İngiltere, adayı genel vali başkanlığında, bir kısmı Hükümet tarafından, bir kısmı halk tarafından seçilen bir yasama meclisi ile istişarî reye sahip bir icra meclisi yardımı ile idare ediyordu. 1936'da yasama meclisi dağıtılıp selahiyetleri genel valiye devredildi ve sadece adayı ilgilendiren konularda halkın görüşünü tesbit için bir danışma meclisi kuruldu.

1943 yılında seçim yoluyla belediyeler teşkiline başlandı ve idari bakımdan Ada, kaza teşkilatına benzer, 6 bölgeye ayrıldı, bunlar Lefkoşe, Larnaka, Limasol, Magosa, Girne ve Baf'tı.

İkinci Dünya Savaşını Kıbrıs, Alman işgaline uğramadan geçirebildi ve böylece 1945 yılına gelindi.

Enosis düşüncesinin adada filizlenmeye başlayışı 1930'lu yıllardadır. Enosis yani Yunanistan'la birleşmek Megalo idea'nın gereği oluyordu. Megalo idea'nın ne olduğunu daha önce izah ettik.

Kıbrıs'ın yukarıda kısaca verdiğimiz tarihçesi bu adanın Yunanistan'la hiç bir zaman ilgisi bulunmadığını ortaya koymaktadır. Filhakika adada Rumca konuşan bir topluluk vardır. Ancak bunun 4-5 misli bir topluluk meselâ New York şehrinde de vardır. Yunanlılar adanın Yunanistan'a aidiyeti için plebisit düşüncesini de ortaya atmışlardır. Ayni Yunanistan, Lozan görüşmelerinde Batı Trakya'da plebisit yapılmasına karşı çıkan bir devletti.

Eğer Kıbrıs, Lozan sırasında İngiltere'ye terkedilmeyip de Türkiye'ye iade edilmiş olsa idi, bu adanın Rum-Ortodoks ahalisi de mübadeleye tabi olacak ve adada Rum nüfusu kalmayacaktı.

Fakat tabii bütün bu mülâhazalar, adayı ilhak ihtimali oldukça bir köşeye itilebiliyordu. Kıbrıs'ta, Enosis fikrinin 1930'lu yıllarda filizlenmeye başladığına yukarıda temas etmiştik. Bu filizleniş, büyük şehirlerdeki seçkin ve tahsilli kişilerden geliyordu, zira Kıbrıs'daki Rum tedrisat sistemi Yunanistan'dakinin hemen hemen aynıydı. Kıbrıslı bir Rum olarak Enosis fikrini benimsemenin bir vatan görevi olduğu fikri, Kilisede ve mekteplerde aşılanıyordu.

Kıbrıs'da 1936 yılında sendika hareketleri yasalaştı. Kilise, işçi sınıfını da Enosis'i desteklemeye davet ediyordu. Ancak 1941'de kurulan Komünist AKEL Partisi işçi menfaatlerini üstlenince, İngiliz idaresine karşı cephe aldı, fakat Enosis taraftarı da değildi, ilk gayeleri Kıbrıs'da devamlı karışıklık çıkarmak şeklinde idi.

Kıbrıs Türkleri de Enosis karşısında bulunmaktaydı. Ne var ki, Türklerin organize bir topluluk olarak ortaya çıkmaları ancak 1940'lı senelerde gerçekleşebildi, Dr. Fazıl Küçük ve arkadaşları "Kıbrıs Türk Halk Partisi"ni kurdular.

Bu hava içinde 1947 yılına gelindiğinde İngiltere Kıbrıs için bir muhtariyet anayasası hazırlamak düşüncesini açıkladı ve bu maksatla Rumların ve Türklerin çeşitli meslek kuruluşları temsilcilerinden bir danışma meclisi kurmak istedi. Muhtariyeti Enosis'in sonu olarak gören Kilisenin tazyiki ile, AKEL Partisi de dahil olmak üzere, Rum toplumu bunun karşısına çıktı ve bu tarihten sonra adada tedhişçilik hızlanmaya başlandı. Muhtariyetin, Türk halkının Rumlar tarafından ezilmesine yol açmasından endişe eden adanın Türk toplumu da başlangıçta buna pek hevesli görülmemişti. Hatta bu sebeple 28 Aralık 1947 günü Lefkoşe'de büyük bir miting dahi tertiplemişlerdi.

Bu miting Yunanistan basınında bazı aleyhtar yazılar çıkmasına yol açınca, Türk basını da konuya el atmaya başladı. Kıbrıs'da Yunanistan'ın serbest bırakılmayacağına dair Türk basınında çıkan ilk yazı 17 Ocak 1948'de, Cihat Baban'ın, Tasvir Gazetesinde neşredilen makalesi idi.

Toplum temsilcilerinden katılma olmayınca İngiltere 1948 Mayısında bir muhtariyet anayasasını resen ilân etti. Bu Anayasa ile 22 kişilik bir yasama meclisi ve 4 kişilik bir İcra Kurulu oluşturuluyor, Türklere Meclisde 4. İcra Kurulunda 1 üyelik ayrılıyordu. Ayrı-

ca Türk toplumuna, eğitim, din ve şahıs hukuku bakımından muhtar haklar tanınıyordu. Bu anayasa da Kıbrıs Rum liderleri ve partileri tarafından reddedildi.

Ada'da tedhiş hareketleri ve grevler bu tarihten sonra büsbütün arttı. 1948 yılı ayrıca Türkiye'de, gençliğin Kıbrıs konusunda mitingler yapmaya başladığı yıl oldu. İlk miting 25 Aralık 1948'de Ankara yüksek öğrenim gençliğinin yaptığı toplantıdır. Bunu, 1949 yılında Malatya, Balıkesir, Antakya, İzmir'de yapılan mitingler takip etti.

Yunan Hükümetlerinin 1951'e kadar Kıbrıs'la ilgisi oldukça zayıftır. Bunun sebebi daha önce anlattığımız iç durumdur. Ancak Yunanistan içinde Kıbrısa yardım komiteleri kuruluyor ve bu arada 1931 olayları sonunda Kıbrıs'tan çıkartılan Kirou ailesi ve bunların neşrettiği Estia gazetesi de başı çekiyordu. Yardım örgütlerini organize edenlerin arasında da General Grivas ön planda geliyordu. Yunan Hükümetlerinin Kıbrısla yakın ilişkisi 1951'de Plastiras ve özellikle 1952'de Papagos Hükümetiyle başlar. Papagos, Kirou ailesinin yakın dostu ve Enosis taraftarı olarak, daha Başbakan olmadan fikirlerini açığa vurmuş bir kişiydi.

Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi, 1949 Kasımında Enosis konusunda bir plebisit yapmaya karar verdi. Kiliselere asılan listelere halkın gelip Enosis'in lehinde veya aleyhinde olduklarını kaydetmeleri istendi. Bu plebisite katılmayış veya Enosis aleyhinde rey kullanış bir nevi vatan hiyaneti olacaktı.

15 Ocak 1950 günü için tertiplenen bu plebisitin aleyhinde Türkiye'de mitingler tertiplenirken Atina'da da lehte ve Enosis'i isteyen mitingler yapılmaya başlandı. Ocak ayı içinde İstanbul, Ankara ve İzmir'de 3 büyük miting tertiplendiği hatırlanacaktır.

14 Mayıs 1950'de Türkiye'de Demokrat Parti iktidara geliyor, 20 Ekim 1950'de de Makarios, Kıbrıs Başpiskoposu seçiliyordu. Makarios görevine başlarken, Enosis'i, kendisi hayatta iken gerçekleştirmek için elinden gelen her şeyi yapacağını beyan ediyordu.

1951 yılında Makarios'un, General Grivas ile ilk defa buluştukları ve bir gerilla savaşı üzerinde görüştükleri; 1952 yılında Atina'da Kurtuluş Komitesi isminde bir gizli örgüt kurularak Kıbrıs'a silah, para ve propaganda yardımına başladıkları, Rumlar tarafından ileriki tarihlerde yazılan hatırattan anlaşılmaktadır.

Aynı tarihler Türkiye ile Yunanistan arasında bir dostluk ve işbirliğinin gerçekleştirilmesine çalışıldığı, iki ülkenin NATO'ya gir-

meye uğraştıklar yıllardır. Nitekim 1952 Ocağında Yunanistan Dışişleri Bakanı Türkiye'ye geliyor, aynı yılın Nisan'ında, Başbakan Menderes Atina'ya gidiyor, Haziran ayında da Cumhurbaşkanı Celâl Bayar Yunanistan'ı ziyaret ediyordu.

Türk Hükümeti, bu gelişmeler olurken Yunanistanla bir kriz yaratmamak maksadıyla Kıbrıs konusunda bir resmî açıklama yapmamaya gayret ediyor, gençliğin nümayişlerinin ne manaya geldiğinin Yunanistan tarafından anlaşılabileceğini düşünüyordu. Ne var ki Yunanistan Başbakanı Sofokles Venizelos 16 Şubat 1951 tarihinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesi gerktiğini söylemekte mahzur görmüyordu. Yunan Başbakanının bu demeci o tarihlerde gerek TBMM'de, gerek Türk basınında kuvvetli bir reaksiyona yol açmış, ancak Hükümet bu havayı yumuşatmaya gayret etmiştir.

Papagos Hükümeti kurulduktan sonra Yunan Dışişleri Bakanı Stefanopoulos, 1953 Mayıs'ında Yunan Parlamentosunda yaptığı bir konuşmada, Yunanistan'ın Kıbrıs davasından asla vazgeçmeyeceği yolunda bir beyanda bulundu. Bu konuşma üzerine Türkiye Milli Talebe Federasyonu 2 Haziran 1953'de yayınladığı bir beyanname ile Kıbrıs meselesini Türk gençliğinin Milli Davası olarak ilân etti.

Bu tarihten itibaren Türk basını Kıbrıs konusunu artık devamlı üzerinde durulan bir dava haline getirmiş, TBMM'de her vesileden istifade ile konu ve Hükümetin hareketsizliği dile getirilmiş, ancak Hükümet 1955 Ağustosuna kadar sessizliğini devam ettirmiştir. Türk Hükümetinin bu sessizliğini, Yunan Hükümetinin yanlış anlamış ve kendilerini her türlü tasarrufta serbest hissetmiş oldukları bugün anlaşılmaktadır. Nitekim, 1974'den sonra Karamanlis Hükümetinin Dışişleri Bakanlığını yapan M. Dimitri S. Bitsios, henüz askeri yönetimin devam ettiği 1973 yılında yayınlanan ve "Cyprus the Vulnerable Republic" ismini taşıyan hatıratında "1955 ortalarına kadar Kıbrıs politikamızın plânlanmasında Türkiye faktörü ortada yoktu" diyebilmiştir. Yunan Hükümetinin nazarında, Türk kamuoyunun ve iktidar partisi milletvekilleri de dahil olmak üzere, TBMM'nin reaksiyonunun mana ifade etmediği anlaşılmaktadır. Halk oyu ile iktidara gelmiş bir Hükümetin, halkın bu eğilimini devamlı şekilde görmezlikten gelebileceğini düşünmek şüphesiz Yunan devlet adamları hesabına bir hatadır. Bununla beraber 1947'lerden 1955'e kadar, sebebi ne olursa olsun, bu konuda resmi bir beyandan kaçınmış olmak da, o dönemlerin Türk Hükümetleri için her halde hatalı bir davranış olmuştur. Öylesine hatalı bir davranış ki, Türk halkının yıllardır frenlenmiş heyecan ve birikmiş kızgınlığı, daima üzüntü ile hatırlanacak 6/7 Eylül olaylarının patlak vermesine yol açmıştır.

Başbakan Menderes'in 24 Ağustos 1955 günü yaptığı konuşma, Kıbrıs'da Rumların bir katliam hazırladıkları yolundaki haberler üzerine dile getirilmiş hususlardı. O noktaya nasıl gelindiğini de kısaca hatırlatalım.

1950 yılında Kıbrıs Kilisesinin yaptığı plebisitten sonra, Yunan Hükümeti 1951 yılında, İngiltere nezdinde bir teşebbüs yapmış, Yunanistan'daki kamu oyunun Enosis istikametindeki baskısının çok arttığını belirterek, bir olay çıkmaması için Yunan Hükümetinin bu plebisit sonuçlarını resmen kabul etmekten kaçındığını, ancak, İngiliz Hükümetinin istikbale yönelik görüşlerini açıklaması zamanının geldiğini bildirmişti. O tarihte İngiltere Dışişleri Bakanı İşçi Partisinden Herbert Morrison idi. Bu teşebbüsten bir netice çıkmamıştı.

İngiltere'de 1951 Ekim seçimlerini muhafazakârlar kazanıp Eden Dışişlerine gelince, Yunan Hükümetinin yeni bir teşebbüse karar verdiği ancak bunu yapmak için 1953 Eylülünde Eden'in istirahat maksadıyla Atina'ya gelmesine kadar beklediği anlaşılıyor. 22 Eylül'de, Atina'daki İngiliz Sefaretinde, Papagos ile Eden arasında yapılan konuşmada, Eden'in Enosis'e hiç bir şekilde rıza göstermeyeceklerini söylediği bilinmektedir. Yunanistan bunun üzerine konuyu Birleşmiş Milletlere götürmeye karar vermiş ve bu niyetini de 1953 Aralığında İngiltere Hükümetine bildirmiştir. Bitsios'un hatıratından anladığımıza göre, Mr. Eden, bu bildiriyi gayet soğuk karşılamış ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Yunan insiyatiflerini önleyecek imkânımız vardır, cevabını vermiş.

Eden 15 Mart 1954 günü Avam Kamarasında yaptığı bir konuşmada, Yunanistan'ın Kıbrıs meselesini görüşmek üzere İngiltere'ye iki kere müracaatta bulunduğunu, ancak her iki seferinde de talebin reddedildiğini açıklıyor, bundan bir hafta sonra 23 Mart günü de Mareşal Papagos, Yunan Hükümetinin Kıbrıs meselesini Birleşmiş Milletlere götürmeye karar verdiğini ilân ediyordu.

Papagos'un bu açıklamayı yaptığı gün Atina Üniversitesi talebeleri, İngiltere aleyhinde bir gösteri tertipliyor, 25 Mart günü de Enosis lehinde büyük bir miting yapılıyordu.

Yunanistan, Birleşmiş Milletlere müracaat kararını aldıktan sonra, Enosis'in haklılığını göstermek için bütün ülkeler nezdinde yoğun bir propaganda faaliyetine girişti. Kıbrıs konusu ile ilgili Yunan görüşünü aksettirir broşürle birbirini takibe başladı. 14 Ağustos'ta da konuyu resmen Birleşmiş Milletlere götürdü ve 24 Eylül'de talebin gündeme alınması kararlaştırıldı.

Bütün bu dönemde Türk Hükümetinden bir ses çıkmadığı gibi, Türkiye Milli Talebe Federasyonunun 9 Eylül'de İzmir'de yapmak istediği mitinge bile izin verilmedi. Başbakan Menderes "Kıbrıs meselesi üzerinde başkalarının beğenmediğimiz tahriklerine benzer hareketlerin memleketimizde yapılmasını Hükümet olarak milli menfaatlerimize aykırı görmekte ve bu suretle bu gibi mitinglerin akdini kati surette menetmek kararındayız" diyordu.

Birleşmiş Milletlerde Kıbrıs konusu 14 Aralık 1954 günü siyasi komitede görüşülmeye başladı. Yunanistan "self determination" tezini savunuyordu. Komite 15 Aralık günü konunun şimdlik görüşülmemesi kararını aldı. Bu karar 17 Aralık'ta Genel Kurulca kabul edildi. Gariptir Türkiye, Birleşmiş Milletlerde, konunun İngiltere ile Yunanistan'ı ilgilendirdiğini göstermek amacıyla olacak, çekimser oy veriyor ve netice belli olduktan sonra da Başbakan Menderes 18 Aralık 1954 günü "Bu mesele tamamiyle kapandığı için artık müttefikimiz Yunanistan ile aramızdaki dostluğun hatta gölgelenmemesine dikkat ve itina göstermek zamanı gelmiş bulunuyor" diyordu.

Seneler sonra olaylara bakılınca, Türkiye Hükümetinin tutumunu nitelendirecek "saflık"tan daha yumuşak bir sıfat bulabilmek mümkün olmuyor. Gerek Makarios, gerek büyük ölçüde onun zoru ile konuyu Birleşmiş Milletlere götürmüş olan Yunanistan, böyle bir karar beklemiyorlardı. Bu onlar için büyük bir düş kırıklığı olmuştu. Bu durumda gayelerine ulaşmak için şiddet yolu kalıyordu.

1 Nisan 1955 günü Rumca, "Kıbrıs mücadelesi için Milli Teşkilât" manasına gelen kelimelerin ilk harflerini taşıyan EOKA teşkilâtı resmen kurularak General Grivas bunun başına geçti. Kilisenin bütün kaynakları bunun emrine sunuldu ve silahlı mücadele, Devlet Dairelerine, tesislerine sabotajlar başladı. EOKA, Yunanistan ile birleşmek için mukaddes mücadelenin başladığını, buna karşı koyanların hain sayılarak imha edileceğini ilân ediyordu.

1955 Ocağının son günlerinde Kıbrıs'da, içi silah ve mühimmat dolu bir motör yakalanmış, İngilizler bunun bir Yunan limanında yükleme yapmış olduğunu tesbit etmişlerdi. Bu olay, 1 Nisan'dan sonra başlayan saldırılar sırasında hatırlanınca Yunanistan'ın Kıbrıs'daki olayların gerisinde olduğu kanaati yayılmaya başladı ve tabiatiyle Türk komuoyu ciddi bir heyecana kapıldı.

Başlangıçta münhasıran İngiltere ve hain telâkki edilen Rumlara karşı yönetilen EOKA saldırıları, Haziran ayından itibaren Türk-

leri de hedef almaya başladı. 21 Haziran günü Lefkoşe'de, Rum tedhişçilerin attıkları bombalarla 14 Türk yaralandı. 22 Haziran günü Dr. Fazıl Küçük, Başbakan Adnan Menderes'e bir telgraf göndererek, Kıbrıs Türklerinin güvenliğini Türk Hükümetinin korunmasına bıraktıklarını bildirdi. Bu telgraf Türk basınında yer aldı.

Bu gelişmeler olurken İngiltere, 30 Haziran 1955'de Türkiye ve Yunanistan'ı Londra'da bir toplantıya davet etti. Bu davet, Kıbrıs konusunda Türkiye'ye resmen söz hakkı tanımak manasını taşıdığından Yunanistan'da önce hayret, sonra da memnuniyetsizlik uyandırdı. Kıbrıs'da ise, Makarios bunun bir tuzak olduğunu söylüyor ve tedhiş olayları daha da şiddetlenmeye başlıyordu.

Ağustos başlarında, Kıbrıs Rumlarının 28 Ağustos günü Türklere genel saldırıya geçecekleri yolunda bir haber ortaya çıktı. Bu haber Rumların yaymış oldukları rivayetleri Türkiye'ye nakleden Dr. Fazıl Küçük'ten gelen bir mektuptan kaynaklanıyordu.

Türkiye Hükümeti, işte bu haberden sonra, artık sessizlikten çıkmış, 23 Ağustos günü İngiltere'den Kıbrıs Türklerinin can güvenliğinin sağlanması resmen talep edilmiş ve Başbakan Menderes de, 24 Ağustos günü yukarıda temas ettiğimiz konuşmasını yapmıştır. Menderes bu konuşmasında katliam haberlerine temas ederek, bunların doğruluğuna ihtimal vermediğini, ancak kazara böyle bir saldırı olursa, Kıbrıs Türkünün bir an için bile müdafaasız kalacağı endişesine düşmesine gerek olmadığını dile getiriyordu. Başbakan, Yunanistan'a hitaben de, Türkiye'nin, Kıbrıs statükosunda Türkiye aleyhine olabilecek bir değişikliğe katiyen tahammülü yoktur diyordu.

Londra Konferansı böyle bir hava içinde 29 Ağustos 1955 günü başladı.

Konferansda Yunanistan Enosis tezini, Türkiye ise, eğer ada statükosu değişecekse, adanın asıl sahibi olan Türkiye'ye geri verilmesi tezini savundular.

Konferans devam ederken, Selanik'teki Atatürk'ün doğduğu eve bomba atıldığı haberinin duyulması üzerine, İstanbul'da zaten elektrikli olan atmosfer birden patlak vererek, Hükümetin kontrol altına alamadığı 6/7 Eylül olayları ortaya çıkmıştır.

Ancak esef ve üzüntü ile hatırlanacak bu olaylar, yarattığı büyük maddi zararların yanında, politik alanda da Türkiye için handikap teşkil etmiştir.

Londra Konferansı bu olayın yarattığı menfi hava içinde hiç bir neticeye varılamadan sona erdi.

Yunanistan, daha Londra Konferansına gelmeden, Kıbrıs konusunun gündeme alınması için Birleşmiş Milletlere yeniden müracaat etmişti. Genel Kurul bu defa, 23 Eylülde, konunun gündeme alınması teklifini 10 çekimser, 22 olumlu ve 28 olumsuz oyla reddetti. Yunanistan tabiatiyle müsbet, Türkiye ise bu defa menfi oy kullandı.

1956 yılına böylece, Türkiye ile Yunanistan arasındaki münasebetler soğumuş ve Kıbrıs konusu, artık Türk Hükümetinin görmezlikten gelemeyeceği bir problem haline dönüşmüş olarak girildi.

1955 yıh Ekiminde Mareşal Papagos ölmüş ve yerine Stefanapoulos'un geçmesi beklenirken, Kral, Başbakanlığı Karamanlis'e vermişti. Başlangıçta Dışişlerine Theotokis getirilmişti, kendisi 1956 Mayısında istifa ederek Hariciyeye Evangelos Averof geldi. Bu tarihten itibaren Zürih ve Londra Andlaşmalarına kadar Kıbrıs konusunun tarafları, Yunanistan'da Karamanlisle Averof, Türkiye'de Menderes ile, ilk dönemde Dışişleri Bakanlığına bulunmamasına rağmen, Fatin Rüştü Zorlu'dur.

1955 Londra Konferansından bir netice çıkmayınca İngiltere yeniden muhtariyet konusu üzerine döndü. Muhtariyet konusu aslında Londra'da da ele alınmıştı. Yunanistan buna karşı çıkmış, Türkiye ise prensibe itiraz etmeyip Türklerin haklarının güvenlik altına alınması gereği üzerinde durmuştu.

Londra Konferansından sonra İngiltere, Yunanistan'ı da razı edebilmek için self-determination prensibini de kabul edeceğini, ama bunun tatbikinin daha ileriki bir zamana bırakılacağını belirterek Yunan Hükümetiyle temasa geçmişti, bu temaslardan da bir netice çıkmayınca Kıbrıs Genel Valisi John Harding, 1956 Ocağından itibaren, Makarios'la temasa geçti. Genel Vali, İngiltere'nin resmi bir açıklama ile Kıbrıs'a muhtariyet vereceğini söylüyor ve Makarios'un bir açıklama yaparak muhtariyet anayasasının hazırlanması için işbirliğine hazır olduğunu ve tedhişçiliğe önlemek için de her imkânı kullanacağını beyan etmesini istiyordu. Makarios, Genel Valinin tekliflerini kabul için bazı şartlar ileri sürüyor, bu şartlar arasında, Bakanlar Kurulunda Türklere bir yer vermek bulunmadığı gibi, kendi şartları kabul edilmeden tedhişin durdurulması istikametinde bir teşebbüse geçmeyeceğini ortaya koyan hususlar bulunuyordu.

Makariosla görüşmelerin bir neticeye varamayacağı ve onun mevcudiyetinin her türlü gelişmeye engel teşkil ettiği anlaşılınca,

Genel Vali, 9 Mart 1956 günü onu tevkif ettirerek Seyechelles adasına sürdürdü.

Sürgün olayından sonra tedhiş olayları, İngiliz askerlerinin bütün çabalarına rağmen büsbütün artmıştır. İngilizler 10 Mayıs 1956'da yakalanan iki tedhişçiyi idam edince Yunanistan'da ciddi bir reaksiyon doğmuş, Yunan Meclisi, Hükümeti pasif davranmakla itham etmiş ve Dışişleri Bakanı Theotokis istifa ederek yerine Averof gelmiştir.

26 Mayıs'da iki Türk köyüne yapılan bir saldırıda bir Türk öldürülmüş, 27 Mayısda da Baf'da bir Türk Polisi tedhişçilerin kurşunlarına kurban gitmiştir. Bu olaylar üzerine Dr. Fazıl Küçük, Menderes'e bir telgraf çekerek yardım ve himaye istemiş, Türk Dışişleri de 8 Haziran 1956'da bir bildiri yayınlayarak, Ada Valisinin halkı silahlarını teslim etme çağrısına sadece Türklerin uyduğunu, Rumların ise, silahlarını teslim etmek bir yana, her gün daha fazla silhlandıklarını belirttikten sonra, Yunanisatn'ın resmi radyosunun olayları tahrif ederek aksettirişi de kınanmıştır.

Bu tarihten itibaren Türk Hükümetinin, self determination görüşüne karşı resmen cephe aldığını, böyle bir durumun Lozan'ın tadili manasına geleceği görüşünü ileri sürdüğünü de görüyoruz. Nitekim İngiliz Başbakanı Eden 12 Temmuz 1954 günü Avam Kamarasında yaptığı bir konuşmada, self determination konusunun Türkiye için, Lozan Andlaşması bakımından problemler yaratacağı ortaya çıkmıştır, bu sebeble bu istikamette çalışılmasına imkân kalmamıştır, diyordu.

Temmuz içinde İngiltere, Lord Radecliffe'i Kıbrıs'a yolladı ve Kıbrıs'ın statüsünün ne olabileceği konusunda çalışması istendi. Lord Radecliffe, tesbit ettiği anaya asesaslarını 1956 Kasımında Hükümetine tevdi ediyor ve bunlar Aralık ayında İngiliz Hükümetince resmen açıklanıyordu. Anayasa, bir self determination derpiş etmiyordu. Ancak Sömürgeler Bakanı Lennox Boyd, bunu açıklarken, milletlerarası durum müsaade edince, Türk ve Rum toplumlarının istikballerini tam bir serbesti ile kararlaştırabilmelerini temin edecek bir self determination'un tatbiki yolları arasında taksim de düşünlebilir diyordu. Yunanistan bu tasarıyı reddetmiş, Türkiye ise bunun bir müzakere konusu teşkil edebileceğini belirtmiştir.

Türkiye, Radecliffe teklifleri ile ilgili görüşlerini 1957 yılının Ocak ayında hazırladı. Türkiye'nin görüşü, konunun Türkiye-Yunanistan ve İngiltere arasında görüşüleceği esasına dayanıyordu. Ancak böyle bir görüşme yapılamamıştır.

Aksine Şubat ayında devam eden tedhiş olayları Lefkoşe ve Magosa'da yeniden Türklerin öldürülmeleriyle sonuçlanmış ve bu durum tabiatiyle Türkiye ile Yunanistan münasebetlerinde yeni bir gerginlik yaratmıştır.

1957 yılında Kıbrıs konusu Birleşmiş Milletlerde iki defa müzakere konusu olmuştur. Birinci müzakere, 1956 Genel Kurul toplantısının, gündemin uzunluğu sebebiyle 1957 Şubatına taşan müzakereleri sırasındadır. Konu 1956 yılında hem Yunanistan, hem de İngiltere tarafından Birleşmiş Milletlere getirilmişti. Yunanistan self determination istiyor. İngiltere ise Yunanistan'ın Kıbrıs'da tedhişçiliği teşvik ettiği yolunda bir şikâyette bulunuyordu. İngiltere, Yunanistan'ın tedhişçiliği teşvik ettiğini gösterir belgeler dağıtmış, buna karşılık da Yunanistan tedhişçiliği İngiltere'nin kendisinin tahrik ettiği iddiasını ileri sürmüştü.

Siyasi Komisyondaki görüşmelerde, İngiltere ve Yunanistan birer karar tasarısı sunmuşlardı. Bunların ikisi de kabul edilmemiş, buna karşılık, Hindistan delegesinin sunduğu, konuya bir hal çaresi bulunması için tekrar müzakerelere başlanacağı ümidini belirten bir tasarı Komisyondan geçerek 26 Şubat günü de Genel Kurul'da 1 çekimser oya karşılık 57 oyla kabul edimliştir.

Kararın, anlaşmazlığa taraf bütün ülkelerin katılacağı bir müzakereyi öngördüğü aşikâr olmakla beraber, Yunanistan, bu kararın İngiltere ile Kıbrıs arasındaki müzakereleri ön gördüğünü ileri sürerek müzakere fikrini bir tarafa itmiştir. O tarihte Kıbrıs, bağımsız bir devlet olmadığına göre, Birleşmiş Milletlerin bir devlet gibi Kıbrıs'ı hedef tutmasının düşünülemeyeceği üzerinde durulmamıştır.

Mart ayında NATO Genel Sekreterinin, anlaşmazlığın NATO içinde çözülmesi teklifinde bulunduğunu, Yunanistan'ın bunu da reddettiğini görüyoruz.

Ayni Mart ayında, EOKA teşkilatının, Makarios'un serbest bırakılması şartiyle tedhişi durduracağına dair bir beyanat yaptığı, İngiliz Sömürgeler Bakanı tarafından açıklanıyordu. Makarios, Kıbrıs'a geri dönmemek şartiyle 28 Martta serbest bırakıldı. Serbest bırakılırken yaptığı beyanatta Makarios da, EOKA'nın tedhişi durdurmasını istiyor ama bu arada, Kıbrıs'a dönmesine müsaade edilmesini, olağan üstü hal tedbirlerinin kaldırılmasını, Türklerin katılmayacağı ikili görüşmelere başlanmasını ve bu görüşmelerin temelinin self determination olmasını söylüyordu. İngilizler ise bu şartların kabul edilemeyeceğini belirtiyorlardı.

1957 Ekiminde, Kıbrıs Genel Valisi Mareşal Harding'in yerine Sir Hugh Foot atanırken, Türkiye'de de genel seçimler yapılıyordu. Seçim kampanyası sırasında Kıbrıs, devamlı üzerinde durulan bir konu olmuş ve Başbakan Menderes taksim tezini resmi bir görüş şeklinde ileri sürmüştü.

Aralık başında Kıbrıs'da Baf bölgesinde EOKA'cılar tarafından balta ve bıçaklarla parçalanmış 3 Türk'ün cesedinin bulunması tabiatiyle Türkiye'de ciddi bir reaksiyon uyandırıyordu.

Bu arada, Yunanistan'ın Kıbrıs konusunu yeniden götürdüğü Birleşmiş Milletlerde de 1957 yılı içinde konunun ikinci defa görüşülmesine başlanıyordu. Yunanistan bu defa sadece self determination konusunu değil, İngiliz Müstemleke idaresinin Kıbrıs halkına yaptığı zulmü de bir şikayet konusu şeklinde Teşkilatın önüne getirmişti. Ayrıca Yunanistan, üye ülkeleri aydınlatmak onların oyunu kazanmak için yoğun bir propaganda faaliyetine de girişmişti.

Siyasi komisyondaki müzakereler 9 Aralık 1957 günü başladı. Yunanistan'ın reye sunulmasını istediği karar tasarısı self determination prensibinin Kıbrıs'da uygulanabilmesi için yeni müzakerelere başlanması şeklinde idi. Müzakerelerdeki taraflar belirtilmediği cihetle Kıbrıslılarla İngilizler olacağı manası çıkıyordu. Bu tasarı 12 Aralık günü 23 olumlu, 20 olumsuz ve 25 çekimser oyla kabul edilip Genel Kurul'a gönderildi.

Bu netice tabiatıyla Yunanistan için bir büyük başarı idi ve Türkiye'de gayet kötü kaşılandı.

Kararın Genel Kuruldan geçebilmesi için mevcudun üçte ikisinin olumlu oylarını alması gerekiyordu.

Yunan Dışişleri Bakanı Averof, bu kadar oyun toplanamayacağını biliyordu. Bu sebeple Siyasi Komisyon Kararını Genel Kurul'da oylattırmak yerine, Genel Kuruldan geçebilecek, Kıbrıs'ın bağımsızlığını öngören yeni bir tasarı ortaya çıkarmayı düşündüğü, ama bunu New York'ta bulunan Makarios'a kabul ettiremediği Bitsios'un hatıralarında yer alır.

Oylama 14 Aralık günü yapıldı, karar tasarısı 31 olumlu, 23 olumsuz ve 24 çekimser oy aldı. 2/3 çoğunluk temin edilemediğinden tasarı kabul edilmemiş oldu. Ancak evvelki senelere oranla Yunanistan lehine müsbet bir gelişme olduğu aşikârdı. Ayrıca aleyhte verilen oyları Türkiye'nin değil, İngiltere'nin temin ettiği de bir vakıa idi.

1957 senesi de böylece sona ererek 1958'e girildi. Yeni yılın ilk ayı Makarios'un Türkiye'ye gelmek için Atina Büyükelçiliğimizden

vize talep etmesiyle başlamıştır. Bu talebin müsbet karşılanmadığı malûmdur.

Ocak sonu ve Şubat ayı İngiltere'nin, Türkiye ve Yunanistan ile ayrı ayrı temaslarda bulunmasına şahit olmuştur. Bağdat Paktı toplantısı münasebetiyle Ocak sonunda Türkiye'ye gelen İngiliz Hariciye Nazırı Mr. Selwyn Lloyd, Kıbrıs Genel Valisi Hugh Foot'u da Türkiye'ye çağırmış ve böylece Kıbrıs konusu Türk Hariciyesi ile ele alınmıştır. Mr. S. Lloyd 10 Şubat tarihinde de Atina'ya gitmiştir. Bu temasların daha ziyade tarafların eğilimlerini öğrenmeye ve bu eğilimleri yaklaştırmak için ne yapılabileceğini araştırmaya yönelik olduğunu bugün biliyoruz.

23 Şubat'da EOKA, Kıbrıs'da, İngiliz idaresine karşı pasif mukavemete geçmek kararını ilân etmiştir. M. Bitsios hatıratında, "bizim istihbaratımız silahlı mücadeleye yeniden başlamak kararı aldıkları istikametindeydi" der.

1958 Haziranında İngiliz Başbakanı Mr. McMillan'ın teklifleri ortaya çıkmıştır. Ancak daha bu teklifler açıklanmadan, 8 Haziran günü İstanbul'da, 300.000 kişinin katıldığı gazetelerde yer alan, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliğinin Kıbrıs mitingi yapılmış, 9 Hazirandan itibaren de Kıbrıs'da, Rumlar, Türklere saldırıya geçmişler ve taraflar arasında çeşitli bölgelerde çatışmalar olmaya başlamıştır. Yunanistan Hükümeti bu saldırıların Türkler tarafından yapıldığı yolunda Güvenlik Konseyine 13 Haziran'da müracaatta bulunmuş, Türk Hükümeti de saldırıları Yunanistan'ın kışkırttığı istikametinde aynı gün Güvenlik Konseyine şikayette bulunmuştur.

M. Bitsios'un hatıratından naklen yukarıda naklettiğimiz satırlar, saldırıların Rumlar tarafından başlatıldığını gösterse gerektir.

McMillan Planı, 19 Haziran günü, Avam Kamarasında açıklanmıştır. Bu planın açıklanmasından önce Türk ve Yunan Hükümetlerine bilgi verilmiş olduğunu biliyoruz.

McMillan'ın açıkladığı plân, ada üzerinde İngiltere'nin hakimiyeti devam etmekle birlikte, bu hakimiyeti Türkiye ve Yunanistan ile paylaşmayı ön görüyor, bu iki devletin, ada valisi yanına birer temsilci yollayarak Kıbrıs politikasının yürütülmesinde genel valiye yardımcı olmalarını, her iki toplumun birer temsilciler meclisi kurmasını, bu meclislerden seçilecek, Rumlar için 4, Türkler için 2 olmak üzere, 6 üyeli bir Konsey tarafından iç işlerin yürütülmesini öngören 7 yıllık bir muhtariyet dönemi yaratıyordu. Bu plân ne Türkiye'yi, ne de Yunanistan'ı memnun etti. Ancak Yunanistan'ın tutumu çok

daha kesin bir red şeklinde iken Türkiye daha yumuşak bir reaksiyon gösterdi.

Plânın ilanı, Kıbrıs'daki tedhiş olaylarını daha da artırdı, bu defa Türk toplumu da kurdukları Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) ile EOKA'ya karşı koymaya başlamıştı.

Bu arada, NATO Genel Sekreteri Spaak'da, 4 Ağustos'ta, NATO Konseyine, Kıbrıs için geçici bir statü öngören bir plân getiriyordu. Bunun McMillan plânından farkı, Türkiye ve Yunanistan'ın adaya temsilci yollamaları hususuna yer vermeyişi, 7 yıl sonra konunun 3 Hükümet arasında görüşülmesi idi. Bu plândan İngiltere'nin fazla memnun olmadığı ve neticede bunun bir tarafa itildiği malûmdur.

McMillan, kendi plânını izah için 8 Ağustos'da Atina'ya, 9 Ağustos'ta da Ankara'ya geldi. Bu temaslar da mühim bir netice vermedi. Eylül ayında NATO Genel Sekreterinin, NATO bünyesinde bir konferans tertibi teklifi de Yunanistan tarafından kabul olunmadı ve Yunan Hükümeti tekrar Birleşmiş Milletlere müracaat etti.

Siyasi Komisyon, Kıbrıs konusunu 25 Kasım - 4 Aralık tarihleri arasında görüştü. Yunanlılar adaya bağımsızlık vermeyi öngören bir karar tasarısı sunmuşlardı. İngilizler ve Türkler de birer karar tasarısı hazırlamışlardı. Müzakereler devam ederken başka devletler değişik karar tasarısı getirerek, ilgili 3 Hükümet ile Kıbrıs temsilcilerinin de katılacağı bir konferans toplanması teklifini yaptı. İlk olarak oya konan bu teklif 31 olumlu, 22 olumsuz ve 28 çekimser oyla kabul edildi. Türkiye lehte, Yunanistan aleyhte oy kullanmıştı. Diğer karar tasarıları ise geri çekilmiş veya kabul olunmamıştı.

Oylamadan sonra Fatin Rüştü Zorlu'nun, M. Averof'a, her iki tarafın da kabul edeceği bir tasarı bulunabilseydi memnun olacağını, bugünkü neticeden üzüntü duyduğunu, eğer M. Averof isterse görüşebileceklerini söylediği, Bitsios'un hatıratında yer alır.

İki Bakan hakikaten görüşüp bir uzlaşma formülü bulmuşlar ve Genel Kurulda bu formül, 5 Aralık 1958 günü, Meksika tarafından teklif edilerek, itirazsız kabul edilmiştir. Formül, 1957 kararına atıf yaparak "tarafların konuya barışçı ve adil bir çözüm bulmak için çabalarına devam edeceklerine güvenildiği" şeklinde idi.

Averof ile Zorlu arasındaki bu temasın asıl önemi Zurich ve Londra Anlaşmalarının oluşturulmasına yol açışıdır.

Menderes ile Karamanlis'in başkanlık ettikleri, fakat asıl müzakereleri Zorlu ile Averof'un yürüttükleri ilk toplantı, gizli olarak,

İsviçre'de Dolder'de tertiplendi, görüşmeler 5 Şubat 1959 günü başlayıp 11 Şubatta bir mutabakatla sonuçlandı. Aynı gün Averof ve Zorlu kendi aralarındaki mutabakatı İngilizlere izah için Londra'ya geçtiler, Başbakanlar ülkelerine döndüler.

İngiltere'nin de iştirakiyle, nihai şeklini alacak, anlaşmayı hazırlamak üzere 17 Şubat'ta yeni bir toplantı yapılacaktı. Önce Dışişleri Bakanları arasında başlayacak bu toplantıya katılmak üzere, iki Başbakan da 17 Şubat günü Atina ve Ankara'da hareket ettiler. Menderes'in uçağının sisten yere çakıldığı hatırlanacaktır.

Londra'da nihai şeklini alan anlaşma 19 Şubat günü imzalandı. Hastahanede yatan Menderes merasime katılamadı.

Böylece Bağımsız Kıbrıs Devleti 19 Şubat 1959 günü doğmuş oluyordu.

Makarios, bu anlaşmayı imzalamak için kendisi üzerine baskı yapıldığını devamlı şekilde iddia etmiştir. Bu sebeple Bitsios'un hatıratından aşağıki satırları nakletmekte fayda görüyorum.

"Bilahare, bu toplantı esnasında Başpiskoposu tazyik ettiğimiz rivayeti çıkarıldı. Bu doğru değildir. Bu tazyik kendi adamlarından geldi. Kition Metropoliti ve Kykkon manastırı rahibi görüşmemiz sırasında hazırdılar. Makarios, gerekirse istifa edeceğini söyleyince, Kykkon rahibi (istifa edin ve bırakın başka birisi bizi bu çıkmazdan çıkarsın ve bağımsızlığımızı versin) dedi... Başkan sözü Makarios'a verince... tereddütleri olan bir kaç noktadan bahsedip bunların yeniden görüşülebilip görüşülemeyeceğini sordu... Averof, Başkanın müsadesiyle müdahale ederek (Yunanistan imzasına sadıktır ve anlaşmayla bağlıdır. Eğer anlaşmayı Başpiskoposun muvaffakati olmadan hazırlamış olsaydık haklı olarak safdillikle itham edilebilirdik) dedi".

Bu olay 18 Şubat toplantısında cereyan etmişti. Makarios anlaşmayı 19 Şubat'ta imzalamıştır. Bu tarihten sonra, Kıbrıs'da, yeni devletin anayasasını hazırlamak için iki toplum ile Türkiye ve Yunanistan'ın birer anayasa uzmanı arasında çalışmalar başladı. Bu çalışmalar 6 Nisan 1960 günü anayasa metninin imzalanması ile sonuçlandı. Bundan sonra İngiliz üsleri konusunda Makarios ile İngilizler arasında müzakeerler bir süre daha devam etti, nihayet anlaşmaların tümü 16 Ağustos 1960 günü yürürlüğe girdi. Bu arada yeni anayasaya göre yapılan seçimlerde Makarios Cumhurbaşkanı, Dr. Fazıl Küçük de Cumhurbaşkanı Yardımcısı olmuşlardı.

Bir ara Kıbrıs Anlaşmalarının halkın referandumuna sunulması sözkonusu idi. Eğer referandum yapılsa çok büyük ekseriyetle kabul edileceğinde şüphe yoktu. Ancak o takdirde ada halkı Enosis'den vazgeçildiğini reyleri ile ilân ve anayasayı kabul etmiş olacaklar ve bunların değiştirilmesini düşünmemek gerekecekti. Halbuki Makarios daha anlaşmayı imzalarken, bunlardan kurtulmak düşüncesindeydi. Nitekim 28 Temmuz 1960 tarihinde mahalli Rum basınında, Makarios'un, Anlaşmaların bir nihai gaye olmadığını, Kıbrıs Rum milletinin milli davalarını yürütüp, istikbali kendi iradeleri ile şekillendireceği istikametinde bir beyan yaptığı yer alıyordu.

Kıbrıs'da bir referandum yapılmamış ve 1959'da başlayan huzur dönemi ancak 1963'e kadar sürmüştür.

16 Ağustos 1960 tarihinden itibaren Makarios'un ve Rum liderlerinin çeşitli beyan ve davranışları, Anayasa'nın ve Kıbrıs Anlaşmalarının uzun ömürlü olmayacağını göstermeye başlamıştır.

Kıbrıs'ın İçişleri Bakanlığına getirilen eski EOKA liderlerinden Yorgaçis 10 Şubat 1961'de Enosis lehinde bir konuşma yapıyordu.

Makarios, 1961 Nisanında, Anayasaya aykırı olarak vergi toplanmasını emrediyor, 1961 Aralığında da bazı Anayasa hükümlerinin değiştirilmesine çalışacağını beyan ediyordu.

Anayasa'ya göre Kıbrıs'da, kamu görevlilerinin % 70'i Rum, % 30'u Türk olacaktı; % 60'ı, Rum, % 40'ı Türklerden oluşan 2.000 kişilik bir ordu kurulacaktı. Kıbrıs'ın 5 büyük şehrinde Türkler ayrı belediyeler kuracaktı. Makarios bu konuların hiç birisini gerçekleştirmiyordu.

1962 Haziranında Amerika'ya giden Makarios'un, bu ihtilaflı konular hakkında Bitsios'a şunları söylediğini anlıyoruz.

"Kıbrıslı Türklerle uyuşamadığımız 3 nokta var, bağımsız belediyeler, Türk memurlar ve ordu. Belediyeler Kanununda Başkan Yardımcısı Küçük ile bir anlaşmaya varabileceğimizi zannediyorum. Memurlar konusunda, nüfusları % 18 olduğu halde, anlaşmalar onlara % 30 nisbetinde yer ayırıyor, bu yerleri dolduracak yetişmiş insanları olmadığından, kamu hizmetlerini aksatmamak için dikkatli davranmam gerekiyor. Kıbrıs ordusuna gelince, Türkler, bölük seviyesinde bağımsız ordu kurmak istiyorlar, ben bu durumda hiç ordu kurmamayı tercih ederim. Ben Devlet Başkanıyım, kararlarımı tatbik edeceğim, bununla uyuşmayanlar Birleşmiş Milletlere müracaat etsinler, o zaman bakarız..." Makarios'un Kıbrıs'ın 2

toplumdan oluştuğunu sarahatle ortaya koyan Anayasa maddelerine aldırmaksızın, Türk toplumunu bir azınlık olarak gördüğü açıkca belli oluyordu.

Türkiye bu beyan ve davranışların iyi netice vermeyeceğini, gerek Makarios'a, gerek Yunanistan Hükümetine zaman zaman hatırlatıyor, fakat bunların Kıbrıs'ın içişleri olduğu ve dolayısiyle Türkiye'nin karışmaması gerektiği anlamına gelecek cevaplar alıyordu.

Makarios, 22 Kasım 1962 günü Türkiye'ye geldi. Bu ziyaret sırasında da kendisine bu hususların anlatıldığı bilinir. Hakikaten Makarios Çankaya'da yapılan toplantıda, Kıbrıs Anayasasının bazı işlerin yapılmasını engellediğini söyleyerek, Anayasanın değiştirilmesi konusunu ortaya atmıştı. İsmet Paşa, Anayasanın tek taraflı olarak değiştirilmesine hiç bir şekilde muvafakat etmeyeceği karşılığını verince, bu konu üzerinde bir daha durmamıştı. Ancak Makarios'un kendi düşüncelerinden vazgeçmediği de bir vakıadır. Makarios Kıbrıs halkının menfaatlerini Anayasadan üstün tutarım diyebiliyordu. Burada kastettiği Kıbrıs halkı ise tabiatiyle sadece Rum toplumu oluyordu.

Ankara'daki görüşmelerde Anayasa konusuna temas bundan ibaret iken, Makarios Kıbrıs'a döndükten bir süre sonra yaptığı bir basın toplantısında, Anayasanın ayrı belediyelere ilişkin hükmünün uygulanamaz olduğunu Ankara'daki Türk yetkililerine söyledim diyor ve bu beyanı 1 Ocak 1963 tarihli Times gazetesinde neşrediliyordu.

Makarios'un Ankara ziyaretinden hangi izlenimle ayrıldığını tabiatiyle bilmiyoruz. Ancak Türkiye'nin kararlı tutumunu şahsen görüp, Türkiye'nin kendisini istediği gibi harekette serbest bırakmayacağına kanaat getirmiş olduğu muhakkaktır. Bunun sonucu olarak düşüncelerini bir olup bitti şeklinde tatbike koymanın en çıkar yol olduğunu düşünmüş ve bu maksatla Akritas plânını hazırlatmış olması düşünülebilir. Yunanlılar, Akritas plânından bahsetmeyi pek sevmezler. 1963 olaylarının içinde yaşamış olan, o günlerde Yunanistan'ın Milli Savunma Bakanı bulunan P. Garoufalias bile, hatıratında "Başpiskopos 1963 yılının Ağustos ayından önce Yorgaçis (Kıbrıs İçişleri Bakanı) vasıtasıyla, Kıbrıslı Yunanlıların karşı örgütünü organize etmeye başlamıştı" demekle iktifa eder.

Akritas plânının metnini, Kıbrıs'da yayınlanan Patris gazetesinin 21 Nisan 1966 tarihli nüshasında neşredilmiş olması sayesinde biliyoruz. Ancak bu metinde tarih yoktur. Garoufalias'ın hatıratından, bunun 1963 Ağustosundan evvel yapıldığını anlıyoruz. Eğer plân da-

ha evvel yapılmış değilse bunun Ankara ziyaretinden sonra hazırlandığını düşünebiliriz.

Akritas plânının özetini vermeden önce o tarihlerde Kıbrıs Rumlarının kuvvetleri hakkında bilgi edinmekte zaruret vardır. Garoufalias, bu kuvvetleri şöyle belirtir:

Resmi Kıbrıs Ordusu, gücü 2 bölük şeklinde 450 kişilik bir kuvvettir. Kıbrıslı Rumlardan oluşan gayri resmi daha doğrusu gizli teşkilat ise 20 bölük olup, her bölüğün gücü 50-70 kişidir. Yani toplam güç 1000-1400 kişi olmaktadır. Silâhları Yunanistan'dan gönderilmiş tüfeklerle, az sayıda ağır toplar ve 60 mm.lik tanksavar havanlardan oluşmaktadır. Bunlardan hariç olmak üzere Sampson, Lisarides ve diğerlerinin organize ettikleri daha zayıf kuvvetler de mevcuttur. Gene aynı tarihlerde Atina'da 150 kişi Kıbrıs'a gitmek üzere gönüllü olarak eğitime tabi tutulmaktadır.

Garoufalias, Yunanistan'ın hazırladığı "Pirsos" planına göre, 1963 Nisan ayında, Kıbrıs'a, Attika'da yedek kuvvet birliği olarak bulundurulan bir alay (veya tugay)ın gönderilmesinin öngörüldüğünü de ilave ediyor, ancak bu intikalin alenen yapılabilmesinin imkansız olduğunu da ekliyor.

Akritas plânı, ana hedefin Enosis olduğunu belirttikten sonra, Kıbrıs anlaşmaları ile problemin halledilmemiş olduğu, bunların gözden geçirilmesi gerektiği kanaatini dünya efkarında uyandırmak gerektiğini kaydediyor ve şöyle devam ediyordu: "Anlaşmaların getirdiği hal şeklinin, halkın tasvibine sunulmamış olması elimizde kuvvetli bir kozdur; liderimiz bu konuda gayet akıllıca hareket ederek bir referandum yapmamışlardır. Zira 1959'daki atmosfer içinde halk bu anlaşmaları nihai şekilde tasvip edecekti... Şimdi dünya kamuoyunu kazanmak için mücadelemizi Enosis'e değil, self-determination'a bağlamalıyız. Self-determination hakkını kullanabilmek için de Anlaşmalardan kurtulmamız lazımdır. İlk hedef garanti anlaşması olmalı ve bunun Kıbrıs Rumları tarafından kabul edilmediğinin üstünde durulmalıdır. Garanti anlaşması bertaraf edilince istikbalimizi bir plebisit ile tesbit için hukuki veya moral hiç bir mani kalmayacaktır. Bu neticeye varmak için takip edilecek yol şudur:

"a) Anlaşmaların menfi taraflarını tadil edip, garanti ve ittifak anlaşmalarını fiilen hükümsüz kılmak. Bu kademe elzemdir, zira anlaşmaların menfi yönlerini tadil isteğimiz milletlerarası forumda kabul görür ve böyle bir istek dolayısiyle müdahale haksız sayılır.

b) Bu elde edilince garanti anlaşması hukuken tatbik edilmez hale gelecektir.

c) Self-determination hakkını kısıtlayan garanti ve ittifak anlaşmaları hükümleri ortadan kalkınca, Kıbrıs halkı, istediğini serbestçe ifade ve tatbik imkânına kavuşacaktır.

d) Devlet kuvvetleri (polis kuvveti) ve dost askeri kuvvetler için iç ve dış her müdahaleyi hukuken önlemek, artık tamamen bağımsız olacağımızdan imkân dahiline girecektir.

"Milletlerarası forumda bir başarı istiyorsak, bir önceki kademeyi gerçekleştirmeden, diğerini hiç bir şekilde açığa vurmamalıyız... Eğer (d) kademesini açıklayacak olursak (a) kademesindeki tadilden bahsetmek manasız olacaktır, zira devletin ve anlaşmaların yürüyebilmesi için menfi yönlerin tadili gerektiği mazeretini ileri sürmemiz o zaman gülünç olacaktır... Dış desteği elde edebilmemiz için teklif edeceğimiz tadiller mantıklı ve haklı olmalıdır, dolayısiyle teklif edeceğimiz tadilleri çok büyük bir dikkatle tesbit etmeliyiz... Barışçı müzakereye her zaman hazır olduğumuz izlenimini yaratmalıyız... Ancak genel hedefe varmak maksadiyle ilk kademe olarak tadil konusunda yapacağımız davranışlara, Türklerin olay çıkarmadan bakacaklarını düşünmek saflık olur. Bu sebeple Teşkilâtımızın kuvvetlendirilmesi elzemdir... Türklerin ani bir mukavemeti ile karşılaşırsak, karşı saldırımız derhal yapılmadığı takdirde, Rum halkı arasında panik doğabilir... Türklerin herhangi bir gayretini kuvvetle kararlılıkla ortadan kaldırmak başka anayasa tadilleri için bize kolaylık sağlar... Eğer toplumlararası çatışma genel bir mahiyet alırsa, Enosis'i derhal ilâna hazır olmalıyız, zira bu takdirde diplomatik teşebbüsleri beklemeye gerek kalmayacaktır..."

İşte Akritos plânının esasları bu idi.

Makarios'un, 30 Kasım 1963 günü, Anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi için Dr. Fazıl Küçük'e verdiği ve birer suretini de Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Büyükelçiliklerine yolladığı 13 maddelik memorandumu kıymetlendirirken, hem Akritas plânını, hem de Garoufalias'ın yazdıklarını gözönünde tutmakta fayda vardır.

Ayrıca o tarihlerde Türkiye'de, İnönü Başkanlığındaki CHP, YTP, CKMP Koalisyonunun sallandığını ve Makarios'un Türkiye'nin sıkıntılı bu iç durumdan istifade etmek istediğini de ayrıca düşünmek gereklidir.

Memorandum şu şekilde başlıyordu :

"Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası bugünkü şekliyle devletin kolay yönetimi bakımından güçlükler yaratmakta, ülkenin kalkınma ve gelişmesini engellemektedir. Anayasa, milletlerarası kabul görmüş, demokratik ilkelerle çelişen bir çok kendine özgü hükmü kapsadığı gibi, Kıbrıslı' Rumlar ve Türkler arasında da çatışma nedenleri yaratmaktadır.

"1951 Şubatında, Lancaster House'da toplanan ve Kıbrıslı Rumların lideri olarak çağrıldığım Konferansta, Yunan ve Türk Hükümetleri arasında Zurich'te mutabık kalınan ve İngiliz Hükümeti tarafından kabul edilen anlaşmaların belli hükümleri bakımından bazı itirazlar öne sürmüş ve ciddi kuşkular göstermiştim. Bu anlaşmanın hiç olmazsa bazı hükümlerinin değiştirilmesi için büyük çaba harcamıştım. Şu kadar ki bu çabamda başarılı olamadım ve anlaşmayı mevcut haliyle imza veya bütün muhtemel ciddi neticeleriyle beraber red şıklarını içeren bir çıkmaz karşısında kaldım. O koşullar tahtında benim için anlaşmayı imza etmekten başka bir olanak yoktu. Zorunluklar beni bu yola gitmeye zorladı."

Bu ifadelerin Akritas planı ile uygunluğu ve ayrıca, yukarılarda M. Bitsios'dan naklen kaydettiğim olayların hakiki cereyan tarzına aykırılığı göze batacaktır. Uzun olan memorandumun tamamını yazacak değilim. Sadece 13 teklifi kaydetmekle yetineceğim.

1. Cumhurbaşkanı ve Başbakan Yardımcısının veto hakkının kaldırılması,
2. Cumhurbaşkanının yokluğunda ona Başkan Yardımcısının vekâlet etmesi,
3. Temsilciler Meclisinin Rum Başkanıyla Türk Başkan Yardımcısının kendi grupları yerine bütün Meclis tarafından seçilmesi,
4. Temsilciler Meclisi Başkanının yokluğunda ona Yardımcısının vekâlet etmesi,
5. Bazı kanunların kabulü için ayrı çoğunluk usulünün kaldırılması,
6. Belediyelerin ayrı değil birleşik olması,
7. Adalet mekanizmasının birleştirilmesi,
8. Güvenlik kuvvetlerinin Polis ve Jandarma olarak ayırımından vazgeçilmesi,
9. Güvenlik ve savunma güçlerinin sayılarının kanunla tesbiti,

10. Rum ve Türklerin kamu hizmetlerine katılma oranının nüfus oranına uydurulması,

11. Kamu Hizmeti Komisyonu üyelerinin 10'dan 5'e indirilmesi,

12. Kamu Hizmeti Komisyonu kararlarının basit çoğunlukla alınması.

Görüleceği üzere, sanki Türklere ek bazı imkânlar sağlar görünen 2.ci ve 4.cü maddeler yanında, diğer teklifler Türk toplumunun bütün garantilerini yok ediyordu. Bu garantilerin kalkması kabul edilirse garanti anlaşmasının işlemesine hakikaten imkan kalmazdı.

Bu memorandumun verilişi konusunda Bitsios'un hatıratında enteresan bir husus vardır ki, onu kaydetmeden konuya devam etmek hata olur. Hatıratın bu kısmını aynen aşağıya alıyorum (parantez içindeki kısımlar bizim ilâvemizdir).

"Mayıs ortalarında, Kıbrıs Dışişleri Bakanı, Londra'da Commonwealth Devlet Bakanı Duncan Sandys ile görüşmüştü. Kıbrıslı Bakan, Kıbrıslı Türklerle dostane bir anlaşmaya varmak için Kıbrıs liderlerinin karşılaştıkları, Ankara'dan kaynaklanan güçlükleri dile getirmişti. (Görüleceği üzere bir taraftan Kıbrıslı Türkler, öbür tarafta da Kıbrıslı liderler, yani Rumlar vardır. Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Türk Bakanlar lider sınıfına girememektedir). Bu güçlükleri, Türkiye'nin Kıbrıs'ın iç işlerine müdahale hakkını veren garanti anlaşmasının mevcudiyetine bağlamıştı. Bakan bu durumun, Kıbrıs'ın İngiltere Commonwealth üyeliği sıfatiyle telif edilebilip edilemeyeceğini sormuştu.

"Bize nakledilen bilgiye göre, Sandys garanti anlaşması konusunda herhangi bir münakaşanın zamansız olduğunu söylemiş, ancak Anayasanın en fazla anlaşmazlık yaratan bazı hükümlerinin değiştirilmesi lüzumunu kabul etmişti. Konunun Lefkoşe'de İngiltere Yüksek Komiserliğiyle birlikte tetkik edilmesinin faydalı olacağını ifade etmişti.

"Bu ne demekti. Türkiye'nin karşıt olduğu herkesin malûmu iken Anayasanın tadilini düşünmek nasıl mümkün olurdu. Başpiskopos, İngilizlerin teşviki ile, Anayasa tadili için teklifler ileri sürerse ne olacaktı?

"Atina yetkililerini şaşırtan hususlardı bunlar.

"31 Mayıs 1963'de, Ottawa'da, NATO Dışişleri Bakanları toplantısında, Evangelos Averoff, İngiliz meslekdaşı Sir Alec Home'a konuyu açtı. Bu görüşmeden Averoff'un aldığı intiba, İngiliz Dışişleri

Bakanının sadece statüko'da herhangi bir değişikliği uygun görmemekle kalmayıp, hatta belediyeler konusunda Kıbrıs'lıların tutumunu da doğru görmediği merkezindeydi. Sir Alec Home, Ankara'nın tutumunu ılımlı telâkki eder görünüyordu. (Kıbrıslılar gene sadece Rumlar oluyor).

"Herhangi bir Anayaas tadiline Türklerin karşı çıkması sonucu, İngiliz Dışişleri, bizim Büyükelçimize, bazı Anayasa değişiklikleri zaruretini kabul etmekle birlikte, Türkiye'nin muvafakatini temin mümkün olamayacağından, İngiltere'nin herhangi bir insiyatif almaya hazır olmadığını açıkca bildirmişti.

"Derken Ekim ayında, Lefkoşe'deki İngiliz Yüksek Komiseri, Kıbrıs Rum tarafının istediği Anayasa tadillerinin bir memorandum haline sokulmasını telkin etti. Eğer memorandum taminkâr olursa, Hükümeti bunu destekleyecekti.

"Bu telkinin İngiliz Hariciyesi görüşlerine aykırılığı o kadar aşikardı ki, Yunan Hükümeti bu hususu Kıbrıs Hükümetine bildirmek durumunda kaldı. Fakat Sir Arthur Clarke'ın fikri ağır bastı."

M. Bitsios, böylece memorandum verilmesinin mesuliyetini İngiliz yüksek komiserine yüklemektedir. Ancak bu kadar mühim bir konuda Yunan Hükümeti, İngiliz Hariciyesiyle temas ederek, İngiliz Yüksek Komiserine talimat gönderilmesini temin edebileceği gibi, Makarios'a, münasip şekilde memorandum verilmemesini de söyleyebilirdi.

Türkiye 6 Aralık günü bu memorandumu cevaplandırarak tekliflerin her birini ayrı ayrı ele alıp sebeplerini de göstermek suretiyle neden tatbik edilemeyeceklerini açıkladı. Türk muhtırası şu iki cümle ile bitiyordu :

"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti sözkonusu Anayasa güvencesinin hayati olduğu kanaatindedir.

"Bu itibarla memorandumun ihtiva ettiği tekliflerin Türkiye Cumhuriyeti tarafından kabulüne imkan yoktur."

Bitsios hatıratında "Türkiye Hükümeti, Başkan Makarios'a cevabında, memorandumu reddettikten başka, Kıbrıs Anayasası her hangi bir şekilde değiştirilirse müdahale edeceği tehdidini de yapıyordu. Tehdide hiç gerek yoktu, zira Makarios sadece müzakere için tekliflerde bulunmuş, ama tek taraflı harekete geçeceğini söylememişti" der.

Türkiye'nin cevabında ne müdahale, ne de tehdit ifade eder hiç bir kelime yoktur. 13 teklifin her biri teker teker ele alınıp neden

kabul edilemeyeceği belirtilip yukarıda aynen yazdığım iki cümle ile muhtıra sona ermiştir. M. Bitsios'un bu tehdit sözünü nereden çıkardığı anlaşılamamaktadır.

Makarios, Türk cevabını, Kıbrıs'ın iç işlerine müdahale mahiyetindedir, kabul edilemez mütalaası ile Lefkoşe Büyükelçiliğine geri göndermiştir.

20 Aralık gününü 21 Aralığa bağlayan gece, Kıbrıslı Rum polisler Lefkoşe'de, içinde Türklerin bulunduğu bir otomobili ve yolcuları haksız şekilde aramak istediler. Türkler karşı koyunca çıkan kargaşada Rum polisler Türk halka sebepsiz yere ateş açtılar 2 Türk öldü ve 4 Türk yaralandı.

Ertesi günü bu olayı protesto için okulların önünde toplanmakta olan Türk Erkek Lisesi öğrencilerine hızla geçen bir otomobilden bilinmeyen kimseler tarafından ateş açıldı ve 2 öğrenci yaralandı. Aynı sıralarda diğer bazı semtlerde de Türklere ateş açıldı.

Bu 21 Aralık saldırılarını, yukarıda naklettiğimiz Akritas plânının, Türkler karşı koyarlarsa bunu derhal defetmek talimatı çerçevesine oturtabileceğimiz aşikardır. Bu saldırılar Türklerin karşı koymasıyla karşılanınca, gene Akritas plânına uygun olarak, Kıbrıs Rum Kuvvetleri sadece Lefkoşe'de değil, adanın her bölümünde Türklere karşı genel bir saldırıya geçtiler.

24 Aralık günü öğleye kadar tesbit edilen Türk kayıpları 24 ölü, 15 ağır, 40 hafif yaralı idi.

Aşağıda olayların gelişmesinin filmini vereceğiz, ancak hemen belirtmek gereken bir nokta, Makarios'un saldırıları başlatmak için Türkiye'deki Hükümet buhranını kullanmış olduğu (Koalisyon dağılmış ve İsmet Paşa yeni Hükümeti kurmaya uğraşmaktaydı) ve ayrıca bu çatışmalardan istifade ederek, gene Akritas plânına uygun olarak, Kıbrıs Anlaşmalarının artık yürürlükte olmadığını beyan edip, Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve 3 Bakan da dahil olmak üzere, idaredeki bütün elemanları zorla görevlerinden uzaklaştırdığıdır.

Gene bu saldırılarla ilgili olarak Garoufalias'ın, aşağıki satırları da, Rumlar ve Yunanistan açısından konuya ışık tutar mahiyettedir. Garoufalias şöyle yazar:

"Anlayamadığım esas nokta şudur: Makarios nasıl güçlü noktaları Kıbrıslı Türklerin eline terketti? Onları kendisi alıp kontrolü altında tutabilirdi. Eğer Kıbrıs Hükümeti Ada'nın bütün kontrolünü

sağlamış olsaydı, konu gelecekte değişik bir karaktere sahip olacaktı. Acaba Makarios Türk Hükümetinin tamamen hareketsiz kalacağına mı inanmıştı...

"Bu hareket, Kıbrıs liderleri ve idarecilerinin en büyük siyasi hataları olarak kabul edilebilir. Bu davranıştan ötürü o kadar büyük hayrete düştüm ki, bu hususun aydınlanabilmesini sağlamak için 1964 yılının Temmuz başlarında Kıbrıs'a 3 generalden müteşekkil bir heyet yolladım. 11 Temmuz tarihinde dönerek bana raporlarını verdiler. Yorgaçis'in bazı hatalar yapıldığını kabul ettiğini, siyasi ve askeri uzmanların kifayetsizliğinden şikayetçi olduğunu söylediler..."

Bu satırlar kendi kendine konuşan ifadelerdir. Bu durumda Bitsios'un hatıratındaki "...azınlık savunmasız ve hazırlıksız olmaktan çok uzak olup bütün cephelerde saldırıya geçti. Sürprizle karşılaşan Grekler ümitsizce savunmalarını organize etmeye çalıştılar" şeklindeki ifadeyi, Garoufalias'ın sözleri olmasa bile, olayların cereyan tarzı karşısında izah pek zordur. Herhalde "hafızai beşer nisyan ile malûldur" prensibinden hareket edilmiş olmalıdır.

Olayların Türkiye'den görülen filmini şu şekilde tesbit ediyoruz.

23 Aralık 1963 günü, öğle vakti, Yunanistan ve İngiltere (iki garantör) ile ABD Büyükelçileri davet edilerek, saldırıların derhal durdurulması için birlikte hareket olunması istendi.

Aynı gün gece 22.30'da İngiltere Büyükelçisi, adada asayişi koruyacak tedbirlerin alınması için Makarios'a ortaklaşa müracaat konusunda İngiltere'nin, Türkiye ve Yunanistan'a katılmaya hazır bulunduğu cevabını getirdi.

24 Aralık günü İngiltere commonwealth işleri nazırı Duncan Sandys başkanlığında 10 kişilik bir heyet Kıbrıs'a gitti. Aynı gün 3 garantör devlet temsilcisi Makarios nezdinde bir teşebbüs yaptılar.

Buna rağmen 24 Aralığı 25 Aralığa bağlayan gece, Rumlar ağır makinalı tüfek, havan topu ve hafif makinalı tüfek gibi silahlarla Türk mahallelerin hücum ettiler, özellikle Küçük Kaymaklı'da kadın, erkek ve çocuk ayırmaksızın Türk halkını öldürmeye devam ettiler.

25 Aralık saat 01.00'de Ankara'da, İsmet Paşa, Genelkurmay ve Dışişlerinin ileri gelenlerini topladı. Alınan karar bir Türk jet filosunun sabah vakti ada üzerinde alçaktan ihtar uçuşu yapması ve iki garantör devlete yeniden müracaatla, ateşin durdurulması için adadaki 3 devlet kuvvetlerinin birlikte hareket etmelerinin istenmesi idi.

Dışişleri Bakanı Erkin bu kararları sabah saat 02.00'de İngiliz, 02.30'da da Yunan Büyükelçilerine bildirdi. Ayrıca NATO müttefiklerimizin durumdan haberdar edilmeleri için NATO Delegeliğimize talimat verildi.

25 Aralık sabahı Yunanistan, 3 devlet Dışişleri Bakanları arasında bir toplantı teklifi ile geldi. O sırada ilk iş, ateşin kesilmesi olduğundan bu teklif İsmet Paşa tarafından kabul edilmedi.

Aynı gün saat 14.00'den itibaren Türk jetleri, Lefkoşe'de adeta damlara sürtünecek derecede alçatan ihtar uçuşlarına başladılar. Aynı saatte Kıbrıs'daki Türk Alayı Garnizonundan çıkarak, Türk toplumunu koruyabilmek için Gönenli bölgesine intikal etti.

İhtar uçuşlarından sonra Makarios ateşin kesilmesine razı oldu. Gene 25 Aralık akşamı İngiltere, garanti anlaşmasına taraf 3 devletin ateşin kesilmesi için birlikte müdahalede bulunmalarından başka çare kalmadığını açıkladı. Kıbrıs Hükümetinin daveti üzerine vukubulacak bu ortak müdahale teklifi Türkiye ve Yunanistan tarafından kabul edildi. Bu karar 25 Aralığı 26 Aralığa bağlayan gecenin son dakikalarında Kıbrıs Hükümetine tebliğ edildi ve aynı anda Ankara, Londra, Atina ve Lefkoşe'de bir resmi tebliğ neşredildi ve bu şekilde resmen ateş kesilmesi temin edildi.

Buna rağmen saldırılar durmadı. 26, 27, 28, 29 ve 30 Aralık günleri çeşitli bölgelerde saldırılar, adam kaçırmalar ve rehin almalar devam etti, arada öldürme vakaları da oluyordu. Bununla beraber nisbi bir sükûnet tesis edilmişti.

13 Ocak 1964 günü İngiltere, 16 Ocak'ta başlamak üzere, 5'li bir toplantı teklif etti.

Bu konferansda Kıbrıslı Rumlar, Anayasa değişikliği konusundaki görüşlerini tekrar etmişler, kafalarındaki düşüncenin Türk toplumunu bir azınlık olarak görmek olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna karşılık Türk toplumu, coğrafi bakımdan iki bölgeli bir idare düşüncesini ileri sürmüşlerdir. Türkiye'yi temsil eden Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, son olaylara sebeb olanların cezalandırılmasını, zarar görenlerin tazminini, evleri yıkılanların emin yerlere yerleştirilmelerini, ada'da güvenliğin ve normal hayat şartlarının geri gelmesi ve benzer olayların tekrarlanmasının kesin şekilde önlenmesi için gereken tedbirlerin alınmasını istemiştir.

Yunanistan temsilcisinin toplantıda ne söylediğini tesbit edemedik.

İngilizler, Türk ve Rumların bir arada oldukları muhtelit köylerin mümkün olduğu ölçüde azaltılmasını öngören bir teklif ileri sürmüştür.

Bu konularda hiç bir görüş birliğine varılamamış, dolayısiyle Kıbrıs statüsü olduğu gibi kalmıştır. Kıbrıs'da güvenliğin sağlanması konusunda ise, Amerika'nın da mutabakati ile, İngiltere, NATO ülkelerinden alınacak kontenjanlardan oluşacak ve Yunanistan, Türkiye ve ABD Hükümetlerince de desteklenecek bir barış koruma gücü kurulmasını, Türkiye veYunanistan'ın, garanti anlaşması ile kendilerine tanınan tek taraflı müdahale hakkını 3 ay süre ile kullanmamaya söz vermelerini, 3 garantör devletle, ABD ve diğer bir NATO ülkesinden bir arabulucu seçilmesini teklif etmiştir.

Türkiye'nin, 31 Ocak 1964 günü yapılan bu teklifleri kabul ettiği Nihat Erim'in hatıratında kayıtlıdır. Bitsios'un hatıratında ise, Lancaster House konferansının 10 Şubat günü mutlak bir başarısızlıkla sona erdiği zikredilmekte, Yunanistan'ın, bu teklife ne cevap verdiği belirtilmemektedir, bununla beraber Metin Toker'in hatıratından Yunanlıların bu teklifi kabul etmiş oldukları anlaşılıyor.

Metin Toker, İsmet Paşayla 10 yıl isimli hatıratının 4.cü cildinde o günleri şöyle anlatıyor:

"Amerika'nın Kıbrıs işine girmesi 1964 başında, çıkmaza saplanan Londra Konferansından çekilme kararını vermemiz üzerine oldu. General Lemnitzer ile Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Hare'nin, İsmet Paşa'dan, Kıbrıs'a karşı girişilebilecek bir askeri harekatı kısa süre için durdurmasını istemelerinden pek az sonra Amerika spektaküler bir hareket yaptı: Ortak bir İngiliz-Amerikan teklifi Ankara'ya, Atina'ya ve Kıbrıs'taki Rum yönetimiyle Türk yönetimine duyuruldu. Washington'da Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball ve Orta-Doğu işlerine bakan Talbott, yanlarında İngiltere Büyükelçisi olduğu halde Türkiye ve Yunanistan Büyükelçilerini çağırıp tebligatı yapmışlar. Aynı tebligatı Ankara'da da, hemen hemen aynı saatte, Amerika ve İngiltere Büyükelçileri İsmet Paşa'yı ziyaret ederek yaptılar. Plâna göre, Kıbrıs'ta sükûn ve güvenliği sağlamak için NATO üyesi devletlerin askerlerinden müteşekkil 10.000 kişilik bir kuvvet gönderilecekti. Ada'daki Türk ve Yunan askerleri de bu kuvvet mensubu sayılacaklar ve o komutanlık emrine gireceklerdi. Kuvvete Amerika 2.000 kadar asker verecekti. Diğer NATO üyeleri kendi kontenjanlarını kendileri tayin edeceklerdi. NATO kuvveti adada üç ay kalacaktı. Gerekirse bu süre uzatılacaktı. Kuvvetin adada bulunacağı devrede İngiltere, Türkiye ve Yunanistan kendilerine Zürih

ve Londra anlaşmaları gereğince tanınan müdahale hakkını kullanamayacaklardı.

"Bilmiyorum, İsmet Paşa'nın dışında bir Başbakan, Türkiye'nin üzerinde hassas bulunduğu müdahale hakkını bir süre rafa kaldıracak böyle bir teklifi memlekete kabul ettirebilir miydi?

—"Kabul edeceğiz" dedi.

"Kararda başlıca rolü Türkiye'nin "müşkilat çıkaran bir devlet" gibi görünmemesi gayesi oynuyordu. Üstelik adaya karşı bir askeri harekat için, bırakınız siyasi ihtilâtlarını, teknik olarak da hazır bulunmadığımız ortaya çıkmıştı.

"Bir de, sanırım, İsmet Paşa'nın aklında, Atina ile Makarios'tan birinin bu plânı zaten reddedeceği tahmini vardı. Bizim Amerika ile İngiltere'ye müsbet cevap vermemizin akabinde Atina da aynı cevabı verdi. Direten Makarios oldu. Amerika ve İngiltere, plânlarında bir değişiklik yaptılar. Bu değişik plânla George Ball Atina'ya gitti, oradan Ankara'ya geldi. İsmet Paşayla aralarında geçen konuşmayı anlatmalıyım.

"İsmet Paşa, George Ball'a, bir Türk müdahalesinin önüne geçileceği inancı Atina'da ve Makarios'ta mevcut bulundukça, temeli Zürih ve Londra anlaşmalarının kabulü olan her teklifin o kesimde sabote edileceğini söyledi. Amerikalı aksi kanaatteydi. Atina'dan geliyordu. Tadil edilmiş İngiliz-Amerikan tekliflerini Yunan Hükümeti kabul etmişti. İsmet Paşa:

—"Makarios kabul etmeyecektir" dedi.

"Halbuki tadilat, Papazın ilk itirazı üzerine yapılmıştı. Amerikalı İsmet Paşa'dan Türkiye'nin de bu, tadil edilmiş teklifleri kabul etmesini üst tarafına karışmamasını istiyordu. George Ball, Ankara'dan Lefkoşe'ye gidecek, Papaza da bu teklifleri kabul ettirecekti. Bu bir "Amerikan sözü" idi. İsmet Paşa:

—"Peki" dedi, fakat ilave etti:

—"Şimdi, size bir şey söyleyeyim. Siz buradan Lefkoşe'ye gideceksiniz. Piskoposu göreceksiniz. Piskopos teklifinizi kabul etmeyecektir. Yeni şartlar ileri sürecektir. Siz, tekrar Ankara'ya geleceksiniz ve bana o şartları da kabul ettirtmeye çalışacaksınız."

"George Ball bu kehanete o gün kulak verdi mi, bilmiyorum. İsmet Paşa bana:

—"Memnun ayrıldı. Tezini bana kabul ettirdiğinden dolayı" demiştir.

"Bir kaç gün sonra haber aldık. Ball, tekrar Ankara'ya geliyordu ve Amerika Büyükelçiliği kendisi için Başbakandan randevu rica ediyordu. Makarios teklifleri reddetmişti. Hatta Ball, adadayken Türklere karşı bir de saldırıya girişmişti. Adalı Rumlar ise Amerikalıyı yuhalamışlardı. İsmet Paşa'nın tahmininin birinci kısmı gerçekleşmişti. Başbakan gördü ki, ikinci kısım da doğrulanmaktadır. George Ball, ilhamını Papazdan alan yeni bir tavizi Türkiye'den istemektedir.

"Papaz Amerikalıya, adada NATO kuvvetine müsade etmeyeceğini bildirmiş. Birleşmiş Milletlere gitmek arzusundaymış. Meselenin Güvenlik Konseyinde görüşülmesi gerektiğini söylemiş. Şimdi Ball bir "Amerikan sözü" daha veriyor ve İsmet Paşa'dan ricada bulunuyordu: Türkiye, Güvenlik Konseyinin kararına kadar, lütfen, adaya müdahale hakkını kullanmasın.

"Yeni "Amerikan sözü" de pek ilginçti. Amerika vaad ediyordu, İngiltereyle birlikte, Konsey'den mutlaka Türkiye lehinde bir karar geçirecekti. Ball, şimdi Londra'ya gidecekti. Orada İngilizlerle birlikte bir karar sureti hazırlayacaklardı. Konseye o sunulacaktı ve Amerika bunun kabulünü sağlayacaktı Amerikalı diyordu ki:

"Nedir Makarios'u uzlaşmaz tutumunda teşvik eden? Birleşmiş Miletlerde, kendisi lehinde bir karar çıkacağı ümidi. Şimdi boyunun ölçüsünü bir de orada alsın. O zaman, kuzu kuzu bizim teklifimizi kabul edecektir.

"İsmet Paşa buna da "peki" dedi. Türkiye, Güvenlik Konseyi müzakerelerinin de sonunu bekleyecekti. Bir tek şartı vardı: Kıbrıs'ta yeni Rum tecavüzüne kalkışılmasın.

"Amerika, Güvenlik Konseyine İngiliz tasarısını sunduramadı bile.

"Yumuşak İsmet Paşa kendisine bir hareket hattı çizmiş bulunduğundan dolayı uzlaşır tutumdaydı. İsmet Paşa'nın dört elle sarıldığı bir tek nokta vardı. Zürih ve Londra Andlaşmalarının mevcudiyetini herkes, bir defa, kabul etsin, beyan etsin, Papazın istemediği de tam buydu. Zira temel olarak bu andlaşmalar kabul edildi mi, "Türk müdahalesi" Demokles'in kılıcı gibi Enosis arzusunun başı üzerinde asılı kalıyordu. İsmet Paşa daha sonra yaptığı Washington, Londra ve Paris ziyaretlerinde de hep o noktaya dikkat etti ve ne kadar yumuşak görünürse görünsün, kendisinden ne tavizler alınıyor sanılırsa sanılsın o noktada bir santim kımıldamadı."

Bütün bu gelişmeler olurken Türkiye'nin Kıbrıs'a fiilen müdahale edeceği rivayetleri de dilden düşmüyordu. Halbuki Hükümetin 1964 yazına kadar bir müdahale düşünce ve kararı olmamıştır. Rivayetlerin menşei, Türkiye'nin diğer garantörlere müracaat ederken, müşterek hareket edilmemesi halinde, tek taraflı müdahale hakkını kullanacağını belirtmiş olmasıydı.

Garoufalias, hatıratında, "Eğer Türkler, İskenderun'da bulunan 39.cu Tümeni ve onu takviye eden tank gücü ile 200 paraşütçüyü kullanıp, hava kuvvetlerinin yardımı ile hücum etselerdi, 5 saatlik bir zaman içinde Lefkoşe'yi işgal edeceklerdi. Kıbrıs'da bu hareketi engelleyecek herhangi bir kuvvet bulunmadığı gibi, Yunanistan da yardımda bulunmaktan acizdi" diye yazar.

İsmet Paşa ise kendi görüşünü 4 Ocak 1964 günü Senatoda yaptığı konuşmada, özet olarak, şu şekilde belirtiyordu.

"Kıbrıs'a niçin derhal müdahale edilmedi, asker çıkartılmalı diyorlar... derhal müdahale imkanını vermezler insana... müdahale mekanizmasının işlemesi, vakanın meydana çıkmasına, teminatçı devletlerin müzakere etmesine, konferans toplanmasına ve mutabakat aranmasına bağlıdır. Bunlardan sonuç çıkmazsa münferid müdahale hakkı kullanılabilecektir. Sonra baskın, işgal, ani hareket, taarruz eden bir adamın yapabileceği bir askeri harekettir... Taarruz fikrinde olmayan bir taraf ani hareket edemez..."

Londra Konferansı kapanıp, Metin Toker'in hatıratında bahsettiği, Amerikan teşebbüsleri de netice vermeyince konu, B.M' Güvenlik Konseyine intikal etti. Müracaatı, 15 Şubat 1964 günü Kıbrıs ve İngiltere ayrı ayrı yapmışlardı. Güvenlik Konseyinin 4 Mart kararına gelmeden önce teması gereken başka bir husus vardır.

Gene Garoufalias'ın hatıratına dönüyoruz:

"23 Şubat 1964 günü Başbakan Papandreu'nun yönetiminde, Kuvvet Komutanlarının ve Dışişleri Bakanı Kostopoulos'un hazır bulundukları bir toplantıda Kıbrıs'ın savunması konusu incelendi. Türkiye'nin bir saldırı hareketi karşısında, büyük mesafeden ötürü Yunanistan'ın yardım edemeyeceği, Kıbrıs'da ise Türk saldırısını geri itecek bir gücün bulunmadığı anlaşıldı.

"Ondan sonra bir Kıbrıs Ordusunun hazırlanması zarureti hissedildi. Kıbrıs Hükümeti 25 Şubat 1964 tarihinde Milli Muhafız Birliğinin kurulduğunu ilan etti. Kararname 1.3.1964 tarihinde 1 nolu Kral Emri ile yayınlandı. Buna göre, birliğin kurulması, idaresinin

ve askerlerinin teçhizatlanması gerçekleştirilecekti. Kuvvet birlikleri, bölükten daha büyük sayıda olup, iki Komutan tarafından idare edilecekti. Bunlardan biri asker, diğeri ise sivil olacaktı. Orduya katılma gönüllü esasına göre yapılacak, özel teşkilatların elinde bulunan silahlar Milli Muhafız Birliğine teslim edilecekti...

"Bu toplantıya (başka bir toplantı sözkonusudur) Kuvvet Komutanlarından başka Dışişleri Bakanı Kostopoulos, Grivas ve Kıbrıs'taki Yunan Alayı Komutanı Tuğgeneral Peridis katıldılar. General Grivas, Milli Muhafız Birliğinin tamamen askeri karaktere bürünmesini, Yunan Emekli Generallerinden birinin emrine verilmesini, Yunanistan tarafından silahla takviye edilmesini savundu. Grivas'ın tekliflerinin hepsi kabul edildi. 1964 yılının Nisanında Milli Savunma Bakanlığında Özel Kıbrıs Karma Kurmay Heyeti kurularak idaresi General Grivas'a verildi. Grivas, 20 Nisan 1964'de Kıbrıs Milli Muhafız Birliği Komutanlığına Emekli General G. Karayannis'i gönderdi. Karayannis'in Kurmay Karargahını güçlendirmek için de General İlias Prokos ile birlikte 15 emekli subay daha yollandı. Ayrıca bir Türk saldırısı halinde bütün Kıbrıs Kuvvetleri Başkomutanlığının General Grivas'a verilmesi kararlaştırıldı. 3 Mayıs 1964'de Grivas bana bir proje iletti. Bu projeye göre Kıbrıs Milli Muhafız Birliği 32 taburdan oluşacaktı."

Garoufalias hatıratının müteakip kısmında, tamamen kendi insiyatifi ile ve Başbakan Papandreu'nun müsaadesiyle, Kıbrıs'a Yunanistan'dan 2000 askeri, Armatör Potamianos'un gemileriyle yolladığını, askerlerin, Kıbrıs Yunan Alayı Komutanı General Peridisin emrine girdiğini anlatır. Bir süre sonra yeniden asker gönderilerek Kıbrıs'daki Yunanistan askerleri mevcudunun 4482 er, 347 subaya yükseldiğini, 20 günlük çarpışmaya yetecek silah ve mühimmat sevkedildiğini ilave eder, nihayet şöyle bir cümle yer alır "Kıbrıs'da Yunan kuvvetlerinin yerleştirildiğine dair sızan fısıltılar bana tesir etmedi. Çünkü Türkiye tarafından yapılabilecek herhangi resmi bir suçlamayı isbat edecek elle tutulan deliller yoktur."

Biz şimdi geriye dönüp Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine gelelim. Güvenlik Konseyi müzakerelerinde Kıbrıs Rum Yönetimi, Kıbrıs Anlaşmalarının Birleşmiş Milletler Anayasasına aykırı düştüğü görüşünü kabul ettirmeye çalıştılar. Kendilerini sadece Rusya ile Çekoslovakya destekledi. Ancak, Amerika'nın, Metin Toker'in hatıratında belirttiği şekilde, çıkartacağını tahmin ettiği karar tasarısı da iltifat görmedi, neticede Bolivya, Brezilya, Fildişi Sahili, Fas ve Norveç tarafından sunulan bir karar tasarısı ele alındı ve bu tasarı kabul edildi.

4 Mart 1964 günü kabul edilen bu karar 1974 yılına kadar, nazari de olsa yürürlükte kalmış, Kıbrısla ilgili bütün görüşmelerde ve Birleşmiş Milletlerin bundan sonraki kararlarında hep buna atıf yapılmıştır.

Kararın esası, Kıbrıs'a bir Birleşmiş Milletler Barış Gücü gönderilmesi, bir de Genel Sekreter tarafından arabulucu tayin edilmesidir.

Kıbrıs'da, Barış Gücü görevine başladıktan sonra vukua gelmiş çeşitli olaylar, Barış Gücü'nün pek tesirli olmadığını ortaya koymuştur. Arabulucular ise herhangi bir başarı elde etmiş değillerdir.

Olayların filmini gözden geçirmeye devam edelim: Güvenlik Konseyi Kararının kabulünün hemen arkasından Baf bölgesinde yeniden olaylar çıktı. Türkiye 13 Mart günü Yunanistan, İngiltere ve ABD nezdinde yeniden teşebbüste bulundu.

25 Nisan'da, Garoufalas'ın tabiri ile "Başpiskopos Beş Parmak Dağlarına karşı harekete geçilmesi için emir verdi, maksat Saint-Hilarion'u ele geçirmekti. Hareketin başında bizzat Bakan Yorgaçis bulundu. Harekat başarısızlığa uğradı."

Barış Gücünün Kıbrıs'a gelmesine ve arabulucunun temaslara başlamış olmasına rağmen, Mayıs ayı devamlı olaylarla geçti. Zaten yukarıda Garoufalias'dan naklen yazdığımız hususlar bu dönemlerde Kıbrıs'a asker ve silah gönderilmekte olduğunu göstermektedir. Bunu tabiatiyle Türk Hükümeti de tesbit etmişti.

Türkiye'nin bu konularda 22 Mayıs'da ve 27 Mayıs'da İngiltere, Yunanistan ve Kıbrıs nezdinde teşebbüsleri oldu. Ancak hiç bir teşebbüs ne Makarios'un, ne Yunanistan'ın tutumunu değiştiremiyordu.

Öyle anlaşılıyor ki, bütün bu birikim, sonunda Türk Hükümetini, Kıbrıs'a fiilen müdahale kararı almaya mecbur etmiştir. Bu müdahalenin 6 Haziran'da yapılması da karara bağlanmıştır.

Müdahale kararımız Amerika'lılara 4 Haziran günü bildirilmiş. Amerikan Sefiri 5 Haziran günü, Johnson'un, Türkiye'yi 6.cı filo ile tehdit ve İnönü'yü Amerika'ya davet eden mektubunu getirmiş, hareketten bu sebeple vazgeçilmiştir.

İnönü 21 Haziran'da Amerika'ya gitti. Amerika'lıların düşüncesinin, Kıbrıs problemine yeni bir formül bulmak olduğu, ancak bunun henüz olgunlaşmadığı anlaşıldı. Johnson, İsmet Paşa'nın, keza

Amerika'da bulunan Papandreu'yla görüşmesini de istemiş. Metin Toker'in hatıratından anlıyoruz ki İsmet Paşa, Yunanlı böyle bir görüşmeyi istemeyecektir, demiş. Johnson kendisinin Papandreu'yu ikna edeceği cevabını vermiş.

Ne var ki, ikna edememiştir.

Amerika seyahatinin müsbet yönü yayınlanan Türk-Amerikan resmi bildirisinin "andlaşmaların bağlayıcı etkisi" deyimine yer vermesi ve dolayısiyle bunların yürürlükte olduğunu açıklaması idi. Bu formülü de Mr. Acheson'un bulmuş olduğunu Nihat Erim'in hatıratından anlıyoruz.

İnönü dönüş yolunda İngiltere ve Fransa'ya da uğramıştır. İngiltere'de neşredilen resmi bildiride de, "mevcut anlaşmaların ve anayasanın yürürlükte bulunmasını esas kabul ederek ve 1959 garanti anlaşması gereğince... sürekli bir çözüme varılmasının acele zaruret olduğu" fikri ifade ediliyordu.

Paris'te ise General de Gaulle'ün Enosis taraftarı göründüğü Erim'in hatıratında yer alır.

Bu Amerika seyahatinin pratik neticesi, Cenevre'de Mr. Acheson'un Türkiye ve Yunanistan'la bir formül bulmak yolunda yaptığı toplantılardır. Türkiye adına Nihat Erim'in katıldığı bu toplantılar 11 Temmuz'dan 31 Ağustos'a kadar sürmüştür. Nihat Erim'in hatıratından toplantıları şöyle özetleyebiliriz.

Acheson 15 Temmuz günü Karpas yarımadasının Türkiye'ye terkedilmesi düşüncesini ortaya koymuştur. Türkiye bu teklif üzerinde görüşülebileceğini söylemiş, Yunanlılar ise 22 Temmuzda Meis adasının Türkiye'ye verilmesini ve İngiliz üslerinde Türk kuvvetleri bulunmasını kabul edebileceklerini söylemişler. Bu görüşmeler sırasında, Yunanistan'dan adaya asker sevkedilmekte olduğu üzerinde tekrar tekrar durulup Acheson'un dikkati çekilmiş.

24 Temmuz'da Karpas yarımadasının 99 yıllık kirayla alınması görüşü ileriye sürülmüş, Erim reddetmiş.

Çok gizli cereyan eden bu temaslar 31 Temmuz günü Makarios tarafından açıklanmış.

6 Ağustos'da Yunanlılar, Acheson'a kira ile üs verilmesini teklif etmişler. Görüşmeler bu noktada düğümlenip kalmış. Erim Ankara'ya dönmüş, bu arada Kıbrıs'da biraz sonra temas edeceğimiz olaylar cereyan etmiş.

15 Ağustos'da Acheson ve Erim yeniden buluşmuşlar. Acheson Yunanlılardan gelen yeni bir teklifi nakletmiş. Buna göre Greko burnunda 32 kilometre karelik bir saha 25-35 yıl kirayla Türkiye'ye deniz ve hava üssü olarak verilecek ve Türk toplumuna Batı Trakya Türklerine tanınan azınlık hakları bahşedilecekmiş. Erim, bu tekliflerin, üzerinde durulamayacak kadar gayri ciddi olduğunu söylemiş.

20 Ağustos'da, Acheson, Johnson'un önerisidir diyerek yeni bir teklif ortaya atmış, buna göre: "Karpas yarımadasında Kommi-Kebir'in 2 mil batısından, kuzey-güney yönünde çekilen bir çizginin doğusunda kalan kısmı Türkiye'ye 50 yıl için kira ile üs olarak verilecekmiş. Teklif edilen bölge 200 milkare kadarmış. Ada Türklerine Batı Trakya Türklerininkine eşit haklar tanınacak ve Enosis gerçekleştirilecek ve bu hususlar Amerikan garantisine bağlanacakmış."

Türkiye bu II.ci Acheson planını reddetmiş, I.ci Acheson plânını kabul edeceğini tekrar etmiştir. Bu teklifi Yunanlılar da reddetmiş ve Makarios, bu red keyfiyetini de 25 Ağustos'da açıklayarak, Türkiye hiç bir arazi tavizi vermeden Enosis'i yapacaklarını ilan etmiş.

Erim'in hatıratında 26 Ağustos günü Acheson'la yeni bir görüşme yapıldığı ve Acheson'un kendisine mahrem olarak "özel olarak dostça söylüyorum, fazla kan dökmeden size ayrılan bölgeyi gidip askeri kuvvetle işgal edebilir misiniz? Eğer bunu yapabilecekseniz, gidip alın. Amerikan 6.cı filosu karşınıza çıkmaz. Tersine sizi korur" dediği kayıtlıdır. İnönü'nün bu telkine reaksiyonu ise şöyle olmuş: "ben öyle, yazarsan inkâr ederim, özel dost sözüdür gibi lâflarla iş göremem, Ankara'daki Amerika Büyükelçisi gelir resmen söylerse, o zaman ciddiye alır, durumu incelerim."

Acheson ile son görüşme 31 Ağustos günü yapılıp Cenevre temasları sona ermiş.

Şimdi biraz da, Cenevre'deki bu görüşmeler devam ederken Kıbrıs'da cereyan eden olaylara bakalım. Bu olayları Garoufalias şu şekilde anlatır:

"1 Ağustos 1964'de başlamış olan harekât, Karayanis ve Grivas'ın Atina'da olmalarından ötürü, onların yerine vazife gören General Prokos tarafından emredilmişti."

Grivas Temmuz içinde Kıbrıs'a gitmişti. Karayanis, hatırlanacağı üzere Rum Milli Muhafız Birliği Komutanlığına getirilmiş, General Prokos da onun karargâhına verilmişti. Hatıratının başka bir kısmında bu harekatın Yunan Hükümetinin bilgisi dışında başlatıldığını belirten Garoufalias şöyle devam eder.

Saint Hilarion'daki harekat gibi, Tilirya harekâtı da tamamen programsız ve projesiz bir şekilde yapıldı. 1 Ağustos 1964 tarihinde taarruz saat 14.30'da emredilmişti. Hedef Stavru Psokas ve Mansura bölgesinde Akoni noktaları idi."

(Saldırının 5 Ağustos günü başladığı malumdur.)

"Grivas 6 Ağustos günü Atina'dan Lefkoşe'ye gitti. General Prokos kendisine Mansura-Kokina (Erenköy) bölgesindeki durumun iyi olmadığını söylemiş. Grivas komutayı ele aldı. 2133 no'lu Lorovounon tepesi çetin bir direnme gösteriyordu. 8 Ağustos günü General Grivas ile Yorgaçis sabah saa 8'de helikopterle savaş alanına gittiler. 8 Ağustos gecesi Kıbrıslı Türkler Lorovouno tepesini terketmeye mecbur kaldılar.

"Kıbrıs Askeri Yönetimi saat 7.45'de (akşam olacak) Mansura bölgesine doğru ilerlemenin zaruri olup olmadığını sordu. Ben, çok ciddi politik tehlikelerden dolayı saldırgan davranışlardan kaçının, fakat elde bulunan pozisyonlar muhafaza edilip, Türk ön köprü ve kontrol bölgeleri sıkıştırılmalıdır talimatını verdim. Başbakan da, Başpiskopos'a Grivas'a saldırgan hareketlerden kaçınmaları için mesaj yolladı.

"Grivas 8 Ağustos saat 14.00'den sonra bu mesajı aldı, ancak operasyonu durduramayacağını ve bir saat içinde Kokina ve Mansura bölgelerini alacağını bildirdi.

"8 Ağustos günü Türkler saat 16.00'da, F.100, F.84F ve T.33 uçakları ile 34 uçuş yapıp bombardımana başladılar. (Türkiye 7 Ağustosta ihtar uçuşu yapmış, saldırı durmayınca 8 Ağustosda Rum mevzilerini bombardımana başlamıştı. Erim'in hatıratında Erenköy, Mansura ve Polis bölgesinin bombalandığı, 9 Ağustos Pazar sabahı da donanmanın aynı bölgeye denizden yanaşması kararı alındığı kayıtlıdır.)

"Yorgacis bana telefon ederek, Bakanlar Kurulunun, Grivasın teklifine uyarak, operasyonun gece de devam etmesini kararlaştırdığını, Karayanis'in karşı çıktığını, Grivas'ın istifa ettiğini söyledi.

"Buna karşılık ben, Kokinanın kolayca alınacağını sanmadığımı, çünkü öyle olsaydı Grivas'ın savaş alanında kalarak zaferi kendi eseri olarak göstereceğini söyledim. Fakat mademki ısrar ediyorsunuz, mesuliyeti şahsen yüklenip, General Karayanis'e gece taarruza geçmesi için emir vereceğim, tek bir şartım vardır, operasyon gece saatleri içinde yapılacaktır dedim. Karayanis'e telefon edip 8-9 Ağustos gecesi için taaruz emrini verdim. Karayanis ben-

den ELDİK (Kıbrıs'daki Resmi Yunan Birliği) taburlarından birinin Lorovunon bölgesine getirilmesini istedi, bunu reddettim.

"Durum bir buhran niteliği kazanmıştı. Kral Konstantin Korfu adasındaki tatilini yarıda bırakıp Atina'ya geldi. Görüşmeler birbirini takip ediyordu. Aynı zamanda Greenwich saatıyla 22.30'da, Türkiye'nin teklifi üzerine Kıbrıs krizini incelemek için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplanıyordu.

"9 Ağustos saat 10.30'dan itibaren Türk Hava Kuvvetleri şiddetli hava bombardımanına başladı. 64 çıkış yaptılar. Yorgaçis saat 14.00'de yolladığı mesajda, Moral tehlikeli bir düşüş kaydediyor, Yunanistan'ın dinamik bir şekilde müdahale etmesi şarttır. Aksi halde felâket kaçınılmaz olacaktır, eğer bombardımanlar devam edecek olursa Yunanlı Kıbrıslıların, Türk köylerine karşı taarruz edecekleri sanılıyor, diye yazıyordu. (Yıllarca sonra, 1973 yılında yapılan özel bir toplantıda, Klerides'in, eğer Erenköy bombardımanı bir gün daha devam etseydi, Rum kesimindeki Türklerin tümünü öldürecektik dediğini duymuş ve bunu, o günkü münakaşaların hararetiyle söylemiş bir söz olarak kabul etmiştim. Garoufalias'ın hatıratını okuyunca bunun hakikaten alınmış bir karar olduğu anlaşılıyor.)

"9 Ağustos saat 15.00'de, Başbakan Papandreu'nun başkanlığında toplanıp ne tedbirler alınabileceğini görüştük. F.104'lerden bir filonun Lefkoşe'nin üzerinden uçarak, halkın düşük moralini takviye etmesini ve 9-10 Ağustos gecesi Kokina bölgesinin temizlenmesi için saldırıya geçilmesini kararlaştırdık.

"Türklerin Kokina'ya çıkartma yapacakları rivayeti sıklaşıyordu. Kokina'ya yapılacak taarruz için ELDİK'e ait 501.ci Tabur da Karayanis'in emrine verildi ve Aya Yorgi bölgesine sokulmaya başladı. Ayrıca Kıbrıs'daki bütün Yunan kuvvetlerinin başına yeniden Grivas'ı getirdik, Grivas 21.00'de komutayı aldı. Kıbrıs'a gönderilecek uçaklar da saat 23.30'da Lakatamias hava alanına indiler.

"Bu arada Güvenlik Konseyi ateş kes kararı almıştı, bunun üzerine 21.30'da Grivas'a herhangi bir çarpışma kararı alınmaması hususu bildirildi, sadece bu gece dışarıdan bir saldırı tesbit edilirse bu harekete sonuç verici bir şekilde karşı konması istendi:

"Saat 23.00'de, radarlar Kokina bölgesine yaklaşan 4 Türk gemisi tesbit etti. Türk savaş gemileri sahilden bin metre kadar uzakta kalıp sandallarla 40 asker çıkararak bazı yaralıları aldılar, Denktaş'ı da beraberlerinde götürdüler. Türk gemilerinin Kıbrıs kara sularını ihlal etmelerinden ötürü Kıbrıs Hükümeti onları vurabilirdi.

General Grivas gönderdiğimiz uçakların saldırıya geçmelerini istedi, ben reddettim.

"10 Ağustos günü uçakların geri dönmesini emrettim. Türk savaş gemileri de 03.00'de Kıbrıs'dan ayrıldılar.

"Makarios, Başbakanın daveti üzerine 25 Ağustos'da Atina'ya geldi. Birleşmiş Milletler yolu kabul edildi. Başpiskipos aynı gün Lefkoşe'ye geri dönüp 28 Ağustosda Mısır'ı ziyarete gitti ve 30 Ağustosta döndü.

"Bu sırada Türkiye, 335 kişilik değiştirme birliğini Kıbrıs'a yollayacaktı. Başpiskopos karşı çıktı. Türk Hükümeti de şiddet kullanacağını söyledi. 30 Ağustosta Başbakan ve Dışişleri Bakanı Kostopulos ile toplandık. Başbakan bize, Makarios artık tahammül edilmez oldu, buhran yaratmaması için mutabakata varmamıza rağmen şimdi değiştirme birliği için buhran yarattı deyip, Makarios'a yazdığı mektubu okudu.

(Bu mektupta Kıbrıs konusunun Birleşmiş Milletlere götürülmesi ve Kıbrıs'da buhran yaratılmaması hususunda mutabakata varılmış olduğu belirtildikten sonra, bir Türk taarruzu olursa hem Yunan, hem Kıbrıs meclislerinin Enosis'i ilan edecekleri, ama böyle bir saldırıya sebep hazırlamamak gerektiği üzerinde durulup, değiştirme birliği için çıkarılan buhran tenkid edilerek, her hareketin Atina'da karara bağlanabileceği emri vaki yapılmaması istenmektedir.)

"Başbakan bu mektubu benim götürüp Makarios'a vermemi istedi. 1 Eylül'de Lefkoşe'de mektubu verdim."

Garoufalias'dan yaptığımız nakilleri bu noktada bırakarak, Ağustos olaylarının Ankara'da nasıl göründüğünü de kısaca kaydedelim.

7 Ağustos Cuma günü İnönü, Bakanlar Kurulunun, askeri hedeflerin bombalanmasını istemesine rağmen, bu kararı henüz almıyor, ertesi günü beklemeyi tercih ediyordu.

8 Ağustos'da Rumların saldırısı devam edince, ancak öğleden sonra bombardıman kararını İnönü tasvip etti.

9 Ağustos günü, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Başkanı ateş kes kararı alındığını İnönü'ye telgrafla bildiriyor, aynı sırada Kruşçev'den de, bombardımana son verilmesi mesajı geliyordu. İnönü hava saldırısına neden zaruret görüldüğünü uzun uzun izah eden bir cevabı Kruşçev'e yollamış ve bombardımanlar da Pazartesi günü durdurulmuştur.

Bombardıman başlayınca, 9 Ağustos günü, Papandreu'da bunun durdurulması için şifahi mesajla müracaatta bulunmuş, İnönü buna yazıyla cevap vererek, Kıbrıs'da barışın tam olarak kurulmasını, Kıbrıslı Rumların oldu-bittilere son vermelerini, Cenevre görüşmelerinin hızlandırılıp bir sonuca varılmasını istemiştir.

Papandreu 14 Ağustos'da bu mektuba yazılı olarak cevap vermiş, adada tam bir barışın tesisini kayıtsız şartsız kabul ettiğini, Kıbrıslı Rum yöneticilerin oldu-bitti yaratmaya niyetli olmadıklarını, Kıbrıs sorununa barışçı çözüm yolu bulmak için de arabulucu bir başarıya ulaşamazsa, geriye sadece Birleşmiş Milletlerin kalacağını bildirmiştir.

Kıbrıs Dışişleri Bakanı Kipriyanu 23 Eylül'de Moskova'ya gitti. Kıbrıs kendisini destekleyegelmekte olan Rusya ile bağları daha da sıkılaştırmak politikası güdüyordu.

30 Ekim'de de Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Moskova'ya gitti. Bu ziyaret sonunda neşredilen resmi tebliğde, "Kıbrıs meselesinin iki ayrı toplumun kanunî haklarına riayet ve adada iki milli toplumun varlığının tanınma esası üzerinde, barış içinde yaşamalarını sağlayacak bir şekilde, barışçı yollarla halledilmesine taraftar olduklarını..." ibaresi de yer alıyordu.

Bu şekilde, o tarihe kadar Kıbrıs'ı, Türkiye'ye karşı desteklemiş olan Rusya yeni bir politikaya yönelmiş oluyordu.

Kıbrıs'da bu tarihten itibaren Türklere karşı ekonomik bir baskı politikası uygulanmaya başladığını görüyoruz. Rum yönetimi Türk Kızılayının faaliyet sahasını sınırlandırıyor ve Garoufalias'ın kendi tabiriyle bir nevi abluka uyguluyordu. Tabiatiyle bu politika yeni bir gerginlik sebebi teşkil ediyordu.

ABD, 1965 Martında, adada her iki toplumun da tahrik edici hareketlerden kaçınarak 6 ay geçirmelerini temin için Yunan Hükümetine bir müracaatta bulunarak, Türk Değiştirme Birliğinin değiştirme işlemine karışılmaması, Kızılay malzeme ve eşyalarının gümrük baskısına uğramaması, Türk toplumunun ekonomik ablukaya maruz bırakılmaması ve Birleşmiş Milletlerle, adada, daha sıkı işbirliği yapılması telkinini ileri sürüyordu.

Graufalias, bu müracaatın 20 Mart 1965 günü Başbakanın başkanlığında ve Dışişleri Bakanı ile Grivas'ın da hazır bulundukları bir toplantıda görüşülerek uygun bulunduğunu, bunların Makarios'a izahı için kendisinin 21 Mart'ta 4.cü defa Kıbrıs'a gittiğini belirtir. Kıbrıs'daki temaslarını ise şu şekilde nakleder:

"Başpiskoposa teklifleri izah ettim. Başpikopos bunları benimle görüşecek yerde, yarın Bakanlar Kurulunu toplayıp onlarla görüşeceğim, bu toplantıya siz de katılın, dedi.

"22 Martta toplantı yapıldı, Kıbrıslı Bakanlar, General Grivas, bizim Büyükelçi Alexandrakis, Kıbrıs Meclis Başkanı Glofkos Klerides katıldılar.

"Kıbrıslı Bakanlarla Klerides, Amerikan teklifine karşı çıktılar. Ablukanın kaldırılması Türkleri cesaretlendirip, onlara savunma sistemlerini güçlendirmek imkanını sağlar dediler.

"Sahnelenmiş bir durumla karşı karşıya bulunduğumuzu anlamak hiç de zor değildi. Bu gayretin başında da Klerides bulunmaktaydı. Bunu anlayınca toplantıya Kıbrıs Yunan kuvvetleri komutanını da çağırdım.

"Konuşmalar 21.00'e kadar sürdü. En sonunda Klerides, nihayet bağımsız bir devletiz ve başkalarından baskı veyahut tenkitler kabul edecek değiliz, dedi.

"Bunun üzerine kendilerine, gönderdiğim orduyu hemen geri çekeceğimi ve kendilerini tamamen bağımsız bırakacağımızı söyledim. Bundan sonra tekliflerin hepsi kabul edildi.

"Gerçekten de Kıbrıs Hükümeti 22 Mart 1965 kararlarını uygulamış ve Makarios bu maksatla 21 Nisan 1965'de Birleşmiş Milletler Temsilcisi M. Bernandes'e bir mektup yollayarak, silahlı nöbetçilerin mevkilerinin değiştirileceğini, Türk toplumu durumu istismar etmedikçe bu tatbikata devam edileceğini bildirdi."

1963 sonunda başlayan olaylar serisi bu şekilde 1965 ortalarına doğru durulmuş, her iki toplum birbirinden ayrı bir yaşayışa ve bu arada Türk toplumu da barikatlar içinde bir hayata başlamışlardır.

1965 Nisanından itibaren Yunanistan'da iç durum karışmaya başlamış. Başbakanın oğlu Andreas Papandreu'nun, özellikle Aspida olaylarına karışması (rejimi devirmek isteyen bir subaylar grubu) sonucu, Hükümet içinde çıkan görüş ayrılıkları, 15 Temmuz 1965'de Papandreu'nun istifasına yol açmıştır. Hükümeti kurmaya memur edilen George Athanassia Novas 4 Ağustosda yapılan oylamada itimad almamış, yerine getirilen Tsirimicos da 28 Ağustos'da Meclisten itimad alamayınca 16 Eylülde Stephane Stefanapoulos Hükümeti kurulmuş ve 24 Eylülde itimad oyu almıştır. Bu hükümet bir seneden fazla iktidarda kalıp, yeni seçimler için yerini 20 Aralık 1966'da Paraskevopoulos Hükümetine devretmiş; ancak bu Hükümet döne-

minde Paapndreu, oğlunu mahkemeye düşmekten kurtarmak için milletvekilleri dokunulmazlığının meclisin dağılıp seçim dönemine girildiğinde de devam etmesi yolunda bir kanun çıkarttırmak istemiş, Paraskovopoulos bunu kabul etmeyerek istifa etmiş ve 2 Nisan 1967'de Kanellopoulos, Hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir' Kanellopoulos 4 Nisan'da itimad oyu almamasına rağmen, Kral'a Meclisi dağıttırmış ve yeni seçimlerin 28 Mayısda yapılacağını ilan etmiştir.

21 Nisan 1965 gecesi ise Yunanistan'da ihtilâl olmuştur.

Bu dönem zarfında Kıbrıs'da nisbi bir sükûn hüküm sürmüştür. Yunanistan'da ihtilali yapanlar başlangıçta ikinci plânda kaldılar. Hükümeti Yüksek Mahkeme Başkanı Kollias kurdu, Genelkurmay Başkanı Spandakis Başbakan Yardımcısı oldu. İhtilal cuntasının başını çeken Papadopoulos, Pattakos ve Makarezos Bakan olarak kabineye girdiler. Pattakos İçişlerini, Makarezos Koordinasyonu, Papadopoulos ise Başbakanlıkta Devlet Bakanlığını aldı.

Yunanistan'da ihtilâl olduğu tarihlerde, Kıbrıs'daki Yunan askerlerinin miktarı hakkında 12.000 ile 18.000arasında değişen rakamlar söylenirdi. İhtilal olunca bu Yunan kuvvetlerinin Makarios'u devirerek Enosis'i gerçekleştirebilecekleri endişesi doğmuştu. Kıbrıs İçişleri Bakanı Yorgaçis, 5 Mayısda Atina'yı ziyaret ettiğinde kendisine böyle bir düşüncenin mevcut olmadığının ifade edildiği söylenir. Makarios bu ziyaretten sonra, Atina ile eski seviyedeki münasebetlerin devam ettirileceği yolunda bir beyanat yapmıştır.

1967 Ağustosunun başlarında Papadopoulos, Kıbrıs'a gizli bir seyahat yaptı, Makarios ve Grivas ile görüştü. Dönüşünde, Enosis arzusunun kuvvetinden hiç bir şey kaybetmemiş olduğunu açıkladı.

Kıbrıs sorununu Enosis'e gidecek şekilde halledebilmek şüphesiz yeni rejim için çok büyük prestij kazancı olurdu. Bunu yapmanın yegâne yolu ise Türkiye ile Acheson planına benzer bir anlaşma yapmaktı. Papadopoulos'un bu konuda Makarios ile peşinen mutabık kalmak üzere Kıbrıs'a gittiği söylenir. Hakikaten de Kıbrıs'dan döndükten sonra Yunan Hükümeti, bir toplantı yapılması için Türk Hükümetine davet yapıyordu.

İki Hükümet Başbakanları ve Dışişleri Bakanları ile igili diğer kişilerin katıldıkları bir toplantı 9 Eylül günü Keşhan'da başladı, 10 Eylül günü Dedeağaç'ta devam etti.

Türkiye'den Başbakan Demirel ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil'e karşılık bu toplantıya Yunanistan'dan Başbakan Kollias ve Dışişleri

Bakanı Economou-Gouras'a ilaveten, Hükümet üyelerinden Spandidakis, Papandopoulos ve Ladas iştirak ediyorlardı.

Yunanlıların yaptıkları teklif, Enosis'e karşılık, İngilizlerin Akrotiri üssünü Türklere vermekti. Ne var ki, Yunan Heyeti Akrotiri'yi İngilizlerden nasıl alıp da Türkiye'ye verileceği hususunda pek bilgiye de sahip değildi. Her hangi bir sonuca varması tabiatiyle sözkonusu olmayan bu toplantının pratik neticesi, Dışişleri Bakanı Economu-Gouras'ın değiştirilerek, yerine, tecrübeli bir diplomat olan Pipinellis'in getirilmesi oldu.

Keşan-Dedeağaç toplantısından sonra, bu sefer Spandidakis, Kıbrıs'a gitti ve Enosis lehinde kuvvetli bir konuşma yaptı. Bu tabiatiyle Türk toplumunun barikatlar gerisindeki savunma tedbirlerini arttırmasına yol açtı. Bu sıralarda, 1964 yılında adadan ayrılmış olan Denktaş da gizlice Kıbrıs'a dönüyordu.

15 Kasım 1967 günü Grivas, Milli Muhafız Müfzelerinin Türk barikatlarını zorlayarak geçmeleri, bunların önünden geri dönmemeleri talimatını veriyordu.

Lefkoşe güneyinde, Limasol'a giden ana yolun dışında bir bölgeden geçmek isteyen bir Milli Muhafız Kıtası, mani olmak isteyen Türklere ateş açtı, Kophinou (Geçitkale) ve Aya.Theodoros (Boğaziçi) köylerini bastı. 28 Türk öldürüldü ve bu iki köy yakıldı.

Olay tabiatiyle Türkiye'de çok büyük bir reaksiyon doğurdu. Derhal toplanan T.B.M.M. müdahale kararı aldı. İstanbul ve Ankarad'a nümayişler tertiplendi, Türk uçakları Lefkoşe üzerinde uçmaya başladı.

Basın kontrolü sebebiyle bu olayların aksetmediği Yunanistan'da sükunet hakim idi ise de, Hükümet durumun nezaketini tabiatiyle görüyordu. İki ülke arasında gene bir savaş atmosferi ortaya çıkmıştı. Türkiye'de donanma harekete geçiyor, Mersin ve İskenderun limanlarına kıtalar sevkediliyor, Yunanistan Meriç kıyısına asker yığıyor, Türkiye buna karşılık Trakya'ya kuvvet sevkediyordu.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Temsilcisi Rulz Bennet, NATO Genel Sekreteri Brosio ve Amerika Cumhurbaşkanının özel temsilcisi Cyrus Vance derhal arabuluculuk çalışmalarına girdiler. Bir savaşın başlaması bu şekilde önlendi ve iki Hükümet arasında, arabulucular, fakat özellikle Cyrus Vance vasıtasiyle bir görüşme başladı. Türkiye Grivas'ın nihai şekilde geri çekilmesini (olaylar başlar başlamaz Yunanistan zaten Grivas'ı çekmişti) Kıbrıs'taki Yunan as-

kerlerinden resmi Kıbrıs alayını oluşturan 950 kişiyi aşan kısmının geri çekilmesini, öldürülen Türklerin ve yakılan evlerin tazmin edilmesini istiyordu.

Sonunda Cyrus Vance'ın gayretleriyle ve bu şartların hepsinin kabul edilmesiyle bir anlaşmaya varıldı ve Kıbrıs'daki Yunan askerlerinin çekilmesine tedrici şekilde 8 Aralık 1967'de başlandı.

Yunan Kralının, bu Kıbrıs'dan dönen askerlerden ve Türkiye karşısında Yunan Ordusunun zor duruma düşmüş olmasından istifade ederek bir karşı darbe yapmaya teşebbüs ettiği söylenir. Kral bu darbe teşebbüsünü 13 Aralık günü başlattı ve fiyaskoyla neticelenerek 14 Aralık sabahı saat 02.15'de Yunanistan'ı terkederek Roma'ya gitti. Bu karşı darbeye Başbakan Kollias ve Yardımcısı Spandidakis'in katılmış olmaları 21 Nisan ihtilalcilerinin önünü açıyordu.

General Zoitakis, Kral Naibliğine, Papandopoulos Başbakanlığa (Milli Savunma Bakanlığını da üstüne alarak) Pattakos ve Makarezos Bakanlıklarını muhafaza ile Başbakan Yardımcılığına getirildiler. Bu statü 1973'e kadar devam edecektir.

1968 başlarında Türkiye Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile Yunanistan Dışişleri Bakanı Pipinellis, İsviçre'de gizli bir buluşma yaptılar ve Kıbrıs'daki iki toplumun aralarında görüşmeleri hususunun çok isabetli olacağı üzerinde görüş birliğine vardılar.

Bu mutabakat neticesidir ki, 1964 yılından beri Türk liderleri ile görüşmeyi reddeden Makarios, gayri resmi öngörüşmelere başlanmasını kabul etti.

Toplumlararası görüşmeler bu şekilde 6 Haziran 1968 günü Denktaş ile Klerides arasında Berut'ta başladı ve bir hafta sonra Lefkoşe'ye nakledildi.

Bu ikili görüşmeler 20 Eylül 1971'e kadar hiç bir netice alınmadan sürüp gitti ve tarihte kesildi. Kesilme sebebi Makarios'un 14 Mart 1971 günü Yialousa köyünde yaptığı bir konuşmada "Kıbrıs Grektir. Kıbrıs tarihin başlangıcından beri Grekti ve Grek kalacaktır. Onu bir bütün ve Grek olarak teslim aldık ve o şekilde muhafaza edeceğiz. Bir bütün ve Grek olarak Yunanistan'a teslim edeceğiz" demiş olmasaydı Türk görüşmeciler, bu konuşmanın ne mana ifade ettiğini resmen sormuşlar ve tatminkar bir cevap alamamışlardı.

18 Ekim 1971'de, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri bütün ilgili taraflara gönderdiği bir muhtıra ile toplumlararası görüşmbelerin,

kendi özel temsilcisi ve Türkiye ile Yunanistan'ın birer Anayasa Uzmanının katılmasıyla, genişletilmiş bir şekilde yeniden başlatılması teklifni ileri sürdü.

Teklif kabul edildi, ancak Makarios'un Çekoslovakya'dan silah ve mühimmat ithal etmekte olduğunun ortaya çıkması sonucu, genişletilmiş görüşmeler ancak 8 Haziran 1972 günü başlayabildi.

1973 yılının şubat ayında Kıbrıs'da Cumhurbaşkanı ve Yardımcısının seçimi yapıldı. Makarios yeniden Cumhurbaşkanlığına ve Denktaş da Yardımcılığına seçildiler.

Adadaki Türk ve Rum toplumları 1973 senesini herhangi bir sonuç vaad etmeyen müzakerelerle geçirdiler.

26 Ocak 1974 günü, Türkiye'de, Ecevit Hükûmeti kuruldu. Hükûmet programında, Kıbrıs'da federatif bir sistemin gerçekleştirilmesine çalışılacağı hususu da yer alıyordu. 1974 Mart sonunda, Denktaş, Ankara'ya geldiği zaman, Başbakan Ecevit yeniden Federatif sistem fikri üzerinde bir açıklama yaptı.

2 Nisan 1974 günü yapılan toplumlararası normal toplantıda, Klerides, Denktaş'dan, Kıbrıs'da federatif bir sistem istemediği yolunda bir açıklama yapmasını istedi. Birleşmiş Milletler temsilcisi Tafall ile Yunanlı anayasa uzmanı Dekleris'in "karşılıklı teati edilen belgeler dışında herhangi bir yeni talep yoktur" şeklindeki uzlaştırıcı formülünü de kabul etmeyen Klerides, görüşmeleri kesti. Bu kesme kararının bizazt Makarios tarafından alınmış olduğu duyuldu.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin işe karışması sonucu toplumlararası görüşmelere yeniden başlanması ancak 4 Haziran günü kabul edildi ve ilk toplantı da 11 Haziran 1974 günü yapıldı. Bundan sonra toplantılar devam etti. 9 Temmuz 1974 günü de normal şekilde toplanıldı. O tarihte, bu toplantının son toplantı olduğunu herhangi bir kimsenin aklından geçirdiği tahmin edilemez.

15 Temmuz 1974 günü Kıbrıs'da Makarios'a karşı bir darbe gerçekleştirildi. Bu darbenin sebebi olarak, Makarios'un, 2 Temmuz günü Yunanistan Devlet Başkanı General Gizikis'e yolladığı mektub gösterilir.

Makarios, bu mektubunda, EOKA-B örgütünün kendisi aleyhinde çalıştığını; Atina'dan finanse edildiğini; direktiflerini de Atina'dan aldığını; Atina'daki askeri rejimin örgütü resmen desteklediğini; ele geçen bazı belgelerin bu hususu açık şekilde ortaya koyduğu-

nu; bu belgelerde el yazısı ile yazılmış bazı kısımların da mevcut olup bu el yazısının kime ait olduğunun bilindiğini; Millî Muhafız birliklerinin, örgütün gayrı meşru faaliyetlerinin merkezi haline geldiğini belirttikten sonra, Millî Muhafız Birliklerinde görev yapan Yunanlı subayların geri çağrılmasını istemekteydi.

Böyle bir mektubun gönderildiği haberi çıkınca, Yunan askerî yönetiminin buna derhal çok sert bir tepki göstereceği düşüncesi de akla gelmişti. Ancak günler geçti, Yunanistan'dan bir reaksiyon çıkmadı. Onun üzerine genel kanaat, Yunan yönetiminin işin üstüne yatıp, konuyu unutturmağa çalıştığı şekline dönüştü.

Uzun zaman sonra, 1975 Mayısında, darbe yapılırken, Yunan Deniz Kuvvetleri komutanı olan Koramiral Arapakis'in, Başbakan Karamanlis'e verdiği gizli raporun metni To-Vima gazetesinde yayınlanınca, olayları daha iyi anlayabilmek ve neden hemen reaksiyon gösterilmemiş olduğunu da tesbit etmek mümkün oldu.

Arapakis bu raporunda, Kıbrıs darbesinden bir ay evvel (demek ki 10-15 Haziran civarında), Devlet Başkanı Gizikis'in bürosunda, zamanın Dışişleri Bakanı ile Lefkoşe Büyükelçileri Lagakos'la konuştuğunu ve onlara Makarios ile iyi ilişkilerin yürütülmesinin isabetli olacağım söylediğini yazar. Rapor bundan sonra şu şekilde devam etmektedir:

"Yukarda ismi geçen diplomatlar, benimle ayni fikirde olduklarını belirttikten sonra, bu görüşlerimi başka kişilere de aşılamanın faydalı olacağını söylediler -İnoides'i ima ediyorlardı- Gerçekten de bu görüşlerimi İonides'e de anlattım, ne yazık ki kendisi benim bu fikirlerimi benimsemediği gibi, düşündükleri hakkında da hiç bir açıklamada bulunmadı... Daha sonra öğrendiğime göre, darbenin yapılması için gerekli talimat gizli bir şekilde 2 Temmuz tarihinde General Bonanos tarafından verilmişti. Bu toplantıda Tuğgeneral İonides, Tümgeneral Papadakis, Tuğgeneral Yorgaçis ile Kıbrıs'tan çağrılan Albay Kombokis yer almışlardı... Durumun iyi anlaşılması için şunu belirtmek gerekir ki, Kıbrıs askerî statüsü silâhlı Kuvvetler komutanına (Bonanos) bağlıdır, bu girişimler için verilen emirlere Kuvvet Komutanlarının hiç bir katkıda bulunma hakları yoktur... Yukardaki statüye istisna teşkil etmiş bir olay vardır: 13 Temmuz 1974 Cumartesi günü, saat 12.00 civarında, Silâhlı Kuvvetler Komutanlığında bir toplantı yapılarak, bütün Komutanlar orada toplandı. Yapılan brifing sırasında hepimiz, Makarios'un Kıbrıs'da bulunan Yunan subaylarının uzaklaştırılması önerisini ele alarak inceledik. Görüşülmesi gereken konular üzerindeki bilgisizliğimizin de-

recesi o kadar büyüktü ki, toplantı sırasında, görüşülecek konu nedir diye sormak mecburiyetinde kaldım. Toplantı 15 Temmuz gününe ertelendi..."

Arapakis'in bu raporu ve bunun, özellikle, darbeye 2 Temmuzda karar verilmiş olduğunu daha sonra öğrendiğine ait olan kısmı, Makarios'un bu darbe kararını ayni gün haber alarak 2 Temmuz tarihli mektubu yazmış olması ihtimalini ortaya koyuyor. Makarios'un mektubuna derhal bir reaksiyon gösterilmeyişi de, darbeye esasen karar verilmiş olmasından doğabilir. 13 Temmuz tarihinde yapılan ve 15 Temmuza ertelenen toplantı da, belki darbe tarihini gizlemeğe yönelik tertip olabilir. Muhakkak olan bir husus var ki, o da, 15 Temmuz darbesinden, Yunanistan'da kuvvet komutanlarının bilgisi bulunmadığı ve bunu sadece General Bonanos'un ve tabiatiyle, askeri Cuntanın başı General İonides'in bildiğidir. Ayrıca darbenin sebebinin, Makarios'un mektubu olmadığı da ortaya çıkıyor.

Türk Hükûmeti bu darbeyi, Enosis'in ilk adımı olarak gördü. Özellikle Makarios'un yerine devlet Başkanlığına getirilen Nikos Samson, tanınmış bir türk düşmanı ve bir çok kişiyi şahsen öldürmüş olmakla öğünen bir kanun kaçağı idi.

Türk Hükûmeti bu defa kesin şekilde müdahale gereğini hissetti. Ancak, diğer garantör devlet olan İngiltere ile bir temas kurmadan harekete geçmemek için, Başbakan Ecevit, İngilizlerden gelen teklifi kabul ile, 17 Temmuz günü Londra'ya gitti. İngiltere'de müşterek bir hareket konusunda bir karar alınamamış, ABD'nin ara bulma teşebbüsleri de bu defa tesirsiz kalmış ve Türk ordusu, 20 Temmuz 1974 sabahı Kıbrıs'a müdahale hareketini başlatmıştır. Hareket 22 Temmuz saat 16.00'ya kadar sürdü ve Ateş kes kararı alındı.

Ateş kes kararı ile birlikte ilgili tarafların bir toplantı tertip ederek duruma bir hal çaresi bulmaları da öngörülmüştü. Özellikle bu son sebeb, Yunan cuntasını, idareyi sivil iktidara devretmek kararını almaya zorlamıştır. 23 Temmuz günü Askerlerle eski politikacıların yaptıkları bir toplantı sonucu, Paris'de bulunan Karamanlis'in, yeni hükûmeti kurmak üzere davet edilmesi kararının alındığı açıklandı, Karamanlis, 24 Temmuz sabahı saat 02.00'de gelerek, 04.35'de yemin edip Başbakanlığa geçti. Bu şekilde 21 Nisan 1965 günü yapılan ihtilâlle iktidarı ele geçirmiş olan askerler ortadan çekildiler.

Arapakis'in, yukarda temas edilen gizli raporunda, 20 Temmuz ile 24 Temmuz dönemi arasındaki olaylar da anlatılmaktadır. O ta-

rihlerde Yunanistan'daki havayı anlamak bakımından raporun bu kısımlarını da sayfalarımıza almakta fayda vardır.

Rapor çok uzun olduğu için bunu özetleyerek naklediyoruz:

"20 Temmuz 1974 sabah saat 5.45'de Türk çıkartma gemileri ile hava kuvvetleri Kıbrıs'a bir çıkartma hareketini gerçekleştirerek, paraşütcü ve piyade birliklerini çıkarttılar.

"Saat 7.30 civarında silâhlı kuvvetler komutanının bürosuna Amerikan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sisco giriyordu (Ankara'dan döndüğünü biliyoruz) Maksatları Yunanistan tarafından Türkiye'ye karşı ilân edilecek bir savaşı önleyebilmekti. Kendisi söze başlayarak, bundan önceki ziyaretinde durumun dramatik olduğunu şimdi ise trajedinin devam ettiğini söyledi. Konuşmasına devamla, bana savaşı önleyebilme fırsatını veriniz, bir savaş herkes için facia olacaktır dedi.

"Sisco'nun bu sözlerinden sonra, hazır bulunan Tuğgeneral İnoides ayağa kalkarak, müsteşara heyecan içinde: Bizleri aldattınız, bizler savaşı ilân edeceğiz, dedi, sonra odadan hemen dışarı çıktı. İonides'in bu cümlesi bazı gerçekleri meydana çıkarıyordu. Bu demektir ki, İonides yapacağı darbe sonucunda, Türkiye'nin herhangi bir çıkartma girişiminde bulunmayacağından emindi.

"20 Temmuz tarihinde saat 8'30 sularında, Sisco'nun pentagondan ayrılışından sonra bir savaş konseyi toplandı. Konseye katılanlar şunlardı: General Gizikis (Cumhurbaşkanı), Androtsopoulos (Başbakan), Kypreos (Dışişleri Bakan Vekili) Laçudis, İlias Balapulos, Cumbas, Konstantin Rallis, silâhlı kuvvetler komutanları ve öteki yetkililer.

"Yapılan bu toplantı sırasında her komutan, kendi kuvvet kolunun durumu hakkında izahlarda bulundu. Ayrıca General Bonanos, genel seferberliğin ilân edilmesi önerisini yaptı, öneri kabul edildi. Amaç Amerikalılarla Türkiye'nin korkutulması ve silâhlı kuvvetlerin de hazırlanması idi.

"Ertesi günü hepimiz silâhlı kuvvetler Komutanının (Bonanos) bürosuna çağrıldık. General Bonanos, bir süre önce, General İonides ve General Gizikis ile başka bir toplantıya katılmıştı. Bu toplantıda Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı savaş ilân etmesini kararlaştırdıklarını söyledi. Savaş ilânı hakkındaki sözlerden sonra konuşan Hava Kuvvetleri Komutanı General Papanikolau, hava kuvvetlerinin hazır olduğunu fakat bazı zayıf noktaların da bulunduğunu söyledi.

Kendisine, hava kuvvetlerinin savaşa hazır olduklarını söylemesi ile neyi ifade etmek istediğini sordum. Bu soruma karşılık olarak: hava kuvvetlerinin hazırlanmasının belli bir zaman süresini gerektirdiğini ve yakında gelecek olan yeni uçakların sayesinde, kendisini toparlayabileceğini anlattı. Bir çatışma vukuunda ancak bu şartlar altında beklenen randımanı ve neticeleri verebilirlerdi.

"Daha sonra söz bana verildi. Kendilerine Deniz Kuvvetlerinin hazırlık derecesinin çok yüksek olduğunu belirttim. Fakat buna rağmen bir savaşın ilân edilmesi fikrini benimsemediğimi de söylemeyi uygun gördüm. Eğer savaşı ilk başta Türkiye ilân etseydi ve başlasaydı, o zaman hiç şüphesiz işler tamamen değişik olacaktı. Böyle bir durumda vatan topraklarını korumak için en son asker dahi canla başla, bütün gücüyle savaşacaktı.

"Benden hemen sonra sözü Kara Kuvvetleri Komutanı General Galatsanos aldı. Sınırların savunması için gerekli olan kuvvetlerin hazırlanması ve sınırlara sevkedilmesinin günlere ve zamana bağlı olduğunu anlattı. Aynı espri altında General Epitidios da konuştu. Bu görüşmelerden sonra General Bonanos son kararını aldı.

"Daha sonra Komutan yardımcıları ayrıldılar sadece 4 Komutan kaldık. O sırada sözü ben alarak, bu kadar ciddi kararların bu kadar hafiflikle alınmasına itiraz ettim. Diğer ordu komutanları da aynı görüşte birleşerek konuştular.

'Ayni gün öğleden sonra dördümüz de (kuvvet komutanları) Başkan Gizikis tarafından çağrıldık. Toplantıya Tuğgeneral İonides de katıldı. Toplantı sırasında Kıbrıs'a, hava kuvvetlerinin gönderilmesi ve denizyolu ile yardımın yapılması istendi. Teklif General Gizikis ile Tuğgeneral İonides'in önerisiydi. Dört Komutan bu önerilere karşı çıktık. Sonunda görüşlerimiz General Gizikis ve Tuğgeneral İonides tarafından kabul edildi.

"Toplantıdan sonra General Bonanos'un Pentagon'daki makamına gittik. Orada bizleri henüz Ankara'dan yeni dönmüş Amerikalı Müsteşar Sisco Beklemekte idi Kendisi Ankara'daki temaslarından sonra ateş kesin sağlanması için yollar arıyordu. Fakat bu isteğine Yunanistan tarafından karşılık verilmedi çünki Yunanistan Türklerin samimiyet derecesine inanmıyordu."

Arapakis, bundan sonra ateş kes kararının nasıl temin edildiğini ve bunda kendisinin nasıl ana rolü oynadığını uzun uzun yazdıktan sonra şöyle devam eder:

"... Yunanistan'ın Cenevre Konferansına katılması kararlaştırıldı. Ertesi günü 23 Temmuz salı günü, General Bonanos'un makamına gittim. Kendisine endişelerimi belirttim, hepimiz belli bir zamanın geldiğine kaniydik. General Bonanos hemen Generalleri çağırdı. Galatsanos ile Papanikolau geldiler. Onlarla anlaştıktan sonra, rejimi politik iktidara devretmemizin doğru olacağını kararlaştırdık. Bunun üzerine general Bonanos, General Gizikis'i alınan karardan haberdar etmeğe gitti... General Gizikis'in makamına çağrıldım. Bütün kuvvet komutanlarının ayrı ayrı görüşlerini dinledi. Daha sonra toplantıya İonides de geldi. İonides, hepimizin kararı hakkında bilgi sahibi olduktan sonra, ben mutabık değilim, ancak beş kişinin de ayni fikirde olması karşısında benim de kabullenmem gerekir, yalnız ordu komutanından iki günlük izin isteyeceğim, dedi. General Gizikis ve bizler kendisinden hiç bir müdahale bulunmayacağına söz vermesini istedik. Daha sonra Androtsopoulos'a, Hükûmetin istifası gerektiği bildirildi. Bundan sonra da Albay Bravakos kanalı ile eski siyasetçiler çağrıldı..."

Bundan daha enteresan bir ifşaat, Nikos Samson'un Eleftheri Ora gazetesinde neşredilen mektuplarıdır.

Nikos Samson, 22 Temmuz günü saat 02.30'da General Gizikis ile yaptığı telefon görüşmesini şu şekilde nakletmektedir:

"Samson: Sayın Cumhurbaşkanı, Yunanistan'ın Kıbrıs'a bilfiil yardım etmesi konusunda bir şey söylemediniz, Yunan liderliği ne yapmayı amaçlıyor?

"General Gizikis herhangi bir tereddüt göstermeden bana şu cevabı vermişti: Sayın Cumhurbaşkanı Yunanistan saat 12'de Türkiye'ye karşı savaş ilân ediyor. Ancak Yunanistan'ın Kıbrıs'a, Meriç'e ve diğer hedeflere karşı saldırısı savaş ilân edilmesinden bir saat önce yani saat 11'de gerçekleşecektir.

"...Tuğgeneral İonides ile bağlantı kuramamamız nedeniyle içimde bazı kuşkular uyanmıştı. Bu kuşkulara dayanarak şunları sordum: Sayın Cumhurbaşkanı General İonides ile telefonla konuşmadığım için endişe duymaktayım. Gizikis bana şunları söyledi: Kendisiyle ben de irtibat kuramıyorum. Ancak sen kimseye kulak asma. Savaş Konseyi Tuğgeneral İonides'in tavsiyesi üzerine Türkiye'ye savaş ilân etmeye karar verdi. Bay Samson, sen de Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını açıklamaya hazırlan.

"Kendisine sordum; Peki Enosis'i ne zaman ilân edeyim. Yunanistan'ın Kıbrıs'da, Meriç'te ve diğer cephelerde saldırılarının başlamasından hemen sonra Enosis'i ilân edebilirsin, dedi.

"Kendisine sordum: Fantom uçakları Kıbrıs'a ne zaman geleceklerdir: Canı sıkılmış cevap verdi: Size söyledim ya, denizaltılarımızla birlikte saat 11'de Kıbrıs'a varmış olacaklardır.

"...Askeri birlikler, tanklar, onlar ne oldu? Cevabı kesindi: Hepsi yoldadır. Gerekli askeri birlikleri, 500 gönüllü Kıbrıs'lı yüksek öğrenim gencini komutan Papapostolu yönetiminde gönderiyorum. Ayrıca 160 adet fransız yapısı tank mürettebatı ile birlikte geliyor..."

Samson'un mektuplarında, bundan sonra, söylenen saatte Yunan saldırısı başlamayınca, Gizikis ile 22 Temmuz günü saat 14'de bir daha konuştuğu, Gizikis'in, kendisine, bazı müşkiller çıktığını ve onları halletmeğe çalıştığını söylediği, sonra saat 14.29'da bu defa Gizikis'in kendisini aradığı ve güçlüklerin giderilip Yunan hava kuvvetlerine bağlı fantomların Tanagras havaalanından havalandıklarını söylediği ve 20 dakikaya kadar Kıbrıs'da olacaklarını ilâve ettiği kayıtlıdır.

Samson'un bu yazdıklarına ne ölçüde itimad caizdir, Arapakis'in gizli raporunun neşrinden çok sonra yayınlanmış bu mektuplar, o rapordaki bilgilere istinaden uydurulmuş mudur, yoksa hakikat midir, Bir şey söyleyebilmemiz tabii mümkün değil. Burada insanı şüpheye düşüren husus telefon konuşmalarının tarihidir. Eğer bu görüşmeler 21 Temmuz günü cereyan etmiş denseydi, Arapakis'in gizli raporu ile tam bir mutabakat olacaktı. Zira o gün hakikaten savaş kararı alınmış ve Kıbrıs'a yardım konusu da konuşulmuş, kuvvet kumandanları karşı çıkmışlardı. Aslında savaş kararının Gizikis-İonides-Bonanos üçlüsü tarafından alındığı anlaşıldığına göre böyle bir telefon görüşmesi cereyan edebilirdi. Ancak 22 Temmuz sabahı ve öğle vakti böyle bir görüşmenin cereyanı ateş kes kararına rağmen mantıken mümkün olmamak gerekir, şu şartla ki, ateş kes kararına rağmen, baskın tarzında bir saldırı zihinlerde muhafaza ediliyor olsun. Samson'un mektupları ancak bu son ihtimal doğru ise mana ifade etmektedir.

Her halde bu iki yazı, kriz sırasında bir savaş kararı alındığını kesinlikle, ateş kesden sonra bir baskın ihtimalinden bahsedilebileceğini de bir ölçüde ortaya koymaktadır.

Belki bu noktada, hatıraları tazelemek için kaydetmekte fayda olacak bir husus vardır. 1967 ihtilâli ile Yunanistan'da iktidarı ele alan askeri grup ve bunların başında bulunan Papadopoulos, 1973 yılında seçimlere karar vermişler ve bu maksatla da, eski politikacılardan S. Markezinis başkanlığında sivil bir hükümet kurulmuştu.

Ne var ki bu hükûmetin ömrü son derece kısa olmuş, 1973 Kasımında başka bir askeri darbe, bu hükûmetle birlikte eski cuntayı ortadan kaldırmıştı. Darbenin gerçekleşmesinden bir süre sonra, bunun başında olan kişinin, askerî Polisin başı Tuğgeneral İonides olduğu öğrenilmişti. Bu yeni darbe ile Cumhurbaşkanlığına General Gizikis getirilmiş ve Androtsopoulos Başkanlığında bir Hükûmet kurulmuştu. Başbakan Ecevit ile Brüksel'de buluşan Yunan Başbakanı bu idi.

Brüksel'deki buluşmadan kısa bir süre sonra Yunan Dışişleri Bakanı istifa ederek görevinden ayrılmış ve Kabine üyelerinden Kypreos, bu Bakanlığa vekâleten bakmağa başlamıştı. Kıbrıs krizi sırasında Bakanlıkta o bulunmaktaydı.

Arapakis'in raporunda, endişelerinden bahsetmesine sebeb olan unsurlardan birisi de Kypreos'un, milletlerarası bir toplantıda Yunanistan'ı temsil edebilecek nitelikte olmayışıdır. Diğer unsur, Kıbrıs darbesini hazırladığı belli olmuş ve suç üstü yakalanmış bir Cuntanın böyle bir toplantıda hiç bir itibarı olamayacağı ve sözlerinin itimad uyandırmayacağıdır.

Türkiye-Yunanistan-İngiltere arasındaki Cenevre toplantısı 25 Temmuz günü başladı. Ateş kes kararı 22 Temmuzda yürürlğe girmiş olmakla beraber, Kıbrıs'da çeşitli bölgelerde çatışmalar devam etmekteydi ve Yunanlılar bu konuda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine bile müracaat etmişlerdi.

Cenevre'ye giderken Türk Hükûmetinin tutumu, ateş kesle güvenlik tedbirlerinin bir arada düşünülmesi gerektiği, Adadaki Türk birliklerinin ikmal ve takviyesinin nihaî anlaşmaya kadar devam edebileceği, nihai anlaşmaya değin, iki topluma bir otonomi verilmesi gerektiği, zira artık bunların bir arada yaşamak imkânlarının kalmamış olduğu, Kıbrıs konusu görüşülürken her iki toplum temsilcilerinin de hazır bulundurulmaları gerekeceği istikametinde idi.

Yunanistan'ı temsilen Cenevre'ye giden yeni Dışişleri Bakanı Mavros ise, Türkler, 22 Temmuz günündeki yerlerine çekilmezlerse müzakereye oturmayacağını beyan ettiğinden, konuşmalara derhal başlanamamaktaydı.

Bu arada, 24 Temmuz günü, Nikos Samson istifa ve Klerides Cumhurbaşkanı Vekili olarak yemin etmişti.

Cenevre görüşmelerinin zabıtları neşredildiği zaman olayların nasıl geliştiği şüphesiz daha iyi anlaşılacaktır. Şu anda söyleyebile-

ceğimiz, daha ilk toplantının ilk dakikasında ortaya çıkan ayrı görüşlere rağmen, 30 Temmuz akşamı Cenevre'de bir mutabakata varılarak iki bildirinin imzalandığıdır. Her iki bildiri de, Türk, Yunan ve İngiliz Dışişleri Bakanları, Turan Güneş, Mavros ve Callaghan tarafından imzalanmıştı.

Birinci bildiri, nihaî çözümün bir an evvel gerçekleştirilmesinin önemini kabul etmekle beraber, bunun ortaya çıkmasına değin, derhal ihtiyaç hissedilen acil tedbirleri tesbit ediyordu. Bu tedbirler özetle, 30 Temmuz 1974 günü, Cenevre saati ile 19.45'de, tarafların kontrollerinde bulunan bölgeleri genişletmemeleri; Türk silâhlı kuvvetlerinin işgalindeki bölgenin bittiği yerden, genişliği daha sonra kararlaştırılacak, bir güvenlik bölgesi tesisi ve buraya Birleşmiş Milletler Kuvvetlerinden başkasının girmemesi; işgal edilmiş Kıbrıs Türk bölgelerinin Rumlar tarafından derhal boşaltılması; güvenlik ve karşılıklı itimad tesis edildiği ölçüde, Kıbrıs'daki silâhlı kuvvetler sayısının her iki tarafca da azaltılması; bölgedeki barışın iadesi ve Kıbrıs'da anayasal hükûmetin yeniden tesisi için görüşmelere 8 Ağustosta, toplumlar temsilcilerinin de katılmasıyla başlanması; görüşülecek anayasal sorunlar arasında 1960 Anayasasının Cumhurbaşkanı yardımcısına tanıdığı görevleri üstlenmesi suretiyle Anayasal meşruiyete derhal dönülmesinin yer alması idi. Bildiride şöyle bir cümle de vardı "Bakanlar, Kıbrıs Cumhuriyetinde fiiliyatta Türk ve Rum olmak üzere iki muhtar idarenin mevcut olduğunu not etmişlerdir. Bu durumdan çıkarılabilecek sonuçlara halel gelmemek üzere, Bakanlar, adıgeçen idarelerin mevcut bulunması sonucu doğan sorunları gelecek toplantılarda gözden geçirmeğe mutabık kalmışlardır."

İkinci bildiri, 1960 garanti anlaşmalarının yürürlükte kaldığını belirtmekteydi.

8 Ağustosa kadar yeni bir olay çıkmadı. Bu arada taraflar Kıbrıs'ın müstakbel statüsünün ne olacağı hususunda çalışmalar yaptıkları gibi, 3 Ağustostan itibaren, Adada, demarkasyon hattının tesbiti çalışmaları da başlamıştı. Fakat bu arada, gerek Yunanistan, gerek Kıbrıs Rum tarafı Türkiye aleyhinde propagandaya da başlamış bulunuyordu.

8 Ağustosta başlayan ikinci Cenevre Konferansında, ne demarkasyon hattını çevreleyecek emniyet bölgesinin genişliği, ne Adanın müstakbel statüsü, ne de diğer konularda hiç bir anlaşma temini mümkün olamadı. Yunanlılar ve Klerides, özellikle, Türkiye tarafından ileriye sürülen çok bölgeli federasyon konusunda, merkezlerine dönerek talimat almak için toplantının ertelenmesini istemekteydi-

ler. Buna karşılık Türkiye, Adaya çıkarılan Türk birlikleri çok dar bir bölgede hep bir arada bulundukları için, herhangi bir saldırı halinde büyük kayıp verileceği endişesiyle, erteleme taleplerinin gerisinde bazı art düşünceler bulunabileceğinden çekinerek, bunu kabul edemiyordu. Neticede 14 Ağustos gece yarısından sonra konferans çıkmaza girdi ve o sabah saat 05.00'de ikinci Kıbrıs harekâtı başladı.

Mavros bir süre sonra, artık çok bölgeli federasyonun düşünülemeyeceği bir döneme gelindikte, Kıbrıs sorununun çok bölgeli federasyon formülü ile çözülebileceğini söylemiştir. Bunu Cenevre'de kabul etseydi, bu konu 15 Ağustostan önce halledilmiş olurdu. Cenevre ile Atina arasında telefonla, telsizle temas son derece kolay olduğuna göre, düşüncesine de yatkın olduğu anlaşılan bir formülü görüşmek üzere Atina'ya gitmek için neden israr etmiş olduğunu anlamak hakikaten güç ve Türk makamlarının endişelerini haklı görmemek de zordur.

İkinci hareket 16 Ağustos günü sat 18.00'de sonuçlandı ve Kıbrıs'daki bugünkü duruma gelinmiş oldu. Bu arada Güvenlik Konseyi 14, 15 ve 16 Ağustos günleri devamlı toplantılar yapmış iki defa ateş kes kararı almıştır. İkinci harekât başlayınca Yunanistan NATO'nun askeri kanadından çekildiğini beyan etmiştir.

O günden bu yana Kıbrıs problemi halledilmiş değildir. Ancak Adada Türk askerinin bulunuşu, iki toplum arasında herhangi yeni bir çatışma çıkmasını önlemiş ve Türk toplumunun güvence altında yaşamasını asğlamıştır.

16 Ağustos 1974 gününden sonraki olayları, artık bu kadar ayrıntıya girmeksizin kısaca hatırlatmakla yetineceğiz.

Amerika'daki Yunan lobisi, Ağustos ayından itibaren, Türkiye'ye Amerikan yardımının kesilmesi için çalışmaya başladı.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kıbrıs'a bir formül bulmak i;in Ankara'ya ve Atina'ya ziyaretler yaptı, buna paralel olarak çeşitli ülkeler aynı istikamette çabalar gösterdiler.

6 Eylül 1974 gününden itibaren, Denktaş ile Klerides Kıbrıs'da kendi aralarında görüşmelere yeniden başladılar.

7 Aralık 1974'de Makarios Ada'ya geri döndü.

5 Şubat 1975'de Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımı kesildi.

13 Şubat 1975 günü, Kıbrıs Federal Cumhuriyetinin Federe Türk kanadı ilân edildi. Bu kararın çeşitli ülkelerdeki ve tabiatiyle

Yunanistandaki tepkisi çok şiddetli oldu. Türk tarafı bağımsızlık ilân etmiş olsaydı tepki daha da fazla olmazdı. Makarios iki toplum arasındaki görüşmeleri kesti ve Birleşmiş Milletlere müracaat edileceğini açıkladı.

Makarios'un müracaatı, 20 Şubat 1975 günü, Güvenlik Konseyinde ele alınarak görüşmeler başladı. Bu görüşmeler 12 Mart 1975'e kadar devam etti. Alınan karar Genel Sekreter Waldheim'in iki toplumu bir araya getirip yeniden müzakereleri başlatması istikametinde idi.

Bu karardan sonra Denktaş ile Klerides arasındaki görüşmeler bu defa Viyana'da başladı. Görüşmelere Waldeim'da katılmakta idi. İlk görüşme 28 Nisan 1975 tarihindedir. 5 Haziran 1975, 2 Ağustos 1975, 17 Şubat 1976 tarihlerinde Viyana'da görüşmeler yapıldı.

Makarios bu arada, Tarafsızlar Grubunun yaptığı her toplantıda Türkiye aleyhinde bir karar çıkartmak yolunu tuttu. Bütün bu çabalar bir neticeye varmak imkânı sağlamamaktaydı.

Böylece 1977 senesine gelindi. Denktaş ile Makarios 27 Ocak 1977 ve 12 Şubat 1977 günleri, Waldheim de hazır bulunduğu halde iki defa buluştular. Bu ikinci buluşmada, iki toplumlu federatif bir devlet kurulması üzerinde mutabık kaldılar. Toplumlararası görüşmelerin de yeniden başlamasını kararlaştırdılar.

Waldeim'in de hazır bulunduğu 6.cı Viyana görüşmesi 31 Mart 1977 günü Viyana'da yapıldı, bir netice alınmadı, bundan sonraki toplantıların Lefkoşe'de devam etmesine karar verildi.

O tarihten beri de toplantılar Lefkoşe'de devam etmektedir. Rum tarafı, Türk tarafını devamlı olarak arazi konusunda harita vermemekle suçlardı. 1981 yılı içinde Türk tarafı, hem arazi, hem de Anayasa konusundaki tekliflerini masa üzerine koydu.

Bu müzakereler devam etmektedir. Rum tarafı veya Yunanistan, fırsat buldukça konuyu Birleşmiş Milletlere veya diğer Milletlerarası forumlara götürmekte, ancak konunun halli ancak ikili müzakere ile olabileceğinden, çıkan her kararda müzakere lüzumu tekrar edilmekte, sadece Adadan yabancı askerlerin çekilmesi hükmü de zaman zaman bu kararlara girmektedir. Bu sebeble dönülüp dolaşılıp gene müzakere masasına oturulmaktadır.

Kıbrıs sorununun izahını bu noktada bırakabileceğimizi düşünmekteyim. Bu konunun Türk Dış Politikasındaki etkilerini ayrı bir bahis olarak ele alacağız.

2 — *Kıbrıs sorununun Türk politikasındaki etkileri*

Kıbrıs sorununun Türk politikası üzerindeki tesirleri çeşitli yönlerden olmuştur.

Kıbrıs bir ölçüde Filistin'e benzer. Filistin'deki Arap-Musevi ayırımına karşı, Kıbrıs'da Türk-Rum ayırımı vardır. Her iki tarafta da toplumlardan azınlıkta olanı, çoğunluktakinin yönetimi altına girmek istememektedir. Fakat benzerlik bu noktada sona erer. Filistin'de Arap çoğunluğu bağımsız bir devlet olmak isterken, Kıbrıs'daki rum çoğunluğu Yunanistanla birleşmek peşinde koşmakta, aslında bunu Ada Rumları değil de, Yunaistan istemekte ve teşvik etmektedir.

İngiltere, Filistin sorununda yaptığı şekilde, Kıbrıs'a bir otonomi vermeyi düşündüğü 1947 yılında, her iki toplum da bu düşüncenin karşısına çıktığı zaman, konuyu, kendisi halletmeğe uğraşacak yerde, Birleşmiş Milletlere getirseydi, oradan kendi düşündüğü ve istediği şekilde iki toplumlu ekonomik birlik halinde otonom bir Kıbrıs kararı çıkartması mümkün olabilirdi. Yunanistan'ın o tarihte buna karşı koyacak mecal ve imkânı yoktu. Kıbrıs milleti namına Üçüncü Dünya devletleriyle veya Doğu Blokuyla temas edecek bir otorite de bulunmamakta idi. Bu durumda Enosis için çalışan bir avuç Yunanlı ile Kilise de bir harekette bulunmazladı. Böyle bir karardan Ada Rumları ile Türklerinin de neticede memnun olacaklarını düşünmek mümkündür.

İngiltere'nin bu konudaki davranış tarzı sorunun dejenere olmasına yol açtığı izlenimini uyandırmaktadır.

Yunanistan, ilk defa bu konuyu Birleşmiş Milletlere götürdüğü 1954 yılında "self determination" prensibini savunmuştur. Bu prensibin Kıbrıs'da tatbikini aslında Enosis'in ilk adımı olacağını, dünya sahnesine yeni çıkan devletlere anlatabilmek son derece müşkildi. Ayrıca bu yeni devletlerin hemen hepsi, çeşitli topluluklardan oluştukları için, Kıbrıs'da Türkler ve Rumlar için ayrı ayrı "self determination" tatbikatına gidilmesini kabul etmeleri, kendi ülkelerinin bölümleri yönünde oy kullanmaları manasına gelirdi ki, bu da olacak bir şey değildi.

Bu sebeble konu Yunanistan tarafından Birleşmiş Milletlere getirildikten ve özellikle Kıbrıs Devleti ortaya çıkıp da Yunanistan'ın rolünü üzerine aldıktan sonra, Birleşmiş Milletlerde Türkiye'nin görüşleri istikametinde bir karar çıkartmak imkânı kalmamaktaydı.

Zürich-Londra Andlaşmaları yapıldıktan sonra, Yunan Hükûmeti, öngörüldüğü şekilde Anayasanın bir referanduma sunulması için Makarios üzerinde tazyikde bulunsaydı, referandumun çok büyük bir çoğunlukla olumlu netice vereceğini Enosisciler bile kabul etmektedir. Bu takdirde Anayasa, kısa bir süre sonra değiştirilmek maksadıyla yapılmış bir metin olmaktan çıkar; Türkiye ile Yunanistan, bunun ihlâline de müsaade etmemeyi daha kolaylıkla temin ederlerdi.

Yunanistan'ı, "Megalo İdea" mikrobundan sıyırabilme cesaretini gösteren Başbakan Karamanlis ve Dışişleri Bakanı Averof, 1963 de Hükûmeti bırakmasalar ve Papandreu'nun Merkez Partisi iktidarı almasa idi, belki de Zürich-Londra sistemini yerine tam oturtmak imkânı da, her şeye rağmen, sağlanabilirdi. Bu da olmamış, üstelik Papandreu'nun oğlu Andreas Papandreu, Makarios yönetimini Anayasaya karşı harekete teşvik etmeğe başlayınca işler tamamen çığırından çıkmıştır. Hazin tecellidir ki, babasını Başbakanlıktan eden, Yunanistan'da 1967 ihtilâlinin yapılmasına ve Yunanistan'ın 7 yıl askerî yönetim altında kalmasına büyük ölçüde sebeb olan Papandreu bugün Yunanistan'ın Başbakanıdır.

Kıbrıs'da, başlangıçtan itibaren, her şey ters gitmiştir. Kıbrıs'da iki ayrı devlet olamaz diyenler, ayni ırktan, ayni din ve dilden, asırlarca beraber yaşamış ülkelerin sun'i şekilde ikiye bölündüklerini, iki Almanya'nın, iki Kore'nin, iki Vietnamın ortaya çıktığını hatırlamaz görünmektedirler. Kıbrıs'ın nüfusunu böyle bir bölünme için az görenler, toplam nüfusu Türk toplumundakinden daha az bağımsız ülkelerin dünya sahnesinde bulunduğunu unutmaktadırlar. Kaldı ki Kıbrıs'da istenen, iki ayrı devlet değil, ayrı otonomileri olan iki toplumlu bir devletti.

Fakat olan olmuştur.

Kıbrıs devleti ortaya çıkana kadar, Birleşmiş Milletlerdeki müzakerelerde Türkiye ile Yunanistan karşı karşıya gelmeğe başladıkları tarihten itibaren, her defasında, yukarda belirttiğimiz sebeblerle, Yunanistan'ı tutanların adedi artmışsa da, bu Türkiye'ye karşı bir cephe almak şekline varmamıştır. Türkiye'nin, özellikle Üçüncü Dünya Devletleriyle ilişkilerinde bir kötüleşme olmamıştır.

Ancak 1963/64 krizinden itibaren durum değişmiştir. Türk toplumu sesini duyuramaz, Türkiye onun sözcülüğünü gereği gibi yapamaz, ancak Türk toplumunun kökünün kazınmasını önlemeğe çalışabilirken, Kıbrıs'ın kendisi, yani Türkiye'nin ısrar ve gayreti ile

ortaya çıkmış olan bu devlet, Türkiye'yi, bağımsızlığına kasdetmiş bir devlet olarak tanıtmağa, Türkiye aleyhinde geniş bir propaganda kampanyasına girişmeğe başlamıştır.

Bu kampanyanın tuttuğunu, esasen Türkiye'nin karşısında olan Doğu Blokunun yanında Üçüncü Dünyanın da yer almağa başladığını kabul etmek zorundayız.

Fakat asıl mühimi 1964 krizi Türkiye ile ABD ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil ediyordu. Meşhur Johnson mektubu, Türkiye'yi ciddi düşüncelere sevkediyor ve İnönü'ye, "yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de orada yeni yerini alır" dedirtiyordu.

Türkiye bu tarihten sonra Rusya ile ilişkilerini normalleştirmeğe yönelmiştir. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyareti, Rusların, Kıbrıs'da iki ayrı toplumun yaşamakta olduğunu kabul etmeleri imkânını hazırlamıştır. Bu tabiî bir başarıdır.

Amerika'nın bu tutumu ayrıca, sadece bu ülkeye dayanmanın doğru olmayacağını göstermiş ve Türkiye, Avrupa ile daha sıkı işbirliği içine girmek zorunluğunu duymuştur. Müşterek Pazarla münasebetlerimizde gözönünde tutulması icab eden bir nokta da budur.

Türkiye ayrıca Üçüncü Dünya ile de daha yakın ilişkiler kurma politikasına bu tarihten sonra daha bir hız vermiştir.

1967 krizi, Yunanistan'ın askerî bir yönetim altına girmiş olması sebebiyle daha kolay atlatılmıştır.

1974'de, Makarios'a karşı yapılan darbe üzerine, Türkiye'nin müdahalesini adeta bütün dünyanın olumlu karşıladığını söyleyebiliriz. Eğer birinci Kıbrıs hareketi ile müdahale tamamlanabilmiş olsaydı, hiç bir güçlükle karşılaşılmayacağı hemen hemen muhakkaktı. Nitekim I.ci Cenevre Konferansında imzalanan bildiriler durumun ne derece müsait olduğunu göstermektedir.

İkinci hareketten sonra durum değişmiştir.

Yunanistan'da, Karamanlis'in dönüşüyle başlayan yeni demokratik rejimi sarsabileceği endişesiyle, Batı dünyası, bu hareketin karşısına çıkmıştır. Enosis'i önleyeceği için birinci hareketi adeta teşvik eden Rusya ve bloku, bu hareket sonunda bir şey söyleyemez durumda iken, Türkiye'nin Kıbrıs'a yerleşebileceği endişesiyle, İkinci hareketin karşısına çıkmıştır. Nihayet meşru rejimin iadesini temin maksadını güttüğü için birinci hareketi iyi gözle gören Üçüncü Dünya, Klerides'in Cumhurbaşkanlığı yardımcılığına gelmesiyle ye-

niden kurulan meşru rejimi, bu defa ortadan kaldıracağı düşüncesiyle, ikinci hareketin karşısına çıkmıştır.

İkinci hareketten sonra Türkiye dünyada yalnız kalmıştır.

Amerika'da Rum lobisi yoğun bir faaliyete geçmiş ve Amerikan yardımının kesilmesini sağlamıştır. İngiltere, Cenevre'de uzlaşmaz olarak gördüğü Türkiye'nin zor duruma düşmesinden adeta memnunluk duymuştur. Özellikle Karamanlis'in şahsıyla yakın ilişkileri olan Fransa yönetimi Türkiye'nin tamamen karşısına geçmiştir. Türkiye'nin Adadan askerlerini çekmesini ve Kıbrıs sorununun milletlerarası bir konferansda görüşülmesini isteyen Rusya ve Doğu Bloku Türkiye'nin karşısına çıkmıştır. İslâm dayanışmasını slogan olarak kullanan Arap alemi de dahil olmak üzere, Üçüncü Dünya ülkeleri yaptıkları toplantılarda Türkiye'yi açıkca kınamışlardır.

Dünyada tamamen yalnız kalan Türkiye ayrıca, 1975'den itibaren gittikçe artacak ve dışardan desteklenecek bir anarşinin de içine düşmeğe başlamıştır.

Manevra kabiliyeti son derece az bir dış politika çıkmazında bulunan Türk Hükûmetleri ise, Meclis'de çoğunluğa sahip olmadıkları için, durumun gerektirdiği, Kıbrıs sorununu bir hal suretine kavuşturabilecek kararları almak imkânını bulamamışlardır. Başbakan Ecevit'in istifa edişi de ayrı bir talihsizlik olmuştur. Yeni Hükümetler durumun gerektirdiği kararlar yerine, bir çıkış yolu bulabilmek için çok daha tehlikeli olabilecek denemeler bile tatbik etmek istemişlerdir.

Türkiye'nin imdadına yetişen, Afganistan ve İran olaylarının değiştirdiği dünya konjonktürü olmuştur denebilir.

12 Eylül 1980 hareketinden sonra, iç anarşinin önünün alınması da sağlanınca 1981'den itibaren Türkiye düzlüğe çıkabilmiş ve Kıbrıs sorununun halli istikametinde eski Hükümetlerin cesaret edemedikleri bazı cesur adımları atmaya başlayabilmiştir.

Kıbrıs harekâtından sonra Türk Dış politikasının karşı karşıya kaldığı tamamen özel mahiyette bir sorun da, iç anarşi ile birlikte ortaya çıkan Ermeni sorunudur.

Ermeni sorununun ne olduğu, ne gibi hayalî ve tahrif edilmiş olaylara dayandırıldığı geniş bir şekilde "Ermeni Dosyası" isimli kitabımda açıklanmıştır. Burada, o konuları tekrar etmeksizin, 1974 den sonraki gelişmelere göz atacağız.

Evvelâ kısaca bazı olayları hatırlayalım.

10 Eylül 1974 günü Yunan gazetelerinde Paris menşeli bir bildiri yayınlandı. Bunda Amerika'lı Rum ve Ermeniler birlikte harekete davet edilmekte idiler.

Los Angeles'de çıkan, Asbarez gazetesinin 3 Aralık 1974 tarihli sayısında, Yunan Dışişleri Bakanı M. Bitsios'un, New York'ta Millî Ermeni Komitesini kabul edip "Türkiye'nin Kıbrıs'ı işgal etmesiyle ilgili konuları" görüştüğünü bildirir bir yazı çıktı. Bu yazıda M. Bitsios'un "Lozan Andlaşmasının Türkiye'deki azınlıklar hakkında tanıdığı haklar çiğnenmiştir, Birleşmiş Milletlerdeki çabalarımız adaletin yeniden teessüsü üzerinde yoğunlaştırılacaktır, Milli Ermeni Komitesinin de, Amerikan Kongresi ile temaslarında gerçekleştirmesi gereken buna benzer bir görevi vardır" dediği nakledilmekteydi.

13 Şubat 1975 günü Kıbrıs'da Federal Devletin, Federe Türk kanadı ilân edildi. 20 Şubat 1975 günü Selânikte çıkan Ellinikos Vorras ve Atina'da çıkan Kathimerini gazetelerinde "Ermeniler, jenosit hareketinden 60 yıl sonra Türkiye'den toprak talebi için Birleşmiş Milletlere vaşvuracaklar" başlığı altında bir yazı çıktı.

Kathimerini doğrudan Hükümeti destekleyen, Ellinikos Vorras ise Yunan Milli Emniyetinin etkisi altında olduğu söylenen birer gazeteydiler. Ermeni katliamının 60.cı yıldönümü gösterileri heyeti başkanı Varujan Knuni'nin yaptığı basın toplantısının nakli şeklindeki bu yazıda, ismi geçen kişiye atfen, şunlar yazılmaktaydı :

"Ermeni meselesinin yeniden meydana çıkarılması ve hunharca jenosit hareketinin anılması, genç Ermenilerin Türkiye'ye karşı kinlerini canlandırmak gayesini gütmektedir... Bir zamanlar Abdülhamid açık bir şekilde şunları söylemiştir : Ermeni meselesinin tamamen ortadan kaldırılması için Ermenilerin mevcut olmamaları lâzımdır. İşte Abdülhamid bu düşünce ile katliam emrini verdi. Sekiz ay önce, Temmuz ayının Başbakanı Ecevit, ayni sözleri başka bir millet için, yani kardeşlerimiz Yunanlılar için söylemişti. Ecevit, Kıbrıs davasının çözülebilmesi için Kıbrıslı Rumların ortadan kaldırılması gerekmektedir dedi ve gereken emri verdi. Ermeni konusunun Kıbrıs konusu ile sıkı bağlantısı bulunmaktadır". Ecevit nasıl ki böyle bir söz söylememişse, Abdülhamit'de nakledildiği şekilde bir söz söylememişti. Bu bildiri tek başına Ermeni propagandasının yalana dayandığını göstermeğe yeterliydi.

Ermeniler 20 Nisan 1975 günü, Atina'da büyük bir anma töreni yaptılar. Buna bazı Yunan milletvekilleri de katıldı ve Türkiye'yi kınayan konuşmalar yaptı.

Yunanistan'da, evvelki senelerde de, anma törenleri yaparlardı, ama bunlar sessiz sedasız, kimsenin haberi olmadan geçer, ne basında yazı çıkar, ne aleni gösteriler olurdu. Bu törenlerin yapılmasına da 1965 Nisanından itibaren başlandığı ayrıca tesbit edilmişti. Birinci Kıbrıs Krizi 1964 yazıdır. Anma törenleri 1965 Nisanında başlamıştı.

Yukarda Bahsettiğim törende ayrıca "Yunan-Kuzey Amerika Cemiyeti" isimli bir teşekkülün yazılı bir bildirisi dağıtılıyordu. Bildiri metni şuydu:

"Yunan-Kuzey Amerika Cemiyeti, 60 yıl önce, 1915'de katledilen 1.500.000 ermeninin hatırasının anıldığı 18 Nisan 1975 günü şunları kararlaştırmıştır:

"1 — Türkiye, 20.ci asırda, milletlerarası kanun dışı hüviyetinde ortaya çıkmış, insanların hukuku yerine orman kanunu ile hareket etmiştir.

"2 — Türkiye, Sèvres Andlaşması gibi adalet prensiplerine dayanan anlaşmaları defaatle ihlâl etmiş ve onların yerine (halkları yok edersen problemleri ortadan kaldırırsın) prensibini yerleştirmiştir.

"3 — Türkiye, Küçük Asya ve Konstantinopl helenizmini 1922 ve 1955 soykırımları ile imha etmeğe çalışmıştır.

"4 — Türkiye, 1974'de müdafaasız Kıbrıs milletinin adasının % 43'ünü işgal ve tahrip etmiş arkasında 200.000 mülteci, sayısız ölü vê kayıp bırakmıştır.

"5 — Türkiye, bugün Türk tahakkümü altında bulunan Küçük Asya coğrafi bölgesinde tahmini 8 milyon Kürdü ezmektedir.

"6 — Türkiye, bugün Ege denizi üzerindeki Yunan hava sahasını ihlâl etmekte ve Ege Denizi Yunan adalarının kıta sahanlığını ilgilendiren bir problem yaratmaktadır.

"7 — Türkiye, yabancı mütecavizlerin Kıbrıs'dan çekilmesi ve mültecilerin evlerine dönebilmelerine ilişkin Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 3212 ve Güvenlik Konseyinin 353 sayılı kararları da dahil olmak üzere, Bilreşmiş Milletler Anayasasını münakaşasız şekilde ihlâl etmektedir.

"8 — Türkiye ayni zamanda, NATO anlaşmasını, Birleşik Amerika ile ikili Savunma anlaşmalarını, Kıbrıs'la ilgili bir çok ateş kes anlaşmalarını ve hatta Birleşik Amerika ile yaptığı afyon anlaşmasını ihlâl etmektedir.

"Bu sebeble, Kıbrıs'ın, Ermenistan'ın, Kürdistan'ın, Suriye'nin ızdırap çeken halkları ile, halen Amerika'da Kanada'da Avusturalya'da ve Avrupa'da yaşayan Küçük Asyalı ve Konstantinoplu 3 milyon İonyalıyı, Küçük Asyayı ilişik haritadaki şekilde taksim etmek için kavgaya davet ediyor ve bu düşünce tahakkuk edene kadar devam edecek uzun bir mücadeleyi ön görüyoruz".

Ekli haritada ise Türkiye dörde bölünmekteydi. Ortada ufak bir kısım Türkiye'ye bırakılmakta, bütün Batı Yunanistan'a, Doğu ise Ermenistan ile Kürdistan'a ayrılmakta, Hatay Suriye'ye verilmekteydi.

Bu bildiri ile Ermenilerin kullandıkları dil arasındaki yakınlık çekici olmaktaydı.

Ne var ki, bu bildiri Merkezi Yunanistan'da bulunan bir Yunan cemiyeti tarafından hazırlanıp dağıtılmaktaydı. Ayrıca bildiri metninin resmi makamların yardımı olmadan yazılabilmesi pek kolay olamazdı.

21 Nisan 1975 günü, Ermeni merasimleri için Atina'ya gelmiş olduğu anlaşılan ve Beyrut Üniversitesi Anayasa Profesörü olduğu söylenen Saveris Torikian isimli bir kişi, Büyük Britanya otelinde basın toplantısı yapıyor, Ermenilerin barış ve Adalet taraflısı olduğunu ancak bu yolla haklı isteklerini elde edemezlerse, Kürtler ve Kıbrıslılarla birlikte mücadeleye girilebileceğini ve haklarını elde etmek uğrunda yapabilecekleri herhangi bir hareketten dolayı da mesul olmayacaklarını söylüyordu.

22 Ekim 1975 günü Viyana Büyükelçimiz Daniş Tunalıgil, 24 Ekim 1975 Günü Paris Büyükelçimiz İsmail Erez ve makam şoförü öldürüldüler. Başlangıçta Daniş Tunalıgil'i öldürenlerin Yunanlı olduğu şüphesi üzerinde duruldu, sonra bunu Ermeniler üstlendiler ve Ermeni saldırıları başladı.

16 Mart 1976 günü, Yunan gazetelerinde, Küçük Asyayı Türklerden kurtarmak için bir cemiyet kurulduğuna dair bir haber çıkıyordu. Kanada'da, Montreal şehrinde kurulduğu bildirilen bu cemiyetin yayınladığı bir beyannamede, Türkler tarafından takibata uğramak korkusu ile Türk sahte adı altında Anadoluda yaşamak zorunda olan Kürtleri, Ermenileri, Çerkezleri ve İstanbul Rumlarını, ana vatanları olan Küçük Asyada Türk boyunduruğundan kurtarmak için bütün hürriyet sever milletlerin harekete davet edildiği yazılıyordu.

Lozan Anlaşmasından sonra Ermeniler, özellikle Amerika'da, 1930'lara kadar, Türkiye aleyhinde belirli bir propaganda yürütmüşlerdir. Bu bilinen bir hususdur. İkinci Dünya Savaşından sonra da, Rusların desteği ile, gene Ermeni konusu çeşitli Milletlerarası forumlara getirilmek istenmiş, fakat Kore savaşından sonra konu unutulmuştur.

Ermeni sorununun yeniden hortlaması 1965'den sonradır. Yukarda da belirttiğimiz gibi, Yunanistan'da ilk anma töreni 1965'de yapılmış ve Ermenilerin toplu olduğu bölgelerde de, bu, o tarihten sonra âdet haline gelmiştir. Ermenilerin saldırıya geçeceklerinin ilk haberi de 1974 sonları ile 1975 başlarında Yunanistan'da açıklanmış ve saldırılar da başlamıştır. Bu durumda gerek anma törenlerinin başlaması, gerek saldırılar ile Kıbrıs konusu arasında sıkı bir ilişki olduğu, birinin adeta diğerinin sebebini teşkil ettiği izlenimi ister istemez doğmaktadır.

Bu saldırıları Yunanlılar idare ediyor diye bir iddia ileri sürmüyoruz. Ancak, Kıbrıs sorunu kriz dönemine girdikçe, Türkiye'yi daha fazla sıkıntıya sokmak ve dünya kamuoyunu Türkiye aleyhine biraz daha fazla çevirebilmek için Yunan resmî makamlarının gerek Yunanistandaki, gerek Rum ve Ermeni toplumlarının büyük ölçüde bir arada yaşadıkları ülkelerdeki Ermenileri harekete teşvik ettiklerini olaylar göstermektedir. Türkiye içindeki anarşik olayların gelişmesinde de kendisinin hiç bir ilgisi olmasa bile Yunanistan'ın menfaat görmesi olağandır.

Hareketlerin gidişi onların istediği ölçüyü aşmış veya kontrol başkalarının, böyle bir durumdan asıl menfaat bekleyenlerin ellerine geçmiş olabilir ve muhakkak ki böyle de olmuştur. Ama işin başlangıcında Yunanlıların hiç roller olmadığını söylemek pek mümkün değildir.

Kıbrıs sorununun Türkiye'ye hediye ettiği bir problem de bu olmuştur.

3 — *Yunanistan ile Diğer Anlaşmazlık Konuları*

Yunanistan ile anlaşmazlık konularının Kıbrıs'dan ibaret olmadığını bu kısmın başında belirtmiştim. Bazıları çok teknik olan bu anlaşmazlıkları bu bahis içinde topluca ve kısa şekilde gözden geçireceğiz.

Ancak hemen bir noktayı belirtmekte faide vardır. Bu anlaşmazlıkların cümlesi, azınlıklar sorunu da dahil olmak üzere, Kıbrıs

ihtilâfı ile ortaya çıkmış, kolayca halledilebilecek nitelikte olmalarına rağmen, Türkiye çok uzunca bir süre, Kıbrıs konusu halledilmedikçe başka hiç bir konuyu Yunanlılarla konuşmamak yolunda bir politika takip etmiş olduğu için, gittikçe kemikleşerek halledilemez hale gelmişlerdir. Bunun en açık misali azınlıklar konusudur ve biz de bu bahse o konu ile başlamak istiyoruz.

A) *Azınlıklar Konusu*

Lozan anlaşması ile, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri dışında kalan, Türkiye'deki Rumlarla, Yunanistandaki Türkler zorunlu mübadeleye tâbi tutulmuşlardı ve bu maksatla da Lozan barış anlaşmasından ayrı olarak 30 Ocak 1923 tarihinde bir Ahali Mübadelesi Mukavelesi imza edilmişti.

Batı Trakya Türkleri, İstanbul Rumlarının bir karşılığını teşkil etmemekteydi. İstanbul Rumları ,ekonomik ve politik sebeblerle, gerek Yunanlıların, gerek diğer devletlerin büyük ısrarları sonucu mübadele dışında kalmışlardı. Bu konudaki müzakere zabıtları bu yazdığımızı açıkca ortaya koyar. Seha Meray tarafından yayınlanmış olan "Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler" isimli eserin 1.ci cildinin 122, 210 ve 330.cu sayfalarındaki tutanaklara bakılırsa durum rahatlıkla anlaşılır.

Batı Trakya Türklerinin mübadele dışı kalışları ise, Mübadele mukavelesinin imzalandığı 30 Ocak 1923 tarihinde Batı Trakya'nın Yunanistan'a ait olacağının henüz karara bağlanmamış oluşu sebebiyledir. Bu husus da ayni eserin 2.ci Cildinin 314 ve 319 sayılı sayfalarındaki tutanaklardan anlaşılabilir.

Azınlıkların hukuku ile ilgili hükümlere gelince, Türkiye'nin yüklendiği vecibeler Lozan Andlaşmasının37-45.ci maddelerinde yer alır. 45.ci madde ayni yükümlülükleri Yunanistan'ın da üstlendiğini gösterir.

Yunanistan'ın üstlendiği yükümlülükler ise sadece Lozan'ın 37-44.cü maddelerindekilerden ibaret değildir. İki ayrı anlaşma daha vardır. Bunlardan biri, 1/14 Kasım 1913 tarihli Atina Muahedenamesidir. Bunun yürürlükte olduğu Lozan tutanaklarından anlaşılmaktadır (adı verilen eser Cilt 2, S. 171, S. 220, S. 240).

İkincisi 10 Kasım 1920 günü Yunanistan ile İtilâf Devletleri arasında imza edilip, Lozan Andlaşmasına ek XVI sayılı Protokol ile yürürlüğe konan anlaşmadır. İşbu anlaşmanın 1, 2, 3, 7, 8, 9, 10, 14 ve 16

cı maddeleri ile de Yunanistandaki azınlıkların hukuku teminat altına alınmıştır.

Yunanistan zamanla diğer iki anlaşmayı tamamen unutarak kendi yükümlülüklerinin Lozan hükümlerinden ibaret olduğunu kabule başladığı gibi, Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Rumlarının da birbirlerinin karşılığını teşkil ettikleri görüşünü benimsemiştir.

1964 yılındaki Birinci Kıbrıs krizinden, sonra, Yunanistan ile Türkiye arasındaki İkamet Anlaşması iptal edilmiştir. Bu anlaşma iptal edilince, anlaşma hükümleri çerçevesinde kendilerine Türkiye'de oturma ve çalışma müsaadesi verilen bir kaç bin Yunanlının ikamet müsaadeleri yenilenmemiş ve bunlar Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmışlardır. Aslında bu kişiler İstanbul'da Ticaret hayatının en önemli kısımlarını ellerinde tutan grup olduğundan, Türk Hükümetinin bu yoldan Yunanistan üzerine bir tazyik yapmak ve bir ölçüde de İstanbul'un ve dolayısiyle Türkiye'nin Ticari hayatını Rumların monopolünden kurtarmak istemiş olabileceği akla gelebilir.

Karar doğru mudur, yanlış mıdır, münakaşası daima mümkündür. Yalnız tatbikatın verdiği netice, bu kişilerin bütün faaliyetlerini Yunanistan'a naklettikleri, Türkiye'deki servetlerini de münasip bir yolla keza Yunanistan'a götürebildikleri ve o tarihten itibaren Yunanistan'da vergi veren ve Yunan ekonomisinin kalkınmasında rol alan bir kütle oluşturduklarıdır. İş bununla da bitmemiş, Türkiye'de yanlarında çalışmakta olan ve onlar gidince işsiz kalan pek çok Türk vatandaşı Rum, bu defa Yunanistan'a giderek, onların orada kurdukları yeni müesseselerde çalışmaya başlamışlar, bunları arkalarından aileleri takip etmiş ve bu şekilde, İstanbul'un Rum ahalisinde büyük bir azalış meydana gelmiştir. 1964'den evvel 100.000'i aşan İstanbul'un Rum nüfusu şimdi 10.000'i ancak bulur.

Türk uyrukluğundaki Rumlar, Türkiye'den kendi arzularıyla gittikleri için (Halen Yunanistan'da Konsolosluklarımızda kayıtlı Rum vaatndaşlarımızın sayısı 60.000'inin üstündedir) Yunanistan buna bir karşılık vermek imkânı bulamamış, ancak, Batı Trakya Türklerini, yukarda belirttiğimiz üzere, İstanbul Rumlarının bir karşılığı olarak gördüğünden, onları hayatlarından bezdirip ülkeyi terkedecek bir politika takibine başlamıştır. Bunu da son derece usturuplu bir şekilde, kanunlara aykırı bir tatbikat olduğu iddiası ileri sürülemeyecek bir yöntemle uygulamıştır. Meselâ Batı Trakyalı bir Türk, arazisini bir Ruma satmak isterse formalite bir haftada biterken, bir başka Türke satmağa kalkarsa bu formalite hiç bitmemektedir. Çiftçiler, traktör almakta serbesttirler ama bunu kullanmak için ehliyet

gereklidir. Türk çiftçiler ehliyet imtihanlarında hiç bir şekilde başarılı olamamaktadırlar. Buna benzer pek çok orinijnal buluşlar uygulanmağa konmuştur. Bu defa Türkiye, İstanbul Rumlarına karşı bazı tedbirler almış ve ortaya bir nevi merdivenleşme çıkmıştır.

Yukarda da belirtildiği üzere, Yunanlılarla, Kıbrıs konusu halledilmeden, başka konunun müzakere edilmemesi yolunda yüründüğünden bu merdivenleşmeyi durdurmak da mümkün olamamış ve azınlıklar ciddi bir sorun haline gelmiştir. Nihayet 1971 Mayısında, NATO Bakanlar Konseyi toplantısında bir araya gelen Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları, Osman Olcay ile Palamas, bu merdivenleşmeyi durdurmak ve eski duruma geri dönmek için gerekli tedbirleri almak konusunda bir anlaşmaya varmışlardır. Merdivenleşme hakikaten durmuş ama geriye dönüş tedbirleri hiç bir zaman müzakere edilemeden 1974 krizine gelinmiştir. Müzakerenin neden yapılamadığını genel değerlendirme bahsinde izah edeceğiz. Halen sorun olduğu gibi ortadadır.

B) *Yunan Adalarının Silâhlandırılması*

Ege adalarının hukuki statüsü, Lozan Andlaşması ve, 10 Şubat 1947 tarihli İtalyan barış andlaşması ile tesbit edilmiştir.

Bu adaları 3 grup içinde tetkik etmek gerekir. Birinci grup Boğazönü Adaları diyebileceğimiz, Semendirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adalarıdır. Bunlardan ilk ikisi Yunanistan'a diğer üçü Türkiye'ye aittir. Bu adalar, Lozan'da 24 Temmuz 1923 günü imzalanan Boğazlar Rejimine ilişkin Sözleşmenin 4.cü maddesine konu teşkil ederler.

Söz konusu 4.cü maddenin bu adalarla ilgili kısmı aynen şöyledir:

"Aşağıda gösterilen bölgeler ve adalar askerlikten arındırılacaktır:

"5) Ege Denizinde Semendirek (Samothrace), Limni (Lemnos), İmroz (İmbros), Bozcaada (Tenedos) ve Tavşan Adaları (Iles aux Lapins)."

Doğu Akdeniz Adaları diyebileceğimiz ikinci grubu, Midilli, Sakız Sisam ve Nikarya adaları teşkil eder. Bu 4 Ada Lozan Barış Andlaşmasının 13.cü maddesine konu teşkil ederler. Söz konusu madde aynen şöyledir:

"Barışın sürekli olmasını sağlamak amacıyla, Yunan Hükûmeti Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarında, aşağıdaki tedbirleri uygulamayı yükümlenir:

"1. Bu adalarda hiç bir deniz üssü kurulmayacak, hiç bir istihkâm yapılmayacaktır.

"2. Yunan askeri uçaklarının Anadolu kıyısı toprakları üstünde uçamaları yasak olacaktır.

"Buna karşılık Türk Hükûmeti de askeri uçaklarının bu adalar üstünden uçmalarını yasaklayacaktır.

"3. Bu adalarda Yunan askeri kuvvetleri, askerlik hizmetine çağrılmış ve bulundukları yerde eğitilebilecek normal asker sayısından çok olmayacağı gibi, jandarma ve polis kuvvetleri de, bütün Yunan ülkesindeki jandarma ve polis kuvvetlerine orantılı bir sayıda kalacaktır."

Üçüncü grup, Rodos ve etrafındaki Adalar topluluğuna verilmiş ismiyle, 12 Adalardır. Bunlar Lozan Andlaşması ile İtalya'ya terkedilmişlerdi. İkinci Dünya Savaşından sonra, 10 Şubat 1947 tarihli İtalyan Barış Andlaşması ile bunlar Yunanistan'a devredilmiştir.

Ancak söz konusu Andlaşmanın 14.cü maddesi, bu Adaların gayrı askeri olarak ve o şekilde kalmak şartiyle Yunanistan'a devredildiklerini açıklıkla belirtmiştir.

Ege Adalarının hukuki statüsünü tesbit eden bu Andlaşmalar içinde değişikliğe uğramış olanı Boğazlar sözleşmesidir. 20 Temmuz 1936 günü Montreux'de imzalanan Mukavelename ile Boğazlar Sözleşmesi ortadan kaldırılıp yerine bu mukavele ikame edilmiştir.

Montreux Mukavelenamesine ekli bir Protokol mevcuttur ki bu, Boğazlar mıntakasının yeniden askerileştirilebileceğini göstermektedi. Bu Protokol ile yeniden askerileştirilebilecek olan Boğazlar mıntakası, Montreux Sözleşmesinin başlangıç kısmında tarif edilen mıntaka olarak öngörülmüştür. Montreux Mukavelenamesinin başlangıcında tarif edilen Boğazlar mıntakası ise şudur: "Boğazlar umumi tabiri altında ifade edilen Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı", Ayrıca aynı başlangıç bu Mukavelenamenin "Türkiye'nin emniyeti ve Karadeniz sahildarı Devletlerin Karadenizdeki emniyeti çerçevesi dahilinde..." akdedildiğini göstermektedir.

Yunanistan'a ait Ege adaları konusunda mevcut olan hukuki ve milletlerarası anlaşmalarla tesbit edilmiş statü budur. Şimdi, Yu-

nanistan, Boğazönü adaları dışındaki adaların statüsü konusunda bunların değiştiği yönünde bir iddia ileri sürmemektedir. Buna mukabil, Montreux sözleşmesi ile gayrı askeriliğe dair hükümlerin ortada kaldırılmış ve ayrıca Lozan Boğazlar sözleşmesine de son verilmiş olduğunu ileri sürerek, Limni ve Semendirek Adalarının gayrı askerî halde tutulması mecburiyetinin ortadan kalktığını ve zaten Montreux sözleşmesi T.B.M.M. de onaylanırken, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın, Yunanistan'ın da Boğazönü Adalarını artık silâhlandırabileceğini beyan etmiş olduğunu ileri sürerek, kendisinin bu konuda herhangi bir mükellefiyeti kalmamış bulunduğunu iddia etmektedir.

Türkiye ise, askerileştirilebilecek mıntakanın Montreux'de açık şekilde belirtildiğini, bu mıntaka içinde, Boğazönün adalarının bulunmadığını, Türk Dışişleri Bakanının zamanında yapmış olabileceği bir beyanın anlaşmada değişiklik yapılması şekilinde yorumlanamayacağını, kaldı ki Montreux, Türkiye'nin emniyeti gözönünde tutularak akdedildiğinden, Yunanistan'a ait Boğazönü adalarının silâhlandırılması ile Türkiye'nin emniyeti arasında ancak Türkiye aleyhine bir ilişki kurulabileceğini, bunun ise Anlaşmanın yapılış sebebine bile aykırı olduğunu ileri sürerek, Yunanistan'ın bu iddiasını kabul etmemekte ve Limni ile Semendirek'in silâhlandırılmasını milletlerarası taahhütlerin ihlâli olarak görmektedir.

Konuya salt Milletlerarası anlaşmalar açısından yanaşıldığı takdirde, Türk tezinin daha haklı ve tutarlı olduğu görülmektedir. Hakikaten, Ege Adalarının Yunanistan'a bırakılmasını öngören, Lozan Andlaşmasının 12.ci maddesi, Balkan savaşları sonunda imzalanan 17/30 Mayıs 1913 tarihli Londra Andlaşmasına ve 1/14 Kasım 1913 tarihli Atina Andlaşmasına atıfta bulunmaktadır. Bu anlaşmalar İngiltere'de Avam Kamarasında görüşülürken, Osmanlı İmparatorluğunun emniyeti açısından Adaların silâhsız hale konulmasının zorunlu görüldüğü üzerinde durulmuştu. Nitekim, gene o sebebledir ki, Lozan'ın 13.cü maddesi ile Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarının deniz üsleri kurulmayacak ve istihkâm yapılmayacak bir statüde tutulması kararlaştırılmıştı. Eğer Limni ve Semendirek adaları konusunda, Boğazlar Mukavelesi ile bu 4 adadan daha ileri hükümler öngörülmesi cihetine gidilmemiş olsa idi, Lozan'ın 13.cü maddesinin bu iki adaya da tatbik edileceğinden her halde şüphe etmek için herhangi bir sebeb yoktu. Ancak bu iki ada tamamen gayrı askerî hale getirildikleri cihetle, 13.cü maddenin dışında kalmışlardır.

Lozan Boğazlar sözleşmesinin yerine geçirilen Montreux sözleşmesinin, Boğazönü Adaları hakkında bir hüküm ihtiva etmeyişi-

ni bu adaların silâhlandırılabilecekleri şeklinde yorumlamak muhakkak ki imza edilen anlaşmanın ruhuna aykırı olmaktan başka, Lozan'ın 13.cü maddesiyle de bir çelişki yaratacaktır. Zira, Boğazlar gibi, Türkiye bakımından hayati bir önemi olan bölgedeki adaların silâhlandırılabilmeleri mümkün hale getiriliyorsa, 13.cü maddede söz konusu edilen 4 ada hakkındaki kısıntının devamı manasız hale düşeceğinden, o zaman bu adaların tümü hakkında aynı statünün uygulanması kaçınılmaz olur. Monteux, Lozan'ın 13.cü maddesini değiştirmediğine göre, Limni ve Semendirek için öngörülmüş özel statünün, ortadan kalktığı bir an için kabul edilse dahi bu statünün yerine, 13.cü maddenin öngördüğü statünün geçmesi normal olur.

Esasen Lozan Anlaşma müzakerelerinin zabıtlarına müracaat edecek olursak, yukarda belirttiğimiz neticeye varılmasının zaruri olacağını da görürüz.

Hakikaten, 25 Kasım 1922 günü, 1.ci Komisyonun yaptığı toplantıda, 6 sayılı tutanakda açıkca görüleceği üzere, Sakız, Midilli, Limni, Sisam ve Nikarya adalarının askerlikten arındırılmalarının gerekli olup olmadığının, gerekli ise bunun ne ölçüde yapılmasının uygun olacağının incelenmesinin bir alt komisyona havalesi kararlaştırılmıştı. Türkiye müzakereler sırasında, İmroz ve Bozcaada'dan başka, Semendirek adasının da Türkiye'ye ait olması tezini savunduğundan, aynı toplantıda, "Bozcaada ve İmroz adaları üzerindeki egemenlik sorununun ve bu adalarla Semendirek adasının askerlikten arındırılmasının, Boğazlar sorununun görüşüleceği zaman toplanacak bir alt komisyonca incelenmesi" kararlaştırılmıştı.

Uzmanlar alt komisyonu 28 Kasım 1922 günü toplanmıştı. General Weygand'ın başkanlığını yaptığı bu komisyon:

"I. Oybirliği ile beş adada, bir takım askerlikten arındırma tedbirlerinin alınmasının uygun olacağını tavsiye etmektedir.

"II. Bu tedbirlere gelince, Alt Komisyon:

(1) Oybirliğiyle, Limni Adası için bu tedbirlerin, Boğazlar sorununun incelenmesi sırasında, İmroz, Bozcaada ve Semendirek adaları için saptanacak tedbirlerle birlikte saptanmasının uygun olacağı görüşüne varmıştır.

(2) Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adaları için, Komisyonun çoğunluğu, askerlikten arındırmaya ilişkin olarak alınacak tedbirlerin aşağıdaki kısıtlamalar şeklinde olması gerektiğini uygun görmektedir.

(tedbirler Lozan'ın 13.cü maddesine girenlerdir)

"Yukarda öngörlüen tedbirlerle güdülen amaç, gerçekten, Yunanistan'a kendi adalarında asayişi koruyabilmek ve bu adaların topraklarını çetelerin akınlarına ve benzer girişimlere karşı korumak için ihtiyaç duyduğu araçları sağlamakla birlikte, bu adalarda Türkiye'ye karşı saldırgan nitelikte hazırlıklara kalkışmayı yine de imkânsız kılmaktır."

Komisyonda Türkiye temsilcisi Adalarda hiç bir kara, ya da deniz uçağı, havacılığa yarayacak hiç bir tesis bulundurulmasını da istemiş, bu talebi kabul edilmeyince öngörülen tedbirlere çekince koymuştu. Bilahare bu tedbirler 1.ci Komisyonda kabul edildiler.

Görülüyor ki Uzmanlar Alt Komisyonu, Limni de dahil olmak üzere 5 adada bazı askerlikten arındırma tedbirlerini zaruri görmüşlerdir. O tarihte Semendirek adası Türkiye tarafından istendiği için, bunun hakkında Türkiye bir tedbir istemediğinden söz konusu edilmemişti. Bilâhare, Boğazlar konusu görüşülürken Boğazönü adalarının, ister Türkiye'ye, ister Yunanistan'a ait olsunlar askerlikten tam olarak arındırılmaları kararlaştırıldığından, Limni, diğer 4 adadan ayrılarak Boğazönü adaları içinde mütalâa edilmiştir. Semendirek'in Yunanistan'a verilmesi kararlaştırılınca, bu ada da Boğazönü adaları arasında muameleye tâbi olmuştur.

Şu husus muhakkaktır ki, eğer Lozan'da, ayrı bir Boğazlar Mukavelesi yapılmamış olsaydı, Limni, Semendirek ve diğer 4 ada için farksız bir rejim tesbit edilmiş olacaktı. Yahut, Lozan Boğazlar Sözleşmesinde, Boğazların gayri askerliğine dair bir hüküm yer almamış olsaydı, Limni ve Semendirek, diğer 4 ada gibi Lozan'ın 13.cü maddesi hükmüne tâbi olacaktı.

Anlaşma müzakerelerine dair zabıtlar bu hususta herhangi bir tereddüde yer bırakmayacak kadar açık ve kesindir.

Hukukî statüsü yukarda belirtildiği şekilde olan Yunan adalarının, anlaşmalara aykırı olarak silâhlandırılmaları sebebiyle ortaya çıkan anlaşmazlığın tarihçesi de kısaca şöyledir :

Türkiye 29 Haziran 1964 tarihinde, özellikle Rodos ve İstanköy adalarında tahkimat yapıldığını belirterek Yunanistan'a bir protesto notası vermiş ve mevcut anlaşmalara riayet edilmesini istemiştir.

Yunanistan, bu notaya derhal 1 Temmuz 1964 günü cevap vererek, Yunanistan'ın anlaşmalara tamamen riayetkâr olduğunu, Rodos

ve İstanköy'de tahkimat yapılmasının söz konusu bulunmadığını belirtmiştir.

Tarihin, 1964 Kıbrıs olayları ile ilişkisi göze batacak şekildedir.

1969 Nisanına kadar bir yeni teşebbüs görülmemektedir. Bu tarihte Türkiye, bu defa Doğu Ege Adalarının da silâhlandırılmakta olduğu konusunda Yunan Hariciyesinin dikkatini çekmiş ve bir muhtıra tevdi etmiştir. Bu defa da tarih, Yunanistan'ın Kıbrıs'dan askerlerini çekmeğe mecbur olduğu olayları takip eden yıla rastlamaktadır.

Yunanlılar, gene kısa bir süre sonra 1969 Mayısında bu müracaata cevap vermişler, mevcut anlaşmalara harfiyen uyduklarını, adalarda alınan tedbirlerin asayiş ve inzibatı temine yönelik olmaktan ileri bir mahiyet taşımadığını, yapılan inşaatın ise askeri bir yönü olmayıp, Turistik ve ticarî limanların genişletilmesi, yol inşaatı gibi hususlar olduğunu, Limni'de bulunan radar tesislerinin ise NATO ile ilişkisi bulunduğunu bildirmişler ve bu arada, Türkiye'nin İtalyan Barış Andlaşması ile ilgisi olmadığına da değinivermişlerdir.

Türkiye, 4 Nisan 1970'de, Yunan Hariciyesine yeni bir muhtıra vererek, adalarda anlaşmalara aykırı olarak husule gelmiş durumları ayrıntıları ile belirtmiş ve bu arada, İtalyan barış andlaşmasında Türkiye'nin imzasının bulunmayışının, Türkiye lehine konmuş bir hükmün tatbik edilmeyişi karşısında sessiz kalmayı gerektirmeyeceği de belirtilmiştir.

Yunanistan bu teşebbüsü de 20 Haziran 1970 günü cevaplamış, Türkiye'nin belirttiği misallerin hiç birisinin doğru olmadığını kaydetmiş ve bunu takiben, Montreux Andlaşması, Lozan Boğazlar sözleşmesini ortadan kaldırdığı cihetle, Boğazönü adalarının gayrı askerliğine ait hükmün de ortadan kalkmış olduğunu ileri sürmüşdür.

1972 yılı Temmuz ayında aynı konu üzerine tekrar gelinmiş, Yunanlılara, Montreux Andlaşması ile silâhlandırılabilecek mahallerin tesbit edilmiş olduğu, bunlar arasında ne Boğazönü Adalarının, ne de Yunanistan'ın zikredilmediği belirtilerek, bu adalar hakkındaki gayrı askerlik durumunun devam ettiği üzerinde durulmuştur.

Yunanistan bu şekilde adaları silâhlandırmakla birlikte devamlı olarak bunu inkâr yoluna sapıp, anlaşmalara riayetkâr olduğunu tekrar edegelmekte iken, 1974 Kıbrıs olaylarından sonra, bu defa inkâra sapmaya gerek görmeden ve açıktan açığa adaları silâhlandırmaya çok daha büyük bir ölçüde ve hızla devam etmiştir.

Türkiye Millî Savunma Bakanı İlhami Sancar, 27 Şubat 1975 günü Milliyet gazetesine verdiği bir demeçde, Yunanlıların Ege Adalarını anlaşmalara aykırı olarak silâhlandırdığını beyan etmiş ve böylece o tarihe kadar açığa çıkmamış, kançılaryalarda kalmış olan bu husus, bir anlaşmazlık konusu şeklinde su yüzüne çıkmıştır.

8 Nisan 1975 günü, Ankara'da Adaların silâhlandırılması konusunda Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin nazarı dikkatinin celbedildiği açıklamıştır.

Yunanistan bu tarihlerden itibaren, Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı şekilde Yunan Adalarına da saldırıda bulunması muhtemeldir diye resmen açıklamalar yaparak adaları silâhlandırmaya devam etti ve bunun bir meşru müdafaa olduğunu, hiç bir anlaşmanın Yunanistan'ı savunmasız bırakmaya mecbur edemeyeceğini de eklemekte kusur etmedi.

Türkiye'nin saldırgan niyetler beslediğini isbat için de, Türk Hükûmet üyelerinden birisinin, Egedeki Yunan adaları Türkiye'ye ait olmalıdır yolunda yapmış olduğu bir beyanatı göstermekte idi.

Bu durum devam etmektedir.

C) *Kıta Sahanlığı ve Kara Suları Sorunu*

Çok teknik olan bu konuya gayet kısa şekilde temas edeceğiz.

Kıta sahanlığı, kıtalara bitişik ve kıyıdan denize doğru hafif bir meyille uzanan deniz yatağı bölümüdür. Kıta sahanlığının jeolojik yapısı kararlarınkine benzemekte olduğundan, deniz altı zenginliklerinin kullanılabilmesi metodları geliştikçe kısa sahanlığı önem kazanmağa başlamıştır.

Devletler hukuku bakımından kıta sahanlığı deyiminden, kıyıya bitişik fakat karasularının dışında ve 200 metre derinliğe kadar olan sualtı bölgelerinin deniz yatağı ve bu yatağın altındaki toprak ile Adaların kıyılarına bitişik benzer sualtı bölgeleri anlaşılır 200 metrelik derinlik kısıntısı da, teknoloji geliştikçe büyümektedir.

Deniz Hukuku ve bu arada Kıta Sahanlığı konusunda 1958 yılında Cenevre'de bir sözleşme yapılmış, Türkiye, özellikle, Adalar, kısa sahanlığı konusunda, kıtalarla ayni haklara sahip gösterildiklerinden, bunu imzalamamıştı. Bu anlaşmanın yerine geçmek üzere 1982 yılında yeni bir anlaşma yapılmış Türkiye bunu da imzalamamıştır.

Yunanistan, 1972 yılında, Cenevre sözleşmesine katıldı. Türkiye imzalamış olsun veya olmasın, deniz hududları karşı karşıya veya yan yana olan devletlerin aralarındaki kıta sahanlığı hududunu bir anlaşma ile tesbit etmeleri gerekmekteydi. Yunanistan böyle bir anlaşma yapmak ihtiyacı duymadan, kıta sahanlığını, eşit mesafe kaidesine göre tek taraflı tesbit ederek, kendi kıta sahanlığı olarak kabul ettiği bölgede yabancı şirketlere arama ruhsatı vermeğe başlamıştır. Eşit mesafe prensibini de, Yunan kıtası ile Türkiye kıtası arasından değil, Yunan adaları ile Türkiye kıtası arasından geçecek şekilde tatbik ettiğinden pratik olarak kıta sahanlığı hududu kara suları hududuna eşit hale gelmiş, adeta Ege denizinin tamamının kıta sahanlığını Yunanistan kendisine ait sayıyor gibi bir durum ortaya çıkmıştır.

Yunanlıların bu tatbikatı karşısında Türk Makamları da, Ege denizinin en derin noktalarından geçen hatta göre sınırlandırılabileceği görüşünden hareketle, Türkiye'ye ait olduğu kabul edilecek saha üzerine arama ruhsatı vermeğe, 1973 Ekiminde başlamıştır.

Yunanistan, Türkiye'nin bu tatbikatını 7 Şubat 1974 tarihinde protesto etmiş ve böylece anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Türkiye bunun üzerine müzakere teklifinde bulunmuş, Yunanlılar buna yanaşmamışlar, 30 Mayıs 1974'de Çandarlı gemisi Ege'ye çıkınca ciddi bir kriz patlak vermiş, Kıbrıs olayları ile konu bir süre unutulmuş, 1975 Ocağında konu yeniden alevlenmiş, Yunanlılar 27 Ocak 1975'de Adalet Divanına gitmeyi teklif etmişler, bu tahakkuk edememiş, çeşitli temaslardan sonra iki ülke Dışişleri Bakanlarının mutabık kalmaları üzerine, 1 Şubat 1976 günü Bern'de bir toplantı yapılmış, Haziran 1976'da Bern'de ikinci bir toplantı yapılmış, Haziran sonu ve Temmuz başında Hora gemisinin Ege'deki sismik araştırmaları yeniden bir kriz yaratmış, Yunanistan hem Güvenlik Konseyine, hem de Adalet Divanına müracaat etmiş, her iki Kurulda da, konunun taraflar arasında halledilmesi gerektiği kararı alınmış ve bundan sonra taraflar yeniden görüşmeğe başlamışlardır.

Konu tabiatiyle halledilmiş değildir.

Kara suları konusuna gelince, halen gerek Türkiye, gerek Yunanistan kara suları genişliği olarak 6 mili kabul etmişlerdir. Yunanistan kendi karasularını 12 mile çıkarmak düşüncesini zaman zaman ileri sürmektedir. Son Deniz Hukuku Konferansında da Karasularının genel olarak 12 mil olması kabul edilmiştir. Yunanistan, Kara sularını 12 mile çıkaracak olursa, Adaların da kara suyu bulunduğundan, Ege Denizi fiilen bir Yunan kapalı denizi haline

gelecektir. Türkiye böyle bir kararı hiç bir zaman tanımayacağını açıkca ilân etmiştir. Yunanistan ise, Kara sularını 12 mile çıkarmanın kendi hakkı olduğunu fakat şimdilik bu hakkı kullanmayı düşünmediğini açıklamıştır.

Bu konu da bu şekilde durmaktadır.

D) *Hava Sahası Anlaşmazlığı*

Teknik bir ikinci konu da budur. Bu konuyu da en kısa şekilde belirtmekle yetineceğiz.

Bu anlaşmazlık FIR ihtilâfı olarak da tanımlanır. İngilizce (Flight Information Region) kelimelerinin ilk harfleri olan FIR, bir sivil havacılık deyimidir. Sivil, tarifeli veya tarifesiz, uçakların güvenlik altında uçuşlarını yapabilmeleri için her devlet, belirli bölgelerde, bu maksatla gerekli güvenliğin sağlanmasını üstlenmişlerdir. Uçaklar bu bölgelerden geçerlerken, ilgili devletin uçuş kontrol makamları ile devamlı temas halinde olarak ve o makamların talimatı ile uçuşu sürdürürler. Eğer bir kaza olursa her türlü yardımın yapılması ilgili devletin görevidir.

Her devletin mesuliyet sahası da milletlerarası anlaşmalarla ve ilgili devletlerin mutabakati ile tesbit edilmiştir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki FİR hattı iki devletin deniz ve kara hududlarını hemen hemen takip eder.

FİR bölgesine giriş, geçiş ve çıkışlar için tesbit edilmiş bütün kaideler sadece sivil uçaklar için olup, askerî uçaklar bu kaide ve yasaklara tâbi değildir. FİR bölgesi de, sadece sivil Havacılık anlaşması çerçevesinde kullanılan bir görev-Yetki sahası olup, bu sahanın millî hava sahası kabul edilmesi söz konusu olamaz.

Devletlerin millî hava sahaları, toprakları ile kara suları üzerindeki sahadır. Bu sahaya, sivil veya askerî uçakların peşinen izin almadan girmeleri yasaktır, bu yasağın dinlenmemesi halinde hudud tecavüzü yapılmış olur.

FİR anlaşmazlığının ortaya çıkışı, Yunanistan'ın kendi FİR sahasını, millî hava sahası gibi kabul edip, askerî uçakların Milletlerarası bölgeye girişlerinde Yunanistan'dan izin istemelerini talep etmesinden doğmuştur.

Milletlerarası hava sahasında her devletin askerî manevra yapmak hakkı vardır. Ancak sivil uçaklara bir zarar verilmemesi için manevra yapacak devlet öncesinden FİR yetkisine sahip devlete manevra yapılacak bölgeyi, günleri ve saatleri bildirerek bunun bütün

devletlere bir bildiri ile duyurulmasını ister. Bu bildirinin adı notam'dır. Böyle bir talebi alan devlet bunu yerine getirmeğe mecburdur. Bu konuda kendisine bırakılmış bir takdir hakkı yoktur.

Yunanistan ile bu konuda ilk sürtüşmeler 1974 Martında başlamıştır. O tarihlerde Türk Hava Kuvvetlerinin yapacağı bir manevra için Yunanistan, notamlama yapmaya yanaşmayınca, bu notamalamayı Türkiye kendisi yaparak manevralar da yapılmış, bunun üzerine Yunanistan, Yunan hava sahasının ihlâl edildiğini ileri sürerek protestoya kalkmış, Türkiye ise, Yunan kara suları üzerinden uçulmadığını, dolayısiyle hava sahası ihllâinin söz konusu olamayacağını bildirmiştir.

Yukarda belirttiğimiz üzere, millî hava sahası kara sularının üzerindeki sahadır. Kara suları genişliği 6 mil olduğu cihetle millî hava sahası genişliği de 6 mildir. Ancak Yunanistan, hava sahasının 10 mil olduğu yolunda bir tatbikat yürütmektedir. Türkiye eski tarihlerde bu tatbikata itiraz etmemişti. Aslında ilk gününden itibaren bu Yunan kararının kabul edilmemesi şüphesiz gerekirdi. O zaman ses çıkarılmamış olmasını Yunanistan, gayrı hukukî bir davranışın müktesep hak haline geldiği şeklinde yorumlamış ve 10 mil üzerinde yapılan uçuşları da hava sahası ihlâli olarak göstermeğe başlamıştır.

1974 Martında başlayan bu sürtüşmeler, Kıbrıs Krizi ile başka bir görünüm kazanmıştır.

Birinci Kıbrıs harekâtı başlarken, Türkiye, 20 Temmuz günü, bir notam yayınlayarak Ege ve Kıbrıs üzerindeki hava sahasını tehlikeli ve yasak bölge ilân etti. Yunanlılar derhal ayni mahiyette bir notam yayınladılar.

2 Ağustos tarihinde yasak bölge notamlaması kaldırıldı, Yunanlılar da kendi notamlarını kaldırdılar ve Ege üzerinde sivil uçuşlar yeniden başladı.

6 Ağustos günü Türk Sivil Havacılık Dairesi 714 sayılı bir Notam ile, Türkiye'ye gelecek uçakların, daha Yunan FİR sahasında bulunurlarken, Türk makamlarına pozisyonlarını bildirmeleri mecburiyetini koydu.

Bu mecburiyet notamlama yapmadan, uçak şirketlerine tebligat ile de yapılabilirdi, o zaman Yunanlıların bir şey söylemeye hiç bir hakları olmazdı; ancak notamlama yapılınca, Yunanlılar 11 Ağustosta, bunun Sivil Havacılık anlaşmasına aykırı olduğunu ileri sürdüler.

İkinci Kıbrıs harekâtı başlarken Türkiye 14 Ağustosta yeni bir notam ile Egeyi gene yasak ve tehlikeli bölge ilân etti. Yunanlılar da ayni mahiyette bir notamlama yaptılar.

17 Ağustosta Türkiye, yasaklama notamını galdırıp, 714 sayılı notamı yeniden yürürlüğe koydu. Bu defa Yunanlılar yasaklama notamını kaldırmadılar.

Ege hava sahası 1974'ün Ağustosundan, 22 Şubat 1980 gününe kadar kapalı kaldı. 714 sayılı notamın gayesi Ege'de Türk hava sahasına yaklaşan uçaklardan bilgi sahibi olmaktı. Saha bütün devletlere kapalı kalınca Ege'de sadece Yunan uçakları uçtu, onlar da tabiatle bu uçuşlardan Türkiye'ye bilgi vermiyorlardı. Ege, Türk sivil uçaklarına da kapalı olduğu cihetle bu tatbikattan zarar gören sadece Türkler olmuştur.

Bu yasak bölge tatbikatı devam ederken, durumu bir hal çaresine bağlamak için, bu konuda da, Yunanlılarla müzakereye girmek hususunda mutabık kalındı. İlk müzakere 1975 Haziranında Ankara'da yapıldı. Sonra müzakereler belirli aralıklarla devam etti. Fakat Türkiye, kendiliğinden, yukarda temas edildiği şekilde 714 sayılı notamı kaldırıncaya kadar hiç bir anlaşma ortaya çıkmadı. Türkiye 714 sayılı notamı kaldırınca, Yunanlılar da yasak bölge notamlamasını kaldırdılar ve Ege yeniden sivil uçuşlara açılmış oldu.

Böylece konunun bir yönü halledilmiş olmakla beraber, askeri uçuşlarla ve özellikle Yunan hava sahasının 10 mil olarak tatbik edilmek istenmesiyle ilgili anlaşmazlıklar halledilmiş değildir.

4 — *Genel Değerlendirme*

Türk-Yunan anlaşmazlık konularının hepsini, bundan önceki bahislerde izah ettik. Şimdi bu anlaşmazlıkların halli için neler yapıldı ve neler yapılabilir kısaca belirttikten sonra, iki devletin ilişkileri konusunda genel bir değerlendirme yapalım.

Türkiye, 1973 yılından itibaren, iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların halli için, bunların ayrı ayrı değil de, hep bir arada ele alınması ve en yüksek seviyede yapılacak bir toplantıda kararlaştırılacak usul dairesinde çözülmesini teklif etmeğe başlamıştır. Kıbrıs konusu ayrı bir müzakere usulüne tâbi olduğundan, bu teklifte Kıbrıs dışarda bırakılmıştır.

Yunanistan bu teklifi kabule yanaşmakta kendisini bir hayli ağıra çekmekle beraber, sonunda mutabakatini bildirmiş ve her iki ülke, müzakere yoluyla halledilmesini istedikleri konuların birer

listesini teati etmişlerdir. Ancak bu teati yapılıncaya kadar, Yunanistantan'da İonides darbesi olmuş ve yeni yönetim, kendisine has sebeblerle, Papadopoulos yönetiminin kararından uzaklaşmıştır.

Yüksek seviyedeki toplantı, 1974 Haziranında, Türk ve Yunan Başbakanları, Ecevit ile Androtsopoulos arasında Brüksel'de yapılmıştır. Burada Ecevit'in, Bakanlar seviyesinde bir karışık komite kurulması, icab ederse alt komiteler de teşkili ve bu komiteler aracılığı ile bütün konuların müzakere edilmesi, zaman zaman Başbakanların toplanarak çalışmaları gözden geçirmeleri ve gereken direktifleri vermeleri yolunda yaptığı teklif, Yunan Başbakanı tarafından, böyle bir usulün diplomatik kaidelere uygun olmadığı beyan edilerek, reddedilmiştir. Yunan Başbakanı böyle yapmakla, diplomasiden hiç anlamadığını ortaya koyarken, Yunanistan'ın anlaşma istemediğini de açığa vurmaktaydı.

Brüksel toplantısından sonra Türk Başbakanı Ecevit'in yaptığı basın toplantısı ile durum dünya kamuoyuna açıklanınca Yunan Başbakanı ve Yunan yönetimi ciddi şekilde zor duruma düşmüştür.

Kıbrıs krizinden sonra, Karamanlis Başbakan olunca, ayni yola gidilmek istenmişse de, Kıbrıs krizinin ağırlığı hissedildiği sürece bir ilerleme kaydedilmemiş, sadece, zaman zaman, Bakanların ve Dışişleri Genel Sekreterlerinin buluşmaları yoluna gidilmiştir. Papandreu aşbakan olduktan sonra bu tatbikatı da Yunanlılar durdurmuşlardır.

Bu kitabın yazıldığı tarihte içinde bulunulan durum budur.

Türkiye ile Yunanistan, Coğrafi konumları itibariyle yan yana yaşamaya mecbur olan iki ülkedir. Bu iki ülkenin yakın ve samimî bir işbirliğinde olmaları muhakkak ki her ikisinin de yararınadır. Nitekim Millî Mücadeleden sonra Atatürk bu yararı görerek Yunanistanla ilişkileri düzeltmek politikasını benimsemiş, Venizelos da başka çıkar yol göremeyerek ayni görüşe gelince münasebetler düzeltmiştir.

İkinci Dünya savaşından sonra, ilişkilerin sadece Kıbrıs anlaşmazlığı sebebiyle bozulduğunu, bundan önceki bahisler açıklıkla ortaya koymaktadır. Kıbrıs'ı ilhak etmeyi kendisine bir hak olarak görmesi, herhalde Yunanistan'ın kolaylıkla izah edebileceği mantıklı ve haklı bir tutum olamaz. Nitekim artık Enosis deyimi kullanılmamaktadır. Eğer Yunanistan başlangıçta bu eğilimde olmasaydı, şimdi üzüntü ile hatırlanan olayların hiç biri çıkmazdı. Hadiselere tamamen objektif bakıldığında ortaya çıkan manzara, Türkiye'nin

hiç bir zaman kışkırtıcı olmadığı, sadece Yunanistan'ın olup bitti çabalarını önlemeğe çalıştığıdır.

Bugün ortada olan anlaşmazlıkların hiç birisi halledilmeyecek konular değildir. Ancak Yunanistan her konuda kendisini haklı görmek isterse herhangi bir konunun hal imkânı da tabiatiyle bulunmayacaktır. Devletler arasında anlaşma uzlaşma ile olur.

Yunanistan ile Türkiye arasındaki ikili sorunların hiç birisi Türkiyeyi rahatsız etmez. Türkiye, dış politikasında, sadece Kıbrıs sorununun ağırlığını hissetmektedir. Diğer bütün sorunların doğmasına sebebiyet veren Kıbrıs konusu hallediliverse diğer ikili sorunlar derhal çözülebilir mi?

Normal olarak çözülebilir demek mümkündür. Ancak iki memleket arasında yakın ve samimi işbirliği kurulabilir mi, bu biraz daha zordur. Zira senelerdir, Yunanistan'da, Türkiye aleyhinde yürütülen propagandanın izlerini silmek herhangi bir Yunan Hükûmeti için çok kolay olmaz.

Ancak asıl mühim konu başkadır. İki ülke arasında samimi işbirliği sadece Hükûmetlerin arzusu ile değil, milletlerin ve fertlerin arzusu ve isteği ile kurulabilir. Bir milletin böyle bir arzuyu içinden hissetmesi için de yetişme çağında kendisine bu düşüncelerin aşılanması icab eder. Halbuki Yunanistandaki tatbikat biraz aksi istikamette olmaktadır.

Yunanistan'da üç müessese vardır ki bunların normal işleyişleri Türk düşmanlığı üzerinedir. Kilise, okullar ve ordu. Yunan Ortodoks Kilisesi nazarında, İstanbul'u 1453 yılında işgal etmiş olan Türkler, o şehirden kovulmadıkça, Ortodoks alemi rahata kavuşmayacaktır. Bu bakımdan Türk düşmanlığını daha vaftiz edildiği günden itibaren her çocuğun zihnine aşılamak ve bu aşılanan fikrin yer etmesine çalışmak Kilisenin görevidir.

Yunan Okullarında, özellikle tarih derslerinde okutulan kitapların her sayfası Türk düşmanlığı ile doludur. İlk okul sıralarından itibaren genç dimağlara işlenen fikir Yunan Megalo İdeası ve Türk düşmanlığıdır.

Hayata atılan okumuş bir Yunan gencinin Türk dostu olabileceğini düşünmek son derece zor ve böyle birisini bulabilmek son derece nadirdir. İnsanlar ancak belirli bir yaşa geldikten, olayların içinde yaşayıp neyin ne olduğunu öğrendikten sonra, bir ölçüde bu fikirlerden sıyrılabilmektedir.

Ordu'ya gelince, Yunan ordusunun eğitim sistemi daima Türkiye'nin düşman ülke olması esası üzerinedir. Harp stratejileri, düşmanın doğudan geleceği üzerine kuruludur. Harp oyunları bu esasa göre oynanır. Ordunun genç subay kadrosunun topluca, Türkiye'yi düşman ülke olarak görmesi bu durumda normaldir. Orduda da ancak yüksek rütbelere erişildikten sonra daha değişik düşünme imkânı bulunabilmektedir.

Belirli kültür seviyesinde, belirli olgun yaşa erişmiş Yunanlılar, meslekleri ne olursa olsun, Türkiye'nin Yunanistan için düşman bir ülke olmadığını bilirler, ama bunu söylemeğe dilleri varmadığı gibi, yeni nesillerin yetişme tarzını değiştirmeğe çalışmaya ise hiç cesaret edemezler.

Bu Türk düşmanlığı ve Türk korkusu psikozu çok defa Politikacının elindeki en büyük kozdur. Yunanistan'da ne zaman bir politik partiyi, bir politikacıyı zor duruma sokacak bir iç olay ortaya çıksa, sun'i bir krizle Türk tehlikesinin ortaya atılması halkın dikkatini derhal başka yöne çekmek için yeterli olabilmektedir. Bu sebeble politikacı için, daima el altında bulunup, istendiği zaman kullanılabilecek bir anlaşmazlık konusu bulunmasında adeta fayda bile vardır.

Bu durumda Türk-Yunan ilişkilerinin samimileşmesi, hakiki bir itimad havasının yerleşmesi cidden zor ve çok emek isteyen bir konu olmaktadır.

Bir dönemde iki Hükûmet, okul ikitaplarında birbirleri aleyhine olan kısımları tarayıp ayıklamak kararı almışlardı. Aslında bu, bir bakıma tek taraflı yapılacak bir çalışma idi, zira Türk okul kitaplarında, o dönemde, Yunanistan aleyhine bir satır bile bulabilmek son derece müşkildi. 1930'larda tarih kitaplarında bile, İstiklâl Savaşı anlatılırken, Yunanistan'ın isminden bahsedilmez, sadece düşman kuvvetler denilirdi.

Hükûmetlerin bu konudaki mutabakatları ve çabaları hiç bir netice verememiş bu arama ve ayıklama yapılamamıştır. Batı Trakya'daki azınlık Türk okullarında okutulan Türkçe kitaplarda bile Türkiye'nin isminin geçmesi çok kere o kitabın okutulmasına izin verilmemesi için yeterli olmaktadır.

İşte bütün bu sebebler dolayısiyle, ümid ve temenni edileceği üzere, bugün mevcut bütün anlaşmazlık konuları ortadan tamamen kaldırılsa bile, samimî ve yakın bir işbirliği havasının derhal iki ülke ilişkilerine hakim olacağını beklemek kolay değildir. Ama, ne

kadar zor olursa olsun, bu gayretin gösterilmesi gereklidir. Zira Türkiye ile Yunanistan'ın bu şekilde yakın ve samimî bir ilişki içinde olması, sadece kendileri için, her ikisi için, faydalıdır, bunun aksi ise her ikisi için zararlıdır.

Bugünkü ilişkilerin durumundan memnun olan bazı çevreler, bazı devletler muhakkak ki mevcuttur. Ama bugünkü durumdan kendilerine fayda sağlayamayanlar sadece Türkiye ile Yunanistandır.

SONUÇ

1939 yılından günümüze kadar, Türkiye'yi ilgilendiren dış olayları ve bu olaylarla ilgili Türk politikasını mümkün olan en kısa ve en basit şekilde gözden geçirmeğe çalıştık.

Kitabın başında da belirtmiş olduğumuz üzere Türk Dış Politikasında alınan kararlarda, Türk-Rus ilişkileri ile Türk-Yunan ilişkileri devamlı şekilde bir ağırlık taşımıştır.

Bugün, 1983 yılında, Türkiye'nin büyük problem olarak karşısında bulunan konu, benim kanaatimce, Kıbrıs sorunudur. Bu sorun bir hal suretine bağlanabilirse, politik kararlarda zaman zaman hissedilen zorunlu tutukluktan kurtulanacağı gibi, buna, şu veya bu şekilde bağlı pek çok sorunun da ortadan kaldırılması çok kolaylaşmış olacaktır.

Ancak Türkiye'nin, Kıbrıs sorunu kadar mühim, ama bu kitabın plânında yer vermediğimiz için, üzerinde durmadığımız bir başka sorunu vardır, o da ekonomik durumdur.

Nüfusu her sene daha fazla artan, yatırım imkânları ile ihtiyaçları arasındaki oran aleyhine gelişen, yer altı servetleri bakımından, komşu ülkelere oranla fazla şanslı olmayan Türkiye, tabiî ve haklı gelişmesini sağlamak, milletinin refah seviyesini yükseltmek zorunluğu karşısında da dış politikasında zaman zaman tutuk olmak durumunda kalabilmektedir.

Türk politikası değerlendirilirken, alınmış şu veya bu karar üzerinde fikir yürütülürken, bütün bu hususların gözönünde tutulması icab eder. Aksi takdirde varılacak kanaatin insanları yanılgıya sürüklemesi kuvvetle muhtemeldir.

22 Temmuz 1983
Ankara

A.Ü. S.B.F. ve Basın - Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara - 1983 580 TL.